

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои филологӣ
2023. №1

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2023. №1

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2023. No.1

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2023

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

БАҲШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ

Муассиси мачалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Мачалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Хушваҳтзода	Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Қобилҷон Хушваҳт	
МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:	
Сафармамадов	Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Сафармамад	
Муборакшоевич	
Исмонов	Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Кароматулло	

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Имомзода	Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Муҳаммадиосуф	
Сайдалий	
Ҷӯсуфзода	
Носирҷон Салимӣ	Доктори илмҳои филологӣ, профессор, асадбодими илми Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ АМИТ, узви вобастаи АМИТ
Раҳматуллозода	
Саҳидод	
Назарзода	
Сайфиддин	
Гулназарова Ҷило	Доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода
Абдуллозода Масруп	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалии Донишгоҳи славянин Россия ва Тоҷикистон
Аҳмад	
Сироҷиддини	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Эмомалӣ	
Кучарзода Аламхон	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АМИТ
Саидов	
Халимҷон Азизовиҷ	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умунидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Мамадназаров	
Абдусалом	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Муродов Мурод	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Нагзибекова	
Меҳриниссо	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Бозоровна	
Хоҷаев Даълатбек	
Дӯстзода Ҳамроҳон	Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Чума	Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Баҳши илмҳои филологӣ
– 2023. – №1. ISSN 2413-516X

Мачалла дар Вазорати фарҳангӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон №182/ЖР-97
ба қайд гирифта шудааст.

Мачалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишонии Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи мачалла: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Мачалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандай Комиссияи олии аттестацисионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016, №1924 ворид гардидааст.

Мачалла мақолаҳои илмии соҳаҳои илмҳои филологиро барои чоп қабул менамояд: **10.01.00 – Адабиётшиносӣ; 10.02.00 – Забоншиносӣ.**

Мачалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексацисионии мазкур дар бораи шуморахои чопшуда маълумот ворид менамояд. Мачалла сомонаи расмии худро дорад, ки дар он матни муқаммали маводи чопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

© ДМТ, 2023

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета
Кобилджон Хушвахт (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)
Сафармамад
Муборакшоевич

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:
Исмонов Кароматулло Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Имомзода Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета
Мухаммадиусуф Сайдали Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ

Юсуфзода Доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ
Носирджон Салими

Рахматуллозода Доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ
Сахидод
Назарзода
Сайфиддин
Гулназарова Джило Доктор филологических наук, профессор Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзаде

Абдуллозода Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского (славянского) университета
Масрур Ахмад Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

Сироджиддин Эмомали Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондент НАНТ
Кучарзода Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондент НАНТ
Аламхон

Саидов Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета
Халимджон Азизович Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета

Мамадназаров Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета
Абдусалом
Муродов Мурод

Нагзибекова Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета
Мехриниссо Бозоровна Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета
Ходжаев Давлатбек

Дустзода Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета
Хамрохон Джума

Вестник Таджикского национального университета.

**Серия филологических наук.
– 2023. – №1. ISSN 2413-516X**

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №182//ЖР-97

Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.
Адрес Издательского центра:

734025, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Минобрнауки Российской Федерации от 03.06.2016, №1924.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **10.01.00 – Литературоведение; 10.02.00 – Языкознание.**

Журнал включен в базу данных Российской индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

©
ТНУ, 2023

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

SERIES OF PHILOLOGY

Founder of journal:

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

The journal is established in 2012. Issued 6 times a year.

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda *Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector of the Tajik National University*

Kobiljon

Khushvakht

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*
Safarmamat

Muborakshoevich

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov *Candidate of philology sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*
Karomatullo

EDITORIAL BOARD:

Imomzoda *Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Muhammadusuf

Saidali

Yusufzoda

Nosirjon Salimi

Khorkashev

Sakhidod

Nazarzoda

Saifiddin

Gulnazarova Jilo

Abdullozoda

Masrur Akhmad

Sirojiddini Imomali

Kucharzoda

Alamkhon

Saidov

Khalimdzhon

Azizovich

Mamadnazarov

Abdusalom

Murodov Murod

Nagzbekova

Mekhrinissos

Bozorovna

Khodzhaev

Davlatbek

Dustzoda

Khamrokhon

Dzhuma

**Bulletin of the Tajik National University. Series of
philology**

– 2023. – №1. ISSN 2413-516X

The journal is registered in the Ministry of Culture of the
Republic of Tajikistan.

**The journal is being prepared for publication
in the Publishing Center of TNU.**

Address of the Publishing Center:

17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025,
Republic of Tajikistan,

Web site: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Tel.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed
scientific publications recommended by the Higher Attestation
Commission of the Ministry of Education and Science of the
Russian Federation from 03.06.2016, No. 1924.

The journal accepts scientific articles on the following
branches of science: **10.01.00 - Literary studies; 10.02.00 -
Linguistics.**

The journal is included in the database of the Russian
Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides
information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com),
which houses full-text versions of published materials.

© TNU, 2023

ЗАБОНИНОСӢ - ЯЗЫКОЗНАНИЕ

УДК: 811.21/22-56

ПАЖУҲИШ ВА ТАСНИФИ ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Абдулазизов В.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалай чумлаҳои мураккаби забони форсӣ-тоҷикӣ, навъҳои он, алоқаи грамматикии ҷузъҳои чумлаҳои мураккаб (пайваст ва тобеъ), хусусиятҳои чумлаи мураккаби пайваст, муносибатҳои маъноии ҷузъҳои таркиби чумлаи мураккаби пайваст, чумлаи мураккаби тобеъ ва хусусиятҳои он, хелҳои чумлаҳои пайрав, хусусиятҳои соҳторио маънӣ, воситаҳои алоқаи онҳо, ҳаммаъноии чумлаҳои пайрав бо ибораҳо ва амсоли инҳо ҳанӯз дар нимаҳои аввали асри XIX диққати эронишиносони русро ҷалб карда буд. Аз ҷумла, А.К. Бакихонов дар «Краткая грамматика персидского языка» (с.1840) чумлаи пайравро ҷунин тавсиф мекунад: «Чумлае, ки ягон ҳиссаи чумлаи дигарро эзоҳ медиҳад, чумлаи пайрав номида мешавад» [7, с.78]. Ӯ чумлаҳои пайравро натиҷаи такомули ибораҳо /и феълиҳолӣ/ мешуморад. Дар қисмати дигар бошад, пайвандакҳои тобеъкунандай зеринро нишон додааст: **ки, агар, ар, зеро, чун, агарчи, ҳарчанд, ҳамчун, ҳамчу** [7, с.55-58].

Форсшиноси дигар Н. Березин бошад (с.1853), ибораҳои сифати феълӣ ва чумлаҳои пайравро ҳамвазифа шуморида, таъқид мекунад, ки «дар забони форсӣ ба ҷойи ибораҳои сифати феълӣ баъзан чумлаҳои пайрав истифода мешавад» [9, с.441-478]. Номбурда якчанд мавридҳои корбурди пайвандакҳо ва қалимаҳои пайвандакиро зикр карда, пайвандакҳоро ба 10 ғурӯҳ (класс) ҷудо мекунад: қиёсӣ, ҷудоӣ, возеҳкунанда, ҳилофӣ, пайвасткунанда, шартӣ, таҳминӣ, ҳилофӣ, сабаб ва натиҷа (ҷамъастӣ) [9, с.293-297]. Ҳамчунин сервазифагии пайвандаки «ки»-ро қайд карда таъқид мекунад, ки маънои он ба муҳтавои матн, ба пайвандаки қаблӣ ё ба феъл вобаста аст.

Геппенер дар «Краткий очерк грамматики персидского языка», ки соли 1888 нашр шудааст, пайвасткунанда ва тобеъкунанда будани пайвандакҳоро зикр карда, онҳоро ба хелҳои зерин ҷудо мекунад: 1) пайвасткунанда (*ҳамчунин, низ, ҳам, ва, на танҳо, на ҳамин, ҳатто*); 2) ҷудоӣ (*ё, ё он ки, вагарна*); 3) ҷозеҳкунанда (*ки, гӯё, ва ҳол он ки, чун*); 4) тақроркунанда (*ҳам ... ҳам, на ... на, чи ... чи, хоҳ ... хоҳ*); 5) шартӣ (*агар, ҳар гоҳ ки, чунон чи, ҳар вақт ки*); 6) ҳилофӣ (*агарчи, ҳарчанд, бигзор*); 7) винословные //сабаб (чаро ки, зеро ки; 8) противительные/ ҳилофӣ (*аммо, вале, лекин, балки*); 9) хуносавӣ/заключительные (*пас, охир*); 10) сравнительные /муқоисавӣ (*ки, на ки, то, аз*) [12, с.73-75].

К.Г. Залеман ва В.А. Жуковский дар «Краткая грамматика новоперсидского языка» (Санктпетербург, 1890) пайвандакҳои нисбатан серистеъмол, мураккаб (-у таркибӣ), иқтибосии арабӣ будани бъазе пайвандакҳоро зикр карда бошанд ҳам [14, с.67], дар хусуси маъно ва вазифаҳои онҳо маълумоти муфассал надодаанд. Онҳо 8 хели пайвандакҳоро нишон додаанд: а) пайвасткунанда (*ва, ҳам ... ҳам, чи - чи, хоҳ-ҳоҳ*); б) ҷудоӣ (*ё (оё), ва ё, ё ҳуд, ё - ё, на - на, чи - ё*); в) ҳилофӣ (*аммо, лекин, валекин, лек, валек, вале, бал, балки*); г) шартӣ (*агар, гар, ар, в-ар, г-арчи, в-арна, магар, гар, з-он ки*); д) ҳилофӣ (*агарчи, гарчи, в-арчи, ҳарчанд ки, ..., бо вуҷуди он ки*); е) сабаб ва тобеъкунанда (*ки, то ки, чунки, чун (ҳамчунин пайв. замонӣ), зеро, азеро, зеро ки, (ҳалқӣ - ҷаро ки), азбаски, аз он ки, лиҳози*); ё) мақсад (*ки, то, то ки, тоқ, то ба, кошки, кош, коч, кочки*); ж) замон (*чун, ки, то*); з) саволӣ (*чи, магар, ҳаргиз, ҳеч, оё*) [14, с.65-68].

Мирзо Ҷаъфар дар «Грамматика персидского языка» (Изд. 2-ое, с участием проф. Е.Корша. – Москва, 1900) низ ҳамаи пайвандакҳо (пайвасткунанда ва тобеъкунанда)-ро ба 8 хел ҷудо кардааст. Ӯ нишон додааст, ки пайвандаки «ки» ҳамчун «нишондиҳанда (воситаи алоқа – А.В) - и чумлаҳои пуркунанда, мақсад, сабаб, муқоиса, натиҷа ва ба маънои ҳиссача (барои маҳдудкунӣ, таъқиди маъно) истифода мешавад» [18, с.171-180]. Ҳамчунин таъқид мекунад, ки «при помоши «ки» образуются различные союзы, стоящие во главе придаточных предложений» [19, с.180]. Дар хелҳои дигари чумлаҳои пайрав истифода

шудани чунин пайвандакҳоро нишон додааст: чумлаҳои шартӣ (а *агар*; б) *ҳар гоҳ*; в *фаразан, магар*); чумлаҳои хилофӣ (*гарчи, агарчи, арчи, ҳарчанд*); чумлаҳои ҳоҳишӣ: (*кош, кошки*); чумлаҳои замон (*чун, вақте ки, то*).

Чолиб он аст, ки аксари мисолҳо аз ашъори шоирони маъруфи форсу тоҷик аст. Чунончи аз Ҳофизи Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Абулқосим Фирдавсӣ:

Муҳтасиб донад, **ки** ман коре чунин кам кунам (Ҳофизи Шерозӣ).

Хастагонро **чу** талаб бошаду қувват набувад,
Гар ту афсӯс кунӣ, шарти муруват набувад (Ҳофизи Шерозӣ).

Шунидам, **ки** гӯсфандеро бузурге
Раҳонид аз даҳону дасти гурге (Саъдӣ).

Ту андар шитобу ман андар даранг.

Зи кирдорҳо **то** чӣ ояд ба чанг (А.Фирдавсӣ) [18, с.105,109, 171-177].

Дар «Грамматика персидского языка» (– Л.,1926) -и Е.Э. Бертельс ҳам 8 хели пайвандакҳо нишон дода шуда, танҳо пайвандакҳои нисбатан серистеъмоли сода ва таркибӣ оварда шудаанд: пайвасткунанда (*ва (-у), чи-чи, ҳоҳ-ҳоҳ, низ, ҳам, ҳам-ҳам*); ҷудоӣ (*на-на, ё-ё, ё, ё худ*); хилофӣ (*аммо, бал, балки, то ҳам, магар, vale, valek, valekin*), шартӣ (*ар, гар, агар, гарна, вагарна, в-арна, в илло, магар, магар он ки*); хилофӣ (*агарчи, гарчи, арчи, бо он ки, бо вуҷуди он ки, ҳол он ки, ҳарчанд ки*), сабаб (*ки, чун, ҷунки, з-он ки аз он ки, азбаски, бинобар он, пас, зеро, зеро ки, лиҳозо; мақсад (ки, то, то ки, то ба, кош, кошки); замон (то, чун, ки). Возех аст, ки шаш хели ин пайвандакҳо ҳамчун воситаи алоқаи грамматикии чумлаҳои пайрав бо сарҷумла хизмат мекунанд [10, с.78-81].*

А.К. Арендс дар «Синтаксис персидского языка» (–М., 1941) роҷеъ ба чумлаҳои мураккаб ва пайвандакҳои онҳо маълумоти мушаххастар додааст. Дар боби «Сложное предложение» пайвандакҳои пайвасткунанда ва тобеъкунанда алоҳида пешниҳод мешаванд. Муаллиф дар фасли «Сочинительные союзы и сочиненные предложения» пайвандакҳои пайвасткунанда ва ҳусусиятҳои чумлаҳои мураккаби пайвастро баррасӣ намудааст. Дар фасли «Подчинительные союзы и подчинительные предложения» бошад, пайвандакҳо аз рӯйи муносибат ба ҷумлаи пайрави алоқаманд мекардагиашон баррасӣ шуда, маълумоти муфассалтар пешниҳод мегардад. Дар ин фасли асар худи пайвандакҳои тобеъкунанда аз рӯйи маъною вазифа ба 8 хел ҷудо карда шудаанд [5, с.93-96].

Донишмандони шуравӣ ба таҳқиқи илмии чумлаҳои мураккаби забони форсӣ аз авоҳири солҳои 50-ум ва авоили солҳои 60-уми садаи XX ба таври ҷиддӣ машғул шудаанд.

Аз олимони эронишиноси шуравӣ дар тадқиқи чумлаҳои мураккаби тобеъи забони форсӣ бар асоси принципи соҳторию маънӣ аввалин гомҳоро Ю.А. Рубинчик ниҳодааст. Муҳаққиқ дар асоси материали фаровони забони форсӣ қайд мекунад: «Ҷумлаҳои пайрав на аз рӯйи соҳтор ва на аз рӯйи маъно ба аъзои ҷумлаи сода баробар нестанд; онҳо танҳо аз рӯйи вазифаҳои синтаксисию маънӣ қисман ба аъзои чумлаҳои сода айният доранд. Дар асл, агар ба таҳқиқи муфассали чумлаҳои пайрав машғул шуда, дар таснифоти нисбатан мукаммал тамоми ҷузъиёти онро фаро гирем, мушоҳида кардан мушкил нест, ки аъзоҳои ҷумлаи сода ва чумлаҳои пайрав на танҳо аз рӯйи воситаҳои алоқаи грамматикӣ, балки аз рӯйи вазифаҳои синтаксисӣ ва маъно низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд» [25, с.55]. Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки таснифи чумлаҳои мураккаби тобеъ танҳо аз рӯйи аъзоҳои ҷумлаи сода қуллан номукаммал аст, ҷунки он тамоми гуногуни маънои чумлаҳои мураккаби тобеъро фаро гирифта наметавонад. Аз ин рӯ, аксаран ҷумлаи пайравро ба аъзои ҷумлаи сода баргардондан имконнозазир аст. Ҷизе, ки ҷумлаи пайрав ифода мекунад, бо як қалима ё ибора иваз кардан номумкин аст. Ғайр аз ин, баъзе анвои чумлаҳои пайрав (ҷумлаҳои пайрави натиҷа, баъзе намудҳои ҷумлаи пайрави мубтадо, баъзе ҷумлаи пайрави замон) чунин вазифаҳои наҳвиеро адо мекунанд, ки аъзои ҷумлаи сода ифода карда наметавонад.

Ӯ билохира меъёри вазифаи синтаксиси ҷумлаи пайравро нисбат ба сарҷумла пешниҳод намуда, таъкид мекунад, ки барои ҳар ҷӣ бештар ошкор намудани вазифаи синтаксиси ҷумлаи пайрав бояд воситаҳои алоқаи грамматикӣ /пайвандакҳо, қалимаҳои ҳамнисбат/, мансубияти ҷумлаи пайрав ба як аъзо ё тамоми сарҷумла, тобишҳои маънӣ ва ҷойи ҷумлаи пайрав ба эътибор гирифта шавад [25, с.56-58].

А. Шафой низ бар чунин ақида аст, ки ҳангоми таснифи чумлаҳои мураккаби тобеъ бояд муносибати маънай, роҳу воситаҳои алоқаи наҳвии ҷузъҳои чумлаи мураккаби тобеъ ба эътибор гирифта шавад [33]. Ў таъкид мекунад, ки ҳангоми таснифи чумлаҳои мураккаби тобеъ, пеш аз ҳама, бояд ба ду принсип такя кард:

А) Принсили ягонагии грамматикии ҷузъҳои чумлаҳои мураккаб. Ҷузъҳои чумлаҳои мураккаб ду қисм(ҳисса)-и воҳиди ягонаи томи наҳвианд ва якеро ҷудо аз дигараш баррасӣ кардан ё чумлаҳои мураккабро дар асоси яке аз онҳо тасниф кардан мумкин нест.

Б) Принсили дуюм ягонагии шакл ва мазмун, ё принсили маънай – соҳторӣ [34, с.25].

Ин ду принсили таснифи чумлаҳои мураккаби тобеъро ба эътибор гирифта, бояд аввал яке аз воситаҳои асосии тобеъшавӣ ба асос гирифта шавад ва танҳо пас аз он аломатҳои дигар баррасӣ шаванд. «Аз ҷониби дигар, – таъкид мекунад А.Шафой, – ҳангоми тасниф ба ягонагии маҷмуи аломатҳои фонетикӣ, семантикӣ ва грамматикӣ такя кардан лозим аст. Аз ҳам ҷудо кардани ин се аломат баробари ба қисмҳои алоҳида ҷудо кардани воҳиди том (ягона)-и наҳвӣ ҳоҳад буд, ки дар натиҷа моҳияти воҳиди том (ягона)-и наҳвиро тасаввур кардан мушкил аст. Ҳар як воҳиди забонӣ бояд дар ягонагии маҷмуи аломатҳои фонетикӣ, семантикӣ ва грамматикӣ баррасӣ шавад [34, с.26].

1. Алоқаи фонетикӣ. Ҷузъҳои чумлаи мураккаб ба як воҳид (гуруҳ)-и ритмики шомиланд, яъне, ҷузъҳои чумлаи мураккаб дорои интонатсия (оҳанг)-и ягонаанд. Интонатсия – яке аз аломатҳои ифодаи экспрессивият (эҳсосот, муассирият) дар забон аст ва «яке аз аломатҳои хосси чумла маҳсуб мейбад» [13, с.77]. ...Иntonатсия воситаи муҳимми ифодаи предикативият аст [23, с.170]. Ба туфайли интонатсия на танҳо ибора, балки қалимаҳои алоҳида ҳам метавонанд ҳамчун чумла истифода шаванд [13, с.76]. Тавассути интонатсия тобишҳои муҳталифи маънай ифода мешавад. Интонатсия маъно ва навъҳои чумлаҳоро муайян карда метавонад [35, с.349]. Тобишҳои маънои фикр, ки бо воситаҳои грамматикӣ ифода карданашон имконнозазир аст, бо интонатсия ифода карда мешаванд.

2. Алоқаи маънай. Возеҳ аст, ки байни маънои ҷузъҳо иртиботи муайянни маънай (семантикӣ) бояд бошад, ки вобаста ба навъи чумла ба таври гуногун ифода мешавад [34, с.26].

3. Алоқаи грамматикӣ. Дар маҷмуъ, воситаҳои грамматикии алоқаи ҷузъҳои чумлаҳои мураккаби тобеъ инҳоянд: а) пайвандакҳо, б) қалимаҳои ҳамнисбат, в) қалимаҳои тобеъкунандай ҷонишинӣ, г) тартиби ҷузъҳо (чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаб), г) мутобиқати шаклҳои феълии ҳабарҳо (ҳабари сарҷумла ва чумлаи пайрав) [34, с.28].

Дар забоншиносии тоҷик бошад, омӯзиши чумлаҳои мураккаб (пайваст ва тобеъ), ҳусусиятҳои соҳторию маънай, воситаҳои алоқаи байни ҷузъҳои онҳо аз солҳои 20-уми садаи XX оғоз гардида, асосан ба навиштани китобҳои дарсӣ (барои мактабҳои миёна ва ойл) вобаста буд. Чунончи:

Дар нахустин китоби дарсии забони тоҷикӣ – «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ», ки ба қалами Сайдизо Ализодаи Самарқандӣ мутааллиқ аст, оид ба чумлаи мураккаби тобеъ маълумоти ибтидоӣ мавҷуд аст. Ба назари ў, чумлаи мураккаби тобеъ аз ду чумлаи ибтидоия (сарҷумла) ва чумлаи мутаммима (чумлаи пайрав) иборат аст. Муаллиф зимни истилоҳи ибтидоия ва мутаммима сарҷумла ва чумлаи пайравро дар назар дорад. С.Ализода чунин тафсир мекунад: «Ҷумлаи ибтидоия он аст, ки маънои он дар чумлаи дигар тамом шавад ва онро «ҷумлаи мутаммима» гӯянд. Монанди: «Бипарҳез аз нодоне, ки ҳудро доно шуморад». Дар ин ҷо чумлаи «Бипарҳез аз нодоне» чумлаи ибтидоия ва чумлаи «Ҳудро доно шуморад» чумлаи мутаммима аст» [27, с.72].

Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави шартро чунин шарҳ додааст: «Ҷумлае, ки дар вай шарт бошад, «ҷумлаи шартия» ва ҷумлае, ки машрути он бошад, «ҷумлаи ҷазоия» номанд». Мисол: Агар ба ҳондан бикӯшӣ, туро дӯст дорам. Дар ин ҷо чумлаи «Агар ба ҳондан бикӯшӣ» чумлаи шартия ва «Туро дӯст дорам» чумлаи ҷазоия мебошад [27, с.72].

Професор Д.Хочаев дар ҳусуси саҳми С. Ализода дар омӯзиши сарфу наҳви забони тоҷикӣ сухан ронда, таъкид мекунад: «С. Ализода кӯшиш кардааст, ки моҳияту табииати наҳвии чумлаҳои мураккаби тобеъро нишон дижад» [27, с.9].

Воқеан ҳам маълумоти С.Ализода дар мавриди воҳидҳои наҳви забони тоҷикӣ, алалхусус, чумлаҳои мураккаби тобеъ хеле боарзишанд. Чунончи, пас аз шарҳи чумлаи шартия дар мавриди чумлаҳои мураккаби тобеъ навиштааст: «Куллиятан ду ҷумлае, ки ба яқдигар вобаста бошанд, ҳамчун ибтидоия ва мутаммима, шартия ва ҷазоия «ҷумлаи

тааллуқия» номида мешавад» [27, с.72]. Қобили зикр аст, ки С.Ализода дар нашри дуюми ҳамин китоб маълумоти мукаммалтар пешниҳод намудааст.

Чунончи, дар сах. 74, дар параграфи «Чумлаи сода ва пецида (басит ва мураккаб)» навиштааст: «Чумлае, ки як маъни таомомро ифода кунад, чумлаи сода гүянд: Абр омад.

Чумлае, ки ба якчанд калимаи сода тақсим кардан мумкин бошад, чумлаи пецида гүянд: Ранҷбарон, ки араки ҷабин мерезанд, шабу рӯз кор мекунанд, нони серй хӯрдан ҳам надоранд, чаро талаби ҳақ накунанд?» [27, с.74].

Дар китоби дарсии А.М. Беленицкий ва Ҳочи-зода («Наҳви забони тоҷикӣ» (Барои синҳои VI ва VII). қ.2 НДТ. – Сталинобод, 1936; бо ҳуруфи лотинӣ) [8] оид ба чумлаҳои мураккаб маълумоти бештару мукаммалтар мавҷуд аст. **Аввалан**, барои ҷунин чумлаҳо истилоҳи мувоғиқтар корбаст мешавад: чумлаи пайваста (мураккаб – А.В.)-и тобеъ ва ғайри тобеъ, сарҷумла, чумлаи пайрав, аъзои чумла, аъзои сарҷумла, чумлаи тобеи бепайвандак... **Сониян**, ҳуди чумлаи мураккаб ҳубтар тавсиф (таъриф) карда мешавад: «Чумлаҳое, ки онҳоро ба чумлаҳои алоҳида тақсим кардан мумкин аст, яъне аз як шудани чумлаҳои алоҳида ташкил ёфтаанд, чумлаҳои пайваста (яъне чумлаи мураккаб – А.В.) номида мешаванд» [8, с.16]. **Сеюм**, чумлаҳои пайваста (чумлаҳои мураккаб – А.В.) ба ду навъ чудо карда мешаванд: 1) чумлаҳои пайвастаи ба ҳам тобеъ; 2) чумлаҳои пайвастаи ғайри тобеъ. **Чахорум**, чумлаи мураккаби тобеъ тавсиф (таъриф) карда шуда, қадом аъзои сарҷумларо эзоҳ додани чумлаи пайрав зикр мешавад: «Чумлаҳои пайвастаи тобеъ ҷунин чумлаҳоеро меноманд, ки дар таркиби онҳо як чумлаи асосӣ буда, чумлаҳои дигар ба ҳамон чумлаи асосӣ тобеъ мешаванд. Масалан: Бозор дид, ки писарашиб ҳуб кор мекунад. Чумлаи дуюмӣ тобеъ чумлаи аввалий мебошад ва барои эзоҳ додани калимаи дид омадааст [8, с.22]. **Панҷум**, аввалин бор истилоҳи **сарҷумла ва чумлаи тобеъ** (чумлаи пайрав – А.В.) истифода гардида, вазифаҳояшон шарҳ дода шудааст: «Чумлаи асосӣ, ки дар таркиби чумлаҳои пайвастаи ба ҳам тобеъ дохил шуда, чумлаҳои дигарро ба ҳуд тобеъ намудааст, сарҷумла номида мешавад. Ва чумлаҳои дигар, ки барои эзоҳ намудани сарҷумла хизмат мекунанд, чумлаҳои тобеъ номида мешаванд» [8, с.22-23]. **Шашум**, вазифаи функционали (синтаксисӣ)-и чумлаҳои пайрав зикр шудааст: «Чумлаҳои тобеъ ба вазифаи муайян намудан, шарҳ додан ва пурра кардани яке аз аъзоҳои сарҷумла меоянд» [8, с.22]. **Хафтум**, ҷойи чумлаи пайравро дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ муайян намудаанд: «Чумлаҳои тобеъ (ҷ. пайрав – А.В.) дар аввал, дар охир ва ғоҳо мобайни сарҷумла ҷой гирифта метавонанд» [8, с.23]. **Ҳаштум**, аз рӯйи вазифа ба 9 навъ чудо шудани чумлаҳои пайрав («чумлаи сабабӣ, замонӣ, шартӣ, монандӣ, пуркунанда, мақсадӣ, натиҷагӣ, хилофӣ, муайянқунандагӣ» ва пайвандакҳои онҳоро нишон додаанд) [8, с.23-27]. **Нуҳум**, ба воситаи пайвандак ва бепайвандак ба сарҷумла тобеъ шудани чумлаи пайравро зикр кардаанд: «Чумлаҳои тобеъ (ҷ. пайрав – А.В.) ба воситаи бандакҳои (пайвандакҳои – А.В.) чумлабандӣ ва баъзан аз ғайри бандакҳои чумлабанд ба сарҷумла тобеъ мешаванд» [8, с.23]. **Даҳум**, ҳамчун воситаи грамматикии алоқаи чумлаи пайрав ба сарҷумла хизмат кардани **оҳангӣ гӯйишро** нишон додаанд: «Чумлаҳои тобеъ бо сарҷумла бе бандак ҳам вобаста шуда метавонанд. Дар ин сурат гүянда тобеъшавиро **бо оҳанг** нишон медиҳад. Дар навиштан бошад, бо аломати китобат нишон медиҳанд» [8, с.31]. **Ёздаҳум**, ба ибораи сифати феълӣ муродиф будани баъзе хелҳои чумлаҳои пайравро таъкид карда, тарзи баргардонқунӣ (трансформатсия)-и онҳоро нишон додаанд [8, с.32]. (Бояд гуфт, ки чумлаи пайрави баргардонкардаи муаллифон ба ибораи масдарӣ муродиф аст: «Паҳтаи мисрӣ талаб мекунад, ки вайро назар ба паҳтаи амрикӣ хеле барвақт киштунад // Паҳтаи мисрӣ назар ба паҳтаи амрикӣ хеле барвақт киштанро талаб мекунад») [8, с.32].

Соли 1942 китоби дарсии Л.Бузургзода «Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ» (Барои хонандагони омӯзишгоҳҳои педагогии гоибона) [11] нашр мешавад. Дошишманди дақиқназар дар ин китоб оид ба чумлаҳои мураккаб низ бисёр фикру андешаҳои тоза, бунёдӣ ва назариявии хешро иброз намудааст. Профессор Д.Хочаев роҷеъ ба фикрҳои тоза, баррасиҳои илмию андешарониҳои нуктасанҷонаи Л.Бузургзода сухан ронда таъкид мекунад: «Аз баррасиҳои муаллиф (Л.Бузургзода – А.В.) маълум мешавад, ки ӯ аз назарияи забоншиносони рус дар боби чумлаҳои мураккаб оғаҳии комил доштааст. Масалан, дар таснифи гурӯҳбандии чумлаҳои пайрав ҳам аз усули қиёсан бо аъзоҳои чумлаи сода тасниф кардани чумлаҳои пайрав (И.Ф. Буслаев) ва ҳам усули аз рӯйи сохту таркиб (Б. Шапиро)

истифода шудааст. Чолиби таваҷҷуҳ аст, ки дар байз ҳолатҳо аз усули сохторио маънӣ, ки В.А. Богородитский асос гузашту онро дар солҳои 50-60-уми асри XX Н.С. Поспелов, С.Ч. Крючков, Л.Ю. Максимов, В.А. Белошапкова, С.Г. Ильенко ва дар забоншиносии тоҷик Д.Т. Тоҷиев инкишоф додаанд, баҳра бурда шудааст» [11, с.262-263].

Л.Бузургзода анвои чумлаҳои пайравро шарҳу эзоҳ дода, хулосаи худро чунин иброз намудааст: «Инак, чумлаҳои пайравро ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: а) онҳое, ки ба аъзоҳои пайрав монанданд; б) онҳое, ки ба сараъзоҳо монанданд; в) онҳое, ки ба аъзоҳои чумла монанд нестанд» [11, с.46].

В.С. Растворгуева низ дар «Краткий очерк грамматики таджикского языка» (с.1954) дар қисмати «Сложноподчиненое предложение» дафъатан роҷеъ ба навъҳои алоқаи тобеъ сухан ронда, алоқа тавассути пайвандакҳои тобеъкунанда ва алоқаи бепайвандакро нишон додааст. «Тобеъшавии чумла, – менависад ў, – одатан тавассути пайвандакҳои маҳсус сурат мегирад. Асоситаринашон инҳоянд: 1) ки; 2) агар (гар, ар); 3) агарчи, гарчи, гарчанд; 4) ҳам; 5) бо ин ки, бо он ки, бо вуҷуди ин ки, бо вуҷуди он ки; 6) чун; 7) чунки, зеро, зеро ки, бинобар ин ки, бинобар он ки; 8) вақте ки, ҳангоме ки; 9) ҳамин ки; 10) то, то ки...» [24, с.568]. Сипас таъкид мекунад: «Бессоюзное подчинение (.) наблюдается в следующих случаях: 1) при условных придаточных с реальным условием; 2) при условных придаточных с ирреальным условием; 3) при дополнительных придаточных (преимущественно после модальных глаголов); 4) во временных придаточных» [24, с.569].

Муаллифони китобҳои дарсии «Забони тоҷикӣ» барои мактабҳои миёна, ки солҳои байдӣ (1962; 1968; 1972) нашр шудаанд, асосан ба ҳамин китобҳо така кардаанд [20; 19; 20].

Дар забоншиносии тоҷик тадқиқи илмии чумлаҳои мураккаби тобеъ аз солҳои 60-уми садаи XX оғоз мегардад. Аввалин асари монографӣ оид ба яке аз хелҳои чумлаҳои пайрави забони тоҷикӣ монографияи X. Ҳусейнов «Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик» мебошад, ки соли 1960 ба табъ расидааст. Муаллиф байз ҷиҳатҳои сохторӣ – маъноии чумлаҳои мураккаби тобеъро тадқиқ намудааст. «Мақсади асосии тадқиқоти ин мавзуъ, –таъкид мекунад ў, – аз он иборат аст, ки баробари ба қадри ҳол ҳал кардани масъалаҳои асосии грамматикий ва вазифаҳои синтаксисии чумлаи пайрави замон ба шакл, мазмун ва ба ҳусусиятҳои гуногуни сарҷумла низ эътибори ҷиддӣ дода, мувофиқати онро бо тобеъшавандааш муайян намоем» [30, с.9]. Дар ҷои дигар равшантар зикр мекунад, ки «... ду чумла бо таъсири алоқаи маъногӣ ва грамматикий вобастаи ҳамдигар шуда мемонанд» [20, с.28].

Вале ҳангоми пажуҳиш на ҳама ҳусусиятҳои маънӣ ва сохтории чумлаҳои мураккаби тобеъро ба эътибор мегирад. X.Ҳусейнов чумлаҳои мураккаби тобеъро аз рӯйи вазифаи нисбат ба сарҷумла доштаи чумлаи пайрав тасниф мекунад ва таъкид мекунад, ки чумлаҳои пайрав дар нишон додани вазифаи синтаксисӣ ба аъзои чумлаи сода (сараъзо ва ё аъзоҳои пайрав) монанданд: «Ҳамаи чумлаҳои пайрав дар нишон додани вазифаи синтаксисӣ ба аъзои чумлаи сода (сараъзо ва ё аъзоҳои пайрав) монанд мебошанд. Аз ин рӯ, онҳо дар таркиби чумлаи мураккаб аъзои чумлаи сода кадом вазифаро, ки иҷро кунад, айнан ҳамон вазифаро ба ҷо меоранд». Сипас, ба таври намуна ҷанд мисол оварда, таъкид мекунад, ки (дар ин мисолҳо) чумлаи пайрав «вазифаи муайкунандай тафсилӣ, пуркунандай тафсилро ба ҷо овардааст. Чумлаҳои пайрави ҳол (тарзи амал, замон, макон, сабаб, мақсад ва ғайра) бошанд, дар айни замон, вазифаи ҳолшарҳкунандаҳоро иҷро мекунанд» [32, с.11].

Муҳаққиқ вазифаҳои тадқиқоти хешро чунин иброз намудааст: «... мо дар ин кор, пеш аз ҳама, муайян кардани ҳусусиятҳо грамматикии сарҷумла ва чумлаҳои пайрави замон, нишон додани алоқаи синтаксисӣ, муносибатҳои замонӣ, ҳусусиятҳои замонии ҳабарҳо, тарзҳои дар ҳабари чумлаҳои пайрав нисбат ба сарҷумла ифодашавии замонҳои гуногун, пайвандакҳои тобеъкунандай замон, ҷои пайвандакҳо дар таркиби чумлаи пайрав, инҷунин муайян намудани ҷои чумлаҳои пайрави замонро вазифаи аввалини худ қарор додем» [32, с.8-9].

Аммо дар рисола аз воситаҳои грамматикии алоқа асосан оид ба пайвандакҳои тобеъкунанда маълумоти муфассал дода шудааст. Муаллиф мутобиқати шаклҳои феъли – ҳабари сарҷумла ва чумлаи пайравро ҳамчун як воситаи муҳимму асосии алоқаи грамматикий ном набурда бошад ҳам, дар раванди баррасии чумлаҳои пайрави замон онҳоро муфассал шарҳ додааст [32, с.51-77].

Б. Ниёзмуҳаммадов дар «Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик (- Сталинобод: Нашр. дав. адабиёти таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1960) дар хусуси муносибати чумлаи пайрав ба сарчумла чунин назар дорад: «Чумлаҳои пайрав дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеъ ба яке аз аъзоҳои сарчумла тобеъ шуда меоянд. Чумлаҳои пайрав дар асоси ба қадом аъзои сарчумла тобеъ гаштанашон ба ду гуруҳ чудо мешаванд» [19, с.21]: 1) чумлаҳои пайраве, ки аъзои бо исм ё қалимаҳои ба вазифаи исм ифода шудаи сарчумла тобеъ шудаанд (чумлаҳои пайрави муайянкунанда ва андозаю миқдор); 2) чумлаҳои пайраве, ки ба ҳабари феълии сарчумла тобеъ шудаанд (чумлаҳои пайрави пуркунанда, ҳабар, мубтадо, замон, макон, сабаб, мақсад, шартӣ, монандӣ, тарзи амал ва хилофӣ) [19, с.21].

Возех аст, ки таснифи мазкур ҳам аз камбудию навоқис орӣ нест. Наҳвшинос С.Атобуллоев андешаҳои хешро роҷеъ ба он чунин иброз намудааст: «Дар бобати ин ки таснифоти мазкур ба меъёри ягона такя намекунад, овардани ҷанд дадели зерин коғист: а) аз таснифот хусусиятҳои грамматикии сарчумлаҳо, алалхусус қалимаҳои ҳамнисбат, ки асосан ҷузъи тобеи чумлаҳои мураккаб ба онҳо вобастаанд, берун мондаанд; б) «ба ҳабари феълии сарчумлаҳо тобеъ» будани ҳамаи чумлаҳои пайрави гурӯҳи дуюмро даделҳои забонӣ тасдиқ намекунанд. Чумлаи пайрави ҳабар, ки ба ҳамин гурӯҳ доҳил карда шудааст, ба ҳабарҳои номии сарчумлаҳои вобастаанд, ки бо ҷонишинҳо, маҳсусан ҷонишинҳои ишоратӣ ифода ёфтаанд; в) агар чумлаи пайрави мубтадо ҳам ба ҳабари феълии сарчумла мутааллиқ бошад, пас ин хел чумлаҳои пайравро ба ҳеч ваҷҳ пайрави мубтадо номидан мумкин нест. Чумлаи пайрави мубтадо на ба ҳабари феълии сарчумла, балки ба мубтадои он вобаста аст. Аз тарафи дигар, ҳабари гурӯҳи бузурги сарчумлаҳои чумлаи пайрави мубтадо номӣ буда, бо исм, сифат, зарф, қалимаҳои модалӣ ифода мешаванд; г) ба ин гурӯҳ ҳамаи намудҳои чумлаи пайрави пуркунанда доҳил намешаванд. Қисме аз чумлаҳои пайрави пуркунанда маҳз барои конкретонидани маънои асосии пуркунандаҳои сарчумла меоянд, ки онҳо бо ҷонишинҳои ишоратӣ ва бандакҷонишинҳои соҳибӣ ифода ёфтаанд» [6, с.196].

Дар асарҳои зикршудаи ин муҳаққиқон (Х.Ҳусейнов ва Б. Ниёзмуҳаммадов) таснифоти чумлаҳои мураккаби тобеъ бар асоси вазифаҳои нахвии чумлаи пайрав сурат гирифтаасту ҳама хусусиятҳои соҳтории чумлаҳои мураккаб ба эътибор гирифта нашудаанд. Ҷунончи, дар боби «Чумлаи мураккаби тобеъ...»-и «Очеркҳо...» -и Б. Ниёзмуҳаммадов танҳо ишора мешавад, ки «дар чумлаҳои мураккаби тобеъ чумлаи пайрав бо сарчумла ё ба воситаи пайвандаки тобеъкунанда ва ё ба воситаи интонатсия (бе пайвандак) тобеъ мегардад» [19, с.21]. Вале дар хусуси саҳми ин воситаҳо ва воситаҳои дигари алоқаи грамматикии ҷузъҳои чумлаҳои мураккаби тобеъ дар ташаккули ин воҳиди наҳвӣ маълумот дода нашудааст.

Аз наҳвшиносони тоҷик ҳанӯз солҳои 60-ум М.Н. Қосимова бо роҳнамоии наҳвшиносӣ борикназар профессор Д.Т. Тоҷиев бартарии усули соҳтории маъноиро дарк намуда, ҳангоми тадқиқи чумлаи пайрави шартӣ ба ин усул такя кардааст [17, с.139]. Муҳаққиқи борикназар баъзе камбудиву нуқсонҳои китобҳои дарсиро зикр карда, нуктаи назари хешро оид ба чумлаҳои мураккаби тобеъ, хусусиятҳои маъноиву соҳтории онҳо чунин иброз намудааст: «Дар ин китобҳо аз рӯйи ҳаҷми китобҳои дарсӣ фақат бар эзоҳи сарчумла омадани чумлаи пайрав нишон дода мешавад, ҳол он ки чумлаи пайрав боз бар эзоҳи чумлаи пайрави дигар низ омада метавонад; аз воситаҳои синтаксисии алоқаи чумлаҳо бошад, танҳо пайвандак номбар карда мешавад, дар бораи мутобиқати шаклҳои феълий, интонатсия, тартиби чумлаҳо чизе гуфта намешавад...» [17, с.4]. М.Н. Қосимова сарчумла ва чумлаи пайрави шартиро дар ягонагӣ таҳқиқ намуда, маҳз як ҷо (дар ягонагӣ) ҳамчун воҳиди коммуникативӣ хизмат кардани ин хели чумлаҳои мураккаби тобеъро таъкид мекунад: «... чумлаи пайрави шартӣ бе сарчумла ва сарчумла бе чумлаи пайрави шартӣ маънои пурра дода наметавонанд» [17, с.7-8].

Ш.Рустамов низ ҳангоми тадқиқи чумлаи пайрави сабаб асосан ба усули соҳторию маъноӣ такя намудааст [26]. «Муайян нумудани хусусиятҳои чумлаи пайрав – менависад ё, – танҳо дар ягонагӣ ва алоқамандии он бо сарчумла ба инобат гирифта мешавад. Берун аз таркиб муайян намудани он мумкин нест: ҳастии сарчумла ва чумлаи пайрав ба туфайли яқдигар ба амал меояд ва онҳо ду ҳиссаи як чумла буда, бе ҳамдигар дар ифодай он мазмун очизанд. Аз ин рӯ, муайян кардани муносибати байни чумлаи пайрав ва сарчумла дар

тахқиқи чумлаҳои мураккаби тобеъ масъалаи асосӣ ба шумор меравад» [26, с.9]. Муҳаққиқ воситаи асосии алоқаи грамматикии чумлаи пайрави сабаб будани «пайвандакҳо, калимаҳои нисбӣ ва интонатсия» -ро таъкид карда, оид ба воситаҳои дигар чунин навиштааст: «дар робитай сарчумла ва чумлаи пайрав мутобиқати шаклҳои сигаи феълӣ ва ҷобаҷгузории чумлаҳои калимаҳо низ рол мебозанд» [26, с.61]. Аммо дар рисола танҳо дар бораи пайвандакҳо ва интонатсия маълумот додааст. Оид ба воситаҳои дигари алоқаи грамматикии чумлаи пайрави сабаб маълумоте пешниҳод нашудааст.

Дар забоншиносии тоҷик проф. Д.Т. Тоҷиев, ки ҳанӯз ибтиди солҳои 60-уми асри XX бартарии усули соҳторио маънои таснифи чумлаҳои пайравро дарк карда буд. Ӯ ба усули омӯзишу таснифи соҳторио маънои чумлаҳои мураккаби тобеъ бунёди мустаҳкаму мутмаъин ниҳодааст [Нигаред:3; 4; 29]. Муҳаққиқ ҳангоми омӯзиши ҳар як хели чумлаи мураккаби тобеъ ду ҷиҳати ба ҳам алоқаманди он - соҳтор ва маъноро ба эътибор мегирад [28;29].

Ӯ дар рисолаи докториаш бар асоси усули соҳторио маънӣ меъёри ягона ва дурусти муайян кардани чумлаҳои мураккаби тобеъ ва алому ҳусусияти онро ҳеле возех ташрҳ намудааст.

Наҳвшиноси нозукбин ба чунин ҳулоса меояд, ки «... чумлаҳои мураккаби тобеъ аз рӯйи муносибатҳои соҳт ва маънои сарчумла ва чумлаи пайрав тасниф карда шаванд, зеро мағҳуми соҳт – структура ва маъно – семантика ҳамаи ҷиҳатҳои чумлаҳои мураккаби тобеъро дар бар мегиранд» [29, с.26].

Муҳаққиқи нуқтасанҷ таъкид мекунад, ки ҳангоми таснифи чумлаҳои мураккаби тобеъ масъалаҳои зерин бояд ба назар гирифта шавад:

1. Роли пайвандакҳои тобеъкунанда.
2. Вазифаҳои калимаҳои бо пайвандакҳо ҳамнисбат.
3. Мутобиқати шаклҳои феълӣ – ҳабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрав.
4. Роли чумлаҳои пайрав.
5. Ҳусусиятҳои интонатсионии соҳти он.
6. Муносибати маънои асосӣ ва иловагии чумлаи пайрав ва сарчумла.
7. Ба ягон аъзо, гурӯҳи аъзоҳои сарчумла, ё ин ки ба тамоми сарчумла мансуб будани чумлаи пайрав [29, с.26].

Равияи оғозкардаи Д.Т. Тоҷиев минбаъд дар забоншиносии тоҷик рушду густариш мееёбад ва баъдтар як гурӯҳ муҳаққиқони наҳви чумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ – К.Қаландаров, С.Атобуллоев, Ф.Зикриёев, Д.Хоҷаев, В.Абдулазизов, Ч.Рустамов ҳангоми таҳқиқу таҳлили ин ё он ҳели чумлаҳои пайрав ба усули соҳторио маънӣ такя кардаанд [16; 6; 15; 30; 29; 1; 2].

Дар забоншиносии рус усули таснифи коммуникативӣ-синтаксисӣ (Е.А. Иванчикова, И.П. Распопов...) ва усули трансформатсионӣ (Ф.М. Березин, Б.Н. Головин, Г.Д. Фигуровская...) рӯйи кор омадааст. Дар забоншиносии тоҷик бошад, тибқи ин усулҳо ҳанӯз пажуҳиш сурат нагирифтааст.

Муайян кардани ҳусусиятҳои маънӣ ва соҳтории ин ё он чумлаи пайрав аз ҳарактери алоқаи он бо сарчумла, соҳту маънои он (пайвандакҳои тобеъкунанда, воҳидҳои ҳамнисбат, шаклҳои замонии феъл-ҳабарҳо, оҳанги гӯйиш, вобастагии чумлаи пайрав ба аъзо, гурӯҳи аъзоҳо ва ё тамоми сарчумла, тартиби чумлаҳои содай таркиби чумлаи мураккаб, маъно ва тобишҳои маънӣ) ба осонӣ мүяссар мегардад. Ҳаминро ба назар гирифта, мо ҳангоми тадқики ҳусусиятҳои маънӣ ва соҳтории чумлаҳои мураккаби тобеъ ба сарчумла, махсусан, ба ҳабар ва аъзои сарчумла, ки чумлаи пайрав бевосита ба онҳо алоқаманд асту ҳамонҳоро эзоҳ дода, пурра мекунад, аҳамияти махсус медиҳем. Зеро ҳабар ва аъзои сарчумла, ки чумлаи пайрав ба он тобеъ аст, барои ифодай ҳамин чумлаи пайрав асосӣ буда, маъною вазифаи чумлаи пайрав ба ҳамон аъзои возеҳшавандай сарчумла алоқаманд аст. Мисол: Ӯ ваъда дод, ки дору мефиристад ва хайрухушкунон рафт (Р.Ҷалил. Одамони ҷовид. – Душанбе: Ирфон, 1974, с.192); Ҷаҳонро медонистам, ки падарам ду рӯз боз нон нахӯрда буд (Ҳ.Карим. Одам дар ҳалта. - Душанбе: Ирфон, 1984, с.130;

Бигуфтӣ: Аз ҳама ҳубон марост рӯй накӯ,
Бадат мабот, ки худро накӯ шинохтай [37, с.296].

Гуфтам: Дили мой, ки надонам, ки кучой,

Ё дидай ахли назарӣ? Гуфт, ки ҳар ду [37, с.274].

Ба арзадошт навиштам, ки хуни банда бирез,
Хаташ намуд тақаббул, лабаш ситонд нафас [37, с.12].

Гарчи чон лоиқи он чону ҷаҳон нест Камол,
Ҳолиё он ҷӣ ба даст аст, барафшонӣ беҳ [37, с.301].

Онро, ки пой буд, надод ин талаб зи даст,
В-он кас, ҷашм дошт, дар ин раҳ ба по нарафт [36, с.259].

Дил аст ҷояш ё дидай фитода ба хун,
Бад-ин хушем, **ки** боре аз ин ду нест бурун [37, с.223].

Ин ҳама бори ҷафо ошиқ **аз он** кард қабул,
Ки ин дар он воеа ҳудро бикушад ё бикашад [36, с.373].

Чи тавре ки аз мисолҳо равшан шуд, байни аъзои эзоҳшаванд ва ҷумлаи пайрав алоқаи зичи маъноиву грамматикий мавҷуд аст.

Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо баъзе ҷумлаҳои пайрав фарқи сарҷумла аз ҷумлаи содаи мустақил дар он аст, ки сарҷумлаи чунин ҷумлаҳо аз лиҳози маъною оҳанги талаффуз нотамом аст. Бинобар ин, сарҷумлаю ҷумлаи пайрав ҳамеша ба яқдигар вобастаанд. Маъмулан, сарҷумла фикри асосиро ифода мекунад, ҷумлаи пайрав фикри дуюмдараҷаро. Вале дар гурӯҳи дигари ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳолатҳои баръакси инро низ дидан мумкин аст, ки сарҷумла танҳо шаклан ҷумлаи содаи дигарро тобеъ мекунад, фикри асосӣ дар ҳамон ҷумлаи пайрав ифода мегардад: Ёдгор медиҳ, ки ҳама чиз дигаргун шудааст... (С.Айнӣ. Қуллиёт, ҷ.2, -Сталинобод: Нашр. Давл.Тоҷикистон, 1960, с. 258); Ҳар кас гардантобӣ кунад, дониста бошад, ки ба газаби ҳудро гирифтор мешавад (С.Айнӣ. Қуллиёт, ҷ.2, -Сталинобод: Нашр. Давл.Тоҷикистон, 1960, с. 321); Лекин ҳамиро ҳам гуфтан даркор аст, ки баъзе одамон ғурехта меоянд (Ҳ.Карим. Одам дар ҳалта. –Душанбе: Ирфон, 1984, с. 99); Фидоиён пай бурданд, ки онҳо ҳалқи қишлоқ набуда, балки босмачиён мебошанд (Р.Ҷалил. Одамони ҷовид. – Душанбе: Ирфон, 1974, с. 130).

Тире ба ҷашм ҳӯрдаму серӣ нашуд аз он,
Бифрист **дигаре**, ки ба ҷашми дигар ҳӯрам [37, с.149].

Ҳомӯш кун, **то** ҳар кас дар гӯш наорад ин,
Ҳуд кист, **ки** дарёбад ў ҳайру шари моро
(Ҷалолиддини Румӣ. Ҷевони кабир.Ҷ.1, –Д., “Адиб”, 1992, с.21).

Магзор, **ки** рӯбанд раҳат ҳалқ ба мижгон,
Тарсам, **ки** кафи пои туро ҷашм расонад [36, с.339].

Ҳангоми омӯзиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳусусияти феъл /ҳабар/-ро ҳамеша ба этибор гирифтани зарур аст, зоро ҳабари сарҷумла аз рӯи маъною моҳияташ аксаран хели муайянӣ ҷумлаи пайравро тақозо мекунад. Муқоиса шавад:

Ҷумлаи пайрави мубтадо

Ҷумлаи пайрави пуркунанда

<p>Аз ҳаракатҳои Гулнор маълум буд, ки вай ҳам маро дўст медорад (С.Айнӣ. Куллиёт, ч.2, -Сталинобод: Нашр. давл. Тоҷикистон, 1960, с. 180); Бо ҳамин қадар ҷанҷол ва фитна ба касе маълум нагардид, ки... дар даруни кафш он гуна мӯй монда шудааст, ё не (С.Айнӣ. Ёддоштҳо, қ.3-4. -Сталинобод: Нашр. давл. Тоҷикистон, 1955, с.268); Пештар ба ёди касе ҳам намерасид, ки чормагз ҳам мураббо мешавад (Ч.Икромӣ. -Сталинобод: Нашр. давл. Тоҷикистон, 1954. Шодӣ, с.345).</p> <p>Ин муҳол аст, ки мо ҳар ду зи ҳам металабем,</p> <p>Ман зи ту меҳру вафову ту зи ман сабру қарор [36, с.531].</p>	<p>Пӯлод фаҳмид, ки шаби гузашта дар тамоми шаҳр ин варақаҳоро часпонидаанд (Р.Чалил. Одамони ҷовид. -Душанбе: Ирfon, 1974, с.199).</p> <p>Ман ҳам... оқибат маҷbur мешавam, kи ҳamин tадbирro ба kor baram (С.Айнӣ. Куллиёт, ч.2. -Сталинобод: Нашр. Davl. Toҷikiстон, 1960, s. 14).</p> <p>Zi sarгashtagiҳoи mo, ey sabo, Tu donӣ, kи gardi safar xӯrdai [37, s.310].</p> <p>Farmud, ki nuri man monandai misboҳ ast, Misboҳu zижоҳa guft, sina basari moro (Ch.Rumӣ. Devon... .Ch.1.-D.,1992, s.21).</p> <p>Bo lutғi tabъ marдумi Sheroz az Қamol, Bovar namekunand, kи gӯyand Ҳuchandiyam [37, s.128].</p>
--	---

Таъкид кардан лозим аст, ки ҳамаи феълҳои забони тоҷикӣ бо ин ё он хели ҳол эзоҳ ёфта метавонанд, зоро ҳар як амалу ҳаракату ҳолат дар замону маконе, ба тарзу тариқ ва миқдору андоза, сабабу мақсаде ва гайра сурат мегирад. Вале на ҳамаи феълҳо ба объект /пуркунанда/ зарурат доранд. Масалан, феълҳои ҳаракат ва ҳолат ба объект /пуркунанда/ зарурат надоранд.

Баъзе феълҳо аввал пуркунандаро тақозо мекунанд, гурӯҳи дигар - ин ё он хели ҳолро. Бояд гуфт, ки феълҳое, ки пуркунанда мегиранд, бо ҳол низ эзоҳ ёфта метавонанд.

Феълҳоero, ки ҳатман истифода шудани аъзои пайравро тақозо мекунанд, феълҳои az лиҳози наҳвӣ нотамом /номукаммал/ номидан мумкин аст. Дараҷаи нотамоми /номукаммали/-и онҳо мухталиф аст*.

АДАБИЁТ

1. Абдулазизов В. Сложноподчиненные предложения с придаточными дополнительными предложениями в таджикском литературном языке: автореф. дис... канд. филол. наук / В. Абдулазизов. – Душанбе, 1993. – 20 с.
2. Абдулазизов В. Хусусиятҳои соҳторио маънои чумлаҳои мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави пуркунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / В. Абдулазизов. – Душанбе, 2014. – 140 с.
3. Абдулазизов В. Застуга проф. Д.Т.Таджиева в исследовании таджикского гипотаксиса / В. Абдулазизов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - (Маҷаллаи илмӣ). - Душанбе, 2005. - №1. - С.185- 2003.
4. Абдулазизов В. Устод Тоҷиев ба таснифоти чумлаҳои пайрав / В. Абдулазизов // Ёди донишманди фозил (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2005. - С.7-11.
5. Арендс А.К. Краткий синтаксис современного персидского литературного языке / А.К. Арендс. - М. - Л.: Изд-во АН СССР, 1941. - С.92-108.
6. Атобуллоев С. Чумлаҳои пайрави мубтадо ва ҳабар дар забони адабии тоҷик / С.Атобуллоев. - Душанбе: Доғиш, 1975. - 193 с.
7. Бакиханов А. Краткая грамматика персидского языка / А. Бакиханов. - Тифлис, 1841. – С.73-80.
8. Беленитский А.М. Наҳви забони тоҷикӣ. Барои синфҳои VI-VII. К.2 / А.М. Беленитский, Б.Ҳочизода. – Сталинобод - Самарқанд: Нашрдав. Тоҷикистон, 1936. – С.22-34.
9. Березин Н. Грамматика персидского языка / Н.Березин. – Казань, 1853. – С.441-478.
10. Бертельс Е.Э. Грамматика персидского языка / Е.Э. Бертельс. – Ленинград, 1926. - С.78-82.
11. Бузургзода Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. Бароиҳонандагони омӯзишгоҳҳои гоибона / Л.Бузургзода. – Сталинобод, 1942. – С.36-55.
12. Геппнер. Краткий очерк грамматики персидского языка. Составлен по лекциям преподователя персидского языка М.К. Абединова. – Петербург, 1888. – С.73-80.
13. Грамматика русского языка. АН СССР. Т.П. Ч.1. – 1954. - С.77.
14. Залеман К.Г. Краткая грамматика новоперсидского языка / К.Г. Залеман, В.А. Жуковский. - Санктпетербург, 1890. – С.65-76.
15. Зикриёев Ф. Чумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ф.Зикриёев. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 121 с.
16. Каландаров К. Сложноподчиненные предложения в таджикском литературном языке XV-XVI (на материале Бадаи-ал- вакай Зайнiddина Восифи): автореф. дис...канд... фил... наук / К.Каландаров. – Душанбе, 1972. - 25 с.

*Ин масъалаи бахси сарф буда, тадқиқоти маҳсусро тақозо мекунад.

17. Қосимова М.Н. Чумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. - Сталинобод: Нашр. АФ Тоҷикистон, 1961. – 77 с.
18. Мирзо Ҷаъфар. Грамматика персидского языка. Издание 2-ое (с участием проф. Е. Корша). – Москва, 1900.
19. Ниёзмуҳаммадов Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик / Б.Ниёзмуҳаммадов. – Сталинобод: Нашр. дав. адабиёти таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1960. – С.20-58.
20. Ниёзмуҳаммадов Б. Забони тоҷикӣ. Қ.2. Синтаксис. Барои синфҳои VII-VIII / Б.Ниёзмуҳаммадов, Ш.Ниёзӣ, А.Каримов. – Душанбе: Ирфон. 1962. – С.105-123.
21. Ниёзмуҳаммадов Б. Забони тоҷикӣ қ.2: Синтаксис: барои синфҳои VII-VIII / Б.Ниёзмуҳаммадов, Ш.Ниёзӣ, Ш.Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1971. – С.94-112.
22. Ниёзмуҳаммадов Б. Забони тоҷикӣ. қ.2. Синтаксис. Барои синфҳои VII-VIII / Б.Ниёзмуҳаммадов, Ш.Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1982. – С.146-194.
23. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-ое изд. / А.М. Пешковский. - М.: Учпедгиз, 1956. – С.425-439.
24. Растворгueva В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка / В.С. Растворгueva // Таджикско – русский словарь. – М.: Гос. изд-во иностран. и националь. Словарей, 1954. – С.568-570.
25. Рубинчик Ю.А. Сложные предложения с придаточными определительными в современном персидском языке / Ю.А. Рубинчик. – М.: Изд-ва Восточ. лит..., 1959. – С.55-215.
26. Рустамов Ш. Чумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 111 с.
27. Сайдризо Ализода Самарқандӣ. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ (барои мактабҳои ибтидой ва миёнаи тоҷикӣ). – Самарқанд, Нашриёти давлатии ҷумҳурияти иҷтимоии шуроии Тоҷикистон, 1926. – С.72.
28. Тоҷиев Д.Т. Чумлаи пайрави миқдору дараҷа / Д.Т. Тоҷиев // Мактаби советӣ, 1966. - №7. – С.16-28.
29. Тоҷиев Д.Т. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
30. Ходжаев Д. Сложноподчиненные предложения с придаточными определительными в современном таджикском литературном языке: автореф. дис. канд. фил. наук / Д.Ходжаев. – Душанбе, 1980. – 19 с.
31. Ҳоҷаев Д. Чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Ҳоҷаев. – Душанбе: Дониш, 2021. – 140 с.
32. Ҳусейнов Ҳ. Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ.Ҳусейнов. – Сталинобод, 1960. – 110 с.
33. Шафай А.Б. Критерий определения видов придаточных в синтаксических типах сложноподчиненных предложений в современном персидском языке / А.Б. Шафай // Иранская филология. – Ташкент: Фан. 1966. – С.32-45.
34. Шафай А.Б. Сложноподчиненные предложения в современном персидском языке: автореф. дис. д-ра филол. наук / А.Б. Шафай. – Баку, 1967. – 205 с.
35. Щерба Л.В. Современный русский язык / Л.В. Щерба // Русский язык в школе. – 1959. - №4. - С.349.
36. Ҳӯҷандӣ, Қамол. Ҷевон / Қамоли Ҳӯҷандӣ. – Д., 1983. - Ч.1. – 560 с.
37. Ҳӯҷандӣ, Қамол. Ҷевон / Қамоли Ҳӯҷандӣ. – Д., 1985. - Ч.2. – 461 с.

ПАЖУХИШ ВА ТАСНИФИ ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕИ ЗАБОНИ ТО҆ИКӢ

Пажуҳиши чумлаҳои мураккаби тобеи забони форсӣ ҳанӯз дар нимаҳои аввали асри XIX диккати эроншиносони русро ҷалб кардааст ва грамматикаю китобҳои дарсӣ таълиф намудаанд. Аз ҷумла, А.К. Бакихонов (Тифлис, 1841); Березин Н. (Казанъ, 1853); Геппнер (Петербург, 1888); Залеман К.Г. и Жуковский В.А. (Санктпетербург, 1890); Бертельс Е.Э. (Ленинград, 1926); Арендс А.К. (М.-Л., 1941) ва ғайра. Омӯзиши чумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ бошад, аз солҳои 20-уми асри XX оғоз гардида, асосан ба навиштани китобҳои дарсӣ вобаста буд. Ҷунончи: Сайдризо Ализода «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ» (1926), Беленитский А.М., Ҳоҷизода Б. «Наҳви забони тоҷикӣ» (1936); Л.Бузургзода «Синтаксиси муҳтасари забони тоҷикӣ» (1942) ва китобҳои дарсии «Забони тоҷикӣ» барои мактабҳои миёна, ки солҳои байдӣ (1962; 1968; 1972...) нашр шудаанд. Дар забоншиносии тоҷик тадқиқи илмии чумлаҳои мураккаби тобеъ аз солҳои 60-уми садаи XX оғоз гардидааст ва усуљо /принсипҳо/-и зерини таснифи чумлаҳои мураккаби тобеъ мавҷуд аст. Усул (принсип)-и якум таснифи чумлаҳои пайрав дар муқоиса бо аъзоҳои чумлаи сода мебошад. Мутахассисони забони форсӣ ва тоҷикӣ А.М. Беленитский ва Ҳоҷизода, Л. Бузургзода, Б. Ниёзмуҳаммадов, Ҳ.Ҳусейнов ҷонидорони ҳамин равия буданд. Усули дигар, назарияи структурӣ-грамматикий мебошад. Ҕонидорони ин назария А.К. Бакихонов, Н. Березин, Геппнер, К.Г. Залеман ва В.А. Жуковский, Мирзо Ҷаъфар, Е.Э. Бертельс, А.К. Арендс, Л.Бузургзода ва дигарон мебошанд. Усули сеюми таснифоти чумлаҳои мураккаби тобеъ принсипи соҳториу маънӣ мебошад. Мутахассисони забони форсӣ ва тоҷикӣ Ю.А. Рубинчик, А. Шафой, Л. Бузургзода, М.Н. Қосимова, Ш. Рустамов (асосан), Д.Т. Тоҷиев, К. Қаландаров, С. Атобуллоев, Ф. Зикриёв, Д. Ҳоҷаев, В. Абдулазизов, Ҷ. Рустамов корҳои илмии хешро бо ҳамин усул анҷом додаанд. Дар забоншиносии рус усули таснифи коммуникативӣ-синтаксисӣ (Е.А. Иванчикова, И.П. Распопов...) ва усули трансформатсионӣ (Ф.М.Березин, Б.Н. Головин, Г.Д. Фигуровская...) рӯйи кор омадааст. Дар забоншиносии тоҷик бошад, тибқи ин усуљо ҳанӯз пажуҳиш сурат нагирифтааст.

Калидвожаҳо: забоншиносии тоҷик, эроншиносӣ, наҳв, чумлаи мураккаби тобеъ, сарҷумла, чумлаи пайрав, усуљо, усуљои тасниф, усули анъанавии тасниф, усули таснифи соҳторӣ, усули таснифи соҳторӣ - маънӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Исследование сложноподчиненных предложений персидского языка ещё с середине XIX в. привлекало внимание русских иранистов, и ими составлены учебники и грамматика персидского языка: А.К. Бакиханов (Тифлис, 1841); Березин Н. (Казань, 1853); Геппнер (Петрбург, 1888); Залеман К.Г. и Жуковский В.А. (Санкт-Петербург, 1890); Бертельс Е.Э. (Ленинград, 1926); Арендс А.К. (М.-Л., 1941) и другие. Изучение сложных предложений таджикского языка началось с 20-х годов XX века и в основном связано с написанием учебников. Например: Сайдризо Ализода «Сарфу нахви забони тоҷикӣ» (1926), Беленитский А.М., Ҳочизода Б. «Наҳви забони тоҷикӣ» (1936); Л.Бузургзода «Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ» (1942) и учебники таджикского языка («Забони тоҷикӣ») для средних школ, издавшиеся в последующие годы (1962; 1968; 1972 ....). В таджикском языкоznании научное исследование сложноподчиненных предложений начинается с 60-х годов XX в. и существуют исследующие принципы классификаций. Первый принцип классификации придаточных предложений по сравнению с членами простого предложения (эквивалентность члена предложения и придаточного предложения). Специалисты персидского и таджикского языков – А.М. Беленитский и Ходжизаде, Л. Бузургзаде, Б. Ниёзмухаммадов, Ҳ.Хусейнов были сторонниками данной теории. Другой принцип – формально-грамматическое направление. Сторонники данного направления – А.К. Бакиханов, Н.Березин, Геппнер, К.Г. Залеман и В.А. Жуковский, Мирзо Джафар, Е.Э. Бертельс, А.К. Арендс, Л.Бузургзода и другие. Третий принцип классификации придаточных предложений - это структурно-семантический принцип. Исследователи персидского и таджикского языков Ю.А. Рубинчик, А.Шафаи, Л.Бузургзода, М.Н. Касымова, Ш.Рустамов (в основном), Д.Т. Таджиев, К.Каландаров, С.Атобуллоев, Ф.Зикриёев, Д.Ходжаев, В. Абдулазизов; Дж. Рустамов являются сторонниками этого принципа классификации. В русском языкоznании появилась коммуникативно-синтаксическая классификация (Е.А. Иванчикова, И.П. Распопов и др.) и трансформационный метод классификации (Ф.М. Березин, Б.Н. Головин, Г.Д. Фигуровская и др.). Однако в таджикском языкоznании пока не произведена классификация сложноподчиненных предложений этими методами.

Ключевые слова: Таджикское языкоznание, иранистика, синтаксис, сложноподчиненное предложение, главное предложение, придаточное предложение, принципы, принципы классификации, традиционный принцип, структурный принцип классификации, структурно – семантический принцип классификации.

RESEARCH AND CLASSIFICATION OF COMPLEX SENTENCES OF THE TAJIK LANGUAGE

The study of complex sentences of the Persian language since the middle of the 19th century. attracted the attention of Russian Iranianists and they compiled textbooks and a grammar of the Persian language: A.K. Bakikhanov (Tiflis, 1841); Berezin N. (Kazan, 1853); Geppener (Petersburg, 1888); Zaleman K.G. and Zhukovsky V.A. (St. Petersburg, 1890); Bertels E.E. (Leningrad, 1926); Arends A.K. (M. - L 1941) and others. The study of complex sentences of the Tajik language began in the 20s of the XX century and is mainly associated with writing textbooks. For example: Saidrizo Alizoda “Sarfу naxvi zaboni tojikki” (1926), Belenitsky A.M., Kojizoda B. “Naҳvi zaboni tojikki” (1936); L. Buzurgzoda “Syntax of mukhtasari zaboni tojikki (1942) and textbooks of the Tajik language (“Zaboni tojikki”) for secondary schools, published in the following years (1962; 1968; 1972 ....). In Tajik linguistics, the scientific study of complex sentences begins in the 60s of the XX century. and there are the following classification principles. The first principle is the classification of subordinate clauses in comparison with members of a simple sentence (the equivalence of a member of a sentence and a subordinate clause). Specialists of the Persian and Tajik languages - A.M. Belenitsky va Khoji-zade, L. Buzurgzade, B Niyozmuhammadov, Kh. Khuseinov were supporters of this theory. Another principle is the formal grammatical direction. Supporters of this direction are A.K. Bakikhanov, N. Berezin, Geppener, K.G. Zaleman and V.A. Zhukovsky, Mirzo Jafar, E.E. Bertels, A.K. Arends, L. Buzurgzoda and others. The third principle of classification of subordinate clauses is the structural-semantic principle. Researchers of the Persian and Tajik languages Yu.A. Rubinchik, A. Shafai, L. Buzurgzoda, M.N. Kasymova, Sh.Rustamov (mostly), D.T. Tajiev, K. Kalandarov, S. Atobulloev, F. Zikriyoev, D. Khodjaev, V. Abdulazizov, J. Rustamov are supporters of this principle of classification. In Russian linguistics, a communicative-syntactic classification appeared (E.A. Ivanchikova, I.P. Raspopova, etc.) and a transformational classification method (F.M. Berezin, B.N. Golovin, G.D. Figurovskaya, etc.). However, in Tajik linguistics, the classification of complex sentences by these methods has not yet been made.

Key words: Tajik linguistics, Iranian studies, syntax, complex preposition, main clause, subordinate clause, principles, principles of classification, traditional principle, structural principle of classification, structural-semantic principle of classification.

Маълумот дар бораи муалиф: Абдулазизов Ваҳобҷон – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони адабии мусоири тоҷик. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбон Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 919-14-27-48

Сведения об авторе: **Абдулазизов Вахобджон** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 919-14-27-48

Information about the author: **Abdulazizov Vahobjon** - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Tajik Literary Language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 919-14-27-48

УДК: 81'36+81'366 (2 точ)

ХУСУСИЯТХОИ МУҚОИСАВЙ-ТА҆РИХИИ ШУМОРАҲО ВА МАВ҆КЕИ ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР «ТА҆РИХИ СИСТОН»

Шаҳбози Рустамишо
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои маъмул ва машҳури гурӯҳи забонҳои эронӣ буда, та҆рихи тулонӣ дорад. Ин забон давраҳои гуногуни та҆рихиро аз сар гузаронида, ҳамчун ҷавшани ҳалқи тоҷик, ҷиҳати ҳифзи соҳибзабонон дар набардҳои та҆рихӣ мавҷеи худро аз даст надода, дар рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёт, илм, техника, адабиёт, иқтисодиёт, фарҳанг, сиёсат ва забон мавриди истифода қарор гирифтааст ва месазад, ки он ҳаматарафа мавриди таҳлилу таҳқик қарор гирад.

Таҳқиқ ва омӯзиши осори манзуму мансури адабиёти классикии мо аз нигоҳи забоншиносӣ барои муайян намудани вазъи забони адабии тоҷикӣ дар давраҳои муҳталиф, роҳҳои ба вуҷуд омадани дигаргунихо дар забон, шаклгирии баъзе унсурҳои имрӯзai забон, нишон додани асолати он ба бисёр вижагиҳои наҳвию сарфии забонӣ мусоидат менамояд. Чун забон ҳодисаи ҷамъиятӣ мебошад, ҳар як воқеаю ҳодисаҳое, ки дар давраҳои гуногуни та҆рихӣ ба вуқӯъ меоянд, дар забони қавму миллат инъикос меёбад ва барои муайян намудани та҆риху маданияти ҳалқ яке аз сарчашмаҳои асосӣ маҳсуб меёбад. Таҳқиқи забонии осори ҳар як намояндаи илму адаб ва асарҳои та҆рихӣ-ҷуғрофӣ, ки аз муаллиф(он) номаълум бοқӣ мондаанд, яке аз вазифаҳои асосии муҳакқиқони соҳаи забоншиносӣ ба шумор меравад. Боиси ҳурсандист, ки дар муддати якчанд даҳсолаи охир таҳқиқи осори классикон аз ҷониби мутахассисони соҳаи филология ҳамаҷониба ба роҳ монда шудааст, ки ин дар ғанӣ гардонидани таркиби лугавии забони тоҷикӣ аҳамияти қалон дорад.

Таҳқиқи вижагиҳои гуногуни наҳвию сарфии яке аз ёдгориҳои пурқимати та҆рихии асрҳои X-XI – «Та҆рихи Систон» барои рушд, ташаккул ва ғанӣ гардонидани таркиби лугавии забони тоҷикӣ мусоидат менамояд. Аз ин лиҳоз, лозим донистем, ки баррасии масъалаи мазкурро, ҳусусан, аз ҷиҳати муқоисавӣ-та҆рихии шумораҳо ва мавҷеи истифодаи онҳо дар «Та҆рихи Систон» мавриди таҳқиқ қарор дихем.

Шумора яке аз ҳиссаҳои номии нутқ буда, микдор ва таркиби ашёро бо аداد ифода намуда, аدادҳои беномро низ номбар мекунад. Ин воҳиди забонӣ дар «Та҆рихи Систон» бо ҳусусиятҳои лексикию ғрамматикӣ ва муқоисавӣ-та҆рихӣ барои боз ҳам чуқурттар муайян намудани навъҳои шумора, ҳусусиятҳои онҳо, мавҷеи нумеративҳо дар истифодаи шумораҳои аслӣ ва вижагиҳои маъноии онҳо маводи ҳубе дода метавонад.

Бояд тазаккур дод, ки нисбат ба дигар гурӯҳи ҷоҳи дар «Та҆рихи Систон» шумораҳо ба маротиб зиёд истифода шудаанд, ки яке аз сабабҳои асосии он ин иштироки бевоситаи ҳуди муаллиф(он) дар ҳодисаҳои гуногуни та҆рихӣ мебошад ва муаллифон қӯшиш намудаанд, ки санаҳои муҳимми та҆рихиро бо шарҳои муфассал ва дақиқ баён намоянд. Шумораҳо дар асари мазкур вазифаҳои гуногуни услубӣ ва ғрамматикиро ифода намудаанд, ки ин аз маҳорати баланди муаллиф шаҳодат медиҳад. Ҳангоми таҳқиқ маълум гардид, ки ба истиснои ҷондӣ аз шумораҳо, ки та҆рихи баромадашон ҳеле қадимист, боқимондаи онҳо дар шакли ҳозира истифода шудааст. Маводи таҳқиқотии мо аз рӯйи ба ҳатти кириллӣ баргардон намудани «Та҆рихи Систон» ба роҳ монда шудааст.

Тавре ки маълум аст дар забоншиносӣ шумораҳо аз рӯйи вазифаҳои ғрамматикиаш ба гурӯҳи шумораҳои микдорӣ ва тартибӣ чудо менамоянд. Ҳамзамон, шумораҳои микдориро ба шумораҳои аслӣ, таҳминӣ ва қасрӣ чудо намудаанд, ки дар асари таҳқиқшаванд ҷонин арзёбӣ мегардад.

Шумораҳои аслӣ ашёро аниқу дақиқ ифода мекунанд: як, ду, сӣ, панҷоҳ, ҳафт ҳазору яксаду сӣ ва ғайра. Истифодаи шумораҳои аслӣ нисбат ба дигар навъи шумораҳо зиёд буда, дар асар бо роҳҳои гуногуни лексикиӣ-ғрамматикӣ соҳта шуда, дар асар ба вазифаи муайян намудани шумораи умумии одамон, нишон додани санаҳои муҳимми та҆рихӣ, ифодаи тули роҳ ва масофа, ифодаи андоза, бузургӣ, масоҳат, ҳаҷм, микдори маблағ ва монанди инҳо истифода шудааст. Аз ҷумла: «*Ва қарibi ҳазору дувист мард аз он шаҳр куиста шуд ва бисёре асир гирифтанду банд карданд ва бибурданд, ба Ҳуросон фиристод ва он ҷо биниаст, то иди*

рӯза бигзашт [3, с.290]. «Ва Буласад ба Ироқ бурд ва ба саду бист ҳазор дирам бидод» [3, с.88]. «Пас Яъқуб рӯзгоре ба Систон бибуд, боз қасди Хуросон кард ва Ҳафс ибни Завнакро халифати хеш кард бар Систон рӯзи шанбе, чор рӯз боқӣ аз шаъбони санаи тисъун ва ҳамсина ва миатай (дусаду панҷоҳу нуҳ) бирафт» [3, с.171].

Дар чумлаи мазкур шумораи ҳазору дусад аз ҷиҳати соҳт таркибӣ буда, дар шакли таърихии дусад, ки дар осори классикӣ ба навъи дувист истифода мешуд, оварда шудааст ва шумора дар шакли миқдорӣ, яъне ҳазору дусад мард нишон дода шудааст.

Дар ҳусуси ҷанбаҳои таърихии шумораҳои аслӣ муҳаққиқ Камолова Г. ҷунин мегӯяд: «Шумораҳои аслӣ дар таърихи тараққиёти забони тоҷикӣ нисбат ба дигар воҳидҳои лексикӣ-грамматики хеле кам тағйир ёфтаанд» [5, с.25]. Танҳо тарзи ҳавишти ҷанд шумора, аз ҷумла **ҷаҳор, ҷиҳил, дусад, дувист, панҷсад, понсад** аз шакли муосири истеъмоли онҳо фарқ мекунад: «Пас қаҳт уфтод андар ҳисор ва Амир Ҳалаф ба лаби порғин рабте кард, то ҳеч кас андар ҳисор таоме наёварда буд ва сипоҳ перомуни рабт фурӯгирифт, то хирворе гандум ба дувисту ҷиҳил динор шуд бар он ҷо ва мардумони бешитаре аз гурунагӣ бимурданд [3, с.263]». «Ва андар ҳар сол сад банда бихаридандӣ аз понсад дирам то ҷаҳорсаӣ дирам ва озод кардандӣ, нару мода ва ҳар якero ҷандон, ки баҳои ў будӣ... Ва бемористонро ашарата олофи (даҳ ҳазор) дирҳамин ва банд бастанҳоро» [3, с.36]. «Ва Фатики ҳодимро он рӯз Тоҳири Бӯалиро баҳшид ва Фатик он ҳодим буд, ки ўро дувист гуломи турк дуни дигар ҷизҳо буд [3, с.257]».

Олимӣ намоёни таърихи забони тоҷикӣ Додиҳудо Саймиддинов дар ҳусуси тарзи ҳавишти шумораҳо андешаҳои арзишманд иброз намудааст: «Корбурд ва истифодаи шумораҳо дар осори форсии бостон хеле маҳдуд буда, бо истиснои ҷанд маврид, онҳо на ба гунаи ҳуруф, балки дар шакли адад ҳавишта шудаанд. Ин шумораҳо дар ҳатти меҳӣ иборатанд аз: 1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 22, 23, 25, 26, 27, 120 [9, с.54].

Аксарияти шумораҳои аслӣ дар сарчашмаҳои мӯътамади таъриҳӣ бо шарҳу маъноҳои ғуногун ифода шудаанд. Забоншиноси маъруф Қосимова Мукаррама шумораи умумии шумораҳои аслии мазкур ва таърихи истифодаи онҳоро ҷунин нишон додааст: «Истифодаи шумораҳои аслӣ дар забони тоҷикӣ иборат аз 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 (сиздаҳ), 14, 15, 16, 17 (ҳафтдаҳ), 18, 19, 20, 30, 40 (ҷиҳил), 50, 60, 70, 80, 90, 100, 200 (дувист), 300 (сисад), 500 (понсад), 1000, 10 000 (бевар), 100 000 (лак), 500 000 (куурӯп), 1000-1000 урӯб (миллион) истифода мешавад [6, с.91].

Аз шумораҳои истифодашудаи аслӣ танҳо шумораи **«ҳафтдаҳ»**, ки шакли қадимаи **«ҳабдаҳ»** (17), ки аз **ҳафт** ва **даҳ** таркиб ёфта, дар асар барои ифодаи шумораи 17 истифода шудааст: «Хост, ки бар Боавф тоҳтанд қунад, мардуми шаҳру сипоҳи ў ба тоҳтанд рафтанд, то таъбия карда рӯзи одина, **ҳафтдаҳ** рӯз гузашта аз зилҳиҷҷаи санаи симта ашара ва миъатай (дусаду шонздаҳ)» [3, с.146]. «Эзад-таъоло ҳиҷобе аз нур миёни ў ва он иблиси маълӯн баровард **понсадсола** роҳ ва он нур ҳарчанд Шис меғузуд, ҳаме бар фузуд, то ба осмонҳо баршиуд ва ҳар малак, ки дид, ҳамегуфтанд, ки нури Мустафост (с)» [3, с.42].

Маврид ба зикр аст, ки яке аз вижагиҳои хосси шумораҳои аслӣ аз дигар навъи шумораҳо дар он аст, ки шумораҳои аслӣ нумератив қабул мекунанд. Дар «Таърихи Систон» зимни истифодаи шумораҳо нумеративҳое истифода шудаанд, ки дар забони тоҷикӣ серистеъмол буда, қисме аз онҳо дар сарчашмаҳои таърихии асрҳои X-XI истифода шудаанд ва онҳоро ба ғурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

1. Нумеративҳое, ки ҳангоми ҳисоб намудани шумораи одамон ба кор бурда мешаванд: **тан, кас** ва **нағар**. Зимнан бояд қайд намуд, ки воҳидҳои мазкур дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ роиҷ мебошанд.

Тан дар асар хеле каммаҳсул буда, 4 маротиба ҳангоми ҷамъоварии мисолҳо оид ба мавзуи мазкур маълум шуд, ки ба вазифаи нумератив омадааст: «Боз дехқон гуфт: *Оби ҷӯй ҳуши бувад то ба дарё расад ва хонадон ба саломат бошад, ҳарчанд фарзанд назояд ва дӯстӣ миёни **ду тан** ба салоҳ бошад, ҷанд бадгӯйӣ дар миёна нашавад ва доно ҳамеша қавӣ бувад, ҷанд ҳаво бар ў голиб нагардад ва кори подшоҳӣ ва подши ҳамеша мустақим бошад, ҷанд вазирон ба салоҳ бошанд» [3, с.91]. «Абдуrrаҳмон он ҷо бимонд ва изтироби кори Усмон пеш омад ва **ҷиҳил тан** аз саҳобаи расул ба сарои ў андар шуданд ва гуфтанд: *Бар суннату сирати расули Ҳудой ва Бӯбакру Умар (р) намеравӣ*» [3, с.74].*

Нумеративи **тан** пас аз шумора омада, миқдори умумии ашёро маълум менамояд. Дар ҷумлаи якум ба ҳамин маъно истифода шудааст.

Яке аз муҳаққиқони машхури рус Л.П. Смирнова, ки хусусиятҳои забонӣ ва грамматикии «Таърихи Систон»-ро мавриди таҳқиқи васеъ қарор додааст, қайд менамояд, ки дар «Таърихи Систон» нумеративи ***-то*** ва ***нафар*** дучор нашудаанд» [10, с.50]. Маврид ба зикр аст, ки ҷойи нумеративи ***тан***, ки дар асар ифода шудааст, муродифи нумеративи нафар буда, дар забоншиносӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Нумеративи ***тан, нафар*** ва ***кас*** танҳо ба шахс далолат намуда, ба навъи исмҳои ҷондори гайришахс хос нест ва ин шакли истифода дар асар ба назар нарасид.

2. Нумеративҳое, ки барои ҳисоби исмҳои ифодакунандай воҳиди ченаки масофа ва вазн корбаст мешаванд: ***ман, мил, фарсаҳ***. Дар асари хеш нумеративи ***милро*** факат бо шумораҳои миқдории сода мавриди истифода қарор додааст: «*Ҷарҷир бо дувист ҳазор савор берун омад ба ҷое, ки Субаййитила гӯянд, то ҳафтод мил аз Қайрувон. Ҷарҷирро бикуштанд ва фатҳ буд ва ғаноимро баҳшиши карданд*» [3, с.70-71].

Дар «Фарҳанги муҳтасари Шоҳнома» ба ин маънӣ омадааст. ***Мил***- 1. нишоне, ки дар роҳҳо барои муайян кардани фосилаи байни фарсаҳҳо мениҳанд, сутуне, ки барои нишон додани сарҳад гузашта мешавад; 2. фосилаи миёни ду аломат, ки фарсангро ташкил медиҳад, масофаи як фарсанг [14, с.205].

Мил дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бошад ба маъноҳои гуногун омадааст. Мил қалимаи арабӣ буда, ба ду маъно I. 1. сурмаҷӯб, милҷӯб, ҷӯби қаламчашакли нӯғборик, ки бо он ба ҷашм сурма мемоланд; 2. сихи оҳанини тафсон барои сӯзонда нобино кардани ҷашм: мил дар ҷашм кашидан нобино кардан.

Мил 1. миқёси паймоиши масофат, сяеки фарсанг, ки аз ҷор ҳазор қадам ё газ иборат аст. 2. сутун ё ҳарсанги дароз барои ҷудо кардани сарҳадҳо: сутуни маҳсусе, ки барои аломати масоҳати ҳар як мил дар сари роҳҳо шинонида мешавад [13, с.688-689].

Панҷ мил 20 ҳазор қадам ё газ мешавад. Мил дар «Таърихи Систон» ду маротиба истифода шудааст: «*Қӯздор (Коздар) – шаҳре, ки имрӯз низ бо номи Ҳуздар дар масофаи 85 мил аз шаҳри Келат (Покистони гарбӣ) вуҷуд дорад*» [3, с.337].

Дар асар нумеративи дигар, ки воҳиди ченаки вазнро ифода намудааст, истифода шудааст. ***Ман II*** кӯн. воҳиди вазн, ки дар ҳама манотиқ як хел набудааст (мас., дар Бухоро ба 128 кг, дар Самарқанд ба 8 пуд баробар буд); аз анбори холӣ сад ман шолӣ (зарб.) [15, с.787]. Дар асар ҷунин истифода шудааст: «*Ва ҳамчунон галла азиз мешуд, то мане ғандум дар ноҳияи Систон ба ҳазору дувист дираਮ расмӣ шуд ва ҷаву ғоврасу ҳурмо ҳам бад-ин нарҳ шуд, то Ҳудои ъазза ва ҷалл неку кард*» [3, с.299].

Дар «Фарҳанги муҳтасари Шоҳнома» ***ман*** ба ду маъно шарҳ дода шудааст: «Ман 1. вазна, миқёси вазн. Дар маҳалҳои гуногун аз ҳам тафовут доранд, масалан, мани Табриз (кариб 3 кило), мани Самарқанд (8 пуд) ва ғ.

Ба сангি дирам ҳар яке шаст ман,
Зи зарру зи ғавҳар яке каргадан.

2. андозаи ҳатм.

Се ман тофта бодай солҳвард,
Ба ранги гули нор ё зарри зард» [14, с.193].

Дар «Таърихи Систон» низ ***ман*** воҳиди вазн буда, дар истифодаи вазни навъҳои гуногуни маҳсулотҳои ҳӯрока ба таври зайл шарҳ дода шудааст: «*Фонид – як ман даҳ динор. Шакар – як ман понздаҳ динор. Асал – як ман бисту ду динор. Равгани сутур – як ман панҷ динор. Гӯшти гӯспанд – як ман ҷаҳор динор. Гӯшти ғов – як ман ду динор. Пиҳ – як ман ҷаҳор динор. Сирко – як ман шонздаҳ динор. Сири ҳушк – як ман бисту панҷ динор. Ҳино, ки аз барои дарди даҳону поӣ муғиҷ буд, ҳафт динор, омила ҳам ҷиҳати ин адвия дувист ҳафт динор, орд – дувист ман як динор*» [3, с.303-304].

Дар ҷумлаи мазкур «фонид» ба маънои шакли арабишудаи «понид», ки маънои навъе аз ҳалвост, ҳамчунин, қанди сафедро низ «фонид» гуфтаанд, истифода шудааст.

Шумораҳои таҳминӣ ашёро дар шакли таҳминӣ ва ё тақрибан нишон медиҳанд. Роҳҳои ифодаёбии онҳо ба шакли зайл сурат мегиранд:

а) бо ёрии шумораҳои нумеративӣ ба воситаи ***-гон***: Дар «Таърихи Систон» ин пасванд хусусияти нумеративӣ зоҳир намуда, ба ҷойи нумеративи нафар омадааст. Пасванди мазкур ба маънои зикршуда, бо шумораи понсадгони ду маротиба истифода шудааст: «*Пас панҷ ҳазор савор тафриқа кард понсадгон ба Ҳурросону Систон ва Порсу Кирмон. Гуфто: Магузоред, ки ин золимон бар зуафо ҷавр кунанд*» [3, с.137].

Чолиби диққат аст, ки пасванди -гон, ки дар асар хусусияти нумеративій дошта, чойи дигар дар шакли такрор понсадгон-понсадгон, яне ба маңын 500 нафарі чудо намудан омадааст: «*Пас Рашид байъат кард Маъмун писари хеширо бар ҳама вилояти мусулмоній андар санаи самонин ва самонина ва миа (яксаду ҳаштоду ҳашт) ва худ ба нафси хеши Рашид биёmad то Рай, ки ба Хуросон ояд ба ҳарби Ҳамза, ки ўро шавкату қувват шуд ва сий ҳазор савор бо ўчамъ шуд, понсадгон-понсадгон, ки ба ноҳиятҳо ҳаме фиристодій ва ба ҳеч чой як рұз беш мақом накарді» [3, с.129].*

б) бо ёрии қалимаи анд, ки барои нишон додани шумора тариқи тахминій аз як то нухро ифода мекунад. Чойи зикр аст, ки дар «Таърихи Систон» шумораҳои тахминій дар шакли таърихій, ки ба воситаҳои гуногун истифода шудаанд, ба назар мерасанд. Қалимаи анд яке аз навъҳои шумораҳои тахминій маҳсуб ёфта, дар асар камистельмол аст: «Дүвисту анд кишишій бор буд ва Шоҳин ибни Равсанро бо фавче савор бар асари Солеҳ ибни ан-Назр биғиристод, то ба пул ба ҳадди Вашишон ўро андар ёфтанд ва банд карда ба пеши Яъқуб оварданд [3, с.162]».

Шарҳи ин қалима дар лугатномаҳо тариқи зайл аст. Анд адади маҷхұл, шумораи номаълум, ки аз се то нухро нишон медидал. Тафаҳхус карданд, چумла хирадмандони мамлакатро ва аз چумла ҳафтоду анд танро ба Бухоро оварданд. «Таърихи Байҳақай». Бо Аҳмад ... чихилу анд рұз он чо будем. Ҷомай [12, с.72].

Чунон ки болотар гуфтем, дар шумораҳои тахминій, ки ашё дар ҳолати тахмин нишон дода шудааст, қалимаҳои наздик ва мар (мансуби забони араби) ва маңын сад ҳазор (100 000) истифода мешавад, ки муродифи он қалимаи лак (қалимаи ҳиндій) маңын сад ҳазорро дорад, ифода меёбад. Дар «Таърихи Систон» чунин шакли шумораҳо истифода нашудааст.

Шумораҳои касрӣ ашёро бо адад мефаҳмонад, ки як қисми воҳиди пурра, яне камтар аз воҳиди пурраро ифода мекунад: даҳяқ, чоряқ, сеяқ ва монанди инҳо.

Мұхаққиқи маъруф Қосимова М.Н. дар китоби худ «Хат ва имлои матни классикии точик» шумораҳои касриро дар шакли таърихій истифода намудааст: «Шумораҳои таърихии касрӣ, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ ба шакли таърихии сулс (сеяқ), руъб (чоряқ), хумс (панчак), судс (шашяқ), субъ (ҳафтяқ), сумн (ҳаштяқ), тусъ (нуҳяқ) ва ушр (даҳяқ) истифода шудааст. Зимни таҳқиқ чунин шакли истифодаи шумораҳои касрӣ дар асар дида нашуд [6, с.92]. Шумораҳои касрии шакли мазкур ба маңын аз се як ҳиссаи чизе, аз даҳ як ҳиссаи чизе ва монанди инҳо омадаанд. Навъи шумораҳои миқдории касрии араби, ки дар вазни фуъул сохта шудаанд, дар забони адабии аҳди классикӣ хеле зиёд мавриди истифода қарор доранд, аммо дар асари мавриди таҳқиқ ба назар нарасидаанд.

Шумораҳои тартибӣ бо тартиб ифода шудани ашёро мефаҳмонанд: якум, дуюм, даҳум ва гайра. Онҳо бо пасвандҳои -ум, -умин, -юм, -юмин сохта мешаванд.

Шакли қадимаи шумораҳои тартибӣ дар сарчашмаҳои таърихій гуногун буда, дар навъи дудигар ва седигар ба маңын дуюм ва сююм истифода шудааст. Аслан шакли қадимаи шумораҳои таърихии дудигар ва седигар аз шумораҳои аслии ду-се ва ҷонишини дигар сохта шудааст. Чунин корбурди шумораҳо ба монанди седигар рӯз, седигар сол, ки дар «Таърихи Систон» ба назар мерасад, дар осори паҳлавӣ низ мустаъмал буда, шакле аз шумораҳои тартибӣ «сююм//севум» маҳсуб меёбад.

Дар асари мавриди таҳқиқ шумораи седигар се маротиба зикр шудааст: «Седигар чунон савор ҳаргиз набуд ва чаҳорум бар қуввати ўз бузургон ҳеч кас аз одамӣ набуд ва панҷум ба диловарии ўз ҳеч мард набуд ва шашум ба саҳовати ўз набуд ва ҳафтум касеро қуввати занон доштан ҷун ўро набуд [3, с.45]». «Ҳадис ҳамерафт миёни ду бародар ва сипоҳ ду рӯз, рӯзи седигар Шоҳини Бату Амрро гуфт, ки: Бародари ту мегўяд..., ки ангуштарӣ аз дасти Алӣ фаро ситад ва ба Амр дод [3, с.181-182]». «Боз сўйи Ҳарӣ бозгаёт рӯзи чаҳоршанбеи седигар ҷумодиолаввал ҳам андар ин сол. Ва боз аз Ҳарӣ бозомад ва шаби шанбеи бисту шашум аз зилқаъдаи санаи иҳдо ва арбаъина ва арбаъу миъа ба шаҳр андар омад [3, с.285].

Дар мисолҳои номбурда дар қалимаи седигар вожаи дигар хусусияти пасвандӣ зохир намуда, ба чойи пасванди -юм истифода шудааст.

Чолиби диққат аст, ки дар چумлаи аввали шумораи седигар дар шакли таърихӣ ва шумораҳои тартибии чорум, панчум, шашум ва ҳафтум, ки бевосита бо пасванди -ум сохта шудаанд, зикр гардидааст.

Шумораҳо низ вобаста ба таърихи баромадашон гуногун буда, дар сарчашмаҳои таърихӣ-бадей истифода шудаанд, ки то имрӯз ба тағиироти овой дучор шуда, мавриди

корбаст қарор доранд. Шумораҳои *дувист* (*дусад*), *тирист* (*сесад*), *бевар* (*даҳ ҳазор*), *лак* (*сад ҳазор*), *куур* (*панҷоҳ ҳазор*) ва *ҳазор-ҳазор* (як миллион-шумораи миллион бевосита аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ гузарии намудааст, шакли қадимаи шумораи ҳазор-ҳазор), ки маъни як миллионро ифода мекунад. Навъи дигари он ба шакли ҳазор андар ҳазор истифода мешавад, ки на ба маъни як миллион, балки шакли ҷамъи хеле бисёр фаҳмида мешавад ва ба гурӯҳи қалимаҳои арҳаистӣ ворид шуда, айни замон мавриди истифода қарор намегиранд, лекин дар асари мавриди таҳқиқ ифода ёфтааст: «*Аввал рост кардани тимуқ аз байтулмол будӣ, ҳарчанд шудӣ, аз ҷумла ду бор ҳазор ҳазор диром бобоистӣ дод ҳар соле*» [3, с.35]. «*Ва он рӯз, ки Тоҳирро байъат карданд, андар Арк ҷудогона ба ҳазина андар сиёу шаш бор ҳазор ҳазор диром буд, дуни динору ҷавоҳир ва хизонаҳо пур буд ва қалъаи Испаҳбаду дигар қалъаҳо ҳама ганҷонаву ҳазина буд*» [3, с.198].

Дар ҷумлаи боло *ҳазор-ҳазор*, ки дар осори давраи классикӣ хеле серистеъмол аст ба шакли ҳозираи забони тоҷикӣ ба шумораи миллион ифода мешавад, ки зиёд ба назар расид. Ҷунончи: «*Пас ҳамон ҷо ҷома афканданду бинишастанд ва қарордод бар ё, ки ҳар сол аз Систон ҳазор ҳазор диром бидиҳам Амиралмуъминиро ва имсол ҳазор васифат (гуломи ноболиг) бихарам ва ба дасти ҳар як ҷоми заррин бифиристам ҳадя*» [3, с.73]; «*Бист бор ҳазор ҳазор диром андар байтулмол ҷамъ шуда буд, аз ғаноими Кобул ва дигар молҳо баргирифту ба Басра боз шуд*» [3, с.86].

Дар «Таърихи Систон» ҷунин шакли истифодаи шумораи ҳазор-ҳазор дар асари таҳқиқшуда 28 маротиба мавриди корбаст қарор гирифтааст.

Дар забони осори давраи классикӣ шумораи даҳ ҳазор дар шакли бевар истифода мешавад. Дар «Фарҳанги муҳтасари Шоҳнома» ва «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бошад, «шумораи *бевар* ба маъни 10 000 омадааст: Бевар ба забони паҳлавӣ даҳ ҳазор (10000). Бевард лақаби Заҳҳок, ки гӯё пеш аз подшоҳӣ даҳ ҳазор асп доштааст. Бевар кӯн. даҳ ҳазор (10 000) (ба забони паҳлавӣ)» [15, с.170].

Зимни таҳқиқ ва омӯзиши «Таърихи Систон» маълум гашт, ки шумораи таърихии бевар дар асар истифода нашудааст.

Дувист шакли қадимаи дусад мебошад. Ин қалима дар забони форсии Эрон ва дарии Афғонистон дар истеъмол аст. Ин шумора, шумораи миқдорӣ буда, адади 200 аст. Дувист кит. шакли қадимаи дусад [15, с.490]. Дар асар ҷунин истифода шудааст: «*Ва қариби ҳазору дувист мард аз он шаҳр кушта шуд ва бисёре асир гирифтанду банд карданд ва бибурданд, ба Ҳурросон фиристод ва он ҷо бинишаст, то иди рӯза бигзашт*» [3, с.290].

Шумораи дувист имрӯз дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба гурӯҳи шумораҳои арҳаистӣ дохил мешавад, аммо дар «Таърихи Систон» он серистеъмол аст. Дар иртибот ба мавзӯи мавриди назар як гурӯҳ забоншиносон, аз ҷумла К.Г. Залеман, В.А. Жуковский ва дигарон тарафдори шакли авестоии дувист dvaе(са) saita (-ду ва сад) мебошанд» [2, с.26].

Маврид ба зикр аст, ки муҳаққиқон бар он назаранд, ки шумораи дувист дар асри X-XI серистеъмол буда, минбаъд низ дар забони тоҷикӣ истифода шудааст. «Истифодаи шумораи мазкур дар ин шакл дар асри X-XI ба назар расида, он минбаъд дар забони тоҷикӣ идома ёфтааст» [4, с.7].

Аз рӯйи ҳусусияти оморӣ дар асари таҳқиқшуда шумораи дувист 20 маротиба дар мавридиҳои алоҳида истифода шудааст ва яке аз шумораҳои серистеъмол дар асари мазкур маҳсуб мейбад, аз ҷумла: «*Дувист духтар ба занӣ кард, аз вуљи Исҳоқ (а), ки магар он нур ба яке пайваста гардад, нагашт. Ва дувист сол ўро умр баромад, ки ҳеч фарзанд наёмад*» [3, с.45]. «*Пас ўро падар ба Абдуллоҳ дод ва дувист зан аз Қурайш бемор шуданд ва аз ғами он бимурданд*» [3, с.58].

Маврид ба зикр аст, ки шумораи дусад 159 маротиба танҳо зимни истифодаи шумораҳои арабӣ, ки ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст, дар асар дида мешаваду ҳалос. Дар забони арабӣ шумораи дусад бо шумораи арабии *«миатай»* истифода шудааст: «*Пас рӯзи одина, даҳ рӯз боқӣ аз рабеъулоҳи санаи ҳамсун ва иширина ва миатай (дусаду бисту панҷ)*» бозгашт аз ин ҷо ва Абдуллоҳ ибни Тоҳир нома кард сӯйи Иброҳими Ҳузайнӣ Қавсӣ, ки: «*Ба Систон рав бар амали Систон ва ўро, ки хоҳӣ, бар Ҳарӣ ҳалифат кун*» [3, с.150]. «*Ва биҷуст ўро, боз наёфт ва Сайёри ба Систон фармон ёфт рӯзи ҷаҳоршанбе, ҷаҳор рӯз монда аз сафари санаи исно ва иширина ва миатай (дусаду бисту як)*» [3, с.149].

Шарҳи вожай лак дар лугатномаҳо чунин шарҳ ёфтааст. Лак 1. сад ҳазор; лак-лак//лак андар лак хеле зиёд, бисёри бисёр; лаки дар лак ниг. лак андар лак; ҳисоб ҷав-ҷав, баҳшиш лак-лак он ки кораш ҳисобӣ нест, шахси исрофкор [15, с.741].

Дар «Таърихи Систон» вожай лак зимни истифодаи шумораҳо ва умуман дар матни асар истифода нашудааст. Вожай мазкур, ҳамчунин маъни бисёриро низ дорад. Шакли қадимаи дигари ин навъи шумораҳо дар асар, ки дар гузашта шаклҳои дигари ифодаи ададҳо, ки бо калимаҳои *бевар (10000-форсии миёна), курур (50000) ва ду курур (100000)* корбаст мешудаанд, дар асар ба назар нарасид.

Дар «Таърихи Систон» шумораи миқдории панҷсад дар шакли таърихии «понсад», ки дар осори хаттии классикӣ серистеъмол аст, 36 маротиба истифода шудааст. Зимнан, дар асари мазкур шумораи «панҷсад» ҳамагӣ як маротиба, дар шакли баргардон ба забони тоҷикӣ: «Салосата алф алфин ва ҳамсумиъатин ва ислон ашара алфа дирҳамин (се ҳазор ҳазор ва панҷсаду дувоздаҳ ҳазор дирҳам)» [3, с.35] истифода шудааст.

Дар ҷумлаи мазкур, ки шумораи «понсад» ва ё «панҷсад» дар шакли қадимаи «понсадгон», ки дар ҷумла ба маъни ба панҷсаднафарӣ чудо кардан оварда шудааст, бо илова гардиҳани паванди «-гон» шакл гирифтааст ва маъни шумораро тағиیر додааст: «Пас панҷ ҳазор савор тағриқа кард понсадгон ба Ҳурсону Систон ва Порсу Кирмон. Гуфто: Магузоред, ки ин золимон бар зуафо ҷавр кунанд» [3, с.137].

Мавриди зикр аст, ки зимни истифода шумораҳо дар забони тоҷикӣ нумератив қабул менамоянд. Аслан нумеративи нафар, ки ба одам ҳос аст, дар шумораи понсадгон ҷузъи = gon ҷойи нумеративи нафарро ифода намудааст. Дар лугатномаҳо шумораи понсад ба шакли зайл шарҳ дода шудааст: 1. ниг. панҷсад. 2. таър. яке аз мансабҳои ҳарбӣ дар аморати Бухоро [16, с.113]. Ҳусусиятҳои луғавӣ-маънии пасванди -гон дар шумораи понсадгон дар асар хеле ҷолиб аст.

Ҷолиби диққат аст, ки дар аксарияти ҳодисаю воқеаҳои руҳдодаи сарзамини Систон муаллиф шумораҳои арабиро истифода намудааст. Ин услуби худи муаллиф набуда, дар дигар осори хаттии классикии ин давраи таъриҳӣ, аз ҷумла «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ, ҳос аст. Дар асар чунин аст: «Ва андар санаи ширинава миатай (дусаду бист) Муътасим Аҳмад ибни Ҳанбалро фурӯғ гирифт ва ба тозиёна бизад ва нома набишт ба ҳар ҷой ва ба ҳалқи Қуръон хонд, мардумонро ба қуфр, наъузу биллоҳи минал қуфри» [3, с.148]; «Ва як сол бимонд ҳамчунон, то аввали санаи ихдо ва ширинава миатай (дусаду бисту як) мардумон андар ин сол бисёр мол зуафоро бидоданд» [3, с.148].

Аз таҳқиқ ва омӯзиши маводи фактологии асари мазкур ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки истифодаи шумораҳо дар «Таърихи Систон» забони адабии форсӣ-тоҷикии асри X-XI аз ҷиҳати соҳт ва ҳусусиятҳои грамматикий ба шумораҳои забони адабии ҳозираи тоҷикӣ шабоҳати наздик доранд. Дар натиҷаи омӯзиши ҳаматарафай шумораҳои «Таърихи Систон» маълум гардиҳ, ки шумораҳои миқдорӣ шакли таърихии «дувист» ва «понсад» мавриди истифода қарор гирифтааст, аммо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ шаклҳои «дусад» ва «панҷсад» корбаст мешаванд.

Аз таҳқиқ ва омӯзиши асари мазкур ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки таркиби луғавии «Таърихи Систон» хеле ғанӣ буда, осори хаттии давраҳои гуногуни таъриҳӣ ифодакунандаи таркиби луғавии ҳамон давру замон маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, бояд таркиби луғавии осори гузаштаро таҳқиқу омӯзиш намуда, қалимаҳое, ки дар давраҳои гуногуни таъриҳӣ устувор буданд, имрӯз бояд он гуна қалимаҳоро нигоҳ дорем. Аз мутолиа ва баррасии шумораҳо дар «Таърихи Систон» маълум мешавад, ки муаллиф ҳеле моҳирона ин ё он навъи шумораҳо ва шакли таърихии онҳоро дар асар истифода намудааст, ки ин бевосита ҷиҳати таъриҳӣ будани асарро ифода менамояд.

Муқарриз: Абдусамадзода Э. – н. и. ф., дотсенти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Ёҳаққӣ, М. Фарҳанги асотир ва достонвораҳо дар адабиёти форсӣ / М.Ёҳаққӣ. - Душанбе: Бухоро, 2014. - 748 с.
2. Залеман, К.Г. Краткая грамматика новоперсидского языка / К.Г. Залеман, В.А. Жуковский. – СПб., 1890. - 100 с.
3. Имомов, М. Таърихи Систон / М.Имомов, А.Абдусаттор. – Душанбе: Бухоро, 2014. - 352 с.
4. Камолова, Г. Грамматические особенности языка прозы 16 века / Г.Камолова. – Душанбе, 1977. - 26 с.

5. Камолова, Г. Хусусиятҳои морфологии забони «Мачмуъ-ут таворих» / Г.Камолова. – Душанбе: Дониш, 1984. – 92 с.
6. Қосимова, М.Н. Ҳат ва имлои матнки классикии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. - 394 с.
7. Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон. Бурҳони Қотеъ. ч.1. -Душанбе: Адиб, 1993. - 416 с.
8. Ҳусейнов Ҳ. Лугати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ.Ҳусейнов, К.Шукӯрова. - Душанбе: Маориф, 1983. - 255 с.
9. Саймиддинов, Д. Форсии бостон / Д.Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2008. - 190 с.
10. Смирнова, Л.П. Язық «Таърихи Систан» (грамматика, лексика): автореф. дисс... канд... фил. наук / Л.П. Смирнова. - 1965. – 32 с.
11. Смирнова, Л.П. Язық Тарихи Систан (грамматическое описание) / Л.П. Смирнова. – Сталинобод, 1959. - 573 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ч.1. - М.: СЭ, 1969. – 951 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ч.2. - М.: СЭ, 1969. – 947 с.
14. Фарҳанги муҳтасари «Шоҳнома». - Душанбе: Адиб, 1992. – 496 с.
15. Фарҳанги тағсирӣ забони тоҷикӣ. Ч.1. - Душанбе, 2008. – 949 с.
16. Фарҳанги тағсирӣ забони тоҷикӣ. Ч.2. - Душанбе, 2008. – 944 с.
17. Шаҳбозӣ Р. Номшиносӣ ва баъзе ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии он (дар асоси маводи «Таърихи Систон»). – Душанбе: Матбаа, 2020. - 92 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МУҶОИСАВӢ-ТАЪРИХИИ ШУМОРАҲО ВА МАВҶЕИ ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР «ТАЪРИХИ СИСТОН»

Муҳаққиқ дар мақолаи мазкур кӯшиш намудааст, ки хусусиятҳои муҷоисавӣ-таърихии шумораҳо ва мавҷеи истифодаи онҳоро дар “Таърихи Систон” мавриди омӯзиши амиқ қарор дихад. Ба назари муаллиф, асари мазкур яке аз беҳтарин сарчашмаҳои пурқимати таъриҳӣ ба шумор рафта, корбасти шумораҳо ва навъҳои он зиёд ба назар мерасад. Омӯзиш, таҳқиқ ва баррасии мавзуу мазкур ба бисёр паҳлӯҳои норӯшани шумораҳо дар забони тоҷикӣ, маҳсусан, ҷиҳати ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ мусоидат менамояд. Дар мақола таъқид шудааст, ки шумора яке аз масъалаҳои ҷоли вижагиҳои забонии асари мазкур буда, таҳқиқ ва омӯзиши он муҳим ва саривақтӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур навъҳои шумора бо мисолҳои зиёд оварда шудааст. Муҳаққиқ шакли таърихии шумораҳои дувист, понсад ва шумораҳои тартибии дудигар ва седигарро, ки дар матни асар серистеъмол аст, мавриди таҳқиқ ва омӯзиши амиқ қарор додааст. Зимни таҳияи мақола аз сарчашмаҳои гуногуни илмӣ-таъриҳӣ истифода намуда, фикри шаҳсии худро низ баён намудааст. Инчунин, оиди шумораҳои аслӣ, ки яке аз хусусиятҳои морфологии онҳо ин бевосита қабул намудани нумеративҳо мебошад, маълумоти ҷолиб дода мешавад. Ғайр аз ин, дар мақола такроршавии шумораҳо дар асар, воҳидҳои дарозӣ, ҷенак ва вазн бо мисолҳо шарҳ дода шудаанд. Яке аз ҷолибияти дигари мақола дар он зоҳир мегардад, ки нумеративи нафар, тан, кас, ки барои шумурдани одамон истифода мегардад, дар асар нишон дода шудааст. Ҳамчунин, андешаи муҳаққиқи маъруф Л.П. Смирнова, ки забони асари мазкурро таҳқиқ намудааст, барои тасдиқи фикр оварда шудааст. Ҳамин тарик, муаллиф фикри шаҳсии худро ҷамъbast намуда, қайд менамояд, ки “...таркиби луғавии «Таърихи Систон» хеле ғанӣ буда, осори ҳатти давраҳои гуногуни таъриҳӣ ифодакунандай таркиби луғавии ҳамон давру замон маҳсуб мейбад”. Таҳқиқ ва омӯзиши минбаъдаи асар ҷиҳати ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ мусоидат менамояд.

Калидвоҷаҳо: шумораҳо, аслӣ, тартибӣ, қасрӣ, мил, ман, анд, нумератив, соҳт, истифода, таъриҳӣ, сарчашма, забоншиносӣ, таркиби луғавӣ, осори ҳаттӣ, пурқимат, муҳаққиқ, муаллиф, “Таърихи Систон” ва ғайра.

СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЧИСЕЛ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В “ИСТОРИИ СИСТОНА”

В данной статье исследователь попытался изучить сравнительно-исторические особенности чисел и место их употребления в «Истории Систона». По мнению автора, этот труд является одним из лучших и наиболее ценных исторических источников, и в нем широко распространено использование цифр и шрифтов. Изучение, исследование и рассмотрение данной темы способствует возникновению многих неясностей в числа категорий в таджикском языке, в частности, с целью обогащения лексического состава таджикского языка. В статье подчеркивается, что данная проблема является одной из наиболее интересных лингвистических особенностей данной работы, а изучение интересно и своевременно. В этой статье вы узнаете несколько основных фактов о способах их использования. Исследователь изучил историческую форму числительных два и пятьсот и порядковых числительных в тексте произведения, изучил их углубленно. При подготовке статьи он использовал различные научные и исторические источники и высказал свое личное мнение. Также интересной информацией являются исходные числа, одной из морфологических особенностей которых является прямое заимствование нумеративов. Кроме того, в статье на примерах объясняется повторение чисел в произведении, единиц длины, измерения и веса. Еще одним интересным аспектом статьи является то, что в работе указан числитель лица, тела, который используется для подсчета людей. Поддерживается и мнение известного исследователя Л.П. Смирновой, изучавшей язык этого произведения. Таким образом, обобщая свое личное мнение, автор отмечает, что «...лексический состав «Истории Систона» очень богат, и письменные произведения разных исторических периодов представляют собой лексический состав того периода». Дальнейшее исследование произведения поможет обогатить лексический состав таджикского языка.

Ключевые слова: числительные, исходные, порядковые, дробные, тысячные, нумеративные, конструктивные, употребление, исторические, исходные, языковые, лексический состав, письменные произведения, ценные, исследователь, автор, «История Систона».

COMPARATIVE HISTORICAL FEATURE OF NUMBER AND THE POSITION OF THEIR USE IN "SISTON'S HISTORY"

In this article, the researcher tried to study the comparative historical features of numbers and the place of their use in the History of Siston. According to the author, this work is one of the best and most valuable historical sources, and the use of numbers and fonts is widespread in it. The study, research and consideration of this topic contributes to the emergence of many ambiguities in the number of numbers in the Tajik language, in particular, in order to enrich the lexical composition of the Tajik language. The article emphasizes that this problem is one of the most interesting linguistic features of this work, and its research and study are interesting and timely. In this article, you will learn a few basic facts about pedals and how to use them. In this article, you will learn a few basic facts about pedals and how to use them. The researcher studied the historical form of the numerals two and five hundred and the ordinal numbers two and three in the text of the work, studied them in depth. In preparing the article, he used various scientific and historical sources and expressed his personal opinion. Also interesting information is the original numbers, one of the morphological features of which is the direct borrowing of numeratives. In addition, the article explains the repetition of numbers in a product, units of length, measurement and weight with examples. Another interesting aspect of the article is that the numerator of the face, body, face is indicated in the work, which is used to count people. The opinion of the well-known researcher L.P. Smirnova, who studied the language of this work. Thus, summarizing his personal opinion, the author notes that "... the lexical composition of the "History of Siston" is very rich, and the written works of different historical periods represent the lexical composition of that period." Further research and study of the work will help to enrich the lexical composition of the Tajik language.

Key words: numerals, original, ordinal, fractional, thousandths, and, numerative, constructive, usage, historical, original, linguistic, lexical composition, written works, valuable, researcher, author, "History of Siston", etc.

Маълумот дар бораи муалиф: *Шаҳбози Рустамшио* - Дошишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, номзади илмҳои филология, омӯзгори кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забон. **Сурора:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16. E-mail: **rustamshoh-90@bk.ru**. Тел.: **(+992) 988-49-10-10**

Сведения об авторе: *Шаҳбози Рустамшио* - Кулябский государственный университет им.А.Рудаки, кандидат филологических наук, преподаватель кафедры языкоznания и истории языка. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул.С.Сафарова, 16. E-mail: **rustamshoh-90@bk.ru**. Тел.: **(+992) 988-49-10-10**

Information about the author: *Shahbozi Rustamsho* - Kulyab State University named after A.Rudaki, Candidate of Philology Sciences, Lecturer at the Department of Linguistics and History of Language. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S.Safarov Str., 16. E-mail: **rustamshoh-90@bk.ru**. Phone: **(+992) 988-49-10-10**

Исматуллоева П.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чумлаи унвонӣ ҳамчун навъи чумлаи яктаркиба фақат аз як таркиби мубтадо иборат аст ва ин ё он ашё, падида, ҳолат, макон, замонро номбар намуда, ҳамзамон бо ин, вучуд доштани ашёи номбурдаро тасдиқ мекунад. Дар чумлаҳои унвонӣ ҳабар вучуд надорад. Агар ба он ҳабар пайваст карда шавад, он гоҳ вай сифати худро ҳамчун чумлаи унвонӣ аз даст дода, ба чумлаи дутаркиба табдил ҳоҳад шуд.

Чумлаи унвонӣ он ашёро тавзех медиҳад, ки дар замони ҳозира вучуд дорад. Аз рӯйи ин маъни метавон гуфт, ки вай фақат ба тавсифи ашёи дар замони ҳозира вучуддошта иртибот дорад.

- Ба ман қадомаш мезебад.

- Гулобиаш ё сафедаш?

- Гулобиаш, – гуфтам ман.

- Ҷаро?

- Ҷунки гулобиаш ба рӯятон ҳамранг аст [2, с.96].

Дар ин мисол чумлаи унвонӣ дар забони тоҷикӣ вожаи «гулобиаш» мебошад, ки аз рӯйи маъни худ ранги ашёи дар ҳамон лаҳза мавҷуд бударо тавсиф менамояд. Инчунин ба сифати чумлаи унвонии саволӣ метавон вожаи «**Ҷаро?**»-ро баррасӣ намуд, ки он даъват барои чумлаи байдӣ мебошад.

Аз рӯйи вазифа чумлаҳои унвонӣ ба ду намуд тақсим мешаванд: 1) **чумлаи унвонии тавсифӣ**, ки барои тавсиф намудани ин ё он ашё, падида, макон, барои тавсифи алоҳидай мавҷудияти онҳо, барои тасвири падидаҳои табиӣ, ки дар он ҷо амали фард тавзех мегардад, ҳолати обуҳавоии табиат, барои тасвири манзара, ки дар он ҷо амалиёти афрод сурат мегирад, ё макони ашёи тавсифшаванда, барои тавсифи тадбирҳои гуногун, гирдиҳамоӣ, барои номбаркуни падидаҳои гуногуни овозӣ; тасвири ҳолатҳое, ки макон ва замони амал ба онҳо вобастагӣ доранд; барои ифода намудани баъзе маъноҳое, ки пайдарпай баррасӣ мешаванд. Чунин чумлаҳои унвонӣ вижагиҳои асаҳрои бадӣ ва драматикӣ мебошанд ва дар забони гуфтугӯй истифода намешаванд. 2) **чумлаи унвонии ишоратӣ**, ки ба ашёи номбаршуда ишора мекунад ва ба он таваҷҷуҳ менамояд. Гӯянда барои нишон додани ашёи дур ва наздик ин навъи чумлаҳои унвониро ба кор мебарад.

Чумлаҳои унвонӣ мағҳумҳо, ашёи алоҳида, падидаҳоро номбар карда, ба замон ва макони мавҷудияти онҳо ишора мекунанд. Чумлаҳои пешинаи пасинаи онҳо бо онҳо робитай наздик доранд ва он андешае, ки дар чумлаи унвонӣ ифода шудааст, дар он чумлаҳо возехтар мешаванд. Чумлаҳои унвонӣ дорои оҳангӣ талаффузи вижай ҳабариятанд, дар акси ҳол онҳо чумла шуда наметавонистанд. Чумлаҳои унвонӣ навъи маҳсуси чумлаи яктаркиба буда, дар забон ба тимсоли табиӣ мавҷуданд:

– Шаб. Ҷарогони беҳаду ҳисоби само ҷашмак мезаданд [2, с.211].

Дар чумлаи унвонӣ ҳабар вучуд надорад, бинобар ин, аз ҳисоби ҳолшарҳунандаҳо ва пуркунандаҳо тавзехоти муфассали он имконнопазир аст. Чумлаҳои унвонӣ ҳам дар шакли чумлаҳои сода ва ҳам дар шакли чумлаҳои мураккаб вучуд доранд. Намудҳои гуногуни исмҳо метавонанд нақши чумлаҳои унвониро иҷро кунанд. Бисёр исмҳои хос ва ҷинс, мушахҳас ва мӯҷаррад ва бештар аз ҳама, исмҳои далолаткунандаи макон ва замон ба кор мераванд.

Чумлаи содаи унвонӣ бо матн ва дигар чумлаҳои ҳамҷавор иртиботи наздики маъни дарорад. Аксарияти маъноҳое, ки дар чумлаи унвонӣ ифода мешаванд, тавсифи худро дар чумлаҳои дигар пайдо мекунанд, ё ки бо ёрии чумлаҳои дигар мукаммал мегарданд. Агар ба онҳо таваҷҷуҳ гардад, аз рӯйи ин сохтор се мавқеъро – дар оғоз, дар мобайн ва дар охир ишғол мекунанд.

Қафқӯбӣ. Тӯйхӯрон то ҳол ҷизе нахӯрдаанд, ба ҳӯрдану нӯшидан фармони раис нашуудааст [2, с.170].

Тавре ки дар боло хотирнишон гардид, бисёр чумлаҳои унвонӣ мағҳуми нав ё андешаи нав, инчунин ашёи навро ифода мекунанд. Ин намуди чумлаҳо, аксаран пеш аз

чумлахой дигаре чойгир мешаванд, ки бо онҳо робитаи семантиқӣ доранд. Нахуст андешаи нав ифода ёфта ва минбаъд бо воситаҳо ва роҳҳои гуногун тавсиф ё тавзех мегардад:

– *Хомӯши. Гӯё оламро сукут фаро гирифт* [2, с.117].

Падидаҳои ҳаммонандро метавон дар чумлаи содаи тафсилӣ дучор омад, чунин чумлаҳо аз ҳисоби пуркунандаи бевосита ва ҳолшарҳунаандай замон, инчунин ба воситаи дигар чумлаҳои сода соҳта мешаванд.

Таҳлили соҳторӣ-семантиқии вожа-чумлаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба монандии вижагӣ аз нигоҳи соҳторӣ ва муҳтаво дар забонҳои номбурда ишора мекунад. Ин навъи вожаҳо аз рӯйи соҳтор ба ҷаҳор гурӯҳ тасниф шудааст: вожа-чумлаҳои сода, вожа-чумлаҳои соҳта, вожа-чумлаҳои такрор ва вожа-чумлаҳои тафсилӣ.

Аз рӯйи ҷамъбости таҳқиқот мӯяссар гардид, ки бештар ба забони гуфтугӯй ва муколама хос будани вожа-чумлаҳо ошкор гардад. Дар ҷунин намудҳои гуногуни муюшират метавон ҷумлаҳоеро дучор омад, ки аз як вожа ва соҳтаҳои устувори унвонии ба ҷузъҳои алоҳида тақсимнашавандай ҷумлаҳо иборат мебошанд.

Тавре ки пажуҳиш нишон дод, ҳамроҳияти вожа-чумлаҳо бо дуҳӯрагии бешубҳа тавсиф мешавад ва дар мавҷудияти ҳосиятҳои воҳидҳои ду синф – вожаҳо ва ҷумлаҳои зоҳир мегардад. Ҳамаи се синфи вожа-чумлаҳо дорои баъзе тағовутҳо дар ҳамроҳияти грамматикий ва луғавӣ мебошанд, ки он аз ҳолати ҳар як синф дар микросистемаи ин воҳидҳо вобастагӣ дорад. Аммо ин тағовутҳо ҷандон зиёд нестанд. Муҳим он аст, ки ҳамаи вожа-чумлаҳо, куллан метавонанд тавассути маҷмуи умумии ҳосиятҳои ҳамроҳият тавсиф шаванд ва он ҳамаи вожа-чумлаҳоро ҳамчун воҳиди як микросистемаи забон тавсиф менамояд. Ҷумлаҳое, ки тасдиқ ва инкорро ифода мекунанд, асосан аз воситаҳои мӯайянӣ ёридиҳанда дар накши ҳиссачаҳо (дар мисоли ҳиссачаҳои «ҳа» ва «не» дар забони тоҷикӣ) истифода мекунанд. Ҳангоми ифода намудани розигӣ ё норозигӣ, ё барои инъикоси робитаҳои модалӣ-отифавӣ ҳиссачаҳо, нидоҳо ва вожаҳои модалӣ ба кор бурда мешаванд.

Дар вожа-чумлаҳои инкорӣ гӯянда ба саволҳои додашуда ба маъни инкор посух мегӯяд, ё ки фикри касеро инкор мекунад, инчунин норозигии худро ба андешаи ин ё он шаҳс ифода менамояд. Ба мисли вожа-чумлаҳои тасдиқӣ вожа-чумлаҳои инкорӣ ҳам метавонанд тобишҳои гуногуни модалӣ ва отифавиро қабул намоянд. Вожа-чумлаҳои инкорӣ воситаҳои ёридиҳандаеро, аз қабили ҳиссачаҳои инкории «не», «на» ва вожаю ибораҳои “*багумон, нодуруст, барғалат, нофаҳмо,*” инчунин ҷонишинҳои инкории “*ҳеч, ҳеч гоҳ, ҳеч қадом, ҳеч куҷо*” ба кор мебаранд.

Бояд қайд намуд, ки агар дар муколама ҳиссачаҳои инкорӣ бо ҷумлаҳои нопурра ҳамроҳ бошанд, он гоҳ онҳо на вазифаи вожа-чумлаҳо, балки танҳо вазифаҳои худро ҳамчун ҳиссачаҳои инкорӣ иҷро мекунанд.

Вожа-чумлаҳои саволӣ бо ёрии вожаҳои дорои тобиши саволӣ “*ҳа, хуб, хуш, хайр*” ва ҳиссачаҳои саволии “*наход, наход ки, чӣ, а*” ва гайра ифода гардида, инчунин метавонанд тобишҳои гуногуни модалӣ ва отифавиро қабул намоянд.

Тобишҳои иловагии маъниӣ, тавре ки қаблан хотирнишон шуда буд, бо ёрии оҳанги талафуз имконпазир мегардад.

Вожа-чумлаҳои нидоӣ бо ёрии нидоҳои отифавии “*a, у, вах, бо, оббо, ҳайҳот, оғарин, боракалло, ура, ағсӯс, сад ағсӯс*” ва бо кумаки нидоҳои амрӣ соҳта мешаванд. Тобишҳои отифавӣ ва амрии вожа-чумлаҳои нидоӣ бо ёрии оҳанги талафуз имконпазир мегардад.

Вожа-чумлаҳои ҳусусӣ ифодакунандаи ҷанбаи вижагӣ мебошанд. Онҳо аз рӯйи маъни ин ё он фикрро тасдиқ ё инкор мекунанд, ҳарчанд ки ҳуди онҳо аз ифодай розигӣ маҳрум буда, танҳо ба табриқ, ташвиқ, фарҳанги муюшират ва падидаҳои шабехӣ он далолат мекунанд. Вожа-чумлаҳои ҳусусӣ дар аксарияти ҳолатҳо ҳамроҳ бо муроҷиат дар раванди муколамаҳо ва сӯҳбатҳои дӯстона истифода мешаванд. Масалан, ҳангоми воҳӯрии ду нафар афрод ё ошноён: – **Салом! – Салом.**

Вожа-чумлаҳои сода танҳо аз як қалима иборатанд. Онҳо бо ёрии ҳиссачаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ, вожаҳои модалӣ ва нидоҳо ифода мешаванд.

Баъзе ибораҳо дар ҷумла баёнгари фарҳанги инсон мебошанд ва ба вазифаи вожа-чумлаҳо ба кор мераవанд.

Гоҳе вожа-чумлаҳои тасдиқӣ, инкорӣ, саволӣ, хитобӣ ва ҳусусӣ такрор мешаванд, дар натиҷаи он муҳтавои онҳо бештар боварибахш ва таъсиррасон мегардад.

Баъзе вақтҳо вожа-чумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ муродифхоро қабул мекунанд, ки онҳоро тафсил медиҳанд. Дар ин ҳолат муҳтавои вожа-чумлаҳо аҳамият ва нуфузи бештар пайдо мекунанд. Вожа-муродифҳои тавзехотӣ бо таркиби вожа-чумлаҳо омехта шуда, маънни ягонаро ифода мекунанд ва дар ин ҳол ба ҷузъҳои таркибӣ тақсим мешаванд.

Дар ин бахши таҳқиқот боз як нишонаи зоҳирӣ вожа-чумлаҳоро қайд намудан бамаврид аст. Дар нутқи гуфтугӯй вожа-чумлаҳо метавонанд танҳо дар намуди муколама, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ дучор шаванд.

Ифодашавии вожа-чумлаҳо дар намуди муродифҳо ва мутазодҳои пай дар пай, аз як тараф, услуби хеле ихтиisorёftai нутқро таъмин намуда, бо ҳамин вижагии ин услубро исбот намояд, аз сӯйи дигар, тасаввуротро дар бораи дар баъзе ҳолатҳо истифодаи ҳамзамони фикри дуҳӯраи гӯянда эҷод менамояд.

Вижагиҳои умумӣ ва фарқунандай вожа-чумлаҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ менамоем. Вожа-чумлаҳо ҳусусияти хосси синтаксиси забони англисиро ташкил медиҳанд. Дар робита бо баҳсбарангез будани сараъзои вожа-чумлаҳо муаллифони баъзе пажуҳишҳо пешниҳод мекунанд, ки «истилоҳи беном» - ба ҷойи сараъзои ҷумлаи яктаркиба ба кор бурда шавад. Аммо ба ҳар сурат, ин нуқтаи назар аз тарафи илми синтаксиси мусоир пазируфта нашудааст. Қобили қайд аст, ки дар ҳамаи китобҳои дарсӣ дар бахши «Синтаксис» сараъзои ҷумлаи яктаркибаи унвонӣ мубтадо ном бурда мешавад [10, 13, 15].

Робитай ҷумлаҳои унвонӣ нисбат ба ҷумлаҳои гайрифеъӣ, инчунин таснифи онҳо дар забоншиносӣ бо ҳукмронии назарияҳои феълмарказӣ муайян карда мешавад, ки тибқи онҳо унсури марказии ҳар гуна қалом феъл мебошад ва ҳар гуна соҳтаи бидуни феъл осебпазир ба шумор меравад [15, с.330].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки набудани феъл дар баъзе ҷумлаҳо сиришти системавии забонӣ дорад. Ба ақидаи муаллиф вожа-чумлаҳо ба ҷумлаҳои соҳтаи усулии бидуни феъл мансуб мебошанд. Вожа-чумлаҳо ҳамчунин ҷумлаҳои яктаркибае мебошанд, ки сараъзои онҳо бо исм ё ҳиссаи нутқи мустақилмаъно ифода шудаанд ва он дар забони русӣ падежи номӣ (именительный падеж) буда, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожа дар шакли номӣ корбаст мегардад. Сараъзо метавонад бо ибора ҳам ифода гардад, аммо вожаи меҳварии он бояд ҳатман шакли падежи номиро дошта бошад. Дар илми синтаксиси забони англисӣ ҳам нуқтаи назари ягона оид ба навъҳои семантиқӣ-амалкардии вожа-чумлаҳо вучуд надорад. Дар забоншиносии англисӣ нишонаи асосии грамматикии вожа-чумлаҳо сиришти морфологии сараъзои онҳо ба шумор меравад.

Вожа-чумлаҳо ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ рӯйдодҳои замони ҳозираро ифода мекунанд. Бо роҳи номбаркуни чузъиёти асосии «ашёй» дар бораи вижагиҳои вазъият иттилоъ дода, ҷумлаҳои унвонӣ ҳамеша ба модалий будани яке аз маъниҳои замони ҳозира далолат мекунанд. Дар матнҳои тасвирии нақлии бадеӣ муҳтавои ҷумлаҳои унвонӣ ба нақшай унвонӣ мутобиқат доранд.

Бад-ин тартиб, нишонаҳои асосии грамматикии вожа-чумлаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ «яктаркиба будани соҳтор, сиришти морфологии сараъзо, тарзи талаффузи хос, аъзогии синтаксисӣ мебошад» [15, с.54].

Вожа-чумлаҳо яке аз навъҳои соҳторӣ-семантиқии ҷумлаҳои яктаркиба дар забони адабии мусоиро тоҷик мебошанд. Вожа-чумлаҳо дар асарҳои таҳқиқотии Б. Ниёзмуҳаммадов, М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, М. Норматов, Ш. Рашидов Р.Д. Салимов ва дигарон мавриди таҳлилу баррасии илмӣ қарор гирифтаанд. Аммо ҳангоми ҷудокунӣ ва тасвири вожа-чумлаҳо донишмандони номбурда аз мавқеъҳои гуногун ба масъала муносибат намуда, ба натиҷаҳои гуногун расидаанд. Ба навъи мустақили семантиқӣ-соҳторӣ мансуб намудани вожа-чумлаҳои забони тоҷикӣ бешакку шубҳа аст, аммо дар масъалаи муайян намудани сиришти вожа-чумлаҳо, ба навъҳо ва зернавъҳо тақсим намудани онҳо ҳанӯз бисёр нуқтаҳои ҳалнашуда ва баҳснок мавҷуданд.

Дар забоншиносии тоҷик дар мавриди яктаркиба будани сиришти ҷумлаҳои унвонӣ ақидаҳои қобили баҳс нестанд. Ҳамаи пажуҳишгарон таъқид мекунанд, ки дар соҳтори вожа-чумлаҳо фақат як сараъзо – мубтадо мавҷуд аст.

Вижагии грамматикии ҷумлаҳои мазкур ифодашавии сараъзои онҳо бо исм бидуни вожаи ёридиҳандай хабарӣ мебошад, хабарият дар ин гуна ҷумлаҳо танҳо ба воситай оҳанги талаффуз амалий мегардад

Ба исм табдилшавии сараъзо дар вожа-чумлаҳо шаҳодати мушаххас меёбад, яъне чонишини нишонии ашёи мушаххас ё синфи ашё мегардад. Шакли грамматикии сараъзои чумлаҳои унвонӣ ҳамеша чумларо ҳамчун тасдиқӣ, боэъти мод ва ҳамаро муваққатӣ тавсиф менамояд. Вожа-чумлаҳо дар забони тоҷикӣ факат аз рӯйи як амсилаи «N» пешниҳод шудаанд. Албатта, чумлаҳои унвонӣ бо доштани ҳудуди муайяни соҳторӣ, метавонанд танҳо иттилои навъи маҳсус – номишавии одии ашёро ҷойгир намоянд. Аммо онҳо дар он асос чумла номида мешаванд, ки дорон ҳабарият ва ҳошияни оҳанги талафузӣ буда, метавонанд бо ҳамроҳшавӣ чумлаҳои дигар шомили ҳадафи нақлӣ бишаванд. Аз лиҳози грамматикӣ онҳо ҳамон гуна воҳидҳои иртиботии забонӣ мебошанд, ки дигар навъҳои чумлаҳо ҳастанд.

Дар забони тоҷикӣ пажӯҳишҳои рисолавии маҳсуси ба чумлаҳои унвонӣ баҳшидашуда вуҷуд надоранд. Аммо дар таҳқиқоти ба синтаксиси чумлаҳои сода баҳшидашуда баъзе вижагиҳои семантиқӣ-соҳтории вожа-чумлаҳо ҳам баррасӣ шудаанд. Аз ин лиҳоз, таҳқиқоти диссертационии Ш.Рашидов «Чумлаҳои содаи яктаркиба дар забони адабии муосири тоҷик», инчунин асари М.Норматов ва Ш.Рашидов «Омӯзиши чумлаҳои содаи яктаркиба» бештар арзишманд мебошанд. Масъала оид ба чумлаи унвонӣ дар китобҳои дарсӣ ва васоити таълимии забони адабии тоҷикӣ ва инчунин дар грамматикаи илмии забони адабии муосири тоҷик инъикоси ҳудро ёфтааст. Аммо, тавре ки таҳлили сарчашмаҳои мавҷуда нишон медиҳад, дар забоншиносии тоҷик масъалаи оид ба сиришти вожа-чумлаҳо ҳанӯз ба қадри коғӣ таҳқиқнашуда боқӣ мемонад. Ш.Рашидов дар таҳқиқоти худ чунин таърифи чумлаҳои унвониро додааст: «чумлаҳое, ки дар онҳо ашё номбар шуда, аммо ҳолати он тавзех намешавад, чумлаҳои унвонӣ номида мешаванд» [13, с.25]. Ва минбаъд овардааст: «дар вожа-чумлаҳо будан, мавҷудияти рӯйдод ё ашёи номбаркунданаи сараъзо тасдиқ карда мешавад» [13, с.28]. Ш.Рашидов мұнтақид аст, ки «ашё, рӯйдод ва ғайра дорон қадом як аломуни номуайян мебошанд» ва дар ин робита натиҷагири мешавад: «... нодуруст мешуд, агар ба вожа-чумлаҳо ҳабар илова карда шавад, ба мубтадо ин ё он аломуни мешавад» [13, с.27].

Ба ақидаи муаллифи таҳқиқот муғид мебуд, агар ба ин проблема бори дигар ба як сарчашма, яъне ба забони форсӣ – хешованди наздики забони тоҷикӣ муроҷиат карда шавад, ки дар он забон ҳам вожа-чумлаҳо ба сифати навъи соҳторӣ-семантиқии мустақили чумлаҳои яктаркиба чудо карда шудааст. Чунончи, масалан, Ю.А. Рубинчик ҳисоб мекунад, ки «вожа-чумлаҳо навъи соҳторӣ-семантиқии мустақили чумлаҳои яктаркиба мебошанд ва қайд мекунад, ки ба вожа-чумлаҳо чумлаҳои яктаркибае мансубанд, ки сараъзои онҳо ба будан, мавҷудияти ашё ва падида далолат карда, бо исм, чонишини шаҳсӣ, ҳиссаи нутқи исмшуда, инчунин ибораи якҷояи миқдорӣ-исмӣ ифода шуда бошанд» [14, с.100-105].

Тавре ки аз тафсилоти дар боло зикршуда маълум мешавад, таҳлили адабиёти илмӣ ва дигар нахустмаъҳазҳои ба масъалаи чумлаҳои унвонии забони тоҷикӣ баҳшидашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки масъалаи мазкур факат дар адабиёти забоншиносӣ матраҳ гардида, аммо ба таври бояду шояд инъикос нашудааст, тавсифи тафриқашудаи ҳамаи ҷанбаҳои синтаксисии он ҳанӯз матраҳ нагардида, инчунин ҳанӯз амсилаҳои типологии тавсифкунданаи вижагиҳои семантиқӣ ва грамматикӣ, таркиби соҳтории ҳамин навъи чумлаҳо чудо нашудаанд, ҳарчанд ки ҳар як муаллиф мунтазам иттилооти лозимиро такмил мекард.

Таҳлилу тафсирни вожа-чумлаҳо аз лиҳози сиришти синтаксисии забони англисӣ баҳшида шудааст, тасвири соҳтори вожа-чумлаҳо бо таҳқиқоти ҳолати вожа-чумлаҳо нисбат ба дигар воҳидҳо дар занчири нутқ, инчунин вазифаҳои синтаксисии онҳо дар чумла такмил мегардад. Вожа-чумлаҳо бори аввал нест, ки бавосита ва бевосита мавриди тавсифи забоншиносӣ қарор гирифтааст ва дар ин маврид ошно шудан бо асарҳои Б.А. Ильиш, М.А. Беляева ва дигарон коғист. Дар осори мазкур аз чумла масъалаҳои оид ба тартиби аъзои чумла, яъне масъалаҳо оид ба инверсия мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, чунки чумлаҳои содаи таҳлилгардида шаҳодат медиҳанд, ки онҳо мавқеъҳои гуногунро ишғол намуда, дар чумла вазифаҳои мухталифро иҷро мекунанд. Вижагии ташкилёбии вожа-чумлаҳо ба ҳалалдоршавии силсилемаротиби (иерархия) воридшавии воҳидҳо ба сатҳи дигари забоншиносӣ асос ёфтааст ва он дар ин ҳолат маънни онро дорад, ки воҳид бо ҳамаи аломунатҳои чумла ба сифати вожаи ягона ба таркиби чумлаи асосӣ шомил мегардад. Дар ин ҷо раванди номишавии ҷузъӣ ба мушоҳида мерасад, вақте ки воҳиди сатҳи болотар,

иттифоқан ба вожа монандӣ пайдо мекунад, ё ба ҳар ҳол, ба воҳиде, ки ба вай аз рӯйи хосиятҳои худ шабеҳ аст, наздик мешавад.

Пажуҳиши вожа-чумлаҳо монандии бешакку шубҳаи ин воҳидҳоро бо маҷмуа-воҳидҳои инкорпоративӣ ба забонҳои дорои соҳти инкорпоративӣ хосбуда нишон доданд. Вожа-чумлаҳо ба сифати вожаҳои алоҳида амал намуда, нишонаҳои асосии сатҳи аввалияи худро ҳифз мекунанд. Бад-ин тартиб, метавон вижагиҳои муайянкунандагии зерини вожа-чумлаҳоро дар забони англисӣ чудо намуд:

1. Амсилаҳое, ки аз рӯйи онҳо вожа-чумлаҳо соҳта мешаванд, такрори амсилаҳои чумлаҳои маъмулӣ бо ҳифзи тартиби калимаҳои барои забони англисӣ хосбуда мебошанд. Соҳтори дохилии вожа-чумлаҳо ба воситаи алломатҳои асосии чумлаҳо, аз қабили ҳабарият ва модаӣ будан муайян мешаванд.

2. Дар аксарияти вожа-чумлаҳо сарфи назар аз ҳадафҳои графикий ва морфологӣ шаклгирӣ қисми вожа-чумлаҳо тавассути вожаҳо, вале на морфемаҳо роҳандозӣ мегардад.

Вижагиҳои чумлаҳои унвонӣ аз нигоҳи қиёсӣ ва забоншиносии муқоисавию таъриҳӣ ва типологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Тақсимоти калонтарин ва муҳимми чумлаҳо, тақсими онҳо ба сода ва мураккаб мебошад ва он вобаста ба он аст, ки оё ба таркиби чумла як ё якчанд воҳидҳои нутқи дар навбати худ, аз чумлаҳо иборатбуда ворид мешаванд ё на.

Вобаста ба будан ё набудани субъекти амал, ҷанбаи субъект ва тарзи ташаккули мубтадо, ки аз ҳамин ҷо бармеояд, чумлаҳо метавонанд шахсӣ, номуайяншахс, бешаҳс ва унвонӣ бошанд. Аъзои чумлаи мавҷударо метавон басо шартӣ мубтадо ё ҳабар номид, вобаста ба он ки ин сараъзои чумла бо чӣ ифода шудааст, бо исм ё шакли шахсии феъл.

Бештар аз ҳама, чумлаҳои яктаркибаи унвонӣ тафсилӣ мешаванд, ба сифати аъзои пайрави чумла муайянкунандаи исм ва баъзан ифодашуда бо гурӯҳҳои калони муайянкунандаҳо баромад мекунанд.

Чумлаҳои унвонии ҷанбаи феълидошта дар забони англисӣ гурӯҳи начандон калонро ташкил медиҳанд, ки онҳо гурӯҳи чумлаҳои амрӣ мебошанд. Дар чумлаҳои амрӣ субъект ҳамеша шахсе мебошад, ки амр ба ў нигаронида шудааст, ҳарчанд, ки субъект дар чумла ёдоварӣ намешавад. Бинобар ин, ҳарчанд, ки чумлаи амрӣ аз рӯйи соҳтори худ, бешак яктаркиба аст, ба ҳонанда навъи сараъзо нисбат ба чумлаи унвонӣ хеле возехтар чудо мешавад.

Мубтадое мустақилмаъно номида мешавад, ки бо вожа ё ибораи дорои муҳтавои муайян ифода шуда бошад. Чунин мубтадо на танҳо барои шаклгирӣ соҳтории чумла лозим аст, балки барои он аст, ки бидуни он ҳабар маъни худро аз даст медиҳад.

Муқарриз: Асадова М. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Аракин, В.Д. Типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва русӣ / В.Д. Аракин. – М., 1989.
2. Айнӣ, С. Ёддоштҳо. Қисми 1, 2. / С. Айнӣ. – Душанбе., 1962 – 414 с.250 с.
3. Беляева, М.А. Грамматикаи забони англисӣ / М.А. Беляева. – М., 1977. – 333 с.
4. Блоҳ, М.Я. Назарияи грамматикаи забони англисӣ / М.Я. Блоҳ. – М., 1986. – 383 с.
5. Бабайцева, В.В. Чумлаҳои яктаркиба дар забони мусосири русӣ / В.В. Бабайцева. – М., 1968. – 221 с.
6. Бархударов, Л.С. Соҳтори чумлаи содда дар забони мусосири англисӣ / Л.С. Бархударов. – М., 1966. – 200 с.
7. Ильш, Б.А. Соҳти забони англисии мусошир / Б.А. Ильш. – Л., 1971. – 366 с.
8. Каушанская, В.Л. Забони англисӣ / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер – Л., 1973. – 319 с.
9. Молчанова Г.П. Баъзе вижагиҳои семантикаи чумлаҳои амрӣ (аз рӯйи маводи забони англисӣ) / Г.П. Молчанова Медвуз. об. науч. тр. Калининский гос. ун-т. – Вып.4. – Калинин, 1976. – 161 с.
10. Норматов М. Омӯзиши чумлаҳои соддаи яктаркиба / М. Норматов, Ш. Рашидов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 152 с.
11. Пешковский, А.М. Синтаксиси забони русӣ дар тафсири илмӣ / А.М. Пешковский. – М., 1956. – 511 с.
12. Почепцов, Г.Г. Грамматикаи назариявии забони мусосири англисӣ / Г.Г. Почепцов. – М., 1981. – 286 с.
13. Рашидов Ш. Чумлаҳои соддаи яктаркиба дар забони адабии мусосири тоҷик: автореферати диссертатсия барои дарёғти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ / Ш. Рашидов. – Душанбе, 1969. – 32 с.
14. Рубинчик, Ю.А. Забони мусосири форсӣ / Ю.А. Рубинчик. – М.: Изд. Восточная литература, 1960. – 234 с.
15. Салимов Р.Д. Соҳтор ва семантикаи чумлаҳои яктаркиба дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ / Р.Д. Салимов. – Душанбе; РТСУ, 2010. – 399 с.

ЧУМЛАИ УНВОНӢ ҲАМЧУН НАВЪИ ЧУМЛАИ ЯКТАРКИБА

Дар мақолаи мазкур бори аввал масъалаҳои соҳтор ва семантикаи вожа-чумлаҳо аз лиҳози забоншиносии типологӣ ва қиёсӣ мавриди омӯзиши илмӣ қарор дода шудааст. Илова бар он, нахустин

маротиба мақоми мақулавии (категориалӣ) вожа-чумлаҳо дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ошкор ва исбот карда шуда, таҳлили соҳторио семантиқӣ ва амалкардии воҳиди забонии номбурда аз лиҳози системаи байнизабонӣ ва дохилизабонӣ амалӣ гардидааст. Тавсифи вижагиҳои соҳторио семантиқии вожа-чумлаҳо дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣро хондозӣ гардида, дар асоси он таснифи соҳторио семантиқии гурӯҳи воҳидҳои синтаксисии мазкур пешниҳод шудааст. Аҳамияти таҳқиқот, ҳамчунин дар тақмили консепсияи илмӣ оид ба ҷанбаи системавӣ доштани вожа-чумлаҳо дар забон аст. Натиҷаҳои пажуҳиш ба густариши минбâъдаи тасаввурот дар бораи соҳтор, семантика ва амалкарди вожа-чумлаҳо дар системаҳои забонҳои муқоисашаванда мусоидат намуда, инчунин имкон медиҳад, ки дар ҳаллу фасли проблемаҳои умумии семантикаи забоншиносӣ, забоншиносии соҳторӣ ва амалкардӣ саҳмгузор бошад.

Калидвожаҳо: грамматика, семантика, чумлаҳои хабарӣ, чумлаҳои инкорӣ, ҷанбаъ, адресат, ҳусусиятҳо, сифа.

НОМИНАТИВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК ВИД ОДНОСОСТАВНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В настоящей статье проведено научно-обоснованное исследование по установлению специфики функционирования и структуры слов-предложений и номинативных предложений в языке. В этом плане впервые вопросы структуры и семантики слов-предложений рассматриваются в современном таджикском языкоznании в плане типологического и сопоставительного языкоznания. Наряду с этим, впервые выявлен и доказан категориальный статус слов-предложений в таджикском, английском и русском языках и реализован структурный и функционально-семантический анализ данной языковой единицы в плане её межъязыковой и внутриязыковой системы. Проведено подробное описание структурных и семантических особенностей слов-предложений в таджикском, английском и русском языках и на основе этого предложена структурно-семантическая классификация данной категории синтаксических единиц. Данное исследование способствует в дальнейшем разработке общей теории и методики сопоставительного и типологического изучения слов-предложений в разноструктурных языках. Важность исследования заключается также в совершенствовании научной концепции о системном характере слов-предложений в языке. Результаты исследования содействуют дальнейшему углублению представлений о структуре, семантике и функционировании слов-предложений в системах сравниваемых языков, а также позволяют внести определенный вклад в решение общих проблем лингвистической семантики, структурной и функциональной лингвистики.

Ключевые слова: грамматика, семантика, утвердительные предложения, отрицательные предложения, аспект, адресат, особенности, наклонение.

NOMINATIVE SENTENCE AS A TYPE OF COMPOUND SENTENCE

It is carried out the scientifically grounded research on establishment of specificity of functioning and structure of words-sentences and nominative sentences in language. In this regard, for the first time the questions of structure and semantics of words-sentences are subjected in modern Tajik linguistics in terms of typological and comparative linguistics. At the same time, for the first time the categorical status of word-sentences in Tajik, English and Russian languages is revealed and proved, and the structural and functional-semantic analysis of this language unit in terms of its intra-linguistic system is realized. A detailed description of the structural and semantic features of the words-sentences in the Tajik, English and Russian languages and on the basis of this proposed structural and semantic classification of this category of syntactic units. This study contributes to the further development of the General theory and methodology of comparative and typological study of word sentences in different languages. The importance of the study is also to improve the scientific concept of the systemic nature of words and sentences in the language. The results of the study contribute to the further deepening of ideas about the structure, semantics and functioning of word-sentences in the systems of compared languages, as well as contribute to the solution of common problems of linguistic semantics, structural and functional linguistics.

Key words: imperative, grammar, semantics, affirmative sentences, negative sentences, aspect, addressee, features, inclination.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Исматуллоева Парвина Раҷабалиевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, асистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони англисӣ. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёб. Рӯдакӣ, 17. Тел.: **(+992) 903-02-45-85**

Сведения об авторе: *Исматуллоева Парвина Раджабалиевна* – Таджикский национальный университет, ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 903-02-45-85**

Information about the author: *Parvina Rajabaliieva Ismatulloeva* - Tajik National University, assistant of the Department of English language. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave., 17. Phone: **(+992) 903-02-45-85**

**ГУНАНОКӢ ДАР КАЛИМАҲОИ РУСИВУ АВРУПОИИ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ
ИҚТИБОСГАРДИДА**

(аз рӯи маводи сарчашмаҳои солҳои 20-ум ва 30-юми садаи XX)

**Холова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар заминай чойивазшавии овозҳои ҳамсадо ё садонок дар калима, монандшавии ин ё он овоз ба овози дигар шаклҳои гуногуни он ба вучуд меояд. Ин қонуниятро дар илми забоншиносӣ шакл ё воситаҳои ҳаммаъно, “каринаҳо” [4, с.28], ё гунанокӣ [11, с.43-45] номиданаанд. Аз як ҷиҳат гунанокӣ бо муродифот наздикий дорад, зеро ба як маъно далолат мекунад. Аз тарафи дигар, гунаҳо аксар вақт як қолаб дошта, бо тафовути андаки овозӣ ба вучуд омада, ҷиҳатҳои услубӣ доранд. Масалан, калимаҳои **китф, мах, ситодан** хосси сабки китобӣ бошанд, гунаҳои онҳо: **кифт, моҳ, истодан** умумистеъмол мебошанд.

Гунаҳои калимаҳои тоҷикӣ ду навъанд: а) савтӣ ва б) сарфӣ. Агар гунаҳои савтӣ дар асоси чойивазқунӣ (**саҳифа – саҳфа, сүфра – сурфа**), ивазшавӣ (**ибтидо – иптидо, сабзӣ – савзӣ**), монандшавӣ (**вақт – вахт**) ва таҳифӣ (**рӯ – рӯй, бадҷӯ – бадҷӯй**) ба вучуд оянд, гунаҳои сарфӣ дар асоси чойивазқунии морфемаҳо: **қоматбаланд – баландқомат, дилсиёҳ – сиёҳдил**, гоҳи дигар бо ивазшавии яке аз ҷузъҳои калима бо муродифи дигараш: **парешонхотир – парешонхаёл, некоҳ – некандеш, қушодачехра – қушодарӯй** тавлид мейбанд. Онҳо ҳамчунин, тавассути вандҳои ҳаммаъно: **мардвор – мардона, воҳимагар – воҳимачӣ** пайдо шуда метавонанд [11, с.45].

«Ба ҳисоб гирифт, ки гунаҳои савтию сарфии калимаҳо гоҳо на фақат аз бобати оҳангу ҷилоҳои услубӣ, эҳсосот ва монанди инҳо, балки аз ҷиҳати ифодаи маъноҳои луғавиашон низ аз ҳам фарқ мекунанд». Профессор Маҷидов Ҳ. ба ин ҷумла калимаҳои **ҳавобаланд** (калонгир, мутакаббир) ва **баландҳаво** (хушҳаво)-ро, ки акнун бо ҳам гуна набуда, калимаҳои мустақиланд, нисбат додааст [11, с.45].

Сабабҳои ба вучуд омадани гунанокиро дар забони тоҷикӣ шартан ба ду гурӯҳ: доҳилӣ ва ҳориҷӣ ҷудо намудаанд. Ба зумраи омилҳои ҳориҷӣ тамосу робитаи забони тоҷикӣ бо забонҳои дигарро (иқтибоси айни як калима аз забонҳои гуногун, иқтибоси бевосита, муҳиту шароити дузабонӣ) медонанд. Сабабҳои доҳилии гунанокиро забоншинос М. Бобомуродов дар «кӯшиши тамоюли сарфаҷӯю сарфакории забон ва истифодаи аломату нишонаҳои фарқунандай фонемаҳо дар ҳолатҳои мавқei заданокӣ ва пасизаданокии ҳичоҳо» нисбат додааст [3, с.122-123].

Гунанокии калимаҳо дар заминай иқтибосот аз ҳодисаҳои нодир нест. Дар забони тоҷикӣ ду тарзи гунанокии калимаҳои иқтибосӣ муайян гардидааст:

1. Гоҳо калимаҳои як забон ба дигар забонҳо ворид гардида, бо мурури замон бо тағйироти гуногуни савтӣ ба он забон ҳамчун калимаи мустақил бозпас гирифта мешаванд. Ҷунончи, ин гуна равандро як гурӯҳи вожаҳои аслан тоҷикӣ, ки ба забони арабӣ ворид гардида, дар шакли гунаҳои нав, ки онҳоро муарработ меноманд, бозпас гирифта шудаанд: **пил** муарраби он фил, **пирӯз** – фирӯз, **гӯраб** – ҷӯраб, **ток** – ток, **Чоч** – Шош ва ҷандеи дигар ташкил медиҳанд [11, с.138]. Ба инобат бояд гирифт, ки дар забони адабӣ ҳамон гунаҳои нигоҳ дошта мешаванд, ки бештар мавриди корбурд қарор дошта бошанд. Аз ин ҷиҳат, имрӯз аз миёни гунаҳои дар боло зикргардида, нусхай арабии онҳо мавриди истифода қарор доранд.

2. Гоҳи дигар иқтибосот дар раванди ҳазмшавиашон дар нутқи шифоҳӣ ҳусусияти гунанокӣ пайдо мекунанд. Гунанокии калимаҳои иқтибосӣ дар забони дигар дар мавридҳое ба мушоҳида мерасад, ки калимаҳои нав бо маҳсусияти савтии худ аз ҳам тафовут дошта бошанд. Аз ин боис гунанокии иқтибосоти туркиву муғулӣ муайян карда нашудаанд, зеро нишонаҳои савтии (маҳсусан, ҳамнишинии садоноку ҳамсадоҳо) калимаҳои ин забон ба забони тоҷикӣ наздикий дошта, бегонагӣ зоҳир намекунанд. Баръакс, калимаҳои русиву аврупойӣ, ки нишонаҳои савтии онҳо ба забони тоҷикӣ умумияте надоранд, аз рӯи тарзи талаффузи маҳаллӣ ҳанӯз дар солҳои аввали воридшавиашон гунанокӣ пайдо намудаанд: **афтумубил, утумубил, ўтумубил, ўтумубил** (автомобил), **губирнотур, губернат, губурнатур, ғубарнотур** (губернатор); **октобр, октабр, октёбр, уктобир, уктубр**, (октябр):

... канфаронси якуми алифбои нави тоҷикӣ дар 28 моҳи **октобри** 1928, дар Тошканд, дар хонаи маҷлиси (зол)-и Доруљмуаллимини тоҷикон кушода гардид [6, с.370]. **Ўтумубил** ҳам пардаҳояш партофта ва маҳкам буд [14, с.220]. – Бо **афтуумубил** зиёд бор мекашонед, кам вақт ва кам заҳмат сарф мекунед [6, с.238]. Баъд аз наҳорӣ ва хушбошиҳо кардан, ҷаноби генрол **губурнотур** ҳамроҳи дигар меҳмонон аз барои визит ба ҷавоили вазоратпаноҳ кушбегӣ даромада, миқдори понздаҳ дақиқа нишастанд [15, с.52].

Чунин нишонаҳои савтӣ дар қалимаҳои русиву тавассути он воридгардида ба мушоҳида мерасад, ки замина барои гунанокӣ мегарданд: а) пасиҳам омадани садонокҳо ба мисли **аэ, ау, ea, ia, ио, иу, eo, oo, оэ** дар мавқеъҳои аввал **аэропорт, аудитория, биология, геология, кооператив; миёна авиация, аксиома, империалист, социализм, социолог, театр** ва дар охир қалима **авиа, аквариум, алоэ, социал**:

Ӯ **вариантҳои** гуногуни «мактуб»-ро бемузд тарҷумаи таҳтуллафзӣ кард, тарҷумаҳои шеъриро тафтиш намуд ва ғайраҳо [8, с.72]. Авғ меҳоҳам, ки **материалҳоро** дер нигоҳ доштам [8, с.77]. ... вай шоиртабиат будааст, шеър ва ҳикояҳои бисёреро ба **аудитория** гирифта даромада, ҳар рӯз студентонро бо навбат шеър ва ҳикоя меҳондааст [10, с.51].

б) ҳамин гуна пасиҳам омадани ду ҳамсадо **бригадир, драмма, драмматург, стипендия, трактор** дар оғози қалима:

Дар муддати 15 моҳ ҷунон як заводи **тракторсозиро** бино кардаанд, ки ба тасдиқи аврупоиҳо аз заводҳои Амрико ҳам беҳтар аст [8, с.42-43]. Мо ҳам барои ояндаи худ ҳамин тарик фикр карда **план** қашида кор карданамон даркор аст [1, с.303].

в) баъзан қалимаҳои русиву аврупой бо як садоноку се ҳамсадо шурӯъ мешаванд, ба мисли **Австралия, абстракт, инспектор, институт, инструктор, экскаватор, экскурсия, экспонат, экспорт**:

Ҳуб, Бонучон, ман панҷ рӯз дар **институти сил** хобидам [8, с.44]. **Инструктори** комитети комсомоли вилояти Бухоро Б. Янгиев ба саволҳои ҳозирин ҷавоб гуфтанд [10, с.71]. ... дар замони ҳозир ҳам ваҳшиҳои Амрико ва **Австралия** дар навиштани ҳат баъзе шаклҳо ва суратҳоро кор мефармоянд [6, с.100].

г) баҳши дигари ин ғурӯҳи қалимаҳо бо ду ҳамсадо шурӯъ шуда, бо ду ҳамсадо анҷом мейбанд: **грипп, пропуск, протест, студент, спорт, фронт, шланг, штамп** ва монанди инҳо:

Дар ин қариби аз **фронт** ба номи Дехотӣ мактубе омада буд [8, с.38]. **Грипп** гузашт, аммо сустии дил ва шуш боқӣ монд, бинобар ин, духтурон маслиҳат доданд, ки рӯзҳои сармо ва бориши берун набароям [8, с.25]. Мо аз тарафи ҳонандагони «Одина» ва «Дохунда» ва порчаҳои дигари адабии шурӯй ба Шумо бар зидди ин настроение **протест** карда ва аз Шумо талаб мекунем, ки бисёр зиндагонӣ кунед [8, с.12]. Ёдгор рӯйи худро пас гардонда дид, ки қасе руҳсатномаи аз шаҳр баромадани (**пропуски**) худро ба пособон нишон дода, ба ҳудаш бо назари ошноёна нигоҳ карда истодааст [1, с.232].

ғ) ғоҳо дар мавқеъҳои байн ва охирин ғурӯҳи қалимаҳо се ҳамсадои пайиҳам омадаанд: **банкрот, инфаркт, конгресс, контрол, перспектив, семестр, санскрит, спортсмен, текст**:

Рафиқи чон, меҳостам ба Шумо ҳат кунам, лекин **инфаркти** мубрам ичолатан дasti ҷапи маро аз кор андак андохтааст [8, с.66]. Ҳоло барои Шумо (ҳамроҳи нотаи “Сулико” бо **тексти тоҷикиаш**, ки ба он як ду тасхехи хурд даровардаам), тарҷумаи як таронаи ҳалқии италиянӣ (неаполитанӣ), ки дар ин ҷо бисёр машҳур аст, мефиристам [8, с.74]. Аҳли адаби форс баргузидаи осори фарҳангии дунёро аз арабиву **санскрит** то юнонигу суриёй ба забони худ тарҷума ва интишор додаанд [10, с.283].

д) мавҷудияти ташдид дар аввали, байн ва охирин қалима аз нишонаҳои дигари ин ғурӯҳи иқтибосот ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла дар аввали: **аккумулятор, аппарат, ассистент; байн: грамматика, доллар, кассир, коллектив, комиссия, коммунизм, коммунист, миллион, миллиард** ва охирин онҳо: **килограмм, программа, телеграмма**:

Албатта, ба он ҷо вазифаи вичдонӣ, одамия ва **коммунистӣ** (ҳар се як аст) бошад, амал мекунем ва дар ин корҳои мисли ҳар корамон **партияро** сармашқ қарор медиҳем [8, с.15]. ... аз тарафи дигар барои дарди по бо арақ ё бо спирт об омехта тарбандӣ (**компресс**) фармуданд [12, с.119]. Ин ҷо барои **корректори** китобам омадам [8, с.11]. Осори манзуми **классикии** форсиро ҳам фаромӯш накунед [8, с.60]. Бачагонам саломатанд, модари Ҳолида имсол қасди **курорт**

дорад, **комиссияи** тиббй ба Сочи таъин кард [12, с.55]. Инак, ман **телеграммаеро**, ки ба Душанбе фиристодам, хидмати Шумо тақдим мекунам [8, с.10].

Нишонаҳои зикргардида баръакси нишонаҳои савтии забони тоҷикӣ мебошанд. а) Чунончи пасиҳам омадани ду садонок фақат дар қалимаҳои соҳтаи тоҷикӣ: **ноором, ноогох, беинсоф, ноошно** ё иқтибосоти арабӣ хос мебошад: **соат, маориф, маонӣ, мутолиа, иншоот, чамоа.** Таркиби овозии қалимаҳои аслии забони тоҷикӣ аз пайвасти садоноку ҳамсадо: **ангушт, андак;** ё ҳамсадову садонок: **вожа, шунидан** ба вучуд омадааст:

Баъзе машғули созу ракс, бархе саргарми бозӣ, яъне билёрд ва тахта ва нард ва қарта, иддае дар паи ишқбозӣ, ҷамъе дар фикри мастӣ, на ба таври ифрат, **ҷамоате** машғули газита ва китоб хондан [14, с.69]. Баъд аз ҳатми бозии сирк омадем манзил ва фардои он дар **соати** маълум савораи фойтун омадам манзили полисмейстер, яъне раиси пулис [14, с.149-150]. Аз қитъаи Ӯрӯпо маҳсуб аст, ба **андак** фосила аз баҳр, ба қитъаи Осиё мерасад, ки он мавзеъро Ускадор меноманд [14, с.35].

б) Пасиҳам омадани ду ҳамсадо танҳо дар байни қалима ҳамчун ду ҳичо ва дар охири қалима ҳамчун як ҳичо омада метавонад: Пасиҳам омадани ду ҳамсадо дар аввали қалимаҳои тоҷикӣ, умуман, ба мушоҳида намерасад Онҳо ҳатман аз пайвасти садоноку ҳамсадо: **абрӯ, андак, акнун, осмон, офтоб** ё ҳамсадову садонок: **боз, бор, қӯҳ, ман, сад, соз, сол, пой** иборатанд:

Аз тақрибан 600 нафар одам 10-12 кас талабаҳои шурӯй бо паспорти шурӯй буданд, боқӣ муҳоҷирҳои рус, «бетарафҳо» ва ба қадри **сад** нафар русҳои сафед, душманони нокас буданд [8, с.46]. Давлати рус маблағҳои куллӣ маҳориҷ гузошта, ағлаби **қӯҳҳоро** бо тули масофат сӯроҳ намуда... [14, с.31]. **Боз** ба қарори собиқ тамоми асокир саломе дода, музикҳоро **соз** намуданд [14, с.48].

в) Дар баъзе қалимаҳои аслии тоҷикӣ дар байни қалима ҳамчун ду ҳичо се ҳамсадои пасиҳам низ ба мушоҳида мерасанд: монанди: **бузургвор, дастпона, дастгоҳ, понздаҳ, сангпушт, сангфарш, ҷашмсиёҳ.** Аммо дар аввали қалимаҳои тоҷикӣ пасиҳам омадани се ҳамсадо хос нест:

Шумо бародари **бузургворам**, нависанда, олим – ходими ҷамъиятиро фикран оғӯш мегирам, мебӯсам, ба манфиати ҳалқи шуравӣ умри дароз, саломатӣ, комёбиҳои эҷодӣ ҳоҳонам [12, с.122]. Ду-се **дастгоҳи** тиҷоратхона ҳам доир шудааст, аскархонае, давоири ҳукumatие, қалисо ҳам аз тарафи давлат бино намуданд [14, с.156]. Ҳиёбонҳо васеъ ва ҳама **сангфарш** аст [14, с.28].

г) Таҷдид дар қалимаҳои тоҷикӣ, асосан дар қалимаҳои духиҷои ҳамчун ҳичои чудогона ба мушоҳида мерасад. Ба мисли **арра, appos, бутта, калла, мижжа, теппа, тиббӣ, фалла** ва ғайра.

Аз ин сабаб ҳанӯз дар солҳои аввали иқтибосшавӣ дар заминai ҳазмшавӣ ва ё мутобиқшавӣ ба мөъёरҳои савтии забони тоҷикӣ қалимаҳои русиву аврупой ҳусусияти гунанокиро гирифтаанд.

Ҷиҳати дигар, дар гунанокии бархе аз қалимаҳои русиву ба тавассути он иқтибосгардида, тафовути ҳатҳо низ замина гардидаанд. Маҳз дар осори то ибтиди асри XX ҳиссае аз ин гурӯҳи иқтибосот дар заминai ҳатти форсӣ, ки дар он на ҳамаи садонокҳо ифода карда мешаванд, асароти соҳибони забони тоҷикиро дар ҳуд таҷассум намудаанд: **камсамол, комсамол, камсомул, кумсумул** (комсомол); **телефун, тилифун** (телефон):

Фавран ба **телефон** хабар кард, ки як нумра аз табақаи фавқонии савум, нумраи дувисту бисту якро ҳозир намоянд [14, с.61]. Дар тамоми нумра ҷаҳор **телефуни** дастӣ ва як **телефуни** шифоҳӣ гузоштаанд [14, с.68]. Намедонам коммунистҳо, **комсомул** ва колхозчии болшевик ҷаро ба муборизаи ҷиддӣ намедароянд [8, с.87]. Ба мо лозим аст, ки дар ин роҳ аз ҳамаи қувваҳои мавҷудаамон истифода кунем ва маҳсусан, муаллимони **камсамолҳои** саводноки тоҷикро дар ҳар район, дар ҳар туман ва қишлоқ барои паҳн кардани алифбои нав водор кунем [6, с.458].

Ҳамчунин, қалимаҳои иқтибосии русиву аврупой дар забони тоҷикӣ ифодакунандаи мағҳумҳои нави дар ҷомеа пайдошуда, ба ҳисоб рафта, ҳанӯз дар солҳои аввали иқтибосшавӣ имконияти бемайлони воридшавӣ миёни мардум доштанд. Ва мардум тавре ки онро аз яқдигар мешуниданд, талаффуз мекарданд: **Амрико, Амирқо, Амриқ, Америка, Амирқ, Омрика** (Америка); **англис, инглиз, инглис** (англис); **Фаронса, Фаранса, Фаронсия, Фарансия, Фаронсуз** (Франция):

Масалан, дар **Фаронсия** шеваҳои маҳаллӣ қувваи ҳақиқии худашонро тамоман гум кардаанд [6, с.534]. Аҳолии **Фаронса** дар ҳама кору кирдор гӯи сибқат аз аҳолии Ӯрӯпо рабуданд [14, с.74]. Дар Олбониё, бо ин ки ҳукумати Олбониё ба шумии шайтанатҳои доимии **Инглиз**, Итолиё ва Югословиё ва ба мушкилоти сиёсии зиёде дучор шуда, дар як вазъияти беқарор монда аст, боз ҳам савод ва савияи маданий халқ рӯз то рӯз афзоиш ва шумораи газетаҳо, китобҳо сол ба сол зиёдатӣ аст [6, с.187]. Аз он ҷо дар тамоми Фарангистон ва Ҳинду Чин ва **Омрика** мешавад сафар кард [14, с.32].

Гунаҳои калимаҳои русиву аврупойӣ, асосан, савтианд. Дар онҳо тағиیرёбии овозҳо, аз ҷумла, садонокҳо аксар вакт дар як ҳичо зиёдтар ба мушоҳидати мерасанд: **аируплон**, **аероплон**, **айруплон**, **айроплон** **аэроплан**, **аэруплон** (аэроплан); **материол**, **мотириёл**, **матириёл** (материал). Дар ин гунаҳо садоноки Ҷ ба Ҷ и дар аввали калима, Ҷ ба Ҷ, а ба Ҷ дар ҳичои охир иваз шудаанд. Ҳамчунин, дар мисолҳо ивазшавии садоноки Ҷ ба ҳамсадои Ҷ ё ба ётбарсари е ба мушоҳидати мерасад.

—Надонам, аз **аэроплан** афтод! [1, с.226]. ... аз ҳар ваҷҳ анҷоми тӯп пулемуту **айруплон** ҳеч камӣ надорад, ки дар байни аҳли насоро аз қадом тараф душман пайдо шавад тайёр буда, ба ионати илоҳ ҳамеша зафар ҷониби ислом шуда истодааст [1, с.365]. Масалан: ҳома ба ҷойи қалам, ҳудпар ба ҷойи **аируплон**, бол ба ҷойи қанот ва дигарҳо [6, с.664]. Масалан, **аероплонро** ҳама медонанд [6, с.637]. Ҷунончи аз музокираҳо маълум шуд, рафиқон бар асоси маъруза, ки натиҷаи **материёлҳои** қамисия аст, эътиroz надоранд [6, с.665].

Дар як гурӯҳи гунаҳои иқтибосии русиву аврупойӣ ихтизори ҳичои охир низ дидо мешавад: **канфренс**, **канфаринс**, **конфаронс**, **кунфуронс**, **канфиренсия** (конференция); **тилигром**, **телегром**, **тилегиром**, **тилғиром** (телеграмма):

Бинобар он ҷумҳурияти Ӯзбакистон, Озарбойҷон ва Гайра дар ин бора **конфиренсия** барпо карда, алифбои лотинирио қабул карданд [6, с.126-127]. Дар ин **конференсия** аз округ ва ройюнҳои тоҷик 15-20 нафар вакил хоста мешавад, ки дар **конференсия** иштирок ҳоҳанд кард [6, с.127]. Илова бар ин, дар ҳамин **кунфуронс** масъалаи эҳёи ному нараби бобоӣ мавриди баҳс қарор гирифта буд [9, с.390]. Дар ҳар ҳол агар омадани шавед **телегром** фиристонед, ки пешвоз қунам ва ба хонаи мо фароед [8, с.20]. Сими **тилигром** ҳам аз Таҷан то ба Сароҳс қашида шудааст [14, с.158].

Гоҳе дар гунаҳои калимаҳои иқтибосии русиву аврупойӣ дар баробари ивазшавии садонок тағиирёбии ҳамсадо низ ба мушоҳидати мерасад. Масалан, Ҷ ба Ҷ ғоҳо ба **к: налуғ, нолуғ, нолуқ** (налог); **пурӯром, пурӯром** **пурӯғиром** (программа):

Беҳад муташаккирам аз масъалаҳои **налуғҳои** давраи амир, ки навишта будед, маҳсусан, дар ин ҳоли қасал афв кунед, домулло, ки заҳмат додам [8, с.20]. Дар ҷавоби ҳамин ҳат ба ман бинависед, ки дар давраи амири Бухоро ҷанд ҳел **нолуғҳо** (налог) аз дехқон мегирифтанд, бо чӣ номе ва чӣ қадар [8, с.16]. Ин қисми замин ҳоҳ қишида шавад ва ҳоҳ қишида нашавад, **нолуқ** медод [12, с.52]. **Пурӯром** чист? [13, с.33]. **Пирогроми** тамоми дарсҳо такмил ва осон буд [14, с.84].

Мавриди тазаккур аст, ки дар забони адабӣ на ҳамаи гунаҳои як калима қабул мегарданд. Рафта-рафта дар замини умумиистерьомол гардидани яке аз гунаҳо ва қабул гардидани он дар забони адабӣ гунаҳои дигар аз истеъмол мебароянд. Ҷунончи, инро дар гунаҳои калимаи **Аврупо** – Оврупо, Урупо, Ӯрӯп (Европа) ва **буча** – будча, бюджет, бюджет (бюджет) мушоҳид намудан мумкин аст:

Ҳолия аксари имороти онро аз рӯйи плон ба тарҳи Ӯрӯп (Аврупо) сохтаанд [14, с.13]. Бинобар ин, ба маъное, ки акнун дар **Аврупо** мавҷуд аст, дар назди ҳар як мадрасаи машҳур китобхонаҳои умумӣ таъсис ва дар он ҷо китобҳои даркорӣ ҷамъ оварда буданд [2, с.4]. Акнун тасаввур кунед, ки вазорати мо, ки дастнигари **бучай** давлат аст ва имкониятҳои молиявиаш маҳдуданд, аз кучо метавонад ин маблағро пайдо кунад? [10, с.534]. Азбаски тоҷиконидани аппаратҳои давлатӣ ба пули зиёд ниёз дорад, фраксияи Шурои комиссарҳои халқӣ бояд ҳароҷоти баргардонидани коргузорӣ ва ҳатгузориро аз ҳисоби **бучетҳои** давлатӣ ва маҳаллӣ бароранд [10, с.325].

Мутаассифона, бархе аз калимаҳои иқтибосии русиву аврупояи таркиби луғавии забони тоҷикӣ новобаста аз гунаҳои шинаму тоҷикӣ доштанашон ҳанӯз дар қолаби аслӣ ба кор бурда мешаванд. Таҳқиқ шудани ин масъала ва ҷудо намудани гунаҳои ба забони тоҷикӣ мувоғиқ шояд дар кори мутобиқгардонии ҷунун үнсурҳо кумак расонанд: **Ишвітсариё**, **Ишвітсориё**,

Шивитсариё, Шивисора, Швейсария, Швисара (Шведцария); милён, миллион, миллиун, миллион (миллион); тиётири, тиётур (театр):

Мактаб ва мадрасаи **Шивисариёро** дигар давлатҳо надоранд [14, с.84]. Вале як нафар яхудӣ, Юсуф ном, дар Ландан бо банда рафиқ шуда буд, хеле таъриф аз Берн, пойтахти **Швисара** (Швейцария) намуд [14, с.80]. Иддаи нуфуси пойтахти он, ки Порис аст, қариб ба ҷаҳор **милён** мешавад [14, с.67]. Бозии **тиётири** ҳам бисёр таъриф дошт [14, с.64]. Вақте ки аз дари **тиётур** дохил шудам... [14, с.64].

Метавон чунин хулоса кард, ки гунанокии унсурҳои бегона, ки мисли иқтибосшавӣ як раванди табий аст, нишона аз ҳазмшавии онҳо дар нутқи шифоҳӣ ва забони адабӣ ба ҳисоб мераванд. Чунин равандро калимаҳои русиву аврупоии таркиби лӯғавии забони тоҷикӣ ҳанӯз дар давраҳои аввали иқтибосшавӣ пасисар намудаанд. Мисолҳои таҳлилгардида, ҳиссае аз чунин калимаҳоро дар баргирифтааст. Зарур аст, ки дар забони адабии имрӯза миёни гунаҳои иқтибосии русиву аврупойӣ, ки дар давраҳои аввал ба вучӯд омадаанду ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ мувоғиқ мебошанд, гурӯҳбандӣ карда шуда, аз нав дар забонамон мавриди корбаст қарор гиранд.

Мукарриз: Дӯстзода Ҳ. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Дохунда / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
2. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро / С.Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
3. Бобомуродов, М. Чамоли мард дар фасоҳати гуфтори ўст / М.Бобомуродов. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – Ҷ.І. - 242 с.
4. Фаффоров Р. Услубшиносӣ: Китоби дарсӣ барои синфи 10-11 / Р. Фаффоров, С. Хошимов, Б.Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 191 с.
5. Дониш, А. Наводир-ул-вақоэъ / А.Дониш. - Душанбе: Дониш, 1988. – Кит.1. – 287 с.
6. Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо. Мураттибон: А. Набавӣ, Н. Одинаев, П. Олимова. - Душанбе: Ирфон, 2007. – 720 с.
7. Капранов В.А. Фонетическая варианность слов и синонимия / В.А. Капранов // Лексическая синонимия. – М.,1967. – С.137-141.
8. Лоҳутӣ, А. Номаҳо / А.Лоҳутӣ. – Душанбе: Адиб, 2004. – 112 с.
9. Масоили соҳтмони забони тоҷикӣ адабӣ дар солҳои 20 - 90 садаи XX. – Китоби III. – Баҳс дар атрофи масоили мубрами ҳуҷни қалом. – Ҷилди 1. (солҳои 50 - 70). – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2013. – 344 с.
10. Масоили соҳтмони забони тоҷикӣ адабӣ дар солҳои 20 - 90-уми садаи XX. Китоби IV. – Мубоҳиса дар атрофи мақомӣ давлатии забони тоҷикӣ (солҳои 80-90). – Ҳуҷанд: Меъроҷ, 2014. – 592 с.
11. Мачидов, Ҳ. Забони адабии мусоири тоҷик. Лугатшиносӣ / Ҳ.Мачидов. - - Душанбе, 2007. – Ҷ.1. - 242 с.
12. Мукотибаи Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 140 с.
13. Фитрат, А. Мунозара / А.Фитрат. – Душанбе, 1992. – 55 с.
14. Ҳаким, Мирзо Сироҷ. Тӯҳафи аҳли Бухоро. (Сафарнома) / Мирзо Сироҷи Ҳаким. – Душанбе: Адиб, 1992. – 272 с.
15. Шарифзода, Қ. «Бухорои шариф» назаре пас аз 100 сол / Қ.Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 100 с.

ГУНАНОКӢ ДАР КАЛИМАҲОИ РУСИВУ АВРУПОИИ БА ЗАБОНИ ТО҆ЦИКӢ ИҚТИБОСГАРДИДА

(аз рӯйи маводи сарчашмаҳои солҳои 20-ум ва 30-юми садаи XX)

Дар баробари калимаҳои фонди асосии забони тоҷикӣ калимаҳои зиёди иқтибосии русиву аврупойӣ ҳанӯз дар солҳои аввали воридшавиашон дар заминай тағйироти савтий ва талафузи мардумӣ гунанокӣ пайдо намудаанд. Чунончи, **афтумубил**, **утумубил**, **ӯтумубил**, **ӯтӯмубил** (автомобил), **губирнотур**, **губернот**, **губурнат**, **губурнотур**, **ғубарнотур** (губернатор); **октобр**, **октабр**, **октёбр**, **уктобир**, **уктубр** (октябр). Сабабҳои гунанокии калимаҳои русиву аврупойӣ дар забони тоҷикӣ гуногунанд. Аз ҷумла, чунин калимаҳо ҳамчун ифодакунандай мағҳумҳои нави дар ҷомеа пайдошуда, миёни мардумроҳ мёфтанд. Ва мардум тавре ки онро аз яқдигар мешуниданд, талафуз мекарданд. Дар чунин раванд тафовути ҳатҳо низ саҳм гузошта буд, зеро ҳатти арабиасоси форсӣ, ки дар он на ҳамаи саданокҳо навишта мешаванд, имконият медод, ки калимаҳои иқтибосӣ аз асолати ҳеш дур рафта, мувоғиқ ба талафузи маҳаллӣ навишта шаванд: **Амрико**, **Амрико**, **Амриқ**, **Амрика**, **Амриқ**, **Омрика** (Америка); **англис**, **инглиз**, **инглис** (англичанин); **Фаронса**, **Фаранса**, **Фарансия**, **Фаронсуз** (Франция). Гунаҳои калимаҳои русиву аврупойӣ асосан савтианд. Дар онҳо тағйирёбии овозҳо, аз ҷумла, садонокҳо аксар вакт дар як ҳичо зиёдтар ба мушоҳида мерасад: **аируплон**, **аэроплон**, **айруплон**, **айроплон** **аэроплан**, **аэруплон** (аэроплан); **материол**, **мотириёл**, **матириёл** (материал). Мутаассифона, бархе аз калимаҳои иқтибосии русиву аврупоиी таркиби лӯғавии забони тоҷикӣ новобаста аз гунаҳои шинаму нусхаҳои тоҷикӣ доштанашон ҳанӯз дар қолаби асли ба кор бурда мешаванд. Таҳқиқ шудани ин масъала ва ҷудо намудани гунаҳои ба забони тоҷикӣ мувоғиқ шояд дар кори мутобиқгардонии чунин унсурҳо кумак расонанд.

Калидвоҷаҳо: гунанокӣ, сабабҳои гунанокӣ, тағйирёбии садонокҳо, мутобиқшавии калимаҳои иқтибосии русиву аврупойӣ.

ВАРИАЦИЯ В РУССКИХ И ЕВРОПЕЙСКИХ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВАХ

(по материалам источников 20-30-х годов второй половины XX века)

Наряду с основным фондом таджикского языка, слова, заимствованные из русского и европейских языков, еще в начале их ввода в язык, в результате фонетического и звукового изменения, появились особенности в произношении и вариации. Такие слова как: **Амрико, Амриқо, Амрик, Амрика, Амриқ, Омрика** (Америка); **англис, инглиз, инглис** (англичанин); **Фаронса, Фаранса, Фаронсия, Фарансия, Фаронсуз** (Франция). Причины вариации русско-европейских слов в таджикском языке разнообразны. В том числе такие слова обозначали новые понятия, появившиеся в обществе. И люди произносили их так, как они слышали. В этом направлении писменность тоже оставила свой след, потому что арабско-персидская писменность, в которой пишутся не все гласные звуки, посодействовала тому, что заимствованные слова отошли от своей основы и в соответствии с местным произношением. Вариации русско-европейские фонетические. В них чаще всего можно увидеть изменения звуков, например, гласных в одном слоге: **аируплон, аероплон, айруплон, аироплон, аэроплан, аэруплон** (аэроплан); **материол, мотириёл, матириёл** (материал). К сожалению, некоторые русско-европейские заимствованные слова (при том что они имеют таджикские вариации), вне зависимости от их произношения в таджикском языке, используются в (исконном) первоначальном виде. Исследование вопроса разделения (выделения) видов вариаций нормами таджикского языка поможет адаптации таких слов.

Ключевые слова: вариация, причина вариации, изменение гласных, адаптация русских и европейских заимствованных слов.

VARIATION IN RUSSIAN AND EUROPEAN BORROWED WORDS

(based on sources from the 20-30s of the second half of the 20th century)

Along with the main fund of Tajik language, the group borrowed words from Russian and European languages from the beginning of their entering into the language, based on the phonetic and sound changes by people's adaptation, appeared features pronunciations and variations. Such words as: Amriko, Amriqo, Amrik, Amriqa, Amriq, Omrika (America); anglis, ingliz, ingliz; Faronsa, Faransa, Faronsia, Farancia, Faronsuz (France). The reason for the variation of Russian-European words in Tajik is diverse. Including such words denoted new concepts that appeared in society and found a way among the people. And people pronounced them in the way that they heard from each other. In this direction, writing also left its step and influenced it, because the Arabic-Persian writing in which not all vowels are written contributed to the fact that the borrowed ones moved away from their base and the corresponding with local pronunciation. Variations of Russian and European phonetic has mostly changes in sounds, for example, vowels on one syllable: airluplon, aeroplon, airluplon, airloplan airplane, aeroplön (airplane); materiol, motiriylol, matiriyol (material). Unfortunately, some Russian-European borrowed words (though they have Tajik variations), depending on their pronunciation in Tajik, are used in their (original) original form. The study of this issue and the division of types of variation by the norms of Tajik language will help the adaptation of such words.

Key words: variation, the reason for the variation, vowel change, adaptation of Russian-European words.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Холова Моҳира* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, асистенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикии факултети филология. **Сурорга:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 918-47-32-32

Сведения об авторе: *Холова Моҳира* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры современного таджикского литературного языка филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 918-47-32-32

Information about the author: *Kholova Mohira* - Tajik National University, Assistant of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Faculty of Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 918-47-32-32

Ҳамидова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми забоншиносӣ аввалин таърифҳои истилоҳ дар охири асри XIX ибтидои асри XX пайдо шудаанд. Олимон ин падидаро гуногун маънидод кардаанд. Аз ҷумла Киттриҷ ва Гринаф истилоҳро ба формулаҳои риёзӣ айният медоданд. Ба ақидаи онҳо истилоҳ танҳо барои ифодаи мағҳуми маҳсус истифода бурда мешавад. Ҳамин маҳдудияти функционалии истилоҳро ба назар гирифта, олимони номбурда мегуфтанд, ки барои ба таркиби луқавии забон ворид намудани истилоҳ ҳеч гуна зарурати ногузир вучуд надорад. Олимони дигар Э. Жилбер ва Т. Сейвори яке истилоҳро ба формулаҳои риёзиву кимиёвӣ, дувумӣ ба вожаҳои умумистеъмолӣ шабоҳат медоданд. Ба ақидаи олимӣ дигари забоншинос Л. Олшки, истилоҳ мисли иероглиф як «тамсил ё образи мурдаву бечонест», ки танҳо барои ифода кардани далелҳои ақлонӣ ба кор бурда мешавад. Забоншиноси инглизис О. Найбеккен дар муқобили мағҳуми «забони умумии инглизис» мағҳуми «забони техникии инглизис»-ро ба кор бурдааст. Ӯ таҳти мағҳуми «забони техникии инглизис» забони илм, яъне забонеро мефаҳмад, ки он забон барои расидан ба ҳадафҳои вижаву маҳсус (ифодаи мазмуну мундариҷа ва моҳияти ҳамаи он донишҳое, ки тавассути илм андӯхта шудаанд ва мешаванд) хизмат мекунад. Ин олим қайд мекунад, ки забони техникии инглизис чор ҳусусияти вижа дорад: ифодаи комилан дақиқи мазмун; маҳдудиятнокии доираи истифодабарӣ танҳо дар ин ё он соҳаи муайян ва ё якчанд соҳаҳои бо ҳам алоқаманди илмӣ; худвижагӣ; мутобиқат бо меъёроҳои забони табии \милӣ\.

Масалан, дар китоби дарсии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» чунин таърифи истилоҳ оварда шудааст: «Истилоҳ (муродифи арабӣ-тоҷикии вожаи юнонӣ *termīn-* ҳад, ҳудуд)-вожае, ки ҳангоми истифода шуданаш дар доираи ин ё он соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолот як мағҳуми муайянро ифода мекунад. Ҳусусияти аз ҳама муҳимми истилоҳ якмаънӣ мебошад» [7, с.63].

Дар ҳамаи забонҳо роҳҳои ташаккули истилоҳоти ин ё он соҳаи муайян бо роҳҳои ташаккули воҳидҳои луқавии он забонҳо айният ва мувофиқати том доранд:

а) ифодаи муштараки гурӯҳи объектҳои аз ҷиҳати мавзуъ бо ҳам алоқаманд ва аломатҳои онҳо, ки дар чунин тарзи ифода ҳар як обьект ё ҳар як аломат бо зиёда аз як воҳиди луқавӣ ифода шуда метавонад (бо раванди дар забонҳо маъмули ташаккули гурӯҳҳои луқавию маънӣ (лексикӣ – семантикӣ) мувофиқат ва айнияти том дорад). Яъне, дар синонимия (ҳаммаънӣ), омонимия (ҳамгуна)-и семантикӣ. Масалан, истилоҳи соҳаи санъатшиносӣ *консерт* ин маъноҳоро ифода мекунад: а) аз тарафи як ё якчанд нафар ҳунармандон дар фосилаи вақти муайян иҷро карда шудани як қатор асарҳои мусиқиву бадӣ; б) наవъи асари мусиқӣ барои солист ва оркестр (консерт барои фортепиано бо оркестр ва в); антонимия (зидмаънӣ)-и семантикӣ дар заминai ифода намудани мағҳумҳои контрапарӣ (мағҳумҳои хулф, ки падидаву үнсурҳо ва ҷиҳатҳои бо ҳам зид ё муқобили як мавзуъ мебошанд) ба вуқӯъ меояд (*гипертония* – *гипотония*, *қӯтоҳдастӣ* – *забардастӣ*, *оромӣ* – *нооромӣ*); г) дараҷагузорӣ ё муносибати семантикӣ, ки барои соҳтани низоми истилоҳҳои инъикоскунандай афзоиш ё коҳиши як аломати муайяни мавзуъҳои ин ё он соҳаи илм ё фаъолият мебошад. Масалан, дар истилоҳоти соҳаи дипломатия як силсила истилоҳҳои кор фармуда мешаванд, ки дар онҳо навъҳои гуногуни муносибатҳои байнамилалӣ қайд шудаанд: *шартнома*, *аҳднома*, *конвенсия*, *пакт*, *мубодилаи нотаҳо* ё *мактубҳо* ва қайра. Оқози раванди ташаккули истилоҳоти соҳавӣ ба давраи ташаккули ҳуди соҳаҳои илм ва фаъолият рост меояд. Дар ин давра истилоҳоти нопурра соҳта ё матраҳ карда мешаванд. Бояд тазаккур дод, ки шумораи зиёди истилоҳот минбаъд низ дар ҳамин ҳолати нопуррагӣ шах шуда мемонанд.

Сабаби асосии пайдоиши чунин таърифҳои гуногуни мағҳуми истилоҳ дар он аст, ки ин мағҳум мавзуи таҳқиқи на як илм, на як соҳа, балки ҷандин илмҳо, соҳаҳои гуногун мисли фалсафа, маърифатшиносӣ, мантиқ, забоншиносӣ, семиотика, информатика, соҳаҳои гуногуни ҳаётӣ чун фарҳанг буда, ҳар қадоми ин илмҳо, соҳаҳо ҳамон аломату ҳусусиятҳои истилоҳро дар бар мегиранд, ки дар маърази пажуҳиши онҳо намудор мебошанд.

Ҳамаи соҳаҳо чунонки дар боло низ ёдовар шудем, дорои истилоҳҳои маҳсус мебошанд. Баъди ба истиқлолияти давлатӣ соҳиб шудани Тоҷикистон, омӯзиш, таҳлилу таҳқиқи истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаётӣ кори забоншиносонро як каме муназзам ва саривақтӣ кард.

Таҳлили истилоҳоти соҳаӣ театр дар забони тоҷикӣ мавзуи мубрам аст. Агар ба таърихи театру илми театршиносӣ нигарем, театршиносӣ то охир садаи XIX чун «соҳаӣ филология» асосан драматургия ва санъати актёриро дар бар мегирифт ва чунонки сарчашмаҳо нишон медиҳанд, театршиносӣ ҳамчун илми мустақил дар садаи XX ташаккул ёфт. Асосҳои илми театршиносӣ дар Юнон ва Руми Бостон пайдо шудаанд. Аристотел дар «Поэтика»-и худ нуқтаҳои асосии назарияи драма ва санъати театриро маънидод кардааст. Инкишофи назария ва таърихи театри мамлакатҳои Европаи Қарбӣ бо комёбиҳои санъати театри давраи Эҳё алоқаманд аст. Аввалин асарҳои таъриҳӣ ва назариявӣ оид ба санъати театрӣ охир садаи XVI дар Франция, Англия ва Германия пайдо шудаанд. Дар ташаккули илми Театршиносии рус «Поэтика»-и Ф. Прокопович (1705, моҳияти иҷтимоии театрро мекушояд), инчунин як қатор асарҳои А. Сумароков, А. Пушкин, Н. Гогол, В. Белинский, А. Островский ва дигарон ҳиссаи калон гузоштанд.

Ибтидои садаи XX асарҳои илмӣ ва фикру мулоҳизаҳои К. Станиславский, В. Немирович, Данченко, В. Менёрхолд, В. Комиссаровская ва дигарон доир ба санъати актёри, режиссураи театр, имконият ва воситаҳон нави ифодаи санъати саҳнавӣ ва қайра дар ривоҷи илми театршиносии советӣ ҳиссаи арзанда гузошт. Соли 1933 китоби «Таърихи театри советӣ» аз нашр баромад. Солҳои 30-40 оид ба санъати актёрию режиссёрий ва дигар соҳаҳои театр асарҳою монографияҳои эиёд ба табъ расиданд. Дар инкишофи илми театршиносии советӣ Н. Эфрос, В. Филиппов, Б. Альпера, А. Гвоздев, С. Мокульский, Г. Бояжнев, Б. Ростотский, К. Рудпитскин, Г. Гоян ва дигарон ҳиссаи калон гузоштанд [17].

Театршиносӣ дар Тоҷикистон солҳои 40-ум пайдо шуда, дар солҳои 50-ум ба илми мустақил табдил ёфт. Соли 1943 асари Г. Гоян «Театри зодаи Октябр» ба табъ расид. Ин асар доир ба таърихи пайдоиш, инкишоф ва бозёфтҳои эҷодии театри касбии тоҷик сухани аввалинро гуфт. Асарҳои олим, мунаққид ва театршиноси тоҷик профессор Низом Нурҷонов - «Театри ҳалқии тоҷик» (ба забони русӣ, М., 1956), «Драматургияи тоҷик ва театр» (ҳамроҳи Л.Н. Демидчик, ба забони русӣ, Д., 1967), «Таърихи театри советии тоҷик» (1917-41, ба забони русӣ, Д., 1967), «Театри тоҷик» (ба забони русӣ, М. 1968), бобҳои «Театри тоҷик» дар асари шашчилдаи «Таърихи театри драмаи советӣ» (М., 1966-69), «Дар олами балет» (Д., 1975), «Ним асри пуршараф» (1980) ва қайра ба ташаккул ва инкишофи театршиносии тоҷик замина гузоштанд. Инчунин, мақолаҳои илмӣ, монография ва асарҳои театршиносон М. Шарофов, Лола Ҳасанова, Малика Ҷӯрабекова ва дигарон ин ё он соҳаӣ театршиносии тоҷикро мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Бояд таъқид кард, ки аслан театрро ба ҳалқи тоҷик Инқилоби Октябр эҳдо кард. Вале ин чунин маъноеро надорад, ки тоҷикон то инқилоб театри худро надоштанд. Заминаи асосии театри касбии тоҷик – анъанаҳои театри масҳарабозҳо ва лӯҳтакбозҳо мебошад. Тамошоҳои онҳо аз саҳнаҳои хурди ҳаҷвӣ, нақли ягон афсона ё воқеа иборат буд. Дар байнин мардуми тоҷик намоишномаҳои ҳаҷвии «Нишаллопазӣ», «Раис», «Хатм», «Бобопирак» то солҳои аввали Ҳокимияти шуравӣ хеле паҳн шуда буданд.

7 ноябри соли 1929 дар пойтаҳти Тоҷикистон аввалин театр касбии тоҷик таъсис меёбад (театри ба номи А. Лоҳутии имрӯза). Бинои ин театр дар «Хонаи дехқонон» (бинои пешинии театри русии ба номи В. Маяковский) воқеъ буд ва аввалин спектакли калони вай драмаи «Ду коммунист» ном дошт. Дар он солҳо ташкили театр ва пайдо намудани ҳунармандон кори осон набуд.

Чун аз маъхазҳо маълум аст, таърихи ташаккул ва инкишофи театр дар Тоҷикистон ба 6 давра ҷудо мешавад:

- Пайдоиши театр шуравии тоҷик (1919-1929);
- Ташаккули театр касбӣ;
- Рафғи мушкилот ва инкишофи баъдина (1934-1936);
- Бо роҳи реализми сотсиалистӣ (1937-1941);
- Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945);
- Солҳои баъд аз ҷанг.
- Солҳои бунёдкорӣ (1960-1970),

- Давраи бозсозӣ (1970-1990)
- Замони истиқлол (1991- то ҳоло)

Феълан дар Тоҷикистон 16 театри касбӣ ва 26 театри ҳалқӣ фаъолият мекунанд.

Дар забони англисӣ низ истилоҳоти ин соҳа theatre хеле кам таҳлил шудаанд. Истилоҳоти ин соҳа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати маъно, баромад, соҳт гуногунанд.

Вобаста ба таъриҳ, фарҳангу маданияти миллатҳои гуногун соҳаҳои ҳаётӣ ва забони истилоҳоти миллатҳо аз ҳам каме фарқ мекунанд. Баъзе истилоҳотро таҳлил мекунем:

Театр – theatre. Истилоҳи байналмилалӣ буда, қариб дар ҳамаи забонҳо як хел корбурд дорад. Театр як навъи санъат буда, аз вожаи юнонӣ гирифта шудааст ва маънояш «тамош», «тамошогоҳ» мебошад. Ин навъи санъат воқеяияти зиндагиро бо ёрии образҳои бадей инъикос менамояд. Ин навъи санъат ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ аз ҳаёт, таъриҳ ва фарҳанги миллии ҳар ҳалқ чудонашаванд аст.

Театри ҳалқӣ - PEOPLE'S THEATRE. Вожаи ҳалқ арабӣ буда, дар забони англисӣ низ ҳамин маъноро медиҳад, яъне мардум, одамон, тӯдаи одамон, ҷамоат, гурӯҳи одамон.

Дар гузаштаи дур, ҷунонки аз сарҷашмаҳои таъриҳӣ маълум аст, ҳокимон санъаткорони ҳалқиро ба дарбори худ ҷалб карда, ҳунари онҳоро ҳамчун воситаи дилхӯшӣ истифода мебурданд. Ин ҳолатҳо дар фарҳангу маданияти дигар ҳалқҳои ҷаҳон низ ба назар мерасиданд. Аммо актёрҳои ҳалқӣ аксар дар намоишҳои динӣ (ҷунончи, мистерия, фарс, карнавал) элементҳои реалистиро ҷорӣ мекарданд. Ҷунончи, дар Индонезия-ваянг-топенг, дар Цейлон-калам, дар Ҳиндустон-катҳакали ва қайра. Эҷодиёти актёрҳои ҳалқӣ бо зисту маишат ва орзуву омоли мардуми меҳнаткаш зич алоқаманд буд. Артистон дар баромадҳои худ норозигии ҳалқ ва муборизаи онро бар зидди феодализм, дин, ҳама гуна ҷаҳолат ва ҳодисаҳои нангини зиндагӣ ифода мекарданд.

Беҳтарин колективҳои театри ҳаваскоронро «театри ҳалқӣ» меноманд, ки дар ҳонаҳои маданият, клуб фаъолият менамуданд ва то имрӯз фаъолият доранд. Дар Тоҷикистон театрҳои ҳалқӣ аз соли 1960 инҷониб фаъолият доранд. Актёрҳои ҳалқӣ дар баромадашон палтамина, акробатика, рақс, сурӯд, санъати сирк (ҷашмбандӣ, тақлиди овози ҳайвону парандаҳо), зочаро истифода мебаранд. Бо мурури замон актёрони ҳалқӣ ба ду соҳаи алоҳида - ҳунарварони сирк ва зочабозӣ (театри лӯҳтак) чудо шуданд. Дар мамлакатҳои Шарқу Қарб намоишҳои ҳалқии рақсу пантомима ва мусиқидор аз қадим маъмуланд. Аньанаҳои театри ҳалқӣ дар эҷодиёти драматургҳои бузурги ҷаҳон ва актёрҳои мумтоз инкишоф ёфта, барои пайдоиши театри касбӣ роҳ қушодааст. Тамошоҳои намоишҳои театрӣ, монанди масҳарабозон яке аз зуҳуроти санъати театри пешазинқилобии тоҷикон мебошад. Театри ҳалқии тоҷик намудҳои гуногун дошт: театри пантомима, театри зочабозӣ, театри масҳарабозон ва қайра.

Театри лӯҳтак, зочабозӣ, арӯсакон - PUPPET THEATRE. Вожаи лӯҳтак дар забони форсӣ вучуд надорад, як навъи театр, ки дар он ҳунарпешаҳо лӯҳтакҳоро ба бозӣ медароранд ва бо ҳамдигар гап мезанонанд. Дар китоби «Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик» шарҳи муғассали лӯҳтакбозӣ оварда шудааст: «Зочабозӣ, лӯҳтакбозӣ, яке аз намудҳои театри анъанавии ҳалқи тоҷик, ки аз давраҳои қадим дар байни мардуми Бухорову Самарқанд, Ҳуҷанду Конибодом, Исфарараву Истаравшану Қонҷӣ ва қайра маъмул буд.»

Чуноне ки Д.Рахимов дар мақолаи хеш қайд намудааст, намудҳои гуногуни лӯҳтакҳо дар иҷро намудани бозиҳои муҳталифи духтаракон васеъ истифода мегардад. «Дар фарҳанги мардуми тоҷик лӯҳтакҳо навъҳои муҳталиф дошта, дар контекстҳои гуногун мавриди корбурд қарор мегиранд. Анвои лӯҳтак, зоча, одамча, аъҷуба, ҳӯса, ашаглон ва бозиҳои дигар, қабл аз ҳама, ҷиҳати саргармӣ дар байни кӯдакон, барои намоишҳои театри суннатии зочабозӣ ва ҷодарҳаёл, корбурди лӯҳтакҳо дар маросимҳои мавсимиӣ ва майший-иҷтимоӣ истифода мешаванд».

Театри мусиқӣ-мазҳакавӣ - MUSICAL AND COMEDY THEATRE. Дар театрҳои мусиқӣ-мазҳакавӣ, ҷунонки аз номаш маълум аст, барои ҳуҷӯҳон гардонидани тамошобин намоишномаҳои мусиқӣ- мазҳакавӣ ба саҳна гузошта мешаванд. Ин намуди театрҳо дар тамоми давлатҳо ва миллатҳо фаъолият мекунанд.

Театри опера ва балет - OPERA AND BALLET THEATRE. Ин ибораистилоҳ байналмилалӣ буда, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар маъно ва шакл ҳамгунанд. Вожаи

опера итолиёй буда, дар забони форсӣ вучуд надорад, асари драмавии мусиқавӣ, ки дар он иштироккунандагон бо ҳамоҳангии оркестр месароянд. Калимаи **балет** аз забони фаронсавӣ иқтибос шуда, яке аз ҳунарҳои таркибӣ ва он таҷассум ва намоиши як мавзуъ аст ба василаи навъе рақси илмӣ ва ҳаракоти мушкили ҳамроҳ бо мусиқӣ. Ин навъи санъат аслан моли мамлакатҳои урупой мебошад.

Спектакл. Намоишномаи театрӣ- PERFORMANCE. Вожаи фаронсавӣ. Ин вожа дар забони форсӣ вучуд надорад, **намоиши театрӣ, намоиш, намоишнома.** Намоишномаи драмавӣ, мусиқӣ, мазҳакавии театрӣ, ки бо ҳамдастии режиссёр, рассом ва бастакор рӯйи саҳна меояд. Дар замони имрӯз ин калима ҳам дар шакли намоишномаи театрӣ ва ҳам спектакл истифода мешавад. Дар забони англисӣ пурра ин маъноро ифода мекунад.

Актёр, артист, ҳунарпеша – ACTOR. Оқтур фаронсавӣ ҳунарпешамард, бозингари синамо, театр ва ё сирк, ҳунарпеша. **Артист низ калимаи** фаронсавӣ буда, дар забони форсӣ вучуд надорад. Он ки бо қасбу кори ҳондани сурудҳо, навохтани оҳангҳои мусиқӣ ва иҷрои нақшҳо дар саҳна машқул аст, ҳунарпеша. Дар забони тоҷикии мусир вожаи **ҳунарпеша** зиёд корбурд дорад.

Саҳна - SCENE. Ҳунарҳои намоиши арсаи намоиш дар тамошохона, маъмулан болотар аз сатҳи замин дар театр. Аз ин истилоҳи ибораистилоҳои зерин соҳта шудаанд саҳнаи театр, саҳнаи мазҳакавӣ ё ҳаҷвӣ, мусиқӣ.

Бенефис – BENEFIT. Истилоҳи байналмилаӣ. Дар забони тоҷикӣ гуна надорад. 1)намоишномаи театрӣ дар бораи яке аз артистони номдори театр; 2) намоишномаи театрӣ баҳшида ба артистон ё кормандони театр. **Амфитеатр - AMPHITHEATRE.** 1) саҳнаи кӯшодай байзавӣ, байзашакл (овальная арена, вокруг которой уступами располагались места для зрителей); 2) чойи нишасти тамошобинон. Дар “Энциклопедия адабиёт ва санъати тоҷик” чунин оварда шудааст: “Амфитеатр – аз юнонӣ amphitheatron. 1. Тамошогоҳи умумӣ дар Юнон ва Рими Қадим, ки дар он ҷангӣ байни гладиаторҳо, ҳайвоноти ваҳшӣ ва дигар намоишҳои театрӣ сурат мегирифт. Амфитеатр соҳтмони бузурги эллипсмонандест, ки дар мобайнаш саҳна дорад ва даври он ҷойҳои тамошобинон ба таври зина баланд шуда мераванд. Амфитеатр дар Рим \Колизей\, ки дар он замон 50 ҳазор ҷойи нишаст дошт, дар Помпей, Верона ва дигар шаҳрҳои Империяи Рим бοқӣ мондааст. 2. Дар театрҳои ҳозира ва сирк, толори тамошо, ки пас аз партер зина ба зина баланд мешавад [17, с.152].

Қаҳрамон – HERO. Қаҳрамони намоишномаи театрӣ, нақши асосӣ.

Аншлаг - FULL HOUSE, эълон оид ба чиптаҳои фурӯхташуда. Ин истилоҳро дар забонҳои зиёд истифода мебаранд.

Драма – drama, аз забони қадимаи грекӣ брāma «фаъолият, амал» - яке аз жанрҳои адабӣ, саҳнавӣ ва синамоӣ. Дар асрҳои XVIII-XXI дар адабиёти ҷаҳонӣ доман васеъ карда, оҳиста-оҳиста ҷойи жанри дигар фочиаро маҳдуд мекунад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи маъно ва соҳт як хел буда, истилоҳи як соҳа мебошанд.

Дар “Энциклопедия адабиёт ва санъати тоҷик”: **драма** аз юнонӣ drama амалиёт. Барои серамалиёти драма – театр, монолог, муколамаҳои бамавриду нишонрас, ҳаракат, имову ишорат, рӯчӯъҳои драмавӣ ва дигар воситаҳои тасвирии драма мадад мерасонанд. Драма дар баробари фочиа ва мазҳака яке аз жанрҳои драматургия аст. Зиддияту низоъҳо дар драматургия бидуни ҳалокати қаҳрамонони марказӣ ва ҳандаю истехзо қарор додани шаҳсияти онҳо ҳал мешавад. Тамоми асарҳои барои саҳна таҳияшударо \аз фочиа, мазҳака, драма гирифта то инҷенировка \пъеса – play меноманд.

Жанрҳои драма аз инҳо иборатанд: фочиа, мазҳака\ ҳамчун навъи адабӣ\, водевил, мелодрама, фарс ва қайра. Драма дар оқози пайдоиши худ бо бозиҳои мавсимию маросимиӣ, бо намоишномаҳои ҳалқӣ алоқаманд буд, ки дар Шарқ аз қадим вучуд дошт [17, с.423].

Драмаи мусиқӣ - musical drama. Ин жанри санъат дар Италия пайдо шуда, дар ибтидои асри XIX бо пайдоиши истилоҳи опера тадриҷан аз истифода баромад. Оҳангсози асри XIX Германия Р.Вагнер масъалаҳои назарии драмаро ҳал карда ба чунин мақсад омадааст: драма- мақсад, мусиқӣ- воситаи ифодаи он. Баъзан ин истилоҳро барои муайян намудани ҳусусиятҳои жанри опера кор мефармоянд. Санъатшиноси рус М. Мусоргский операи “Хованшина”-ро драмаи мусиқии ҳалқӣ номидааст. Шакли ҳалқии драмаи мусиқӣ дар

театри анъанавии точикон низ вучуд дошт ва он бештар дар Помир инкишоф ёфта буд [17, с.423].

Драматургия - DRAMATURGY 1) санъати махсуси соҳаи драманависӣ; 2) назарияи эҷоди асаҳрои драмавӣ.

Драматург - PLAYWRIGHT муаллифи асари драмавӣ.

Грим - MAKE-UP 1) санъати ороиши артистон, ороиши рӯйи артистон бо рангу бори махсус, ороиши мӯй ва қайра; 2) рангҳои махсус барои ороиш. Дар Юнони Қадим мим, дар Россия скомороҳ, дар Европа Қарбӣ жонглёр, шпилман, дар Осиёи Миёна шуъбадабоз, масҳарабоз ва қайра меномиданд. Ҳар як актёр якчанд нақшро иҷро мекард, қиёфаашро ба воситай грими одӣ (сиёҳии дег, орд, пашми буз ва қайра) тақиҷир медод. Тамошо дар хонаҳои васеъ, саройҳо ва бештар дар ҳавои кушод мегузашт. Дар забони имрӯзай тоҷик бо калимаҳои **ороишгар, пардозгар** низ ифода мегардад.

Дар ҷойи дигар ин истилоҳ чунин маънидод мегардад ва мавқеи истилоҳ дар забонҳо яксон аст: “грим – аз италияни қадим grimo – ожангдор, санъати тақиҷир зоҳири рӯй. Актёр тавассути рангу мӯйи сунъӣ, мӯйлабу риш ва ғ., ки чехраи ўро ба образи асари саҳнавӣ монанд месозад, худро ороиш медиҳанд. Грим ҳамеша бо мақсаду мароми режиссёр ва актёр, инчунин услуби таҳияи спектакл иртибот дорад. Грими шартӣ то ҳол хосси театрҳои анъанавии Шарқ \ Япония, Ҳиндустон ва Хитой\ аст. Санъати грим ва унсурҳои онро дар институтҳои театрӣ меомӯзанд [17, с.362].

Нақш - ROLE ҳунарҳои намоишӣ. Бахше аз намоишнома, ки марбут ба як шаҳсияти намоишист ва бозигаре онро иҷро мекунад.

Аз ёд намудани матн - LEARN TEXT, ибораистилоҳ, марбут ба артист ё ҳунарпеша.

Имову ишора, мимиқаистилоҳи байналмилай\ - MIMICRY, яке аз элементҳои махсуси истеъдодии артист, ҳаракатҳои қиёфавии артист. Дар гузаштаи дуру наздик азбаски намоиш дар байни издиҳом, дар шароити пурмақал ҷараён мегирифт, актёрон ҳангоми ҳунарнамоӣ ба имову ишора ва ҳаракот бештар аҳамият медоданд, баланд гап мезаданд, қӯшиш мекарданд, ки ҳарактери оғардидашонро тавассути муболика ҳарчи боварибахш ифода намоянд. Онҳо дар рафти намоиш тамошобинонро ба муколама мекашиданд.

Монолог — MONOLOGUE, нутқи равонашудаи артист ба шунаванда ва ба худи ў .

Диалог - Dialog, dialogue – песа барои ду ҳунарпеша. Аз юнонӣ dialogos муколама, мухолова. Шакли хосси нутқи даҳонӣ, ки миёни ду ва ё якчанд кас воқеъ мешавад. Дар адабиёт ва театр як навъи махсуси персонажҳоро диалог мегӯянд. Махсусиятҳои диалог аз бисёр ҷиҳатҳо ба ҷинс ва жанри адабӣ вобастагӣ дорад. Дар драма воситай асосии оғаридани ҳарактер аст [17, с.402].

Суфлёр - PROMPTER, корманди театр, ки ҳангоми намоиши спектакл аз ҷойи нонамоён ба артистон калимаву ҷумлаҳои фаромӯшшударо бозгӯйӣ мекунад.

Фочия \фочеа\фочиа\ - TRAGEDY, асари драмавие, ки қаҳрамони он дар мубориза нобуд мешавад, трагедия.

Тамошобин - Audience

Кафқӯбӣ - Applause, ҷапакзаниӣ, қарсакзаниӣ.

Финал\ финол\, штолиёй\-\FINAL, ин вожа дар забони форсӣ вучуд надорад, охир, анҷом, хотима; қисми хотимавии ҷизе, қисмати хотимавии намоишнома.

Истилоҳоти соҳаи театр зиёданд, ки дар як мақола наметавон ҳамаро мавриди таҳлилу барасӣ қарор дод.

Муқарриз: Исматуллозода Ш.И. – д.и.ф., профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Абдусалом, М. Фарҳаангӣанглисӣ-тоҷикӣ / М. Абдусалом. – Душанбе, 2007.
2. Авдеев, А. Происхождение театров / А.Авдеев. - Л., 1959.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Д.: Проспект, 1977.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Д.: Дониш, 1986. – 371 с.
5. Китобҳои электронӣ ва дастёбӣ ба он. – Душанбе: Бухоро, 2014.
6. The world encyclopedia dictionary. Volume 1. From A-K. – Chicago. 1964. – 1088 p.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика ва морфология (Дар зери таҳрири Б.Ниёзмуҳаммадов). - Душанбе: Ирфон, 1987. – 450 с.
8. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2011. – 566 с.

9. Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти муҳтасар) / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2007.
10. Ҷӯраев, И. Фаслномаи китоб (дафтари аввал ва дуввум) / И.Ҷӯраев. – Душанбе, 2013.
11. Ҷӯраев, И. Луқати русӣ-тоҷикии китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ / И.Ҷӯраев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 278 с.
12. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот (Андешаҳо дар атрофии забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот) / С.Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2003.
13. Нурджанов, Н. Таджикский народный театр / Н.Нурджанов. - Москва, 1956.
14. Нурджанов, Н., Народные театры / Н.Нурджанов. - Москва, 1962.
15. Тюлина, И.Н. Национальная библиотека: Опыт типологического анализа / И.Н. Тюлина. Науч. ред. Н.С. Каташов. - М.: Кн. палата,1988. - 184 с.
16. Парвона, Ҷ. Фарҳангги тоҷикӣ ба англисӣ / Ҷ.Парвона. - Душанбе, 2008. – 978 с.
17. Энциклопедия адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Сарредакцияи илмии Энциклопедияи Советии Тоҷик, 1988.
18. Энциклопедияи советии тоҷик: [дар 8 ч.]. Сармуҳаррир А.С. Сайфуллоев. - Д.: СИЭСТ, 1978-1988.

КОРБУРДИ ИСТИЛОҲОТИ ТЕАТР ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТО҆ЧИКӢ

Муаллиф дар мақола корбурди истилоҳоти театрро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки истилоҳот танҳо барои ифодаи мағҳуми маҳсус истифода бурда мешавад. Дар ҳамаи забонҳо роҳҳои ташаккули истилоҳоти ин ё он соҳаи муайян бо роҳҳои ташаккули воҳидҳои лугавии он забонҳо айният ва мувофиқати том доранд. Ҳамаи соҳаҳо чунонки дар боло низ ёдвар шудем, дорои истилоҳҳои маҳсус мебошанд. Баъди ба истиқлолияти давлатӣ соҳиб шудани Тоҷикистон, омӯзиш, таҳлилу таҳқиқи истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаётӣ кори забоншиносонро як каме мунаzzам ва саривақтӣ кард. Муаллиф ба он ишора менамояд, ки таҳлили истилоҳоти соҳаи театр дар забони тоҷикӣ мавзӯи мубрам аст. Агар ба таърихи театру илми театршиносӣ нигарем, театршиносӣ то охир садаи XIX чун «соҳаи филология» асосан драматургия ва санъати актёриро дар бар мегирифт ва чунонки сарчашмаҳо нишон медиҳанд, театршиносӣ ҳамчун илми мустақил дар садаи XX ташаккул ёфт. Муаллиф дар охир ҷунин хулоسابарӣ менамояд, ки истилоҳоти соҳаи театр зиёданд, ки дар як мақола наметавон ҳамаро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дод.

Қалидвожаҳо: истилоҳоти театр, корбурди истилоҳоти театр, ифодаи мағҳуми маҳсус, ташаккули истилоҳоти ин ё он соҳаи муайян, роҳҳои ташаккули воҳидҳои лугавии он забонҳо.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕАТРАЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье автор рассматривает употребление театральных терминов в английском и таджикском языках. Автор отмечает, что термин используется только для выражения специального понятия. Во всех языках способы образования терминов той или иной конкретной области полностью соответствуют способам образования лексических единиц этих языков: Все области, как мы уже упоминали выше, имеют специальные термины. После обретения Таджикистаном независимости изучение, анализ и исследование терминов различных сфер жизни сделали работу лингвистов несколько систематической и своевременной. Автор указывает, что анализ выражений в области театра в таджикском языке является важной темой. Если мы посмотрим на историю театра и науку театроведения, то до конца XIX века театроведение как «область филологии» в основном включало в себя драму и искусство актерского мастерства, и как показывают источники, театроведение было сформировано как самостоятельная наука в 20 веке. В конце автор приходит к выводу, что в области театра существует множество терминов, которые невозможно проанализировать в рамках одной статьи.

Ключевые слова: театральные термины, употребление театральных терминов, выражение особого концепта, образование терминов той или иной специфической области, способы образования лексических единиц этих языков.

USE OF THEATER TERMS IN ENGLISH AND TAJIK

In the article the author considers the use of theatrical terms in English and Tajik languages. The author notes that the term is used only to express a special concept. In all languages, the ways of forming terms of a particular area are fully consistent with the ways of forming lexical units of these languages: All areas, as we mentioned above, have special terms. After Tajikistan gained independence, the study, analysis and research of the terms of various spheres of life made the work of linguists somewhat systematic and timely. The author points out that the analysis of expressions in the field of theater in the Tajik language is an important topic. If we look at the history of theater and the science of theater studies, then until the end of the 19th century, theater studies as a “field of philology” mainly included drama and the art of acting, and as sources show, theater studies was formed as an independent science in the 20th century. At the end, the author comes to the conclusion that in the field of theater there are many terms that cannot be analyzed within the framework of one article.

Key words: theatrical terms, the use of theatrical terms, the expression of a special concept, the formation of terms of one or another specific area, the ways of forming lexical units of these languages.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамидова Мехранзез - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант Ph.D-и кафедраи забони англисии факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17

Сведения об авторе: Ҳамидова Мехранзез - Таджикский национальный университет, аспирант кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17

Information about the author: Hamidova Mehrangez - Tajik National University, post-graduate student of the Department of English, Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave., 17

Раҳимов М.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фразеология (аз калимаи юонии *phrasis* - ифода ва *logos* - илм) маҷмуи ифодаву ибораҳои рехтаву устувори ҳар забонро ташкил медиҳад [8, с.64]. Воҳидҳои рехтаву устувор таърихи дуру дароз доранд. Ибораҳои устувори забон, ки бештар бо истилоҳи як навъи «воҳидҳои фразеологӣ» машҳур ҳастанд, ҳиссаи қалон ва муҳимми чунин захираҳои луғавиро ташкил медиҳанд [13, с.14]. Омӯзиши пажуҳиши воситаҳои алоқаи синтаксисии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносии муқоисавӣ-таъриҳӣ, типологӣ ба шумор рафта, ба таҳқиқи комил ниёз дорад, зоро ин масъала дар сарчашмаҳои мавҷуда ба таври мукаммал шарҳи худро наёфтааст. Тарзи таҳқиқ ва баррасии қонуниятҳои бисёр ҳодисаҳои забонӣ, аз ҷумла ибораҳои устувор ба кулӣ тағиیر ёфтааст. Ибора ва ифодаҳои таркибан рехтаву устувор бо номҳои воҳидҳои фразеологӣ, фразеологизмҳо, таъбироти фразеологӣ ва амсоли инҳо машҳуранд. Аз байни ин истилоҳот воҳидҳои фразеологӣ нисбатан бештар ба кор бурда мешавад.

Таҳлил ва таҳқиқи калима, ибора ва фразеология бо фарогирии маводи забони англисӣ дар мавриди муайян соҳтани вижагиҳои синтаксисӣ, воситаи алоқаи ибораҳо, корбурди ибораҳои феълӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ, услуби нигориш хеле муҳим аст. Дар баробари ин, доир ба ин мавзуъ як қатор маколаю диссертацияҳои илмӣ рӯйи кор омадаанд, ки таҳлили аломату ҳусусиятҳои грамматикии ибораву фразеология, хел, соҳт ва тобишҳои маъноии онҳоро дар бар мегиранд.

Бо вучуди он ки дар забоншиносии тоҷикиву ҳориҷӣ ба масъалаи ибораҳои устувор дикқати зарурӣ медиҳанд, ин соҳаи муҳимми забон ҳанӯз ба қадри кифоя омӯхта нашудааст. Масъалаи моҳияти грамматикии ибораҳои устувор, ҳачму шакл ва маънои он, муносибати он бо ҷумла ва калима ҳанӯз дар забонҳои гуногун ба қадри кофӣ матраҳ нашудаанд [3, с.34].

Чи тавре ки Е.А. Крашенинникова мегӯяд, омӯзиши ибораҳои озод, ҳамчунин дар забоншисӣ, маҳсусан дар илми грамматика имкониятҳои васеъ фароҳам меорад, ки мураккабияти муносибати мутақобилаи унсурҳои забон ва робитаи соҳаҳои муҳталифи лингвистика, омӯхта шудани дараҷаҳои гуногуни забонро нишон медиҳад [10, с.13].

Омӯзиши ибораҳои озоди синтаксисӣ аҳамияти қалони амалӣ низ дошта, имкон медиҳад, ки асоси забон умқану жарғон идрок ва таълим дода шавад [11, с.7]. Аксарияти муҳаққиқон ва забоншиносони русу аврупой мӯътакиди чунин афкору ақоид мебошанд. Бинобар ин, онҳо яке аз сарчашмаҳои боэътимоди дарки забон маҳсуб мейбанд.

Ҳангоми тааллуми забони гайр ҳифзи қоидаҳои соҳтани ибораҳо бағоят мубрам аст. Аз тарафи дигар, таҳқиқи ҳамаҷонибаи синтаксиси ибораҳои забонҳои муҳталиф, ҳамчунон васоити тарҷумаи техниқӣ аз як забон ба забони дигар басо муҳим ва саривақтӣ аст.

Яке аз бахшҳои синтаксиси забони ҳозираи тоҷик, ки таълимоти он ба ибора марбут аст, бояд матмаҳи назари забоншиносон ва муҳаққиқони забони тоҷикӣ қарор ёбад.

Вобаста ба ин, яке аз вазифаҳои таъхирноразири таҳқиқи соҳаи синтаксиси забони тоҷикӣ аз он иборат аст, ки тип ва гурӯҳҳои муҳталифи ибораҳо ба таври мураттаб ҳаматарафа омӯхта шаванд.

Ибораҳои феълӣ яке аз ҳамин гуна гурӯҳҳо мебошанд, яъне чунин ибораҳое, ки калимаи асосиашон феъл буда, калимаи тобеашон ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллук дорад. Дар забони тоҷикӣ ибораҳои феълӣ ҳам аз рӯйи соҳт ҷузъҳои зиёд ва таркибҳои ибораҳо ба шумор мераванд. Мо чунин ягонагиҳои грамматикиро ибораҳои содаи феълӣ меномем, ки мувоғики қоидаи забони тоҷикӣ аз ду калимаи мустақилмâно ташкил ёфта, муносибати синтаксисиеро ифода менамоянд. Феъл дар системаи ҳиссаҳои нутқ дар соҳтани ибораҳо бисёр фаъол мебошад ва бо феъл исм, сифат, шумора, ҷонишин, масдар, ҳол, сифати феълӣ ва зарф пайваст шуда метавонад. Дараҷаи пайваст шудан, тарз ва шаклҳои алоқа, инҷунин муносибатҳои маъноии ин категорияҳои калимаҳо бо феъл муҳталифанд. Ибораҳои феълӣ муносибатҳои гуногуни синтаксисӣ (объектӣ, замонӣ,

масоҳавӣ, маконӣ, мақсадӣ, сабабӣ, хилофӣ ва ғайра) -ро ифода мекунанд. Вале мо дар ин ҷо танҳо бо тасвир ва таҳлили ибораҳои феълии замонӣ маҳдуд намешавем. Вазифаи муҳимме, ки дар назди забоншиносии тоҷик меистад, аз рӯйи нақшай диаҳронӣ ва синхронӣ ҳаматарафа омӯхтани соҳти грамматикии забони тоҷикӣ, аз ҷумла ибораҳо мебошад.

Таҳқики соҳти грамматикии забони тоҷикӣ дар сурате самаранок ҳал мешавад, ки агар асарҳое ба вучуд оянд, ки масъалаҳои ҷузъии ҷудогонаро, ки ҳамчун узви таркибӣ ба ин мавзуи қалон доҳил мегарданд, дар баргиранд. Аз тарафи дигар, ҳарчанд ифодай воситаҳои синтаксисии замонӣ (фақат аз нуқтаи назари аъзоҳои ҷумла) қариб дар ҳамаи асарҳои доир ба синтаксиси забони тоҷикӣ қайд шуда бошад ҳам, асари маҳсусе, ки ба гайр аз таҳлил ва тасвири ибораҳои феълии ифодакунанда ва муносибати замониро дарбаргиранда дар забоншиносии тоҷик ҳанӯз ба вучуд наомадааст. Дигар ин ки ба таври амиқ омӯхтани ибораҳои феълии замонӣ барои таҳқики синтаксисии ибораҳо аҳамияти қалон дорад, зоро ки аввалан, ибораҳо яке аз масъалаҳои ҳанӯз ба таври кулӣ наомӯхтани синтаксиси забони тоҷикӣ мебошанд; сониян, таҳқики амиқи илмии ибораҳои феълии замонӣ барои равшан ва ҳал намудани баъзе масъалаҳои грамматикии забони тоҷикӣ бешубҳа ёри ҳоҳад расонд. Инчунин, таҳқики ибораҳои феълии замонӣ, ки аз қалимаҳои мустақилмаъно ташкил мейбанд, омӯхтани ҳиссаҳои нутқи мустақил ва таркиби луғавии забонро низ ифода менамояд. Омӯхтани ибораҳои феълии замонӣ боз маҳсусан аз он ҷиҳат зарур ва муғид аст, ки онҳо ҳамчун мағҳуми замон барои ҳаётӣ ҳаррӯзни инсон бениҳоят заруранд, чунки тамоми воқеаҳо, ҳодисаҳо ва ашёҳо фақат дар замону масоҳат вучуд доранд. Ҳамаи онҳо на фақат дар ҷойҳои гуногуни масоҳат (фазо), балки инчунин яке аз дигаре барвакътар ва ё дертар ба вучуд меоянд. Амалу раванди ҳодиса, воқеа ва ашё аз якдигар на танҳо бо он тағовут доранд, ки кай оғоз мейбанд, балки инчунин бо он фарқ мекунанд, ки чӣ қадар вакъ давом мекунанд. Ҳамаи ин ифодаҳо ҷунин далелест, ки тамоми воқеа, ҳодиса ва предметҳо дар замоне ба вучуд меоянд.

Аҳамияти бузурги омӯхтани ибораҳоро ҳамаи олимони забоншинос эътироф мекунанд, чунки «дар қоидаҳои пайваст шудани қалимаҳо, дар қонунҳои ташкил ёфтани тип ва ҳелҳои гуногуни ибораҳо ҳусусияти миллии забон равшан намоён мешавад» [3, с.56].

Дар маҷмуъ, таърифи ибораро муҳаққикон ҷунин баён кардаанд: «яғонагии грамматикӣ, ки мувоғиқи қонуну қоидаи забони муайян бо роҳи пайваст шудани ду ва зиёда қалимаҳои мустақилмаъно ташкил ёфта, муносибати синтаксисиеро ифода мекунад, ибора номида мешавад [3, с.45]. Ин таъриф аз тарафи муаллифони гуногун эътироф гардида ва инчунин қисми дигаре андешаҳои муҳталиф изҳор намудаанд.

Ҳар як воҳиди фразеологӣ таркибан аз ду ва зиёда қалимаҳо ташаккул ёфтааст, вале соҳти устувор ва семантикаи яклюҳти ба қисмҳо ҷудонашаванда дорад. Масалан, воҳиди фразеологии «гули сари сабад» аз се қалима (гул, сар, сабад) иборат аст. Бо вучуди ин як мағҳумро (шахси мӯътабар, азиз, болонишин, беҳтарин) ифода мекунад. Рехтагию устувории ибораҳои фразеологӣ дар тағиیرнаёбандагии соҳту таркиб ва семантикаи онҳо ифода мейбад. Одатан, ҷузъҳои таркиби ибораи фразеологӣ ивазнашаванда мебошанд. Онҳоро дар аксари мавриҷҳо бо қалимаҳои аз ҷиҳати маъно наздик иваз кардан мумкин нест. Масалан, ибораи «гурги борондида» – **a wise head on young shoulders** [5, с.100-101], (шахси ботаҷриба)-ро дар шакли «гурги барғидида» ё «рӯбоҳи борондида» тағиир додан мумкин нест. Дар сурати ҷунин таъвиз на фақат семантикаи бутуни воҳиди фразеологӣ аз байн меравад, балки он таркибан ҳам ҳамчун ибораи фразеологӣ қимати ҳудро гум мекунад.

Ҷиҳати дигари устувории воҳидҳои фразеологӣ дар ҳамин зоҳир мегардад, ки ҷузъҳои (қалимаҳои) таркибии онҳо ҷойи ҳудро иваз карда наметавонанд, яъне ба инверсия дучор намешаванд.

Дар сурати ҷойивазқунии ҷузъҳои ибораҳои фразеологӣ аксар вакъ тамоман вайрон шуда, ба ифодаҳои бемантиқи дар забон вучуд надошта табдил мейбанд. Гоҳо дар натиҷаи ҷойивазқунии ҷузъҳояшон ибораҳои фразеологӣ ба ибораҳои одии синтаксисӣ табдил мейбанд. Ҷунончи, ибораи «rosti gap» воҳиди фразеологӣ мебошад, аммо «gaps рост» ибораи одии синтаксисиеро ташкил медиҳад.

Аз ҷиҳати ифодай семантика воҳиди фразеологӣ ба як қалима баробар мешавад, вале фразеологизмҳо баръакси қалимаҳои одӣ на фақат предмет, аломат, амал ва ҳолати онҳо,

балки тобишҳои гуногуни эмотсионалиро низ дар бар мегиранд. Масалан, ибораҳои «коҳҳои кухнaro бод додан» – **forgive and forget** [5, с.293-294] (гапҳои кухнaro ба хотир овардан), «аз касе дил шустан» – **lose hope** (умед кандан), «салмаи сақат» – **exuberant** (чизи барзиёд) ва монанди инҳо баробари ифодаи мафхумҳои алоҳида эҳсосоти гуногуни шахси гӯяндаро низ ифода карда метавонанд.

Ҳамин тарик, воҳидҳои фразеологӣ таркибан рехтаву устувор буда, мундариҷаи яклюхти аксар пуробурангро ифода мекунанд. **Ду ва зиёда калимаҳои мустақилмалънои ба ҳам марбут, ки семантикаи бутун ва аксар образнокро ифода мекунанд, ибораи фразеологӣ ё худ воҳиди фразеологӣ номида мешаванд.** Воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати семантика ба гурӯҳҳо ҷудо шуда наметавонанд. Қисми аз ҳама мӯъҷаз, рехтаву устувор ва пуробуранги воҳидҳои фразеологиро ибораҳои рехтаи фразеологӣ ё худ идиомаҳо ташкил медиҳанд.

1. **Ибораҳои рехтаи фразеологӣ.** Ибораҳои рехтаи фразеологӣ воҳидҳои устувору тағиیرнаёбандай забон, қисми аз ҳама пуробуранги воҳидҳои фразеологияи тоҷикиро ташкил медиҳанд. Семантикаи ибораҳои рехта бисёр вақт бо маънои калимаҳои онро ташкилдиҳанд мувофиқат намекунад. Масалан, семантикаи ибораҳои «аз касе дил кандан» – **dislove** (хомӯш шудани оташи муҳаббати касе), «ба ҷашми худ нигоҳ карда роҳ рафтан» – **do smth correctly** (дуруст, ба пеши худ нигоҳ карда роҳ рафтан) аз калимаҳои таркибии онҳо барнамеояд.

Хусусияти фарқкунандай идиомаҳо, ки онҳоро аз дигар гурӯҳҳо ҷудо менамояд, дар ҳамин зоҳир мегардад, ки ҷузъҳои таркибии онҳо пурра ба маънои маҷозӣ меоянд, ба маънои аслии худ омада наметавонанд. Баръакс, дар гурӯҳи дигари воҳидҳои фразеологӣ ифодаҳои фразеологӣ ё худ фраземаҳо яке аз ҷузъҳои таркибӣ ҳатман ба маънои аслии худ меояд.

2. **Ифодаҳои фразеологӣ.** Ифодаҳои фразеологӣ ҳам монанди идиомаҳо пуробуранг ва таъсирбахш мешаванд, таркибан рехтаву устуворанд, ба дигар забонҳо қариб тарҷума намешаванд. Масалан: «ғам ҳӯрдан» – **to be sorry/sad**, «афсӯс ҳӯрдан» – **to regret**, «савганд ҳӯрдан» – **make a vow**, «ҷашми касеро тарсондан» – **to scare the pants off**, «муштро гирех кардан» – **to clench one's fists** ва монанди инҳо.

Хусусияти фарқкунандай ифодаҳои фразеологӣ дар ҳамин ифода мейбад, ки яке аз калимаҳои таркибии онҳо ҳатман ба маънои аслии худ меояд. Чунончи, калимаҳои “ғам”, “афсӯс”, “тарсондан” ва дигарҳо дар ибораҳои зикршуда ба маънои аслии худ омадаанд. Аз ин ҷиҳати ифодаҳои фразеологиро воҳидҳои устувори забонӣ номидан ҷандон дуруст нест. Онҳо нисбат ба идиомаҳо ҳам аз ҷиҳати соҳту таркиб ва ҳам аз ҷиҳати семантика бештар ба тағиирот дучор мешаванд. Одатан, ифодаҳои фразеологӣ дар натиҷаи ба ҳам алоқаманд гардидани калимаҳо бо маъниҳои ниҳоят камистеъмоли худ ба вуҷуд меоянд. Масалан, калимаи “пухта” – **mature** танҳо бо маънои худ (яъне хуб, соз, мувофиқ) ҳамчун муайянкунандагӣ дар таркиби изофӣ ҷой гирифта, ифодаҳои фразеологии гуногунро ба вуҷуд меоварад: “гапи пухта” – **mature talk**, “кори пухта” – **mature work** ва монанди инҳо.

Аз ду гурӯҳи аввали воҳидҳои фразеологӣ сеюми онҳо ҳам бо соҳту таркиб ва ҳам бо семантикаи худ пурра фарқ мекунад.

3. **Ибораҳои тасвирии фразеологӣ.** Дар ибораҳои тасвирии фразеологӣ предмет, алломат, ҳолат ва амал дар шакли тасвирий, яъне дар шакли калима не, балки сурати ибораҳои алоҳида ифода мегардад. Ҳамаи ҷузъҳои таркибии ибораҳои тасвирий ба маънои аслии худ, ба маънои таҳтуллағзии худ ба кор бурда шудаанд, лекин ҳусусияти фарқкунандай чунин ибораҳо дар ҳамин зоҳир мегардад, ки онҳо такрибан рехтаву устуворанд ва ҳар бор дар ҳамон шаклу қолиб ба кор бурда мешаванд. Масалан, ибораҳои “Кумитаи марказӣ” – **Central Committee**, “Шуруи вазирон” – **Council of Ministers**, “Ходими хизматнишондодаи илм” – **distinguished man of science**, “Қаҳрамони Иттифоқи Шуравӣ” – **The hero of the USSR**, “ба гӯш расидан” **to hear** –, “ба саҳна гузоштан” – **to stage**, “аз ҳуқуқ маҳрум кардан” – **to deprive** ва монанди инҳо.

Ибораҳои тасвирии фразеологӣ баръакси ду гурӯҳи аввал аз обуранги бадеӣ ва образнокӣ маҳруманд, аксар вақт ба забонҳои дигар айнан тарҷума мешаванд [8, с.5].

Онҳое, ки забони англisisро меомӯзанд, фикр мекунанд, ки фразеология яке аз масъалаҳои душвортарини забони англisis мебошад. Аз ин рӯ, барои беҳтар фаҳмидани он забон мо бояд мафҳум, ҳусусият, соҳтор ва таснифи воҳидҳои фразеологиро амиқ омӯзем.

Мафҳуми фразеология.

Фразеологизм қисми чудонашавандай система ва ҳам фарҳанги забон мебошад. Инро ибораҳои фразеологӣ, ибораи нутқ низ меноманд, ин маҷмуи устувори вожаҳоест, ки танҳо ба як забон хос аст ва маъни ин ибораҳ аз таркибашон барнамеояд. Яъне, калимаҳои таркиби воҳидҳои фразеологӣ каму беш маъни лугавии худро гум мекунанд. Ҳамин тарик, фразеологизм ҳамчун як ибораи тайёр истифода мешавад. Маҷмуи маъни калимаҳои ба он дохилшуда маъни лугавии тамоми воҳиди фразеологӣ мебошад.

Воҳидҳои фразеологӣ ибораҳои зеринро дар бар мегиранд: идиомаҳо, ибораҳои устувор ва ҳамчунин зарбулмасалу мақолҳоро низ шомил менамоянд [6, с.47]. Дунёи фразеологияи англисӣ фароҳу муталаввин аст. Ҳар як ҷанбаи тадқиқоти ў бешубҳа сазовори таваҷҷӯҳ аст.

Таснифи воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

1. Таснифи соҳтории воҳидҳои фразеологӣ:

А) Фразеологизмҳои субстантивӣ.

Воҳидҳои субстантивии фразеологӣ аз ҷиҳати функционалий бо исм алоқаманданд, яъне ҷузъи асосии ҷунин воҳидҳои фразеологӣ исм мебошад. Масалан: *a drop in the bucket - қатрае аз баҳр, донае аз хирман; a biting tongue, hand in hand; забони гӯё, дасти бурида, дили саҳт, роҳи сафед* ва монанди инҳо.

Б) Воҳидҳои фразеологии феълӣ.

Фразеологизмҳоеро, ки аз ҷиҳати функционалий бо феъл алоқаманданд, бояд феълӣ ҳисобида шаванд. Яъне ҷузъи асосии ҷунин воҳидҳои фразеологӣ феъл мебошад. Мисол: *to play it cool - ором будан; to talk big - фаҳр кардан; to break a bubble - ҷаҳраи ҳақиқиро иғтио кардан; to be in the pot - маст шудан; to make mountains out of molehills - аз коҳ қӯҳ соҳтан* ва монанди инҳо.

В) Фразеологизмҳои адъективӣ.

Воҳидҳои фразеологии, ки аз ҷиҳати функционалий бо сифат алоқаманданд, бояд адъективӣ ё ҳуд сифатӣ номид, яъне онҳо воҳидҳои фразеологии мебошанд, ки ҷузъи асосии онҳо сифат мебошад. Саҳми воҳидҳои фразеологии адъективӣ дар ҳаҷми умумии воҳидҳои фразеологии омӯҳташуда ҳеле ноҷиз аст. Мисол: *green with envy, light in hand, high and mighty; лаблабу барин сурҳ, чун мӯй борик* ва монанди инҳо.

Г) Фразеологизмҳои таркибан ҷумла.

Дар забони англисӣ воҳидҳои фразеологии мавҷуданд, ки аз ҷиҳати соҳтор бо ҷумла алоқаманданд. Он воҳидҳои фразеологӣ аз рӯйи соҳтор ҷумлаи содаи дори мубтадову ҳабар мебошанд. Масалан: *he has no guts - вай беарзии аст; you said it - ғапи шумо комилан рост; you're telling me - гӯянда шумо ҳастед, на ман; It never rains, but it pours - бадбахтӣ ҳеч гоҳ танҳо намеояд; never say die -зи навмедӣ басе умединист; sink or swim - Ё тан расад ба ҷонон ё ҷон зи тан барояд* ва ғайра. Ин зергурӯҳи фразеологизмҳо афоризмҳо ва зарбулмасалҳоро дар бар мегирад, ки шумораи онҳо зиёд аст.

2. Таснифи семантикаи воҳидҳои фразеологӣ.

А) Пайвастаҳои фразеологӣ.

Инҳо таркибҳои устуворе мебошанд, ки дар онҳо ҳар як ҷузъ дар ҳоле, ки ғайриозод мемонанд, яъне як андоза мустақилияти маъниро нигоҳ медоранд. Маънии тамоми воҳиди фразеологӣ бевосита аз маъни ҳар як калимаи ба таркиби он дохилшуда бармеояд. Семантикаи таркиби ин фразеологизмҳо бевосита ва равшан аст. Масалан: *to make friends - бо касе дӯстӣ кардан; a bosom friend - дӯсти гиромӣ; to have nothing to do with - бо касе коре надоштан; know-it-all - ҳамадон; to take part in -иштирок кардан, Adam's apple - хекиртак, rack one's brains - майна ба кор андохтан, саҳт фикр кардан, ба хотир овардан* ва монанди инҳо.

Б) Таркибҳои фразеологӣ.

Ин навъи воҳидҳои фразеологӣ аз навъи қаблӣ бо ифодаи маъни фарқ мекунад. Таркибҳои фразеологӣ ибораҳои устувор мебошанд, ки дар онҳо маъни том асоснок шуда, аз маъни ҷузъҳои ҷудогона бармеояд. Калимаҳои алоҳидае, ки ба таркиби он дохил мешаванд ва аз ҷиҳати маъни ғайриустақил буда, маъни ҳар як ҷузъӣ он ба ягонагии маъни умумии образии тамоми ифодаи фразеологӣ дар маҷмуу тобеъ аст. Семантикаи ҳамаи ин воҳиди фразеологӣ аз калимаҳои таркиби он барнамеояд, балки алоҳида дар он аст. Масалан: *No sweat - осон, бе мушиклий; to burn the midnight oil - саҳт кор кардан, маҳсусан то бевакҳии шаб; to talk through one's hat - таъриф кардан; to dance to another tune - ба усулҳои*

nав гузаштан; to burn one's bridges - қасдан алоқа, имкониятҳои худро вайрон кардан; реппу wise and pound foolish - хурдпарвари калонхарҷ; to have other fish to fry - корҳои дигари беҳтаре доштан ва гайра, маънии ҳамаи ин воҳидҳои фразеологӣ дар назари аввал равшан ва фаҳмоанд.

В) Рехтаҳои фразеологӣ.

Инҳо ибораҳои устуворе мебошанд, ки аз ҷиҳати маъно том ва тақсимнашаванд буда, маънии онҳо ва маънии том аз маънии қалимаҳои таркибашон барнамеояд. Ба ибораи дигар, мо маънии ҳар як қалимаро аз худ карда бошем ҳам, мо ба ҳеч ваҷҳ ин ҳама воҳиди фразеологиро дарк карда наметавонем. Масалан: *to take the cake - ҷойи якумро ишғол кардан; to fly off the handle - ҳашмгин шудан; be all thumbs - ноуҳдабаро; as mad as a hatter - мисли девона; to rain cats and dogs - ба лаби табақ боридан; kick the bucket - пой дароз кардан, мурдан* ва монанди инҳо [9].

Г) Ифодаҳои фразеологӣ.

Ифодаҳои фразеологӣ чунин фразеологизмҳои мебошанд, ки онҳоро Шанский И.М. муқаррар намудааст. Онҳо низ таркиби устуворе доранд ва дар нутқ дар шакли тайёр корбаст мешаванд, маънии луғавии худро ҳифз мекунанд. Ба ин радиф фразеологизмҳои муҳакқиқон (И.М. Шанский, В.В. Виноградов, М.И. Азимова, М.М. Раҷабова, Ҳ. Маҷидов ва дигарон) зарбулмасалу мақолро ҳамчун воҳидҳои коммуникативии фразеологӣ ном мебаранд. Масалан: *Live and learn, Bad hen, bad eggs; Такрор - модари дониш, Давои қурӯти чӯш ва гайра.*

Тавре ба ҳама маълум аст, воҳидҳои фразеологӣ ҳам дар гуфтори шифоҳӣ ва ҳам дар адабиёти бадӣ васеъ паҳн шуда, бештар ба вижагиҳои миллӣ ва фарҳангии забон наздиқтаранд. Забонҳои гуногун дар заминаҳои гуногуни таъриҳ, фарҳанг ва муҳити иҷтимоӣ ба вуҷуд омадаанд ва рушд кардаанд. Фразеология дар ҳар забон соҳт ва наъъи ифодаи хоссе дорад, ки шароиту расму оинҳои маҳал, урғу одатҳои рӯзгор ва психологияи миллиро ифода мекунад.

Забони англисӣ таърихи ҳазорсола дорад. Дар ин муддат дар он шумораи зиёди ифодаҳои мұchtамаъ шудааст, ки ба мардум хеле писанд омадаанд. Ҳамин тавр, дар раванди омӯзиши забони англисӣ мо бояд воҳидҳои фразеологиро дуруст дарк кунем ва истифода кунем, ки ин як роҳи муассири баланд бардоштани сатҳи забони англисӣ ва санъати нутқ мебошад.

Муқарриз: Муҳиддинова Т.Ҳ. – н.и. ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Абрамов, Б.А. Синтаксические потенции глагола / Б.А. Абрамов. - М., 1966. - № 3. - С.10-17.
2. Большой русско–английский словарь (А.И.Смирницкого). – Москва: Издательство «Русский язык», 2003. – 758 с.
3. Грамматикаи забони адабии мӯсири тоҷик. Қисми 2: Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. - Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
4. Гак, В.Г. Глагольная сочетаемость и ее отражение в словарях глагольного управления. Сочетаемость слов и вопросы обучения русскому языку иностранцев / В.Г. Гак. - М.: Русский язык, 1984. – С.61-73.
5. Қаҳҳоров, Ш.Р. Фарҳангӣ паремаҳои англисӣ – русӣ–тоҷикӣ / Ш.Р. Қаҳҳоров. – Душанбе, 2022. – 588 с.
6. Қаҳҳоров, Ш.Р Тахлили луғавӣ – маънии зарбулмасал ва мақол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: дис.н.и.филол. / Ш.Р. Қаҳҳоров. - Ҳуҷанд, 2021. – 187 с.
7. Ниёзмуҳаммадов, Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2. Нашриёти «Маориф» Душанбе 1984. – 328 с.
8. Ниёзмуҳаммадов, Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексика, фонетика ва морфология. Қисми 1. / Б. Ниёзмуҳаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 452 с.
9. Понятие и классификация фразеологии английского языка. [манбаи электронӣ]. URL: <https://euroasia-science.ru/filologicheskie-naki> (санаи истифодабарӣ: 26.02.2020).
10. Раҳимов, М.С. Предложная конструкция глагольных словосочетаний таджикского языка (с привлечением материалов английского языка) / М.С. Раҳимов. – Душанбе 2021. – 142 с.
11. Раҳимов, М.С. Предложная конструкция глагольных словосочетаний таджикского языка (с привлечением материалов английского языка): автореф... дис... канд... филол... наук / М.С. Раҳимов. – Душанбе, 2018. – 26 с.
12. Русско-таджикский словарь (С.Д. Арзуманов, Ҳ.А.Аҳорон, и др.). – М.: Рус. яз., 1984. – 1289 с.
13. Ҷӯраева, С.Б. Як роҳи пайдоиши мувозии воҳидҳои фразеологи феълӣ дар таъриҳномаҳои тоҷикии садаҳои X-XIII / С.Б. Ҷӯраева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. - №5. – С.14-18.
14. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ (фарҳанги фразеологӣ. Ҷилди II) / М. Фозилов. –

Душанбе: Ирфон, 1964.

НАЗАРЕ БА ТАСНИ ФИ ФРАЗЕОЛОГИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи таснифи фразеология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ меравад. Азбаски системаи фразеологии забонҳои фавқуззикр комилан мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст ва матмаҳи баҳси муҳаққиқон ва олимон қарор дорад, тақозо менамояд, ки назари навине ба он зохир гардад. Вокеан ҳам, воҳидҳои фразеологии забон шакли устувор ва семантикаи яклюҳти ба қисмҳо чудонашавандадоранд, муъҷаз, рехтаву устувор ва пуробуранг мебошанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар васати воҳидҳои фразеологӣ семантикаи рехтаҳои фразеологӣ аз калимаҳои таркиби худ барнамеояд, маънионҳо пайваста маҷозӣ мебошанд. Ҳамчунин дар мақола воҳидҳои фразеологӣ аз лиҳози соҳтору семантика тасниф ёфта, бо мисолҳои сареху балеғ тафсиру тавзех ёфтаанд. Муқаррар гардид, ки дар системаи фразеологии забонҳои мавриди назар бо вучуди фарқ доштан монандӣ низ ба назар мерасад. Бештари воҳидҳои фразеологии инду забон аз лиҳози маъниӣ ба ҳам мушобеҳанд. Ин истинод менамояд, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз як оилаи забонҳо маншаш гирифтаанд. Мисолҳои мавриди омӯзиш аз сарҷашмаҳои мӯтамад аҳз шудаанд.

Калидвозжаҳо: назар, тасниф, фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, ибора, ибораҳои феълӣ, забоншиносӣ, омӯзиш.

ВЗГЛЯДЫ УЧЕНЫХ НА КЛАССИФИКАЦИЮ ФРАЗЕОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье говорится о классификации фразеологизмов в таджикском и английском языках. Поскольку система фразеологии упомянутых языков не исследована в достаточной мере и является предметом дискуссий среди исследователей и ученых, она требует дальнейшего изучения. В действительности, фразеологизмы языка содержат устойчивую форму и цельную неразложимую семантику, они невероятно устойчивы и красочны. Следует отметить, что значения фразеологизмов не связано со смыслом каждого отдельного слова из составляющих слов, их значение всегда метафорично. А также в статье фразеологизмы классифицированы по структуре и семантике и иллюстрированы наглядными примерами. Установлено, что во фразеологическом строе рассматриваемых языков, несмотря на их различия, также существует тождество и соответствие. Большинство фразеологизмов этих двух языков представляют собой близкие по значению единицы. И это намекает на то, что таджикский и английский языки ведут свое происхождение из одной языковой семьи. Примеры данного исследования приобретены из достоверных источников.

Ключевые слова: взгляд, классификация, фразеология, фразеологические единицы, словосочетание, глагольное словосочетание, языкознание, исследование.

VIEW TO AT THE CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGY IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with the classification of phraseological units in the Tajik and English languages. Since the system of phraseology of foreign languages has not been sufficiently studied and being the subject of discussion among researchers and scientists, it requires a formation of new view. In fact, the phraseological units of the language have an invariable form, sound and indecomposable semantics, they are incredibly fixed and colorful. It should be noted that the meaning of phraseological units, the semantics of phraseological units does not associate with the denotation of the words included in their composition, and their meaning is always metaphorical. Besides, in the article phraseologisms are classified according to the structure and semantics and explained with illustrative examples. It has been established that in the phraseological structure of the envisaging languages, despite their differences, there can be found identities and similarities. Most phraseological units of these two languages are close in meaning. This hints that Tajik and English languages are originated from the same language family. Examples of this study are taken from convincing resources.

Key words: view, classification, phraseology, phraseological units, phrase, verb phrase, linguistics, study.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимов Маҳмадназар Сафаровиҷ – Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., муалими қалони кафедраи умумидонишгоҳии забони англисӣ. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рудакӣ, 17. E-mail: max_9109@mail.ru. Тел.: (+992) 918-92-99-19

Сведения об авторе: Раҳимов Маҳмадназар Сафаровиҷ – Таджикский национальный университет, к.ф.н., старший преподаватель общеуниверситетской кафедры английского языка. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: max_9109@mail.ru. Тел.: (+992) 918-92-99-19

Information about the author: Rahimov Mahmadnazar Safarovich - Tajik National University, candidate of philological sciences - senior teacher of the comprehensive university English Department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: max_9109@mail.ru. Tel.: (+992) 918-92-99-19

**МАВ҄ЕИ ФАРҲАНГҲОИ ТАФСИРӢ ДАР СИСТЕМАИ ТАСНИФИ
ЛЕКСИКОГРАФИИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

**Хусейнова Г.А.
Донишгоҳи давлатии молияи ва иқтисоди Тоҷикистон**

Фарҳангҳои тафсирӣ як риштаи басо муҳимми забоншиносии англису тоҷик буда, таҳлил ва баррасии онҳо яке аз василаҳои асосии пажуҳиш ва таҳқиқи баҳши вожагони забон ба шумор меравад. Дар байни лугатҳои дузабона, энциклопедӣ, сленг, таърихӣ, синоним, омоним, идеографӣ ва дигарон лугатҳои тафсирӣ мавҷеи маҳсусро ишғол намуда, инъикоскунандай тамаддуни ҳар як миллат ва хазинаи забони миллӣ мебошанд. Яъне лугатҳои тафсирӣ як навъ ислоҳкунандай ҳатогиҳои фонетикий ва грамматикий буда, дар ташаккули меъёри дурусти талаффузи адабӣ нақши муҳим доранд.

Таъсиси фарҳангҳои тафсирӣ вазифаи як соҳаи маҳсуси илми забоншиносӣ, яъне лексикография мебошад. Лугатҳои тафсирӣ яке аз манбаъҳои муҳимми маълумоти пурра оиди фарҳангги кишваре, ки забонашро шахс меомӯзад, мебошанд. Нақши онҳо, ҳамчунин, барои такмил ва ташаккули маҳорати суханварӣ дар забони модарӣ бениҳоят бузург аст.

Наҳустин фарҳангҳои дастнавис дар асрҳои миёна, ки то сад вожаро дар бар мегирифтанд, иншо шуда буданд, vale Ҷамзамон ҳар як фарҳангӣ он замонҳо аз рӯйи таъиноташон ба нашрияҳои таълимию энциклопедӣ тақсим мешуданд. Аввалин лугати тафсирӣ бо тарҷума ба лотинӣ ва юнонӣ дар ибтидои асри XVIII аз ҷониби Ф.П. Поликарпов-Орлов тартиб дода шуда буд, ки дар он қариб 700 калима тавсиф ва тарҷума шуда буд.

Лугатҳои тафсирӣ як навъи асосии лугати забоншиносӣ буда, барои тафсири маъни қалимаҳо хизмат мекунанд, ки нақши онҳо дар омӯзиши системай лексикии забон хеле бузург аст. Инҷунин, лугатҳои тафсирӣ дар бораи маъни лугавии вожа, сермаъно будан ё набудани он, доштан ё надоштани омоним, ҳусусиятҳои орфоэпӣ, морфологӣ, синтаксисӣ, услубии он чӣ гуна аст, маълумот медиҳанд.

Меъёрҳои таснифоти лугатҳои забоншиносиро аз рӯйи аломатҳои гуногуни фарқунанда ва дар асоси равишҳои гуногун метавон муайян кард. Дар лексикографияи англисӣ ва тоҷикӣ аз рӯйи анъана намудҳои зерини лугатҳо чудо карда мешаванд: general dictionaries (лугатҳои умумӣ); subject dictionaries (лугатҳои мавзӯй); special purpose dictionaries (лугатҳои маҳсус).

Лугатҳои умумӣ тамоми қалимаҳои дар забон мавҷудбуدارо дар бар мегиранд. Лугатҳои мавзуи бо қалимаҳои нави муайян, масалан, қалимаҳои лаҳҷа, жаргон ё қалимаҳои марбут ба ягон соҳаи муайян, масалан соҳаи техникӣ маҳдуданд. Ба лугатҳои маҳсус бошад, лугатҳои маҳсуси навъҳои зерин мансубанд: лугатҳои талаффуз, лугатҳои имло, лугатҳои этимологӣ, лугатҳои синонимҳо ва антонимҳо, лугатҳои истеъмолӣ, лугатҳои исм ва насаб, лугатҳои ихтизорот ва ғайраҳо. Ҳамаи лугатҳои забоншиносиро аз рӯйи меъёрҳои гуногун ба ҷанд гурӯҳ чудо кардан мумкин аст. Аз рӯйи таркиби лугавии забон лугатҳоро ба синхронӣ ва диаҳронӣ тақсим мекунанд.

Фарҳангҳои диаҳронӣ таърихи инкишофи воҳидҳои лугавиро дар бар мегиранд, ки ба ин лугатҳои этимологӣ ва таърихӣ доҳил мешаванд. Лугатҳои таърихӣ инкишофи лексикаи забонро дар давраи муайяни рушд тавсиф мекунанд. Масалан, ҷунин аст “Stratmann’s Middle English Dictionary” ё лугати забони англисии қадим “An Anglo-Saxon Dictionary”.

Фарҳангҳои этимологӣ мақсади шарҳ додани асли қалима, муқаррар намудани шакли аслий ва маъни аслии онро доранд. Яке аз мӯътабартарин лугатҳои этимологии забони англисӣ “The Oxford Dictionary of English Etymology” мебошад.

Лугатҳои синхронӣ таркиби лугавии забонро дар як давраи муайян инъикос мекунанд.

Фарҳангҳои тафсирӣ навъи маъмултарини лугатҳои яқзабона мебошанд. Онҳо ҳусусиятҳои гуногуни имлоӣ, орфоэпӣ, грамматикий, этимологии қалимаро медиҳанд. Фарҳангҳои тафсирӣ аз он сабаб ҷунин номида мешаванд, ки онҳо маъни қалимаро ба воситаи як забон шарҳ медиҳанд. Аз рӯйи вазифа ва мақсади соҳтор лугатҳои тафсирӣ ба тавсифкунанда (descriptive) ва меъёри (prescriptive) тақсим мешаванд.

Фарҳангҳои тавсифӣ барои пурра тавсиф кардани лугати як минтақаи мушаххас, ки тамоми ифодаҳоро дар бар мегирад, тарҳрезӣ шудаанд. Сифати лугатҳои тавсифӣ ба он вобаста аст, ки лугатномаи он то чӣ дараҷа доираи тавсифшавандаро инъикос мекунад ва то чӣ андоза дуруст будани маъни калимаҳои овардашударо мефаҳмонад. Намунаи беҳтарини лугати тавсифии англисӣ ин “Oxford English Dictionary” мебошад.

Мақсади лугатҳои меъёри додани меъёри муайянни истифодаи калимаҳо мебошад, ки маҳз онҳо меъёри истеъмоли калима ва меъёри адабиро муқаррар мекунанд. Намунаи чунин лугат “The Advanced Learner’s Dictionary of English Current” мебошад. А. С. Пушкин ба сухани Р. Декарт ишора намуда, шоирона қайд кардааст: «Маъни калимаҳоро дуруст муайян намуда, шумо дунёро аз нисфи гумроҳӣ наҷот медиҳед» [4, с. 209].

Масъалаи тафсир дар лексикография яке аз мушкилтарин ва муҳимтарин масъалаҳост. Ю.Д. Апресян қайд менамояд, ки «масъалаи забони тафсир ё забони семантиқӣ солҳои охир дар тамоми соҳаи лексикографияи тараққикардаи ҷаҳон мавриди муҳокима қарор гирифтааст» [2, с.27].

Аз ҷиҳати функционалий тафсир на танҳо барои шарҳ додани маъни воҳиди забонии додашуда, балки ҳамчун асос барои муқаррар намудани мавқеи он дар системаи семантиқии забон низ мақсад дорад. Аз нуқтаи назари мундариҷа, объекти тафсир, тавре ки, аллакай, зикр гардид, мағҳуми содалавҳонаест, ки дар воҳиди забонӣ сабит шудааст. Аслан мағҳуми содалавҳона аз мағҳуми илмӣ (аз тафсир) бо тарзи тасвири вазъияти экстралингвистикӣ, муайян кардани мавқеи бинанда нисбат ба объектҳои воқеяти тасвиршуда ва нишон додани он, ки сухангӯ ба тасвиршуда чӣ гуна баҳо медиҳад, фарқ мекунанд. Лугатҳои якзабонаи тафсири вожаҳои як забонро бо вожаҳои худи ҳамон забон пешниҳод мекунад. Масъалаи афзудани маъно ба миён меояд, ки онро танҳо ба таври абстрактӣ ҳал кардан мумкин аст.

«Шумораи камтари калимаҳоро бо ёрии калимаи зиёд тафсир кардан мумкин аст, аммо баръакс не. Лугатнома ба Ахиллеси Зенон монанд мешавад, ки ба сангпушт расида наметавонад..., шарти ҳаматарафаи тамоми фарҳангҳои тафсирӣ ин афзоиши маъност» [9, с.51-52].

Ҳангоми тафсири маъноҳои лексикӣ одатан ду талаботи зеринро риоя бояд кард:

1. Калимаи тафсиршуда бояд тавассути маъноҳои содатар муайян карда шуда, дар ниҳояти кор ба маҷмуи ками маъноҳои одии (муайяннашуда) - вожаҳои забони семантиқӣ табдил ёбад. Дар амал, ин маъни онро дорад, ки калимаи тафсиршудаи А бояд ҳадди ақал ду калимаи дигари В ва С тафсир намояд, ки ҳар қадоми онҳо бояд маъни семантиқӣ дошта бошанд.

2. Маъноҳои муайянкунандай «ВС» бояд барои маъни муайяншудаи «А» зарур ва коғӣ бошанд. Агар тафсирҳо зина ба зина аз мураккаб ба сода то ба мисоли одӣ соҳта шаванд, пас ҳамаи робитаҳои маъни додашуда бо маъноҳои вобастаи он ба таври возех ташкили лексикаи семантиқии забонро нишон медиҳад [2, с.95].

Лугатҳои тафсирӣ захираи лугавии забонро бештар мунтазам ва пайваста инъикос мекунанд. Аз рӯи лугати тафсирӣ дар бораи дараҷаи инқишифи таркиби лугавӣ баҳо додан мумкин аст. Чунонки В.Г. Гак қайд кардааст, оғаридани лугати тафсирӣ далели «ба камол расидан»-и ин забон ва авчи рушди забони ҷомеа мебошад [5, с. 13].

Барои тартиб додани воҳиди лугавӣ дар фарҳанги тафсирӣ соҳти семантиқии калимаро бо ёрии воситаҳои лексикографӣ инъикос намуда, маъни онро дарк кардан лозим аст. Аммо барои тартиби соҳтори семантиқӣ аввал бояд маъноҳои алоҳидай калимаи додашударо чудо қунем. Барои ин одатан як қатор пешниҳодҳои мушаххаси калимасозӣ таҳлил карда мешавад.

Дар асоси принсипи лугатҳои якзабона, яъне тафсири калимаҳо, лексикография ба мушкилоти зерин рӯ ба рӯ мешавад:

1. Фарогирии (интихоби) лугат.
2. Дараҷаи баррасии муносибатҳои маъни калимаҳо.
3. Калимасозӣ, истинодҳои этиологӣ, тавсифи ангезаи лексемаҳо.
4. Хусусиятҳои мутобиқати воҳидҳои сарлавҳа.
5. Хусусиятҳои грамматикӣ ва аксентологии воҳидҳои сарлавҳа, «грамматика»-и лугати тафсирӣ.
6. Махсулнокии лексемаҳо.

7. Чойгиршавии арзишҳои лексемавӣ (тартиби асосии он, маънои дуюмдарача ва маҷозӣ).

8. «Тезаурус»-и лугати тафсирӣ.

9. Фарқияти услубии калимаҳо ва маъноҳо.

10. Масъалаи омонимия ва полисемия.

11. Чойи калимаҳои маҳсус, кӯхнашуда, хориҷӣ ва лаҳҷавӣ дар лугатҳои тафсирӣ.

12. Ҷумлаҳои тасвириӣ, ибораҳои (ғайри) фразеологӣ, «синтаксис»-и лугати тафсирӣ.

13. Дараҷаи мавҷудияти маълумоти экстралингвистӣ дар лугати тафсирӣ.

14. Тартиби рамзҳо ва аломатҳо.

15. Компьютеркӯнонии лексикографияи якзабона [8, с.63].

Барои дарк намудани маданияти ҳар як ҳалқ ва башарият нақши лугатҳо бебаҳо мебошад. Ҳар лугат инъикоси фарҳанги ҳамон мардум аст, гарчанде ки дар онҳо услубҳо, маълумотномаҳо ва тарзҳои гуногун инъикос шудаанд.

Сарфи назар аз он ки аввалин лугатҳо – гlosсариҳо – тавзехи вожаҳоро ба забони англisiй ва баъдан тарҷумаи вожаҳои душвори дастхатҳоро аз лотинӣ ба англisiй равона карда буданд, мураттибони онҳо кӯшиш накарданд, ки лугати ҳуди забони англisiй ва ҷузъи фарҳангии онро арзёбӣ кунанд. Аммо таълифи лугатҳо яке аз марҳилаҳои ташаккули равияҳои фарҳангӣ дар лексикография ба ҳисоб меравад, зеро ин услуб интиҳоби унсурҳо аз навъҳои гуногуни матнҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ аҳамиятнокро дар бар мегирифт.

Асрҳои XVI-XVIII дар маҷмуъ бо афзоиши таваҷҷуҳ ба таърихи пайдоиши аввалин лугатҳои тафсирӣ забони адабии англisiй фарқ мекунад. Лугати адабиётшинос, лексикограф ва шоир Самюэл Чонсон аввалин лугати намунавии забони англisiй буд. Он дар соли 1755 дар ду ҷилд аз чоп баромад, ки ин дар асл натиҷаи кори ҷандинсолаи танҳо ҳуди ў буд. Лугати Чонсон 43 ҳазор калимаро бо таърифҳо дар бар гирифта, аввалин лугате буд, ки дар он иқтибосҳои одамони машҳур оварда шуда буд. Дар он норасоиҳо, иштибоҳҳо, калимаҳои нопурра бисёр буданд, аммо ин заҳмат дар рӯшди забони англisiй асари калидӣ гардид ва дар таълифи аксари лугатҳои минбаъда истифода шуд. То ба итном расидани лугати англisiи Оксфорд (Oxford English Dictionary) пас аз 173 сол, лугати Чонсон яке аз лугатҳои барҷастаи англisiй ба шумор мерафт. Ба гуфтаи Уолтер Ҷексон Бейт, “Лугат яке аз бузургтарин дастовардҳои илм ва эҳтимолан қалонтарин дастоварди шахсе ба ҳисоб меравад, ки дар як давраи муайян бо ҳама норасоӣ ва камбудӣ нигоҳ накарда, мубориза бурдааст” [3, с.34].

Назар ба дигар лексикографҳои мусоир, Чонсон дар фарҳанги ҳуд як навъ ҳазл ва тассубро ворид намудааст, ки баъзеи намунаҳояшон инҳоянд:

“Аксиз: андози нафрatanгезе, ки аз молҳо ситонида мешавад ва на танҳо судяҳои молу мулк, балки аз ҷониби ҳаромкороне, ки ба онҳо аксизҳо пардоҳта мешаванд”.

“Лексикограф: мураттиби лугатҳо; коргари безараре, ки аслро пайгириӣ намуда, маънои калимаҳоро муфассал тафсир медиҳад”.

“Овёс: ғаллае, ки одатан дар Англия ба аспҳо дода мешавад, аммо дар Шотландия одамон онро истеъмол мекунанд”.

“Мисие: таъна ба фаронсавиҳо”.

“Сарпараст: қасе, ки тарафдорӣ ё ҳимоя карданро маъқул мешуморад. Одатан ин нобакорест, ки бегаразона дастгирӣ ва хушомадгӯй мекунад”. Баъзеҳо инро ишора ба сарпарости ҳуд Филипп Стэнхоп медонистанд. Инчунин, ў калимаҳои ачиб ва норавшанро низ доҳил кардааст, ба монанди:

«Writative - A» қаломи поп, ки набояд тақлид кард: «Афзудани синну сол одамро сухангӯ мекунад, аммо навиштанро кам” [6, с. 76].

Муфассал қайд кардан ҷоиз аст, ки кори Чонсон заҳмате буд, ки қаблан дида нашуда буд. Баръакси ҳамаи корҳои қаблӣ, дар ин фарҳанг шумораи зиёди тасвир ва намуна оварда шудааст:

“Turn” 16 таъриф бо 15 намуна.

“Time” 20 таъриф бо 14 намуна.

“Put” дар 3 саҳифа зиёда аз 5000 калима дошт.

“Take” аз 134 таъриф, 8000 калима, зиёда аз 5 саҳифа иборат буд.

Ҷозеф Эмерсон Вустер, лексикографи бузурги амирикоии асри XIX, мероси Чонсонро ҳимоя намуда, боғазабона баҳс карда, изҳор доштааст, ки “Аз замони интишор ин фарҳанг

назар ба ҳамаи дигарон намунаи беҳтарини забон маҳсуб мешавад. Бо вучуди рушди лексикография дар Амрико, ин Лугат низ дар қонун, маҳсусан дар Иёлоти Муттаҳида нақши худро бозид. Қонунгузорон бо таъсиси "арзишҳои аввал" хеле банд ҳастанд, кӯшиш мекунанд, ки маъни аслии қонунгузории пешгузаштаи худро ислоҳ кунанд. Ин аксар вақт масъалаи таърихи кардани забон аст: барои доностани қонун, шумо бояд фаҳмед, ки истилоҳоти он барои созандагони аслияш чӣ маъно дорад... то даме ки Конститутсияи ИМА бетағиҳир боқӣ мемонад, Лугати Чонсон дар қонуни Амрико нақши муҳим мебозад" [15, с. 25].

Дар таърихи лексикографияи муосири тоҷик лугати тафсирӣ қалонтарин ва маъмултарин маълумотномаи лексикографӣ ба ҳисоб меравад. Муаллифони он, аз як тараф, дар эҷоди лугатҳои тафсирӣ забони тоҷикӣ давраи навро оғоз намуда, аз тарафи дигар, робитай зичи забони адабии классикӣ ва муосири тоҷикро нишон додаанд.

«Фарҳангӣ забони тоҷикӣ» пурарзиштарин ва қалонтарин дастури луғавӣ ба ҳисоб рафта, ҳудуди 45 ҳазор қалимаву ибораро дар бар гирифта, аз асри X то ибтидои асри XX дар лексикографияи тоҷик дастоварди бузург ба шумор меравад. Дар лугат фразеологияи забони классикии тоҷик дохил шуда, қалима бо иқтибосҳо аз осори адабии асри X - ибтидои асри XX истифода шудааст. Лугат дорои қалиди арабӣ низ мебошад. Бо назардошти аҳамияти бузург дар таърихи лугатнигории форсу тоҷик соли 2006 дар Эрон ин асар ба ҳатти арабӣ дубора нашр шуд. Фарҳанг барои мутахассисони филологияи эронӣ, муаррихону мардумшиносон, барои омӯзгорону донишҷӯёни факултаҳои гуманитарии мактабҳои олий, мутарҷимони адабиёти классикӣ ва доираи васеи хонандагон пешбинӣ шудааст.

Офарандагон пеш аз шурӯъ ба таълифи лугат зиёда аз 205 сарчашмаи классикони адабиёти форсу тоҷик, миқдори зиёди картотекаҳои вожаҳо, истилоҳот, воҳидҳои фразеологиро, ки тафсир мешаванд, ҷамъ овардаанд. Ҳангоми таълифи фарҳанг муаллифон ба лугатҳои сершумори тафсирӣ забони форсу тоҷик, ки дар садаҳои XI-XIX таълиф шудаанд, рӯ овардаанд. Аммо онҳо аз нусхабардорӣ ҳуддорӣ намуда, ҳангоми тафсирӣ маъни қалимаҳо на аз меъёрҳои забони классикӣ, балки аз забони адабии муосири тоҷик истифода кардаанд [10, с.8-9].

Аввалин лугати тафсирӣ забони тоҷикӣ бо номи «Фарҳангӣ нимтафсирӣ забони тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» аз ҷониби устод С. Айнӣ соли 1938 тартиб дода шудааст. Муҳаррири ин лугат профессор Е. Э. Бертельс ба номи С. Айнӣ мактуб менависад, ки дар он ҷунин гуфта шуда буд: «Рафиқ Сингер (корманди масъули шуъбаи ленинградии Нашриёти тоҷик - Ҳ.Г.) гуфт, ки маро лозим меояд ин китобро таҳrir кунам. Ба назари ман, ин таҳrir аз ҷониби ман, ба ҷуз аз рафъи ҳатоҳои техникӣ, дигар ҷизе буда наметавонад, зоро дониши ман дар соҳаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо шумо шабеҳи дониши як қӯдаки ҳафтсола дар муқоиса бо дониши Ибни Сино баробар ҳоҳад буд. Ман танҳо он ҷизеро, ки Шумо менависед, тасдиқ мекунам ва барои эътиroz ҷойе нест!» [1, с. 10]. Мутаассифона, нусхай аслии ин лугат бо сабабҳои номаълум аз бойгонии ин шарқшинос нопадид шуд ва ин масъала то ҳол як мушкили ҳалношуда дар олами илм боқӣ мондааст.

Агар нашри «Фарҳангӣ нимтафсирӣ забони тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и С.Айнӣ (1938, 1946)-ро ба назар нагирем, дар фаъолияти лексикографони тоҷик оиди таҳияи лугатҳои тафсирӣ танаффуси қалон ба вучуд омад. Танҳо соли 2008 «Фарҳангӣ тафсирӣ забони тоҷикӣ» (нашри дуюмаш соли 2010 буд) нашр шуд, ки дар атрофи он андешаҳои мусбату манғии зиёд пайдо шуданд [13, с.8].

Тафовути услуби тафсир байни «Фарҳангӣ тафсирӣ забони тоҷикӣ» (2008) ва «Фарҳангӣ забони тоҷикӣ» (1969), пеш аз ҳама, дар он аст, ки дар онҳо қисмати намунаҳо, мисолҳо мавҷуд набуда, танҳо маъно ва ё тобиши маъни воҳидҳои луғавӣ оварда шудааст.

Мисол, қалимаи **савод** дар ФЗТ даҳ маъно дорад:

САВОД 1. سواد. сиёҳӣ, сиёҳрангӣ; 2. торикӣ, зулмат; 3. сиёҳии ҷизе, ки аз дур намоён мешавад; 4. қасрат, бисёрӣ, анбухӣ; 5. нусха; рӯнавис, навишта; 6. сиёҳнавис, мусаввада; 7. ҳонда ва навишта тавонистан; 8. он ҷӣ дар ҳошия ва гирди варақ навишта мешавад; 9. гирд, атроф; атроф ва музофоти шаҳр; 10. сатҳи замин; сарзамин, кишвар, мамлакат [11, с.170-171].

Дар ФТЗТ, бошад бо ҳафт маъно пешкаш шудааст.

САВОД 1 سواد. хонда ва навишта тавонистан; 2. сиёҳӣ, сиёҳрангӣ. 3. торикӣ, зулмот, саводи шом, торикии аввали шаб. 4. торикии чизе, ки аз дур маълум мешавад, суроб. 5. нусха, рӯнавис, навишта. 6. сиёҳнавис, мусаввада. 7. гирд, атроф; маҳал; қаламрав; қишвар [12, с.189].

«Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (2008) на танҳо бо назардошти таҷрибаи ғани ниёғони мо дар соҳаи эҷоди лугатҳои тафсирӣ таълиф шудааст, балки дар он арзишмандтарин муқаррароти назариявӣ ва амалии дар лексикографияи ҷаҳонӣ таҳияшуда низ татбиқ гардидааст. Дар лугат ҷаҳор намуди тафсир маънои луғавии қалимаҳо истифода шудааст:

1. тафсир бо истифода аз воситаҳои синонимӣ;
2. тафсир ба воситаи антонимҳо;
3. тафсир тавассути маънои қалима ё ибора;
4. тафсир энциклопедӣ [10, с.7].

Бояд қайд намуд, ки фарҳангҳои тафсирии мавҷудаи забони форсу-тоҷик, аз қабили «Лугати Фурс», «Бурҷони қотеъ», «Баҳори аҷам», «Фиёс-ул-луғот» ба сифати манбаи асосии «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» истифода шудаанд. Аз сарчашмаҳои нав бошад, муаллифон аз «Лугати форсӣ-руسӣ»-и М.А.Faфуров, «Лугатнома»-и Деххудо, «Фарҳанги Нафисӣ» ва қисман аз «Фарҳанги форсӣ»-и Муин истифода кардаанд.

Умуман, «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (2008) дар лугатнигории тоҷикии асри XX мавҷеи хоссаero ишғол менамояд ва дар оянда метавонад ҳамчун сарчашма ва василаи хубе барои тартиб додани фарҳангҳои тафсирӣ ва дузабонии забони тоҷикӣ хизмат намояд. Дар муқоиса бо лугатҳои давраи классикӣ тафсир ва шарҳдии маънои вожаҳо дар ин фарҳанг дар асоси меъёрҳои забони адабии мӯосири тоҷик сурат гирифтааст. Дар лугат инчунин тафсир маъно на танҳо бо қалимаҳои сода, балки бо қалимаҳои мураккаб ва таркибӣ, тафовути минтақавӣ ва ҳусусиятҳои ғрамматикии як қатор қалимаҳо низ оварда шудааст.

Бояд тазаккур дод, ки лугатҳои тафсирӣ дар системаи таснифоти лексикографии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба ташаккули ҷунун параметрҳои лексикографӣ, аз қабили мега, макро ва микроструктураи лугат, ки пайваста бо дарназардошти истилоҳҳои нав такмил дода мешаванд, диққати худро ҷалб кардааст. Тартиб додани ҷунун лугатҳои тафсирӣ барои ба вучуд овардани фонди фарҳангӣ ва адабии ҳар як миллат захираи бузурги иқтибосҳоро мегузорад. Агар лугатҳои тафсирии асри XVII дар инкишофи лексикографияи англисӣ марҳилаи мухим бошанд, аввалин лугатҳои тафсирии забони тоҷикӣ дар ибтидои асри IX тартиб дода шудаанд. Аммо бояд гуфт, ки лугатнигории форсу тоҷик таърихи беш аз ҳазорсола дошта, то ибтидои садаи XX-ро дар бар мегирад [13, с.7].

Дар ибтидои асри XXI на танҳо доираи фарҳангҳои чопӣ, балки лугатҳои электронии мӯосири тафсирӣ низ ҳеле васеъ шудаанд, ки суръати ҷустуҷӯи онҳо ҳеле баланд буда, на танҳо транскрипсияро дар бар мегирад, балки қалимаҳоро талаффуз низ карда метавонад. Ин ба комёбииҳои пешрафти илму техника ва васеъ намудани қобилияти инсон дар соҳаҳои гуногуни фаъолият нигаронида шудаанд.

Муқарриз: Мамадназаров А. – д. и. ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Лугати нимтафсирии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С.Айнӣ // Куллиёт. Ҷ. 12. - Душанбе, (1976) 1946. - 536 с.
2. Апресян, Ю.Д. Метафора в лексикографическом представлении эмоций / Ю.Д. Апресян, В.Ю. Апресян // Вопросы языкоznания. - 1995. - №3. - С.27-35.
3. Бейт, Уолтер Джексон. Достижение Сэмюэля Джонсона / Уолтер Джексон Бейт. - Оксфорд: Oxford University Press, 1955, OCLC. - 355413 с.
4. Виноградов, В.В. Актуальные проблемы учебной лексикографии / В.В. Виноградов. - М., 1977. - 320 с.
5. Гак, В.Г. Об относительности лексикологических категорий в лексикографии / В.Г. Гак // Проблемы учебной лексикографии и обучения лексике. - М.: Русский язык, 1978. - С.13-20.
6. Джонсон, Сэмюэл. Письма Сэмюэля Джонсона. Редактор Чепмен, Р.У. - Оксфорд: Clarendon Press, 1952.
7. Джонсон, Сэмюэл. Словарь Сэмюэля Джонсона: выдержки из работы 1755 года, определяющей английский язык. Редактор Линч, Джек. - Флорида: Levenger Press, 2002.
8. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. Посоbие / В.В. Дубичинский. - М.: Наука: Флинта, 2008. - 432 с.
9. Карапулов, Р.Н. Современное состояние и тенденции развития русской лексикографии / Р.Н. Карапулов // Советская лексикография. - М., 1988. - С.16.

10. Касымова, М.Дж. Структура, особенности и место «Словаря таджикского языка» в таджикской лексикографии XX века: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.22 / М.Дж. Касымова. - Душанбе, 2013. - 24 с.
11. Фарҳонги забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ч. Зери таҳрири М.Ш. Шукурев, В.А. Капранов, Р. Хошим, Н.А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. - Ч.1. - 952 с.; - Ч.2. – 948 с.
12. Фарҳонги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ч. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон. – Душанбе, 2010. – 784 с.
13. Юнусова, Г.С. «Толковый словарь таджикского языка» (2008; 2010) и толкование русско-интернациональной лексики: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.22. / Г.С. Юнусова. – Душанбе, 2016. - 28 с.
14. Joseph Emerson Worcester. *Johnson's English Dictionary, as Improved by Todd and Abridged by Chalmers; with Walker's Pronouncing Dictionary, Combined, to which is Added Walker's Key to the Classical Pronunciation of Greek, Latin and Scripture Proper Names.* - Perkins and Marvin, 1830. - 1156 p.
15. Waster E. Einführung in die Allgemeine Terminologielchre und terminologische Lexikographie / E. Waster. - Wien, 1979. - Т.1-2.

МАВҶЕИ ФАРҲАНГХОИ ТАФСИРИЙ ДАР СИСТЕМАИ ТАСНИФИ ЛЕКСИКОГРАФИИ ЗАБОНХОИ АНГЛИСӢ ВА ТО҆ЧИКӢ

Дар маколаи мазкур дар бораи мавҷеи фарҳангҳои тафсирии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар системаи таснифи лугатнигорӣ сухан меравад. Фарҳангҳои тафсирий як соҳаи маҳсуси илми забоншиносӣ, яъне лексикография мебошад. Лугатҳои тафсирий як навъи асосии лугати забоншиносӣ буда, барои тафсири маънои қалимаҳо хизмат мекунанд, ки нақши онҳо дар омӯзиши системаи лексикии забон хеле бузург аст. Инчунин, дар лугатҳои тафсирий дар бораи маънои лугавии вожа, сермаъно будан ё набудани он, доштан ё надоштани омоним, хусусиятҳои орфоэпӣ, морфологӣ, синтаксисӣ, услубии он чӣ гуна аст, маълумот дода мешавад. Лугатҳои тафсирий яке аз манбаъҳои муҳимми маълумоти пурра оиди фарҳангги кишваре, ки забонашро шахс меомӯزاد, мебошанд. Нақши онҳо, ҳамчунин, барои такмил ва ташаккули маҳорати суханварӣ дар забони модарӣ бениҳоят бузург аст. Намунаи бехтарини лугати тавсиии англисӣ ин “Oxford English Dictionary” ва дар забони тоҷикӣ бошад, ФТЗТ мебошад. Лугати Оксфорд фарҳангӣ асосии таърихии забони англисӣ буда, аз ҷониби Оксфорд University Press нашр шудааст. Он рушди таърихии забони англисиро пайғиҳӣ намуда, барои олимон ва муҳаққиқони академӣ манбаи ҳамаҷонибаи истифодай ин забон дар саросари ҷаҳон мебошад. Дар таърихи лексикографияи мусоири тоҷик ФТЗТ қалонтарин ва маъмуртарин маълумотномаи лексикографӣ ба ҳисоб меравад. Муаллифони он, аз як тараф, дар эҷоди лугатҳои тафсирии забони тоҷикӣ давраи навро оғоз намуда, аз тарафи дигар, робитаи зичи забони адабии классикӣ ва мусоири тоҷикро нишон додаанд. Бояд тазаккур дод, ки лугатҳои тафсирий дар системаи таснифоти лексикографии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба ташаккули ҷунин параметрҳои лексикографӣ, аз қабили мега, макро ва микроструктураи лугат, ки пайваста бо дарназардошти истилоҳҳои нав такмил дода мешаванд, диққати худро ҷалб кардааст. Тартиб додани ҷунин лугатҳои тафсирий барои ба вучуд овардани фонди фарҳангӣ ва адабии ҳар як миллат заҳираи бузурги иқтиbosҳоро мегузорад.

Қалидвожаҳо: лугатҳои тафсирий, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, лексикография, фарҳангӣ забони тоҷикӣ, ҷумла, ибора, лугати Оксфорд, макроструктура, микроструктура, мегаструктура, вожа, адабиёт, забоншиносӣ.

МЕСТО ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЕЙ В СИСТЕМЕ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ СЛОВАРЕЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается место и роль толковых словарей в системе лексикографической классификации словарей в английском и таджикском языках. Толковые словари представляют собой особый раздел языкоznания, т. е. лексикографию. Толковые словари являются основным видом лингвистических словарей и служат для толкования значения слов, играющих важную роль в изучении лексической системы языка. Толковые словари также дают информацию о лексическом значении слова, его значении или отсутствии, наличии или отсутствии омонимов, орфографических, морфологических, синтаксических, стилистических особенностях. Толковые словари также являются одним из важнейших источников полной информации о культуре страны, язык которой изучается. Их роль также неоценима в улучшении и развитии разговорных навыков на родном языке. Лучшим примером толкового словаря английского языка является Оксфордский словарь английского языка, а на таджикском - Толковый словарь таджикского языка. Оксфордский словарь является основным историческим словарем английского языка и издается издательством Oxford University Press. Он прослеживает историческое развитие английского языка, предоставляя всесторонний ресурс ученым и академическим исследователям, а также описывает использование языка во многих его вариациях по всему миру. В истории современной таджикской лексикографии толковый словарь таджикского языка является самым большим и популярным лексикографическим справочником. Его авторы, с одной стороны, положили начало новой эре в создании толковых словарей таджикского языка, а с другой стороны, показали тесную связь между классическим и современным таджикским литературным языком. Следует отметить, что толковые словари в системе лексикографической классификации английского и таджикского языков ориентированы на формирование таких лексикографических параметров, как мега-, макро- и микроструктура словаря, которые постоянно совершенствуются новыми терминами. Составление таких словарей дает большой ресурс для создания культурно-литературного фонда каждого народа.

Ключевые слова: толковые словари, английский язык, таджикский язык, лексикография, словарь таджикского языка, фраза, словосочетание, Оксфордский словарь, макроструктура, микроструктура, мегаструктура, слово, литература, языкознание.

THE PLACE OF EXPLANATORY DICTIONARIES IN THE SYSTEM OF LEXICOGRAPHICAL CLASSIFICATION OF DICTIONARIES IN THE ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article discusses the place and role of explanatory dictionaries in the system of lexicographic classification of dictionaries in English and Tajik languages. Explanatory dictionaries are a special section of linguistics, i.e. lexicography. Explanatory dictionaries are the main type of linguistic dictionaries and serve to interpret the meaning of words that play an important role in the study of the lexical system of a language. Explanatory dictionaries also provide information about the lexical meaning of a word, its meaning or absence, the presence or absence of homonyms, spelling, morphological, syntactic, stylistic features. Explanatory dictionaries are also one of the most important sources of complete information about the culture of the country whose language is being studied. Their role is also invaluable in improving and developing conversational skills in their native language. The best example of an explanatory dictionary of the English language is the Oxford English Dictionary, and in Tajik, the Explanatory Dictionary of the Tajik Language. The Oxford Dictionary is the main historical dictionary of the English language and is published by Oxford University Press. It traces the historical development of the English language, providing a comprehensive resource for scholars and academic researchers, and describes the use of the language in its many variations throughout the world. In the history of modern Tajik lexicography, the explanatory dictionary of the Tajik language is the largest and most popular lexicographic reference book. Its authors, on the one hand, initiated a new era in the creation of explanatory dictionaries of the Tajik language, and on the other hand, showed a close relationship between the classical and modern Tajik literary language. It should be noted that explanatory dictionaries in the system of lexicographic classification of the English and Tajik languages are focused on the formation of such lexicographic parameters as mega-, macro- and microstructure of the dictionary, which are constantly being improved with new terms. The compilation of such dictionaries provides a great resource for creating the cultural and literary fund of each nation.

Key words: explanatory dictionaries, English language, Tajik language, lexicography, Tajik language dictionary, phrase, phrase, Oxford Dictionary, macrostructure, microstructure, megastructure, word, literature, linguistics.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хусейнова Гулпари Аҷиқуллоевна* – Дошишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, муалими калони кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Сурӯғ:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимова 64/14. E-mail: Gulpari786@mail.ru.
Тел.: **(+992) 918-73-09-58**

Сведения об авторе: *Хусейнова Гулпари Аджиқуллоевна* – Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: Gulpari786@mail.ru.
Тел.: **(+992) 918-73-09-58**

Information about the author: *Khuseynova Gulpari Ajikulloevna* - Tajik State University of Finance and Economics, candidate of Philology, Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Str., 64/14. E-mail: Gulpari786@mail.ru. Phone: **(+992) 918-73-09-58**

Зарипов Қ.А.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Тарҷума раванди мураккаби равониест, ки дар он маданияту фарҳанги мухталиф, урғу одат, анъанаи ҳалқҳои гуногун, тарзи гуногуни тафаккур, фаҳмиш, тасвири забонии ҷаҳони ҳалқиятҳо ва таъриху адабиёти гуногун инъикос ёфта, дар натиҷаи он матни нав дар забони тарҷумашаванда ба вучуд меояд. Яке аз омилҳои мухимтарини фаъолияти тарҷумонӣ матни жанри тарҷумашаванда маҳсуб меёбад, ки хусусиятҳои он аз ҷиҳати мазмун ва ҷиҳати воситаҳои баёни забонӣ бо он алоқаманданд.

Ҳар як услугдори хусусиятҳои хосси тарҷумаи худ: луғавӣ ва грамматикӣ мебошад. Аз ҷумла, тарҷумаи услуги бадей, яъне асарҳои бадей низ хусусиятҳои хосси тарҷумаи худро дорад.

Матнҳои бадей дорои хусусиятҳои хосси луғавии худ мебошанд.

Таркиби луғавии матни бадей хусусиятҳои ба худ хос дорад. Ба матнҳои бадей ғановатмандии фонди луғавӣ хос аст, аз ин рӯ, дар раванди тарҷумаи матнҳои бадей хусусиятҳои луғавӣ яке аз мухимтарин ҷанбаҳои тарҷума ба ҳисоб меравад. Ба матнҳои бадей мавҷудияти қолабҳои маҳсус хос нест. Мавҷудияти қолабҳои тайёри ибораву ҷумлаҳо дар забони асл ва забони тарҷума дар дигар намудҳои тарҷума кори тарҷумонро осон мегардонад, ки тарҷумони бадей аз ин маҳрум аст, зоро дар матни бадей қолабҳои тайёри ибораву ҷумлаҳо ба назар намерасанд. Яке аз хусусиятҳои дигари тарҷумаи матнҳои бадей дар он зоҳир мегардад, ки дар онҳо қалимаҳо бештар ба маъноҳои маҷозиашон истифода мешаванд, ки ин низ боиси мушкил гаштани кори тарҷумон мегардад. Дар матнҳои бадей қалимаҳо дорои доираи васеи истифода мебошанд. Интиҳоби қалима дар матни бадей нақши мухимми маъноиву муассирро мебозад. Тарҷумонро зарур аст, ки миёни маъноҳои гуногуни қалима, яъне аслӣ ва маҷозӣ, маънои асосии онро дарк карда, муодили дурустӣ дар забони тарҷума ёбад. Чи тавре ки Ретскер Я.И. қайд менамояд: “Интиҳоби дурусти қалима дар тарҷума, пеш аз ҳама, ба мувофиқати маънӣ ва услубии он ба забони асл вобаста аст. Мутобиқатро на танҳо ба қалимаи тарҷумашудаи додашуда, балки ба контекст мувофиқат қунонидан лозим аст. Ғайр аз ин, қалимаи интиҳобкардаи тарҷумон бояд ба тамоми вазъияти баён мувофиқат қунад” [9, с.53]. Қалима, хусусан қалимаи сермаъно, дорои таркиби мураккаби маънӣ мебошад. Ҳар як қалима аслан барои ифодаи маъное ба вучуд омадааст. Баъдан бо мурури замон тобишҳои гуногуни маънӣ ба худ қасб намудааст, ки ин гуна қалимаҳои сермаъно дар матнҳои бадей барои обуранги бадей зиёд истифода мешаванд. Сермаънои қалимаҳо раванди тарҷумаро барои тарҷумон мураккабу мушкил мегардонад. Чи тавре ки Кузнетсов Н.В. қайд менамояд: “Сермаъной падидаест, ки раванди тарҷумаро хеле душвор мегардонад. Гузашта аз ин, тарҷумаи нодурусти қалима метавонад маънӣ аслии ҷумла ва ҳатто тамоми матнро таҳриф қунад. Бинобар ин, барои дуруст тарҷума намудани қалимаҳои сермаъно тарҷумон бояд хусусиятҳои семантикий забонҳои модарӣ ва хориҷиро хуб дониста, хусусиятҳои контекстро низ ба инобат гирад. Маҳз баррасии ин хусусиятҳо имконият медиҳад, ки қалимаи мувофиқтаринро интиҳоб карда, аз ҳатогиҳои ҷиддии семантикий канорагирий қунед” [5].

Боиси зикр аст, ки тарҷумаи қалимаҳои сермаъно яке аз мушкилоти маъмул дар раванди тарҷума ба ҳисоб меравад. Сермаъной ба забони англисӣ бештар хос аст. Аммо ин маънои онро надорад, ки дар забони тоҷикӣ қалимаҳои сермаъно вучуд надоранд ва тарҷумони бадей ҳангоми тарҷумаи асари тоҷикӣ ба англисӣ ба ин мушкили рӯ ба рӯ намешавад. Дар забони тоҷикӣ низ қалимаҳои сермаъно ба назар мерасанд ва тарҷумонро зарур аст, ки аз рӯйи контекст маънӣ онро дуруст дарк намуда, дар забони тарҷума муодили дурустӣ ёбад. Баъдан қалимаро аз як забон ба забони дигар тарҷума намояд. Масалан, қалимаи тоҷикии “лаълӣ” дар ҷумлаи зерин ба назар мерасад:

Ман ба мактаб даромадам. Ҳамроҳи ман падарам як лаълӣ қулчаву мавизро ба як дастархон печонда ҳалвой гӯён бурда буд [1, с.195].

Қалимаи “лаълӣ” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” бо якчанд маъно шарҳ дода шудааст: 1. зарфи паҳни лабадори филизӣ барои овардани зарфҳо ё гузоштани меваҳои хушк ва қанду

курс дар рўйи дастархон ва ё барои бурдани хўрокиҳо ба чое; 2. мус., ниг. санҷ. З. мансуб ба лаъл. 4. ба ранги лаъл, лаългун, сурх [14, с.718]. Дар чумлаи боло калимаи “лаълӣ” ба маъни аслиаш истифода гардида, маъни зарфи паҳни лабадор-ро дорад, ки онро тарҷумон ба забони англисӣ ҳамчун **plate** –табақ, лаълӣ [7, с.613] тарҷума намудааст, ки он муодили калимаи тоҷикии “лаълӣ” мебошад:

I entered the school together with my father, who carried a plate of cookies and raisins wrapped in a napkin, as the traditional “sweetener” [17, с.225].

Инчунин, калимаи “лаълӣ” дар ибораи “лаълию дастархон” дар чумлаи зер ба назар мерасад, ки дар ин ибора калимаи **лаълӣ** дорои маъни маҷозӣ буда, *киноя аз дастовезе иборат аз кулчаю мева ва қанду қурс* [14, с.718] мебошад, ки ҳангоми тарҷума тарҷумонро зарур аст, ки барои коста нагардонидани муҳтавои матн маъни ин калимаро вобаста ба контекст дуруст дарк карда, ба матни тарҷума интиқол диҳад:

Туро дар вақти чорсола, чормоҳа, чорҳафта ва чоррӯза буданат бо лаълӣ ва дастурхон ба мактаб фиристода, сабақ сар кунонда монда будем [2, с.193].

Дар даврони пеш тоҷикон анъанае доштанд, ки ҳангоми бори аввал бурдани фарзанд ба мактаб ё мадраса барои омӯзгор дастовезе мебурданд, ки ин анъана то ҳол миёни тоҷикон ба назар мерасад. Ин дастовез дар ҷумлаи фавқ бо ибораи **лаълӣ ва дастурхон** ифода ёфтааст, ки онро тарҷумон бо истифода аз усули тарҷумаи тасвирий (шарҳи маънӣ) ҳамчун **the normal custom, with a plate of cookies wrapped in a napkin as a gift for the teacher** тарҷума намудааст: You were four years, four months, four weeks, and four days old when we first took you to school, following **the normal custom, with a plate of cookies wrapped in a napkin as a gift for the teacher** [17, с.224].

Дар забон вижагиҳои фарҳанги миллӣ, анъана, расму оин, таъриҳи ва тафаккури соҳибзабонон таҷассум меёбад ва ҳар як матни бадей дар доираи фарҳанги муайян эҷод мешавад. Бештари забоншиносон бар он ақидаанд, ки матн бояд ҳамчун як воҳиди фарҳанг таҳқиқ ва омӯхта шавад. З.Ф. Юсупова чунин қайд менамояд: Чи тавре ки маълум аст, ҳусусиятҳои миллию фарҳангӣ дар матнҳои бадей равshan зоҳир меёбанд. Онҳо манбаи фарҳанг маданият буда, на танҳо маводи лексикию грамматикий, балки маълумоти бойи фарҳангиро дар бар мегиранд [15, с.229]. Нуктаи назари мазкур аз тарафи забоншиносон В.В. Сдобников, К.Е. Калинин, О.В. Петрова. низ ҷонибдорӣ гардидааст. Онҳо бар он ақидаанд, ки яке аз ҳусусиятҳои фарқунандай матнҳои бадей аз матнҳои илмию техникий дар он аст, ки матнҳои бадей дорои ҳусусиятҳои миллию фарҳангӣ ва замонӣ мебошанд [10, с.421]. Аз таҳлилҳои фикру ақидаи забоншиносон ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар ҳақиқат, матнҳои бадей воситаи инъикоси маданияту фарҳанги ҳалқ, воқеияте мебошанд, ки дар он соҳибзабонон зиндагӣ мекунад ва он тавассути фаҳмиши субъективии муаллиф дар матн баён гардидааст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи матни бадей аз тарҷумон на танҳо донистани забон талаб карда мешавад, балки тарҷумон бояд аз фарҳанг маданият, тарзи зиндагӣ, меъёрҳои аҳлоқӣ ва эътиқодии динии соҳибзабонон оғоҳ бошад, зоро “бидуни донистани ҳусусиятҳои фарҳанг, таъриҳ, меъёрҳои аҳлоқӣ, эътиқодҳои динии мардуме, ки тавассути тарҷума ба ҳамдигар муюшират мекунанд, дуруст ва ба таври муносиб дарк намудани ҳарду ҷониб имконнопазир аст” [12, с.85].

Тафовут дар тасвири забонии ҷаҳон, фарҳанг ва тарзи зиндагӣ боиси дар забон пайдо шудани як идда воҳидҳои ҳоссе мегардад, ки дар байни воҳидҳои луғавии забони дигар муодили на пурра ва на қисман доранд. Чунин воҳидҳои луғавӣ дар забон воҳидҳои луғавии бемуодил номида мешаванд. Воҳидҳои луғавии бемуодил дар забони тарҷума ҳолигиҳо (лакунаҳо)-ро пайдо мекунанд, ки дар ин ҳолат, тарҷумон маҷбур мешавад, ки онҳоро пур кунад ва дар забони тарҷума барои воҳидҳои луғавии бемуодили забони асл воҳидҳои луғавии мувофиқ ба вучуд оварад [3, с.45].

Лакунаҳои байнизабонӣ танҳо дар доираи муқоисаи забонҳо муайян карда мешаванд. Дар тавсифи муқоисавӣ лакунаҳои байнизабонӣ ҳамчун ҳолатҳое чудо карда мешаванд, ки дар онҳо ба воҳиди забони асл дар забони дигар мувофиқат ва ё муодил муқаррар кардан ғайриимкон аст. Масалан, дар ҷумлаи зер калимаи “**pageant**”, яъне *фароғати оммавӣ, ки аз раҳпаймоии одамон дар тан либосҳои зебо ва рангоронг ё намошии берунии саҳнаи таъриҳӣ иборат аст*, дида мешавад, ки он дар забони тоҷикӣ муодили худро надорад. Дар забони тоҷикӣ калимае дида намешавад, ки маъни калимаи англисии “**pageant**”-ро дар ҷумлаи зер пурра ифода карда

тавонад. Калимаи “*pageant*” дар фарҳанги дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ ҳамчун 1) *намоши*, *намошии бошукуӯҳ, маросими таърихӣ, карнавал*; 2) *намошии бемаъни худнамошиӣ* [7, с.582] шарҳ дода шудааст, ки калимаҳои мазкур дар забони тоҷикӣ наметавонанд пурра маънои калимаи англисиро интиқол диханд. Чун калимаи *намоши зоҳир кардан*, зуҳур, ҷилва, ба ҷашм *намоён кардан* (*шудан*); иҷрои зиндаи *намошинома ва баёни риштарӯйдодҳои достонгуна бар асоси завобити муайян дар баробари тамошогарон бо истифода аз гуфтор ва ҳаракоти ҷеҳра ва бадан-*ро ифода карда, *карнавал* бошад, *ҷашнест*, ки бо либоспӯйӣ, маскарадҳо ва *намошиҳои рангоронг алоқаманд буда, маъмулан пеш аз оғози рӯзаи бузург ва ё рӯзи оли ҷашн гирифта мешавад*. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ вожае барои ифодаи калимаи англисии “*pageant*” вучуд надорад ва калимаи мазкур дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон лакуна ба шумор меравад. Ҳангоми тарҷумаи калимаи “*pageant*” тарҷумон шарҳи онро ба забони тоҷикӣ интиқол дода, онро ҳамчун *гуруӯҳ-гуруӯҳ ҳалоиқ дар ҳолати шодӣ ва ҳурсандӣ* тарҷума кардааст:

London was a sight to see, with gay bannisters waving from every balcony and house-top, and splendid pageants marching along [18, с.11]. – Рӯзона шаҳри Лондон манзараи хубе дошт. Дар ҳар болоҳона ва дар ҳар як бом байрақҳои рангоронг лаппас мезаданд, аз кӯчаҳо *гуруӯҳ-гуруӯҳ ҳалоиқ дар ҳолати шодӣ ва ҳурсандӣ* мегузаштанд [8, с.4].

Дар мисоли дигар калимаи “*connoisseur*” ба назар мерасад, ки он ифодакунандай шаҳсест, ки мутахассиси соҳае мебошад, ки андешаи ўарзиши дорад, яъне шаҳсе, ки дар бораи яке аз ҳунарҳо, ё таом, ё нӯшикӣ ва ғайра бисёр оғоҳ буда, аз он лаззат мебарад ва метавонад дар ин мавзӯъ сифат ва маҳоратро қазоват кунад. Дар фарҳанги дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ ҳамчун калимаи мазкур ҳамчун боҳабар, доно, донишманд, донишвар, кордон, устод [7, с.185] тарҷума шудааст, ки ҳангоми интиҳоби ин мутобиқатҳои нишондодашуда тарҷумаи мукаммали ҷумлаи зерро ба даст оварда наметавон, аз ин рӯ, тарҷумон дар асоси контекст аз ибораи ифодакунандай шарҳи калимаи мазкур истифода намудааст ва онро ҳамчун *донандай қиммати шароб* тарҷума намудааст:

This, when it was brought to him, he drank slowly, like a connoisseur, lingering on the taste [19, с.5]. – Ромро оварданд ва ў ба мисли *донандай қиммати шароб*, телба нашуда, ҳар як қултровер маза карда, нӯшидан гирифт [11, с.4].

Аз таҳлили ҷумлаи боло ва фарҳангҳои дузабона бармеояд, ки калимаи “*connoisseur*” дар забони тоҷикӣ муодили ҳудро надошта, он дар тасвири забонии тоҷикон ҳолигиеро ба вучуд меорад, ки онро дар илми тарҷумашиноси лакуна меноманд.

Ҳолигиҳои луғавӣ на танҳо ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ, балки ҳангоми тарҷумаи баръакс низ мушоҳид мешаванд, яъне на ҳама воҳидҳои луғавии забони тоҷикӣ муодилҳои ҳудро ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ ёфта метавонанд. Масалан, калимаи “*хоча*” дар ҷумлаи зер калимаи *лақабмонанд* буда, *нисбат ба шаҳси муҳтарам кор фармуда мешавад*, ки дар забони англисӣ воҳиди луғавие ба назар намерасад, ки дар ин ҳолат истифода шавад. Новобаста аз оне, ки миёни англисзабонон низ ашҳоси мұтабари донандаи донишҳои диниву дунявӣ мушоҳид мешаванд, аммо дар низоми луғавии онҳо калимае барои ифодаи ин гуна ашҳос мушоҳид мешавад. Ҳангоми тарҷумаи лакунаи мазкур тарҷумон аз усули тарнслитератсия истифода намуда, бо мутобиқ кардани шакли ҷамъи исми забони тоҷикӣ ба забони англисӣ онро ҳамчун “*khojas*” интиқол дода, *шарҳи онро esteemed for their special piety and learning* оварда, як қисми ҷумла “як ҷойи мутабаррак ҳисоб меёфт”-ро сарфи назар кардааст:

Илова бар ин, азбаски деҳаи мо деҳаи ҳочагон буда, як ҷойи мутабаррак ҳисоб меёфт, баъзе ихлосмандон аз ҳамсоядеҳаҳои мо ҳам бачагони ҳудро ба мактаби деҳаи ҳуд нағузашта, ба мактаби мо меоварданд [2, с.195]. – In addition, since our village was one of *khojas*, esteemed for their special piety and learning, some of the more conscientious Muslims in the neighboring villages sent their boys to our school instead of their own [17, с.6].

Новобаста аз мавҷуд будани воҳидҳои луғавии бемуодил дар забони тарҷума интиқол додани онҳо имконпазир аст. Мағҳуми “бемуодил” маънои “тарҷумонпазирӣ”-ро надорад. Дар илми тарҷумашиноси усулҳои гуногуни тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил вучуд доранд. Яқинан, тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил хеле душвор аст ва тарҷумонро водор месозад, ки аз усулҳои маҳсуси тарҷума истифода намояд. Роҷеъ ба масъалаи воҳидҳои луғавии бемуодил ва тарҷумаи онҳо Барҳударов Л.С. чунин ибрози ақида намудааст, ки “албатта, тарҷумаи вожаое,

ки дар забони тарчума таносуб надоранд, мушкили муайянеро ба миён меорад, аммо ин мушкилй бартарафшаванда аст [4, с.97]. Яке аз хусусиятҳои луғавии тарчумай матнҳои бадей ин тарчумай воҳидҳои луғавии бемуодил мебошад, ки дар матнҳои бадей назар ба дигар навъи матнҳо бештар ба назар мерасад ва тарчумай чунин воҳидҳои луғавӣ аз тарчумон маҳорату малакаи баланди тарчумониро тақозо менамояд.

Ҳар як забон вижагиҳои фарҳанги миллӣ, таърих, тафаккури мардуми он забонро инъикос мекунад ва ҳар як асари бадей дар доираи фарҳанги муайян оফарида мешавад. Ин аст, ки дар матнҳои бадей реалияҳо зиёд ба назар мерасанд ва интиқоли онҳо аз тарчумон маҳорати хуби тарчумониро талаб менамояд.

Дар тарчумашиноси ҷаҳоншиносӣ муқоисавӣ реалияҳо калимаҳое ба шумор мераванд, ки предмету падидаҳои бо фарҳанг, тарзи зисту зиндагонӣ, таъриҳи инҷунин, иқтисодиёти забони омӯхташаванда алоқаманд буда, дар баробари ин, ин гурӯҳи калимаҳо аз калима ва воҳидҳои луғавии забони муқоисашаванда баъзан вақт пурра ва баъзан қисман фарқ мекунанд [12, с.81].

Ҳамин тавр, зери мағҳуми “реалияҳо” мо ҳамон калимаву ибораҳоеро мефаҳмем, ки ҷанбаи миллӣ-фарҳангӣ дошта, ба фарҳанг, таъриҳ, тамаддун, дин ва расму оини ҳалқияти алоҳида рабт доранд. Ба ин гурӯҳи калимаҳо, калимаву ибораҳои ифодакунандай манзил, либосворӣ, ҳӯрока, ҷашну маросимҳо, анъанаҳо, асъор ва амсоли инҳо дохил мешаванд.

Калима-реалияҳои англисие, ки ифодакунандай ҳонаву иморатҳо мебошанд дар забони тоҷикӣ низ вучуд доранд, аммо онҳо на ҳама вақт метавонанд мағҳуми ҳонаву иморатҳои англисиро пурра дар бар гирифта, он мағҳумҳоро ба забони тоҷикӣ интиқол диханд, аз ин рӯ, мо метавонем калимаҳое, ки ифодакунандай ҳонаву иморатҳо ҳастанд, ба қатори реалияҳои этнографӣ дохил намоем. Ба қатори реалияҳои ифодакунандай иморату ҳонаҳо дар забони англисӣ калимаҳои *palace, castle, townhouse, cottage, villa, ranch* ва амсоли инҳо ва дар забони тоҷикӣ калимаҳои ҳона, қулба, кошона, қаср ва ғайраҳо дохил мешаванд, ки новобаста аз нишон дода шудани тарчумай онҳо дар фарҳангҳои дузабона ин навъи калимаҳо ба қатори воҳидҳои луғавии бемуодил дохил мешаванд. Масалан, дар фарҳангӣ дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ тарчумашои зерини калимаи англисии *castle* нишон дода шудааст: 1) қалъа, арк; 2) коҳ, қаср; 3) гуфт. ҳисор [7, с.141]. Бояд қайд кард, ки миёни тарчумашои нишондодашуда, дар забони тоҷикӣ фарқият дида мешавад. Калимаи “қалъа” дар забони тоҷикӣ “паноҳгоҳ” - ро ифода мекунад, ки бар фарози кӯҳ ё ҷойи баланд соҳта мешавад, аммо “арк” бошад, қалъаи амир, ҳон ё ҳокимнишин дар даруни ҳисори шаҳр, қалъаи хурд дар миёни қалъаи бузург мебошад. “Коҳ” ва “қаср” бинои бошуқӯҳро ифода мекунад, ки дар атрофаш боғ дорад. “Ҳисор” бошад, ин девори гирди қаълтаро дар назар дорад. Инҷунин, калимаҳои тоҷикии қалъа, қаср, қӯйик, арк ба забони англисӣ бо калимаҳои *castle, fortress, palace, mansion-house* интиқол мебошад, ки миёни онҳо низ фарқият дида мешавад. Агар калимаи “castle” ифодакунандай иморат барои амният бошад, пас “palace” иморати зебо бо боғу бӯстонсароӣҳо мебошад, ки барои нишон додани сарват пешбинӣ шудааст. Аз ин бармеояд, ки калимаҳои тоҷикӣ пурра маънои калимаи англисии “castle”-ро ифода карда наметавонанд, аз ин рӯ, тарчумашои нишондодашуда, муодили калимаи англисӣ набуда, танҳо калимаҳое мебошанд, ки ба калимаи англисӣ каме монандӣ ва наздиқӣ доранд. Барои интиқоли калимаи англисии “castle” дар забони тоҷикӣ бештар калимаи “қалъа” мувофиқ аст, чун ҳарду барои зиндагонӣ ва эмин будан аз душман пешбинӣ шудааст. Ҳангоми тарчумай ин гуна калимаҳо тарчумон бояд кӯшиш қунад, ки калимаи ҳарчи наздиктар ва монандро интиҳоб қунад, то тасаввуроти ҳонандаро оид ба он иморат пурратар намояд. Масалан, дар ҷумлаи зер калимаи “castle” дар матни асл истифода гардидааст, ки тарчумон онро ҳамчун “қаср” тарҷума кардааст:

....he put in a good deal of his time listening to good Father Andrew's charming old tales and legends about giants and fairies, dwarfs and genii, and enchanted castles, and gorgeous kings and princes [18, с.13-14]. – Ўзидтари вақт ҳудаишро дар пешин он қашши – Эндрю мегузаронид ва ҳикояҳои ўро дар хусуси навча ва паканаҳо, дар бобати масҳарарабоз ва афсунгарҳо, дар барои қасрҳои дилкуши, подиоҳон ва шаҳзодагони далери боазамат гӯш мекард [8, с.9].

Матнҳои бадей аз ибораҳои рехта ва воҳидҳои фразеологӣ боянд, ки на ҳамаи онҳо дар забони тарҷума мӯодили худро доранд. Аз ин рӯ, тарҷумонро зарур аст, ки онҳоро бо усули тасвирӣ ё шарҳ диҳад ё кӯшиш қунад, ки мутобиқати онҳоро дар забони тарҷума ёбад. Агар барои соҳибзабони матни асл маъни воҳидҳои фразеологӣ ва ҳусусиятҳои хосси миллию фарҳангӣ фаҳмо бошад, барои хонандае, ки аз фарҳанггу тамаддуни соҳибзабонони матни асл воқиф аст фаҳмидани онҳо хело мушкил аст. Аз ин рӯ, тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ аз як забон ба забони дигар мушкилоти назаррасро ба бор меорад ва ҳалли онҳо аз аҳамият орӣ нест.

Воҳидҳои фразеологӣ дорои ҳусусияти миллӣ ва тобишҳои услубӣ ва муассирӣ мебошанд. Тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ мушкилоти хоссеро ба миён меорад, зеро воҳидҳои фразеологӣ бо ҳусусиятҳои хосси фарҳангии соҳибзабонон ва дарки ҷаҳон аз ҷониби онҳо алоқамандии зич доранд [12, с.236]. Дар воҳидҳои фразеологӣ яке аз қалимаҳое, ки ҷузъи воҳиди фразеологӣ мебошад қисман ва ё пурра маъни аслии худро гум карда, ба маъни машозӣ истифода гардидааст, бинобар ин, тарҷумон ҳангоми тарҷума наметавонад барои дарёфти мӯодил ва ё маъни воҳиди фразеологӣ ба маъни ҷузъҳои он такя намояд.

Мӯодилнокии пурраи воҳидҳои фразеологиро он вақт мушоҳида намудан мумкин аст, ки воҳиди фразеологии забони асл бо воҳиди фразеологии забони тарҷума ҳам аз рӯйи маъно, мазмун, услуб ва таркиби луғавӣ мутобиқат намоянд. А.В. Кунин зери мағҳуми “мӯодилнокии пурраи воҳидҳои фразеологӣ” он воҳидҳои фразеологии забони асл ва тарҷумаро дар назар дорад, ки ҳам аз ҷиҳати маъни, луғавӣ, услубӣ ва ҳам ғарбии мӯофик меоянд [6, с.7]:

Масалан, ибораи фразеологии **монанди сагу ғурба** дар забони англисӣ мутобиқати луғавии худро дар шакли **like dogs and cats** ёфтааст, ки аз ҷиҳати мазмун ва соҳтор ба ҳам монанданд. Ибораи мазкур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳусусияти луғавии худро нигоҳ дошта, дар доираи ду забон ба маъни якхела корбурд мешавад. Аз ин рӯ, ибораи фразеологии **like dogs and cats** мӯодили пурраи ибораи фразеологии забони тоҷикии **монанди сагу ғурба** мебошад. Ҳангоми тарҷумаи асари бадеи забони тоҷикӣ тарҷумон низ ин мӯодили пурраро истифода намудааст:

«... инҳо монанди сагу ғурба ҳамеша ба якдигар дӯшиман мебошанд ва ба болои устухон мечанганд...» [1, с.140]. – «... they are natural enemies like dogs and cats and fight over every bone» [16, с.321].

Холати мазкур ҳангоми интиқоли ибораҳои фразеологии забони англисӣ низ ба назар мерасад. Масалан, мӯодилнокии пурра миёни ибораҳои фразеологии англисии **to be as silent as a mouse** ва мӯодили он дар забони тоҷикии **муши барин ҳомӯши будан** ба назар мерасад, ки дар онҳо ҳам мутобиқати пурраи мазмун ва ҳам таркиб мушоҳида мегардад. Ҳангоми тарҷумаи ибораи фразеологии англисӣ дар асари бадеи дар ҷумлаи зер низ тарҷумон аз мӯодили тоҷикии он истифода намудааст:

...and he was always sure **to be as silent as a mouse** when any such was present [19, с.7]. – *Дар пеии ин тавр одамҳо ў муши барин ҳомӯши буд* [19, с.6].

Дар сурати мавҷуд набудани мӯодили фразеологии пурра ё нопурра (қисман) тарҷумон кӯшиш менамояд, ки муродифи онро дар забони тарҷума ёбад. Инчунин, дар раванди тарҷума воҳидҳои фразеологияи вучуд доранд, ки дар забони тарҷума мӯодил ва муродифи худро надоранд. Дар илми тарҷумашиноӣ ин гуна ВФ ҳамчун воҳидҳои фразеологии бемуодил маъмуланд, ки ҳангоми интиқоли онҳо ба забони тарҷума тарҷумон бештар аз усули тарҷумаи тасвирӣ истифода менамояд:

Бемуодилиро ҳангоми интиқоли воҳиди фразеологии **ба ҷон омадан** – зила шудан, монда шудан, ба танг омадан, озурдаву ноҳуш шудан, безор шудан, бе димоғ шудан низ дидан мумкин аст, ки онро тарҷумон ҳамчун **to upset someone terribly** тарҷума намудааст:

*Вақте ки фаҳмиданд ман ҳам шеър менависам, аз ман таҳаллусам ва маъни таҳаллусамро менурсиданд. Ман аз ин гуна пурсиҳо **ба ҷон омада**, дар пайи ёфтани таҳаллус афтодам* [2, с.48]. – *Those who knew that I wrote verses began to ask me about my pseudonym and its meaning. This questioning upset me terribly and I decided to find a pseudonym that would have the greatest possible number of meanings* [17, с.59].

Таҳлилҳо нишон доданд, ки матни бадеи таҷассумгари таҷрибаи ҳаётӣ моддӣ ва маънавии гурӯҳи ҷамъиятӣ ва ё худи муаллиф буда, дар он назари муаллиф ба муҳити ўро иҳотакунанда, ҳаёт ва зиндагонии мардум ва даврони таъриҳии инъикос мейбад. Вай аз воҳидҳои луғавии ифодакунадандаи урғу одат, анъана, расму оин бой буда, дар онҳо воҳидҳои луғавии бемуодил

зиёд истифода мегарданд, чунки матн ифодагари як ҷузъи фарҳанг мебошад. Дар матнҳои бадей сермаъни калимаҳо зиёд ба назар мерасад ва калимаҳо бештар ба маънои маҷозиашон истифода гашта, муаллиф аз воҳидҳои фразеологӣ зиёд истифода менамояд, ки ин ҳусусияти лексикии матн бадеиро ифода мекунад.

Новобаста аз оне, ки матнҳои бадей фарҳанги соҳибзабононро таҷассум менамоянд, дар онҳо калимаҳо низ мушоҳида мешаванд, ки дар забони тарҷума мӯодили пурраи худро мейбанд. Ҳангоми тарҷумай матнҳои бадей тарҷумон бояд ҳусусиятҳои лексикии матнро ба назар гирифта, матнро аз забони асл ба забони тарҷума интиқол диҳад. Мутарҷим бояд аз изофаву тавзехоти гуногун, ки матни аслиро низ то андозае таҳриф мекунанд, худдорӣ кунад. Тарҷумай матнҳои бадей он вақт мукаммал ба шумор меравад, ки дар он услуби муаллиф нигоҳ дошта шудааст ва новобаста аз ин, матни тарҷумашуда барои хонанда фаҳмо ва возех мебошад ва соҳтору услуби матни тарҷумашуда ба қонуниятҳои забони тарҷума мувофиқат мекунад.

Муқарриз: Соҳибназарова X. – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДДЗТ ба номи С.Улуғзода.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Марги судхӯр / С. Айнӣ. – Сталинобод, 1961. – 350 с.
2. Айнӣ, С. Одина. Мактаби кухна. / С. Айнӣ. – Душанбе, 2016. – 240 с.
3. Андреева, Е.Д. Теория перевода. Технология перевода. Учебное пособие / Е.Д. Андреева; Оренбургский гос. ун-т. – Оренбург: ОГУ, 2017. – 152 с.
4. Барҳударов, Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Барҳурдаров. – М., 1975. – 240 с.
5. Кузнецов, Н.В. Семантические сложности перевода многозначных слов (на материале английского языка) / Н.В. Кузнецов – <https://www.alba-translating.ru/ru/ru/articles/2020/kuznetsov-2020.html>
6. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. - М. Высшая школа, 1986. - 336 с.
7. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 1016 с.
8. Марк Твен. Шоҳзода ва гадо. (Барои бачагони миёнсол ва қалонсол) / Твен, Марк. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1952. - 343 с.
9. Рецкер, Я.И. Учебное пособие по переводу с английского языка на русский / Я.И. Рецкер. - 3-е изд. – М., 1981. – 159 с.
10. Сдобников, В.В. Теория перевода (Коммуникативно-функциональный подход): учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков / В.В. Сдобников, К.Е. Калинин, О.В. Петрова. - М., 2019. – 512 с.
11. Стивенсон, Р.Л. Ҷазираи ҷавоҳирот / Р.Л. Стивенсон. – Сталинобод: Нашр.дав.тоҷик, 1952. – 257с.
12. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков: дис... док. филол... наук. 10.02.20 / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2016. – 358 с.
13. Тюленей, С.В. Теория перевода. Учебное пособие / С.В. Тюленей. – М.: Гардарики, 2004. - 336 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. [Иборат аз 2 ҷилд] / С. Назарзода, А. Сангинов, С. ва диг. – Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – Ҷ.1. – 950 с.
15. Юсупова, З.Ф. Художественный текст как единица культуры: лингвометодический аспект / З.Ф. Юсупова // Филология и культура. Philology and culture. – Казан, 2014. – №4 (38). – С.229-234.
16. Aini, S. The death of money-lender / S. Aini. - Moscow: Raduga, 1986. – 321 p.
17. Aini, S. The Village School. Narrative / S. Aini. – Dushanbe, 2010. – 276 p.
18. Twain, Mark. The Prince and the Pauper / Mark Twain; with an introduction and Notes by Robert Tine. Barnes and Noble Classics. – New York, 2004. - 230 p.
19. Stevenson, R.L. Treasure Island / R.L. Stevenson. – GB.: BPCC Paperbacks Ltd, 1993. – 183p.

ТАҲЛИЛИ ВИЖАГИҲОИ ЛЕКСИКИИ МАТНҲОИ БАДЕЙ ВА ҲУСУСИЯТИ ҲОССИ ТАРҔУМАИ ОНҲО

Дар мақолаи мазкур муаллиф вижагиҳои лексикии матнҳои бадеиро таҳлил намуда, ҳусусиятҳои ҳосси тарҷумай онҳоро нишон додааст. Муаллиф қайд намудааст, ки чун дар матнҳои бадей фарҳанг, тамаддун, урғу одат, аньана ва расму ойини соҳибзабонон таҷассум ёфтааст, аз ин рӯ, онҳо аз воҳидҳои лугавии бемуодил бой мебошанд ва тарҷумай онҳо дорои ҳусусияти ҳосси худ мебошанд. Бояд қайд кард, ки на ҳамеша воҳидҳои лугавии бемуодил урғу одат ва фарҳангу тамаддуно ифода менамоянд. Миёни воҳидҳои лугавии бемуодил калимаҳо низ мушоҳида мегарданд, ки новобаста аз калимаҳои рӯзмарра буданашон мӯодили пурра ва қисман надоранд ва холигҳоро дар забони тарҷума ба вучуд меоранд. Ин гуна холигҳои байназабониро дар илми тарҷумашиносӣ лакунаҳо меноманд. Инчунин, ба матнҳои бадей сермаъногии калимаҳо хос мебошад. Дар матнҳои бадей калимаҳо бештар ба маънои маҷозиашон истифода мешаванд. Новобаста аз ҳусусияти мазкури матнҳои бадей дар онҳо калимаҳо низ ба назар мерасанд, ки ба маънои аслиашон истифода гардида, дар забони тарҷума мӯодилҳои пурраи худро мейбанд. Ба матнҳои бадей мавҷудияти колабҳои устувори тайёр хос нест, ки онҳо дар дигар намудҳои матнҳо вучуд доранд.

Набудани онҳо кори тарҷумонро мушкил мегардонад, зеро қолабҳои тайёр дар забони тарҷума низ муодили худро дошта, барои тарҷумон дар раванди тарҷума осониро ба миён меорад. Муаллиф баъд аз таҳлилҳо хусусиятҳои лексикии матнҳои бадеиро муайян намуда, онҳоро дар хулоса пай дар пай номбар намудааст. Вай ба хулосае омадааст, ки ҳангоми тарҷумайи матнҳои бадеиро бояд хусусиятҳои лексикии матнҳои бадеиро ба назар гирифта, онро тарҷума намояд ва дар ин сурат, ў ба мукаммалию комилии тарҷума ноил мегардад.

АНАЛИЗ ЛЕКСИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ И СПЕЦИФИКА ИХ ПЕРЕВОДА

В данной статье автор анализирует лексические особенности художественных текстов и показывает специфику их перевода. Автор подчеркнул, что поскольку культура, цивилизация, обычаи, традиции и носителей языка нашли свое воплощение в художественных текстах, то они богаты безэквивалентными лексическими единицами и их перевод имеет свои особенности. Следует отметить, что безэквивалентные лексические единицы не всегда представляют собой обычаи, культуру особенности народов. Среди безэквивалентных лексических единиц также есть слова, которые, несмотря на то, что они являются повседневными словами, не имеют ни полного эквивалента, ни частичного эквивалента и создают пробелы в языке перевода. Такие межъязыковые пробелы в переводе называются лакунами. Также для слов в художественных текстах характерна многозначность. В художественных текстах слова чаще всего употребляются в переносном значении. Независимо от характера художественных текстов, в них также есть слова, которые употребляются в своем прямом значении и находят свои полные эквиваленты в языке перевода. Для художественных текстов не характерно наличие готовых устойчивых шаблонов, которые существуют в других типах текстов. Их отсутствие усложняет работу переводчика, так как готовые шаблоны имеют свои эквиваленты в языке перевода, что облегчает переводчику процесс перевода. В результате анализа автор определил лексические признаки художественных текстов и последовательно перечислил их в заключении. Автор пришел к выводу, что при переводе художественных текстов переводчик должен учитывать лексические особенности художественных текстов, и в этом случае он добьется эквивалентности и адекватности перевода.

ANALYSIS OF THE LEXICAL FEATURES OF LITERARY TEXTS AND THE SPECIFICS OF THEIR TRANSLATION

In this article, the author analyzes the lexical features of literary texts and shows the specifics of their translation. The author emphasized that since the culture, civilization, customs, traditions and customs of native speakers are embodied in literary texts, they are rich in non-equivalent lexical units and their translation has its own characteristics. It should be noted that non-equivalent lexical units do not always represent customs, culture and civilization. Among the non-equivalent lexical units there are also words that, despite being everyday words, have neither a full equivalent nor a partial equivalent and create gaps in the target language. Such interlingual gaps in translation are called lacunae. Also, words in literary texts are characterized by ambiguity. In literary texts, words are most often used in a figurative sense. Regardless of the nature of literary texts, they also contain words that are used in their direct meaning and find their full equivalents in the target language. For artistic texts, the presence of ready-made stable patterns that exist in other types of texts is not typical. Their absence complicates the translator's work, since ready-made templates have their equivalents in the target language, which makes the translation process easier for the translator. After the analysis, the author determined the lexical features of literary texts and listed them sequentially in the conclusion. The author came to the conclusion that when translating literary texts, the translator must take into account the lexical features of literary texts, and in this case he will achieve the equivalence and adequacy of the translation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зарипов Қобилҷон Ашуралиевиҷ – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи филологияи англisis. **Сурӯға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. Е-mail: qobiljonzaripov79@mail.ru. Тел.: (+992) 901-06-09-90

Сведения об авторе: Зарипов Қобилҷон Ашуралиевиҷ – Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзода, старший преподаватель кафедры английской филологии. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Е-mail: qobiljonzaripov79@mail.ru. Тел.: (+992) 901-06-09-90

Information about the author: Zaripov Kobiljon Ashuralievich – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotima Ulughzoda, Senior teacher of the Department of English Philology. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str. 17/6. E-mail: qobiljonzaripov79@mail.ru. Phone: (+992) 901-06-09-90

**ТАКРОРИ УНСУРҲОИ ЛУГАВӢ ВА ГРАММАТИКӢ ДАР МАҶОЛАҲОИ
ПУБЛИТСИСТИИ С. АЙӢ**

**Сафаралиева М.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Маҳз С.Айӣ буд, ки меъёри таъсирнокии забони матбуотро аз рӯзи аввали нашри он дар софию равонию оммафаҳмияш медид. Силсилаи маҷолаҳои устод дар саҳифаҳои «Шуълаи инқилоб», «Бедории тоҷик», «Овози тоҷик» имрӯз ҳам муосирияти худро дар гузоришу ҳалли масъалаҳои мухталифи забон гум накардааст [3, с.34].

Дар тасвири пуробурандги воқеаҳои зиндагӣ истифодаи воситаҳои таъсирбахши лексикии забон, интихоб ва тарзи истеъмоли лугат чӣ андоза мухим бошад, кор фармудани воситаҳои синтаксисӣ, аз рӯйи талаботи фикр, тақозои маъно ва маҷоми сухан ҷо ба ҷо гузошта, ба риштаи ибораю ҷумла қашидани қалимаҳо низ ба ҳамон андоза мухим аст. «Ҷо ба ҷо гузоштани қалима мухимтарин асрори эҷодии ҳар як нависанда аст ва ҳар касе, ки ин сирро намедонад, тамоман навишта наметавонад» – мегӯяд услубшиноси рус И.И. Давидов [5, с.468].

Аслан, қалимаҳо мағҳумҳои ҷудогонаро мефаҳмонанд, фикр танҳо дар ҳамон маврид ифода мейбад, ки ин қалимаҳо аз рӯйи қоидаҳои забон бо ҳамдигар алоқаманд шуда омада, ҷумларо ташкил диханд. Бинобар ин, саҳеху равshan баён кардани мақсад ба мавқеъ, тарзи алоқаи қалимаҳо, банду баст ва соҳти ибораю ҷумлаҳо ҳам вобаста аст.

Бо мақсади таъсирбахш ифода намудани фикр, одатан, аз чунин воситаҳои синтаксисӣ: интонатсия, задаи мантиқӣ, тартиби қалима ва ҳоказо истифода мекунанд [7, с.147].

Такрори қалимаю ибораҳо ҷун воситай таъсирбахш ифода кардани фикр дар забони асарҳои бадеӣ ва маҷолаҳои публитсистӣ мавқеи мухим дорад. Дар ин ҷо ҳусусиятҳои услубӣ ва ҷиҳатҳои ҳарактерноки қалимаҳоро дар маҷолаҳои С.Айӣ дидо мебароем.

Такрор дар забон вазифаҳои мухталифи лексикӣ – семантиկӣ, грамматикӣ ва услубиро адо мекунад. Баъзе воситаҳои синтаксисии такрори қалимаю ибораҳо дар як қатор асару маҷолаҳои илмӣ мухтасар шарҳ дода шудаанд [11, с.20]. Бар замми ин, такрор дар назм ҷун санъати сухан ба таври васеъ истифода мешавад [6, с.159-162].

Такрори қалима, таркиб, ибора, ҷумла ва ҳатто порҷаҳои яклюҳт дар услубиноси ӯзӣ ба навъҳои зиёде ҷудо карда мешавад [4, с.222-226], ки аксарияти онҳо дар маҷолаҳои солҳои бистуми устод Айӣ дучор меоянд.

Нависанда барои қувват додани ифодаи фикр, таъкид намудани маъно ва, маҳсусан, қайд намудани амалу аломате, ки дар қалима ё ибораи такрор зикр ёфтааст, аз ин воситай таъсирбахши синтаксисӣ фоида бурдааст:

Такрори унсурҳои луғавӣ:

a) қалима:

Дар ин матн бо мақсади таъкиди маънои аъзоҳои ҷиҳа қалимаи *якдигар* чор маротиба такрор шудааст: Аз ин ҷоҳӣ, ки мо – туркистониён, аз беилмӣ ва ҷаҳонат аввал шаҳр-шаҳр, қария-қария ва фирқа-фирқа шуда *якдигарро* задем, *якдигарро* куштем, ҳонаи *якдигарро* тороҷ ва яғмо кардем, ирзу номуси *якдигарро* барбод додем [1, с.37]. ...коргарони заводҳои пахта ба Ҷумҳурии Ӯзбекистон ҳар шаҳр *тоҷик аст*, саройбон *тоҷик аст* [1, с.72]. Аскар *нест*, аслиҳа *нест*, озуқа *нест*, пул *нест*, мухимтар аз ҳама сарони коркуни таҷрибакор *нест...* [2, с.144].

Аз мисолҳои овардашуда маълум мегардад, ки такрори қалима барои ҳамоҳангии ифода, ҷозибанок баромадани сухан хизмат мерасонад. Нависанда дар баёни воқеа қалимаэро такроран оварда, онро амиқ ва ҳарҷониба маънидод мекунад ва бо ин васила тамоми диққати ҳонандаро ба он ҷалб менамояд.

б) ибора:

Нависанда барои диққати ҳонандаро ба мазмуни ягон қалима ё ибора ҷалб намудан фикри асосиро дар ҷумлаи аввалин ифода карда, баъд ҳамон ҷузъи ҷумларо, ки асли мақсадро дар бар мегирад, такрор ба такрор меорад ва ба тафсил шарҳу эзоҳ дода,

мундарицаи онро ҳарчониба кушода медиҳад. Чунончи, дар мисоли зерин ибораи *олами Шарқ* истифода шудааст:

Дар натиҷаи ин ҳуҷум ва тороч *олами Шарқ* факир шуд, *олами Шарқ* ғулом шуд, *олами Шарқ* аз дастгоҳҳои ҷизсозӣ тамоман маҳрум монд... [1, с.75].

Такрори калима. Такрори сарҷумла дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ: Моро лозим аст, ки ҳарчи зудтар ба сафи Асокири Сурх даромада, ба худ ва ба навъи худ хидмат намоем. *Моро лозим аст, ки* ҳарчи пештар ва бештар ба шоҳроҳи маориф ва танвири афкор раҳсипор гардида, аз байни худамон аҳли қаламҳои намоён ба майдони мубориза расонем [2, с.109]. Ҳамон рӯз аст рӯзи озодӣ, ҳамон рӯз аст рӯзи ҳалосӣ, ҳамон рӯз аст рӯзи суруру шодӣ, ки подшоҳони сарватдори Фарангистон бо тоҷу таҳти худ ба ҷаҳаннам шитобанд. Инишоолло, ҳамон рӯз наздик аст! [2, с.110].

Чунон ки аз мисолҳои охирин маълум мегардад, сарҷумлаи такрор барои таъсирбахш баромадани сухан ва саҳеху равshan ифода кардани матлаби нависанда мусоидат намудааст.

Такрори унсурҳои грамматикӣ:

а) пешоянд: Ҳеч шубҳа нест, ки инсон *барои* муомала кардан бо милали мухталифа, *барои* ҳуқуқ гирифтан аз ҳукумат, *барои* омезиш кардан бо хешу акрабо, *барои* тарбият кардани авлод ва оила, *барои* пеш бурдани қасбу ҳунари шаҳсии худ, *барои* таъмини майшати ҳаррӯза, ҳулоса *барои* зиндагӣ кардан дар дунё, ба як фикри соиб (рост) ва ҳатти ҳаракати дуруст мухтоҷ аст [2, с.103].

Чи тарз ки аз мисоли боло аён аст, С.Айнӣ барои таъсирбахш баромадани суханаш пешоянди «барои»-ро ҳафт маротиба такрор намудааст.

б) пайвандак: Ҳангоме ки ранҷбарони Русия алами инқилобро бардошта, моро аз асорати панҷоҳсолаи ҳукумати мустабидда ҳалос кардаанд, ҳангоме ки ранҷбарони Русия дар ҳалосии аҳли Шарқ умуман, мо – мусулмонон, ҳусусан, аз зери бори ғуломии шаддодони Ғарб камар бастаанд, ҳангоме ки Ҳукумати Шуравии Русия тамоми фаҳшонаҳоро баста, ба ҷойи он яке бар сад дорулилмҳо, мактабҳо, мадрасаҳо, курсҳо кушода, оқибат ҳангоме ки Ҳукумати Шуравии Туркистон ба фармоши Ҳукумати Шуравии Марказии Русия аксари кори идораи Туркистонро ба супурдан ба дасти мусулмонон қарор додаст, мо тамошобинӣ мекунем, мо ҳанӯз ин ҳама сели инқилобро абри даргузар, ин ҳама шурӯ ғавгоро талотуми ҳавои айёми баҳор мепиндорем [2, с.103].

Дар ин ҷо такрори ҷонишинҳои «мо» ва «ин ҳама» дар ифодаи ҳиссу ҳаяҷони нависанда роли қалон бозидаанд.

Агар мо шараф ҳоҳем, *агар* мо номус ҳоҳем, *агар* мо иззату обрӯй ҳоҳем, *агар* мо ҳуқуқ ҳоҳем, ба иборати кӯтоҳ – *агар* мо ҳаёт ҳоҳем, бояд, ки фурсат нагузаронда, ҷанг ба домони сайфу қалам занем [2, с.130]. *Модом* ки мо озодиро меҳоҳем, *модом* ки мо истиқлол ва имтиёзро соҳибем, *модом* ки истихлоси олами исломро ҳоҳонем, *модом* ки поймол шудани ватан, зан ва фарзандамонро раво надорем, ҳулоса – *модом* ки мо аз мурдан ва зиндагии бадтар аз марг метарсем, бояд ки имрӯзро ба фардо нагузонта, аз худ фирмӯҳои гарбӣ ташкил дидем... [2, с.138].

Одатан, нависанда амалеро зикр намуда, бо ёрии пайвандакҳои «агар» ва «модом ки» шарҳ медиҳад, ки он амал ҷай тарз бояд ҳалли ҳудро ёбад. Дар охири ҷумла роҳи ҳалли ин мушкилотро меорад. Пайвандаки *агар* дар матн ҷорӣ маротиба ва пайвандаки *модом ки* панҷ маротиба такрор шудаанд.

в) ҳиссачаи инкории «на»:

...на ба сайф рағбат дорем, *на* ба қалам, *на* ёди озодӣ дорем, *на* орзу ҳуқуқ... [2, с.139].

Муаллиф таъкид мекунад, ки мо, шарқиён, аз ҳама қафомондаем ва ба ҳеч чиз рағбат надорем. Ин таъкид ба воситаи ҳиссачаи инкории «на» хеле ҷолибу таъсирбахш баромадааст.

Агар такрори ду овоз дар ду калима хилоғи фасоҳати забон, аз ҷумла ба услуби рӯзноманигорӣ низ, шуморида шуда бошад, пас такрори калимаю ибораҳои бемавқеъ тамоман хилоғи ҳусни баён аст. Калимаю ифодаҳои забонзада назари хонандаро бозмединанд, шунавандаро зуд дилбазан мекунанд, нутқро хира, камтаъсир, муғлақ мегардонанд. Такрори калима ба равшанини ифодаи фикр ҳалал мерасонад. Мақсади асосӣ дар байни калимаҳои зиёди нодаркор нопадид гардида, ба шунаванда номафҳум мемонад [7, с.155]

Аз таҳлили чанд мисоли боло маълум мегардад, ки С.Айнӣ калимаю ибораҳоро донистаю надониста такроран кор нафармудааст, балки аз он чун воситай услубии забон бо мақсади муайян истифода бурдааст.

Устод Айнӣ дар мақолаҳои солҳои 20-ум эҷоднамудааш барои забонзада нашудани сухан гурез аз такрори калимаро низ хеле моҳирона истифода намудааст.

Ҳар як нависанда дар истифодаи муродифҳо услуби хос дорад. Аз ҷумла, устод Айнӣ дар асарҳои бадеъ ва ҳатто дар мақолаҳои публистиши аз ин боигарии лугавӣ моҳирона истифода кардааст. Ӯ маъни калима, тобишҳои иловагии онро омӯхта, ҳар яки онро дар мавқеи худаш кор мефармояд. Дар як ҷумла ва ё як матн агар калима як бор истифода шуда бошад, албатта, бори дигар синоними онро меоварад, ки ин бо мақсади гурез аз такрор ва забонзада нашудани калима мебошад.

Гурез аз такрор дар мақолаҳои публистиши С.Айнӣ ҷунин сурат мегирад:

1. Аз силсилаи муродифоти лугавӣ муродифоти ҳаммаъно интихоб мешаванд: зарур (11м) // лозим (86м) // даркор (13м); калон(8м) // бузург (87м); ба зери даст // ба даст даровардан.

Ба ҳар ҳол китобҳои мактабии тоҷиконро аз сари нав тартиб карда, чоп кардан лозим аст. Нахустин алифбо ва китоби саводро тайёр карда, аз паси он қадом китоб, ки бештар даркор аст, пештар ҳозир кардан зарур аст.

Дар ин ҷо синонимҳои лозим, зарур ва даркор истифода шудаанд, ки ҳаммаъноянд ва ҷойи якдигарро иваз карда метавонанд.

2. Бо таркибу ибораҳои муродифӣ ифода мешаванд: Инқилоби Үктабр // Инқилоби бузурги ҷаҳоноро // инқилоби калон // инқилоби ҳумоюн:

Имрӯз мо пур шудани соли ҳафтуми Инқилоби Үктабро ид мекунем. Имрӯз ин Инқилоби бузурги ҷаҳоноро, яъне инқилоби Үктабр соли ҳафтуми ҳудро пур карда, қадам ба соли ҳаштум мегузорад. Мо аз шарофатҳои ин инқилоб, ки ба ҳалқи ҷаҳон расид, ҷашм пӯшида, чи қадарҳо манфиатбардор шудани аҳолии Шарқро аз ин инқилоби калон баён менамоем. Ҳукумати марказии Русия, ки маркази ин инқилоби ҳумоюн ба шумор меравад, ба ин ҳама мамлакатҳо, ҳайрҳоҳӣ, ёрмандӣ ва роҳбарӣ мекунад.

Сифатҳои калон, бузург, ҷаҳоноро, ҳумоюн дар тасвири исми таркибии Инқилоби Үктабр ва муродифоти он хеле хуб кор фармуда шудаанд. Ҷунончи, С.Айнӣ маротибаи аввал Инқилоби Үктабр гуфта, баъдан Инқилоби бузурги ҷаҳоноро, инқилоби калон, инқилоби ҳумоюн барин ибораҳоро истифода намудааст.

Азбаски үнвони воқеаҳои сиёсию иҷтимоии таъриҳӣ барои мардум воқеаи нав ба шумор мерафт ва он ном дар ибтидо забонзада ва рехта нашуда буд, муаллиф ба истилоҳи инқилоб сифатҳои гуногуни калон, бузург ва ҳумоюнро нисбат дода, силсила муродифоти он – ин инқилоби бузурги ҷаҳоноро, ин инқилоби калон, ин инқилоби ҳумоюнро соҳтааст. Баъдтар ба таркиби он үнвон сифати «кабир» ворид гардида «Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр» ном гирифт.

Дар мақолаҳои солҳои 20-ум калимаи калон 8 маротиба, бузург 87 маротиба, ҳумоюн ва ҷаҳоноро танҳо дар ҳамин мисоли овардаи мо истифода шудаанду ҳалос. Инқилоб 186 маротиба ва Инқилоби Үктабр 44 маротиба истифода шудааст. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки калимаи бузург дар мақолаҳои С.Айнӣ аз муродифҳои дигара什 серистеъмолтар аст.

Дар матни зерин ба зери даст // ба даст даровардан гунаҳои як ифодаанд, ки ба таъбирҳои «ба ҷайби худ қашидан» ва «ҳидматгори худ намудан» қаробати маъниӣ доранд. Ин ҳам як тарзи гурез аз якрангии ифодаи матлаб аст. Феълҳои зинда бод ва поянда бод хитобаҳои муштаракмаъноянд ва барои рангин баромадани хитоб кумак мерасонанд:

Сарватеро, ки ҳосили дастронҷи ранҷбарон аст, сарфи тӯпу туғанг намуда, олами Шарқро ба зери бандагии худ дароварданд ва бокимондаи ин оламро низ меҳоҳанд ба даст дароварда тамоми сарвати дунёро ба ҷайби худ қашанд ва ба ҳавасҳои худ сарф намоянд, ранҷбарони гарбӣ ва мазлумони шарқиро абадӣ ғулом ва ҳидматгори худ намоянд.

Зинда бод Инқилоби Үктабр!

Појнда бод озодии Шарқ!

Дар ин матн муаллиф аз муродифоти наҳвии «сарфи тӯпу туғанг намуда» (// ба тӯпу туғанг сарф намуда); ба ҳавасҳои худ сарф намоянд (// сарфи ҳавасҳои худ намоянд) низ бо мақсади гурез аз қолабҳои якхелai ифода моҳирона истифода бурдааст [8, с.60-68].

Иборахои рехтаи муродифии «ба даст даровардан» ва «ба зери бандагии худ даровардан» низ маҳз бо ҳамин мақсади услубӣ истифода шудаанд.

Мисоли дигар:

Ба муқобили ин гурусначашмон қиём карда, асоси ҳукуматдории эшонро барандохтан аз манфиати муштаракаи *ранҷбарони гарбӣ* ва *мазлумони шарқист*.

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар мақолаҳои устод Айнӣ истилоҳоти маъмули он замон-*ранҷбарон* 38 маротиба ва *мазлумон* 41 маротиба истифода гардидааст.

Ин калимаҳо хусусияти истилоҳоти сиёсию иҷтимоӣ касб намуда, баъдтар камистеъмол шуда, тадриҷан аз истеъмол тамоман баромадаанд. Ин вожаҳо аз лиҳози маънии истилоҳӣ ба «пролетар» қаробат доштанд, ки мағҳуми синфи коргари камбағалро ифода мекарданд.

3. Бо муродифҳои тобиши гуногуни маъноидошта ифода мешаванд: *дод // супурд; ҳозир намуданд // ба майдон нест; серсол // кухансол; (озодӣ) доданд // (муҳторият) баҳшиданд // пешкаш карданд; арз карда будем // музокара меронем; ахбор // хабар // иттилоъ; нав // тоза ба ин гурӯҳ доҳил мешаванд.*

Дар матни зерин нависанда аввал «тоифаи қирғиз хеле китоб ҳозир намуданд» гуфтааст, аммо дар ҷумлаи дуюм барои забонзада нашудани таркиби феълӣ «(аз тоифаи ўзбак чизе) ба майдон нест»-ро ба кор бурдааст. Ин ҳам як усули худдорӣ аз такрори бемавқеи қолабҳои якхелаи наҳвӣ мебошад:

Тоифаи қирғиз, аз он ҷо ки дар байни худ мардони боилми коркун доштанд, ба зудӣ сари кор омада, то ҳол хеле китоб ҳозир намуданд. Аммо ба ном тоифаи ўзбак гайр аз ду-се китобчае, ки аз тоторӣ *табдил дода шудааст* ва ҳанӯз дар лаҳҷаи нахустини худ боқист, дигар чизе *ба майдон нест* [12, с.60].

Дар мисоли зерин С.Айнӣ муродифи *миллати серсол* ва баъдан *давлати кухансол* мегӯяд, ки хеле мувофиқ омадааст:

Умед аст, ки ин *миллати серсол* ва ин *давлати кухансол*ро ҳам дар рӯйи дунё озод ва дар қатори миллатҳои зинда бинем.

Дар ҷумлаи зерин (озодӣ) *доданд*, (муҳторият) *баҳшиданд* ва *пешкаш карданд* муродиф буда, ҳар қадоми онҳо бо мақсади гурез аз такрор дар мавқеи худ омадааст:

Ба ҳама фуқарои косиба ва миллатҳои маҳкума озодӣ *доданд*, ба мо – туркистониён, низ ҷумҳурият ва муҳторияти ҷудогона *баҳшиданд*, «сайфу қалам»-ро, ки ҳукми нигини Сулаймонро дорад, ба мо *пешкаш карданд*, аммо мо «Ман ҳамон Аҳмади порина, ки будам, ҳастам», мегӯем... [2, с.154].

Дар матнҳои зерин муродифҳои *ахбор*, *хабар* ва *иттилоъ* хеле мувофиқ истифода шудаанд, ки дар ин ҷо *ахбор* шакли ҷамъи *хабар* буда, дар тамоми мақолаҳои солҳои 20-уми нависанда 10 маротиба, *хабар* бошад 74 маротиба ва *иттилоъ* ҳамагӣ 3 маротиба ба кор рафтааст. Дар ин ҷо С.Айнӣ «ахбор»-ро ба мағҳуми ҷамъ, «хабар»-ро ба мағҳуми танҳо истифода бурдааст:

Дар болои ин *ахбор*, *хабари* ба ҳудуди Қафқоз наздик расидани «Урдуи Шарқ»-ро зам кунем... Ононе, ки телгирофи бесим дар дасташон буд, аҳволро мувофиқи раъи худ ба Москва *иттилоъ* медоданд.

С.Айнӣ дар ҳошияни романи «Шодӣ» чунин ишора кардааст: «Феълҳои ёридиҳанда дар ҷумлаҳои ба ҳам наздик бояд такрор наёбанд. Масалан: *шуд*, *кард*-*гардид*, *намуд* ва монанди инҳо» [12, с.142].

4. Бо муродифҳои хусусияти услубидошта ифода меёбанд: *ба мо супурд // ба дасти мо дод; манзалате дид // ба манзалате афтод; муомила кардан, муомиларо раво доштан // сулук кардан; барпо гардидан // таъсис гардидан // таъсис шудан // барпо шудан. Мисол:*

Як подшоҳе, ки ба як шоҳзодаи меҳмон ин *муомиларо раво медорад*, оё ба раиягони зери дasti худ ҷӣ гуна *сулук мекарда бошад?*

Вожаи сулук дар лугат «равиш», «рафтор» тавзех ёфтааст [10, с.544].

Феълҳои *муомила кардан*, сулук *кардан* бо таъбири *муомиларо раво доштан* ҳаммаъно буда, *муомила кардан* хеле серистеъмол аст ва дар забони гуфтугӯйӣ ва китобӣ баробар ба кор бурда мешаванд. Аммо *сулук кардан*, ки ҷузъи асосии он-сулук мисли *муомила* (*муомила*) калимаи иқтибосии арабист, дар гуфтугӯй кор фармуда намешавад, дар забони адабии китобӣ ҳам аҳёнан истифода мешавад. Шояд С.Айнӣ барои бори дигар такрор накардани *муомила кардан* ва *муомиларо раво донистан* ноилоч аз феъли *сулук кардан* фоида

бурда бошад. Таъбири «ба касе муомилаеро раво доштан» хосси забони адабии китобист ва дар услуби малеҳи баён ба кор меравад.

Дар ин чумла ҳам бо ҳамон мулоҳиза чунин *муомила* *кунад* нагуфтааст, зеро феъли *кардан* дар охири чумла омадааст.

Шакли аслии арабии калима *муомала* аст, vale ба тағиироти фонетикӣ дучор омада, шакли тағиирёфтаи он, ки ба талаффузи забони тоҷикӣ мутобиқ аст, *муомила* ба вучуд омадааст. Ин ду тарзи шакли калима ҳоло ҳам дар забони матбуот ба назар мерасад.

Мисоли дигарро аз назар мегузаронем:

Дар ҳар қӯчаву маҳаллаи мо мактабҳо *барпо шуд*. Барои ононе, ки дорои ҳатту савод нестанд ва умрашон аз синни таҳсилӣ гузаштааст, курсҳои бегоҳӣ ва шабона *таъсис гардиҷ*.

Агар нависанда дар ин матн «*мактабҳо таъсис гардиҷ*» мегуфт, ҷандон мувофиқ намеомад, бинобар ин муродифи *барпо гардиҷ*ро истифода намудааст. Дар мақолаҳои солҳои 20-ум таълифкардаи муаллиф феъли *таъсис шуд* 11 маротиба ва *барпо гардиҷ* 49 маротиба истифода шудааст. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки дар эҷодиёти С.Айнӣ низ феъли *барпо гардиҷ* нисбат ба *таъсис шуд* серистеъмол будааст, чунон ки дар забони имрӯза ҳам феъли таркибии «*таъсис гардиҷ*» (шуд, ёфт) бештар дар услуби расмӣ ва ғоҳе дар забони матбуот истифода мешавад.

5. Бо муродифоти лугавӣ ва фразеологӣ ифода мешаванд:

Хукумати Шуроӣ танҳо сиёсати дохилиамонро *ба мо насуурӯд*, балки сиёсати ҳориҷиро низ *ба дасти мо дод*.

Дар ин чумла воҳиди лугавии *супурдан* (*насуурӯдам*) ва воҳиди фразеологии *ба дасти касе додан* ҳамчун муродиф барои ҳуддорӣ аз такрор истифода шудаанд.

Қайд кардан зарур аст, ки С.Айнӣ доир ба ҳарфи нафӣ (инкорӣ), ки дар ин матн бо феъли *насуурӯд* омадааст, матноро дар қайдҳояш таҳлил намуда, мегӯяд:

Матн: «Мо медонем, ки на франсузҳо, на италиявихо баҳри ақлгумкардагони Хонаи Сафед ё хонаи Зард ба ҷанг ҳоҳанд рафт».

Қайд: «Ин чумла мақсадро ифода намекунад, охири чумла «*ҳоҳанд рафт*»-ро ба «*наҳоҳанд рафт*» бадал кардан зарур аст. Зеро ҳар ғоҳ якчанд исм бо ҳарфи нафӣ такрор ёбад, дар ҳабар бо тарзи таъқид такрор ёфтани ҳарфи нафӣ лозим аст» [12, с.143].

Олами ислом ҳар шараф ва *манзалате*, ки дид, ба воситаи сайфу қалам дид, ба ҳар ҳорӣ ва *манзалате*, ки *афтод*, ба сабаби аз даст додани ин афтод.

Дар ин ҷо таъбирҳои *манзалате* дид ва ба *манзалате афтод* барои такрор нашудани калима ё таъбир истифода гардидаанд.

Хулоса, устод Айнӣ барои забонзода нашудани калима ва гурез аз такрор зиёд андеша карда, ҳар як калимаро дар ҷойи худ ва бегалат истифода намудааст.

Муқарриз: *Мирзоева М. Ҷ.* – д. и. ф., профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Ахгари инқилоб / С.Айнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1974. – 264с.
2. Айнӣ, С. Куллиёт / С.Айнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1977 – Ч.9. – 480 с.
3. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос / Т.Бердиева. – Душанбе: Ирфон, 1991.
4. Гвоздев, А.Н. Очерки по стилистике русского языка / А.Н. Гвоздев. – М., 1955. – 460 с.
5. Давыдов И.И. Опыт общесравнительной грамматики русского языка / И.И. Давыдов. Изд. 3. - СПб, 1854. - С.468.
6. Зехнӣ, Т. Санъати сухан / Т.Зехнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
7. Камолиддинов, Б. Дар бораи як воситаи синтаксисии ифоданокии забон / Б. Камолиддинов // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 1974.
8. Камолиддинов, Б. Синтаксическая синонимия в современном таджикском литературном языке / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 2012.
9. Қаландаров, С. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар «Наводир-ул-вақоэъ»-и Аҳмади Дониш / С.Қаландаров. – Душанбе: Олами китоб, 2010.
10. Муҳаммадиев, М. Лугати синонимҳои забони тоҷикӣ / М.Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 271 с.
11. Таджиев, Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке / Д.Т. Таджиев. – Сталинабад, 1955.
12. Тарҷума ва балоғати сухан. – Душанбе, 2004.
13. Тарҷума ва тарҷумаи бадей. – Душанбе: Матбуот, 2011.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ч.1. – 952 с.
15. Ҳочиев, С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX / С.Ҳочиев. – Дониш, 1987.

ТАКРОРИ УНСУРҲОИ ЛУҒАВӢ ВА ГРАММАТИКӢ ДАР МАҶОЛАҲОИ ПУБЛИСТИСТИИ С. АЙӢ

Дар мақола муаллиф мавзӯи такрори унсурҳои луғавӣ ва грамматикро дар мақолаҳои публисистии С. Айӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Маҳз С. Айӣ буд, ки меъёри таъсирнокии забони матбуотро аз рӯзи аввали нашри он дар софию печонӣ, равонию оммафаҳмияш медид. Муаллиф қайд менамояд, ки дар тасвири пуробурандги воқеаҳои зиндагӣ истифодай воситаҳои таъсирбахши лексикии забон, интихоб ва тарзи истеъмоли луғат чӣ андоза мухим бошад, кор фармудани воситаҳои синтаксисӣ, аз рӯи талаботи фикр, тақозои маъно ва мақоми сухан ҷо ба ҷо гузашта, ба риштai ибораю ҷумла қашидани қалимаҳо низ ба ҳамон андоза мухим аст. Аслан, қалимаҳо мағҳумҳои ҷудогонаро мефаҳмонанд, фикр танҳо дар ҳамон маврид ифода мейбад, ки ин қалимаҳо аз рӯи қоидаҳои забон бо ҳамдигар алоқаманд шуда омада, ҷумларо ташкил диданд. Бинобар ин, саҳеху равшан баён кардани мақсад ба мавқеъ, тарзи алоқаи қалимаҳо, банду баст ва соҳти ибораю ҷумлаҳо ҳам вобаста аст. Такрори қалимаю ибораҳо чун воситаи таъсирбахши ифода кардани фикр дар забони асарҳои бадӣ ва мақолаҳои публисистӣ мавқеи мухим дорад. Дар мақола муаллиф ҳусусиятҳои услубӣ ва ҷиҳатҳои ҳарактерноки қалимаҳоро дар мақолаҳои С. Айӣ мавриди омӯзиш қарор додааст.

Қалидвожаҳо: такрор дар забон, такрори қалима, вазифаҳои мухталифи лексикӣ – семантикий, грамматикӣ ва услубӣ, воситаҳои синтаксисии такрори қалимаю ибораҳо, мақолаҳои публисистии С. Айӣ.

ПОВТОРЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ И ГРАММАТИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ СТАТЬЯХ С. АЙНИ

В статье автор рассматривает повторение лексико-грамматических элементов в публицистических статьях Садриддина Именно С. Айни видел критерий эффективности языка печати с первого дня его выхода в свет в его простоте, ясности и общедоступности. Автор отмечает, что использование эффективных лексических средств языка, выбор и манера использования словаря, использование синтаксических средств в соответствии с требованиями мысли, требованиями смысла и статуса речи так как имеют важное значение при ярком изображении жизненных событий. На самом деле слова имеют разное значение, мысль выражается только тогда, когда эти слова соединяются друг с другом по правилам языка в предложении. Поэтому точное и ясное выражение цели зависит от позиции, способа соединения слов, контекста и построения словосочетаний и предложений. В статье автор исследовал стилистические особенности и характерные стороны слов в статьях Садриддина Айни.

Ключевые слова: повтор в языке, повторение слов, различные лексические задания - смысловые, грамматические и стилистические, синтаксические средства повторения слов и словосочетаний, публицистические статьи С. Айни.

REPETITION OF LEXICAL AND GRAMMATIC ELEMENTS IN S. AYNI'S PUBLICISTIC ARTICLES

In the article, the author examines the repetition of lexical and grammatical elements in Sadriddin's journalistic articles. It was S. Aini who saw the criterion for the effectiveness of the print language from the first day of its publication in its simplicity, clarity and accessibility. The author notes that the use of effective lexical means of the language, the choice and manner of using the dictionary, the use of syntactic means in accordance with the requirements of thought, the requirements of the meaning and status of speech, as they are important in a vivid depiction of life events. In fact, words have different meanings, a thought is expressed only when these words are combined with each other according to the rules of the language in a sentence. Therefore, the exact and clear expression of the goal depends on the position, the way words are combined, the context and the construction of phrases and sentences. In the article, the author explored the stylistic features and characteristic aspects of the words in the articles of Sadriddin Aini.

Key words: repetition in the language, repetition of words, various lexical tasks - semantic, grammatical and stylistic, syntactic means of repeating words and phrases, journalistic articles by S. Aini.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафаралиева Манижса Рӯзиевна* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвончӯйи кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 918-12-86-03

Сведения об авторе: *Сафаралиева Манижса Рузиевна* - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры стилистики и литературного редактирования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 918-12-86-03

Information about the author: *Safaralieva Manizha Ruzievna* - National University of Tajikistan, graduate of the Department of Stylistics and Literary Editing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Str., 17. Phone: (+992) 918-12-86-03

Шералиева С.М.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Яке аз шахсиятҳои намоёни таърихи башар дар умум ва таърихи ориёиҳо ба таври хосса шоҳаншоҳ ва бунёдгузори сулолаи Ҳахоманишӣ Куруши Кабир мебошад. Нақши мавсуф дар саргҳи тамаддуни умумибашарӣ, то ҷое аниқу устувор аст, ки дар таърихи ҷаҳонӣ ба ҳайси нахустин муаллиф ва татбиқунандай Эломияи ҳукуқи башар шинохта ва эътироф шудааст. Тавре аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, ў аввалин Эъломияи ҳукуқи башарро соли 539 пеш аз мелод пас аз фатҳи Бобул эълон карда буд.

Баъди қабули Эъломияи мазкур Куруш на танҳо дар миёни мардуми кишвари худ, балки миёни мамолики дигари олам нуғузи бештаре ба даст меорад ва дар баробари бузургони давру замонҳо қарор мегирад.

Чун суханро аз шоҳаншоҳи одил, сиёсатмадори зирақу тезхуш, пуштибони адолату ростӣ, кафили ҳукуқу озодиҳо, асосгузори аввалин империяи аҳди қадим, Куруши Кабир оғоз намудем ва бояд қайд кард, ки ормони мо аз ин нигоштаҳо пажуҳиш карданӣ яке аз пахлӯҳои бахши забоншиносӣ, истилоҳоти динӣ дар романи “Куруши Кабир”-и Бароти Абдураҳмон мебошад.

Академик Бобоҷон Ғафуров дар китоби “Тоҷикон” перомуни давлати Ҳахоманишиҳо ҷунин гуфтааст: “Ҳахоманишҳо бар хилоғи подшоҳони пешини замони Шарқи қадим, нисбат ба оину мазҳабҳои соири ҳалқҳо хеле бо таҳаммул муносибат карда, ҳатто маъбаду қалисоҳои кишварҳои мухталифро ба мисоли ибодатхонаҳои Бобул ва Яҳудистон дубора барқарор намуданд. Ҳусусан, асосгузори давлати Ҳахоманишҳо Куруш шуҳрати зиёд пайдо карда буд. Форсҳо ўро ҷадди кабир, бобулиҳо расули худои Мардук, юнониҳо раҷули бузурги давлат ва яҳудиён начотбахши худо Яҳве номида буданд” [2, с.110-111].

Истилоҳи вожаи “дин” арабӣ “دين” буда, дар фарҳангӣ забони тоҷикӣ бо ду мағҳум ифода ёфтааст: 1). эътиқод ба мавҷудияти қувваҳои фавқуттабии идоракунандай олам, кеш, мазҳаб; 2). тарик, роҳ; ойин, маслак [13, с.472].

Саромади инсоният дину имон дар шакли мутафарриқ дар маркази андеша ва тафаккури инсонӣ қарор дошта, ягона воситаи раҳӣ аз буҳрони ноумедӣ ва тарбияи ахлоқию маънавӣ будааст.

Истилоҳоти марбут ба адён вобаста ба пешрафти ҷомеа, дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба вучуд омадаанд, ки қисматҳои муҳимтарини ҳаёту фаъолияти мардумро фаро мегиранд. Вожаҳои баёнгари динӣ аз қабили, номвожаҳои Худо ва сифатҳои он, фариштаҳо, пайғамбарон, муғону мубадон, коҳинону роҳибон, адёну оинҳо, кешу мазҳабҳо, ибодатгоҳҳо, таълимоти динӣ ва ҳар чӣ, ки ба ин соҳа марбут аст, як ҷузъи ҷудонопазири таъриху фарҳангӣ ҳар як ҳалқу миллат буда, баёнгари давраҳои мухталифи рушди таъриху забон мебошанд. Чунки номвожаҳои баёнгашта маълумотҳои ҷолибу гуногуранги таърихиро аз қаъри асрҳо то ба имрӯз оварда расонидаанд.

Солҳои охир омӯзиши лексикаи марбут ба динҳои гуногун таваҷҷӯҳи забоншиносонро ба худ ҷалб кардааст. Таҳаввули ин бахши луғот бо таъриҳ, фарҳанг ва ҷаҳонбинии ҳалқҳои гуногун иртибот дошта, аз нигоҳи этнолингвистикӣ, психолингвистикӣ ва фарҳангшиносӣ мавриди баррасии забоншиносон қарор гирифтааст [18, с.5].

Нависанда Бароти Абдураҳмон дар асар вожаҳои баёнгари мағҳуми диниро, ки яке аз унсури серистеъмол ба ҳисоб мераванд, мутобиқ ба даврони зиндагонӣ ва ҳукмронии Куруши Кабир ба кор бурдааст. Аз рӯйи тасвир ва нақшофарии нависанда хулоса бояд кард, ки Куруш аз пайравони мазҳаби маздоясно ё дини зардуштӣ будааст. Ин худ матлабест, ки дар робита миёни эрониён ва яҳуд аҳамияти маҳсус дорад. Дар он замон тибқи таҳқиқ тамоми мардуми дунё бутпараст буданд, яке пайравони дини маздоясно, дигаре яҳуд.

Нависанда дар хусуси шахсиятҳои бузурги динӣ ва таърихӣ дақиқназарона ёдрас шуда, аз номҳои бузургони давраҳои қадим ва дар хусуси онҳо маълумоти илмӣ медиҳад. Азбаски дар асар истилоҳоти динӣ аз қабили, номҳои Худо, пайғамбарони адёни гуногун ва дигар шахсиятҳои таърихӣ ниҳоят зиёд омадаанд ва ба қадом забон тааллук доштани онҳоро ба назар гирифта, ба чунин гурӯҳҳо чудо карданни онҳоро мувофиқи мақсад донистем.

Ба бузургии забони дарӣ-порсӣ ворид карданни истилоҳоти динӣ, нависанда яке аз роҳҳои ғанӣ гардонидани забонро лозим шуморида, ба воситаи онҳо арзишҳои муқаддаси динҳои зардуштӣ ва яхудиёнро тасвир намудааст.

Аз ин ҷиҳат вожаҳои баёнгари истилоҳоти диниро ба чунин тарз гурӯҳбандӣ намудем.

1. Номҳои Офаридгор

Вожаҳои ифодакунандай мағҳумҳои Худо ва сифатҳои он дар асар мақоми хосса дошта, бештари онҳо бунёди забони форсӣ доранд. Инчунин дар асар калимаҳои ифодагари Худо, муродиф ва сифатҳои он аз адёни гуногун, аз қабили дарӣ-порсӣ Худо, Яздон, Кирдугор, Офаридгор; авестой Аҳромаздо, Ахуро, Ҳурмузӣ, Маздо Аҳриман; Худои Худоён, ҳафт Худои бобулий, Бел-мардук, Иштар Набу, Шамаш, Сино, Нергал, Забоба истифода шудаанд.

Худо. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи Худо асосан бо ду маънӣ 1). ҳалқунанда, ҳолиқ, Аллоҳ, 2). соҳиб, молик корбурд шудааст [14, с.475]. Нависанда вожаҳои Худо (11), Худованд (1), Худои бузург (4)-ро ба маъни аслиаш ба қалам додааст. Аз баррасиҳои матнҳои осори гузашта бармеояд, ки вожаи Худо дар тули таърихи зиёда аз ҳазорсолаи худ ба тағиরотҳои ҷиддӣ дучор гашта, аз мағҳуми аслии худ, ки молик ва соҳибро ифода мекард, дур шудааст. Ба ин тартиб, корбурди маонии вожаи мазкур дар тули асрҳо маҳдумтар гашт ва танҳо ифодагари Яздон ва Аллоҳ гардид. Бояд зикр кард, ки калимаи Худо аз ҷониби донишмандони зерин: Расторгуева В.С., Эделман Д.И., Элназарова Х.А. ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, вале то имрӯз пажуҳиши алоҳида ё монографие дар ин ҷода анҷом наёфтааст. Аз баррасии этиологии ин вожа бармеояд, ки он аз вожаи форсӣ-тоҷикии қадим “хватай” баромадааст (аваст. xvato-ayāo → паҳл. xvatāy → форс. xwadāy, xudāy, xudā → дар. тоҷ xuda) [10, с.425-427; 18, с.25.] ва маъни аслии он ба мағҳуми динӣ алоқаманд набуда, соҳиб ё молики макон, ашёро ифода мекард. Варианти дигари ин вожа худованд бо каме тағириoti овозӣ “хованд” маъни аслии худро, то ҳол нигоҳ дошта омадааст [18, с.25; 10, с.318; 11, с.379;]. Муаллифи китоби «Ғиёс-ул-луғот» дар мавриди вожаи Худо менависад: «Чун лафзи Худо мутлақ бошад бар ғайри зоти борӣ таоло итлоқи накунанд, магар дар сурате ки ба ҷизе музоф шавад, чун қадхудо ва дехҳудо» [6, с.295; 7, с.318]. Дар маъни вожаи худованд бошад менависад: «Маъни таркибии ин лафз монанди соҳиб ва молик аст, ҷаро ки калимаи “-ванд” ин ҷо ба маъни монанд аст ва барои нисбат низ меояд. Дар ин сурат бояд, ки бар Худои таоло итлоқи лафзи худованд накунанд, ҷаро ки тарки адаб аст...» [6, с.296]. Мардумони эронитабор аз оғози ҳукмронии салтанати Ҳаҳоманишӣ, то зухури хилофати Араб аксар пайравони дини оташпаратии зардуштӣ буданд ва то имрӯз ҳам пайравони он дар баязе аз манотики дунё умр ба сар мебаранд. Аҳромаздо, ки қувваи олии ҳафт Амаҳраспандон буд, ҳамчун қувва ва ё Худои некӣ ба ҳисоб мерафт ва қувваи бадии онҳо Аҳриманро меҳонданд [12, с.182-183]. Ин ду қувва аз давраи оғозин ба ҳамдигар ракобат доштанд. Аз оғози пайдоиши дини Зардуштӣ гузаштагони мо аз истилоҳоти марбут ба Худо ва истилоҳоти динии он давра аз қабили: Xvatāy, Yazatān [Yazdān], Ōrmazd [Ōhrmazd, Ahurāymazd], Bag, Bakfraēšta, daina [13, с.197] ва ғайраро истифода мекарданд.

Худо накунаду таноб қанда шавад, заврақи танҳою бесарпаноҳи мо чун пари коҳе дар миёни дарё саргум мезанад [3, с.74]. Нигоҳи Астияг, Худованд гуноҳашро биёмӯрзад, якчанд зина дошт, - меандешид ў ботинан [3, с.222]. Ў худро паямбар ва фиристодаи Яздони пок шумурда, ҳамаи пешвоҳои хонадонҳои ориёни шаҳрнишину саҳроиро ба парастидани Аҳрамаздо - худои ягона раҳнамоӣ месозад [3, с.41].

Нависанда ибораи Худои ягона-ро, дар асар мансуб ба дини зардуштиён, Аҳромаздо ба кор бурдааст. Инчунин ин ном бо шаклҳои дигар; Ахуро ва Ҳурмузӣ ҳам истифода шудааст.

Ба ақидаи Зардушт Худои зардустии марбут ба қувваи некӣ Аҳурамаздо ягона буда, тарҷумай таҳтуллафзии он “андешаи нек” ва “Худованди хирадманд” мебошад. Инчунин Аҳурамаздо дорои ҳамаи маъноҳое, ки сарчашма ва ҳастии бахши дониши бузург ва афзоянда, ки ягона, доною тавоно, меҳрубону бахшанда, оғаранда ва ҳамаи қувваи некиро дорост, мебошад.

Яздони пок ниёши бузургворро бипазираид! - Куруши андешамандона сӯйи Пири муғон рӯ овард. - Рӯшани хуршид ҳамвора бар торикӣ ва Ҳурмузди некрой бар Аҳримани зишт пирӯз гардад! [3, с.264].

Дар мисоли овардашуда вожаҳои Аҳриман ва Ҳурмузд, ки мансуб ба дини зардустӣ аст, бар зидди қувваҳои якдигар истифода гардидааст, ки ин ҳам аз маҳорати забондонии нависанда дарак медиҳад.

Ба ин тарз, вожаи Худо дар романи мансуб ба худои бобулиён, ки будпарастӣ аст, чунин ифода ёфтааст. *Аз қаъри нимторикий дар пешорӯйи онҳо симони нуронии худои худоён Бел-Мардук бо виқору салобати қудсиеёнаши падидор шуд, ки аз рӯшани шабакаҳои равзаносои гунбази сақф нур мерабуд* [3, с.206].

Дини бобулиён бутпарастӣ буд ва инчунин худоҳои онҳо ба худ номҳои маҳсус доштанд, ки дар асар ин аз ҷониби нависанда хеле моҳирона тасвир шудааст. *Ин худоёни ҳафтгона, қабл аз ҳама, падарбузурги ҳомии бузургон Бел-Мардуки олитабор ва ҳамсари ўолиҳаи ишқу зебоӣ Шаштар, фарзандони онҳо худои ақлу хирад Набу, худои офтобу адолат Шамаш, худои моҳтобу донии Сино, худои ҷангу ҳомии оташи Нергал, худои хушибахтию неруи таҳаммтанон Забоба буданд, ки Набонид аз ҳамаи онҳо мададу ёварӣ ҷуста, барояшон назру ниёз мебахшид* [3, с.211].

Нависанда Б. Абдураҳмон дар асар муродифҳои вожаи Худо: **Яздон, Кирдугор ва Эзид**-ро фаровон истифода кардааст.

Вожаи Яздон дар “Фиёс-ул-лугот” чунин шарҳ ёфтааст: яке аз асмои ҳақ таолост дар форсӣ; форсиён қабл аз ислом ду Худо медонистанд: яке Яздон ва онро фоли хайр мегуфтанд ва дигар Аҳриман, ки онро фоли шарр мегуфтанд. Нависанда ҳангоми таълифи асар аз ин вожа 52 маротиба ба воситаи бандаки изоғӣ ва сифати пок ибораи **Яздони пок**-ро аз забони қаҳрамонон ба кор бурдааст. Барои мисол:

Дар паноҳи Яздони пок бошед, шоҳанишоҳ!- аз дасти писараи гирифта бошиштоб берун рафт Томирис [3, с.144].- Савганд ба номи Яздони пок!- хурӯшид Куруши беихтиёр.- Ман дори подиоҳони Бобулро, ки бар гардани најсади туств дарҳам ҳоҳам шикаст ва бандакои гуломии онҳоро ҳоҳам барканд! [3, с.152]. **Яздони пок** ба бод амр дод, ки тирро ҳифз намояд ва дар боли худ пеш барад [3, с.264]. Эй, **Яздони пок!** Ман, Томирис, подиоҳи бузурги Массагетҳо ба номи моҳи ягонаи осмон савгандат медиҳам, ки муъчизае ато қуну руҳи маро ба пеши Куруши бибар!

[3, с.310].

Вожаи **Кирдигор** дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маъноҳои оғаринанда, оғаридгор, ҳолиқ (сифати Худо) омадааст [14, с.598].

Ба инояти Кирдигор пуштибонии шоҳигариву навозиии фарзанди Шуморо бар дӯши ҳоҳам гирифт [3, с.114]. *Мусибати фарзанд худ зиндони тану ҷон аст, Куруши, - оҳи сарде қашид бо дарду алам шоҳбону. - Кирдигор душмани касро гирифтори ин рӯзи бад насозад!* [3, с.198].

2. Калимаҳои баёнгари вазифа ва сарварони таълимоти динӣ: фаришта, пайғамбар, пир, муғ, мубад, қоҳин, роҳиб.

Дар романи “Куруши Кабир” номҳои фариштаҳо, пайғамбарони динҳои зардустӣ, яхудӣ ва дигар унвонҳои динӣ аз адёни гуногун дар таълифи нависанда ба кор рафтаанд.

Фаришта асосан калимаи динӣ буда, дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба ду маъно омадааст: 1). мавҷуди малакутӣ, ки оқилтар ва бартар аз инсон аст, малак; 2). **маҷ**. беайбу нуқсон, зебо; **худро фаришта тарошидан** маънои худро бе айбу нуқсон вонамуд кардан, худро поку тақводор нишон доданро дорад [15, с.400].

Пайғомбар ва ё паёмбар- фиристодаи Худо, ки амру фармоиши ўро ба бандагонаш мерасонад, муродифи арабияш расул, набӣ мебошад, аз ду ҷузъ иборат буда, ҷузъи аввал пайғом (rauyām\reyyām) «паём, ҳабар, огоҳӣ» < портии rādūām< эронии қадим pati-gāma, ки ҷузъи аввали он (pati) пешванд ва ҷузъи дувумаш (gam) решা буда, маънояш, омадан аст [18, с.23].

Вожай “пир” дар фарханги забони точикӣ ба шаш маъно ифода ёфтааст, ки маънои динии он муршид, роҳнамо шайхе, ки ба худ мурид ва эътиқодмандон мегирифт: пири роҳ, пири тариқат [15,100].

Калимаҳои “муғ” ва “мубад” вожаҳои динии мутааллиқ ба дин ва оини зардуштӣ буда, ифодагари маъноҳои олим ва руҳонии оташпараст мебошанд. Маврид ба зикр аст, ки ин вожаҳо дар асар хеле зиёд истифода шудаанд, ки аз таъриҳ, суннат ва вижагиҳои дину оини мардуми ориёнажод-зардуштиён дарак медиҳад.

Маънои вожай “коҳин” марди руҳонии мисриён, насрониён ва яхудиёни қадим буда, нависанда дар тасвири адёни бобулиён ин вожаро ба таври фаровон истифода кардааст.

Инчунин марбут ба ин банди мавзӯъ калимаи арабии “роҳиб” ҳам дар асар истифода шудааст. Аслан вожай “роҳиб” ифодагари руҳонии дайрнишини масехиён, ки тарки дунё кардааст, мебошад.

Нависанда аз чумлаи воқеанигородест, ки истилоҳоти динии давраҳои қадимиро ёдрас шуда, дар хусуси онҳо маълумоти пурқимати илмӣ медиҳад. Азбаски номҳои пайғамбарону шахсиятҳои таъриҳӣ дар асар ба таври васеъ истифода шудаанд, ҷиҳати ба қадом дин тааллук доштани онҳоро ба назар гирифта, ба чунин гурӯҳҳо чудо намудани онҳоро мувофиқи мақсад донистем.

а) Вожаҳо, ки ба дини зардуштӣ мутааллиқанд: Зардушт, Ардвисура Анаҳито, Баҳмани Амшаспандон.

Ҳангоми сисолагии ў Офариҷгор аз фариштаи обу фаровонҳосилӣ Ардвисура Анаҳито дарҳост намуд, ки Зардушти писари Пурушаспро дар пиндор, гуфтор ва кирдор раҳнамои дин созад. Ардвисура Анаҳито дарҳости Яздони покро пазируфта нахустин мулӯқоти Зардуштро бо Аҳурамаздо ва Амшаспандон дар соҳили рӯди Доитиё баргузор намуд. Ин мулӯқот бомдоди чилу панҷуми пас аз ҷаши Наврӯз, ҳангоме ки Зардушт барои ҳум ҳован кардан ба рӯди Доитиё расид, рӯй дод. Зардушт пас аз обబозӣ дар оби дарё ва анҷоми ниёши ҷома мепӯшад, ки Баҳмани Амшаспандон ба сурати марде болобаланду нақурӯй, ки гесувони газима дошт, падид омад [3, с.342].

Тавре аз рӯйи тасвири нависанда маълум гашт, дар дини зардуштӣ вожаҳои Амшаспандон фариштаҳои пиндори нек, Ардвисура Анаҳито фариштаи обу фаровонҳосилӣ буда, Баҳман бошад, фариштаи хираду андешаи пок ба ҳисоб меравад. Ардвисура Анаҳитаро чун оваридаву фиристодаи Аҳурамаздо (Худои некӣ), чун фариштаи обу ободонӣ парастидаанд. Ин масъаларо забоншинос Аюбова М. дар мақолаи хеш чунин шарҳ додааст: “Об аз қадимулайём дар радифи оташ, хок, бод, ки омили ҳастии оламу ҳаёт мебошанд, дар эътиқоди мардуми ориёнажод чун унсури дунёи моддӣ ва унсури муқаддасу ҷанбаи ҳаётӣ, фалсафӣ ва динӣ дорад. Ба он яшт (гимн)-и панҷуми китоби муқаддасу қуҳантарини ниёгонамон “Авасто”- “Обон-яшт”, ки бо номи Ардвисура-яшт низ маълум аст, баҳшида шудааст. Ҳамин арзишу аҳамияти об аст, ки ниёгон дар доираи дарку фаҳмиши устуравии хеш барои нигаҳдориву ҳифзи он Ардвисура Анаҳитаро чун оваридаву фиристодаи Аҳурамаздо (Худои некӣ), чун фариштаи обу ободонӣ парастидаанд. “Авасто” маҷмуи афкору ақидаи некиву ҳақиқат буда, инсонро ба пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек ҳидоят менамояд. Дар ҳамин замина об низ дар симои Анаҳита нақу, беолоиш ва қавӣ ситоида шуда, чун манбаи ҳаёт, баҳои мавҷудоти зинда, сарсабзӣ, мавҷуди мӯъчизафар, пуштибону мададгор, боровар, поккунанда аз ҳар гуна олоишҳо, баҳшандай саломатӣ, умри дароз, неруву дармон, шодиву фурӯғ, баҳту иқбол, пирӯзӣ, покӣ, некиву рӯшной таҷассум мейбад” [1, с.37-43].

б) Вожаҳо, ки ба дини яхудӣ тааллук доранд: бани Исроил, Ҳазрати Мусои набӣ, Эзро, қавми Яхуд, Ирмиёни набӣ, Изқиёли набӣ, Дониёли набӣ.

Мусо – номи пайғамбарест, ки маънои луғавии он “аз об қашидашуда” мебошад. Мӯсо пешвои қавми Исроил аст ва муддати зиндагонии ўро ба се давра, ки ҳар як давра муддати чил солро дар бар мегирад, медонанд. Мӯсо дар давраи ҳукмронии Фиръавн ба дунё омада, фарзанди аз ҳама хурди хонадон будааст. Дар ҷиҳолсолагӣ дар маърифат ва таҳсили асрори қаҳонат рушд кард ва гӯшанишиниро ихтиёр намуда, муддате гуреза буд, дар охирҳои ҷиҳолсолагиаш оташе даргирифт ва аз ҷониби Худо маъмурият ёфт, ки ба мисрӯдӣ равад ва қавми худро аз ҷабру ситами қибтиён бираҳонад [18, с.62].

Не, ў Сароё духтари Сидқиё - зеботарин дўшизаи қавми Сион ва набераи охирин подиоҳи Яҳудост, - посух дод муйсафед оромона. - Бо дастури тирамон Эзрои коҳин ба Куруши подош мебарем. Ҳазрати Мӯсо мададгор шаваду Куруши Бузург ўро ба занӣ бипазирад, мо дар симои шоҳанишоҳи Порс пуштибони тавоное хоҳем ёфт [3, с.149].

Эзро - Узайр номи яке аз пайғамбарони бани Исроил. Ин ном дар “Куръон Узайр” ва дар “Таврот” ба сурати Эзро зикр шудааст, ки яке аз коҳинон будааст.

-Эй шоҳанишоҳи волонасаб! - худро анбиёни комил мепиндошт Эзро. - Ёд дорӣ, ки аз бардагии подиоҳони Бобул озод кардани асирони бани Исроилро қавл дода будӣ?

-Бар қавлам устуворам, **Эзрои коҳин**. Ман, Куруши, шоҳанишоҳи Порсу Мод ва чаҳор самти олам ба қавми бани Исроил дуруд мерасонам, ки ҳамаи асирони ба Бобул овардаи Навоҳудоносор бо дастури ман саросар озод карда шуданд. Ва ман бо хости худоён ба ҳазинадорам Митрадод фармудам, ки ҳама сутунҳои мисин, дегҳо, хокандозҳо, кордҳо, косаҳо, қошуқҳо, тиёлаҳо, мичмару дулчаҳоро, ки аз мис, нуқра ё тилло буданд, ба ибодатхонаи Иерусалим бозгардонад!

Эзрои коҳин солории анбиёовараиро бохта дар пешорӯи Куруши Кабир беихтиёр ба зону заду домани хильъати зарбофти ўро бӯсида ба дидоҳояш молид. - Шукру сипоси беҳад ба даргоҳи Худованди мо, ки дар симои Куруши Кабир қавми бани Исроилро аз асорат раҳонида, бо шамишери сипоҳи ў подиоҳони Бобулро сарнагун соҳт! - ниёши мекард Эзро.

- Ҳар касе, ки азми Ватан дорад, бигузор роҳи Иерусалимро пеш гирад! - омирана изҳор намуд Куруши. - Ба қасони бечораю бенаво аз ҳазинаи шоҳанишоҳӣ роҳқиро ва астару ароба дода ҳоҳад шуд [3, с.256-257].

Мавлоно Абдукаломи Озод дар ин бора чунин ишора намудааст: “Дар сифри дигаре аз “Таврот”, ки мансуб ба Эзро (Узайр) пайғамбар аст, ҳаводиси баъд аз фатҳро хоҳем дид. Ин сифр ба мо мегӯяд, ки руасои яҳуд пешғӯҳоеро, ки зикр кардем, ба Куруш арза доштанд ва гуфтанд, ки Худованди замину осмон дар қаломи худ Курушро начотдиҳандай қавми худ қарор додааст. Куруш таҳти таъсири ин гуфтаҳо воқеъ шуд ва амр ба таҷиди бинои маъбади муқаддаси онҳо дод.

Мусаллам аст, ки пас аз фатҳи Бобул Куруш ва ҷонишинонаш қавми яҳудро тавонистанд мароҳили тараққиро то узвияти дарбори Ҳахоманишӣ низ бипаймоянд ва инҳо ҳақоики таъриҳӣ аст, ки наметавон мункири он шуд” [4, с.127].

Нависанда ҳангоми таълифи асар аз анбиёи қавми яҳуд **Ирмиё, Изқиёл ва Дониёл** аз қитоби “Таврот” ёдовар шудааст.

Анбиё аслан калимаи арабӣ буда, дар фарҳанги забони тоҷикӣ ифодагари вожаи пайғамбарон, ҷамъи набӣ мебошад [14, с.65].

Худованд аз забони **Ирмиёи набӣ** бар қавми яҳуд паём фиристода, ки бандҳо ва юғҳо барои худ бисозед то гирифтори бандагии подиоҳи Бобул шуда, ба писараши ва писари писараши то ҳафтод сол хидмат ҳоҳед кард [3, с.191]. Силсилаи воқеаҳои пайдарпае, ки як моҳи охир дар Бобул рӯй дода буд, эътиқоди Эзрои коҳинро бо қаромоти суханони **Ирмиёи набӣ, Изқиёли набӣ ва Дониёли набӣ** қавитар мекард [3, с.253]. - Э Куруши Кабир! – худро ҳамоно дар поян анибё тиндошта хитоб намуд Эзро. – Худованди мо аз забони **Ирмиё, Изқиёл ва Дониёли набӣ** солҳо қабл аз ин вайҳ фиристода туро васию начотбахши қавми бани Исроил хондааст [3, с.257]. **Пири тарикати** мо яҳудиён Эзрои коҳин ўро дар хоб дидашт, ки бо лашкари гарон Бобулро фатҳ намуда [3, с.283]. -**Пири тарикати** мо-Эзро фармуд, ки Худованд марҳамати худро барои раҳидан аз ин бандагӣ пеши подиоҳи Порс бар мо нигарондааст [3, с.192]. Дар ин маросими бошукӯҳ меҳтарону ашрофони бонуфузи дарбор **руҳониёну коҳинони** кешу мазҳабҳои мухталиф, сатрапҳои вилояту шаҳрҳои атроф, сарлашкарону сипаҳбадони размовару корозмуда ва ҷанде аз сафирону меҳмонони олирутбаи хориҷӣ ҳузур доштанд [3, с.280]. Тоҷиронро **роҳиби** миёнсоли тоссаре ҳидоят мекард, ки пайкараи хурди тиллоши ғови муқаддасро ба Камбуҷия подош мебурд [3, с.283]. Дар оташкадаи Балҳ **муғону мубадони** зиёдеро воҳӯрда, ҳамроҳашон сӯҳбат ороста будам [3, с.329].

Нависанда ҳангоми таълифи роман аз забони худи қаҳрамони асосии асар “Куруш” қиссаи шунидаеро рӯйи қофаз овардааст, ки дар он вожаи “**атарвон**”-ро ҷой додааст. Вожаи “**атарвон**” нигаҳбони оташи муқаддас дар оташкадаи зардуштиён буда, ба ин банд ҷо намудани ин вожаро мувоғики мақсад шуморидем. “*Ман дар айёми ҷавонӣ аз атарвони*

солхұрдае дар бораи Афросиёби бадгұхару фочиаи Сиёвуши қавонмарг қиссае шунида будам” [3, с.328]. Дар ин кори хайр **Атарвони** мубад шоистатар аст, шоҳам,-кордро бечүръатона гирифт Гарпаг [3, с.60].

3. Вожаои марбут ба ибодатгоҳҳо.

Дар асар истеъмоли вожаи ибодатгоҳ ва муродифҳои он, ба монанди: ибодатхона, оташкада, маъбад, дайр, куништ хеле серистеъмол аст.

Аслан вожаи “**ибодатхона**” парастишгоҳ; масcid, макони ба چо овардани ибодат мебошад [14, с.554].

Вожаи “**оташкада**” ба маънои ибодатгоҳи зардүштиён, парастишгоҳи муғон, мубади оташпаратон мебошад. Оташкадаи **Мехрбарзин, Балх, Навбаҳор**.

Маъбад-асосан калимаи арабӣ буда, чойи ибодат, ибодатхона, ибодатгоҳро ифода менамояд. Маъбади **Анаҳито, Эсагил, Эхулхул**.

Дайр низ вожаи арабӣ буда, дар фарҳангӣ забони тоҷикӣ ба се маъно омадааст: 1). аз ҷиҳати таърихӣ ифодакунандаи ҷойи иқомат ва ибодати роҳибон, ибодатгоҳи оташпаратон ва насрониён, 2). савмаа; ба истилоҳ олами инсонист; 3). дайри муғон а) ибодатхонаи оташпаратон; оташкада; б) маҷлиси урафо ва авлиё (дар тасаввӯф); в) маҷ. ҷойи майнӯшӣ [14, с.416].

Дар асар вожаи “**дайр**” ифодакунандаи ҷойи иқомат ва ибодати роҳибон, ибодатгоҳи оташпаратон истифода гардидааст.

Вожаи “**куништ**” ифодагари мағҳуми ибодатхонаи яхудиён, умуман ибодатгоҳи ғайримусулмонон мебошад [14, с.623].

Часади шоҳбонуро бо шукӯҳи ашрофона андаруни тобути ҷӯбин ниҳода, дар маъбади **Анаҳито** ҷой доданд [3, с.290]. Ин амр аслан бо баҳонаи анҷом ёфтани соҳтмони маъбади Эхулхул содир шуда бошад ҳам, ҳадафаи аз сарнагуншавӣ эмин доштани таҳти шоҳзодаи ҳурдсол буд. Рақибони ниҳоии мо бо дастгирии қоҳинони маъбади **Эсагил** ҷандин бор қасди ошӯб ҳезондан доштанд, vale бо инояти олиҳаи Иштар онҳоро дошта несту нобуд кардем [3, с.208].

Дар мисолҳои зерин маъбади Анаҳито ба дини зардүштиён ва маъбади Эхулхул ва Эсагил ба дини бобулиён мутааллик аст.

Луҳрости пирро куштанд ва оташкадаи **Мехрбарзинро** сӯхта, садҳо ҳирбадону мубадони онро ба қатл расониданд [3, с.345]. Умратон дароз бод, пирам! –бо сипосгузорӣ дасташро фишиурд Куруши. –Худатон ҳам ба Порсогирд ҳоҳед рафт ва оташкадаи бузурге ба монанди оташкадаи **Мехрбарзину Навбаҳори Балх** бунёд ҳоҳед кард [3, с.349].

4. Вожаои ифодагари расму русум ва амалҳои динӣ

Намоз, дуо, ниёиш, саҷда, марг, рух, арш, қурбонӣ, дӯзах, биҳишт, тақво, кеш, мазҳаб, назр, тумор, растоҳез, тобут, имон, ибодат, назргоҳ, суворӣ турбат, колбад, қудсӣ, часад, намози шукрони, маросими азо.

Аз ин вожаҳо намоз, дуо, саҷда, ибодат, дӯзах, биҳишт, имон, рух, марг, қавонмарг, тақво, тобут, часад, қурбонӣ, растоҳез, мазҳаб, сӯгворӣ, фалак дар забони адабӣ ва гуфтугӯии ҳозира серистеъмол ва хеле маъмул буда, қисмати дигарашон аз қабили даҳма, назр, назргоҳ, мину, пули ҷинвот, колбад, оташи поки яздонӣ, олами қудсӣ, кеш, ниёиш доираи истеъмолашон маҳдуд аст.

Истилоҳи **намоз** хеле қадимӣ буда, ҳанӯз дар “Авесто” ба сурати памâh, ба маънои “парастиш”, эҳтиром гузоштан маълум будааст. Решай пам маънои “ҳам шудан” - ро ифода мекард ва дар натиҷаи таҳаввули маънай маъниҳои “саҷда кардан, таъзим кардан, эҳтиром гузоштан”- ро соҳиб мегардад. Дар форсии миёна ҳарфи охири калима дар шакли -с омадааст ва чунин шакли навишт дорад памâc ё муродифи piyāyišn. Вожаои намозу парастиш, ситоишу оғарин ва ниёишу парастиш ин ҳама маъниҳо дар оини маздояснӣ дар робитаи наздик қарор дошта, дар иҷрои фароизи динӣ ё ситоиши изадону амаҳраспандону бузургон хизмат мекунад [12, с.194].

Истеъмоли ин вожа дар асар ҷо-ҷо ба назар мерасад, ки ин ҳам бошад ба воситаи пайвандаки пайвасти “у”, таркиби ҷуфт ва бандаки изофӣ “и” ибора соҳта шудааст. **Падари Аградод – Камбуция расмияти намозу ниёширо** ҳалалдор накарда, бо симои ҷиддӣ ва ваҷоҳати ором ба истиқболи писар омад [3, с.76]. Маросими **намози шукрони** анҷом пазируфт ва

нахустин шуда Аградодро Бузургмӯбад ба оғӯи гирифта аз пешонааш бӯсид [3, с. 77].

Дуо калимаи арабӣ буда, асосан дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маъниҳои дарҳост аз Ҳудо, ниёиш, дуои хайр - аз Ҳудо ҳостани хайрият ва некии касе, дуо кардан касеро - хайру баракати касеро аз Ҳудо талаб кардан, дуои касеро гирифтан - ба касе хизмате ё некие карда, мавриди ситоиш ва дуоталабии вай шуданро ифода менамояд. Дар асар калимаи дуо дар шаклҳои таркиб ва ибора истифода шуда таркибҳои дуюю ниёиш, дуои хайр омадааст. *Аспи сафед дасту по зада ва мугону муродталабон гирди часади нимаҷон тоб ҳӯрда бо оҳанги якмаром дуюю ниёши мекарданд* [3, с.390].

Даҳма - асосан калимаи китобӣ буда, дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маъноҳои хонаи зеризаминӣ барои гузоштани часади мурдагон, гӯрхона, сардоба; чойи тангу торик ифода ёфтааст [14, с.449]. Дар айни ҳол дар забони тоҷикӣ муродифи вожаи **даҳма-қабр** серистеъмол аст. Қабр - асосан калимаи арабӣ буда, ифодагари калимаҳои гӯр, оромгоҳ, марқад мебошад. *Оромгоҳи абои бузург ва саравлоди хонадони мо Ҳаҳоманиши некрой! Ин аст даҳмаи фарзанди ў Чишиши* [3, с.77]. Ана ин оромгоҳи падари ман Куруши аст. Бобокалонат Чишиши ду писар дошт, яке Куруши ва дигаре Ариярамна. *Инаши даҳмаи Ариярамна, падари амакат Аришом* [3, с.77]. Маврид ба зикр аст, ки вожаи даҳмаро асосан дар замонҳои пеш ба кор мебурданд. Нависанда ҳам ба ин такя карда, муродифҳои ин калимаро дар асар ба кор бурдааст. **Вожаҳои оромгоҳ, турбат ва даҳма** муродиф буда, ҳар се ифодакунандай вожаи **қабр** мебошанд, ки ин ҳам бошад аз маҳорати эҷоди забондонию гуногуннависии нависанда дарак медиҳад.

Мину вожаи китобӣ буда, дар забони гуфтугӯй камистеъмол аст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба се маъно ифода ёфтааст: 1). д.олами улвӣ; фалак. 2). биҳишт, ҷаннат. 3). мучаррад [14, с.803]. Дар тасвири нависанда истифодаи ин вожа ифодакунандай калимаи биҳишт ва ҷаннат мебошад.

Эй, Яздони пок! Ман, Томирис, подшоҳи бузурги массаҷетҷо ба номи моҳи ягонаи осмон савгандат медиҳам, ки муъҷизае ато қуну рӯҳи маро ба пеши Куруши бибар! Ишқи поке, ки дар ин ҷаҳони тур аз ҳатою бозиҳои фиребои тақдир бароям баҳшиидӣ, аз равииши ин гардуни дӯсткушу душманпарвар бакомам нашуд. Он ишқи поку беолошиши рӯъёро ман дар ҷаҳони **минуӣ** пешвоз ҳоҳам гирифт [3, с.392].

Ай оташи поки яздонӣ! Маро ба оғӯшат бигир! Пайкари бо тироҳани аруси оростаамро бо забонаҳои покхезат таскину осоши бубахи! Бигузор колбадам ҳоку ҳокистар шавад! Ва рӯҳи ман дар он ҷаҳони минуӣ бо рӯҳи тавонони Куруши бипайвандаду зиндагӣ дар олами қудсӣ аз сар оғоз гардад! [3, с.392].

Дар асар ғайр аз вожаҳои динӣ ҷуфту таркибҳоеро, ки марбут ба ин мавзуянд воҳӯрдан мумкин аст. Ҷунончи: дину оин, назру ниёз, тоату ибодат, мугону мубадон, ниёши ситоши, мугону оташпарастон, дайру маъбад, муноҷоту ниёши, дайру қуништ ва монанди инҳо.

Хулоса, истифодаи лексикаи динӣ дар асар вобаста бар асоси меъёрҳои забони форсӣ - дарӣ сурат гирифтааст. Он вижагиҳои диние, ки дар боло зикр кардем, ин ҳама ғанӣ будани лексикаи динии даврони гузаштаи ниёғонамонро инъикос менамояд. Яке аз ҳусусиятҳои лексикаи динӣ дар асар корбурди вожаҳои адёни гуногун мебошад. Нависанда вожаву истилоҳоти баёнгари мағҳумҳои динию мазҳабиро зимни тасвири ҳодисаю воқеаҳо, нақлу ривоятҳо ба кор бурда, тавассути онҳо арзишҳои муқаддаси таъриҳӣ ва иҷтимоии диниро дар ҳаёти мардуми ориёитабор нишон додааст.

Муқарриз: Абдулҳадов Ҷ. – н. и. ф., дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Аюбова М. Вожаи “об” ва сифату калимаҳои бо он алоқаманд дар номгузории мардуми эронинажод / М.Аюбова // Паёми Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон (Мачаллаи илмӣ). Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. - № 4/1. - С.37-43.
2. Б. Фафуров. Тоҷикон / Fafuров Б. – Душанбе: Ирфон, 1983. – С.110-111.
3. Бароти Абдураҳмон. Куруши Кабир. Шоҳаншоҳи тамаддуновар. (Романи таъриҳӣ) / Абдураҳмон, Барот. - Душанбе: Шарқи озод, 2016. - 417 с.
4. Мавлоно Абдукаломи Озод. Куруши Кабир – Зулқарнайн / Озод, Мавлоно Абдукалом. – Душанбе: Адиб, 2019. - 222 с.
5. Мухторов, З. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саноӣ / З.Мухторов. - Душанбе: Хумо, 2007. – 203 с.
6. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-лугот / Ғиёсиддин, Муҳаммад. - Душанбе: Адиб, 1987. - Ч.1. - 480 с.

7. Мұхаммад Ғиёсіддин. Ғиёс-ул-лугот / Ғиёсіддин, Мұхаммад. - Душанбе: Адиб, 1988. - Ч.2. - 416 с.
8. Мұхаммад Ғиёсіддин. Ғиёс-ул-лугот / Ғиёсіддин, Мұхаммад. - Душанбе: Адиб, 1989. - Ч.3. - 304 с.
9. Мұхаммадали Табрезий Хиёбонй. Фарҳанги навбахор / Хиёбонй, Мұхаммадали Табрезий. - Табрез, 1308. - Ч.1. - 460 с.
10. Растворгүева В.С. Этимологический словарь иранских языков / В.С. Растворгүева, Д. И. Эдельман. - М.: Наука, 2007. - Т.2. - 502 с.
11. Растворгүева В.С. Этимологический словарь иранских языков/ В.С. Растворгүева, Д.И. Эдельман. - М.: Наука, 2007. - Т.3. - 493 с.
12. Саймиддинов, Д. Вожаиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. - Душанбе: Пайванд, 2001. - 310 с.
13. Фараҳвашӣ, Б. Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ / Б. Фараҳвашӣ. - Техрон: Донишгоҳи Техрон. Муассисаи интишорот ва чоп, 1380. - 571 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ч.1 – М., 1969. - 951 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ч.2 – М., 1969. - 952 с.
16. Шакурӣ, М. Сарнавишти форсии тоҷикӣ Фарорӯд дар садаи бист / М.Шакурӣ. – Душанбе, 2003. – 104 с.
17. Шарифова Ф.Х. Ҳусусиятҳои вожагонии Кафу-ул-маҳҷуб-и Ҳучвирӣ / Ф.Х. Шарифова. - Душанбе: Ирфон, 2011. - 140 с.
18. Элназарова, Ҳ.А. Лексикаи динӣ дар “Шоҳнома” –и Абдулқосим Фирдавсӣ / Ҳ.А. Элназарова. – Душанбе, 2021. – 175 с.

КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ ДИНӢ ДАР РОМАНИ ТАҶРИХИИ “КУРУШИ КАБИР”-И БАРОТИ АБДУРАҲМОН

Мақола ба шарҳу таҳлили мавқеи вожаҳои динӣ дар асари “Куруши Кабир”-и нависандай муосир ва таърихиғори даврони истиқлол, Бароти Абдураҳмон баҳшида шудааст. Муаллиф бо тазаккури далелҳои мұттамад нишон додааст, ки нависанда тавонистааст бо корбурди бамавқеи вожаҳои динӣ, дар асар барои ба таври зиндау табиӣ оғаридани нақшҳо, ба таври воқеӣ инъикос намудани ҳаётӣ мардуми аҳди қадим муваффақ гардад. Андешаҳои муаллиф перомуни сабабҳои интиҳоб ва корбурди унсурҳои динӣ, афзалияти онҳо нисбат ба муродифҳои дигар, мусоидати онҳо дар ифодаи ҳадафҳои эҷодии нависанда ва муайян кардани хислати қаҳрамонҳо қобили таваҷҷӯҳ мебошанд. Нависанда, Бароти Абдураҳмон дар асар вожаҳои баёнгари мағхумҳои диниро, ки яке аз аносири серистеъмол ба ҳисоб мераванд, мутобиқ ба даврони зиндагонӣ ва ҳукмронии Куруши Кабир ба кор бурдааст. Аз рӯйи тасвир ва нақшофарии нависанда хулоса бояд кард, ки Куруши Кабир аз пайравони мазҳаби Маздаясно ё дини Зардуштӣ будааст. Дар асар нависанда аз шахсиятҳои бузурги динӣ ва таърихӣ дақиқназарона ёдрас шуда, дар ҳусуси онҳо маълумоти илмӣ медиҳад. Вожаҳои баёнгари динӣ аз қабили, номвожаҳои Ҳудо ва сифатҳои он, фариштаҳо, пайғамбарон, муғону мубадон, коҳинону роҳибон, адёну оинҳо, кешу мазҳабҳо, ибодатгоҳҳо, таълимоти динӣ ва ҳар чӣ, ки ба ин соҳа марбут аст, як ҷузъи ҷудонопазири таъриху фарҳанги ҳар як ҳалқу миллат буда, баёнгарai давраҳои мухталифи рушди таъриху забон мебошанд. Таълимоти дини зардуштӣ ва яхудӣ дар асар мавқеи марказири қасб намуда, вижагиҳои дунёи маънавии қаҳрамонони он дар доираи ин таълимот зоҳир мегардад. Азбаски дар асар истилоҳоти динӣ аз қабили номҳои Ҳудо, пайғамбарони адёни гуногун зиёд дарҷ гаштаанд ва ба қадом дин тааллук доштани онҳоро ба назар гирифта, муаллиф ба гурӯҳҳо чудо намудани онҳоро мувоғиғи мақсад донистааст.

Қалидвожаҳо: Ҳудо, Ҳудои ягона, Бел Мардук, Олиҳай Иштар, Офаридгор, Кирдугор, Яздон, Эзад, ибодатхона, оташкада, коҳин, роҳиб, куништ, дайр, муғон, намози шукрон, ниёиш, даҳма, маъбад, ниёши шомгоҳӣ, саҷда, олами қудсӣ, оташи муқаддас.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ СЛОВ В ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ «КУРУШИ КАБИР»

Статья посвящена объяснению и анализу места религиозного слова в произведении современного писателя и историка эпохи независимости Бароти Абдурахмана «Куруши Кабир». Автор, приводя достоверные свидетельства, показал, что уместное использование религиозных слов в произведении позволяет живо и естественно создавать характеры, реально отражать жизнь ветхозаветных людей. Заслуживают внимания взгляды автора на причины выбора и использования религиозных элементов, их приоритет перед другими альтернативами, их вклад в выражение творческих целей писателя и определение характера персонажей. Писатель Бароти Абдурахман использовал в произведении слова, выражающие религиозную концепцию, которые считаются одними из наиболее часто употребляемых элементов, согласно периоду жизни и правления Кира Великого. На основании авторского описания и дизайна следует сделать вывод, что Куруш Кабир был последователем секты Маздаясно или зороастриской религии. В произведении писатель упоминает великих религиозных и исторических деятелей и дает о них научную информацию. Религиозные слова, такие как имена Бога и его атрибуты, ангелы, пророки, священники и монахи, религии и обряды, религиозные секты, места отправления культа, религиозные учения и все, что связано с этой областью, являются неотъемлемой частью истории и культуры каждого народа и нации и являются выражением разных периодов истории и развития языка. Центральное место в произведении занимают учения зороастризма и иудаизма, в рамках которых раскрываются особенности духовного мира его героев. Поскольку в работу включены такие религиозные термины, как имена Бога, пророков разных религий, и с учетом того, к какой религии они принадлежат, мы посчитали целесообразным разделить их на группы.

Ключевые слова: Бог, Единый Бог, Бел Мардук, Богиня Иштар, Творец, Кирдугор, Яздан, Эзад, храм, огонь, жрец, монах, синагога, монастырь, муган, благодарственная молитва, нияш, дахма, храм, вечерняя молитва, поклоны, мир святой, святой огонь.

THE USE OF RELIGIOUS WORDS IN THE HISTORICAL NOVEL "THE GREAT CYRUS" BAROT ABDURAHMAN

The article is devoted to the explanation and analysis of the place of the religious word in the work of the modern writer and historian of the era of independence Baroti Abdurrahman "Kurushi Kabir". The author, citing reliable evidence, showed that the appropriate use of religious words in the work allows you to vividly and naturally create characters, really reflect the life of the Old Testament people. Noteworthy are the author's views on the reasons for choosing and using religious elements, their priority over other alternatives, their contribution to the expression of the writer's creative goals and characterization of the characters. The writer Baroti Abdurrahman used words expressing a religious concept in the work, which are considered one of the most frequently used elements, according to the period of life and reign of Cyrus the Great. Based on the author's description and design, it should be concluded that Kurush Kabir was a follower of the Mazdayasno sect or the Zoroastrian religion. In the work, the writer mentions great religious and historical figures and provides scientific information about them. Religious words such as the names of God and his attributes, angels, prophets, priests and monks, religions and rites, religious sects, places of worship, religious teachings and everything related to this area are an integral part of history and culture. each people and nation and are an expression of different periods of history and language development. The central place in the work is occupied by the teachings of Zoroastrianism and Judaism, within which the features of the spiritual world of its heroes are revealed. Since the work includes such religious terms as the names of God, the prophets of different religions, and taking into account what religion they belong to, we considered it appropriate to divide them into groups.

Key words: God, One God, Bel Marduk, Goddess Ishtar, Creator, Kirdugor, Yazdan, Ezad, temple, fire, priest, monk, synagogue, monastery, mugan, thanksgiving prayer, niyash, dahma, temple, evening prayer, prostrations, holy world, holy fire.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шералиева Садбарг Мажидовна - Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, номзади илмҳои филологӣ. **Суроғ:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Қӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16. Тел.: **(+992) 985-87-78-78**

Сведения об авторе: Шералиева Садбарг Меджидовна - Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, кандидат филологических наук. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С.Сафарова, 16. Тел.: **(+992) 985-87-78-78**

Information about the author: Sheralieva Sadbarg Majidovna - Kulob State University named after A.Rudaki, Candidate of Philology. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarova, Str., 16. Phone: **(+992) 985-87-78-78**

Муниф Абдулазиз Муниф
Донишгоҳи миллии Тоҷикситон

Забоншиносӣ ва дастур, шохаҳое ҳастанд, ки ба шинохту баррасии воқеиятҳо ва қоидаҳои роиҷ дар забон мепардозанд. Дастур баҳаше аз забоншиносӣ аст, ки соҳтори овой, сарфию нахӯӣ ва маънои забонро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Дастурнависоне, ки бар пояи забоншиносӣ ба тавсифу таҷзияи соҳтори дастури забон мепардозанд, сарфшиносӣ ва созаҳоро баҳаше аз овошиносӣ медонанд [4, с.12].

Дастур дар се баҳши умда танзим мегардад. а) овошиносӣ «phonetics»; б) морфология «morphology»; в) нахӯӣ «syntax».

Соҳтори феъл «verb structure»

Яке аз поятарин ва муҳиммтарин раддабандиҳо дар бораи феъл, раддабандӣ бар пояи соҳтмон ё баҳшҳои ташкилдиҳандай феъл аст. Бар ин поя, раддабандии гуногун анҷом ёфтааст. Дастурнависони забони форсӣ феълро дasti кам ба ду баҳш: сода ва мураккаб раддабандӣ кардаанд. Албатта, бархе ба се навъ ва бархе ба баҳшҳои бештар ҳам мұтакиданд. Бештарин ихтилоғи назар ва баррасиҳои мутанаввөй дар бораи феъл дар ҳамин ҷо соҳтори зоҳирӣ феъл аст.

Ибораи феълӣ «phrasal verb», яке аз раддабандҳои феъл аст, ки дар солҳои охир дар дастури забони форсӣ мучиби таҳқиқот ва мутолиоти фаровоне шудааст. Бархе аз ин таҳқиқотро пазируфтаанд, аммо бархе онро рад кардаанд. Дар ин пажуҳиш, бо нигоҳе ба назароти алоқамандон ва мутахассисон дар бораи раддабандиҳои феъл аз ҷанбаи соҳт, таърихи номгузории ибораи феълӣ, анвои он ва мавзӯҳои дигари онро тавсифу баррасӣ мекунем.

Раддабандии феъл бар мабнои соҳтори он. Яке аз барҷастатарин раддабандиҳо дар бораи феъл, раддабандӣ бар пояи соҳтори феъл аст, ки мавриди баррасӣ ва ихтилоғи назарҳост. Зеро ҳам дар истондорд «бавижагӣ дар феъли мураккаб» ва ҳам дар мисдоқҳо ихтилоғи назарҳо вуҷуд дорад. Аз ҷумла Абдуррасули Ҳайёмпур бидуни ишора ба меъёри раддабандӣ фақат ба сода ва мураккаб будани феъл мұтакид аст ва камтарин ишора ва баҳсе дар бораи ибораи феълӣ, накардааст [1, с.69].

Аммо Муҳаммад Ҷаводи Шариат дар баробари ба ду раддабандии аслӣ: сода ва мураккаб, қоил буда боз дар баррасии феъли мураккаб се раддабандии дигаре меоварад, ки мураккаб аз ду ё се баҳш ва мураккаб беш аз се баҳш аст. Ҳамаи ин раддабандӣ як феъли мураккаб маҳсуб мешавад. М.Ҕ. Шариат номе аз ибораи феълӣ наовардааст, аммо мисдоқҳои ибораи дувум ва севум аз феъли мураккаб, ҳамон аст, ки дар ин ҷо ибораи феълӣ меконад [8, с.96-98].

Ҳамчунин, Парвиз Нотили Ҳонларӣ дар бораи феъли мураккаб аз ҷанбаи маъно, бо А. Ҳайёмпур иттифоқи назар дорад, аммо А. Ҳайёмпур номе аз феъли пешвандӣ намеоварад, балки онро навъи феъли мураккаб медонад. Албатта, П.Н. Ҳонларӣ дар китоби ҳуд ин ғурӯҳи феълиро зикр кардааст [10, с.177].

Аз сӯи дигар, Ҳусрави Фаршедвард феълро аз нигоҳи соҳтор ба ду ғурӯҳ раддабандӣ мекунад: басит «сода» ва гайрибасит. Феъли гайрибасит (пешвандӣ, мураккаб) он аст, ки аз ду ё чанд баҳш ба вуҷуд омада бошад. Ӯ дар китоби "Гуфткоре ба ҷойи пешгуфткор" аз бархе дастурнависон, аз ҷумла П.Н. Ҳонларӣ ба саҳтӣ интиқод карда, раддабандии П.Н. Ҳонлариро дар се қисми феъл, яъне сода, пешвандӣ ва мураккаб, намепазирд ва ба номгузории ғурӯҳи феълӣ ҳам эрод мегирад [12, с.413].

Ин ҷо мулоҳиза мешавад, ки мавсуф алорагми интиқод ба П.Н. Ҳонларӣ ҳуд низ ба феъли пешвандӣ қоил аст, аммо онро на гунаи чудо, балки баҳаше аз феъли мураккаб медонад. Илова бар он, Ҳ. Фаршедвард ба таври муфассал ба баррасии феъли мураккаб пардоҳта ва орои судманде матраҳ кардааст [12, с.18-19].

Билоҳира ӯ бидуни номгузорӣ, ибораи феълиро навъе аз феъли мураккаб ба ҳисоб меоварад. Вале Тақӣ Ваҳидёни Комӯр дар бораи раддабандии феъл бар асоси соҳтор, менависад: «Феъл аз назари аҷзои ташкилдиҳанда се навъ аст: сода, пешвандӣ, мураккаб». Пас аз он, дар тавзехи феъли мураккаб ва созандоҳои ташкилдиҳандаи он,

феълҳои мураккаберо меовард, ки онҳоро гурӯҳҳои киноии мурда ё гурӯҳҳои феълӣ ба ҳисоб меоварад, монанди «ба ҳарф омадан», «аз эътибор афтодан» [11, с.56].

Аммо Ҳасан Анварӣ ва Аҳмади Гевӣ раддабандии муфассалтаре доранд ва дар воқеъ бо нигоҳи дақиқтар, ҳамаи бахшҳои соҳтори феълро мавриди назар қарор дода, иброз кардаанд: «Феълро дар забони форсӣ аз чиҳати соҳтмон ба шаш гурӯҳ метавон тақсим кард; феълҳои сода, феълҳои пешвандӣ, феълҳои мураккаб, феълҳои пешвандии мураккаб, гурӯҳҳои феълӣ, феълҳои ногузари якшахса» [16, с.23].

Дар бораи гурӯҳи феълӣ орои П.Н. Хонларӣ мавриди назари ду донишманди мазкур қарор гирифта, менависанд: «Гурӯҳи феълӣ ба дастае аз қалимот итлоқ мешавад, ки аз маҷмуи онҳо маъни воҳиде ҳосил шавад ва ғолибан муодил бо мағҳуми як феъли сода ё як феъли мураккаб аст, монанди «аз пой даровардан», «барпо кардан»...» [10, с.29].

Ин дастур дар даҳаҳои охир, аз нахустин дастурҳое аст, ки баъд аз «Дастури забони форсӣ»-и П.Н. Хонларӣ, унвони гурӯҳи феълиро матраҳ кардааст.

Вале Ғуломизо Аржанг феълро аз назари соҳтор ба ҷаҳор гурӯҳ раддабандӣ кардааст: сода «хостан»; пешвандӣ- «барҳостан»; мураккаб- «савғанд ҳӯрдан» ва феъли гурӯҳӣ- «аз даст рафтан». Ў ибораи феълиро бо номи дигаре, яъне феъли гурӯҳӣ муаррифӣ мекунад ва дар бораи он мегӯяд: «Гоҳе гурӯҳе аз қалимот, дар канори ҳам ҳамроҳи феъл меоянд ва мағҳуми воҳидеро мерасонанд, ки феъли гурӯҳӣ номида мешавад. Бештари феълҳои гурӯҳӣ бо истифода аз ҳамкарди қаринаи худ метавонанд ба сурати мутааддӣ дароянд» [3, с.102].

Ӯ низ ба гурӯҳи феълӣ «феъли гурӯҳӣ» ба унвони гунаҳои ҷудо аз феъл қоил аст. Бо нигоҳе бар дастурҳои қабл ва раддабандии онҳо ба натиҷа мерсем, ки ба ҷуз П.Н. Хонларӣ, Ҳ. Анварӣ, А. Гевӣ ва Т.В. Комӯр, номи «гурӯҳи феълӣ»-ро бар феълҳои зикршуда мавриди назар нагузоштааст. А.Хайёмпур ҳеч сухане ё ишорае ба ин гунаҳо ва анвои феълҳо накардааст.

М.Ҷ. Шариат бошад, онро аз раддабандиҳои феъли мураккаб шумурдааст. Ҳ. Фаршедвард низ бо итлоқи номи ибораи феълӣ бар он муҳолиф аст ва онро гунае аз феъли гайрибасит мешуморад. Дар ин миён, Ғ.Аржанг номи «феъли гурӯҳӣ»-ро барои ин гуна феълҳо баргузidaаст. Эшон мисдоқҳоро ба дурустӣ мушаҳҳас кардаанд, аммо ба назар мерасад, ки дар номгузорӣ, номи дуруст ва саҳҳ барои онҳо интиҳоб накардаанд ва муодили истилоҳи «phrasal verb» маъно кардаанд, зеро феъли гурӯҳӣ, дар баробари худ, номи феъли фардиро ба зеҳн меоварад, ки чунин раддабандие надорем. Аз тарафи дигар, агар мақсад гурӯҳе аз қалимот бошанд, ки феълеро ташкил додаанд, боз ҳам ибораи «гурӯҳӣ», танҳо барои феъл ба кор намеравад ва шомли гурӯҳҳои исмӣ, қайдӣ ва гайра ҳам мешавад.

Ибораи феълӣ. Ибораи феълӣ, феъле аст, ки аз ҷанд бахши мустақил ташкил мешавад ва маъни воҳиди як феълро мерасонд. Ба ибораи дигар, иборае аст, ки маъни ва кори феълро бо худ дорад ва гунаи феъл аст ва ҷун аз ҷанд бахши ташкил шуда, онро ибораи феълӣ хондаанд. Ибораи феълӣ дасткам се бахш дорад ва ағлаби он, аз як ҳарфи изофа, як исм ва як феъл таҳия шудааст, масалан: «аз пой афтодан», «дар миён гузоштан», «ба фаромӯшӣ супурдан» дар ин ибора «аз», «дар», «ба» ҳарфи изофа, қалимаи баъди исм ва дар охир як феъл аст. Гоҳе ибораи феълӣ, беш аз се бахш дорад, монанди «даст ба коре задан», «даст аз ҷон шустан», «аз сари худ во кардан».

Вижагиҳои ибораи феълӣ.

1- ибораи феълӣ як воҳид аст, яъне ибораи таркибие, ки маъни воҳидеро мерасонад ва ағлаб муодили як феъли сода ё мураккаб аст, масалан: «ба замин ҳӯрдан» муодили феъли содаи «афтодан» аст; ё «рӯйи пойи худ истодан», ки ба маъни феъли мураккаби «истодагӣ кардан ё муқовамат кардан» аст;

2- маъни ибораҳои феълӣ, маъни маҷозӣ ва ағлаб қиной аст: «ба миён овардан» яъне «матраҳ кардан», «ба бозӣ гирифтан» яъне «ба қасе эътино ва таваҷҷӯҳ кардан», «аз пой даромадан» ба маъни «ҳаста ё малул шудан»;

3- бахши феъле, ки дар поёни ибора меояд, ё феъли сода аст, мисли «омадан» ё пешвандӣ «даромадан» ва ё мураккаб мисли «қарор додан», аммо ин бахши феълӣ дар ҷумлае, ки ибораи феълӣ дорад ё ба танҳои маъно намедиҳад ё маъни ҳақиқӣ надорад, яъне агар мо бахшҳои пеш аз феълро дар ибораи феълӣ ҳазф кунем ва ҷумларо бо бахши феълӣ зикр кунем, бемаъност, масалан «Онҳо мавзуъро ба фаромӯшӣ супурданд».

Агар чумларо танҳо бо феъли «супурдан» бигүем, бедалолат мешавад: «Онҳо мавзуъро супурдан», ё мумкин аст, феъли охир агар бидуни бахшҳои худ биёд, далолати дигаре бидиҳад, монанди ин чумла: "Онҳо парчамро ба эҳтизоз даровардан".

Агар бинависем «Онҳо парчамро даровардан», далолати дигаре медиҳад. Бархе аз феълҳо дар ибораи феълӣ маъни дигар ва дар чумлаҳои бидуни ибораи феълӣ маъни дигар доранд. Масалан, дар чумлаи: "Ӯ қудратро ба даст гирифт" бо чумлаи "Ӯ китобро ба даст гирифт", феъли «гирифт» комилан бо далолати мутафовит омадааст. Дар чумлаи аввал: «ба даст гирифт» як ибораи воҳиде ва дар чумлаи дувум: «ба даст» мутаммими феъли «гирифт» аст;

4- ибораи феълӣ низ чун як феъл аст, ҳамаи вижагиҳои афъоли дигар, аз чумла ногузаро, гузаро, ваҷҳ, шаҳс ва шуморро бо худ дорад, аммо шуморае аз ин ибораҳо бештар дар маъни ногузаро корбурд доранд. Масалан, «дар пусти худ нагунчидан», «аз худ гузаштан», «ба қасе барҳӯрдан», «нороҳат шудан», «ба вуқӯй пайвастан» ва ғ.;

5- ибораи феълӣ низ мисли вожаҳои дигар такя (stress) дорад. "Ба шиддат, зеру бумӣ ва ё қашиш, ки бар рӯй ҳичо амал мекунад ва онро нисбат ба ҳичои мӯҷовир, барҷаста ё мушаҳҳас менамояд, такя гуфта мешавад" [5, с.117].

Ба ибораи дигар, "такя гурӯҳ аст аз барҷаста кардани овои қисмате аз қалом (маъмулан ҳичо) нисбат ба раддабандиҳои дигар ҳамон қалом ё рӯбарӯ бо қаломи дигар" [2, с.86].

Бо таваҷҷӯҳ ба шумораи бахшҳои созандай ибораи феълӣ, ба назар мерасад, ки ҳеч қадом аз бахшҳо, такия бештаре нисбат ба дигаре надорад ва ҳамаи иборат дорои як такя аст, чун дар ибораи феълӣ аз иртибот байни ҳамаи бахшҳо маъни воҳиде дарёфт мешавад ва ҳеч як нисбат ба дигаре барҷастагӣ ва аҳаммияти бештаре надорад. Шак надорад, ки чун ибораи феълӣ ба шакли гурӯҳ аст, мумкин аст ба такия гурӯҳ (phrase stress) ҳам битавон қоил шуд, аммо ба ҳар ҳол, як барҷастагӣ овоии бештар ба зеҳн мутабодир намешавад [5, с.117].

Ибораи феълӣ ва мутаммим. Ба далели вучуди як ҳарфи изофа дар ибораи феълӣ мумкин аст бо мутаммим иштибоҳ гардад ё яксон шумурда шавад, аммо сарфи назар аз зоҳири он, ибораи феълӣ бо мутаммим комилан мутафовит аст:

а) мутаммим бар ду гуна аст: мутаммими қайдӣ, яъне гурӯҳе, ки пас аз ҳарфи изофа меояд ва дар чумла нақши қайдӣ дорад, монанди «Ӯ ба донишгоҳ рафт», ки чумлаи мо бидуни мутаммим ҳам комил аст.

б) мутаммими феълӣ, мутаммиме аст, ки пас аз ҳарфи изофа меояд, аммо феъл ҳатман ба он ниёзманд аст, масалан «Ин либос ба Ӯ меояд», ки феъли «меояд» ба мутаммим ниёзманд аст. Ба ибораи дигар, бархе афъол ҳарфи изофаи маҳсус доранд ва дар натиҷа ба мутаммим ниёзманданд.

Афъоле назари: «парҳез кардан аз», «тохтан ба», «нозидан ба», «гузаштан аз», «омехтан бо» ва гайра. Бинобар ин, ҳарфи изофа дар мутаммим нақши қалимаи пас аз худро нишон медиҳад, ҳол он ки дар ибораи феълӣ, ҳарфи изофаро аз ҷанбаи сарф (морфология) ва соҳтори ҳарфи изофа мешуморем, чун номи дигаре барои он надорем ва ин ҳарфи нақши қалимаи пас аз худро ба ҷойи феъли поёнӣ нишон намедиҳад. Яъне, қалимаи пас аз ҳарфи изофа робитаи наҳвӣ бо феъли поёнӣ надорад ва ҳарфи изофа нақшнамо нест. Масалан, «онҳо матлабро ба хотир овардан». Дар ин мисол «овардан» дар кор нест, ки «ба хотир» мутаммими он бошад, балки маҷмуи гурӯҳ ба маъни ёдоварӣ аст ва ҳамон гуна ки пеш аз ин гуфта шуд, наметавон «ба хотир»-ро дар ин чумла ҳазф кард.

Нуктаи дигар ин аст, ки дар чумлаҳо, ки феълаш ба сурати ибораи феълӣ нест, он феъл далолати чудо дорад ва метавонад мутаммимҳои мутанаввеъ бигирад. Яъне агар феъл ниёз ба мутаммими феълӣ дорад, ба иҷбор онро мегирад, монанди «андешидан», ки ин феъл ҳамроҳ бо ҳарфи изофаи вижайи худ, яъне «ба» мутаммим аст. Аммо дар ибораи феълӣ мисли «ба хотир супурдан» ё «ба зеҳн супурдан» наметавон ҳар қалимаеро ҷонишини қалимаҳои «хотир» ва «зеҳн» кард ва ҳамон далолати аввалро аз он фаҳмид.

Нуктаи севум ин аст, ки дар афъоле, ки мутаммими қайди ихтиёрӣ доранд, метавон мутаммимро ҳазф кард ё ҳар мутаммими дигаре ё ҷанд мутаммим овард. Ҳол он ки дар ибораи феълӣ чунин нест. Масалан, дар чумлаи «Ӯ ба замин ҳӯрд» наметавон гуфт, «Ӯ ба чӣ ҳӯрд» ва барои он мутаммим овард, чун маҷмуи «ба замин ҳӯрд» яъне «афтод» ва «ҳӯрдан» дар ин иборат далолати ҳақиқӣ надорад, аммо дар чумлаи "Ӯ ба хона рафт" феълаш

ногузаро аст ва ҳам бемутаммим метавонад биёд ва ҳам метавонад чанд мутаммим бигирад. Масалан "Ү бо дучарха, дар як соат, ба суръат ба хона рафт".

Ҳазфи ҳарфи изофа дар ибораи феълӣ. Гоҳе ҳарфи изофа дар ибораи феълӣ ҳазф мешавад, масалан: «Ӯ замин ҳӯрд», «замон саррасид». Дар ин мисолҳо ҳарфи «ба» ҳазф шудааст. Дар чунин чумлаҳо боз ҳам феъли мураккаб аст ва наметавон барои бахши пеш аз феъл, робитай нахвӣ қоил шуд. Масалан, дар чумлаи: "Ӯ замин ҳӯрд", пайдост, ки «ҳӯрдан» далолати ҳақиқӣ надорад ва «замин ҳӯрд» боз ҳам ба далолати «афтод» аст ва «замин» на мутаммим ва на мағъули феъли «ҳӯрд» аст. Ё ибораҳое мисли «ба ҳуш омад», «ба ҳадар рафт», «ба гиря афтод» ва аз ин қабил, ки гоҳе ҳарфи изофа аз ибтидои онҳо ҳазф мешавад. Дар чунин маврид, илова бар ин ки метавон онҳоро феъли мураккаб гирифт, метавон ҳарфи изофаи онҳоро таквожи пинҳон ва дар натиҷа, маҷмуи онро ибораҳои феълӣ донист. «Баъзе аз ҳуруфи изофаи форсӣ, бавижа «дар», «бар», «ба» ва ҳатто гоҳе «аз» дар ибора ё ҷумла пинҳонанд. Ба тавре ки дар бисёре аз маворид метавон онҳоро ошкор кард, бе он ки нақши созандои онҳо тағиیر қунад, монанди (ба-) «роҳ афтодан», (ба-) «сар расидан». Ин гуна таквожҳоро, таквожи пинҳон меномем [2, с.104].

Анвои ибораҳои феълӣ.

а) Аз назари соҳтор:

1- бо се ҷузъ: ин ибораҳо аз як ҳарфи изофа, як исм ва як феъли сода, пешвандӣ ё мураккаб ташкил мешавад. Мисли «аз ҳол рафтан», «ба ҳуш омадан», «аз пой даровардан», «ба баҳра бардорӣ расондан».

Аз ҳуруфи изофа маъмулан «аз», «бар», «ба», «дар» корбурди фаровон дорад. Бештари ибораҳои феълии се баҳш бо ҳарфи изофаи «ба» ҳамроҳ аст. Ҳамчунин чанд вожаи арабии вомшуда дар забони форсӣ, ки дар забони арабӣ исм аст, дар форсӣ илова бар далолати исмӣ ба созандай дастурӣ табдил шуда ва ба ҷои ҳарфи изофа, ба таври фаровон ба кор меравад. Дастурӣ шудан (grammaticalization) табдили вожа аст ба созандай дастурӣ, монанди: «маврид», «таҳт», «зид», «адам». Мисли «мавриди истифода қарор додан», «таҳти назар гирифтан», «зидди зарба», «адами эътимод» [12, с.19-22].

Бо ин қоида, қалимоти «маврид», «таҳт», «зид» бештарин корбурдро дар нақши ҳарфи изофа доранд, аммо «маврид» бештар истифода мешавад. Мисол: «мавриди баҳс қарор додан», «мавриди иноят қарор додан», «мавриди афв қарор гирифтан», «таҳти таъқиб қарор додан», «таҳти нуфуз қарор додан» ва гайра.

2- бо беш аз се ҷузъ: соҳтори ин ибора ба шарҳи зер аст:

- ҳарфи изофа + гурӯҳи исмӣ + феъли сода, пешвандӣ, мураккаб: «аз кату кут афтодан», «аз сари худ во кардан» ва гайра.

- исм + ҳарфи изофа + исм ё гурӯҳи исмӣ + феъл: «даст ба коре задан», «дил ба дарё задан», «даст аз ҷон шустан», «абрӯ дар ҳам қашидан», «сар ба сари касе гузоштан» ва монанди инҳо.

б) Аз назари корбурд:

1. Ибораҳое, ки дар гузашта будаанд ва имрӯз ҳам роичанд: «аз пой дар омадан», «ба сар омадан», «ба даст овардан», «дар назар омадан», «дар пеш гирифтан», «ба замин ҳӯрдан» ва гайра.

2. Ибораҳое, ки акнун соҳта шуда ва тоза ҳастанд: «ба тасвиб расондан», «ба тасвир қашидан», «ба эҳтизоз даровардан», «ба худ гирифтан», «ба фаромӯшӣ супурдан», «ба иҷро гузоштан», «ба баҳс гузоштан», «мавриди иттиҳом қарор додан», «мавриди иҷро гузоштан», «зери назар гирифтан», «таҳти таъқиб қарор додан», «ба рӯҳ қашидан» ва ба инҳо монанд.

3. Ибораҳои феълие, ки бештар дар забони муҳовара ба кор мераванд: «аз кату кут афтодан», «ба ҳик-ҳик афтодан», «ба гарав гирифтан», «аз рӯ рафтан», «аз рӯ бурдан», «аз кура дар рафтан», «аз сари худ во кардан», «ба ҷанҷол қашидан» ва амсоли инҳо.

4. Ибораҳои феълие, ки дар забони адабӣ ва меъёр бештар ба кор мераванд: «ба ҳурӯш омадан», «ба анҷом расидан», «ба иҷобат расидан», «ба ришҳанд гирифтан», «ба ҷунбиш даровардан», «ба бор нишастан», «ба тамошо истодан», «ба тамошо нишастан», «ба тасвир қашидан» ва гайра.

Баъзе ин ибораҳо ҳамроҳ бо тасвирсозӣ аст: «ба риштаи таҳrir даровардан», «ба гил нишастан», «ба обу оташ задан».

Имрӯз дар забони гуфтору навиштор, ибораҳои феълӣ корбурди фаровоне дорад. Далели қатъиро наметавон барои он шумурд, аммо далоили зер дар ин амр, муассиранд:

- густариши расонаҳо ва матбуот;
- афзоиши матолиби навиштани;
- мутолиаи кам;
- такаллуф дар қалом.

Гоҳе ба ҷой як феъли сода ё мураккаб, бархе афрод ибораи тулониро ба кор мебаранд, масалан, ба ҷой «куштан - ба қатл расондан» ва ба ҷой «руҳ додан - ба вуқӯъ пайвастан».

Ибораи феълӣ ва киноя. Бисёре аз ибораҳои феълӣ фақат маъни киноя доранд, монанди «ба пойи касе расидан» (киноя аз нобаробарӣ кардан, арзиши камтар доштан); «абру дар ҳам қашидан» (киноя аз нороҳат ва ҳашмгин шудан); «ба роҳ афтодан» (киноя аз ҳаракат кардан, рафтан); «ба чӯб бастан» (киноя аз задан); «ба гардан гирифтан» (киноя аз пазируфтган).

Хулоса, пас аз баҳсу баррасии андешаҳои забоншиносон ва пажуҳандагони ибораҳои феълӣ ва раддабандиҳои он, таърихи номгузорӣ, соҳт, анвоъ, корбурдҳои гуногуни он ва низ ташбуҳ ва тафовути ибораи феълӣ бо мутаммим метавонем ба ин натиҷа бираесм:

- ибораи феълӣ як гунаи чудо ва мустақил аз феъл аст, ки дасти кам аз се баҳш ташкил мешавад ва маҷмуи баҳшҳои он як далолати воҳид дорад;
- ибораи феълӣ асосан муодили як феъли сода ё як феъли мураккаб аст;
- ибораи феълӣ бо феъли «омадан» ё «ковардан» бештарин төъдодро дорад ва пас аз он бо феълҳои «афтодан», «андоҳтан», «расидан» ё «расондан» ва «задан»;
- ҳарфи изофаи "ба" бештарин корбурдро дар соҳтори ибораи феълӣ дорад. Пас аз он ҳарфи изофаи "аз" корбурди фаровон дорад;
- корбурдии бораи феълӣ дар забони имрӯза, бавижа дар гуфтор бештар аз гузашта ва беш аз корбурди афъоли сода муодили онҳост.

Муқарриз: Абдулҳадов Ҷ. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Абдуррасули Хайёмпур. Даствури забони форсӣ / Хайёмпур, Абдуррасул. – Техрон, 1373. – 202 с. [бо забони форсӣ].
2. Абулҳасани Наҷафӣ. Мабонии забоншиносӣ ва корбурди он дар забони форсӣ / Наҷафӣ, Абулҳасан. – Техрон: Нибуфар, 1378. – 172 с. [бо забони форсӣ].
3. Ғуломризо Аржанг. Даствури забони форсии имрӯз / Аржанг, Ғуломризо. – Техрон: Нашри қатра, 1378. – 288 с. [бо забони форсӣ].
4. Маҳдӣ Мишқотуддинӣ. Соҳти овоии забон / Мишқотиддинӣ, Маҳдӣ. – Машҳад: Донишгоҳи Фирдавсӣ, 1377. – 266 с. [бо забони форсӣ].
5. Маҳдӣ Мишқотуддинӣ. ДаSTRUРИ забони форсӣ бар пояи назарияи гашторӣ / Мишқотуддинӣ, Маҳдӣ. – Машҳад: Донишгоҳи Фирдавсӣ, 1379. – 240 с. [бо забони форсӣ].
6. Муҳаммад Захробӣ. Фарҳанги забоншиносӣ / Захробӣ, Муҳаммад. – Техрон: Фурӯзиш, 1383. – 488 с. [бо забони форсӣ].
7. Муҳаммад Туробӣ. Фарҳанги забоншиносӣ / Туробӣ, Муҳаммад. – Табрез: Чехра, 1357. – 456 с. [бо забони форсӣ].
8. Муҳаммад Ҷаводи Шариат. ДаSTRUРИ забони форсӣ / Шариат, Муҳаммад Ҷавод. – Техрон: Асотир, 1370. – 460 с. [бо забони форсӣ].
9. Ноҳид Шариатзода. Вожаномаи забоншиносӣ / Шариатзода, Ноҳид. – Техрон: Нигоҳ, 1374. – 213 с. [бо забони форсӣ].
10. Парвиз Нотили Ҳонларӣ. ДаSTRUРИ забони форсӣ / Ҳонларӣ, Парвиз Нотил. – Техрон: Тӯс, 1373. – 368 с. [бо забони форсӣ].
11. Тақӣ Ваҳидиён Комёр. ДаSTRUРИ забони форсӣ / Комёр Тақӣ Ваҳидиён, Ғуломризо Имронӣ. – Техрон: Сamt, 1386. – 136 с. [бо забони форсӣ].
12. Ҳусрави Фаршедвард. Феъли мураккаб ва соҳтмони он / Фаршедвард, Ҳусрав // Мачаллаи ошно. – 1373. – № 19. – С.23-32. [бо забони форсӣ].
13. Ҳусрави Фаршедвард. Феъли мураккаб ва соҳтмони он / Фаршедвард, Ҳусрав // Мачаллаи ошно. – Техрон, №18. 1383. – 74 - 82. с. [бо забони форсӣ].
14. Ҳусрави Фаршедвард. ДаSTRUРИ муғассали имрӯз / Фаршедвард, Ҳусрав. – Техрон: Сухан, 1384. – 708 с. [бо забони форсӣ].
15. Ҳасан Анварӣ. Фарҳанги бузрги сухан / Анварӣ, Ҳасан, Аҳмади Гевӣ. – Техрон: Сухан, 1381. – 1376 с. [бо забони форсӣ].
16. Ҳасан Анварӣ. ДаSTRUРИ забони форсӣ / Анварӣ, Ҳасан, Аҳмади Гевӣ. – Техрон, 1385. – 394 с. [бо забони форсӣ].

СОҲТОРИ ИБОРАИ ФЕЪЛӢ ДАР ДаSTRUРИ ЗАБОНИ ФОРСӢ

Феъл аз ҷанбаҳои мутанаввөв ва гуногун раддабандӣ мешавад, муҳимтарин раддабандии он бар мабнои соҳт ва шумораи баҳшҳои ташкилдиҳанда мебошад. Дастурнависон дар ин бора онро дасткам ба ду гунаи феъл: сода ва мураккаб тақсим карданд ва бархе низ баҳшҳои бештаре барои феъл баршумурдаанд. Ибораи феълӣ навъе аз феъл бар мабнои соҳтори он аст, ки дасткам аз се баҳш ташкил мешавад ва далолати воҳиде дорад. Ин ибораи феълӣ дар бархе аз дастурҳо гурӯҳи феълӣ хонда шуда, аммо бархе, инро инкор ё дар номгузории он сукут кардаанд. Дар ин пажуҳиш, пас аз баррасӣ, баҳсу андешаҳои дастурнависон ва пажуҳишгарон дар бораи раддабандии феъл ба таъриҳчайи номгузории ибораи феълӣ, соҳтор, анвӯъ, корбурдҳои гуногун ва ташобуҳу тафовути он бо мутаммим пардохта шудааст. Барҷастатарин натоиҷи бадастомада нишон медиҳад, ки ибораи феълӣ як гунаи чудо ва мустақил аз феъл аст, ки дasti кам ба се баҳш тақсим мешавад ва маҷмуи баҳшҳои он як далолати воҳид доранд. Афзун бар ин ҳарфи изофа (пешоянд)-и “ба” бештарин корбурдро дар соҳтори иборати феълӣ дорад. Пас аз он ҳарфи изофаи (пешоянди) “аз” корбурди фаровон дорад.

Калидвоҷаҳо: соҳти феъл, раддабандии феъл, соҳтор, ибораи феълӣ, мутаммим, ҳарфи изофа, киноя.

СТРУКТУРА ГЛАГОЛЬНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ПЕРСИДСКОЙ ГРАММАТИКЕ

Глагол в персидском языке делится по разным подходам и направлениям. Наиболее заметным из этих классификаций является вид, который основан на структуре и количестве его формы. Большинство иранских грамматиков разделили этот вид как минимум на два типа, один из которых является простым глаголом, а второй - составным глаголом, в то время как некоторые из этих грамматиков разделили его более чем на два типа. Глагольное предложение – это тип глагольной структуры, которая состоит как минимум из трех элементов, и вместе они передают одно значение. Само глагольное предложение много раз упоминалось в некоторых книгах по персидской грамматике, но некоторые из этих книг игнорировали упоминание его. После того, как мы представили мнения грамматиков и исследователей и то, что было сказано о классификации глагола в персидском языке, о начале наименования глагольного предложения, его структуре, его типах, различных областях его использования и точки согласия и различия между ними, исследователь пришел к наиболее важным результатам: глагольное предложение представляет собой форму, независимую от глагола и состоящую как минимум из трех элементов, которые вместе имеют одно значение. Кроме того, в структуре глагольного предложения чаще всего используется простой предлог «(произ. ба): к = ﴿ب﴾, в = ﴿و﴾), за которым следует предлог («از»(произ. az): من=от, عن=o, من أَجَل=dля).

Ключевые слова: структура глагола, виды глагола, форма, глагольное предложение, дополнение, дополнительные буквы, метонимия.

THE STRUCTURE OF THE VERB PHRASE IN PERSIAN GRAMMAR

In Persian language, the verb is divided according to different manifestations and considerations. One of these notable divisions is the one that is based on the structure, and the number of the elements that consist it. Most of the Iranian grammarians divided the verb into, at least, two types: simple verb and compound verb, knowing that there are some other grammarians who divided the verb into more than two types. The verb phrase is a form of the verb structures, as long as it consists of 3 elements at least, and gives one meaning. The verb phrase was mentioned many times in some of the Persian grammar books. However, some of those books also ignored it, and skipped its mention completely. In the end, after we presented the different perspectives of grammarians and researchers, and stated clearly what was mentioned regarding the division of Persian verb, and identified the first start of using the name “verb phrase”, the nature of its structure, the different types and usages, and the points of agreement and disagreement between the verb phrase and complements, the study came to some conclusions, the most important of which are: the verb phrase is considered an independent form of the verb, and it consists of at least three elements given one meaning. Furthermore, the simple prepositions («Beh»: to, in) are the most used in the verb structure, followed by the prepositions («az»: from, on, for).

Key words: verb structure, verb divisions, structure, verb phrase, complement, prepositions, euphemism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муниф Абдулазиз Муниф* - Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант Ph.D-и кафедраи филологияи Эрон. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбон Рӯдакӣ, 17. E-mail: Monif.almonif@gmail.com. Тел.: (+992) 93-334-43-22

Сведения об авторе: *Муниф Абдулазиз Муниф* - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры иранской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: Monif.almonif@gmail.com. Тел.: (+992) 93-334-43-22

Information about the author: *Monif Abdulaziz Monif* – Tajik National University, doctor of Ph.D Department of Iranian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: Monif.almonif@gmail.com. Phone: (+992) 93-334-43-22

Наҷотов Ҷ.

Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абӯханифа

Ҳар илму фанне истилоҳоти хоссе дорад, ки дарки осори марбут ба он илм низ бастагӣ ба огоҳӣ аз маъно ва мағҳуми он истилоҳот аст. Аз муҳимтарин омили роҳ ёфтган ба ҳарими суханварони ориф, бешубҳа ин маърифати мағоҳиму истилоҳоте аст, ки онон барои баёни андешаи худ ба кор бурдаанд. Чунончи аз осори манзуму мансури ирфонии адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ бармеояд, суханварони ориф матолибашонро бо истилоҳоти маҳсусе ироа доштаанд, ки қалима зоҳирان маънои дигар дошт ва дар асл муроди онон чизи дигар буд. Дар ин маврид Абдулҳусайн Зарринкӯб мегӯяд: “Шоирони суфӣ аз хеле қадим дар ашъори хеш суханоне мегуфтаанд, ки ҷуз ба ишқи маҷозӣ таъбир намешудааст, мисли он ки аз лабу ҷашм ва ҳолу зулфи маъшуқ ёд мекардаанд ва ё дар аҳволе сухан мерондаанд, ки бо одобу завоҳири мусалмонӣ муносиб наменамудааст. Аз ҷумла ин ки шаробу рубоб ва овозу рақсу дайру ҳароботу зуннорро васф мекардаанд. Ва, албатта, таваҷҷӯҳ ба ин алфоз, ки ҳама ҳикоят аз ишқи маҷозӣ ва далолат бар լоуболигарӣ дорад, назди оммаи мусалмонон макруҳу манфур будааст. Бад-ин сабаб бар суфия таънаҳо мезаданд ва онҳоро ба қуфру зандиқа нисбат медоданд. Ин гуна суханон дар оғоз, қатъян бар сари ваҷду ҳол суруда мешудааст ва маншай он, бешак ҳамон гуна аҳволе будааст, ки шатҳиёти онҳо низ аз он сарчашма мегирифтааст” [5, с.148]. Ҳуди орифону шоирон низ ба рамзгарӣ дар осорашон ишораҳо намудаанд. Чунончи Ҳотифи Исфаҳонӣ мегӯяд:

Ҳотиф арбоби маърифат, ки гаҳе,
Маст ҳонандашону гаҳ ҳушӯр.
Аз маю ҷому мутрибу соқӣ,
Аз муғу дайру шоҳиду зуннор.
Қасди эшон нуҳуфта асрорест,
Ки ба имо кунанд гаҳ изҳор.
Пай барӣ гар ба розашон донӣ,
Ки ҳамин аст сирри он асрор [7, с.64].

Ҳофизи Шерозӣ ҳам дар ин маврид ҷунин гуфтааст:

То нагарди ошно з-ин парда рамзе нашнавӣ,
Гӯши номаҳрам набошад ҷойи пайгоми Суруш [17, с.193].

Аз ин ҷост, ки яке аз муҳимтарин маҳсусиятҳои сабқии таълифоти ирфонӣ марбут ба он буда, ки эшон ақидаву афкорашонро тавассути корбурди рамзу истилоҳоти хоссе баён доштаанд, ки бештари он вожаҳо дар шеваи нигориши онон маъноҳои хос қасб намудааст ва ин боиси зуҳури истилоҳоти хосси ирfonӣ гардидааст. Ҳанӯз аз асри XI сар карда аз ҷониби ҳуди орифон баъзе аз истилоҳоти суфия шарҳ ёфта, то замони мо ҷандин фарҳангномаҳои маҳсуси шарҳи истилоҳоти ирfonӣ таълиф шудаанд. Чунончи, «Ал-Ламаъ» ғасари Али ибни Сарроҷи Тӯсӣ аз ҷумлаи муҳимтарин осори шомили истилоҳоти суфия ва шарҳи онҳо ба шумор меравад. Алии Тӯсӣ бо Абуабдураҳмони Сулламӣ-соҳиби «Табакот-ус-суфия» муосир будааст. Ба ақидаи Сайд Ҷаъфари Саҷҷодӣ, Алии Тӯсӣ аз нахустин нафароне аст, ки истилоҳоти тасаввуфро ба таври васеъ гирдоварӣ ва шарҳ кардааст [13, с.9].

Бевосита ба осори ҳуди орифон ҳам назар андозем, дар бобати пӯшидагӯй ва рамзгароии ҳуд ишораҳо кардаанд. Чунончи, аз Ибни Ато (ваф. 311ҳ.қ./905м.), ки яке аз маъруфтарин орифони муғассири Қуръон ба забони суфия мебошад, накл кардаанд, ки мутакаллимон вайро гуфтанд: “Ҷӣ будааст шумо суфиёнро, ки алфозе иштиқоқ кардаед, ки ба гӯши мустамеон гарib аст ва забони мӯъдот (роич)-ро тарқ кардаед. Ин аз ду берун нест: Ҷӣ тамуя (зоҳирсозӣ) мекунед ва Ҳақ таолоро тамуя ба кор наояд. Пас, дуруст шуд, ки дар мазҳаби шумо (тариқи тасаввуф) айбе зоҳир гашт, ки пӯшида мекардед суханҳоро бар мардумон” [1, с.490]. Ибни Ато ба онон ҷунин посух додааст: “Аз баҳри он кардем, ки моро бад-ин иззат буд. Аз он ки ин амал (тасаввуф) бар мо азиз бувад, наҳостем, ки ба ҷуз ин тоифа инро бидонанд ва наҳостем, ки лафзи мустаъмали ом ба кор дорем, лафзе хос пайдо

кардем” [1, с.490]. Ҳамчунин, аз ў нақл намудаанд, ки гуфт: “Ҳар илмеро баёне аст ва ҳар баёнро забоне ва ҳар забонеро ибороте ва иборотеро тариқате ва ҳар тариқатеро чамеанд махсус” [1, с.491].

Аз суханони Ибни Ато чунин бармеояд, ки “лафзи хос”-е, ки ў мегүяд, ҳатман истилоҳоти суфия аст. Дарвоқеъ, “лафзи хос” ё истилоҳоти ирфонӣ назди суфия чунон манзалату аҳамият пайдо намуд, ки мутасаввиға баҳши муҳиммэ аз осори мактуб ва манобеи дасти аввали худро ба шарҳу баёни ин истилоҳоти ихтисос доданд. Чунончи, агар дар “Табақот-ус-суфия”-и Сулламӣ ва “Ҳалият-ул-авлиё”-и Ҳофиз Абунаими Исфаҳонӣ ба истилоҳоти суфия дар зимни баёни саргузашти машоҳии суфия ишора шуда бошад, дар осори арзишманде ба монанди “Ат-Таарруф ли мазҳаб-ит-тасаввуф”, “Қут-ул-қулуб”, «Ал-Ламаъ», «Рисолаи Қушайрия» ва “Қашғ-ул-маҳҷуб”, на фақат дар зимни баёни матолиби худ ба шарҳи истилоҳоти ирфонӣ пардохтаанд, балки аз зарурати шарҳу тавзехи ин истилоҳоти сухан ба миён оварда, бобҳои алоҳидаи китобҳои худро бевосита ба шарҳу тавзехи истилоҳоти суфия ихтисос додаанд.

Дар ҳусуси омилҳои рамзгароии орифон байни муҳаққикон низ фикри ягона нест. Қосим Ғаний бар ин назар аст, ки урафо нахуст матолибашонро ошкоро мегуфтанд ва чун диданд, ки ин суханҳои ошкоро боиси баҳсҳо ва ҳатто мушкилот бар сари эшон шуд, маҷбур гардиданд, ки ҳарфҳояшонро бо рамзу роз баён кунанд, то фуқаҳо ва пайравони онон аз матолиби эшон оғоҳ нашаванд [4, с.45]. Муртазо Мутахҳарӣ сабаби пӯшида баён кардани урафоро чунин мегүяд: «Ба ақидаи ман матлаб ду далел дошта.... ин аст, ки шеъру адаб ва фасоҳату балогату зебоии баён худаш як василаест барои беҳтар расонидани паём, ҳоло паём ҳар чӣ меҳоҳад бошад. Ҳуди Қуръони карим аз ҳамин маъно истифода карда, эъҷози Қуръон, ки дар фасоҳату зебоияш ҳаст, яъне Қуръон ҳунарро дар хидмати паёми илоҳӣ қарор дода ва ин ҷиҳати Қуръон ҳамеша омили фавқулода муассире буда дар пешрафту пешбурди Қуръон. Урафо ҳам барои паёми ирфонии худашон аз зебоии адаб аз ин ташбехҳо, тамсилҳо, шеърҳо аз ин рамзи сухан гуфтанро (истифода кардан). Ин мусаллам матолибро зеботар мекунад, то ин ки матолибро ҳамин тавр макшуфу бепарда бигӯянд, лутф надорад; яъне барои таблиғи ҳарфи худашон ин (васила)-ро интихоб кардан. Ва дигар ин ки ин маъюнӣ асосан лафз надорад, алфози башар кӯтоҳ аст аз ифодаи ин маъюнӣ ва танҳо афроде метавонанд ин маъниро дарк кунанд, ки худашон вориди ин дунё бошанд» [11, с.50-51].

Дарвоқеъ, он матолибе, ки урафо меҳоҳанд бигӯянд, ҳамонгуна ки дар осори эшон ба назар мерасад, бо сухани ошкоро гуфтаний нест. Суханҳои ҷаззобу пуршӯру шари онҳо фақат бо рамз бояд гуфта шавад ва афроде ҳам метавонанд дарк кунанд, ки аҳли роз бошанд. Ба қавли Мавлоно “Мантиқ-ут-тайр” забони мургон аст. Аз ҷониби дигар, инсон табиатан чунин аст, ки ҳар ашё ё сухане пӯшида бошад, меҳоҳад ҳарисона барои худ он матолиби пӯшидаро қашғ кунад. Ҳар ҷизи зебо ҳам пӯшида аст, чунончи дур(р) дар даруни садаф зебо аст. Ё ҳуди Мавлоно дар «Маснавӣ» мегӯяд:

Зарру нуқра гар набудандӣ ниҳон,
Парвариш кай ёфтандӣ зери кон? [12, с.20].

Аз ин чост, ки урафо бо рамзу роз матолиби хешро гуфтанд.

Боиси қайд аст, ки бо вуҷуди таълифи фарҳангномаҳои тасаввуфӣ ҳанӯз истилоҳоте ҳастанд, ки дар пардаи ибҳом нуҳуфтаанд. Яке аз сарчашмаҳои муҳим, ки бевосита ба шарҳу тафсири истилоҳоти ирфонӣ пардохта, «Рисолаи Қушайрия»-и Абулқосими Қушайрий мебошад. Қушайрий дар боби сеюми китоби худ таҳти унвони “Дар тафсири алфозе, ки миёни ин тоифа равад ва он чи аз он мушкил бувад” бисту ҳафт истилоҳи маҳсусро, ки суфия аз он истифода мекунанд, муфассал шарҳу тавзех намудааст. Бо ин ҳадаф, дар мақолаи ҳозир шеваҳои шарҳу тавзехи истилоҳоти ирfonӣ аз ҷониби Қушайрий мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Омӯзишу баррасии истилоҳоти ирфонии «Рисолаи Қушайрия» аз ҷанд ҷиҳат муғид ба назар мерасад. Қушайрий худ як ориф ва суфии маъруф буд ва ў ин китобро раҳнамо ба соликони роҳи тариқат ва баёни ҳақиқати ин тоифа таълиф намудааст. Бо ин нуктаи назар метавон гуфт, ки дар «Рисолаи Қушайрия» муҳимтарин истилоҳоти ирfonӣ аз назари як нафар ориф ва суфии маъруф, ки худ оғаҳии комил аз ирфону тасаввуф дорад, шарҳу тавзех ёфтааст.

Усули шарху тавзехи Қушайрӣ аз муаллифони пеш аз худ бо он фарқ мекунад, ки ӯ ҳангоми шарху тавзехи истилоҳот бештар аз ақволу орои орифони маъруф иқтибос меоварад. Ҳамчунин, дар оғоз маънои лугавии онро шарҳ дода, баъдан ба баёни маънои ирфонии истилоҳот мепардозад. Маъруфтари қитобҳое, ки пеш аз Қушайрӣ ба шарху тавзехи истилоҳоти суфия нигошта шудаанд, «Ал-Ламаъ», “Ат-Таарруф ли мазҳаби-тасаввуф”, “Қут-ул-қулуб” ва “Кашф-ул-маҳҷуб” мебошанд.

Дар «Ал-Ламаъ», муаллиф дар қисматҳои муҳталиф ба баёни шарху тавзехи истилоҳоти суфия пардохтааст. Масалан, истилоҳи “маърифат” дар бобе ва истилоҳи “ориф” дар боби дигар шарҳ ёфтааст. Шарҳи истилоҳоти марбут ба аҳвол ва мақомоти орифон дар бахши “Қитоб-ул-аҳвол ва-л-мақомот” ва пас аз муқаддимае дар муаррифии ҳар як аз ин ду истилоҳ зайлӣ бахши чудогона омадааст. Аммо муҳимтарин бахши марбут ба шарҳи истилоҳоти тасаввуф бахши “Қитоб-ул-баён ан-ил-мушкилот, боби фи шарҳи алфоз ал-мушкилат-ул-ҷория фи қалом-ис-суфия” аст, ки муаллиф дар ин бахш пас аз зикри 150 истилоҳ ба сурати феҳриствор ба шарху тавзехи беш аз ин төъдод истилоҳ мепардозад [16, с.333-374]. Сарроҷи Тӯсӣ дар ниҳоят пас аз он дар бахше чудогона ба баррасӣ ва шарҳи истилоҳи “шатҳ” пардохтааст [16, с.375-377]. Бойси қайд аст, ки дар «Ал-Ламаъ» Сарроҷи Тӯсӣ ба монанди Қушайрӣ ва Ҳучвирӣ зикре аз мавриди муҳиммияти шарҳи истилоҳоти суфия ба миён намеоварад. Ӯ танҳо ба ду маънои зоҳирӣ ва ботинии қаломи суфия ва адами дастрасии гайри суфия ба маънои ботинии он ишора мекунад [16, с.388].

“Ат-Таарруф ли мазҳаб-ит-тасаввуф”-и Абубакри Каллободӣ ҳам аз зумраи манобеи арзишманди тасаввуф аст, ки муаллифи он пеш аз Қушайрӣ ба шарҳи истилоҳоти суфия пардохтааст. Аз муқаддимаи қитоб бармеояд, ки зоҳиран гарази аслии Каллободӣ аз таълифи қитоб шарху тавзехи ишорот ва ибороти суфия аст: “Ва ин қитоб аз баҳри он ҷамъ кардем, то фаҳм қунад мар ин мазҳабро он қас, ки ишороти ин тоифаро фаҳм накарда бошад ва андар ёбад ӯро он қас, ки ибороти эшон андар наёфта бошад ва то дур шавад аз эшон дурӯғи дурӯғзанон ва таъвили бади ҷоҳилон” [8, с.283].

Аз гуфтаҳои боло ҷунин бармеояд, ки манзури Каллободӣ аз таълифи қитоб он будааст, ки ишороту ибороту истилоҳоти суфияро мухотабоне, ки дарнаёфтаанд ба маънои ин истилоҳот вокиф шаванд. То ба асли суханони суфия пай баранд ва маъонии онҳоро дурӯғу буҳтон надонанд ва истилоҳоти суфияро таъбирҳову тафсирҳои нодуруст накунанд. Каллободӣ аз боби сию панҷум ба баъди қитоби ҳудро ба шарҳу тафсирни истилоҳоти марбут ба мақомоти суфия ихтисос додааст.

Аз дигар манобеи дasti аввали тасаввуф, ки пеш аз Қушайрӣ ба шарху тавзехи истилоҳоти ирфонӣ пардохта, “Қут-ул-қулуб”-и Абӯтолиби Маккӣ мебошад. Муаллиф боби сию дуюми қитобро ба шарҳи мақомоти орифон ихтисос дода, зимни баршумурдани нуҳ мақом онҳоро шарҳ карда, ки иборатанд аз: тавба, сабр, шукр, раҷо, ҳавф, зуҳд, тавакkal, ризо, муҳабbat.

Дар оғози фасли сеюми “Рисолаи Қушайрия” Абулқосими Қушайрӣ дар робита ба истилоҳоти ирфонӣ ва рамзгароии орифон пеш аз шарху тавзехи истилоҳот ҷунин мегӯяд: «Ҳар тоифаеро аз уламо лафзҳост миёни эшон мустаъмал, ки бад-он маҳсус будаанд аз дигарон. Ва истилоҳ кардаанд бар он муродҳо, ки эшонро будааст, то наздик буд бо он ки боз ӯ(бо он) сухан гӯянд ва бар аҳли ин санъат осон буд бад-он маънӣ расидан бо итлоқи он лафз. Ва ин тоифаро алфозест, (ки) қасди эшон қашфи он маъниҳо аст, ки эшонро буд бо яқдигар. Ва мӯчмал ва пӯшида буд бар он ки на аз ҷинси эшон буд андар тариқат, то маънии алфози эшон бар бегонағон мубҳам буд аз он ки эшонро гайрат буд бар асрори ҳеш, ки ошкоро шавад бар он ки ноаҳл буд. Барои он ки ҳақоқи эшон маҷмуъ нест, ба такаллуф ё оварда ба навъе аз тасарруф, балки маъниҳо аст, ки Ҳудой, субҳона ва таоло дили қавмро ҳазинаи он кардааст. Ва ҳолис бикардаст ба ҳақиқат онро асрори қавме, ва мо шарҳ қунем ин алфоз, то осон гардад онро, ки ҳоҳад бад-он расидан аз маъниҳои эшон, ки бар ин роҳ рафтанд ва мутобеи суннатҳои эшон буданд...” [10, с.87-88].

Шевай кори Қушайрӣ дар шарҳи истилоҳоти ирфонӣ ҷунин аст, ки нахуст истилоҳро аз назари аҳли таҳқиқ шарҳ медиҳад ва баъдан маънои ирфонии онро аз назари орифон шарҳу тавзех додааст. Ҳангоми шарҳи ирfonӣ аз орифону суфиёни маъруф нақли қавл мекунад ва ашъору амсолу оёти Қуръон ҳам меоварад.

Чунончи ҳини тавзехи истилоҳи вақт нахуст маънои асли онро ҷунин шарҳ додааст: “**ал-Вақт**. Ҳақиқати вақт наздики аҳли таҳқиқ ҳодисест, ки андар ӯ ҳам ояд ҳосил бар ҳодисе

мутаҳаққақ. Ҳодис мутаҳаққақи вақт бувад ходиси мутаваҳҳамро. Чунонки гүй, сари мох наздики ту оям. Омадан мутаваҳҳам аст. Омадан ва наомадан раво бувад ва сари мох ходисест мутаҳаққақи ночора (чун ин мох бигзарад, сари мохе дигар бувад) сари мох ходисест мутаҳаққақ, вақти омадан аст” [10, с.88].

Пас аз ин ба шарху тавзехи ирфонии вожайи вақт мепардозад ва аз суханони орифони маъруфе нақли қавл мекунад, ки аз ҷумлаи онон Абуалии Даққоқ мебошад: “Аз устод Абуалии Даққоқ, раҳимаҳуллоҳу, шунидам, гуфт: “Вақт он аст, ки ту он чой, агар ба дунёй, вақти ту дунёст ва агар ба үқбой, вақти ту үқбост ва агар шодист, вақти ту шодист ва агар ба андуҳӣ, вақти ту андуҳ аст. Мурод ин аст, ки вақт он бувад, ки бар мардум ҷолиб бувад (ва низ) ба вақт он ҳоҳанд, ки мардум андар ў бувад аз рӯзгор” [10, с.88-89].

Дар осори манзуму мансури адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ ибораи маъруфи “суфӣ ибн-ул-вақт” зиёд ба кор рафтааст, ки Кушайрӣ дар тавзехи истилоҳи “вақт” онро низ шарҳ додааст. Чунончи, Мавлоно Ҷалолуддини Балҳӣ мегӯяд:

Суфӣ ибн-ул-вақт бошад, эй рафиқ!
Нест фардо гуфтан аз шарти тариқ.
Суфӣ ибн-ул-ҳол бошад дар мисол,
Гарчи ҳарду фориганд аз моҳу сол [12, с.19].

Кушайрӣ “суфӣ ибн-ул-вақт”-ро чунин шарҳ додааст: “Суфиён гӯянд: Суфӣ писари вақт аст ва мурод он аст, ки то ў машғул ҳаст бад-он чӣ аввалтар, андар ҳол қиём ҳамекунад бад-он чӣ андар он вақт фармудаанд” [10, с.89].

Яке аз вижагиҳои шарҳи истилоҳоти ирфонӣ дар «Рисолаи Кушайрия» дар қиёси ҳамдигар шарҳ додани истилоҳот мебошад. Чунончи, зимни шарҳи истилоҳои “ҳайбату унс” гуфтааст: “Ҳайбату унс бартар аз “қабзу баст” бувад. Чунончи “қабз” бартари дараҷаи “ҳавф” бувад ва “баст” бартар аз манзalati “раҷo” аст ва “ҳайбат” бартар аз “қабз” аст ва “унс” тамомтар аз “баст” ва Ҳақ ҳайбати ғайбат бувад ва ҳар ҳоиб ғоиб бувад, пас, андар ҳайбат мутағовит бошанд. Чунончи андар ғайбат фарқ бувад миёни эшон... [10, с.97].

Кушайрӣ зимни шарҳу тавзехи истилоҳоти ирфонӣ дар бархе мавриди аз ҳикоятҳо ҳам истифода намудааст. Ин усули кори Кушайрӣ дар маърифати истилоҳи мавриди шарҳи ў аз вижагиҳои маҳсуси муаллиф ҳангоми шарҳу тавзехи истилоҳоти ирfonӣ ба шумор меравад. Дар ҷараёни шарҳу тавзехи истилоҳоти “сатру таҷаллӣ” нахуст дар бобати маънои ирфонии истилоҳоти мазкур андешаҳояшро баён дошта, таъқид мекунад, ки ҳама кас тоқати таҷаллии маъшӯкро надорад: “Ом дар пардаи сатr бошанд ва хос андар давоми таҷаллӣ. Ва андар ҳабар аст, ки чун Ҳақ таоло ҷизеро таҷаллӣ қунад, он ҷиз ҳошёъ гардад, ҳудованди сатr доим ба васфи шуҳуд бувад ва ҳудованди таҷаллӣ доим ба наъти ҳушуъ бувад ва сатr омро үқубат бувад ва хосро раҳмат бувад” [10, с.116]. Сипас, барои фаҳмотар шудани фикри хеш барои ҳонанда Кушайрӣ ҳикояти зеринро овардааст: “Аз Мансури Мағрибӣ, раҳимаҳул-лоҳу, шунидам, ки дарвеше ба қабилае афтод аз қабилаҳои араб. Ҷавоне вайро меҳмон кард, ин ҷавон ӯро хидмат ҳамекард, андар миёна бияфтод ва бехуш шуд. Ин дарвеш пурсид аз ҳоли вай. Гуфтанд: Ӯро амзодае аст дилаш ба вай гарм аст, ин духтар дар ҳайма фароз рафт, ин ҷавон нигоҳ кард, доманаш бидид, заҳраи вай об шуд. Он дарвеш ба дари ҳайма шуд, гуфт: ғарibонро дар миёни шумо ҳурмат аст, ба шафоат омадаам, бар он ҷавон раҳмат қун, ки андар ҳоле саъб аст. Он зан гуфт: Азим салимдile, ӯро тоқати гарди домани мо нест, тоқати дидори мо кай дорад?” [10, с.117].

Зимни шарҳи истилоҳоти “талвину тамкин” ҳам Кушайрӣ пас аз зикри маънои ирфонии истилоҳоти мазкур мисоли зебое аз достони Юсуф овардааст. Истилоҳоти “талвину тамкин”-ро дар ирфон чунин шарҳ додааст: “Талвин сифати арбоби аҳвол бувад ва тамкин сифати асҳоби ҳақоиқ, модом ки банда андар роҳ бувад, соҳиби талвин бувад ва аз ҳоле ба ҳоле ҳаме шавад ва аз он сифате ба сифате ҳаме гардад ва аз ин манзил, ки буд ба манзile бартар аз он фуруд ояд, чун бирасад, соҳиби тамкин бувад” [10, с.122]. Дар идома Кушайрӣ барои боз ҳам ҷаҳони ғаҳоматар шарҳ додани истилоҳоти мазкур таъқид мекунад, ки Мусо (а) соҳиби талвин буд ва Муҳаммад (с) соҳиби тамкин ва ба достони Юсуф тамсил мезанад: “Устод Алии Даққоқ, раҳимаҳуллоҳу, гуфт: Мусо соҳиби **талвин** буд аз самои қалом боз омад, муҳтоҷ буд бад-он ки рӯй бипӯшад, ки он ҳол андар вай (асар) карда буд. Ва Мустафо, салавотуллоҳу ва саломуҳу алайҳи, соҳиби **тамкин** буд, ҳамчунонки бишуд, боз омад, ҳеч ҷиз андар вай асар накард аз он чӣ он шаб дид. Ва далел овардӣ бар ин ба қиссаи Юсуф, алайҳиссалом. Он занон, ки Юсуфро диданд, ҳама дастҳо бибуриданд,

чун мушоҳадаи Юсуф ба эшон даромад. Ва зани Азиз андар балои Юсуф тамомтар буд, мӯй бар вай бичунбид он рӯз, зеро ки ў соҳиби тамкин буд андар ҳадиси Юсуф, ки тагийир бар банда аз ду ҳол яке бувад, ки дарояд, аммо аз қуввати ворид ё аз заифии худовандаш ва сукуни худовандаш аз ду кор яке бувад, аммо аз қувваи ў ё аз заъфи ворид” [10, с.122].

Кушайрӣ зимни шарҳи истилоҳот аз ақволи орифони маъруф ҳам фаровон истифода намудааст. Чунонки дар шарҳи истилоҳи “хавотир” сухани зеринро аз Ҷунайд ва ибни Ато оварда, андешаҳои худро тақвият бахшидааст: “Ва пирони сухан гуфтаанд дар хотири сонӣ. Гуфта (анд): ду хотир бувад аз Ҳақ, кадом яке қавитар бувад аз дигар.

Ҷунайд гуфт: хотири аввал қавитар бувад, зеро ки чун бишавад, худованди ў бо тааммул ояд ва ин ба шарти илм бувад.

Ибни Ато гӯяд: хотири дувум қавитар (бувад), зеро ки қувват афзояд ба хотири аввал.

Ва Абуабдуллоҳи Ҳафиф аз мутааххирон гӯяд: Ҳар ду баробар бошанд, аз он ки ҳар ду аз Ҳақ таоло бувад, яке зиёdat набувад бар дигар ва аввал ба дувум ҳол боқӣ намонад, зеро ки бақо бар осор раво набувад” [10, с.129].

Аз дигар вижагиҳои шарҳу тавзехи истилоҳоти ирфонӣ дар «Рисолаи Кушайрия» он аст, ки муаллиф бо тартиб аз назари мақому манзалат истилоҳотро шарҳ медиҳад: “Муҳозара ибтидо бувад ва мукошафат аз паси ў бувад ва аз паси ин ҳар ду мушоҳада бувад. Муҳозарат ҳозир омадани дил бувад ва аз тавотир бурҷон бувад ва он ҳанӯз варои парда бувад” [10, с.117].

Ҳамчунин, истилоҳоти “лавоехӯ таволеъ ва лавомеъ”-ро низ чунин шарҳ додааст: “Ба аввал **лавоехӯ** бувад, пас **лавомеъ**, пас **таволеъ**. **Лавоехӯ** чун барқе бувад, ки битобад ва пӯшандад гардад ва нопадид шавад... **Лавомеъ** пайдотар бувад аз лавоехӯ ва заволаш бад-ин зудӣ набошад, ду вақт ё се вақт бимонад, валекин чунон бувад, ки гуфтаанд дар ин маънӣ, шеър: **Ва-л-ъайну бокийатун лам тушбих-ин-назара** (ва ҷашм гирён аст, нигоҳро сер накард). Чун битобад зи ту, мунқатеъ кунад туро ва ҷамъ кунад ба худ, валекин ҳанӯз нури рӯз тамом нашуда бошад, ки лашкари шаб бар вай тоҳтанд орад” [10, с.120].

Бо истифода аз шарҳу тавзехи истилоҳоти ирфонии «Рисолаи Кушайрия» мо метавонем бисёре аз матолиби ирфонии осори манзуми шоирони орифро маърифат кунем. Зеро Қушайрӣ истилоҳоти ирфоние, ки дар ашъори шоирони орифи мо ба кор рафтааст, шарҳу тавзехи дақиқ намудааст. Барои намуна метавон истилоҳҳои “илмуляқин”, “айнуляқин” ва “ҳаққуляқин”-ро мисол овард, ки дар ашъори шоирони ориф зиёд ба кор рафтааст:

Саноӣ:

Зери қадам карда аз иқлими шак,
То ба ниҳонхонаи айнуляқин [14, с.161].

Аттор:

Туро ҳоҳем мо дигар ҳама ҳеч,
Туй ҳаққуляқин дигар ҳама ҳеч [2, с.124].

Саъдӣ:

Дилатро дидоҳо бар дӯз, то айнуляқин гардад,
Танатро заҳмҳо бар гир то канзулҳикам гардад [15, с.711].

Мавлоно:

Андар “ал-ҳокум” баёни ин бубин,
Ки шавад “илмуляқин” “айнуляқин” [12, с.321].

Нақшу қишири илмро бигзоштанд,
Рояти “айнуляқин” афроштанд [12, с.104].

Ироқӣ:

Ношири илмуляқин кошифи айнуляқин,
Воҷиди ҳаққуляқин ҳодии маҳди хитоб [6, с.248].

Қушайрӣ истилоҳоти мазкурро дар «Рисолаи Кушайрия» ба тартиб шарҳу тавзех додааст, ки дар маърифати ашъори дар боло зикршуда мусоидат мекунад: «**Ва аз он ҷумла илмуляқин ва айнуляқин ва ҳаққуляқин аст**». Ин иборатҳоест аз илмҳои ошкоро. Яқин илме бувад, ки худованди ўро шак наяфтад дар он бар урғу одат ва яқин андар васфи Ҳақ субҳонаҳу ва таоло, итлоқ нақунанд, зон ки тавғиқ наёмадааст, илми яқин ба яқин бувад. Ва ҳамчунин айнуляқин нафси яқин бувад (ва ҳаққуляқин нағсуляқин бошад), илмуляқин

бар мучиби истилохи эшон аст, он чӣ ба шарти бурхон бувад ва айнуляқин ба ҳукми баён бувад ва ҳаққуляқин бар наъти аён бувад.

Илмуляқин арбоби уқулро бувад ва айнуляқин асҳоби улумро бувад ва ҳаққуляқин худовандони маърифатро бувад ва суханро андар-ӯ боз пажуҳидан муҳол аст ва таҳқики ин боз ин ояд, ки ёд кардем (ва) бар ин қадар ихтисор кардем” [10, с.130].

Бояд таъкид намуд, ки бо густариши тасаввуф истилоҳоти суфия низ ба унвони ҷузъи муҳим ва арзишманде аз мероси суфия батадриҷ ба ҷойгоҳи волои ҳуд дар ҳавзаи ирфон ва тасаввуф расид. Суфиёну орифон ин истилоҳотро, на фақат дар осору ақволи машоих, ҳамчунин дар зиндагиномаи онон низ ба таври васеъ истифода бурданд. Дар миёни осори суфия «Рисолаи Қушайрия»-и Абулқосими Қушайрий аз ҷиҳати шарҳу тафсири истилоҳоти суфия аз аввалин ва муҳимтарин сарчашмаҳо ба шумор меравад. Зимни баррасии истилоҳоти ирфонӣ дар тарҷумаи «Рисолаи Қушайрия» метавон ба ду нукта таъкид намуд, ки асоси назарияи Қушайрий дар мавриди шарҳу тафсири ин истилоҳотро ташкил медиҳад, ки ҳуди ӯ ҳам бад-он борҳо ишора кардааст: а) зарурати шарҳу тафсири истилоҳоти суфия барои аҳли тасаввуф; б) зарурати адами шарҳу тафсири истилоҳоти суфия барои гайри аҳли тасаввуф.

Натиҷаи дигаре, ки аз таҳлилу баррасии «Рисолаи Қушайрия» дар иртибот бо истилоҳоти суфия бармеояд ин аст, ки Қушайрий илова бар боби мавриди таҳлил, ҳамчунин дар зимни дигар мабоҳиси китоби ҳуд ба шарҳу тафсири истилоҳоти ирфонӣ пардохтааст.

Аз муҳимтарин вижагиҳои шарҳи истилоҳоти ирфонӣ дар «Рисолаи Қушайрия» ин аст, ки ӯ дар ҷараёни шарҳи истилоҳот истинод ба Қуръони карим, аҳодис ва аҳволу зиндагии паёмбарон, истишҳод ба ҳикоёти манқул аз зиндагии машоих ва зиндагиномаи онон, баҳра бурдан аз тамсилот барои фаҳми матлаб ва истишҳод ба ашъори шоирон намудааст, ки усули кори ӯ баъдан дар китобҳои ирфонӣ, аз ҷумла “Кашф-ул-маҳҷуб”-и Ҳуҷварӣ пайравӣ ва густариш ёфтаанд.

Таваҷҷӯҳи Қушайрий ба шарҳу тафсири истилоҳоти ирfonӣ ва накълу баррасии дидгоҳҳои машоихи суфия дар боби истилоҳот, маҳсусан баёни назар ва дидгоҳи ӯ нисбат ба истилоҳоти ирfonӣ аҳамияту эътибори илмию адабии «Рисолаи Қушайрия» ва муаллифи онро дар доираи баррасии истилоҳоти суфия афзун намудааст.

Муқарриз: Саломов А. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Аттор, Фаридуддин. Тазкират-ул-авлиё / Фаридуддини Аттор. Бо мӯқаддима ва тасҳехи Муҳаммади Истеъломӣ. - Техрон: Заввор, 1384. – 914 с. [бо забони форсӣ].
2. Аттор, Фаридуддин. Илоҳинома / Фаридуддини Аттор. Ба тасҳехи Фуод Рӯҳонӣ. - Техрон: Заввор, 1384. - 377 с. [бо забони форсӣ].
3. Абутолиб Муҳаммад ибни Алӣ ибни Атия ал-Ҳорисӣ ал-Маккӣ. Қут-ул-қулуб фи мақомот-ил-маҳбуб ва васфи тарик-ул-мурид ило мақом-ит-тавҳид / ал-Маккӣ, Абутолиб Муҳаммад ибни Алӣ ибни Атия ал-Ҳорисӣ. – Миср, 1961 (дар 2 мӯҷаллад) [бо забони арабӣ].
4. Фани, Қосим. Таърихи тасаввуф дар ислом ва татаввуроту таҳаввулот. Ч.2. / Қосим Фани. – Техрон: Заввор, 1321. – 724 с. [бо забони форсӣ].
5. Зарринқӯб, Абдулхусайн. Арзиши мероси суфия / Абдулхусайн Зарринқӯб. - Техрон: Амири Кабир, 1378. - 320 с. [бо забони форсӣ].
6. Ирокӣ, Фахруддин Иброҳими Ҳамадонӣ. Девон / Фахруддин Иброҳими Ҳамадонӣ Ирокӣ. – Техрон: Нигоҳ, 1391. – 448 с. [бо забони форсӣ].
7. Исфаҳонӣ, Ҳотиф. Девони ашъор / Ҳотифи Исфаҳонӣ. Танзими Алии Мустафо. - Техрон, 1387. – 119 с. [бо забони форсӣ].
8. Каллободӣ, Абубакр Муҳаммад. Матн ва тарҷумаи китobi Таарруф / Абубакр Муҳаммад Каллободӣ. Ба қӯшиши Муҳаммадҷавводи Шариат. - Техрон, 1371. - 821 с. [бо забони форсӣ].
9. Қандаҳорӣ, Низомиддин Тирини. Қавоид-ул-урафо ва одоб-уш-шуаро (фарҳангги истилоҳоти орифон ва шоирон) / Низомиддин Тирини Қандаҳорӣ. Бо эҳтимоми Аҳмади Муҷоҳид. – Техрон: Суруш, 1376. – 358 с. [бо забони форсӣ].
10. Қушайрий, Абулқосим. Рисолаи Қушайрия. (мутарҷим Абуалӣ Ҳасан ибни Аҳмади Усмонӣ) / Абулқосими Қушайрий. Бо тасҳехи Бадеуззамон Фурӯзонфар. - Техрон, 1374. – 835 с. [бо забони форсӣ].
11. Мутаҳаррӣ, Муртазо. Ирфони Ҳофиз / Муртазо Мутаҳаррӣ. - Душанбе: Ройзани фарҳангии ҶИЭ дар Тоҷикистон, 1998. – 128 с.
12. Румӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ / Мавлоно Ҷалолуддин Румӣ. Таҳия ва мӯқаддимаи Алӣ Муҳаммадии Ҳурӯсонӣ ва Баҳриддин Алавӣ. – Техрон: Замон, 2001. – 728 с.
13. Саҷҷодӣ, Сайд Ҷаъфар. Фарҳангги истилоҳот ва таъбироти ирfonӣ / Сайд Ҷаъфар Саҷҷодӣ. – Техрон: Тахурӣ, 1375. – 814 с. [бо забони форсӣ].

14. Саной, Ҳаким Абулмачд. Девон / Ҳаким Абулмачд Саной. Бо саъю эҳтимоми Мударриси Разавӣ. - Техрон: Саной, бидуни соли нашр. – 1228 с. [бо забони форсӣ].
15. Саъдий Шерозӣ. Куллиёт / Шерозӣ, Саъдӣ. Ба эҳтимоми Муҳаммадалии Фурӯғӣ. - Техрон: Амири кабир, 1376. – 1042 с. [бо забони форсӣ].
16. Тӯсӣ, Абунаср Абдуллоҳ ибни Алии Сарроҷ. Ал-Ламаъ фи- тасаввуф / Абунаср Абдуллоҳ ибни Алии Сарроҷ Тӯсӣ. Тасҳехи Реоналд Николсон. - Лейдан, 1914. [бо забони форсӣ].
17. Ҳофиз, Шамсиддин Муҳаммад. Девон / Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз. Ба эҳтимоми Муҳаммад Қазвинӣ ва Қосим Ғанӣ. – Техрон: Заввор, 1390. – 400 с. [бо забони форсӣ].

ШЕВАҲОИ КОРБУРД ВА ШАРҲИ ИСТИЛОҲОТИ ИРФОНӢ ДАР ТАРҶУМАИ «РИСОЛАИ ҚУШАЙРИЯ»

Дар мақола оварда шудааст, ки “Рисолаи Қушайрия”-и Абулқосими Қушайри яке аз сарчашмаҳои мухимми ирфонӣ ба шумор рафта, дар як боби алоҳида бисту ҳафт истилоҳи маҳсуси ирфонӣ шарҳу тавзех гардидааст. Дар мақола бори аввал ба таври муфассал вижагиҳои корбурд ва шарҳи истилоҳоти ирфонӣ дар мукоиса бо осори дигари ирфонӣ ва фарҳангномаҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Шарҳ дода шудааст, ки усули шарҳу тавзехи Қушайрий аз муаллифони пеш аз худ бо он фарқ мекунад, ки ў ҳангоми шарҳу тавзехи истилоҳот бештар аз акволу орои орифони маъруф иқтибос меоварад. Ҳамчунин дар оғоз маънои лугавии онро шарҳ намуда, баъдан ба баёни маънои ирфонии истилоҳ мепардозад. Асоснок карда шудааст, ки аз муҳимтарин вижагиҳои шарҳи истилоҳоти ирфонӣ дар «Рисолаи Қушайрия» ин ҷараёни шарҳи истилоҳот бо истинод аз Қуръони қарим, аҳодис ва аҳволу зиндагии пайдарон, истишҳод ба ҳикоёти манқул аз зиндагии машоҳиҳо ва зиндагиномаи онон, баҳра бурдан аз тамсилот барои фаҳми матлаб ва истишҳод ба ашъори шоирон мебошад.

Калидвоҷаҳо: Абулқосими Қушайрий, “Рисолаи Қушайрия”, истилоҳоти ирфонӣ, насли ирфонӣ, пӯшидагӯи орифон, тасаввуф, рамзгарои орифон, фарҳангномаҳои тасаввуфӣ, маърифат.

СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОБЪЯСНЕНИЯ МИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ПЕРЕВОДЕ “ТРАКТАТА КУШАЙРИЯ”

В статье указывается, что «Трактат Кушайрия» Абул-Касима Кушайри считается одним из важных мистических источников, в отдельной главе которого разъясняются двадцать семь специальных мистических терминов. В статье впервые подробно рассмотрена специфика употребления и объяснения мистических терминов в сравнении с другими мистическими произведениями и культурологическими записями. Было объяснено, что метод объяснения Кушайри отличается от предыдущих авторов тем, что он часто цитирует высказывания известных ученых при объяснении терминов. Также в начале он объясняет его лексическое значение, а затем разъясняет мистическое значение термина. Обосновано, что одной из важнейших особенностей объяснения мистических терминов в «Трактате Кушайрия» является процесс объяснения терминов со ссылкой на Священный Коран, хадисы и жития пророков, ссылки на интересные истории из жизни святых и их жизнеописаний и использование сравнений для понимания содержания к стихам поэтов.

Ключевые слова: Абулкасим Кушайри, «Трактат Кушайрия», мистическая терминология, мистическая проза, мистицизм, суфизмы, символика мистиков, суфийский фольклор, просветительство.

WAYS OF USE AND EXPLANATION OF MYSTICAL TERMS IN THE TRANSLATION OF "TREATATE KUSHAYRIYA"

The article points out that the "Tractate of Kushayriyya" by Abul-Qasim Kushayri is considered one of the important mystical sources, in a separate chapter of which twenty-seven special mystical terms are explained. For the first time, the article considers in detail the specifics of the use and explanation of mystical terms in comparison with other mystical works and cultural records. It has been explained that Qushayri's method of explanation differs from previous authors in that he often quotes from famous scholars when explaining terms. Also at the beginning he explains its lexical meaning, and then explains the mystical meaning of the term. It is substantiated that one of the most important features of the explanation of mystical terms in the "Tractate Kushayriyya" is the process of explaining the terms with reference to the Holy Quran, hadiths and the lives of the prophets, references to interesting stories from the lives of saints and their biographies, and the use of comparisons to understand the content of poets' verses. .

Key words: Abulkasim Kushayri, "Tractatus Kushayriyya", mystical terminology, mystical prose, mysticism, Sufism, mystic symbols, Sufi folklore, enlightenment.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Наҷотов Ҷамшид* - Донишкадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абуханифа, унвончӯй. **Сурӯғ:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Шодмонӣ, 58/1. E-mail: jamshednajotov@jmail.com. Тел.: (+992) 909-08-00-80

Сведения об авторе: *Наджотов Джамшид* - Исламский институт Таджикистана имени Имама Альзами Абуханифа, соискатель. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шодмони, 58/1. E-mail: jamshednajotov@jmail.com. Тел.: (+992) 909-08-00-80

Information about the author: *Najotov Jamshed* - Islamic Institute of Tajikistan named after Imam Azam Abukhanifa, is an applicant. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Shodmoni, Str., 58/1. E-mail: jamshednajotov@jmail.com. Phone: (+992) 909-08-00-80

ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ УСУЛҲОИ МАҶМУЛИ ФЕЉСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Аҳмадзода Ф.Х., Арбобова М.Т.

Донишгоҳи байналмилии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Мафхуми «усули калимасозӣ» дар калимасозии синхронӣ ва диахронӣ мазмуни гуногунро дорост. Дар калимасозии диахронӣ ин мафхум барои ҷавоб додан ба суволе, ки тавассути қадом восита, кай ва чӣ хел калима сохта шудааст, истифода бурда мешавад. Дар калимасозии синхронӣ он барои ҷавоб додан ба саволе, ки тавассути қадом восита мазмуни калимасозии калима ифода мегардад, истифода мешавад. Таснифоти гуногуни усулҳои калимасозӣ мавҷуд мебошанд. Аз ҷумла онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоянд:

- 1) морфологӣ ва гайриморфологӣ,
- 2) вандӣ ва беванд.

Аввалин маротиба усулҳои калимасозии морфологӣ ва гайриморфологиро В.В. Виноградов ҷудо намудааст. Ин нуқтаи назар дар китобҳои муқаддими забоншиносӣ низ афзалият дорад. Одатан ҷорӣ усули асосии калимасозиро ҷудо менамоянд:

- 1) усули морфологӣ,
- 2) усули морфологӣ – синтаксисӣ,
- 3) усули лексикӣ – синтаксисӣ,
- 4) усули лексикӣ – семантикий.

Дар забоншиносии тоҷик Шарофиддин Рустамов низ ин нуқтаи назарро ҷонибдорӣ намуда, дар асари ҳуд «Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик» усулҳои зерини калимасозиро ҷудо намудааст: усули морфологӣ, морфологӣ – синтаксисӣ, лексикӣ – синтаксисӣ, лексикӣ – семантикий. Забоншиноси дигари тоҷик Қўмрӣ Тоҳирова дар навбати ҳуд усулҳои зерини калимасозиро ҷудо намудааст:

- 1) усули луғавӣ – маъноии калимасозӣ,
- 2) усули синтаксисии калимасозӣ,
- 3) усули морфологии калимасозӣ.

Дар рисолаи ҳуд, ки «Материалҳо» ном дорад Қўмрӣ Тоҳирова ин се усули калимасозиро дуруст баён намуда, усули морфологии калимасозиро нисбатан муфассалтар шарҳ додааст [11, с.9].

Усулҳои калимасозӣ дар давоми солҳо инкишоф ва такмил ёфта, ҳар яки он дар навбати ҳуд барои бою ғанӣ гардидан таркиби луғавии забон саҳми бузург доранд. Тағйирот ва инкишофу такомули калимасозӣ мувофиқи талаботу қонунияти доҳилии забон ба амал меояд. Забон барои пурра ва бо нозукиҳояш ифода намудани фикр ва ҳаматарафа қонеъ гардонидани талаботи мубодилаи афкор аз ҳамаи воситаҳо истифода мекунад. Чунин талаботи забон барои инкишofi калимасозӣ восита ва омили муҳим мебошад. Равиши калимасозӣ ва воситаҳои он бо ғрамматика алоқаи мустаҳкам доранд. Ҳусусияти калимасозии забон бо соҳти ғрамматикии он вобастагии зич дорад. Забонҳои гуногунсоҳтор (флективӣ, агглюнативӣ) бо раванди калимасозии ҳуд низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ҳар як калимаи нав ҳамчун калимаи мансуб ба ин ё он ҳиссаи нутқ ташаккул мейёбад, ба категорияҳои морфологӣ, вазифаи синтаксисии он молик мешавад. Ин аст, ки ҳангоми омӯхтани ҳар як ҳиссаи нутқ ба калимасозии он эътибори ҷиддӣ дода мешавад.

Қисми зиёди калимаҳои нав тавассути он усулу воситаҳои калимасозӣ сохта мешаванд, ки забон онҳоро дорост. Пеш аз ҳама, ин вандафзой, конверсия ва ихтисора мебошад. Шумораи феълҳои навбунёд нисбат ба исмҳо камтар мебошад, чунки мафҳумҳои нав доир ба амалу ҳолат назар ба зуҳуроти ҳаёти моддӣ камтар ба вучуд меоянд. Бешубҳа, саҳми ин ё он усулу воситаи калимасозӣ дар бунёди калимаҳои нав, дар забонҳои гуногун якхела намебошад. Ҳатто саҳми онҳо дар як забон, дар давраҳои гуногуни рушди он якхела нест.

Дар бунёди калимаҳои нав усулу воситаҳои калимасозӣ фаъолияти гуногунро доро мебошанд: яке аз онҳо хело фаъол мебошанд ва тавассути онҳо шумораи зиёди калимаҳои нав сохта мешавад, дигарашон фаъолияти маҳдуд доранд, сеюмин камфаъоланд ё ин ки умуман фаъол нестанд.

Мувофики ақидаи Е.С. Кубрякова «қобилияти сохтан ва дарк кардани воҳидҳои сохтаи лугавии нав қисми чудонашавандай қобилияти забонии шахсро ташкил медиҳад ва ... дониши аслии забон на танҳо донистани пурраи калимабандии синтаксисиро тақозо мекунад, балки ҳамон қадар донистани пурраи калимабандии морфологиро дар назар дорад» [8, с.19]

Феъл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ яке аз ҳиссаҳои калонтарини нутқ буда, дар он усули зерини калимасозӣ маъмул мебошанд:

- 1) усули морфологӣ,
- 2) усули морфологӣ – синтаксисӣ.

Дар навбати худ усули морфологӣ воситаҳои гуногунро дар бар мегирад, аммо барои сохтани феълҳо дар забонҳои муқоисашаванд танҳо воситаҳои зерин маъмул мебошанд:

- а) вандафзӣ (пешвандҳо ва пасвандҳо),
- б) амсиласозии фразеологӣ дар системаи феъл,
- в) калимасозии баръакс (реверсия).

Дар забони англисии мусосир шумораи зиёди вандҳои аслию иқтибосиро дидан мумкин аст. Аммо ҳоло на ҳамаи онҳо ба сифати ҷузъиёти калимасозӣ истифода бурда мешаванд. Чуноне ки В.В. Виноградов қайд мекунад «вандҳое, ки маънои худро аз даст додаанду ҳоло каммаҳсул гаштаанд ва ҳамчун нишонаи ин ё он ҳиссаи нутқ қабул карда мешаванд, дигар ванд буда наметавонанд» [4 с.120]. Бинобар сабаби ин, саволе ба миён меояд, ки чиро мебояд ванди зинда номид ва қадом ҳусусиятҳоро он бояд дар забони мусосир доро бошад. Таҳлили калимаҳои сохтаи вандӣ, ки дар китоби П.М. Карапшук «Калимасозии забони англисӣ» оварда шудааст, нишон медиҳад, ки ба вандҳо нишонаҳои зерин хос мебошанд:

а) Бо асос ҳамроҳ гашта ванд бояд маъни муйянро ифода кунад.

б) Ванд бояд ҳамчун ҷузъиёти калимасозӣ осон ҷудо гардад ва дар шуури шаҳс саҳехан ҷун қисми калима фаҳмида шавад. Дар навбати худ асос ҳангоми ҷудо шудани ванд бояд қобилияти мустақилона дар забон истифода шуданро дошта бошад, ё ин ки тавассути вандҳои дигар калимаҳои нав сохта тавонад.

в) Ванд бояд на танҳо аз асосҳое, ки бо онҳо дар забон пайдо гардид калимаҳои нав созад, балки бо асосҳои пайдоишашон дигар низ калимаҳои нав сохта тавонад. Агар ванд иқтибосӣ бошад, пас он бояд бо асосҳои забони иқтибос намуда калимаҳои нав созад.

г) Ванд бояд такроршавандагии муйяни истеъмолро дошта бошад. Ҳар қадар ки ин ё он ванд калимаҳои бештар созад, ҳамон қадар он сермаҳсул мебошад. Ин алломатро мебояд ба назар гирифт, чунки шумораи зиёди вандҳо дар натиҷаи калимабандӣ аз калимаҳои мустақил ба вучуд омадаанд. Яке аз қисмҳои калимаи мурakkab бештар бо асосҳои дигар истифода шуда, маънои аввалии худро аз даст медиҳад ва тадриҷан маънои абстрактиро соҳиб мегардад. Ҳар қадар ки бештар бо ҷузъиёти мазкур калимаҳо сохта шаванд, ҳамон қадар бештар асос пайдо мегардад, ки онро ванд ҳисобем на қисми калимаи мурakkab.

Яртсева В.Н. фарқият миёни ванд ва яке аз қисмҳои калимаи мурakkabро муйян намуда, қайд менамояд, ки «агарчи истифодабарии морфемаҳои вандӣ бо ҳам монанд бошад, ҷандомади (такроршавии) онҳо дар умум, нисбат ба морфемаҳои решагӣ, беҳад зиёд аст. Ҳар як морфемаи вандии мазкур метавонад бо шумораи зиёди морфемаҳои решагии гуногун пайваст шавад, ҳангоме ки як морфемаи решагӣ қодир аст бо доираи хело маҳдуни морфемаҳои вандӣ ҳамроҳ шавад...» [16, с.7].

д) Ванди зиндаро мебояд, ки калимаҳои нав созад. Ба калимаҳои навсоҳт мо натанҳо калимаҳоеро марбут медонем, ки онҳо, аллакай, дар лугати неологизмҳо ва рӯйхати калимаҳои нав сабт карда шудаанд, балки калимаҳои эҳтимолиеро, ки дар равиши нутқ аз маводҳои дар таркиби лугавии забон вучуд дошта, мувофики намунаҳои дар забон мавҷуд буда сохта шудаанд низ ба ин гурӯҳ ворид менамоем. Ин калимаҳо барои ҳамаи истифодабарандагони забон фаҳмо мебошанд, гарчанде ки онҳо ҳоло ҳамчун воҳидҳои тайёри забон ба таркиби лугавӣ ворид нагардидаанд. Минбаъд агар чунин калимаҳо мувваффақ гарданду ҷамъият ба онҳо ниёз дошта бошад, онҳо аз ҷониби дигарон қабул гардида дар муоширати омма таҷдид мегарданд ва ҳамин тариқ ба воҳидҳои ҳақиқии забон мубаддал мегарданд.

Аз гуфтаҳои зерин бармеояд, ки зери мағҳуми ванд мо морфемаеро мефаҳмем, ки он дар раванди рушди худ маънои абстрактии ба як гурӯҳи калимаҳо хос бударо соҳиб гардидааст ва ҳангоми ба асос ҳамроҳ шудан, маънои онро тағиیر медиҳад.

Табиист, ки ҳамаи вандҳои сермаҳсул зинда мебошанд, аммо на ҳамаи вандҳои зинда якхел сермаҳсул мебошанд. Зери мафҳуми сермаҳсул аз як ҷониб, мо қалимаҳоеро дар назар дорем, ки тавассути ванди қалимасози мазкур дар тули мавҷудияти он дар забон соҳта шудаанд, аз ҷониби дигар, ҷандомади пайдоиши қалимаҳои нав бо ванди мазкур фаҳмида мешавад. Аз ин бармеояд, ки вандҳо каммаҳсул ва сермаҳсул мешаванд.

Забони форсӣ-тоҷикии муосир фонди бойи вандиро доро мебошад. Дар он тақрибан 80 – ванди қалимасоз мавҷуд мебошад. Аммо ҳоло на ҳамаи онҳо сермаҳсул мебошанд. Қалимасозии вандӣ дар давраҳои гуногуни таъриҳии забони форсӣ-тоҷикӣ таъсирбахш ва босамар мебошад. Ҳамчун усули доимо фаъол, вандафзӣ дар фонди лугавии забони форсӣ – тоҷикӣ шумораи зиёди қалимаҳои соҳтаро бокӣ гузаштааст. Дар забони форсӣ – тоҷикии муосир мо қалимаҳоеро мебинем, ки аз ҷиҳати бунёдии соҳтор бо ҳам монанд мебошанд. Ин қалимаҳо тавассути моделҳои вандӣ ҳам дар забони форсии қадим, ҳам форсии миёна ва ҳам форсии нав соҳта шудаанд. Дар ҳамин ҳангом модели умумии вандафзӣ бетағириро бокӣ мемонад, яъне *асос + морфемаи вандӣ* ё ин ки *морфемаи вандӣ + асос*.

Морфемаи вандии қалимасоз барои соҳтани қалимаи наве, ки ба ин ё он ҳиссаи нутқ тааллӯқ дорад, пешбинӣ гардидааст. Қалимаҳое, ки тавассути ин намуди вандҳо соҳта шудаанд, қалимаҳои соҳта ё ин ки мураккаб номиде мешаванд. Чуноне ки Пейсиков Л.С. қайд мекунад: «дар забони форсӣ танҳо се намуди морфемаҳои вандии қалимасоз мавҷуд аст, яъне пешванд, пасванд ва миёнванд» [14, с.18]. Ақидаи Л.С. Пейсиковоро пайрави намуда, қайд менамоем, ки дар забони тоҷикӣ ба мисли забони англисӣ барои соҳтани феълҳо ду морфемаи вандии қалимасоз истифода мегардад, яъне пешванд ва пасванд.

Вазифаи асосии морфемаҳои вандии қалимасоз – ҳамчун восита барои қалимасозӣ хизмат кардан мебошад. Аз миёни даҳҳо морфемаҳои вандии қалимасоз ин вазифаро танҳо онҳое иҷро менамоянд, ки дар системаи қалимасозии муосир сермаҳсул мебошанд. Морфемаҳои вандии қалимасоз ба асос ҳамроҳ гардида, онро аз ҷиҳати маънӣ ва ғрамматикӣ тағиیر медиҳад ва ҳуд соҳиби вазифаҳои иловагӣ мегардад:

а) Вазифаи таснифкунӣ, яъне қобилияти қалимаҳои соҳтаро аз рӯйи ин ё он ҳусусияти маънӣ ё лугавӣ – ғрамматикиашон гурӯҳбандӣ намудан.

б) Вазифаи конвертивӣ, яъне қалимаро аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаронидан.

Мебояд ҷаҳонд намуд, ки дар забони форсӣ – тоҷикӣ вандафзӣ танҳо дар системаи ҳиссаҳои номии нутқ аҳамияти бузурго дорост. Агар барои соҳтани ҳиссаҳои номии нутқ воситаҳои гуногун, ба мисли вандафзӣ, нимванд, конверсия, қалиматаркибидҳӣ истифода шаванд, пас барои соҳтани вожаҳои нави феълӣ қисман вандафзӣ (пешвандҳо) ва конверсия саҳмгузор мебошанд. Шурӯъ аз асрҳои миёна то инҷониб шумораи зиёди вожаҳои нави феълӣ дар забони форсӣ – тоҷикӣ тавассути моделҳои фразеологӣ ба мисли «исм + феълӣ ёридиҳанд» соҳта мешаванд, ки онҳо зоҳирان ба моделҳои қалиматаркибидҳӣ шабоҳат доранд, аммо аз онҳо ба якчанд алломатҳои муҳим фарқ мекунанд.

Чуноне ки пештар қайд намудем, дар системаи феъли забони форсӣ – тоҷикии муосир шумораи зиёди ба ном феълҳои таркибиро (пайвастагиҳои устувори феълии дуқисмата ё секисмата) метавоем мушоҳида намоем, ки онҳо дар баробари феълҳои содаву вандӣ барои ифодаи амалу ҳолат хизмат мекунанд. Ба фарқ аз қалимаҳои мураккаб, ки аз ягонагии асосҳо (морфемаҳои лугавӣ, решагӣ) иборат мебошанд, пайвастагиҳои устувори феълӣ аз рӯйи модели умумии «исм + феъли ёридиҳанд» соҳта мешаванд, илова бар ин мафҳуми «исм» ва «феъли ёридиҳанд» на ба мафҳуми қалима ва на ба мафҳуми морфемаи решагӣ мутобиқат намекунанд. Ҕайд намудан коғист, ки ибора метавонад ба вазифаи исм ё ин ки феъли ёридиҳанд ояд. Одатан истилоҳи «феъли таркибӣ» дар забоншиносӣ нисбат ба пайвастагиҳои феълии гуногунсоҳтор истифода мешавад, ки ин начандон дуруст мебошад. Дар ин ҳусус Л.С. Пейсиков чунин ибрози ақида намудааст: «масъалаҳои назариявии бо пайвастагиҳои монанди «исм + феълӣ ёридиҳанд» алоқаманд буда, бинобар сабаби номуайяни як қатор масъалаҳои наздик, хело мушкил бокӣ мемонанд» [15, с.108]. Аммо афзалияти миқдории таркибҳои феълӣ нисбат ба феълҳои содаву вандӣ дар забони муосири форсӣ – тоҷикӣ бешубҳа мебошад. Ҳамаи тадқиқоти осори адабию таъриҳӣ аз асри IX то замони мо инро тасдиқ мекунанд.

Усули морфологӣ – синтаксиси калимасозӣ нисбат ба усули морфологӣ камтар рушд карда бошад ҳам, дар забонҳои муқоисашавандон он хело сермаҳсул мебошад. Конверсия ҳамчун воситай морфологӣ – синтаксиси калимасоз, дар бунёди вожаҳои нави феълӣ саҳми назаррасеро дорост.

Конверсия – ин воситай беванди калимасозӣ мебошад, ки дар натиҷаи он калимаи нав сохта мешавад. Ин калима дар баъзе аз шаклҳояш бо калимаи аслий мувофиқат меқунад. Ғанигардонии таркиби луғавии забони англисӣ дар тули асрҳо тавассути конверсия ба амал меояд. Моҳияти конверсия дар он аст, ки аз калимаи ба як ҳиссаи нутқ даҳл дошта, бидуни тафиири шакл калимаи нав месозад, ки ин калима ба дигар ҳиссаи нутқ тааллуқ дорад [1, с.83].

Аз асри XIII инҷониб дар забони англисӣ конверсия ҳамчун воситай маъмули сохтани феълҳо ва исмҳо истифода бурда мешавад. Он пас аз нест гардидан системаи флексивӣ дар забони англисӣ, ба вучуд омад. Шумораи зиёди калимаҳои аз ҷиҳати талаффуз фарқкунанда вале аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздиқ дар давраи миёнаи забони англисӣ бо ҳам монанд гардианд. Чунин монандии морфологии шаклҳои аслии исмҳо ва феълҳо пас аз он имконпазир гарди, ки масдар вазифаи пасвандии ҳудро аз даст дод. Маҳз монандии фонетикии як қатор исмҳо ва феълҳо, ки аз як решаш бунёд гардида буданд, барои рушди конверсия чун воситай калимасозӣ асос гузоштанд. Баъдан исмҳои нав аз феълҳо ва феълҳои нав аз исмҳо тавассути аналогия сохта мешуданд.

Сабаби дигари пайдоиши конверсия дар забони англисӣ ин худ «калимасозии баръакс» ё ин ки «backformation» мебошад. Саҳми он низ дар рушди конверсия хело назаррас мебошад. Калимасозии баръакс яке аз сабабҳои пайдоиши ҷуфтни калимаҳои омонимӣ гарди, ки он дар рушди конверсия таъсиррасон буд. Масалан, ҳамин тарик тавассути калимасозии баръакс феъли *to wing* аз сифати *winged* сохта шуд, ки он дар навбати худ аз исми *wing* тавассути пасванди – *ed* сохта шуда буд. Арбекова Т.И. дар китоби худ «Лексикология английского языка» чор намуди асосии конверсияро чудо менамояд:

- 1) Вербализатсия (сохтани феълҳо).
- 2) Субстантиватсия (сохтани исмҳо).
- 3) Адъективатсия (сохтани сифатҳо).
- 4) Адвербализатсия (сохтани зарфҳо) [2, с.43].

Аммо бар хилофи ин Амосова Н.Н. дар китоби худ «Этимологические основы словарного состава современного английского языка» доир ба конверсия чунин ибрози ақида намудааст: «Амалан доир ба ғаъолияти конверсия мо метавонем танҳо нисбат ба сохтани исмҳо аз феълҳо ва баръакс сухан кард, зоро субстантиватсияи сифатҳо натиҷаи раванди калимасозӣ набуда, балки ҷузъи охирин дар занчираи протsesҳои дигар мебошад, ба мисли эллипсис» [1, с.83].

Мешков О.Д. низ ақидаи зеринро ҷониборӣ намуда дар китобаш «Словообразование современного английского языка» қайд менамояд, ки аз ҳама модели сермаҳсали конверсионӣ ин N - V мебошад. Масалан: *broom* – ҷорӯб - рӯфтан; *crowd* – анбуҳ – ҷамъ шудан; *disillusion* – дилшикастагӣ – дилшикаста шудан; *drink* – нӯшокӣ - нӯшидан; *end* – охир – ба охир расидан; *flicker* – ҷило - дураҳшидан; *forecast* – пешгӯи – пешгӯй намудан; *interview* – сухбат – сухбат намудан; *laugh* – ҳанда - ҳандидан; *pleasure* – роҳат – роҳат намудан; *spry* – ҷосус – ҷосуси намудан; *weekend* – охир ҳафта – дар ягон ҷо охир ҳафтаро гузаронидан [10, с.127].

Дар забони англисӣ сохтани феълҳо аз исмҳо тавассути конверсия нисбат ба сохтани исмҳо аз феъл бартарият дорад. Аз асрҳои миёна то ҳол дар забони англисӣ феълҳое боқӣ мондаанд, ки тавассути конверсия сохта шудаанд. Масалан: *to age*, *to canker*, *to cap*, *to cook*, *to decease*, *to mouse*, *to occasion*, *to shoulder*, *to voice* ва гайра.

Мебояд қайд намуд, ки на ҳамаи калимаҳо, ки айни замон маҳсали конверсия дониста мешаванд бо ин восита сохта шудаанд. Бисёре аз феълҳо ва исмҳо дар даврони афтиши бандакҳо тасодуфанд аз рӯйи шаклашон бо ҳам монанд шуданд. Масалан: *hate* – *to hate*, *rest* – *to rest*, *smell* – *to smell*, *love* – *to love*, *work* – *to work*, *end* – *to end*, *answer* – *to answer* ва гайра. Баъзе аз ҷуфтҳои калимаҳои якрешадори иқтибосӣ дар ҷараёни ассимилятсия аз ҷиҳати фонетикий ва навишт бо ҳам монанд гардианд: *doubt* – *to doubt*, *change* – *to change* ва гайра.

Монанди дигар забонҳои эронӣ ба забони тоҷикӣ гузариши озоди калимаҳо аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ ҳос мебошад. Ба гузариши калима аз як гурӯҳи лексикий –

граммматикӣ ба дигар гурӯҳ на танҳо нуфуспазирии ҳиссаҳои нутқ мусоидат мекунад, балки мувофиқшавии парадигмаҳо ва имконияти қабул намудани шаклҳои грамматикий бегона аз ҷониби калимаҳо низ саҳми назаррасро доро мебошанд. Бо вучуди ин мебояд қайд намуд, ки мувофиқшавии шаклҳои парадигматикӣ наметавонад ҳамчун нишонаи муайянкунданаи ин ё он ҳиссаи нутқ хизмат кунад.

Яке аз авалин тадқиқотчиёне, ки воситаи конверсионии калимасозиро дар забони форсӣ – тоҷикӣ таҳқиқ намудааст, Пейсиков Л.С. мебошад, ки ӯ конверсияро як намуди «транспозитсия» (калимасозии беванд) номидааст. Доир ба ин масъала ӯ чунин гуфтааст: «Моҳияти транспозитсия ҳамчун воситаи сермаҳсули калимасозӣ аз бунёди калимаҳои сохта тавассути асосҳои якхела бидуни вандҳо ва нимвандҳо иборат мебошад». Бешубҳа, конверсия воситаи калимасозиест, ки бидуни вандҳо тавассути парадигма калимаҳои нав месозад. Масалан, калимаи «ҷарҳ» ба парадигмаи феъл ворид гардида, калимаи нав «ҷарҳидан» - ро сохтааст [14, с.123].

Доираи амалкарди конверсия дар забони форсии қадим ва забони авастоӣ хело маҳдуд буд, vale ҷадриҷан дар асрҳои миёна бинобар сабаби рушди шакли аналитикии забон ин воситаи калимасозӣ сермаҳсул гардида. Ба таври кофӣ омӯхта нашудани ин масъала имкон намедиҳад, ки саҳми конверсияро дар давраҳои гуногуни рушди забони форсӣ муайян намуд, аммо яқинан маълум аст, ки он дар асрҳои миёна рушд кардаасту, дар забони форсӣ – тоҷикии мусир доираи васеи амалкардро дар бар мегирад. Дар натиҷаи амалкарди моделҳои конверсионӣ, муносибатҳои калимасозӣ миёни ҳиссаҳои нутқ дар забони форсӣ – тоҷикӣ ҳусусияти интенсивиро соҳиб гардианд ва ҳамаи зерсистемаҳои ҳиссаҳои нутқ бо воҳидҳои лугавии нав ғанӣ гардианд. Танҳо дар даврони мусир дар забони форсӣ – тоҷикӣ тарики конверсия шумораи зиёди феълҳо аз исмҳо, исмҳо аз феълҳо, исмҳо аз сифатҳо, сифатҳо аз исмҳо ва ғайра сохта шудаанд.

Муқарриз: Эмомов И.Б. – н. и. ф., дотсенти ДДОТ ба номи С.Айнӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Амосова Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Н.Н. Амосова. – Москва: Изд.лит.на иняз., 1956. – 218 с.
2. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка (практический курс) / Т.И. Арбекова. – Москва: Высшая школа, 1977. – 240 с.
3. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. – Москва: Высшая школа, 1986. – 292 с.
4. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. – Москва: Высшая школа, 1977. – 456 с.
5. Джамшедов П.Дж. Очерки по сопоставительной типологии английского и таджикского языков / П.Дж. Джамшедов. – Душанбе, 1988. – 126 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 2. Китоби дарсӣ барои факултаҳои филологияи мактабҳои олӣ. – Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.
7. Карапшук, П.М. Аффиксальное словообразование в английском языке / П.М. Карапшук. – Москва: Просвещение, 1972. – 176 с.
8. Кубрякова Е.С. Словообразования / Е.С. Кубрякова. – Москва: Наука, 1972. – 231 с.
9. Мацидов Ҳ. Забони адабии мусири тоҷик. – Ҷилди I. – Лугатшиносӣ / Ҳ. Мацидов. – Душанбе, 2007. – 243 с.
10. Мешков О.Д. Словосложение в современном английском языке / О.Д. Мешков. – Москва: Высшая школа, 1985. – 187 с.
11. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 76 с.
12. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А. Рубинчик. – Москва: Ленанд, 2018. – 280 с.
13. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка / Ю.А. Рубинчик. – Москва: Восточная литература, 2001. – 600 с.
14. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л.С. Пейсиков. – Москва: Изд. «Московского университета», 1973. – 195 с.
15. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – Москва: Изд. «Московского университета», 1975. – 202 с.
16. Ярцева В.Н. Контрастивная лингвистика / В.Н. Ярцева. – Москва: Наука, 1987. – 111 с.

ҲУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ УСУЛҲОИ МАҶМУЛИ ФЕЪЛСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТО҆ЦИКӢ

Дар мақолаи мазкур усулҳои маҷмули калимасозии забонҳои англisiy ва тоҷикӣ зери таҳқиқ қарор гирифтаанд. Ҳоло ду тарзи таҳлили калимасозӣ мавҷуд мебошад, яъне таҳлили синхронӣ ва диахронӣ. Калимасозии синхронӣ алоқаҳои калимасозӣ зиндаро меомӯзад, ки онҳо аз ҷониби соҳибзабонон дарк карда

мешаванд. Калимасози диахронӣ таърихи дар системаи калимасозӣ бавучудомадаро меомӯзад. Ҳангоми таҳлили диахронӣ вакт ва воситаи соҳта шудани калимаи соҳта муайян карда шуда, рушди соҳтор ва алоқаҳои калимасозии он омӯхта мешаванд. Дар забонҳои муқоисашаванда одатан чор усули калимасозиро чудо менамоянд, яъне усули морфологӣ, морфологӣ – синтаксисӣ, лексикӣ – синтаксисӣ ва лексикӣ – семантиқӣ. Барои соҳтани феълҳо одатан ду усул дар забонҳои муқоисашаванда сермаҳсул мебошад, яъне усули морфологӣ ва морфологӣ – синтаксисӣ. Усули морфологӣ соҳта шудани феълҳоро тавассути вандҳо дар бар мегирад. Дар забони англисӣ вандағзор дар соҳтани феълҳо хело сермаҳсул мебошад. Аксари феълҳои забони англисӣ тавассути вандҳо соҳта шудаанд. Пешвандҳои феълӣ дар забони англисӣ кам нестанд, бинобар ин, тавассути онҳо шумораи зиёди феълҳо соҳта шудаанд, ки онҳо маъноҳои гуногуно ифода менамоянд. Шумораи пасвандҳои феълии забони англисӣ нисбат ба пешвандҳои феълии он камтар бошад ҳам, дар соҳтани феълҳо онҳо хело фаъол мебошанд. Дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ соҳтани феълҳо тавассути вандҳо ҷандон сермаҳсул нест, аммо ба ин нигоҳ накарда, дар забони тоҷикӣ низ тавассути пешвандҳо шумораи зиёди феълҳо соҳта мешаванд. Шумораи пасвандҳо дар забони тоҷикӣ низ начандон зиёд аст, vale онҳо дар соҳтани феълҳо сермаҳсул мебошанд. Усули морфологӣ – синтаксисӣ соҳта шудани феълҳо тавассути конверсияро дар бар мегирад. Конверсия дар забони англисӣ хело сермаҳсул буда, тавассути он шумораи зиёди феълҳо соҳта шудаанд. Дар забони тоҷикӣ конверсия чун як қисми транспозитсия дониста шуда, тавассути он феълҳои зиёд соҳта шудаанд.

Калидвоҷаҳо: калимасозӣ, пешванд, пасванд, вандағзорӣ, конверсия, исм, феъл, забон, англисӣ, тоҷикӣ.

ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ ПРОДУКТИВНЫХ СПОСОБОВ ОБРАЗОВАНИЯ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются продуктивные способы словообразования в английском и таджикском языках. В настоящее время существует два метода словообразовательного анализа, а именно синхронный и диахронический анализ. Синхронное словообразование изучает живые словообразовательные связи, воспринимаемые носителями языка. Диахроническое словообразование изучает исторические изменения, происходившие в системе словообразования. При диахроническом анализе определяются времена и средства построения сложного слова, изучается развитие его структуры и словообразовательных связей. В сопоставимых языках обычно выделяют четыре способа словообразования: морфологический, морфолого-синтаксический, лексико-синтаксический и лексико-семантический. Обычно существует два способа образования глаголов в сопоставимых языках: морфологический и морфолого-синтаксический. Морфологический метод включает в себя образование глаголов с помощью аффиксов. В английском языке аффиксация очень продуктивна при формировании глаголов. Большинство английских глаголов состоят из аффиксов. В английском языке много глагольных префиксов, с помощью которых образуется большое количество глаголов, имеющих разное значение. Хотя количество глагольных суффиксов в английском языке меньше, чем глагольных префиксов, они весьма активны в построении глаголов. В таджикском языке построение глаголов аффиксами менее продуктивно, чем в английском, но и в таджикском языке большое количество глаголов образуется с помощью аффиксов. Количество суффиксов в таджикском языке также невелико, но они очень продуктивны при построении глаголов. Морфолого-синтаксический метод включает в себя образование глаголов с помощью конверсии. Конверсия в английском языке очень продуктивна, благодаря ей образуется большое количество глаголов. В таджикском языке конверсия считается частью транспозиции, посредством которой образуются большое количество глаголов.

Ключевые слова: словообразование, префикс, суффикс, аффиксация, конверсия, существительное, глагол, язык, английский, таджикский.

MAIN FEATURES OF PRODUCTIVE WAYS OF VERBS-FORMATIONS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article discusses productive ways of word formation in English and Tajik languages. Currently, there are two methods of word-formation analysis, namely synchronous and diachronic analysis. Synchronous word formation studies living word-formation connections perceived by native speakers. Diachronic word formation studies the historical changes that took place in the word formation system. In diachronic analysis, the time and means of constructing a compound word are determined, the development of its structure and word-formation relations is studied. In comparable languages, four ways of word formation are usually distinguished: morphological, morphological-syntactic, lexical-syntactic, and lexical-semantic. There are usually two ways of forming verbs in comparable languages: morphological and morphological-syntactic. The morphological method involves the formation of verbs with the help of affixes. In English, affixation is very productive in the formation of verbs. Most English verbs are made up of affixes. There are many verbal prefixes in English, so a large number of verbs with different meanings are formed through them. Although the number of verbal suffixes in English is less than verbal prefixes, they are quite active in the construction of verbs. In the Tajik language, the construction of verbs with affixes is less productive than in English, but in the Tajik language a large number of verbs are formed with the help of affixes. The number of suffixes in the Tajik language is also small, but they are very productive in the construction of verbs. The morphological-syntactic method includes the formation of verbs using conversion. Conversion in English is very productive, thanks to it a large number of verbs are formed. In the Tajik language, conversion is considered part of the transposition, through which a large number of verbs are formed.

Key words: word formation, prefix, suffix, affixation, conversion, noun, verb, language, English, Tajik.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Аҳмадзода Фирдавси Ҳасан* – Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, асистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Сурӯғ:** 734036, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Борбад 48/5. E-mail: FirdavsAhmadov10@gmail.com. Тел.: **(+992) 501-04-42-51**

Арбобова Мунаввара Ҷагоевна - Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, муаллими қалони кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Сурӯғ:** 734036, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Борбад 48/5. E-mail: munavvara-1966@mail.ru. Тел.: **(+992) 93-406-47-47**

Сведения об авторах: *Аҳмадзода Фирдавси Ҳасан* – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры иностранных языков. **Адрес:** 734036, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад 48/5 E-mail: FirdavsAhmadov10@gmail.com. Тел.: **(+992) 501-04-42-51**

Арбобова Мунаввара Ҷагоевна - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры иностранных языков. **Адрес:** 734036, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад 48/5 E-mail: munavvara-1966@mail.ru. Тел.: **(+992) 93-406-47-47**

Information about the authors: *Ahmadzoda Firdavsi Hasan* – International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Assistant of the Department of Foreign languages. **Address:** 734036, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 48/5 E-mail: FirdavsAhmadov10@gmail.com. Тел.: **(+992) 501-04-42-51**

Arbobova Munavvara Taghoevna - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Senior teacher of the Department of Foreign languages. **Address:** 734036, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 48/5 E-mail: munavvara-1966@mail.ru. Тел.: **(+992) 93-406-47-47**

Мухторов З., Камоли Нилуфари Барот
Таджикский национальный университет

В современной лингвистике не ослабевает интерес к исследованию определённых групп лексики, к проблеме выявления источников новых языковых единиц и их адекватного научного описания с позиций истории формирования и эволюции, устойчивости и гибкости, а также лингвокультурной характеристики.

Исследование концепций «язык и культура», на первый взгляд, имеют вековую традицию, обусловленную первоначально значительным интересом языкоznания к их взаимосвязи и взаимодействии, с другой стороны, несмотря на огромный ряд научных работ, до сих пор они остаются недостаточно разработанными как в типологическом направлении, так и в прикладных аспектах. «В современном преподавании языка мало обращается внимания на язык как феномен культуры, как определённое видение мира сквозь призму национального языка, как выразитель особой национальной ментальности, а ведь язык является главным источником новой мысли и нового подхода к миру» [5, с.5]. Наряду с этим известные языковеды Верещагин и Костомаров считают язык носителем и источником национально-культурной информации, полагая, что «язык» и «культура» рассматриваются во взаимодействии, поскольку они имеют непосредственное отношение к человеку. Они верно замечают, что, «даже владея одним и тем же языком, люди не всегда могут правильно понять друг друга, и причиной часто является именно расхождение культур» [2, с.16].

Язык замечательное орудие, посредством которого человечество, общаясь между собой передает свои мысли. Основным средством коммуникации между людьми является язык, при помощи которого у нас появляется возможность делиться впечатлениями. Человечество при помощи языка может проявлять свои чувства, описывать свои эмоции, обмениваться информацией.

Язык представляет собой наивысшую форму способности, он является произведением искусства, в нём содержатся вечные ценности народа, говорящего на том или другом языке. Неотъемлемой частью человеческого бытия считается язык, он является неизменной характеристикой человека. Н. Д. Арутюнова в своих трудах отмечает: «Если Бог запечатлел свой образ в человеке, то человек запечатлел свой образ в языке. Он отразил в языке всё, что узнал о себе и захотел сообщить другому... Язык насквозь антропоцентричен» [1, с.5]. Главной формой выражения и бытия культуры является язык. М. Хайдеггер определяет язык домом бытия, он пишет: «В жилище языка обитает человек» [10, с.192]. Если язык - дом бытия, одежда также является хранилищем, ее главная цель - покрывать и защищать тело. Тер-Минасова считает язык сокровищницей народа, носителем истории и кладовой, копилкой культуры, отмечая, что «в нём отражается не только реальный мир, окружающий человека, не только реальные условия его жизни, но и общественное самосознание народа, его менталитет, национальный характер, образ жизни, традиции, обычаи, мораль, система ценностей, мироощущение, видение мира» [8, с.14]. Язык является носителем истории народа. Это путь к культуре и цивилизации. Чтобы беречь язык от посторонних вмешательств, человечеству необходимо сохранять культуру того или другого народа. Культура народа сохраняется и в одежде. Необходимо беречь язык, как и одежду. Как в языке, так и в одежде проявляется вся человеческая сущность. Например, одежда в умелых и опытных ручках развивается и украшается, становится красивой, лёгкой, гибкой, приятной. Язык в устах красноречивого человека становится красивым, выразительным, гибким, приятным. Отсюда и проявляется ассоциация выражений приятный телу – приятно послушать, красиво одетый – красноречивый, тепло одетый – тёплые слова.

Интересы всех дисциплин о человеке, сходятся в теории «язык и культура», это бесспорная идея, которая осуществляет связи между науками, изучающими человека, так как невозможно изучать человека вне языка. Существование национальной культуры и важнейшую форму выражения представляет собой язык. Являясь зеркалом культуры, язык как бы отражает культуру человечества, которая выражается и в одежде. Язык не только не идёт в разрез с культурой и

одеждой, не просто согласуется с ними, но в значительной степени порождён культурой и одеждой. Язык является конкретным, социальным объектом, который выражен в мыслях каждого из нас. Между языком и культурой имеется взаимодействие. Необходимо измерять не только влияние культуры на язык, но и то, насколько язык влияет на культуру. Язык имеет непосредственную связь с культурой. Он составляет важную часть культуры нации, живущей в определённое время и в определённом месте. Между языком и культурой имеется взаимодействие. Культура – постепенное развитие цивилизации на основе этнографии (или на исторической основе). Выдающийся этнограф и историк культуры Э.Б. Тейлор в своей книге «Первобытная культура» отмечает: «С идеальной точки зрения на культуру можно смотреть как на общее усовершенствование человеческого рода путём высшей организации отдельного человека и целого общества с целью одновременного содействия развитию нравственности, силы и счастья человека» [9, с.6].

Лингвокультурология – это одно из важнейших направлений лингвистических исследований. Она проявляется в сердце языка или в тех или иных феноменах, связанных с языковым мышлением. Это наука взаимосвязана с философией, психологией, антропологией, социологией, культурологией и др. В ней представляется совокупность знаний о национально-культурных особенностях, организации содержания речевого общения. «Лингвокультурология – это новая исследовательская парадигма движения научно-культурной мысли о языке и культуре. Она не только расширяет диапазон исследовательской идеи, но позволяет глубже и многограннее осознавать её возможности и резервы» [7, с.7]. Язык рассматривается в лингвокультурологии как аллея, по которой человечество идёт к современному мировоззрению народа, нашему пониманию древних, мира и общества, в котором они жили.

Многие сходятся во мнении, что искусство одеваться – это крайне сложная теория. Но, язык человека взаимосвязан с культурой. Здесь мы можем соединить главное искусство речи в культуре и в одежде. Первые секунды при встрече человек полнее всего отражается в одежде и манере одеваться. «Поэтому исследование понятий «культура» и «цивилизация» как терминов лингвокультурологии, очевидно, является необходимым для понимания глубин национального сознания, духовно-нравственных и материальных форм существования народа» [3, с.21].

Когда мы хотим представить нашу страну, прежде всего мы представляем наш язык и культуру, которые включают в себя: историю, цивилизацию, где основным компонентом считается национальная *одежда*. Это три основных компонента нации, которые считаются символом каждой страны.

Следовательно, по своей природе, культура имеет глубокие исторические корни. Настоящая культура всегда существует в отношении к прошлому и как предсказание будущего. Например, мы часто встречаем рассуждение: если бы он сделал так, как-нибудь сделать, чтобы было так. Они не точны, чтобы понять смысл поведения людей, необходимо знать их культуру: их обычную жизнь, их обряды и ритуалы, которые тесно связаны с одеждой, их представлениями о мире. «Вечное всегда носит одежду времени, и одежда эта так срастается с людьми, что порой под историческим мы не узнаем сегодняшнего, нашего, то есть в каком - то смысле мы не узнаем и не понимаем самих себя» [4, с.6].

Фактически одежда представляет информацию о тех контекстах, в которых она уместна или даже незаменима, свидетельствует о социальной успешности, или напротив, о несостоятельности своего владельца, становится способом выражения идеологических, а иногда политических взглядов. Всё это позволяет рассматривать одежду не только как комплекс вещей, но и как особый язык, передающий социальное и культурное значения.

Лексика одежды в таджикском языке имеет глубокие исторические корни слово *одежда* – *либос* имеет синонимическое значение: *пероҳан*, *ҷома*. В толковом словаре «Бурхони қотеъ» приводится: *пероҳан* от корень слова «*пероӣ* - зиннатдиҳанда», украшение (здесь подразумевается украшать себя, то же что и корень *пероииш* в значении *пероҳииш* – «украшать, наряжать; «дибогат кардани пӯст» [12,] – дублировать кожу; «сохтан ва пардохтан ва мустаид кардан ва мустаид кардан» [12,] – создать, украшать, подготовиться; «пероҳан қабо кардан – чок задан ва пора кардани пероҳан» [12,] – кроить и сшить одежду; «перояндада и пероя» – украшать себя в том числе и причёсываться и срезать лишние ветки с дерева. Данные значения имеют весьма похожие трактовки с английским словом *dress*, которое также имеет значения: украшать,

причёсывать, заправлять, всё эти слова несомненно имеют непосредственные связи с одеждой. В персидском словаре «Деххудо» слово *пероҳан* имеет значения: «1.чомаи нозуки кӯтоҳ, ки мардон зери либос бар тан мекунанд» [14] – мягкая длинная мужская нижняя одежда; 2. «пероҳан» [14] - женская длинная изящная одежда.

Функции одежды, которые имеют различные социальные и культурные значения, включает: практическую, эстетическую, эротическую, моральную, возрастную, сословную, духовную, религиозную, национальную, обрядовую, магическую. Другими словами, одежда выступает как знак материальных различий и привилегированной принадлежности; знаки возрастной дифференциации; семейного статуса; ношение национальной или региональной одежды становится способом выразить личную тождественность. Одежда отличается и ситуациями ношения, которые можно разделить на разные категории (будничную, праздничную, церемониальную и обрядовую) и которые можно сравнить со стилем речи. Наряду с этим одежда с течением времени может переходить из одной категории в другую.

Язык одежды предпочтительно отражается в ограничениях на использование различных знаков, предназначенных социально-культурным группам. Например, некоторые элементы присутствуют только в одежде девушек или указывают на статус недавно вышедшей замуж женщины или положение замужней женщины. В конце концов дифференциальными признаками, позволяющими определить круг используемых знаков, становится фасон и край, цвет одежды, способы завязывания платка или ношение головного убора. Например, непременным атрибутом в гардеробе каждой невесты являлся *қоши тилло* (диадема), слово *қоши тилло* имеет метафорическое значение «*қош*» (брови), «*тилло*» (золото) – *диадема* (национальная) в таджикском словаре приводится: «*Қоштилло асбоби зинати занона аз тилло ва нукра, ки ба пешонӣ мебанданд*» [13, с.693]. Женский головной убор надеваемый на лоб, изготовленный из золота или серебра. Синонимом слова *қоштилло* является *боло-абру* (над бровями, на лоб), само слово *боло* *абру* даёт полное смысловое значение термина и на русский язык переводится *налобник*.

В любом обществе человеческое тело одето и во всём мире одежда играет защитную, символическую, коммуникативную и эстетическую роль. *Одежда* всегда и везде разумна. *Одежда* – один из самых востребованных элементов материального мира, фактически она находится в ближайшем соприкосновении с человеческим телом и жизненным периодом. *Одежда* является не только предметом, но и образом. С помощью *одежды* человеку присваивают разные клички: которые сохраняются и запоминаются в течение нескольких столетий, такие как икона стиля, гламурная, повелитель моды, стильная. В сравнении с другими предметами, одежда разговаривает с нами на языке гораздо более сложном и лёгком – в первую очередь потому, что состоит в столь интимных отношениях с человеческим телом и духом. *Одежда* вечно изменчивая, как и язык и человеческая культура всегда требует обновления, и разумеется, развития. Бессспорно *одежда* говорит о статусе индивида, она обладает этической составляющей, соединяет красоту, успех, нацию.

Имеется таджикская поговорка: *одаму либос, хонаву палос* её английским аналогом считается: *the tailor makes the man*, в русском языке *одежда красит человека* или *мужчину создает портной*, которая ясно подходит по переводному значению.

Отметим ещё одну сторону данного вопроса. Вещь всегда многозначна, она не является отдельным предметом. «Вещи связаны между собой. В одних случаях мы имеем в виду функциональную связь и тогда говорим о «единстве стиля». Единство стиля есть принадлежность, например, мебели, к единому художественному и культурному пласту, «общность языка», позволяющая вещам «говорить между собой. Но может быть и другая связь. Например, вы говорите: «Это вещи моей бабушки». Тем самым вы устанавливаете некую интимную связь между предметами, обусловленную памятью о дорогом вам человеке, о его давно ушедшем времени, о своём детстве. Не случайно существует обычай дарить вещи «на память» - вещи имеют память. Это как бы слова, записки, которые прошлое передаёт будущему» [4, с.11].

Все вышесказанное говорит нам о манерах поведения и ношения одежды, поскольку они создают вокруг себя некий определённый культурный контекст. Ведь в современном мире не только надо уметь управлять машиной или пользоваться мобильными телефонами или какими-

либо современными технологиями, но и нужно уметь ими грамотно воспользоваться. Умение одеваться также непосредственно связано с языком и культурой. И даже приветствие и походка человека связаны с культурой поведения. Порой кажется, что человек одевается во всё, что есть под рукой, словно укутал себя всякими разноцветными отрезами тканей. Будто его гардероб является местным рынком, кричащим повсюду: приходите, заберите. Есть русское выражение: «Он умеет (или не умеет носить) одежду». Недостаточно сшить себе одежду или костюм у лучшего портного - для этого нужно иметь необходимую количество денег. Надо уметь его носить.

Здесь подразумевается культура *одежды* и её взаимосвязь с языком, в целом о искусстве ношения *одежды*. *Одежда*, с одной стороны, придаёт человеку новые возможности, с другой подчиняет его традициям, то есть развивает его индивидуальность.

Ведь *одежда* – это способ выражения себя, это совершенное воплощение внешнего облика индивидуума. Это первое впечатление, которое даётся при встрече или вхождении. Это идеал и стиль. По этому поводу Э. Сепир пишет: «Культурный идеал, о котором идёт речь, – это идеал внешнего облика, идеал облачения и обхождения. Можно быть изящно облечённым, но при всем притом облачении – это всего лишь готовое платье, а обхождение оно и есть обхождение» [7, с.468]. Удивительно, Сепир обладал замечательным пониманием культуры и языка, ведь насколько человек модно, дорого, изысканно, со вкусом одевается, он является эталоном красоты, но при этом его язык, манеры и жесты не будут гармонировать с его культурой и ношением одежды – это всё разрушает его собственный образ.

Национально-культурная жизнь народов, как правило, тесно связана с их ценностями, традициями, обычаями и религией. Изучение терминов и понятие традиционной одежды является специфическим фактором в определении обычаев, традиций, развитии социально-культурных связей определенной нации. В данной работе исследуются термины и понятия традиционной одежды, наиболее ярко выраженные в художественных произведениях, что может способствовать определению национального своеобразия культуры народа-носителя.

Поскольку одежда является одним из наиболее важных объектов существования индивида, поскольку лексика, обслуживающая эту сферу, тесно связана с жизнью, находится в постоянной динамике, занимает весьма масштабное расположение в тезаурусе пользователей языка. Высокая креативность современных процессов конструирования, изготовления и использования одежды влечёт за собой подходящие изменения в таксоне номинаций предметов, явлений и реалий, формирующих анализируемый лингвокультурный пласт толковых словарей таджикского языка XIX и XX вв. Этот исторический период не только в Таджикистане, но и во всем мире характеризуется стремительными и непрерывными изменениями, связанными, в том числе, и с глобализацией моды и стиля в сфере одежды. Именно в этот период тенденции мира моды, преимущественно традиционной и европейской, определяют те элементы одежды, которые составляют гардероб современного человека.

Язык и культура – это сокровище нации, оно исходит из глубины веков, традиции, обряды, одежда также являются богатством нации, к ним необходимо бережное отношение, как и языку и культуре. Сравнение языка с зеркалом культуры – это правомерно. В действительности в языке отражается окружающий мир. За каждым его словом стоит предмет или феномен действительного мира. В языке отражается всё: история, культура, нация, одежда, традиции, условия жизни. Язык хранит культуру нации, вместе с тем и её обряды, и ритуалы, оберегает и передаёт её последующим поколениям.

По традиции лингвокультурология разделяется на триаду: язык, культура, нация. Основным компонентом нации является её одежда.

В.А. Маслова в своих трудах «Введение в лингвокультурологию» разделила культуроносные языковые сущности на нескольких групп, среди них самыми важными концепциями являются фразеологизмы и мифологизмы. «Основными областями, где активно взаимодействуют язык и культура, является фразеологический фонд языка» [5, с.26]. Приведём соответствующие примеры из толкового словаря С. Айни: «*кафиша монда патакро пӯшидан* – шитоб кардан барои рафтан ба чое (мачоз)» [11, с.153]. Аналог данного выражения в английском языке, выражающий ту же мысль at the drop of a hat – торопиться, немедленно; в диалектном говоре: *қосими навдомод* – изысканно и модно одетый, несмотря на возраст, светский человек,

денди. Существование фразеологии является ярким свидетельством воплощения в языковой форме многовекового творчества народа, его мировоззрения и культуры. Непосредственным культурным компонентом языка считается фразеологический фонд языка. Он считается центром национального сознания. С фразеологией язык становится ярким, ценным, богатым, интересным: *ҷомаро чаппа пӯшидан* – чувствовать обиду на кого-либо; или антонимическое значение данной фразеологической единицы: *курта-курта гӯшт гирифтан* (нихоят хурсанд шудан) – быть очень радостным.

«Во фразеологии напрямую реализуется категория образности, метафорический код языка. Фразеогизмы как языковые тропы представляют своего рода художественно-изобразительные картины внешней и внутренней жизни, окрашенные мифологическими, религиозными, этическими представлениями разных времён» [6, с.5]. Приведём ряд фразеологических единиц, имеющих отношение к одеждой: *сари кафида таги тоқӣ, дасти шикаста зери остин – Keep it under your hat* или *wash your dirty linen at home*, - стирай грязное бельё дома, аналог этих фразеогизмов, выражющий ту же мысль *не выносить сор из избы*; *Borrowed garment never fits well* русский и таджикский аналог соответствует смысловой форме - чужая одежда не надежда или ба ресмони кас ба ҷоҳ надаро. Хотя в таджикском варианте не приводится слово либос (одежда), вместо него употреблено слово ресмон (нить). Так как нить также считается основным компонентом одежды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова, Н.Д. Логический анализ языка: Знание и мнение / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988 – 127 с.
2. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин. – М.: Русский язык, 1983. – 269 с.
3. Воробьев, В.В. Лингвокультурология / В.В. Воробьев. – М.: Изд-во Российского университета дружбы народов, 2008. – 336 с.
4. Лотман, М.Ю. Беседы о русской культуре / М.Ю. Лотман. - Санкт-Петербург: Искусство – СПБ, 2002. – 416 с.
5. Маслова, В.А. Лингвокультурология. Введение: учебное пособие для вузов / В.А. Маслова. Ответственный редактор У.М. Бахтикеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2020. – 208 с.
6. Мухторов, З.М. Дискурси компьютерӣ ва навъҳои мухобироти интернетӣ (Компьютерный дискурс как часть интернет - коммуникаций) / З.М. Мухторов // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: Сино, 2018. - №6 С.117-121.
7. Подюков, Н.А. Народная фразеология в зеркале народной культуры / Н.А. Подюков. – Пермь, 1990. – 124 с.
8. Сепир Э. – Избранные труды по языкоznанию и культурологии / Э. Сепир. - М.: Прогресс, 1993. – 656 с.
9. Тер-Минасова С.Г. «Язык и межкультурная коммуникация» / С.Г. Тер-Минасова. – Слово/Slovo. - М., 2008. – 264 с.
10. Тайлор, Э.Б. Первобытная культура / Э.Б. Тейлор. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
11. Хайдеггер, М. Время и Бытие / М. Хайдеггер. - М.: Республика, 1993. – 447 с.

Словари и источники

12. Айни, С. Куллиёт. Ч 12. / С. Айни. – Сталинобод, 1976. – 708 с.
13. Бурҳони қотеъ. Ч.2. - Д.: Адиб, 2004. – 424 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ: О – Я. – Душанбе, 2008. - Ч.2. - 943 с.
15. www.dekhudo.ir

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИИ ОМӮЗИШИ ЛУҒАТҲО

Дар мақолаи мазкур истилоҳ ва мағҳуми либосҳои миллӣ, ки онҳо бештар дар адабиёти бадей равшантар истифода шудааст имконияти онро медиҳад, ки барои муаян кардани фарҳанги миллӣ ва соҳибзабон мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар мақола якчанд маҳсусиятҳои муқоисавии лингвофарҳангӣ мавриди пажуҳиш қарор мегирад. Инчунин дар мақола яке аз масъалаҳои мухими забоншиносиӣ вобаста ба истилоҳгузинӣ дар асоси истилоҳоти сару либос тадқиқ мегардад. Олимони доҳил ва ҳориҷӣ вобаста ба мавзӯъ тадқиқоти амиқе дар соҳаи истилоҳот гузаронданд. Муаллифи мақола барои дарёғти маводҳои лозимӣ дар заминай либосҳои миллӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ кӯшидааст. Инчунин дар мақола муносибатҳои зичи забон, фарҳанг ва миллат, ки бо либосҳо ва бо таърихи миллате, ки онро ба бар мекарданд, дар мақола оварда шудааст. Дар мақола тамоми ҷиҳатҳои ҳар як миллат ва фарҳангу забонаш мухокима мешавад: яъне назария фразеология (воҳидҳои рехта), ки фонди лугавии ҳар як забон маҳсуб мешавад. Дар мақола маҳсусан омӯзиши таърихи истилоҳоти сару либос, ки шояд мансуб ба тадқиқоти этнографӣ, либосҳои анъанавӣ, ки дар он таркиби лугавии қалимаҳо таҳлил мешаванд равшантар оварда мешаванд. Боиси зикр аст, ки инъикосгари анъанаи либос ва фарҳанги маънавӣ, решай таърихи мардумӣ, муносибати иҷтимоӣ ва якчанд воҳидҳои идеологӣ - эътиқодӣ, меъёри этникӣ, инъикос мегардад. Инчунин таҳлили муқоисавии гуногунрангии либосҳои дар забони тоҷикӣ ва англисӣ оварда мешавад. Мақола барои истифодаи донишҷӯён, магистрон, аспирантан ва доктор мувоғиқ аст. Аммо ин пажӯҳиш дар самти мазкур коғӣ нест ва такиқоти бузургро талаб мекунад.

Калидвоҳо: забон, фарҳанг, миллат, сарулибос, назарияи фразеология, маросим, истилоҳ, расмӯсум, расмӯ оин, қисмат.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ЛЕКСИКИ

В данной статье исследуются термины и понятия традиционной одежды, наиболее ярко выраженные в художественных произведениях, данные понятия позволяют определить национальное своеобразие культуры народа-носителя языка. В статье рассматриваются некоторые лингвокультурологические особенности в сопоставляемых языках. Наиболее важные проблемы языкоznания, относящиеся к терминологии одежды рассматриваются в данной статье. Учёные нашей страны и зарубежные ученые провели многочисленные исследования в сфере терминологии. Автор статьи постарался найти необходимые материалы в области традиционной одежды в таджикском и английском языках. Также в статье приводятся тесные отношения языка, культуры и нации, которые имеют близкие отношения с одеждой, её историей и народом, носившем её. В статье обсуждаются компоненты культуры каждого народа и его языка, например, теория фразеологизмов, что является основным фондом каждого языка. В статье приводится история изучения терминов лексики одежды, куда можно отнести этнографические исследования, посвящённые традиционной одежде, и лексическому составу слов. Необходимо отметить, что в одежде отражаются традиции, включающие материальную культуру, коренную этническую историю, социальные отношения и некоторые «элементы идеологии – верования, эстетические нормы». Также приводится типологический анализ разновидностей одежды на таджикском и английском языках. Статья рекомендуется для использования ее материалов студентами, магистрами, аспирантами и докторами Ph.D. Но эти изыскания в данном направлении недостаточны и требуют дальнейших исследований.

Ключевые слова: язык, культура, народ, одежда, фразеологизм, мифологизм, обряд, термин, ритуал, традиция, компонент.

LINGUOCULTUROLOGICAL FEATURES OF STUDYING VOCABULARY

The article is devoted to the terms and phenomenon of traditional clothes where the most clearly expressed in literary works which may allow to definition of native speakers. The article is considered some linguocultural peculiarities in comparable languages. The article learns to the most important problems of linguistics concerned to terminology particularly of clothes. The inner and abroad scientist carried out significant researches in a sphere of terminology. The author of the article tries to find necessary materials in the sphere of traditional clothes in comparing languages. The article shows close relationship in clothes its history and people who wear it. Also the component of every nation and its culture and language are discussed in this article: theory of phraseology which consider fund of every language. The history of learning terms and words of clothes where consider ethnographical researches devotes to traditional clothes where analyses lexical component of words in this article. It worst to note that clothes reflect tradition, shows material culture original ethnical history social relations and some ideology elements - religion, ethnical norms. Comparative analyses also took place round men and women clothes in Tajik & English languages. The article is very useful for the students, Master degrees, aspirants and doctors PHD, but this research isn't enough and it needs to wide researches.

Key words: language, culture, people, clothes, theory of phraseology, ceremonial, term, ritual, tradition, component.

Маълумот оид ба муаллифон: *Мухторов Зайниддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17

Камолӣ Нилӯфари Барот - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, асистенти кафедраи забони англӣ ва типологияи муқоисавӣ, факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 93-093-76-76

Сведения об авторе: *Мухторов Зайниддин* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17

Камолӣ Нилӯфари Барот - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры английского языка и сравнительной типологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17. -Тел.: (+992) 93-093-76-76

Information about the author: *Mukhtorov Zainiddin* - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of History of Language and Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki, 17

Kamoli Nilufari Barot - Tajik National University, Assistant of the Department of English and Comparative Typology of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave., 17.

Tel.: (+992) 93-093-76-76

УДК: 811.21/22-4+811.111

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Сохиназарова Х.Т.

Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзода

В современном мире изучение иностранных языков превратилось в средство общения народов и их изучение в сопоставлении с другими языками мира имеет огромное теоретическое и практическое значение. Естественно, каждый язык представляет собой особые трудности для изучения иностранцами.

«Разнообразие языка, как национальных языков, так и языков разных народов, также можно считать несравнимой возможностью человеческого языка. Таким образом, преобразование определенного объема сообщений, которое происходит посредством перевода с одного языка на другой, является особым атрибутом нашего языка» [23, с.12].

Предложение как одно из основных грамматических категорий синтаксиса является основной единицей речи и характеризуется наличием определенных конструктивных связей между своими членами. Как отмечает В. В. Виноградов, «предложение – это грамматически оформленная по законам данного языка целостная (т.е. неделимая далее на речевые единицы с теми же основными структурными признаками) единица речи, являющаяся главным средством формирования, выражения и сообщения мысли» [8, с.65], то есть это означает, что ядром предложения являются слова и словосочетания. Очень подробно описывают предложение и его лексические особенности зарубежные и отечественные ученые-лингвисты, такие как Сперанский М.М. (1844), Ф.Де Соссюр (1933), В.В. Виноградов (1957), В.Д. Аракин (1979), В.Н. Комиссаров (1990), А.Б. Есин (2000), А.А. Реформатский (2001), А.В. Фёдоров (2002), Шукуров М. (1985), Н. Бозидов (1977), М. Курбанов (1991), Ф.М. Турсунов (2015), Саломов М.К. (2015), Аброров С.С. (2021) и многие другие.

По мнению языковедов, предложение – это грамматически оформленная по законам данного языка целостная единица речи, являющаяся главным средством формирования, выражения и сообщения мысли [8, с.65].

Кроме того, предложение включает в себя определённую систему форм слов и словосочетаний, которые изучает лексикология. Лексикология – термин, составленный из двух греческих элементов: *lexis* (лексис) и *logos* (логос), и то и другое значили в древнегреческом языке «слово»; таким образом, лексикология – это «слово о слове», или наука о словах [17, с.60; 5, с.17]. С.С. Аброров об этом ясно писал, что «все законы звука и задачи морфем и корней связаны с построением слова, формы, выразительности и в целом выражение мысли также формируется именно на основе слова и использования его различных значений. Другими словами, вся нагрузка языка ложится, прежде всего, на слово. Слово, как одна из основных единиц языка, в зависимости от ситуации всегда находится в состоянии развития и преобразования» [1, с.3].

Относительно данного вопроса, т.е. важности лексикологии, также существует немало работ, потому что слова – это единицы языка с помощью которых составляются предложения.

Мнения учёных - лингвистов о понятии слова расходятся. Например, некоторые ученые считают, что понятие «слово» - это необъяснимое понятие, другие считают, что «слово – это конкретная единица языка» [5, с.17; 17, с.60]. Но Ф. де Соссюр, противореча Н. Бозидову и А.А. Реформатскому, писал, что «понятие слова несовместимо с нашим представлением о конкретной единице языка... Не в слове следует искать конкретную единицу языка» [12, с.107].

По мнению А.А. Реформатского, «однако дать точное определение слова очень трудно. Многие лингвисты готовы были отказаться от этого понятия. Все это очень убедительно для каждого говорящего, но дать определение слова действительно очень трудно» [17, с.60-62], но там же далее он утверждал, что «слово – это значимая самостоятельная единица языка, основной функцией которой является номинация (название); в отличие от морфем, минимальных значимых единиц языка, слово

самостоятельно (хотя может состоять из одной морфемы: вдруг, кенгуру), грамматически оформлено по законам данного языка, и оно обладает не только вещественным, но и лексическим значением; в отличие от предложения, обладающего свойством законченной коммуникации, слово, как таковое, не коммуникативно (хотя и может выступать в роли предложения), но именно из слов строятся предложения для осуществления коммуникации; при этом слово всегда связано с материальной природой знака, посредством чего слова различаются, образуя отдельные единства смысла и звукового (или графического) выражения» [17, с.64], который противоречит своему высказыванию.

«Определенные нормы и ценности отдельно взятой национальной общности, которые отсутствуют или существенно отличаются в другой культурной среде или национальной общности, относятся к национальному, так называемому социокультурному лексическому фону отдельного народа и находят свое отражение в их языке.

Лексика как отдельная и значительная система в любом языке образует такую среду, что каждому слову и соответственно каждому понятию отводится определенное место, которое очерчено определенными отношениями к другим словам и понятиям данного языка» [23, с.13].

Итак, отсюда можно сделать выводы, что слово – это конкретная единица речи, которая является главным средством формирования предложения и здесь мы придерживаемся мнения В.В. Виноградова и Ф.М. Турсунова, потому что основную роль в системе художественного стиля речи играет лексический состав языка и их многозначность.

Следует отметить, что все слова могут употребляться в прямом и переносном смысле «и образует как бы восходящую лестницу синонимов» [10, с.239] и в сфере двух языков их приём сопоставления применяются нередко. Поэтому слова занимают особое место в формировании предложения и «в некоторых исследовательских работах не проводились различия между стилистическими, лексическими и грамматическими ошибками и неправильными предложениями. С этой точки зрения, исследуется и интерпретируется статус и способ употребления того или иного стиля речи, лексико-грамматических и стилистических синонимов и эмоционально-экспрессивных значений слов» [15, с.3].

Таджикский и английский языки содержат богатейшие средства художественной выразительности, которые придают языку художественных произведений яркую окраску, эмоционально-экспрессивное значение и национальный колорит. «Эмоциональная (экспрессивная) информация - содержит сообщение о человеческих эмоциях. Передавая эмоции, язык выполняет экспрессивную функцию. Эстетическая информация - та информация, которая передает человеку чувство прекрасного. Потребность в этом виде информации настолько велика, что человек создал особый тип текстов, специализирующихся на передаче эстетической информации, - художественные тексты. Кодируя эстетическую информацию, язык выполняет эстетическую функцию. Однако нельзя не отметить, что чувство прекрасного - одна из эмоций, поэтому данный тип информации в строгом смысле представляет собой разновидность эмоциональной (экспрессивной) информации, реализующей особую функцию языка» [3, с.129]. Например, в высказывания «сабоҳ» ё «сапедадам» (букв. утром; лит. с зарей) или «дар шафаки субҳ» ё «сапедаи субҳ» (утренняя заря) можно встретить когнитивную и эмоционально-экспрессивную информацию, которую не могут дать слова «саҳаргоҳон» (утром), «бомдод» (к утру).

Кроме того, слова со своей эмоционально-эстетической окраской отличаются от других синонимов. Например, в таджикском языке слово «мурдан» (умереть) имеет несколько аналогов, таких как «реҳлат кардан», «тарки дунё кардан», «дунёро падруд гуфтан», «ба охират сафар кардан», «аз дунё гузаштан», «аз дорулфандо ба дорулбақо сафар кардан», которые имеют одинаковый смысл и употребляются в литературном языке. Но «несту нобуд шудан» обычно имеет отрицательное значение и больше всего употребляется в разговорной речи.

В английском языке слово «cloud», «nebula», «pothor», «nimbus», «cirrus» имеют одинаковый смысл, но употребляются в различных ситуациях или наоборот одно слово употребляется в разных значениях в оригинале и переводе.

Сравним примеры на английском:

1.ИЯ: We had been wandering, indeed, in the leafless shrubbery an hour in the morning; but since dinner (Mrs. Reed, when there was no company, dined early) the cold winter wind had brought with it **clouds** so sombre, and a rain so penetrating, that further out-door exercise was now out of the question [J.A., 7].

ПЯ: Рост аст, ки мо субҳоҳ дар пайроҳаҳои боди баргафшоншуда боз соатаке гардиш намудем, vale ғасони чоштгоҳ (мавриди ҳузур надоштани меҳмонон хонум Рид барвақт таом тановул мекард) сардбоди зимистонӣ **абрҳоӣ** тираро ронда овард ва ҷунон борони шадиде фурӯ рехт, ки доир ба ягон қӯшиши бори дигар берун рафтан ҳочати сухан ҳам намонд [Ч.А., 5].

2.ИЯ: Afar, it offered a pale blank of mist and **cloud**; near a scene of wet lawn and storm-beat shrub, with ceaseless rain sweeping away wildly before a long and lamentable blast [J.A., 8].

ПЯ: Дар дурӣ ҷодари якӯҳти меғу **мех** доман густурда аст; дар наздики марғзорест бо буттаҳоӣ аз дасти тӯғон парешид, буттаҳоро ҷараёнҳои бороне, ки боди пуршиддату пурғифон пешопеши ҳуд ронда меовард, беист тозиёна мезаданд [Ч.А., 6].

Анализ данных примеров в исходном и переводном языках показывает, что слово **cloud** в двух примерах переведено по-разному. В первом примере в ПЯ данное слово имеет прямое значение и переведено как **абр**, а в другом примере имеет стилистическую окраску и переведено как **мех**, что означает **большой, главный, великий**.

Другие примеры:

1.ИЯ: The words in these introductory pages connected themselves with the succeeding vignettes, and gave significance to the rock standing up alone in a sea of billow and spray; to the broken boat stranded on a desolate coast; to the cold and ghastly moon glancing through bars of **cloud** at a wreck just sinking [J.A., 9].

ПЯ: Таҳти таъсири ин саҳифаҳои муқаддимавӣ нақшҳои андаруни матн ҷойдошта низ: ҳарсанг, ки миёни амвоҳи пуркафку пурхурӯш танҳо истодааст; заврақи шикастае, ки ба соҳили беодам партоб шудааст; маҳтоби тимсолие, ки аз моварои **абрҳоӣ тира** ба қишии гарқшаванда менигарад, барои ман маъни махсус пайдо мекарданд [Ч.А., 7].

2.ИЯ: In five minutes more the **cloud** of bewilderment dissolved: I knew quite well that I was in my own bed, and that the red glare was the nursery fire [J.A., 19].

ПЯ: Боз панҷ дақиқа гузашт ва **мехи** хотирфаромӯшӣ пурра пароканда ғашт. Акнун ман дақиқ ғаҳмидам, ки дар кӯдакхона рӯи кати ҳуд қарор дорам ва ламъаи ҳавлангези пеши назарам ҳамагӣ оташи фурӯзони оташдон аст [Ч.А., 7].

3.ИЯ: I was only aware that they had hoisted me up to the height of Mr. Brocklehurst's nose, that he was within a yard of me, and that a spread of shot orange and purple silk pelisses and a **cloud of silvery plumage** extended and waved below me [J.A., 68].

ПЯ: ...фақат ҳамиро дидам, ки дар як сатҳ бо бинии ҷаноби Броклхерст истодаам ва ин бинӣ ду қадам дурттар аз ман қарор дорад, дар зер бошад, пироҳонҳои абрешимии норанҷию аргувонӣ ва **як тӯда** пари симранг мавҷ мезаданд [Ч.А., 63].

В книге Джен Эйр всего 53 слова **cloud**, которое употребляется в разном значении и смысле и нашло свое отражение в таджикском языке разными способами. Например, в этих же примерах слово **cloud** имеет разные оттенки и разный перевод. В первых примерах слово переведено как **абр**, во втором - **мех**, а в третьем - **тӯда**, которые имеют разную стилистическую окраску.

Сравним примеры на таджикском:

1.ИЯ: Ҳизмати ин қозӣ барои Курбонниёз як **мактаби тарбия** ҳоҳад шуд [С.А., 57].

ПЯ: Serving such a master will be **excellent schooling** for Kurban Niyaz [S.A., 90]!

2.ИЯ: Ин деха дар пеши масҷид **мактабе** дошт, ки тобистону зимистон давом мекард ва инчунин мадрасаҷае дошт, ки дар он ҷо дарсҳои ибтидоии мадрасаҷӣ ҳонда мешуд [С.А., 6].

ПЯ: The village mosque had a **school** where lessons were held in both winter and summer and like-wise, there was a small madrassah at which more comprehensive lessons were offered [S.A. 16].

В примерах слово **мактаб** имеет разные значения: *место, где ученики получают образование*, и второе - *воспитание*, но во время перевода второго примера переводчик передал это слово не в значении *воспитание - upbringing*, а как *образование, обучение в школе -schooling*.

Анализ данных предложений в английском и таджикском языках показывает, что в тексте слова употребляются по-разному и передают научные и литературные, то есть художественные оттенки, которые в языке перевода в некоторых случаях не нашли своего отражения. С точки зрения стилевой и речевой специфики использование писателем выделенных слов в оригинале отличается большим разнообразием, чем в переводе и в основном можно сказать, что качество перевода зависит от переводчика. Указанные переводы слов показывают, что их смысл частично соответствует оригиналу и переводу. Очевидно, в таких ситуациях трудности перевода в достижении стилистической и семантической эквивалентности или соотношения между языком оригинала и языком перевода – это создание художественных образов. Эквивалентность стилистических и семантических слов в оригинале и в переводе предполагает соотношение не только предметно-логического характера, но их коннотативного значения, которое отражает характер восприятия говорящими. Согласно этому, оно содержит в слове определенную информацию и основную роль в передаче коннотативного значения слова языка оригинала играют его эмоционально-экспрессивные, стилистические и образные компоненты.

Следует отметить, что «вещественные, конкретные значения слов вступают в конфликт с их выразительными оттенками, с их способностью экспрессивного внушения. Яркий блеск лирических формул, их экспрессивная сила, как бы гипнотизирующая слушателя (читателя) своею эмоциональностью, иногда вырастает в ущерб простоте и точности» [9, с.308].

И это может дать значение того, что эмоционально-экспрессивное значение слова имеет положительные или отрицательные оттенки, которые совпадают по предметно-логическому значению, но различаются по наличию или характеру эмоционального значения в семантике слова. Например, в таджикском языке слова *рӯй*, *ораз*, *лиқо*, *симин*, *ҷехра*, *афт*, *башара* (лицо) имеют одно значение, но употребляются в положительном и отрицательном смысле, так как *афт* и *башара* всегда имеют отрицательный оттенок:

Например: Аҷобати он одам танҳо дар тарзи ҳӯрокҳӯриаш набуда, *афту башара* ва либосаш зиёдтар тааҷҷубовар буданд - қомати ин одам аз миёна пасттар, *рангаши* сиёҳча, биниаш нӯғаст ва пахн, ҷашмонаш танги бемижгон, аммо сиёҳ, сараш он қадар калон не, аммо дарозрӯятар, пешонааш дӯнг ва ноҳамвор, *рӯяши* борик, аммо ду устухони ду додги болоиаш берун дамида баромадагӣ буда, онҳо бо дӯнгии пешонааш намуди се меки чӯбини калладори ба шакли секунча дар замин то гулӯ куфташударо ба назари бинанда намоён мекарданд [С.А., 362].

В английском языке наблюдается такая же картина, то есть слова *face* (лицо), *guise* (вид, личина, маска), *muzzle* (морда), *snout* (рыло, морда), *shape* (образ, вид, облик) имеют одинаковое семантические и стилистические значение и употребляются в положительном и отрицательном смысле.

Например: They were all three of the loftiest stature of women. The Dowager might be between forty and fifty: her *shape* was still fine; her hair (by candle-light at least) still black; her teeth, too, were still apparently perfect [J. A., 120].

Ҳар сеи онҳо хушандом, болобаланд буданд. Бевазан таҳминан чилсола менамуд. Бо қаду қомати баландаш дар он миён фарқ карда меистод. Дар гесувони мушкинаш ягон тори муйи нукрагин, ба ҳар ҳол дар равшани шамъҳо ба назарам чунин намуд, диди намешуд; дандонҳояш ҳамоно бенуқси сап-сафед, ялақкос мезаданд сахифаи [Ч.Э., 167].

В первом предложении слово «*shape*» имеет положительный смысл и передано как «*қаду қомати баландаш*», а во втором - отрицательную окраску.

Исходя из этого, можно констатировать, что характер эмоциональности сохраняются при переводе и только нужно подобрать слово в ПЯ, которое имеет такое же значение.

Следует отметить, что передача эмоционального значения, как и другие части коннотативного значения, облегчается тогда, когда реализация этого значения распространяет соответствующее значение на все высказывание. Для того чтобы соотносить значения слов языка оригинала и перевода, нужно сохранить в переводе эмоциональное значение и стилистические нюансы высказывания оригинала при помощи использования слов с соответствующим коннотативным значением. Иначе перевод полностью станет неэквивалентным и неадекватным.

Потенциальные выразительные ресурсы слова и наибольшая степень эквивалентности употребляются тогда, когда слово в переводе соответствует переводимому слову по

компонентам содержания и имеет одинаковую стилистическую окраску. Если основное содержание слова **ИЯ** и **ПЯ** не соответствует друг другу, то стилистическая часть смысла слова оригинала оказывается утраченной в переводе, и это можно наблюдать художественном переводе, где важно сохранить стилистические особенности и эмоционально-экспрессивную выразительность оригинала.

«Сознательное отношение к процессу перевода, т. е. сопоставление выразительных средств английского и русского языков и анализ приемов перевода, составляющих сущность лингвистической теории перевода, способствуют приобретению и закреплению навыков перевода. В то же время аналитический подход к самому процессу перевода помогает глубже проникнуть в специфические особенности английского языка. Таким образом, и теория, и практика взаимодействуют для достижения упомянутой выше цели обучения» [18, с.3].

Художественное слово – это речь часто не нейтральная, а взволнованная, окрашенная различными эмоционально-экспрессивными полутонами и оттенками, богата и разнообразно интонированная [19, с.12]. По мнению Л.И. Скворцова, литературный язык укрепляет культурные традиции, собирает памятники духовной культуры в единое сокровище и в этом смысле является главным сокровищем культурной речи, эталоном и исходным пунктом проверки событий, которые должны понимать как норматив» [21, с.193].

Следует отметить, что изобретения «художественной выразительности» (санъатхой бедей) от арабского слова «санъат» (средство, искусство)-«хунар» (мастерство) и «бадэй» (художественный)-«нав, ачиб, нодир» (новый, странный, редкий, уникальный) и является самым уникальным и важным средством выразительности. Им в науке стилистики в общем называются *тропы*. Они в основном употребляются как в поэзии, так и в прозе, участвуя в структуре и семантике слова и делают его более изысканным, выразительным и благозвучным и придают словам и выражениям глубокий смысл.

В этом и состоит общая функция всех тропов – отражать в структуре образа способность человека мыслить по аналогии, воплощать, по словам поэта, «сближение вещей далековатых», подчеркивая таким образом единство и целостность окружающего нас мира. Для литературоведческого анализа (в отличие от анализа лингвистического) крайне важно различать тропы общезыковые, то есть те, которые вошли в систему языка и употребляются всеми его носителями, и тропы авторские, которые однократно употреблены писателем или поэтом в данной конкретной ситуации. Только тропы второй группы способны создавать поэтическую образность, первая же группа – тропы общезыковые – по вполне понятным причинам не должна учитываться в анализе. Дело в том, что общезыковые тропы от частого и повсеместного употребления как бы «стираются», теряют свою образную выразительность, воспринимаются как штамп и в силу этого функционально тождественны лексике без всякого переносного значения [13, с.74].

Например, слово «қоматбаланд» не очень-то выразительно, но если в словосочетании такого типа, как «сағви нози ман» употребляется слово «сағв», то это имеет иной поэтический смысл:

«Чун он нури равон боз ҳам наздиктар расид, дар ман ҳеч шак намонд, ки ин ҳамон «болобаланду ишвагару сағви нози ман» будааст. Қомати он сағви ноз дар роҳ рафтан ба навниҳолони нозуктани баландқад монанд буд, ки дар зери бод ба ҳар тараф майл мекарда бошанд, ё як гулбуни пургуле буд, ки шоҳҳои вай аз рояти хушборӣ ба ҳар тараф ҳам меҳӯрданд, ё ў аз шароби ғурури ҳусн ё ин ки аз бодай шодмонӣ маст шуда буд, ки мастана қадам мениҳод. «Чун он маҳбубай дилором наздик расид, ман аз сари хомаи рег шорида фуромада дар пасхамие, ки Ситора ба ман нишон дода буд (бояд Ситора ҳам он чоро ба ман бо нишондодӣ он офтоб таъин карда бошад) дароз кашидам. Аммо бисёр дер накашид, ки он офтоби оламтоб бар сари болини интизириам расид ва гүё бахти баланд ба ман мегуфт, ки «эй, бар сарат офтоб омад, бархез» [С.А., 245]. (досл.: По мере того, как это сияние приближалось, я не сомневался, что это тот самый «высокий, жеманный и мой стройный кипарис». Рост этого грациозного кипариса был подобен высокому нежному деревцу, которое шевелилось во все стороны под ветром, или это был полноцветный цветок, ветви которого разходились во все стороны от радости благой вести, или он был пьян от вина гордыни счастья, или что он опьянял от радости и что выписывал кренделя. «Когда та красавица приблизилась, я слез с вершины колышка и лег на спину, которую показала мне

Ситаре (может быть, Ситаре также назначила мне это место, показав это солнце). Но яркое солнце быстро достигло моего ожидающего изголовья, и великое счастье как будто сказали мне: «Эй, солнце светит тебе на голову, вставай».)

Анализ примеров показал, что в данном предложении употреблено много метафорических выражений и оно полно художественной выразительности и поэтически окрашено. Образы в этом предложении приобретают действующую изобразительную и выразительную силу.

Одно из самых распространенных выразительных средств в таджикском языке - это метафора «сарви ноз» (подобно кипарису), которая чаще всего употребляется в художественном произведении. При этом данное выражение воспринимается не в прямом (как деревья), а в переносном (как человека) смысле. В словаре русского языка оно переведено как «влюбленная, любимая» (досл.: подобна кипарису) и сохраняет свой колорит и художественную окраску, но в английском языке слова подобного типа уже не существуют и переводятся как обычные слова «beloved, sweetheart»:

ИЯ: I pass over the sort of slur conveyed in this suggestion on the character of *my beloved*; indeed, when you are far away, Janet, I'll try to forget it... [J.A., 263].

ПЯ: Ман ягон калима дар бораи он, ки бо ин пешниҳодатон шумо дӯстдоштаи маро меранҷонед, ҳарф наҳоҳам зад. Вақте шумо аз инҷо дур меравед, Ҷанет, қӯшиш мекунам инро фаромӯш созам [Ч.А., 246].

Другое выразительное средство в предыдущем предложении – это выражение «нури равон». Общеизвестно, что здесь слово «нур» не предполагает никакой конкретики как «свет» и является не реальным, а метафорическим «нур»-«сияние». У метафорического «сияния» никакой яркости быть не может, и оно обозначает любимого, красивого человека и производит поэтическое впечатление.

В анализе примеров того или иного произведения важно не столько употребление того или иного средства художественной выразительности, а самое главное их значение. Насколько чаще они употребляются, настолько сильнее станет иносказательная и эмоционально-экспрессивная образность произведения в складывании художественного стиля.

Следует отметить, для того чтобы создать красивый образ художественного произведения, необходимо использовать средства выразительности, благодаря которым информация становится неотъемлемой частью внутреннего мира человека и его субъективной оценки.

Данные средства широко используются особенно в публицистике, художественных произведениях и разговорной речи и считаются языковыми средствами, стилистическими нюансами, усиливающими воздействие высказывания, добавляя к его логическому содержанию и различные средства выразительности, эмоционально-экспрессивные и тонкие смысловые оттенки.

Таким образом, полагаем, что художественный образ в системе художественного произведения играет особую роль и обусловлен языковыми категориями; он может быть выражен ярче, чем в обычном предложении, и переводчику следует не копировать те или иные эмоционально-экспрессивные средства языка оригинала, а найти те средства, которые присущи языку перевода. Он должен соблюдать определенные требования и нормы теории перевода, а также ориентироваться на достижения поставленной задачи, чтобы изучить существенные закономерности языка оригинала и языка перевода и их стилистические соотношения, и это входит в задачи изучения средств выразительности.

Исходя из этого можно констатировать, что особенности и свойства речи зависят от мыслей и чувств людей, вызывающих интерес и впечатление слушателя и читателя кказанному и написанному. Такая речь считается выразительной. В разговорной речи средства выразительности употребляются мало, так как в речи обычного человека используется выразительность произносительная, данная речь отличается от речи писателя (выразительность лексическая и словообразовательная). В таких случаях, качество выразительности может зависеть от речевых средств в разных областях языковой структуры и текстов. Для этого автору нужны самостоятельность мышления, интерес к речи, он должен красиво мыслить и говорить, то есть использовать все особенности стилистических средств выразительности, и конечно, иметь широкие лингвистические знания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аброров, С. Структура, семантика и грамматические особенности метафорических выражений в поэзии Ходжи Хусайна Хатлони. Монография / С. Аброров. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 130 с.
2. Айнӣ, С. Энциклопедияи насрӣ мусоири тоҷик: Ҷудоштҳо (ҷаҳор қисм): Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. - 680 с.
3. Алексеева, И.С. Введение в переводвведение: Учеб. пособие для студ. филол. и лингв., фак. высш. учеб. Заведений / И.С. Алексеева. - СПб.: Филологический факультет СПбГУ; - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 352 с.
4. Бобылев, Б.Г. Теоретические основы филологического анализа художественного текста: Монография / Б.Г. Бобылев. - Орел: Орел ГТУ, 2003. – 206 с.
5. Бозидов, Н. Муқаддимаи забоншиносӣ / Н. Бозидов. - Душанбе: Маориф, 1977. – 152 с.
6. Бронте, Ш. Чен Эйр: Роман / Ш. Бронте. – Душанбе: ТҶБ Истиқбол, 2010. - 412 с.
7. Вельчева, Л.А. Стилистика и культура речи: Учебное пособие в двух частях // Часть 1. Теоретические основы / Л.А. Вельчева. - Ставрополь: Графа, 2013. – 208 с.
8. Виноградов, В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения. На материале русского языка / В.В. Виноградов // Вопросы грамматического строя. - М., 1955. - С.231-253.
9. Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX веков / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1982. – 528 с.
10. Виноградов, В.В. О языке художественной литературы / В.В. Виноградов. - М.: Гослитиздат, 1959. – 657 с.
11. Гарбовский, Н.К. Теория перевода / Н.К. Гарбовский. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
12. де Соссюр, Ф. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. - М., 1933.
13. Есин, А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: Учебное пособие. – 3-е изд / А.Б. Есин. - М.: Флинта, Наука, 2000. – 248 с.
14. Жирмунский, В.М. Задачи поэтики. Задачи и методы изучения искусств / В.М. Жирмунский. - М.: Пб., 1924. - С.149.
15. Курбанов, М. Стилистическая система современного таджикского литературного языка. Уч. пособие / М. Курбанов. - Душанбе: Тадж. гос. ун-т., 1991. – 102 с.
16. Лингвистический анализ художественного текста / О.Н. Панченко, Н.Г. Константинова-Витт, Ж.А. Дозорец и др. Моск. гос. заоч. пед. ин-т. - М.: Просвещение, 1988. – 111 с.
17. Реформатский, А.А. Введение в языковедение: учебник для вузов / А.А. Реформатский. Под. ред. В.А. Виноградова. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 536 с.
18. Рецкер Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык / Я.И. Рецкер // Вопросы теории и методики учебного процесса. - М., 1950. - С.156-184.
19. Рыжкова-Гришина, Л.В. Художественные средства. Изобразительно-выразительные средства языка и стилистические фигуры речи [Электронный ресурс]: словарь / Л.В. Рыжкова-Гришина, Е.Н. Гришина. - М.: ФЛИНТА, 2015. - 337 с.
20. Сдобников, В.В. Теория перевода. Учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. - М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. - 448 с.
21. Скворцов, Л.И. Теоретические основы культуры речи / Л.И. Скворцов. - М.: Наука, 1980. – 193 с.
22. Сперанский, М.М. Правило высшего красноречия / М.М. Сперанский. - Санкт-Петербург, 1844. – 226 с.
23. Турсунов Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков): Монография / Ф.М. Турсунов. - Душанбе, 2015. – 432 с.
24. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы) / А.В. Федоров. - М.: ФИЛОЛОГИЯ ТРИ; Санкт-Петербург Филологический факультет СПбГУ, 2002. – 348 с.
25. Aini, S. Bukhara: Reminiscences / S. Aini. - Raduga, 1986. - 392 р.
26. Bronte, Sh. Jane Ayre / Sh. Bronte. - D., 1999. - 496 р.

МАСЪАЛАҲОИ ИСТИФОДАИ САНЬАТҲОИ БАДЕЙ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи хусусиятҳои санъатҳои бадей дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баҳшида шуда, доир ба умумият, тафовут ва роҳҳои ифодаи онҳо сухан меравад. Ҳамчунин, муаллиф дар мақола бо мисолҳои мушахҳаси ду забон роҳҳои интиқоли санъатҳои бадеиро нишон додааст. Раванди тадқик нишон медиҳад, ки яке аз мушкиниҳои ҷиддӣ ҳангоми омӯзиш ва тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс – ин вучуд надоштани тарҷумаи дурустӣ як қатор калимаҳо, ки дар забони тарҷума мазмуни онҳо нодуруст интиқол ёфтааст. Воқеан, дар аксари мавридиҳо барои тарҷумонҳои навқалам калима ва ҳатто ибораҳои ҷудогони ин ё он ҷумла фаҳмо бошанд ҳам, дарки мантиқи фикр ва муайян намудани ҷавҳари асосии мазмуни ҷумла мушкини пеш меорад ва аз ин сабаб онҳо бо забони худ ҷумлаи дурустери эҷод карда наметавонанд ва дар натиҷа мазмуни ҷумла пурра ва бенуқсон ифода намегардад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур, яъне муҳимиҳият калима дар созмони ҷумла як қатор корҳои таҳқиқотӣ анҷом дода шудааст, зеро калима – ин воҳиди забон аст, ки ҷумла тавассути он ифода мебадад ва фикру ақидаи олимон дар ин масъалаи гуногун арзёйӣ мегардад. Дар мақола таҳлили ҷумлаҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳанд, ки дар матн калимаҳо гуногун мавриди истифода қарор дода шуда, тобишҳои илмию адабӣ, яъне бадей доранд, ки ҳангоми тарҷума дар баъзе мавридиҳо инъикос нагардидаанд. Аз нуқтаи назари услуб ва воситаи баёни муаллиф калимаҳои дар мақола ифодаёфта дар матни асл аз матни тарҷумавӣ фарқ мекунанд ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки сифати тарҷума аз худи тарҷумон вобастагии комил дорад. Калимаҳои тарҷумашудаи нишондодашуда сабит месозанд, ки мазмуни онҳо қисман дар матни аслӣ ва матни тарҷумавӣ нигоҳ дошта шудаанд. Эҳтимолан, дар ин гуна мавридиҳо мушкилоти тарҷума барои ноил шудан ба муодилҳои услубӣ ва маънӣ ё мувоғиқати байни забони матни аслӣ ва матни тарҷумавӣ - ин соҳтани калимаҳои бадеии образнок аст. Муодилҳои услубӣ ва маънӣ калимаҳо дар матни аслӣ ва матни тарҷумавӣ на танҳо ҳарактери предметӣ - мантиқӣ, балки маънӣ коннотативӣ низ дорад, ки хусусияти дарки гӯяндаро инъикос карда метавонад. Дар робита ба ин, вай дар калима чун иттилоот ҳангоми интиқоли мазмуни коннотативии матни аслӣ ҷузъҳои образии ҳиссӣ - экспрессивӣ ва услубӣ нақши асосиро мебозад.

Калидвожаҳо: санъатҳои бадӣ, мазмуни коннотативӣ, ҷузъҳои хиссӣ-экспрессивӣ, ҳусусият, услубӣ, қалима, инъикос кардан.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена особенностям художественной выразительности в таджикском и английском языках и их общности, различиям и способам их передачи. В ней также автор показал на конкретных примерах способы трансформации художественной выразительности. Одной из серьёзных трудностей, возникающих при изучении или переводе с английского языка на таджикский язык и обратно, является отсутствие правильного перевода ряда слов, которые даны в неправильном толковании его значения в языке перевода. Действительно, в большинстве случаев, хотя отдельные слова и даже словосочетания того или иного предложения иностранного языка понятны молодым и начинающим переводчикам, зачастую они испытывают трудности в логически правильном понимании и определении самой сути содержания некоторых слов, вследствие чего они затрудняются в воссоздании предложения на родном языке и предложение иностранного языка искажается. Относительно данного вопроса, т.е. употребления слова в предложении, также существует немало работ, потому что слова – это единицы языка, с помощью которых составляется предложения. В статье анализ предложений в английском и таджикском языках показывает, что в тексте слова употребляются по-разному и имеют различные эмоциональные оттенки значения, которые в языке перевода в некоторых случаях не находят своего отражения. С точки зрения стилевой и речевой специфики, использование писателем выделенных слов в оригинале отличается большим разнообразием, чем в переводе, и в основном можно сказать, что качества перевода зависят от переводчика. Указанные переводные слова показывают, что их смысл частично соответствует в оригинале и переводе. Очевидно, в таких ситуациях трудности перевода в достижениях стилистической и семантической эквивалентности или соотношение между языком оригинала и языком перевода – это создание в художественных образов. Эквивалентность стилистических и семантических слов в оригинале и в переводе предполагает соотношение не только предметно-логического характера, но и коннотативного значения, которое отражает характер восприятия мира говорящими. Согласно этому, данное значение играет основную роль в передаче коннотативного смысла слова языка оригинала и его эмоционально-экспрессивных, стилистических и образных компонентов.

Ключевые слова: средства художественной выразительности, коннотативный смысл, эмоционально-экспрессивные компоненты, особенность, стилистический, слово, отражать.

THE PROBLEM OF USING OF IMAGINATIVE EMPHASIZES IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the features of the imaginative emphasizes and their community, distinction and the way of their transformation. The author also showed with the specific examples the way of transformation of the the imaginative emphasizes. As the process of search showed, that one of the serious difficulties during studying or translating from English into Tajik and vice versa is the lack of a correct translation of a number of words that will lead to a misinterpretation of its meaning in the target language. Indeed, in most cases, although the single words and even phrases of a particular sentence of a foreign language are understandable to young and novice translators and they often experience difficulties in logically correct understanding and determining the very essence of the content of some words, as a result of which they find it difficult to recreate the sentence in their native language and the sentence of the foreign language is distorted. There are also many works regarding this issue, i.e. the use of a word in a sentence, because words are units of a language that are formed with the help of the sentences and the point of views of scientists are differ about it. In the article, the analysis of sentences in the English and Tajik languages shows that in the text the words are used differently and have scientific and literary feathers, that is, artistic tone, which in some cases were not reflected in the target language. From the point of view of style and speech specifics, the use of these words by the writer in the original is more diverse than in the translation, and basically it can be said that the quality of the translation depends on the translator. These translated words show that their meanings partially correspond in the original and translation. Obviously, in such situations, the difficulties of translation in achieving stylistic and semantic equivalence or the relationship between the original language and the target language is the creation of images in artistic words. The equivalence of stylistic and semantic words in the original and in translation implies a correlation not only of a subject-logical nature, but also of their connotative meaning, which reflects the nature of perception by the speakers. According to this, it contains information in the word and the main role in conveying the connotative meaning of the original language word is played by its emotionally expressive, stylistic and figurative components.

Key words: imaginative emphasizes, connotative meaning, emotional and expressive components, feature, stylistic, word, reflect.

Маълумот дар бораи муаллиф: Соҳибназарова Ҳавасмӯҳ Тиллоевна - Дошишгоҳи байналмилалии забонҳои ҳориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, н.и.ф., доцент, мудири кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Сурӯғ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯҷ. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: havas3001@mail.ru. Тел.: (+992) 937-00-04-37

Сведения об авторе: Соҳибназарова Ҳавасмӯҳ Тиллоевна - Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзода, к.ф.н., доцент, заведующий кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: havas3001@mail.ru. Тел.: (+992) 937-00-04-37

Information about the author: Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotima Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiy Str., 17/6. E-mail: havas3001@mail.ru. Phone: (+992) 937-00-04-37

УДК: 811.21/22-56

СИНТАКСИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Раджабов Н.

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Синтаксис - это раздел науки о языке, изучающий лексическое и грамматическое значение словосочетаний, а также виды синтаксической связи. Из слов и словосочетаний образуются предложения. Предложение является важнейшей частью синтаксиса, в нем перекрещиваются и интегрируются единицы всех уровней языка. Вопрос о природе предложения - один из самых трудных в синтаксисе. Недаром предложение, занимая центральное место в синтаксисе, не имеет общепринятого определения, так как трудно включить в определение весь набор признаков предложения, хотя, в принципе, это возможно.

Для определения дефиниций предложения, которые давали классики отечественного языкоznания, характерна тенденция отразить многоаспектность предложения или взять за основу его семантику.

Итак, в таджикском языке активно используются обобщенно-личные односоставные предложения. Этому явлению посвящено множество исследований, например, таких ученых, как Ш. Рашидов, М.Н. Касымова, М. Норматов, Б.Н. Ниязмухамедов, Б. Камолиддинов. Более того, в учебных пособиях, посвященных изучению таджикского языка как родного, так и иностранного, обязательно упоминается этот вид предложений.

При этом в разных учебных пособиях по-разному раскрывается эта тема в контексте полноты и конкретики. Например, в пособиях, которые используются в высших учебных заведениях, нет классификации этих предложений, есть только общая информация.

Например, в одном пособии написано, что обобщенно-личное предложение - это такое высказывание, в котором отсутствует подлежащее в формальном выражении, то есть оно является односоставным, при этом сказуемое принимает форму глагольного действия, которое оно обозначает, может быть применено ко всем субъектам [8, с.185]. Кроме того, в этом же учебнике отмечают, что наиболее распространенная форма глагола - это второе лицо в настоящем или же будущем времени, но при этом возможно использовать и глаголы в первом или третьем лице. В таком случае число будет единственным [5, с.186]. Таким образом, речь идет больше о форме, чем о содержании.

В пособии за авторством М. Норматова [11] обобщенно-личному предложению отводится уже более крупная роль. Кроме того, этот же ученый в соавторстве с Ш. Рашидовым посвятил отдельное исследование простым односоставным предложениям [12, с.33-62].

Отмечается, что в этом типе предложения остается неясным, кто выполняет то или иное действие. При этом это опускается сознательно. Сказуемое имеет форму первого или второго лица, но в исследовании и пособии пишут, что не имеется в виду конкретный субъект, а, наоборот, субъекты в целом, то есть любой, каждый человек. Кроме того, М. Норматов считает, что очень важна семантика высказывания, то есть он выделяет важную роль содержания, а не только формы [11, с.28]. Так, эти определения в данном учебном пособии более полные.

М.Н. Касымова тоже пишет об этом типе односоставных предложений в таджикском языке, при этом она подчеркивает, что, во-первых, пословицы являются наиболее частым вариантом использования этих предложений. Во-вторых, она выделяет второе лицо и два наклонения: изъявительное и побудительное [7, с.11]. *Агар хоҳи, ки зиндагони ба осонӣ гузаронӣ, равииши ҳудро ба рӯи кордор* [23, с.11]; *То дастат мерасад, коре биқун* [23, с.13]; *Меҳнат куни ҳалол кун, ҳосилаша ҷавол кун* [23, с.13]; *Чу нодонон на дар банди падар бош, падар бигзору фарзанди ҳунар бош!* [23, с.16]; *Они хирад ба даст овар, моҳии ҳунар ба шаст овар!* [23, с.16]; *Бо илм ошино шаву аз об бар сар ой, к-аз об ба сар омадан аз илм ошиност* [23, с.23].

Кроме того, можно привести примеры, где в обобщенно-личных односоставных предложениях использовано не изъявительное или повелительное, а сослагательное наклонение: *Некуқунандагонро бояд дӯст доишт* [23, с.59]; *Бояд некӣ кунӣ, то номат дар ҷаҳон монад* [23, с.59]; *Ҳар ростиро набояд гуфт* [23, с.65]; *Бояд дил қавӣ бошад, чу доман пок бошад* [23, с.85].

В персидском языке, как отмечается некоторыми учеными, тоже можно выделить обобщенно-личные предложения. Например, исследователь Ю.А. Рубинчик утверждает, что это такие предложения, у которых есть только сказуемое, при этом оно стоит или во втором, или в третьем лице. Он выделяет чаще всего повелительное наклонение, а также подчеркивает, что такое предложение относится к любому субъекту. При этом интересно, что этот ученый определяет функцию таких предложений, в том, чтобы высказывать обобщенные суждения. И исследователь тоже отдельно говорит о пословицах и прочих афоризмах [13, с.187]. *Зи ҳар дониш чун сухан биишавӣ, аз омӯҳтан як замон нағнавӣ* [23, с.163]; *Ба кор ор илме, ки омӯҳтӣ, макуши машъалеро, ки афруҳтӣ* [23, с.170]; *Равонро ранчи бехуда намоӣ, ки чандин озмуда озмой* [23, с.176]; *Ба пирони забун кун дастгирӣ, ки дар пирӣ бидони қадри пирӣ* [23, с.179].

Если необходимо рассказать о том, как обычно осуществляется то или иное действие, прибегают к третьему лицу во множественном числе: *Пахтаҳои тозашударо ба даруни ин қуттӣ ё ки ба качобаҳо ҷой мекунанд* [18, с.41].

Так, действие, явление, о котором говорит автор высказывания, в обобщенно-личном предложении относится ко всем субъектам, которые принадлежат к той или иной группе лиц. Это основное значение таких высказываний.

Ученый Б. Камолиддинов тоже обращался к этому типу односоставных предложений в своих исследованиях. Например, при рассмотрении синонимии в контексте таких предложений в таджикском, он также уделяет особое внимание семантике. При этом он подчеркивает, что то или иное действие или характеристика субъекта существуют не на данный момент в объективной реальности, а лишь теоретически. То есть идет обобщение в качестве гипотезы, а не реального действия [6, с.84]. Отметим, что этот момент в определении подходит и для пословиц и поговорок, так как они тоже не отражают реально происходящее на данный момент.

Так, в рассматриваемом нами типе односоставного предложения нет конкретного лица, которое выполняет действие, либо лица, которое отражает тот или иной общий признак. Верно, что сказуемое так или иначе стоит в каком-либо лице (первом, втором или третьем), но при этом важно понимать, что, ввиду отсутствия местоимения, никогда указывается какой-либо субъект, а именно все субъекты. Именно благодаря пониманию содержания предложения можно узнать, есть ли обобщение, то есть содержание неразрывно связано с формой. Можно привести примеры: *Нигар то чӣ корӣ - ҳамон бидравӣ, сухан ҳар чӣ гӯӣ – ҳамон биишавӣ* [23, с.258]; *Машав шодмон гар бадӣ кардаӣ, ки озурда гардӣ, гар озурдай* [23, с.258]; *Чу дашном гӯӣ, дуо наинавӣ, ба ҷуз қишиғаи хеши менадравӣ* [23, с.259]; *Он гӯӣ, ки тоқати ҷавобаши дорӣ, гандум набарӣ ба хона чун ҷав корӣ* [23, с.259].

То есть для того чтобы отнести конкретное высказывание к обобщенно-личному, необходимо рассмотреть смысл предложения, его семантику. Это видно из следующих примеров: *Ба майдони фасоҳат чун дароӣ, марон бас гарм, то дар сар наёӣ* [23, с.200]; *Сухан дониста гӯӣ, ҷизе, ки гӯӣ, худ он оҳиста гӯӣ, ҷизе, ки гӯӣ* [23, с.200].

Если рассматривать исследования, посвященные данному типу предложений, и обращаться к примерам из литературы и разговорной речи, то можно утверждать, что этот тип, во-первых, зависит от главного члена предложения и его семантики, во-вторых, их синтаксис организован по-своему, то есть они обладают собственными характеристиками. Например, можно выделить модальную характеристику, а именно обобщенность предложения. При этом эта характеристика тесно связана с тем, что глаголы используются в контексте различных модальных или придаточных значений, в свою очередь. В качестве примера можно привести значение уступки, цели или условия. При этом их морфологический смысл значения не имеет. То есть значение обобщенно-личных предложений связано с синтаксисом высказывания, причем целого, а не его частей. Более того, главным членом предложения такого типа не обязательно должен быть глагол. Это могут быть и иные части речи, например, категория состояния или именное сказуемое [12, с.34]. Более того, можно определить две группы предложений рассматриваемого нами вида согласно их семантике. Первая группа будет связана с тем, что в высказывании есть модальность, например, желательность или необходимость, важность того или иного действия. Вторая же группа будет выделяться на основе того, что в предложении сказуемое стоит в повелительном наклонении. Здесь также важно отметить, что нет императивного значения. Рассмотрим некоторые примеры: *Сухан дар миёни ду душман ҷунон*

гӯй, ки агар дӯст гардад, шармзада набоши [23, с.206]; *Хамӯйӣ беҳтар аст аз ҳар чи гӯй*, сухан кӯтоҳ шуд, дигар чӣ гӯй [23, с.209]; *Беҳ аз некӯ сухан чизе наёбӣ*, ки аз доно барӣ бар расми пора [23, с.213]; *То кай нолӣ зи ишиқ, то кай ноли, суд надорад гиристан, чӣ сиголӣ* [23, с.217].

Так, субъект в этом типе предложений можно назвать обобщенным, так как, во-первых, у используемого сказуемого именно такая форма, то есть лицо (чаще второе, но при этом слушатель и говорящий понимают, что это обобщенное лицо, а не конкретное), а также время и наклонение, во-вторых, тут есть тесная взаимосвязь с самим строением предложения, его семантикой и другими членами, которые создают общую структуру. Сюда же относится односоставность. То есть важно, чтобы в таких высказываниях мы могли отнести явление или действие к любому субъекту. Кроме того, можно использовать такие типы односоставных предложений и в случае, если автор высказывания говорит о своих эмоциях, мыслях.

Так, в этом типе предложений можно часто видеть, что автор высказывания приходит к какому-либо выводу и поэтому обобщает свой опыт (и опыт знакомых) или свои идеи. Это является причиной, по которой такие предложения существуют в качестве пословиц. Например: *Гар санг ҳама лаъли Бадахшон будӣ, пас қимати лаълу санг яксон будӣ* [23, с.285]; *Агар жсола ҳар қатрае дурр шудӣ, чу ҳар муҳра бозор аз ўпур шудӣ* [23, с.287]; *Гар дар ҳама ҷоҳ оби ҳайвон будӣ, дарёфтанаши бар ҳама осон будӣ* [23, с.289]; *То шаб наравӣ, рӯз ба ҷое нарасӣ* [23, с.293];

Отметим, что обобщающий момент чаще всего находится во второй половине высказывания, так как там выделяется модальность. Однако если убрать первую половину, то исчезнет действие, которое несет семантику обобщенности. Как мы уже отмечали, действие в таких высказываниях является всевременным, так как не относится к какому-либо моменту в настоящем. Кроме того, с помощью модальности возможно оценить это действие или явление, что и происходит в обобщенно-личных предложениях. То есть речь всегда идет о классе лиц, а не о конкретном лице.

Стоит отметить, что в таджикском языке обобщенно-личные односоставные предложения чаще всего используются, так как автор высказывания уверен в том, что он говорит, то есть он уверен, что это высказывание - факт объективной реальности. Поэтому говорящий обобщает, утверждает, что это наблюдение может относиться к любому человеку, который находится в таком же положении.

Однако в таджикском языке не существует четкого деления на группы данного вида предложений, в учебниках есть только общие для всех характеристики. Если обратиться к Грамматике современного таджикского литературного языка, то можно обнаружить, что в этом пособии недостаточно информации по данной теме, так как нет деления на виды. Самая объемная и подробная информация есть в исследовании М. Норматова и Ш. Рашидова, о котором мы писали выше [12, с.33-63].

Первый вид - это такие предложения, в которых сказуемое является глагольным и стоит во втором лице любого числа. При этом наклонение должно быть повелительное. Если говорить о семантике, то это чаще всего какой-либо совет, инструкция, долженствование либо модальность невозможности или, наоборот, неизбежности происходящего. Менно благодаря форме второго лица достигается нужный эффект, так как с ее помощью можно обобщать и при этом давать совет так, чтобы слушающий понимал, что речь идет и о нем. Рассмотрим примеры:

Наҳуст аз қасби донии баҳравар шав, зи ҷаҳлободи нодонӣ бадар шав... [23, с.23]; *Дар талаби илм камар ҷуст кун, даст зи ашғоли дигар суст кун* [23, с.24]; *Айб аст, ки дар ҳунар нақӯйӣ, сад айб ба як ҳунар напӯйӣ* [23, с.24]; *Илм ҳоҳи тақрор кун, Ҳосил ҳоҳи шудгор кун* [23, с.26]; *Бани одам агар раҳдон набудӣ, умураш бар ҳама ҳайвон набудӣ* [23, с.30]; *Агар оқилий, як ишорат бас аст* [23, с.32].

Отметим, что здесь советы и поучения относятся к каждому субъекту в целом, поэтому относим эти предложения именно к обобщенно-личным, а не другим видам односоставных предложений.

Чаще всего здесь для достижения большего эффекта глагол стоит именно в единственном числе, поскольку тогда слушающий понимает, что обращаются не к абстрактным людям, но и к нему тоже. Иногда в таких случаях встречается и множественное число, например:

Ҳеч набошад доманае даиште ё дараеро дар айёми баҳорон диданд [18, с.31]; *Бо ҳамин зинапоя ба ошёнаи дуввуми ин иморат боло равед* [18, с.38]; *Бачагонатонро ба мактаб*

фиристонед! [22, с.256]; Ба ин офтобруя нигоҳ кунед, симоҳои ачиби қатор нишиштаро мебинед [18, с.44]; Давлати дунё ба дунё мемонад аз давлати ҷовиди охират умединор бошед! [18, с.52]; Худо якта, ғар якта, хотирҷамъ бошед! [18, с.83].

Можно сделать вывод, что чаще всего именно в пословицах и поговорках в таджикском мы можем увидеть и, в свою очередь, использовать рассматриваемый нами вид односоставных предложений в рамках первого типа.

Второй же тип - это такие обобщенно-личные высказывания, где тоже сохраняется второе лицо глагола, но при этом число будет обязательно единственное, а не множественное, а наклонение будет сослагательным, то есть присутствует модальность условия. Рассмотрим несколько примеров.

Дилатро рост кун, ғар росткорӣ, ки ҳаст аз росткорӣ расмагорӣ [23, с.66]; Тавозуъ кун, ки ёби арҷманӣ, фурӯтанд шав, ки бинӣ сарбаландӣ [23, с.91]; Макун қасди ҷафо, ғар бовафоӣ, зи сагтабъи бувад ғурготинӣ [23, с.63];

Гар шудӣ рост, аз боло ҷастӣ, масал аст, ин ки ростӣ-растӣ [23, с.68]; Ҷу бад ҳоҳӣ ба қас, аз ғам бикоҳӣ, набинӣ ҳеч бад, ғар некоҳӣ [23, с.102]; Ба ҷи кор оядат ҷаҳондорӣ, мурданат беҳ, ки мардумозорӣ [23, с.106]; Он тавр бихӯр, ки худ ҳоҳӣ, он тавр бипӯш, ки мардум ҳоҳанд [23, с.152]; Кам ҳӯрдӣ-бурдӣ, нур ҳӯрдӣ-мурдӣ [23, с.152].

Приведенные выше примеры используются для того, чтобы автор высказывания донес мысль, что эти явления или действия объективны, обязательны, при этом говорящий опирается на свой и чужой опыт, таким образом делает свои выводы и облекает их в обобщенно-личные предложения. То есть здесь идет речь о всеобщности и при этом необходимости.

Обратимся теперь к третьему типу, который выделяют исследователи. Это тоже высказывания, которые содержат глагол в качестве сказуемого, при этом глагол также стоит во втором лице. Однако при этом ученые отмечают, что здесь применяется как изъявительное, так и сослагательное наклонение, а время при этом связано как с настоящим, так и с будущим. Этот тип используется, когда автор высказывания хочет спросить совета у своего визави, то есть совет просят в настоящем, но с прицелом на будущее, поэтому говорим сразу о двух временах. Кроме того, сохраняется модальность обязательности, то есть говорящему необходимо получить этот совет, и ответ его собеседника будет для него важен, объективен и обязателен к исполнению. Рассмотрим некоторые примеры: *Роҳро бад марав, ки бад афтӣ, ҷоҳ дар раҳ макан, ки худ афтӣ [23, с.260]; Бад макун, ки бад афтӣ, ҷаҳ макан, ки худ афтӣ [23, с.260]; Чунон кун бо ҳама кас зиндагонӣ, ки монӣ зинда, чун зинда намонӣ [23, с.264].*

Здесь автор высказывания сам выполняет действие, о котором говорит, но при этом использует форму второго лица. Получается, что так он утверждает, что действие может быть применимо к любому человеку, то есть, опять же, обобщает свой опыт, при этом не давая субъективной оценки.

Таким образом, то, что сказано в этих предложениях, может быть применено к любому субъекту. Интересно, что обобщенно-личные предложения третьего типа можно включать в состав других предложений - составных, сложных. Посмотрим, как это работает: *Агар сад сол зери санг бошиӣ, аз он беҳтар, ки зери нанг бошиӣ [23, с.301]; Агар бо ҳирқа кас дарвеш будӣ, раиси ҳирқатӯшон меш будӣ [23, с.307]; Имрӯз тавонию надонӣ, фардо, ки бидонию натавонӣ [23, с.307]; То аз ман намонӣ, қадри ман надонӣ [23, с.308]; Дил ба даст ор, то касе бошиӣ [23, с.63].*

Теперь обратимся к четвертому типу этого вида предложений. Здесь тоже глагол стоит во втором лице, при этом наклонение будет изъявительное, а число должно быть обязательно множественное. Стоит отметить, что этот тип не очень распространен на данном этапе развития таджикского языка. Суть в том, что автор высказывания тоже выполняет описываемое действие, но применяют такую форму, чтобы обезличить это действие и не относить себя к нему. Так становится почти невозможно выявить, кто именно выполняет действие. Обратимся к примерам: *Дина дар кучо будӣ? [22, с.306]; Ҷаро аз дарс мондӣ ва дар ҷамъомад ҳам ҳозир нашудӣ? [22, с.306]; Танури меъдаро пурдууд қардӣ, сафои дил ғуборолуд қардӣ [22, с.151]; Ҳар рӯз ид нест, ки ҳалво ҳӯрӣ [22, с.313]; Осон гардад бар он чӣ ҳиммат бастӣ [22, с.319].*

Пятый тип этих предложений отличается от предыдущих тем, что на этот раз глагол будет стоять уже в третьем лице. Наклонение будет изъявительное, а число при этом используется только множественное.

В таком случае речь идет о стандартных ситуациях в жизни. Важно, что если в других типах авторы высказываний обобщали свой и чужой опыт, то здесь рассматривается только посторонний. Поэтому получается, что говорящий теоретизирует и утверждает абстрактные моменты, которые при этом могут быть применены ко всем слушающим. Просто пропадает всякая конкретика и личностный момент. Рассмотрим несколько примеров: *Баъд аз ин аз тарафи Арбоб ба ў ҳеч зулму осебе нарасиданро ваъда доданд* [18, с.30]; *Ҳар муомилае, ки аз ҳар қадоми гайридину гайримиллати худ медианд, ба як нияти бад ҳамла менамуданд* [18, с.53]; *Бо шароби ноб ва айши мудом умр ба сар мебаранд* [18, с.54].

Шестой же тип - это тоже предложения со сказуемым, которое имеет форму третьего лица в изъявительном наклонении. Разница с предыдущим типом, во-первых, в том, что на этот раз применяется единственное число, во-вторых, имеется в виду время на стыке настоящего и будущего. Например: *Имрӯз метавонад дилҳоҳи худ рӯйканию синазани намояд* [18, с.28]; *Ҳанӯз аз дараҷаи зебоии худ чандоне ҳабар ҳам надорад* [18, с.33].

Как и всегда в случае с обобщенно-личными предложениями, злесь речь идет о каждом субъекте, а не о каком-либо конкретном третьем лице в единственном числе, несмотря на форму.

Более того, хотелось бы добавить, что, кроме приведенных выше шести групп, в современном таджикском языке также используют этот вид односоставных предложений, где глагол стоит в прошедшем времени.

Чаще всего этот подвид будет использоваться в пословицах, а также в сложных предложениях, в которые, однако, эти поговорки тоже могут быть включены. При этом важно отметить, что глагол не будет в таких предложениях спрягаться. Кроме того, чаще всего этот тип будет придаточным предложением, при этом главное предложение тоже несет модальность обобщенности. То есть они тесно взаимосвязаны и несут одну семантику. Автор высказывания при этом утверждает, что предложение отражает объективное, реальное действие или явление, которое при этом очень важно для выполнения. Отметим также, что здесь, как и в других случаях, нет конкретного лица, к которому относится действие, так как оно может распространяться на любого субъекта. При этом автор высказывания обращается к своему опыту и опыту своего окружения, обобщая его.

Можно также определить несколько типов обобщенно-личных предложений, исходя из грамматического компонента и его роли.

1) Второе лицо в единственном лице, при этом наклонение изъявительное, а время прошедшее. Рассмотрим варианты использования: *Акнун вақти он аст, ки аз ҳӯҷаини худ рухсат гирифта, дар пайи кори худ шавӣ ва панҷу чоре пасандоз карда, дари хонаи модаратро қушоӣ ва ҷароғи падаратро фурӯзонӣ* [18, с.14]; *Гарму сарди дунёро надидай ва намедонӣ* [18, с.17]; *Аз гайри тани пул ба ҳисоби фоидаи он аз Арбоб шаст танга қарздор шудай!* [18, с.18]; *Агар тамоми умратро ба ҳизмати авлоди ман сарф намоӣ, ҳаққи маро адо карда наметавонӣ* [18, с.20]; *Аз ман ғурехта наметавонӣ, кучое ки равӣ, боз ба хонаи мо меой!* [22, с.143]; *Магар дар хонаатон набудай ва аз ҷои дигар меойӣ, ки нишонаи Одинаро мепурсӣ?* [18, с.27]. То ба об надароӣ, шиновар нашавӣ [23, с.324]; *Пушаймонӣ чӣ суд охир, ки дар аввал ҳато кардӣ* [23, с.238]; *Дан надорӣ, дарбон чӣ мекунӣ?* [23, с.322].

2) Глагол во втором лице во множественном числе, при этом время также прошедшее, а наклонение также изъявительное.

Такой вариант уже менее распространен в таджикском языке, однако есть примеры: *Айб дар дигарон чи металабӣ?* Чун ту дорӣ ҳар он, чӣ металабӣ [23, с.147]; *Ваъдаат ҳушику ҳолӣ, чӣ ин қадар меболӣ* [23, с.321]. Отметим, что при использовании рассматриваемого нами вида односоставных предложений велика роль второго лица, так как автор высказывания намекает на то, что существует обязательное взаимодействие с другими субъектами. То есть обобщенно-личные предложения по своей сути обязательно связаны со слушателями, которые так или иначе вовлекаются в общение.

Поэтому такие виды предложений часто обладают какой-либо эмоциональной семантикой или модальностью. Исследователи отмечают, что создается эффект близкого общения, своего рода задушевного разговора. В связи с этим есть сильное влияние на выбранный стиль речи.

3) Глагол стоит в третьем лице в прошедшем времени, число при этом будет множественное, а наклонение - изъявительное. Рассмотрим, как это реализуется в таджикском

языке: *Аз варами шуши мемурданд* [18, с.59]; *Аз дӯст як ишиорат, аз мо ба сар давидан гуфтаанд* [18, с.16].

4) Глагол стоит в третьем лице, время так же прошедшее, а наклонение - изъявительное. Разница в том, что число на этот раз будет единственное.

Как и обычно, выражаемая мысль будет применяться ко всем людям. Рассмотрим примеры: *Бо аҳлу аёлаш дар он ҷо истироҳат ва ҳавогирӣ мекунад* [18, с.43]; *Баъд аз он ғӯғирӣ зада, ҷароғи сиёҳи ҳудро даргиронд* [18, с.78].

Интересно, что в современном таджикском языке бывает, что сказуемое не глагольное, а именное, а именно: причастие является сказуемым. При этом такие предложения тоже бывают обобщенно-личными, в первую очередь по своему значению и способах использования, так как тоже обладают модальностью обобщенности. При этом наиболее часто используется такой подвид тоже в пословицах.

То есть важно отметить, что обобщенно-личные односоставные предложения необходимо понимать и рассматривать в контексте не только грамматики, но и стилистики и семантики, так как все эти характеристики создают общий образ такого вида предложений. К тому же это позволяет отличать их от других высказываний. То есть в этих предложениях всегда идет речь об общих действиях или явлениях, которые применимы к любому лицу в какой-либо конкретной, но при этом общей ситуации.

Именно с помощью значения можно отличить обобщенно-личные предложения от, например, определенно-личных. Во-первых, такие предложения будут относиться к какому-либо конкретному субъекту, во-вторых, глагол может спрягаться, а, как мы отмечали выше, в обобщенно-личных это невозможно. Более того, важно, что рассматриваемый нами вид односоставных предложений всегда определяется тем, что говорящий описывает такие действия или явления, которые объективны, реальны, актуальны для многих. Более обобщенное значение у таких предложений есть, когда глагол стоит в побудительном наклонении. При этом бывает так, что эти предложения перестают быть императивными по своей сути.

Особенностью таджикского обобщенно-личного предложения является возможность обратиться к модальности обобщенности. Это связано с тем, что в таджикском языке есть отдельные времена, например, настоящее-будущее, к которому мы обращались в тексте работы. Есть и большое количество наклонений. Поэтому, в целом, возможно больше различных типов обобщенно-личных предложений и способов их использования.

Кроме того, в таджикском языке существует шесть форм изъявительного наклонения, и все из них можно употреблять в качестве сказуемого в обобщенно-личных предложениях. Это тоже позволяет комбинировать различные случаи употребления и, в целом, позволяет чаще прибегать к обобщению разными способами.

Более того, в современном таджикском языке вместо глагольного сказуемого можно использовать именное, то есть обращаться к причастию, прилагательному или даже существительному. При этом значение и модальность обобщенности, всеобщности, объективности и долженствования остаются прежними.

Рецензент: Олматова Ш.С. – к.ф.н., доцент БГУ им Н.Хусрава

ЛИТЕРАТУРА

1. Адмони, В.Г. Синтаксис современного немецкого языка / В.Г. Адмони. – Л.: Наука, 1973. - 336 с.
2. Бабайцева В.В. Русский язык: Теория. Учебник для 5-9 кл. общеобразовательных учебных заведений / В.В. Бабайцева, Л.Д. Чеснокова. – М.: Просвещение, 1982. – 240 с.
3. Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса / В.В. Виноградов. - М.: Изд-во МГУ, 1958. - 400 с.
4. Грамматика современного русского литературного языка. - М., 1970. - С.486 -651.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. - Душанбе: Ирфон, 1970. - 268 с.
6. Камолиддинов Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён / Б.Камолиддинов. - Душанбе: Маориф, 1986. - 136 с.
7. Касымова М.Н. Синтаксис простого предложения таджикской прозы XI века: автореф. дис... докт. филологич. наук / М.Н. Касымова. – Душанбе, 1979. – 41 с.
8. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П.А. Лекант. - М., 2004. - 159 с.
9. Ломтев Т.П. Структура предложения в современном русском языке / Т.П. Ломтев. - М., 1979. - С.189.
10. Назарова М.Р. Структурно-семантические особенности простых односоставных предложений в таджикском и английском языках / М.Р. Назарова. - Душанбе, 2016. - 147 с.
11. Норматов М. Ҷумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Норматов. - Душанбе: Матбуот, 2001. - 184 с.

12. Норматов М., Рашидов Ш. Омузиши чумлаҳои содаи яктаркиба / М.Норматов, Ш.Рашидов. - Душанбе: Маориф, 1988. - 152 с.
13. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка/ Ю.А.Рубинчик. – М.: Восточная литература, 2001. – 600 с.
14. Салимов Р.Д. Структура и семантика односоставных предложений в русском и таджикском языках: дисс. д.ф.н. / Р.Д. Салимов. - Душанбе, 2010. - 399 с.
15. Paul H. Deutsche Grammatik / H.Paul. - Halle/Saale, 1955. - Bnd. 4.
16. Ries J. Was ist ein Satz? / J.Ries. - Prag, 1938. - 236 s.

Источники анализируемого материала:

17. Айни, С. Марги судхур. Нашриёти давлатии Тоҷикистон / С.Айни. - Сталинобод, 1961. - 350 с.
18. Айний, С. Одина (повесть) / С.Айни. - Душанбе, 2014. - 192 с.
19. Aini, S. Der Tod des Wucherers / S.Aini. - «Verlag Kultur und Vorschitt Berlin 1966. – 256 с.
20. Brockhaus, F.A. Markansu Tal des Todes / F.A. Brockhaus. - Verlag Leipzig, 1961. - 251 s.
21. Von Goethe J. W." Die Leiden des jungen Werther". Roman. Verlag fur Fremdsprache Literatur. - Moskau 1958., 91 с. <http://originalbook.ru>
22. Улугзода, С. Субҳи ҷавонии мо / С.Улугзода. - Сталинобод, 1956. - 362 с.
23. Фозилов, М. Панду ҳикматҳо / М.Фозилов. - Сталинобод, 1961. - 347 с.

ТАСНИФОТИ СИНТАКСИСИИ ҶУМЛАҲОИ УМУМИШАҲС ДАР ЗАБОНИ ТО҆ЦИКӢ

Дар ин мақола мӯаллиф, таҳлили синтаксисии таснифоти ҷумлаҳои умумӣ-шахсӣ дар забони тоҷикӣ гузаронида шудааст. Мӯаллиф дар рафти таҳқиқоти худ ду ғурӯҳи ҷумлаҳои навъи баррасишавандаро аз рӯи семантикаи онҳо муайян кардааст. Ғурӯҳи аввал ба мавҷуд будани модалият дар баён масалан, матлуб ё зарурият, аҳамияти ин ё он амал вобаста ҳоҳад буд. Ғурӯҳи дуюм бошад аз рӯи он ки дар ҷумла ҳабар дар ҳолати амрӣ қарор дорад, чудо карда мешавад. Инчунин дар ин ҷо қайд кардан мӯҳим аст, ки маънои императивӣ вучуд надорад. Ҳамчунин, баъзе мисолҳоеро, ки ба ду ғурӯҳи ҷумлаҳои навъе, ки аз рӯи маънояшон баррасӣ мешаванд, таҳлил намудааст. Дар кори илмӣ қайд карда шудааст, ки лаҳзаи умумикунанда бештар дар нимаи дуюми гуфтор вомехурад, зоро дар он ҷо модалият ба назар мерасад. Аммо агар нимаи аввалро гирен, он гоҳ амале, ки семантикаи умумиро дорад, аз байн меравад. Ба ғайр аз ин, бо ёрии модалият ба ин амал ё ҳодиса, ки дар ҷумлаҳои умумӣ-шахсӣ ба амал меояд, баҳо додан мумкин аст. Яъне мо ҳамеша дар бораи як табакаи шахсон гап мезанем, на дар бораи шахси мушаҳҳас. Ҳусусияти ҷумлаи умумӣ-шахсии забони тоҷикӣ муроҷиат ба модалияти умумӣ мебошад. Ин аз он вобаста аст, ки дар забони тоҷикӣ замонҳои ҷудогона мавҷуд аст, масалан, замони ҳозираю-оянда, ки мӯаллиф дар матни асари илмӣ ба онҳо ишора кардааст. Инчунин сигаҳои зиёд мавҷуд мебошанд. Аз ин рӯ, дар маҷмӯъ, навъҳои бештари ҷумлаҳои умумӣ-шахсӣ ва роҳҳои истифодаи онҳо имконпазир аст.

Қалидвожаҳо: таснифот, ҷумлаҳои умумишиҳс, семантика, синтаксис, модалият, сига, гуруҳ, амал.

СИНТАКСИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье автором проведен синтаксический анализ классификации обобщенно-личных предложений в таджикском языке. Автор в ходе своего исследования определил две группы предложений рассматриваемого им вида по их семантике. Первая группа будет связана с тем, что в высказывании есть модальность, например, желательность или необходимость, важность того или иного действия. Вторая же группа будет выделяться на основе того, что в предложении сказуемое стоит в повелительном наклонении. Здесь также важно отметить, что нет императивного значения. Также им рассмотрены некоторые примеры относящиеся к двум группам предложений рассматриваемого им вида. В научной работе отмечено, что обобщающий момент чаще всего находится во второй половине высказывания, так как там выделяется модальность. Однако если убрать первую половину, то исчезнет действие, которое несет семантику обобщенности. Кроме того, с помощью модальности можно оценить это действие или явление, что и происходит в обобщенно-личных предложениях. То есть речь всегда идет о классе лиц, а не о конкретном лице. Особенностью таджикского обобщенно-личного предложения является возможность обратиться к модальности обобщенности. Это связано с тем, что в таджикском языке есть отдельные времена, например, настояще-будущее, которое автор рассмотрел в тексте работы. Есть и большее количество наклонений. Поэтому, в целом, возможно больше различных типов обобщенно-личных предложений и способов их использования.

Ключевые слова: квалификация, обобщенно-личные предложения, семантика, синтаксис, модальность, наклонение, группа, действия.

SYNTAX CLASSIFICATION OF GENERALIZED-PERSONAL SENTENCES IN TAJIK LANGUAGE

In this article, the author carried out a syntactic analysis of the classification of generalized-personal sentences in Tajik language. The author in the course of his research identified two groups of sentences of the type he is considering according to their semantics. The first group will be related to the fact that there is a modality in the statement, for example, the desirability or necessity, the importance of this or that action. The second group will be distinguished on the basis of the fact that in the sentence the predicate is in the imperative mood. It is also important to note here that there is no imperative meaning. Also, he considered some examples related to two groups of sentences of the type he considers according to their semantics. In the scientific work it is noted that the generalizing moment is most often found in the second half of the statement, since modality is highlighted there. However, if we remove the first half, then the action that carries the semantics of generalization will disappear. In addition, with the help of modality, it is possible to evaluate this action or phenomenon,

which happens in generalized personal sentences. That is, we are always talking about a class of persons, and not about a specific person. A feature of Tajik generalized-personal sentence is the ability to refer to the modality of generalization. This is due to the fact that in Tajik language there are separate tenses, for example, the present-future, which the author referred to in the text of the work. There are more moods. Therefore, in general, more different types of generalized-personal sentences and ways to use them are possible.

Key words: qualification, generalized personal sentences, semantics, syntax, modality, mood, group, actions.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабов Нематулло Файзалиевиҷ* - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав, н.и.ф., дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. **Сурӯғ:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Бохтар, кӯч. Айни, 67. E-mail: nematullo1@mail.ru. Тел.:(+992) 93-441-40-74

Сведения об авторе: *Раджабов Нематулло Файзалиевич* - Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава, к.ф.н., доцент кафедры методики преподавания иностранных языков. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, ул.Айни, 67. E-mail: nematullo1@mail.ru Тел.: (+992) 93-441-40-74

Information about the author: *Rajabov Nematullo Faizalievich* - Bokhtar's State University named after Nosiri Khusrav, candidat of science (philological science), of the department of methods of teaching foreign languages. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Aini Str., 67. E-mail: nematullo1@mail.ru

Тел.: (+992) 93-441-40-74

РАБОТА С КОНЦЕПТАМИ В СОСТАВЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО
ТЕКСТА

И момзода М.М.
Таджикский национальный университет

Лингвокультура - это сфера пересечения языка и культуры, которая представляет собой семиотическую систему. Она как самостоятельная дисциплина включает в себя систему манифестаций культуроносных смыслов на разных языках и материалах. Это отрасль познания, расположенная на границе между лингвистикой и культурологией. Её задачей является не только изучение и описание взаимоотношений языка и культуры, но также изучение менталитета и человеческой личности, материальной и духовной самобытности носителя языка.

Лингвокультурология - это отрасль языкознания, которая изучает проявление общества или народа непосредственно в их речевой деятельности. В XIX веке И.Гердером, Ф.Буслаевым, Я.Гrimмом, В.Фон Гумбольдтом и другими лингвистами рассматривался вопрос о роли языка в культурах народов, т.к. именно через язык и его передачу через текст сохраняется и выдается содержание и значение данного текста. Лингвокультурология, в свою очередь, дает возможность охарактеризовать положение о языковой относительности.

Лингвокультурные концепты представляют собой направления от культуры к сознанию, единицы этнического менталитета. В них содержатся смыслы, которые реализуются в разнообразных формах. Составляя национальную картину мира, лингвокультурный концепт представляет языковое сознание и формирует этнический менталитет.

Лингвокультурология текста, как новый вид на современном этапе лингвокультурологии, появилась именно при анализе самого текста. Текст как лингвокультурологическая единица высокого уровня состоит из нескольких типов, а именно: художественного, фольклорного, эпистолярного, публицистического и мемуарно-дневникового.

По мнению российского филолога, доктора Д.С.Лихачева, при изучении концептосферы русского языка, нужно обращать внимание на тексты русской литературы. Современная наука о лингвокультурологии обращается к когнитивной сфере, в которой в качестве основного выступает понятие концепта.

Термин концепт- от латинского слова *conceptus*, что в переводе означает «понятие, зачатие», представляющий собой сущность понятия, в некоторых условиях имеющий возможность стать основой формирования понятия, т.к. в отличие от понятия объем у концепта намного шире. Он включает в себя коммуникативно значимую информацию, а также pragматическую информацию языкового знака, который преимущественно связан со словом. Это форма обработки субъективного опыта, единица хранения и передачи информации, также являющая результатом взаимодействия фольклора, традиций и религий разных культур. Он представляет собой культурно значимые и ценностные понятия обыденного сознания.

В представлении А. Вежбицкой концепт- это объект идеального мира, который можно определить при наборе семантических данных. Культурный концепт позволяет нам сказать о культуре что-то существенное и нетривиальное. Культурный концепт определяется взаимоотношениями языка и культуры, культуры и личностных смыслов. Концепты культуры формируют ценностно-смысловое пространство языка.

Формирование концептуальных представлений у студентов – таджиков, обучающихся в неязыковом вузе, расширяет их кругозор в плане осмыслиения русской языковой картины мира, укрепляет мировоззренческие ориентиры - создание ценностно значимого лингвокультурного базиса и последующей надстроенной площадки. Одной из задач обучения их иностранному языку является формирование их лингвокультурной компетенции. Для этого нужно изучать их национально-культурную специфику. Следовательно, нужно изучить и историю данного народа, его культуру и традиции, знать, как они выражаются в языке. Ведь язык- это универсальная форма, при которой осваивается их реальность. Необходимо также выделять и интерпретировать национально-культурные коннотации данного языка.

Лингвистика текста, связанная с когнитивной лингвистикой, языковой картины мира, с лингвокультурологией и стилистикой, со второй половины 20 века считается одним из активнейших направлений языкознания. Как известно, сам текст является результатом речевой деятельности, поэтому немаловажно его изучение в других культурах, с помощью которых можно проникнуть в их страну, раскрыть смыслы языковых единиц, исследовать их культурное пространство, понять их установки и сформировать свое представление о данной культуре. Именно текст является человеческой мыслью, которая зафиксирована на каком-то материале. Для этого существуют несколько вариантов анализа текста, а именно: выявление ключевых концептов надтекстового уровня и предметов лингвокультурологии в текстовом уровне. Дальше нужно проанализировать и сравнить целостную картину мира со своей родной культурой, т.к. речь идет об иностранном тексте.

Умение вникать в суть семантики лингвокультурной единицы, созерцать его национально-культурный компонент, распознавать масштабы смыслового объема значений слов, раскрывать языковую картину мира средствами русского языка, призвано обеспечить лингвокультурологический концепт. Одним из путей функционирования лингвокультурологического концепта, развивающего интерес субъектов обучения к сущности и феномену слова как историко-культурному объекту, является путь от восприятия слова к его воспроизведению, так как «слово и непосредственно связанное с ним переживание вызывает последствия иного рода, а именно, глубоко волнующие эмоции» [2, с.267].

Технология работы над словом заставила нас еще раз осмыслить природу языковой личности, учитывать процесс сохранения в памяти субъектов обучения семантики новой лингвокультурной единицы и степени ее осмыслиния. Данная постановка работы над словом позволила сопоставить уровень сознательного подхода студентов- таджиков к восприятию нового русского слова. Практика показала, что одни слова легко усваиваются ими, они быстро могут оперировать словами в условиях речевого воспроизведения, т.к. начиная уже с детского возраста получают кое-какие фразы или слова на нем. Некоторые другие слова представляют известные трудности в плане не только осмыслиния, но и практической реализации в потоке речи. Наконец, есть слова неизвестные, которые ни разу не использовались в речи.

Такая типология с учетом степени восприятия и воспроизведения слова требует применения разнообразного метода работы по его активизации, закреплению и повторению в конкретной речевой ситуации. Применяемые приёмы и методы работы над словами с различной степенью понимания и употребления в речи мы разделили на определенные группы:

- приёмы и методы работы со словам, и достаточно известными студентам - таджикам неязыкового вуза с точки зрения смысловой характеристики;
- приёмы и методы работы со словами, сравнительно доступными, но со степенью недостаточно полного понимания;
- приёмы и методы работы со словами, трудными для восприятия и понимания; активизация работы с подобными словами;
- приёмы и методы работы со словами, одинаково используемыми для работы со всеми тремя группами слов.

Термин «текст» предполагает процесс прочтения о каком-то действии или событии, воспринимающемся субъектом как естественное явление. В большинстве случаев приобретает полную определенность в составе культуры, т.е. смотря, в какую культуру он включается, можно изучить его смысловые пласти. Он раскрывает содержание объектов, при помощи которых, можно получить сведения о тенденциях времени, об обычаях и традициях народа.

Текст, в зависимости от своей формы воплощения, способен транслировать информацию с разной силой и скоростью, что в свою очередь дает возможность читателю быстрее, или наоборот, медленнее осознавать его содержание. В работе над лингвокультурологической единицей в составе текста особое место занимает многоуровневая и комплексная работа со словом. Огромную роль призваны играть сведения о звуковых особенностях изучаемого языка, грамматические законы и правила русского языка, словообразовательная ценность слова, слова-реалии и «лексические единицы с национально-культурным компонентом в семантике».

В зависимости от специфики языкового материала преподаватель выбирает конкретный вид и методику работы с фонетическим и грамматическим аспектом языка, подвергает анализу

отсутствующие в родном языке у студентов-таджиков грамматические категории рода, падежа, вида для предупреждения интерференционных ошибок в русской речи студентов-таджиков.

В процессе работы с текстами велика значимость и эффективность лингвокультурологического концепта. Еще в свое время Ф. де Соссюр вводил принцип: «Язык в самом себе и для себя». Он как бы искусственно ограждал лингвистику от таких наук, как психология, антропология, нормативная грамматика, физиология. По его мнению, при таком круговороте, где происходит соединение перечисленных наук, лингвистика выглядит «как беспорядочное нагромождение разнородных, ничем между собою не связанных явлений» [Соссюр, 1964, с. 362]. Однако благодаря последним достижениям лингвистики конца XX и начала XXI века она превзошла самою себя, открыв новую языковую категорию - концепт. Отсюда и методика обучения языку претерпевает качественные изменения в сторону поиска и нахождения современных приемов работы со словом для полного осмыслиения его семантических компонентов в составе лингвокультурологического концепта.

Именно культурный концепт позволяет шире представить и раскрыть семантические возможности и нюансы слова. Как отмечает Л.Н.Аринина, «необходимые в учебных целях анализ, разложение слова на составные части не должны убивать живую душу значения слова» [3, с.31]. Семантический анализ культурных компонентов слова необходим, ибо помимо того, что слово представляет собой целый класс грамматических правил и законов в структуре глагола, существительного, прилагательного, местоимения, частицы и пр., анализ должен демонстрировать слово как единое целое в лингвокультурном аспекте. В семантике слова мы обнаруживаем языковую картину мира, в слове отражается мир контактов и общений, передача и получение информации, оформленные в звуках и буквах.

Лингвокультурологический аспект обучения русскому языку в неязыковом вузе рассматривает работу над словом в составе текста в совокупности с его различными семантическими параметрами, включая, прежде всего, национально-культурный компонент. Это как раз тот случай, когда мы говорим о том, чтобы не только «думать словами», но и «думать о словах» [15, с.23]. В одной из былин об Илье Муромце читаем удивительную оценку, данную в отношении слова: «Слово, оно что яблочко: с одного-то боку зеленое, так, с другого- румяное, ты умей его... повертывать».

В лингводидактике не рассматривается связь между языком и культурой, служащая предметом изучения лингвокультурологии и изучения неродного языка, и именно так и происходит вне культуры. В задачу лингвокультурологии входит изучение основных факторов о языке и культуре. При желании изучить культуру чужого народа, необходимо вначале изучить его язык, т.к. язык это транслятор культурных ценностей. Без него невозможны формирование и развитие культуры.

Русский язык, занимающий пятое место по распространенности в мире, играет важную роль в жизни таджикских студентов. В контекстах обучения русской словесности сложными считаются структурно-функциональные особенности строя данного языка. Но, к счастью, в условиях работы с текстами преподаватель существенное место отводит словообразовательным ценностям слова.

Практика обучения русскому языку как неродному и иностранному не раз доказывала, что обучение образованию новых слов играет важную роль в обогащении словарного запаса студентов и активизации усвоенных слов в речи. Осознание и сознательное употребление слов с новыми оттенками значения, умение образовать их от базовой единицы однокоренного слова олицетворяет уникальные «способности» слова в потоке речевого высказывания.

В ходе проводимого анализа работы со словом целесообразно обратить внимание на происхождение (этимология) слова, на фонетические изменения, произошедшие со словом в его многолетней исторической и эволюционной «жизни». Есть слова с прямым значением, понимание которых не представляет особых трудностей в плане понимания и восприятия. Но есть и такая категория слов, которые представляют собой некую загадку. Наличие в значении слова коннотации, национально-культурного компонента, безэквивалентности порождают всего лишь догадки или приблизительные ассоциации. Именно работа в направлении выявления «исторической памяти» во внешней и внутренней жизни слова дает возможность осмыслиения его смысловых и семантических аспектов.

Комплексная работа над словом выявляет круг «ассоциативных и логических связей. Это весьма важный этап знакомства со словом и его сознательного восприятия. Н.В. Крущевский отмечает, что «представление о вещи и представление о слове, обозначающем эту вещь, связываются законом ассоциации в неразлучную пару» [9, с.291]. Как видно, здесь речь идет не только об усвоении внешней стороны слова, а его внутреннего содержания, это понимание понятийного компонента слова. Более того, в соответствии с законом ассоциации и системных связей на уровне лексического яруса языка, слово связано не только с вещью, но и представляет собой единство сосуществования с различными категориями близких по понятию слов. Иначе говоря, «оно всегда член известных гнезд или систем слов и в то же время член известных рядов слов» [9, с.291].

В лингвокультурологии приём работы в целях концептуального анализа тесным образом связан с ассоциациями. Здесь механизмы ассоциаций, взаимосвязь с феноменальными масштабами человеческой памяти и внимания, когнитивного арсенала мыслительных способностей обучаемых усиливают деятельность механизмов речи, их порождения в целях реализации человеческого общения. Методика обучения русскому языку в лингвокультурном аспекте разработала современные приёмы и способы работы, позволяющие глубже и качественнее демонстрировать ассоциативные возможности студентов-таджиков по русскому языку в неязыковом вузе.

В ходе настоящего исследования мы получили надежную информацию относительно работы со словом в контекстуальном положении и окружении. Речь идет о работе со словосочетаниями, паремеологическими единицами (пословицы, поговорки), фразеологическими оборотами, комплексами и единицами, текстами поэтического и прозаического характера. Во всех приблизительно аналогичных ситуациях преподаватель находится в самой гуще и центре событий, реально помогая студентам увидеть настоящее семантическое лицо слова в окружении других слов, показать взаимоотношения слов друг с другом.

В составе текста часто встречаются слова в поэтическом стиле и жанре. Суть в том, что в поэтическом ракурсе выражения высокой мысли слово также выполняет лингвокультурную роль, выражает специфические черты и обычаи, связанные с принадлежностью к той или иной нации или народности, определенной языковой системе и социальной сфере. Отношения слов в поэтическом стиле и тексте своеобразны со всеми прелестями образного выражения, народными и поэтическими образами и символами. Этот уникальный словесный потенциал связан с тем, что слова имеют удивительный национально-культурный колорит в соседстве с другими словами.

В процессе обучения русскому языку в неязыковом вузе важно организовать работу так, чтобы студенты получили возможность заметить, что в тексте часто наблюдается семантическое преобразование слова под влиянием национально-культурного фактора, где отчетливо проявляется поэтический пафос слова.

Рассмотрение слова и его анализ в составе текста требуют учета деривационных связей, иначе, сочетательной способности слова, обусловленной его ассоциативным потенциалом. В русском языке примеров, связанных с реалиями деривационной связи слов, весьма много и они впечатляют. Например: *обстоятельства вынуждают, а события подсказывают; ситуация накаляется и может взорваться, а может спокойно урегулироваться; угроза способна спровоцировать и вызвать серьезный конфликт.*

В русском языке много уникальных сочетательных возможностей словарных единиц, которые влияют на речевую реакцию и языковое сознание индивида. Например: *проблему решают, а решение не обсуждают; победу одерживают, а поражение терпят; интриги плетут, а козни строят.* Как видно, сочетаемость слов в контексте играет существенную роль в символизации умозаключений.

Текст при обучении русскому языку в лингвокультурологическом аспекте предусматривает также грамматический подход к анализу национально-культурного компонента значения слова. В таком случае внимание студентов-таджиков концентрируется на грамматических категориях и явлениях, которые ускоряют процесс восприятия слова в конкретном случае и реальном словоокружении. Такие грамматические «катализмы» и «аномалии» для студентов - носителей таджикского языка, как род, число, падеж, вид постоянно порождают речевые и языковые

ошибки, заставляют их уйти от главного - семантики в сторону формального выражения мысли. Происходит автоматическая замена содержания слова на его форму, дабы получить информацию о слове на уровне его грамматического значения.

Практика работы показала, что опытные преподаватели проводят сопоставительный анализ слов русского и таджикского языков на базе изучаемого текста. Сравнительный анализ позволяет в известной мере обнаружить некую национально-культурную специфику слова, выявить общее и различное в грамматическом значении слов родного и изучаемого языков.

В восприятии и понимании смысловых оттенков лингвокультурных единиц русского языка в составе текста определенную роль играют сравнительный анализ синонимов, антонимов, омонимов, паронимов. Такой сопоставительный анализ раскрывает семантический портрет слов с национально-культурным компонентом, созерцать важные смысловые нюансы, «изюминку». Именно при такой работе и анализе обнаруживаются яркие смысловые характеристики особых слов лингвокультурного характера, взаимоотношения между ними, близость и удаленность слов друг от друга.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелова М.М. «Концепт» в современной лингвокультурологии / М.М. Ангелова // Актуальные проблемы английской лингвистики и лингводидактики. Сборник научных трудов. Выпуск 3. - М., 2004. – С.3-10.
2. Аскольдов, С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. Антология. - М., 1997. - С.267-279.
3. Аринина, Н.Л. Уроки прекрасного: из опыта работы / Н.Л. Аринина. - М.: Просвещение, 1983. – С.31.
4. Бастиров А.В. Лингвокультурные концепты как основа языкового менталитета / А.В. Бастиров, Е.М. Бастирова. - 2012. - №3(29). - С.15-16.
5. Беценко Т.П. Взгляд на культурологический анализ художественного текста как вид учебной деятельности в системе современного гуманитарного образования / Т.П. Беценко. - 2021. - С.14-21.
6. Валова М.В. Работа с культурными концептами на уроках русского языка / М.В. Валова. - 2018. – 122 с.
7. Ворошевич Д.В. Пособие по лингвокультурологическому анализу текста / Д.В. Ворошевич, Д.П. Казанникова. - 2015. – 29 с.
8. Казачкова М.Б. Лингвокультурологический анализ текста / М.Б. Казачкова. - 2016. – 31 с.
9. Крушинский, Н.В. Очерк науки о языке / Н.В. Крушинский // История языкоznания XIX-XX вв. в очерках и извлечениях. Изд. 3-е. Сост. Звегинцев В.А. - М.: Просвещение, 1964. – С.291.
10. Пособие по лингвокультурологическому анализу текста. ozlib.com
11. Самситова Л.Х. Понятие концепта в лингвокультурологии: история развития, структура, классификация / Л.Х. Самситова, Г.М. Байназарова // Вестник Башкирского университета. - 2014. - Т.19. - №4.
12. Симбирцева Н.А. Теория и история культуры. Культурологический потенциал категории «текст культуры» / Н.А. Симбирцева. - 2013. - С27-31.
13. Томберг О.В. Методы и принципы исследований в рамках лингвокультурологического подхода / О.В. Томберг. - 2016. – С.143-151.
14. Трегубова Е.Н. Лингвокультурологический анализ слова и текста / Е.Н. Трегубова. - 2018. - 42 с.
15. Успенский, Л.В. Слово о словах / Л.В Успенский. - М.: ЗАО «Издательский Дом Русанова», ЗАО «Издательский Дом «Пилигрим», 1997. – С.23.
16. Хорешко Л.А. Лингвокультурологический анализ поэтического текста и его передача на английский язык / Л.А. Хорешко. - 2018. – 66 с.
17. Щербакова Т. Методология и виды лингвокультурологического анализа / Т. Щербакова. - 2014.
18. Ященко Т.А. Лингвокультурологический анализ текста при обучении иностранному языку / Т.А. Ященко. - 2011. – С.235-240.

КОР БО КОНСЕПТҲО ДАР ТАРКИБИ МАТНИ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГӢ

Ин мақола масъалаҳои лингвокултурологӣ, ки зухуроти ҷамъият ва ё одамонро дар фаъолияти нутқи ҳуд меомузад, баррасӣ менамояд. Ҳамчунин мағҳуми истилоҳи матн, ки ҳамчун воҳиди забонӣ ва фарҳангии сатҳи баланд аз якчанд намуд, яъне аз бадӣ, фолклорӣ, эпистолярӣ, публистистӣ ва хотира-рузномавӣ иборат аст, дода мешавад. Ин истилоҳи натиҷаи фаъолияти нутқ мебошад, аз ин рӯ, дар дигар фарҳангҳо омӯхтани он беаҳамият нест, зеро ки тавассути он ворид шудан ба он мамлакат, маънини воҳидҳои забонро ошкор намуда фазои фарҳангии онҳоро қашф мекунанд, муносибати онҳоро фаҳмида, андешаи шаҳсии ҳудро дар бораи ин фарҳанг ташаккул медиҳанд. Илми муосири лингвокултурология ба соҳаи маърифатӣ ишора мекунад, ки дар он фаҳмиши конспект ҳамчун самти асосӣ амал мекунад. Он маълумоти аз ҷиҳати коммуникативӣ пермазмун ва инҷунин маълумоти прогиатикии аломати забонӣ, ки бо қалима алоқаманд аст, дар бар мегирад . Ин як шакли коркарди таҷрибаи субъективӣ, як воҳиди нигаҳдорӣ ва интиқоли иттилоот буда, инҷунин дар натиҷаи таъсири мутакобилаи фолклор, аньана ва динҳои фарҳангҳои гуногун ба вучуд меояд. Он мағҳумҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳим ва арзишманди шуури ҳаррӯзаро ифода мекунад. Ба маънии васеъ, консепсияҳо як шакли коркарди таҷрибаи субъективӣ, як воҳиди нигаҳдорӣ ва интиқоли иттилоот мебошад. Мағҳуми фарҳангӣ бо муносибати забон ва фарҳанг, фарҳанг ва маънии шаҳсӣ муайян карда мешавад. Мағҳумҳои фарҳанг фазои арзишӣ-семантикийи забонро ташкил медиҳанд. Ташаккули намояндагиҳои концептуалий дар байни донишҷӯёни тоҷик, ки дар як донишгоҳи ғайрииҳтисос таҳсил мекунанд,

уфуки худро дар фахмиши тасвири забони русӣ дар ҷаҳон васеъ мекунад, ҷаҳонбиниро мустаҳкам менамояд, бунёди заминай арзишманди забонӣ ва фарҳангӣ ва соҳтори байдӣ.

Калидвожаҳо: концепция, лингвокультурология, воходи забон, контекст, таҳлили муқоисавӣ, ҷузъи миллӣ-фарҳангӣ, матн, донишҷӯӣ, дарс, калима, жанри шоирий, услуг.

РАБОТА С КОНЦЕПТАМИ В СОСТАВЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Данная статья рассматривает вопросы лингвокультурологии, изучающая проявление общества или народа в их речевой деятельности. Такжедается понятие термину «текст» как лингвокультурологической единице высокого уровня, состоящей из нескольких типов, а именно: художественного, фольклорного, эпистолярного, публицистического и мемуарно-дневникового. Данный термин является результатом речевой деятельности, поэтому немаловажно его изучение в других культурах, с помощью которых можно проникнуть в их страну, раскрыть смыслы языковых единиц, исследовать их культурное пространство, понять их установки и сформировать свое представление о данной культуре. Современная наука лингвокультурология обращается к когнитивной сфере, в которой в качестве основного выступает понятие концепта. Он включает в себя коммуникативно значимую информацию, а также pragматическую информацию языкового знака, который преимущественно связан со словом. Это форма обработки субъективного опыта, единица хранения и передачи информации, также являющаяся результатом взаимодействия фольклора, традиций и религий разных культур. Концепт представляет собой культурно значимые и ценностные понятия обыденного сознания. В широком смысле концепты - это форма обработки субъективного опыта, единица хранения и передачи информации. Культурный концепт определяется взаимоотношениями языка и культуры, культуры и личностных смыслов. Концепты культуры формируют ценностно-смысловое пространство языка. Формирование концептуальных представлений у студентов-таджиков, обучающихся в неязыковом вузе, расширяет их кругозор в плане осмыслиения русской языковой картины мира, укрепляет мировоззренческие ориентиры в создании ценностно значимого лингвокультурного базиса и последующей надстроечной площадки.

Ключевые слова: концепт, лингвокультурология, языковая единица, контекст, сопоставительный анализ, национально-культурный компонент, текст, студент, занятие, слово, поэтический жанр, стиль.

WORKING WITH CONCEPTS AS A PART OF A LINGUO-CULTUROLOGICAL TEXT

This article examines the issues of linguoculturology, which studies the manifestation of a society or people in their speech activity. The concept of the term "text" is also given as a linguocultural unit of a high level, consisting of several types, namely: artistic, folklore, epistolary, journalistic and memoir-diary. This term is the result of speech activity, therefore it is important to study it in other cultures, with the help of which you can penetrate into their country, reveal the meanings of language units, explore their cultural space, understand their attitudes and form your own idea of this culture. The modern science of linguoculturology refers to the cognitive sphere, in which the concept of the concept acts as the main one. It includes communicatively significant information, as well as pragmatic information of the linguistic sign, which is mainly associated with the word. This is a form of processing subjective experience, a unit of storage and transmission of information, which is also the result of the interaction of folklore, traditions and religions of different cultures. The concept is a culturally significant and value concepts of everyday consciousness. In a broad sense, concepts are a form of processing subjective experience, a unit of information storage and transmission. The cultural concept is determined by the relationship between language and culture, culture and personal meanings. The concepts of culture form the value-semantic space of the language. The formation of conceptual ideas among Tajik students studying at a non-linguistic university expands their horizons in terms of understanding the Russian language world map, strengthens their worldview guidelines in creating a valuable linguistic and cultural basis and a subsequent superstructure platform.

Key words: concept, linguoculturology, language unit, context, comparative analysis, national-cultural component, text, student, occupation, word, poetic genre, style.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Имомзода Махина* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои ҳориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Сурӯра:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбон Рӯдакӣ, 17. Е-mail: mahina-07@mail.ru. Тел.: (+992) 988-51-22-22

Сведения об авторе: *Имомзода Махина* – Таджикский национальный университет, к.ф.н., доцент кафедры иностранных языков факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Е-mail: mahina-07@mail.ru. Тел.: (+992) 988-51-22-22

Information about the author: *Imomzoda Mahina* - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages of the Faculty of Asian and European Languages.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: mahina-07@mail.ru.

Phone: (+992) 988-51-22-22

К ВОПРОСУ КЛАССИФИКАЦИИ ЭВФЕМИЗМОВ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Искандарова С.Д.

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Изучение истории исследования эвфемизмов в советской, российской, таджикской и зарубежной лингвистике необходимо отсчитывать с эпохи античности, когда еще не существовала даже лингвистика как наука. На тот момент еще не появился термин «эвфемизм», однако уже осмыслилось само понятие эвфемизма.

Разные ученые-лингвисты находят разные причины, по которым появляются эвфемизмы. Кто-то считает, что причина лежит в самом объекте, в его признаках, а кто-то утверждает, что причина лингвистическая – в названии объекта. Вероятно, что настоящий мотив – в определении объекта эвфемии.

Н.М. Бердова справедливо отмечает, что эвфемизмы нужны далеко не для всех объектов и явлений, а только для тех, которые по той или иной причине стигматизированы [4, с.28]. То есть обычно мы ищем замену таким словам, которые обществом (или в конкретной социально-коммуникативной ситуации) считаются неприличными, грубыми, обладают негативной коннотацией. Стоит отметить, что денотативные и культурные факторы связаны друг с другом, то есть наличие стигмы у конкретного денотата определяется существующими в обществе нормами. При этом можно утверждать, что слово полностью заменено эвфемизмом, когда слово-заменитель избавляет понятие от всех негативных ассоциаций и значений исходного денотата. Кроме того, понятие стигмы меняется с течением времени, так как зависит не только от объекта как такового, но и от того, как предмет или явление воспринимается в обществе, а исторический контекст периодически меняется, так как меняются даже устоявшиеся социальные нормы, таким образом, меняется восприятие объекта каждым человеком.

При этом понятие «стигма» начали использовать в филологических работах не так давно. Так, впервые его ввели немецкие лингвисты М. Гассер-Мюльгайм и Э. Готтман в работах, посвященных современным социальным и языковым тенденциям в немецком языке. Бердова пишет, что стигма – это всегда негативная черта объекта, которая отражена в названии предмета, то есть антецеденте» [4, с.36].

Таким образом, можно сделать вывод, что любое слово само по себе не несет отрицательную коннотацию и не является неприличным или неприемлемым. Все зависит от восприятия человеком, то есть от ситуации в обществе, от принятых норм, традиций и обычая. Слову дается коннотация, когда его связывают с денотатом, который по какой-либо причине может быть стигматизирован. По Н.М. Бердовой, это связано с тем, что мы обрабатываем предметы материального мира через мышление. По Л.О. Резникову, слово – это отражение предмета, а по И.С. Нарскому, существует единство дефиниции слова и материала знака.

То есть появление негативной коннотации у слова в первую очередь связано со стигмой. Антецедент считается неприличным в зависимости от социальной ситуации и этапа развития общества и языка, и только впоследствии появляется необходимость замены слова. Таким образом, эвфемизмы появляются, потому что нужно завуалировать исходное слово. Именно поэтому критерий «нейтрализации стигматичности денотата» будет необходим для отнесения конкретного слова к эвфемизмам.

Рассмотрим другой критерий определения эвфемизма. Это «семантическая редукция негативной смысловой нагрузки эвфемизма». Семантическая редукция – это уменьшение негативной коннотации или смысловой нагрузки одного слова по сравнению с другим. В нашем случае это избавление от негативной оценки эвфемизма по сравнению с исходным словом, которое заменяется. Получается, что у сигнификанта снижается уровень семантической определенности, то есть слово становится более расплывчатым и двусмысленным. Е.И. Шейгал пишет, что при эвфемизации происходит изменение статуса сем, которые и придают слову негативную коннотацию [18, с.163]. Е.П. Сеничкина, отмечает, что при семантической редукции

смысл не пропадает, но происходит избавление от оценки, появляется неопределенность [13, с.98]. То есть, опять же сохраняется смысл исходного слова, но уже без негативной оценки.

Еще один признак, по которому можно определить эвфемизм, - это отрицательный характер эмоций. Как мы уже говорили, денотаты, для которых требуются эвфемизмы, стигматизированы, соответственно, их воспринимают негативно, поэтому и выделили такой критерий. Человек, который использует слово для обозначения денотата, формирует свое к нему позитивное или негативное отношение, так как оценивает качества, которые присущи денотату. Как итог формирования отношения появляются эвфемизмы, то есть социально одобряемые слова без отрицательной коннотации, или нецензурная брань как социально не одобряемые языковые единицы.

В целом, можно сказать, что человек испытывает два вида эмоций: положительные и отрицательные. Например, В.И. Агамджанова в работе «Контекстуальная избыточность лексического значения слова» делит эмоции на эти две группы и обрисовывает своего рода схему эмоций. Там же есть названия разных эмоций в рамках двух групп [1, с.79].

Именно эмоции приводят к тому, что в нашей речи появляются эвфемизмы, так как либо тот человек, который говорит, либо тот человек, который слушает речь другого, негативно относится к какому-либо денотату. Поэтому появляется потребность в эвфемии. Конкретными негативными эмоциями, связанными с объектами разговора, могут быть отвращение, брезгливость, неловкость, стыд или даже страх. Из-за этих и других чувств человек не хочет использовать такое слово в речи. То есть получается, что это защитная реакция говорящего. Он хочет защитить себя или собеседника от отрицательных эмоций. У Бердовой этот критерий определения эвфемизма называется «коммуникативно-направленная смена отрицательных коннотаций» [4, с.23].

Рассмотрим еще один критерий идентификации эвфемизма – его способность улучшать денотат по сравнению с антецедентом. То есть для того, чтобы отнести слово к эвфемизмам, оно должно давать слову более позитивную коннотацию, чем денотат, не должно вызывать отрицательных ассоциаций [7, с.57]. Здесь очень велико влияние социокультурных факторов. Стигматизация слова тесно связана с общественными установками. То есть эвфемизм и связанная с ним стигма не существуют вне социума, так как именно общество на конкретном этапе своего развития утверждает понятие культуры как нормы поведения и таким образом выбирает, что считать неприемлемым и непристойным, а что – корректным и культурным. Здесь же можно отметить, что на восприятие слова влияет и то, как часто его используют в речи в конкретном обществе.

Еще один языковой критерий эвфемии – это, по А.М. Кацеву, «негативная оценочная коннотация». Это значит, что у денотата по какой-либо социокультурной причине есть негативная коннотация, которой необходимо избежать с использованием другого слова. Сюда же можно отнести критерий «стигматичного денотата», который тоже выделяет Кацев в своей работе [7, с.58]. Кацев выделяет и другие лингвистические признаки эвфемии. Например, это «вторичная номинация», то есть процесс, когда берется уже существующее в языке слово, и ему присваивается новое (вторичное) значение. Здесь важным критерием будет наличие любой ассоциативной связи слов или самих объектов, то есть необходимы общие признаки, по которым можно определить, что имеется в виду при использовании эвфемизма, концепты должны иметь общие черты [2, с.6]. М.А. Кащеева и Е.Ф. Ворно пишут, что эвфемизмы – это слова и словосочетания, используемые для описания и созданные для замены прямых названий объектов [2, с.8].

Исследователь А.М. Никитина выделяет дополнительный критерий идентификации эвфемии – предложение (высказывание) должно сохранять истинность и не становиться ложным при использовании эвфемизма [10, с.45]. То есть у денотата должна быть отрицательная коннотация, чтобы его можно было отличить от слов, которые использованы с целью скрыть информацию, так как, как мы писали выше, у эвфемизации такой цели нет. Кроме того, необходимо, чтобы у самого эвфемизма была хотя бы нейтральная коннотация (возможно – положительная), в отличие от исходного слова. Наконец, эвфемизм ни в коем случае не меняет референт, то есть не меняет суть высказывания и не затрудняет понимание исходного слова [10, с.18].

То есть критерии, по которым мы можем отнести или не отнести слово или словосочетание к эвфемизму, можно собрать в две группы. Это экстралингвистические факторы, то есть связанные с эмоциями, испытываемыми к денотату, а также связанные с состоянием общества и культуры, различными социальными нормами и стигматизацией. Здесь же можно добавить необходимость сделать коннотацию антецедента нейтральной или положительной. Интралингвистические критерии – это все, что связано с коннотацией исходного слова, его стигматичностью. Это также критерии вторичности номинации и семантической редукции, то есть в первую очередь языковые признаки.

Рассмотрим эвфемизацию теперь с точки зрения двух аспектов: функционального и семантического. О функциональном писали многие отечественные и зарубежные ученые-лингвисты [Fowler 1957; Casas 1986; Крысин 1994; Ковшова 2007; Милоенко 2009; Миронина 2012; Зверева 2015, 2016]. Этот аспект называется функциональным, потому что рассматриваются функции эвфемизма, конкретно – функция нейтрализации и улучшения, а также некоторые вторичные функции, например, защитная, о которой мы писали выше. То есть эвфемия в таком случае изучается с точки зрения лингвопрагматики.

Ученые Л.П. Крысин [Крысин 1994] и Е.П. Сеничкина [Сеничкина 2006] изучают семантический аспект эвфемии. Он так называется, потому что основное внимание уделяется смыслу эвфемизмов, их семантике. Так, лингвисты делят эвфемизмы по группам, например, Е.П. Сеничкина является автором лексико-семантической классификации эвфемизмов, в которой более десяти названий для разных групп эвфемизмов, объединенный по смысловому значению.

Рассмотрим эти группы по функциям:

- 1) замена грубых, неприличных, неприятных слов;
- 2) выражение политкорректности:

В таджикском языке политкорректные эвфемизмы пока не появились, но можно прогнозировать их появление в самое ближайшее время. При этом М.М. Хакимова выделяет военно-политические эвфемизмы [15, с.28].

3) манипуляция через размытие, скрытие смысла;

4) создание комического эффекта, юмористическая функция:

Разумеется, это не конечный перечень функций, которые способны выполнять эвфемизмы в тексте. Так, при сопоставительном анализе эвфемистических слов и выражений из разных языков обнаруживается ещё одна функция - отражение лингвокультурных особенностей (и это уже отражает лингвокультурный аспект понятия «эвфемизм», рассмотрением которого также занимались Л.В. Порохницкая [12, с.57] и Н.В. Тишина [14, с.552].

Как мы неоднократно упоминали выше, необходимо изучать явление эвфемии с учетом состояния общества, принятых в нем культурных норм. Поэтому можно рассмотреть, какие эвфемизмы используются людьми из разных групп, например, представителей какой-либо профессии или возрастной группы (дети, подростки, пожилые люди).

А.А. Цапок рассматривает в числе прочих также фразеологические эвфемизмы русского и английского языков [17, с.8].

Благодаря сравнению эвфемизмов в разных языках удалось выяснить, что для использования эвфемии люди-носители разных культур часто выбирают похожие социальные ситуации, то есть можно сделать вывод, что некоторые страны находятся на одном этапе развития или же обладают схожими культурными нормами. Чаще всего эти социальные ситуации предполагают неформальное общение.

Лингвист Б.А. Ларин считает, что эвфемизмы можно поделить на три категории по социокультурному признаку. Так, это слова-заменители, которые используются большинством носителей конкретного языка; различные эвфемизмы, используемые в быту, в общении с членами семьи; а также эвфемизмы, которые присущи представителям каких-либо профессий или выходцам из конкретного класса (среднего, элиты и так далее) [8, с.103].

Категория общеупотребительных эвфемизмов связана с категорией эвфемизмов из профессионального и/или классового мира, однако у второй категории есть стремление к тому, чтобы выйти из употребления. При этом категория, связанная с семьей и бытом, чаще всего связана с различными биологическими особенностями людей, то есть именно такая тема

подвергается эвфемизации, когда люди общаются со своими родственниками и просто близкими.

Ученый А.С. Куркиев обнаружил уже пять категорий, и связаны они в первую очередь с чувствами и эмоциями, которые люди используют по отношению к денотату. Во-первых, это эвфемизмы, которые появляются, когда люди хотят завуалировать невежливые слова, чтобы не обидеть другого, например, когда вместо «старый» человек говорят «пожилой». Во-вторых, это категория эвфемизмов, которые возникли из чувства стыда, например, когда вместо «измена» говорят «интрижка». В-третьих, это эвфемизмы, которые появляются из-за страха, опасения, например, когда боятся использовать слово «умереть» и говорят «отправиться на тот свет». В-четвертых, это категория эвфемизмов, которые появляются из эмпатии, жалости к человеку, например, когда вместо «инвалид» говорят «человек с ограниченными физическими возможностями». И пятая категория – это эвфемизмы, связанные с верой в сверхъестественное, например, когда не называют прямо болезнь, чтобы не сделать хуже: «он болеет» так превращается в «он нездоров».

То есть получается, что эвфемизация и дисфемизация – это полностью противоположные языковые явления, так как эвфемизмы используются для того, чтобы уйти от негативной коннотации, а дисфемизмы, наоборот, для ее усиления. Однако у них есть и общая черта: обе эти группы языковых явлений могут быть как общепринятыми, так и возникать в контексте разговора. Дисфемизмы обязательно несут в себе сильную отрицательную оценку, у них обязательно есть экспрессивная коннотация, в отличие от эвфемизмов, для которых типична нейтральная коннотация, однако, как мы писали выше, иногда эвфемизмы обладают и положительной коннотацией, но никогда – негативной. Однако из-за их схожих черт эти два явления часто изучают вместе. Дисфемизмы можно отнести к инвективам, то есть оскорбительным словам, и действительно, это их основная цель. Эвфемизмы же получаются антиинвективами, то есть наоборот, они используются с целью не обидеть человека. А.А. Халанская красочно сравнивает эти два явления с мечом и щитом, так как эвфемизмы ввиду своей защитной функции выполняют роль щита, а дисфемизмы – это меч, который ранит человека, поэтому у эвфемизмов положительная коннотация, хотя и заменяют они нечто отрицательное [16, с.58]. При этом она утверждает, что использование эвфемизмов опаснее использования дисфемизмов, так как скрывает истинные чувства.

Таким образом, эвфемизация и дисфемизация помогают добавлять новые значения к принятым словам (или создавать новые и таким образом пополнять словарь языка). Кроме того, у них есть компенсаторная функция, то есть эвфемизмы и дисфемизмы помогают людям, их использующим, смягчить негативные эмоции. Однако при этом у них слабая функция смыслоразличения.

Как мы писали выше, бывает так, что эвфемизмы зависят от возрастной группы. Таким образом, дети и пожилые могут неодинаково трактовать один и тот же эвфемизм. Так, детям и подросткам может казаться, что какое-то слово нормально употреблять в любой социальной ситуации, а представителям старшего поколения будет казаться, что оно неприемлемо и является дисфемизмом, которому нужно подобрать эвфемизм. Это напрямую связано с тем, что на формирование их восприятия повлияли разные социокультурные реалии.

Х.Б. Кадирова выстраивает лексико-семантическую классификацию эвфемизмов, в которой выделяет моносемантические эвфемизмы, выражющие только одно значение; полисемантические эвфемизмы, выражющие несколько значений [6, с.11]. Полисемантические эвфемизмы исследовательница делит на метафорические, метонимические, синекдохические, функционимические и иронические.

Так, например, в виде моносемантических исследовательница приводит эвфемизмы со значением смерти: *Немис дар чояши се-чор бор чахида - чахида чон дод.* [9, с.157]; *Что начальник медицинской части карагандинского полка отдал Богу душу, поняли по его глазам, когда они совершенно остекленели - подмерзли, что ноябрьская грязца в ночи, мерцающая кругом тем же ледяным удивлённым блеском* [11, с.49]; *May the soul of our cousin, Adam Mannan, rest in peace!* [5, с.49].

Х.Б. Кадирова называет наиболее частотными по употреблению метафорические эвфемизмы [6, с.39].

В лингвистике существует большое количество классификаций эвфемизмов, они варьируются в зависимости от аспекта, положенного в основу классификации. Выделяют общую классификацию, в которой эвфемизмы делятся на эвфемизмы общелитературного языка и эвфемизмы различных жаргонов [Будагов 2003], классификацию, основанную на степени запретности прямого наименования, нуждающегося в эвфемистической замене, в которой выделяют эвфемизмы-табуизмы, факультативные эвфемизмы, деэвфемизмы, исторические эвфемизмы, эвфемизмы по происхождению, языковые и окказиональные [Сеничкина 2006], тематические классификации, в которых представлены до 70 разнообразных «табуированных» тем [Holder 2008; Rawson 2003], социальные классификации, где критерием отбора служит принадлежность слова к определённому социальному коллективу: общеупотребительные эвфемизмы национального литературного языка, классовые и профессиональные эвфемизмы, семейно-бытовые [Ларин 1961], лингвистические классификации: по структуре, по стилистической принадлежности, по способу словообразования [Торопцева 2003]; графические, фонетические, морфологические, лексические, стилистические эвфемизмы [Чжан 2013].

Рассмотрим далее следующий тип эвфемизмов – фразеологические. Изучением таких эвфемизмов занимаются ученые-лингвисты Д.О. Добровольский и А.Н. Баранов. В своих работах эти филологи выделяют эвфемизмы и дисфемизмы, причем они называют их «регистровыми операторами». Итак, Баранов полагает, что эвфемизмы можно разделить на две группы и назвать их идиомами. Первая группа – это эвфемизмы, которые заменяют нецензурную брань, а вторая – эвфемизмы, которые нужны для замены слов-табу, которые стигматизированы [3, с.557]. Вторая категория эвфемизмов-идиом ориентирована на две основные темы: сексуальная тематика и тематика смерти, так как именно эти две темы стигматизированы в европейском обществе, куда можно включить и Россию, и потому сложно определить, что изначально целью было не использовать слова-табу. Баранов, Добровольский и ряд других лингвистов относят эвфемизмы к идиомам, так как они обладают рядом общих черт, например, то, что они отражают эмоции, выражают экспрессию, переосмысяют семантику слова, а также более или менее стабильны в своей форме.

Лингвист Ю.С. Арсентьева тоже изучает эвфемизмы, связанные с тематикой смерти, и выделяет при этом две категории эвфемизмов: «стилистически стертые», то есть уже привычные, но при этом изначально они использовались в религиозном контексте, например, «отдать богу душу»; и «новые неожиданные обозначения», это новые эвфемизмы для уже привычных тем-табу. Ученая отмечает, что цель у обеих категорий одна: заменить неприемлемые слова на табуированную тему в контексте социокультурной парадигмы [2, с.37].

Таким образом, эвфемизмы как фразеологизмы важны для изучения лингвистами, так как они по-новому осмысяют привычные слова и таким образом обогащают язык. Более того, они используются в быту и отражают привычные, распространенные социокультурные и просто повседневные реалии.

Рецензент: Олматова Ш.С. – к.ф.н., доцент БГУ им Н.Хусрава

ЛИТЕРАТУРА

1. Агамджанова В.И. Концептуальная избыточность лексического значения слова / В.И. Агамджанова. – Рига, 1977. – 123 с.
2. Арсентьева Ю.С. Аспекты изучения эвфемизмов в английском и русском языках / Ю.С. Арсентьева // Известия РГПУ им. А.И.Герцена. - Санкт-Петербург, 2011. - № 127. - С.136-142.
3. Баранов А.Н. Основы фразеологии (краткий курс). Учебное пособие / А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский. – М.: Флинта; Наука, 2013. - 312 с.
4. Бердова, Н.М. Эвфемизмы в современном немецком языке / Н.М. Бердова. – Киев, 1981. – 230 с.
5. Eugene O'Neill. Mourning Becomes Electra (2004). – 182 р.
6. Кадирова Х.Б. Классификация эвфемистических средств по семантическому объему / Х.Б. Кадирова // Вестник науки и образования. - 2019. - №23-1 (77). - С.39-43.
7. Кацев, А.М. Эвфемизмы в современном английском языке: опыт социолингвистического описания / А.М. Кацев. – Ленинград, 1977. – 190 с.
8. Ларин Б.А. Об эвфемизмах / Б.А. Ларин // Проблемы языкоznания. Сб. ст. - Л., 1961. - С.101-114.
9. Ниёзӣ, Ф. Ҳиссае аз қиссаҳои ҷанг / Ф.Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1995. – 365 с.

10. Никитина Т.Г. Толковый словарь молодежного сленга: Слова, непонятные взрослым / Т.Г. Никитина. - М.: Астрель, 2003. – 736 с.
11. Павлов О. Карагандинские девятины, или Повесть последних дней / О.Павлов // Опубликовано в журнале Октябрь, номер 8, 2001. – 219 с.
12. Порохницкая Л.В Концептуальные основания эвфемии в языке (на материале английского, французского, испанского и итальянского языков:) дис. доктора филол. наук / Л.В. Порохницкая. - М., 2014. – 420 с.
13. Сеничкина Е.П. Эвфемизмы русского языка: Спецкурс [Электронный ресурс] : учеб. пособие / Е.П. Сеничкина. – 2-е изд., стер. – М.: Флинта, 2012. – 120 с.
14. Тишина Н.В. Национально-культурные особенности эвфемии в современном английском и русском языке: автореф. дис. канд. филол. наук / Н.В. Тишина. - М., 2006. – 22 с.
15. Хакимова М.М. Лексико-семантический анализ эвфемизмов в таджикском и английском языках: дис. канд. филол. наук / М.М. Хакимова. - Душанбе, 2018. – 168 с.
16. Халанская, А.А. Лингвистика текстов политических новостей в аспекте коммуникативных и манипулятивных стратегий (на материале печатных изданий качественной российской и британской прессы 2000–2005 гг.): автореф. дис. канд. филол. наук / А.А. Халанская. - Краснодар, 2006. – 180 с.
17. Цапок А.А. Эвфемизмы в русском и английском языке / А.А. Цапок // Концепт. - 2018. - №3.
18. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. Ин-т языкоznания РАН. - Волгогр. Гос. Пед. Ун-т. Волгоград: Перемена, 2000. - 368 с.

БА МАСЬАЛАИ ТАСНИФОТИ ЭВФЕМИЗМХО ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР

Ин мақола ба омӯзиши таснифоти эвфемизмҳо дар забонҳои гуногунсоҳт аз рӯи назарияи муосири ватанӣ ва забоншиносии хориҷӣ таҳлил шудааст, инчунин модели таснифи эвфемизмҳо баҳшида шудааст. Таваҷҷӯҳи маҳсус ба муайянсозии монандӣ ва фарқиятҳо дар фаъолияти воҳидҳои даҳлдори забонҳои англӣ, русӣ ва тоҷикӣ зоҳир карда мешавад. Дар мақола масъалаи фаъолияти эвфемизмҳо иҷтимоӣ дар забони муосири англӣ, тоҷикӣ ва русӣ дида шудааст. Муаллиф инчунин зарурати омӯзиши пайдоиши эвфемияро бо назардошти вазъи чомеае, ки дар он аз меъёрҳои маданият қабул шудааст, қайд кард. Аз ин рӯ, вай қадом эвфемизмҳо аз ҷониби одамони гуногун, масалан, намояндагони қасб ё ғурӯҳи синнусолӣ (қӯдакон, наврасон, пиронсолон) истифода мешаванд баррасӣ намудааст. Мутаносибан, дар таснифот, муаллиф доираи сухангӯ ва доираи шунавандаро чудо мекунад. Ин ба таври мувоғиқ қайд карда мешавад, ки таҳлил дар ҷанбаи муқоисавӣ, яъне усуљҳои гуногуни забонӣ барои ташаккули эвфемизмҳо таҳлил карда шудааст. Дар оҳир ҳулоسابарорӣ шудааст, ки эвфемизмҳо ҳамчун ибораҳо барои забоншиносон мухиманд, зеро онҳо калимаҳои муқаррариро ба таври нав мефаҳманд ва ҳамин тавр забонро бой мегардонанд. Файр аз ин, онҳо одатан барои иваз кардани чунин калимаҳо истифода мешаванд, ки аз ҷониби чомеа (ё дар ҳолати мушахҳаси иҷтимоию коммуникатсионӣ) дагалона ҳисобида мешаванд, яъне як пайванди манғӣ доранд.

Калидвожаҳо: таснифот, эвфемизм, ҳушмуомила, чомеа, таҳқиқот, тавсиф, зиштӣ, ногувор, нороҳат, таҳқиромез, лугат.

К ВОПРОСУ КЛАССИФИКАЦИИ ЭВФЕМИЗМОВ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена изучению классификации эвфемизмов в разноструктурных языках в современной теории отечественного и зарубежного языкоznания, также построена классификационная модель эвфемизмов. Особое внимание уделяется выявлению сходства и различий в функционировании соответствующих единиц английского, русского и таджикского языков. В статье затронута проблема функционирования социальных эвфемизмов в современном английском, таджикском и русском языках. Также автор указала на необходимость изучения явления эвфемии с учетом состояния общества, принятых в нем культурных норм. Поэтому она проанализировала, какие эвфемизмы используются людьми из разных групп, например, представителей какой-либо профессии или возрастной группы (дети, подростки, пожилые люди). Соответственно в классификации автором выделена зона говорящего и зона слушающего. Уместно отметить, что исследование проведено в сопоставительном аспекте т.е. проанализированы различные языковые способы формирования эвфемизмов. В конце делается вывод, что эвфемизмы как фразеологизмы важны для изучения лингвистами, так как они по-новому осмысливают привычные слова и таким образом обогащают язык. Более того, они используются обычно на замену таким словам, которые обществом (или в конкретной социально-коммуникативной ситуации) считаются неприличными, грубыми, обладают негативной коннотацией.

Ключевые слова: классификация, эвфемизм, вежливость, общество, исследование, описание, некрасивый, неприятный, неловкий, оскорбительный, лексика.

TO THE QUESTION OF THE CLASSIFICATION OF EUPHEMISM IN DIFFERENT-STRUCTURED LANGUAGES

This article is devoted to the study of the classification of euphemisms in various structural languages in the modern theory of domestic and foreign linguistics, and also a classification model of euphemisms is constructed. Special attention is paid to identifying similarities and differences in the functioning of the corresponding units of English, Russian and Tajik languages. The article touches upon the problem of the functioning of social euphemisms in modern English, Tajik and Russian languages. The author also pointed out the need to study the phenomenon of euphemia, taking into account the state

of society and the cultural norms adopted in it. Therefore, she analyzed which euphemisms are used by people from different groups, for example, representatives of any profession or age group (children, adolescents, and the elderly). Accordingly, in the classification, the author identifies the zone of the speaker and the zone of the listener. It is appropriate to note that the study was conducted in a comparative aspect, i.e. various linguistic ways of forming euphemisms were analyzed. In the end, it is concluded that euphemisms as phraseological units are important for linguists to study, since they interpret familiar words in a new way and thus enrich the language. Moreover, they are usually used to replace such words that society (or in a specific socio-communicative situation) considers indecent, rude, and have a negative connotation.

Key words: classification, euphemism, politeness, society, research, description, ugly, unpleasant, awkward, offensive, vocabulary.

Маълумоти муаллиф: *Искандарова Сангимо Давлатовна* – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав, омӯзгори кафедраи курси амалии забони англисӣ **Сурӯғ:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Бохтар, кӯч. Айнӣ, 67. Тел.: (+992) 904-11-31-01

Сведения об авторе: *Искандарова Сангимо Давлатовна* - Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава, преподаватель кафедры практического курса английского языка. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, ул.Айни, 67. Тел.: (+992) 904-11-31-01

Information about the author: *Iskandarova Sangimo Davlatovna* – Bokhtar’s State University named after N.Khusrav, the teacher of the Department of practical course of English language. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Aini Str., 67. Phone: (+992) 904-11-31-01

СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ И
ТАДЖИКСКИХ ГОНЧАРНЫХ ТЕРМИНОВ
(технология изготовления гончарных изделий)

Турсунова Ф.Р.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

В современной терминологии основной проблемой является упорядочение и перевод терминов. Естественные науки нуждаются в однозначности используемых терминов, их нейтральности и независимости от контекста. Тем более это важно в сфере гончарства. Язык общения гончаров должен быть максимально простым, ясным, общедоступным и интернациональным. Однако в гончарной терминологии нередко встречаются многозначные и неточные термины, синонимы, вариантность форм написания одних и тех же терминов. В литературе по гончарному производству сохраняется абсолютная неупорядоченность терминологии. Кроме того, в работе гончаров чрезвычайно важным является унифицированная номенклатура и классификация. Это язык общения гончаров, мастеров [4, с.89]. Однако до сих пор не существует полной и обязательной для всех системы терминов технологии изготовления гончарных изделий, отсутствуют единые принципы образования новых терминов.

Актуальность темы нашей статьи определяется тем, что в настоящее время аналогичных исследований в сфере терминологии технологий изготовления гончарных продуктов ещё не проводилось. Сегодня гончарство стало неотъемлемой частью нашей жизни и с развитием науки и техники появляются новые методы изготовления гончарных изделий, которые способствуют развитию словарной гончарной лексики.

Следует отметить, что гончарная терминология имеет много синонимов, которые вызывают трудности при их употреблении в лингвистике.

Основная цель работы – провести сравнительно-сопоставительный анализ подсистем таджикской и английской гончарной терминологии, которые обозначают названия технологий изготовления гончарных изделий, устанавливают определенные типы терминов и помогают решить практические задачи в упорядочении и стандартизации гончарных терминов.

Для достижения этой цели мы ставим перед собой следующие задачи:

1. Осуществить подбор лексического материала в области гончарной терминологии по технологии изготовления гончарных изделий.
2. Раскрыть основные структурные модели и провести классификацию отобранных гончарных терминов.
3. Выявить степень сходства терминов по технологии изготовления гончарных изделий в сопоставляемых языках.
4. Определить наиболее успешные модели гончарных терминов для практического использования в таджикском и английском языках.

При исследовании данной актуальной темы использовали следующие материалы и методы:

- семантико-логический метод (использование словарных толкований);
- метод выделения и описания, анализа гончарных терминов и выявления их структурных особенностей;
- метод сплошной выборки (поскольку в настоящее время не существует специального словаря гончарных терминов в английском и таджикском языках);
- сравнительно-сопоставительный метод (выявление сходств и различий гончарной лексики сопоставляемых языков).

Источниками сравнительно-сопоставительного анализа гончарных терминов послужили:

- специализированные книги:

«Архитектурная керамика мира» (2018), А. Трудаков «Гончарные изделия своими руками» (2019), О.В. Кудина «Волшебство глиняной игрушки»-часть 3 (2021), А. Поверин «Гончарное дело» (2007) , Аманду Д «Глина» (2015), А. Дудниченко «Керамика» (2022,)

Г.Федотов Глина и керамика (2000), А. В. Гребенщиков, Е. И. Деревянко «Гончарство древних племён Приамурья» (2001), И. М. Елатомцева И. М. «Шедевры мировой керамики. Исторические метаморфозы стилистики» (2008), П.Роналд. «Керамика и фарфор» (1997), Е.М. Пещерева «Гончарное производство Средней Азии»- часть 1 (1959);

-журналы:

«Clay Times» (2008), «Ceramic Review» (2008), «Ceramic World Review» (2008), «International Ceramics Journal» (2004-2008), «Стекло и керамика» (1999-2009), «Сверхтвёрдые материалы» (1998-2007), «Строительные материалы» (2003, №2), «Огнеупоры и техническая керамика» (2005-2007);

-словари:

[Arthur E. Dodd](#) «Dictionary of Ceramics» (1994), [Harold Newman, George Savage](#) «An Illustrated Dictionary of Ceramics Paperback» (2000), «[The Multilingual Dictionary of Pottery Words](#) (2000)

-научные труды, посвященные изучению гончарного дела в историко-этнографическом плане;

--современные толковые и двуязычные словари;

- словари, справочная литература, тексты научных статей и нормативных документов, многочисленные материалы сайтов Интернет.

Результаты исследования

Гончарная терминосистема – совокупность терминологических единиц, которые обеспечивают наименование понятий сферы научных знаний по технологии изготовления гончарных изделий. Единицы данной терминосистемы связаны между собой логическими, семантическими и другими отношениями. Гончарная терминология как система единиц наименования функционирует благодаря осознанной деятельности человека, это производство хорошо было развито. Мужчины изготавливали глиняную посуду в городах, на гончарном круге. Женщины в горных районах руками лепили разнообразные сосуды, наращивали валики глины один на другой и не использовали гончарный круг. Таким образом, гончарное дело таджиков передавалось из поколения в поколение.

В современной жизни в связи с употреблением красивой и удобной готовой посуды гончарным, а также некоторыми другими видами кустарного производства занимаются мало. И все же некоторые старинные ремесла, в особенности художественные, сохраняются.

По своей структуре все термины технологии гончарных изделий можно разделить на 2 основные группы: монолексемные и полилексемные. Среди монолексемных терминов, в свою очередь, выделяют следующие структурные типы:

• простые, в которых основа совпадает с корнем:

-в английском языке -clay, bat, brick, tile, wheel, kiln, lead, salt, vase, pot, glaze, cup, bowl, jar, plate, rock, sand, soil, ribs, bats, brush, comb, hook, knife, drag, fang, rasp, bar, mask, court, dirt, earth, mud.

В таджикском языке: лой, хок, гил, хум, рег, чарх, ранг, корд, тег, сиёҳ, сафед, сурх, зард, саҳт, нав, зарф, гач, бом, бӯр, қум, пахн, рост, каҷ, тез, сел, хишт, чом,сақф.

Аффиксальные, состоящие из основ и аффиксов- potter, baked, fettling, cutters, calipers, lifters, shaver, carving, rounder, cracking, drier, kaolinite, dickite, halloysite, hydrated, halloysite, vermiculites, sepiolites, attapulgite, montmorillonite, smectite, chlorite, bentonite, modeling, mixed, sporting, heavy, polymer, potting, potted, potters, sandy, using, wares, firing, master, clayey.

В таджикском языке: кулолгар, гилин, гилолуд, гилгин, танӯрсоз, танӯрин, танӯрсозӣ, сафолин, сафолак, қӯзагар, лойолуд, лойқа, лойзор, ранга, лойгар, лойдор, лойкаш, лойкашӣ, лойдон, оташдон, гаҷсозӣ, гаҷгарӣ, гаҷин, гаҷандуд, регӣ, регистон, регзор, хумча, хумдон, хумдонҳо, хоколуд, хокин, хокзор, хока, кулолӣ, кулолгар, кулолгарӣ, косагар, косагарӣ, косасоз, косасозӣ, гаҷолуд, қӯзагар, қӯзагарӣ.

Терминоэлементы «кулол», «гаҷ», «хок», «коса», «рег», «сафол», «лой», «хум», «гил», «танӯр» в вышеперечисленных примерах являются опорными элементами многочисленных монолексемных таджикских гончарных терминов, поскольку они соотносятся с понятием «кулолӣ», являющимся ключевым в данной сфере.

Сложные термины по технологии изготовления гончарных изделий в английском языке образуются путем сложения двух и более чистых основ. Например: kickwheel, hand-

build, banding wheels, classroom sets, handbuilding, japanese bamboo, sculpting tools, throwing tools, tool kits, trimming stands, trimming tools, wire cutters, master potter, potter fan, clay county, clay soil, clay pot, clay bar, clay mask, polymer clay, bentonite clay, clay tablets, clay court, clay will, clay body, clay can, clay content, clay brick, clay tiles.

В таджикском языке: хокбез, хокбод, хокбориш, хокгардон, хокзод, хокпарто, хокпур, хокпӯш, хокранг, хокрез, хоксанг, хоктапур, хоктеппа, хоктӯда, хоктӯфон, хокхор, хокхӯрда, хокчой, хокшинос.

Гончарные сложные термины таджикского языка образованы путём соединения двух основ, и термин «хок» в приведённых примерах является терминоэлементом.

В английском и таджикском языках полилексемные гончарные термины - термины-словосочетания, в зависимости от количества слов могут подразделяться:

на двухкомпонентные - adobe surface, kiln atmosphere, barium titanate, dry clay, wet clay, using clay, ball clay, natural clay, soft clay, хоки кулолӣ, кони хок, хоки сафед, хоки сиёҳ, хоки зард, хоки мулоим, хоки саҳт, хоки сурх.

на трехкомпонентные - electrical porcelain ceramics, clay cutting machine, clay pigeon shooting, clay tennis courts, clay court season, clay roof tiles, clay country district, kiln dried hardwood, kiln point state, kiln dried lumber, kiln formed glass, хумдони калони хунук, хумдони хурди хунук, зарфи нав пухташуда, ҳайкалчаҳои гилини зебо, қулбаи лойини қадима, се хишти лойин, девори кухнаи гилин, биноҳои хоку гилин, зарфҳои гуногуни сафолӣ, лӯлаҳои сафолини обрасонӣ, намоишгоҳи зарфҳои сафолин;

на многокомпонентные - low clay content body, boron nitride based ceramics, кӯзаи зебои гилини нав тайёршуда, гузари Кулолони шаҳри Самарқанд, шумораи зиёди бутакҳои гилин, зарфҳои зебову дураҳшони сафолин.

Примеры двух языков показали, что многокомпонентные гончарные в таджикском языке соединяются между собой путём изафета и в английском языке с помощью примыкания.

Можно выделить следующие модели гончарных терминов в двух языках:

1. Прилагательное в функции определения + существительное в английском языке-secondary reduction, wet pressing, fettling knife, fine aggregate, coarse aggregate, fired clay, china clay, electric kiln, thick soil, soft soil, French pot, sandy clay.

В таджикском наоборот:

Существительное + прилагательное в функции определения -хоки зард, кӯзаи калон, хоки кабуд, косаи гилин, бозичаи гилин, чархи калон, лойи тайёр, лойи саҳт, лойи мулоим, найи гилин, уроқҳои гилин, ҳисорҳои гилин, фарши гилин, суфаи лойин.

2. Существительное + существительное в функции определения- fire box, tunnel kiln, paper clay, water absorption, кони хок, суфаи айвон, теппай хок, дастаи кӯза, даҳони кӯза, ранги кӯза, даруни хум, беруни чом, гули чом, миёни лойоба, мушти гил, коху гил, хоку гил, бӯйи лойоба, лойи лойоба, хуну гил.

3. Существительное + существительное (имя собственное) в функции определения - Potter's wheel, Potter's gauge, маҳаллаи Кулолӣ.

4. Существительное + предлог + существительное -lamp of clay, type of clay, piece of clay, feet of clay, jars of clay, history of clay, layer of clay, ball of clay, amount of clay, хумдон аз гил, бозича аз гил, шамъдон аз гил, оташдон аз гил, суфа аз гил, зарф аз хок, девор аз гил, танӯр аз гил, қубур аз сафол, устухондон аз сафол, олот аз сафол.

5. Существительное + причастие прошедшего или настоящего времени в функции определения - slip casting, raw glazing, salt-glazed white stoneware, кулоли созандо, сафоли пухташуда, хоки овардашуда, кӯзаи таъмиршуда.

Трехкомпонентные гончарные термины в английском и таджикском языках имеют следующие модели:

1. ANN -chrome magnesia ceramics, red stoneware pot;

2. AAN -green ceramic body, clear-glazed earthenware, fine white stoneware.

В таджикском языке наоборот:

1.NAA- шамъдони зебои нав, бозичаи гилини зебо, зарфи нави гилин, хонаи гилини қадима;

2. NAN-аспаки гилини қӯдакон, танӯри гилини ҳамсоя, девори гилини ҳамсоя, оташдони гилини мо, манзараи гилини табиат.

Из примеров двух языков становится очевидным то, что многокомпонентные термины создаются для наиболее точного выражения понятий, но они являются очень громоздкими.

Четырехкомпонентные гончарные термины английского и таджикского языков - low clay content body, boron nitride based ceramics, commercially prepared clay body, pore-free fine-grained oxide ceramics, early fired [earthenware](#) vessels, хоки сафеди тайёркардаи кулолгар, чархи кулолии нав омодакарда, табаки зебои гилини кӯзагарон.

Пятикомпонентные гончарные термины сопоставляемых языков -informal clay body absorbent test, кӯзаи гилини даҳанкалони дудастай нав.

Таким образом, примеры обоих языков показали, что грамматическая связь между четырёхкомпонентными и пятикомпонентными гончарными терминами английского языка осуществляется путём примыкания, но в таджикском языке с помощью изафета.

Вместе с тем следует подчеркнуть, что термины гончарного производства в двух языках можно разделить на несколько типов:

- название материала гончарного производства;
- при добавлении химических веществ к первой модели получается новый термин;
- при добавлении слов, характеризующих качественный или количественный состав гончарных изделий, к первой модели;
- название гончарных изделий.

Путем добавления различных характеристик гончарных изделий можно получить более сложные термины, например: low clay content body, чархи кулолии нав омодакарда.

В итоге хотелось бы подчеркнуть следующие:

1. Выявлено значительное сходство и различие в структуре гончарных терминов в английском и таджикском языках.

2. В гончарной терминологии необходимо провести комплексную унификацию, при этом должны быть отобраны наиболее предпочтительные к употреблению термины и сокращено количество вариантов перевода.

3. Наиболее продуктивные модели терминов:

а) производный/сложнопроизводный термин, состоящий из одной или нескольких корневых морфем и терминоэлемента, обозначающего гончарное дело;

б) его словосочетание с прилагательным, существительным или причастием, обозначающим в большинстве случаев гончарное изделие, материал, вид материала или глины, из которых изготавливаются гончарные изделия.

Как показал анализ терминологии гончарства в английском и таджикском языках, явление однозначности является основным в формировании терминологии данной отрасли науки. Абсолютное большинство терминов характеризуется однозначностью и отвечает лингвистическим основам лексико-семантического образования терминов.

Также гончарные термины в английском и таджикском языках обладают, естественно, многими сходными чертами в области словообразования, каждый из названных языков отличается индивидуальными, только ему присущими особенностями, которые заключаются в разной степени продуктивности того или иного способа словообразования, в различном характере отношений между отдельными словообразовательными средствами. Многолексемные термины, или термины, соотносимые с одной мотивирующей основой, представляют собой значительную группу по способу образования. Образование многолексемных терминов основано на присоединении аффиксов, суффиксов и приставок к производящей основе. В зависимости от этого данный тип называется аффиксальным способом образования. Следует отметить, что наиболее продуктивным в обогащении гончарных терминов современных английского и таджикского языков является морфологический способ словообразования.

Кроме того, на наш взгляд, было бы важно провести стандартизацию и унификацию терминов в гончарной терминологии, чтобы правильный выбор терминов способствовал лучшему пониманию результатов новейших исследований, точному наименованию гончарных изделий и формированию гончарства в целом.

Рецензент: Салимов Р.Д. - д.ф.н., профессор РТСУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольд, И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика его исследования / И.В. Арнольд. - М.: Просвещение, 1966. - 192 с.
2. А.Трудаков. Гончарные изделия своими руками / Трудаков А. - Издательство: АСТ, 2019. - 176 с.
3. Балкевич, В.Л. Техническая керамика Текст / В.Л. Балкевич. - М., 1984. - 255 с.
4. Белан, Э.Т. Особенности формирования новых терминосистем (на материале английской и русской терминологий международного туризма). Текст: автореф. дис... канд. филол. наук / Э.Т. Белан. - Москва, 2009. - 26 с.
5. Березин, Ф.М. Общее языкознание Текст. / Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. - М.: Просвещение, 1979. - 399 с.
6. Бондарко, А.В. Функциональная грамматика Текст. / А.В. Бондарко. - Л., 1984. - 133 с.
7. Бурханова Х. Лексика гончарного производства в таджикском языке: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: (10.02.02) / Х. Бурханова. - Душанбе, 1982. - 21 с.
8. Верещагин, Е.М. Лингвострановедческая теория слова Текст / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. - М.: Рус. яз., 1980. - 320 с.
9. Волкова, И.Н. Стандартизация научно-технической терминологии. Текст. / И.Н. Волкова. - М.: Изд-во стандартов, 1984. - 199 с.
10. Гафуров, Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая культура / Б.Г. Гафуров. - М.: Наука, 1972. - 657 с.
11. Лотте, Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов / Д.С. Лотте. - М., 1982. - С.108-135.
12. Исаков, А.И. Саразм (к вопросу становления раннеземледельческой культуры Зеравшанской долины (раскопки 1977-1983 гг.)) / А.И. Исаков. - Душанбе: Дониш, 1991. - 156 с.
13. Искусство таджикского народа. Под ред.: Б. Искандарова., Н. Нурджанова. - Душанбе: Дониш, 1979. - Вып.4. - 152 с.
14. История таджикского народа. Древнейшая и древняя история. Под ред. Р. Масова. - Душанбе: Суруш, 1998. - Т.1. - 751 с.
15. Турсунова Ф.Р. Особенности гончарной терминологии в таджикском и английском языках / Ф.Р. Турсунова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - Душанбе: Сино, 2020. - №2. - С.100-103.
16. Турсунова Ф.Р. Морфологические строение гончарных терминов в английском и таджикском языках / Ф.Р. Турсунова // Известия Национальной Академии наук Таджикистана. - Душанбе, 2021. - №4 (265). - С.214-217.

ТАХЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҲОТИ КУЛОЛГАРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ (технологияи истехсоли маҳсулоти кулолгарӣ)

Дар мақолаи мазкур натиҷаи таҳлили муқоисавии зерсистемаи истилоҳоте, ки дар истилоҳоти кулолии англисӣ ва тоҷикӣ мавҷуданд, ки технологияи соҳтани маҳсулоти кулолиро ифода мекунанд, оварда шудааст. Ҳулоса мешавад, ки дар соҳтор ва мазмуни истилоҳоти кулолӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шабоҳат ва тафовути зиёд мавҷуд аст, ки ин ба ҳалли чунин масъалаҳои амалӣ, аз қабили ба тартиб даровардан ва тарҷумай истилоҳоти ифодакунандай технологияи соҳтани зарфҳои кулолӣ мусоидат мекунад. Қайд кардан ба маврид аст, ки тоҷикон таърихи қадима доранд ва ба қасби кулолгарӣ машғул буданд. Он бозёфтҳои гилине, ки бостоншиносон ҳангоми чустучӯи археологӣ ба даст меоранд, ҷилвагари таъриху маданият, донишу маҳорати баланди ҳалқи тоҷик аст, чунки маданият маҳсули амали инсон аст, ки мавқеи муҳимро дар тамоми марҳилаҳои мавҷудияти ҷамъияти инсонӣ дорад. Аз ин ҷоҳӣ, ки соли 2018 бо шарофати фармони роҳбари кишварамон, фарзанди фарзонаи миллат Эмомали Рахмон хунарҳои мардумӣ, аз ҷумла ҳунари кулолгарӣ аз нав эҳӯ гардид ва ба мо тадқиқотчиёни соҳаи забоншиносӣ барои омӯхтани ҳусусиятҳои забонии истилоҳоти кулолӣ шароити қулагӣ ва бамаврид бо дастрасии маводҳои лозима ба вучуд омад.

Калидвожаҳо: таҳлили муқоисавӣ, истилоҳоти сафолӣ, истилоҳоти монолексемавӣ ва полилексемикӣ, сафолӣ, маҳсулоти сафолӣ.

СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ И ТАДЖИКСКИХ ГОНЧАРНЫХ ТЕРМИНОВ (технология изготовления гончарных изделий)

В данной статье представлены результаты сравнительного анализа подсистемы терминов, содержащихся в английской и таджикской гончарной терминологии, которые представляют технологию изготовления гончарных изделий. Делается вывод о большом сходстве и различиях в структуре и семантике гончарных терминов в таджикском и английском языках, что помогает решать такие практические вопросы, как расстановка и перевод терминов, представляющих технологию изготовления гончарных сосудов. Стоит отметить, что таджики имеют древнюю историю и занимались гончарным ремеслом. Те глиняные находки, которые археологи получают в ходе археологических исследований, являются признаком истории и культуры, знаний и умений таджикского народа, продуктом человеческой деятельности, занимающей важное место на всех этапах существования человеческого общества. Поэтому в 2018 году благодаря указу Лидера нашей страны, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона возродились народные промыслы, в том числе и гончарное искусство, и лингвистам необходимо изучить языковые особенности терминологии гончарного дела.

Ключевые слова: сравнительный анализ, керамические термины, монолексические и полилексемные термины, керамика, керамические изделия.

COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND TAJIK POTTERY TERMS

(technology of the pottery production)

This article presents the results of a comparative analysis of the subsystem of terms contained in the English and Tajik pottery terminology, which represent the technology of making pottery. It is concluded that there are great similarities and differences in the structure and semantics of pottery terms in Tajik and English, which helps to solve such practical issues as the arrangement and translation of terms representing the technology of making pottery vessels. It is known that Tajik people have an ancient history and were engaged in pottery. Those clay finds that archaeologists receive in the course of archaeological research are sign of the history and culture, knowledge and skills of Tajik people, because minerals are the product of human activity, which has an important place at all stages of the existence of human society. Therefore, in 2018, with the order of the leader of our country, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, folk crafts, including pottery, were revived, and we, linguist researchers, will have to study the linguistic features of pottery, as well as a good opportunity and access to the necessary materials on this terminology.

Key words: comparative analysis, ceramic terms, monolexical and polylexemic terms, ceramics, ceramic products.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Турсунова Фирӯза Раҳматҷоновна* - Донишгоҳи славянини Россия ва Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, кафедраи филологияи англисӣ. **Сурӯға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе, кӯч. М.Турсунзода,30. E-mail: firuza.tursunova123@mail.ru. Тел.: (+992) 907-62-01-02

Сведения об авторе: *Турсунова Фирӯза Раҳматҷоновна* - Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, кафедры английской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Мирзо Турсун-заде, 30. E-mail: firuza.tursunova123@mail.ru. Тел.: (+992) 907-62-01-02

Information about the author: *Tursunova Firuza Rakhmatzhonovna* - Russian-Tajik (Slavic) University, candidate of philological Sciences, Department of English Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mirzo-Tursunzade, Str. 30. E-mail: firuza.tursunova123@mail.ru. Phone: (+992) 907-62-01-02

АДАБИЁТШИНОСӢ - ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

УДК: 891.550-1

ФАРД ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИИ ОН

Тоирев У.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шеъри форсӣ-тоҷикӣ аз ҷиҳати тарзи қофиябандӣ ба навъҳо чудо карда мешавад. Навъҳои асосии шеъри форсӣ-тоҷикӣ аз инҳо иборатанд: байт, (фард, муфрад), дубайтӣ, рубой, ғазал, қасида, қитъа, маснавӣ, мусаммат, таркиббанд, тарҷеъбанд, мустазод ва себайтӣ. Шеъри форсӣ-тоҷикӣ аз ҷиҳати шаклу навъҳо дар асрҳои XIX-XI мелодӣ ташаккул ёфтааст. Қонуни таснифи навъҳои шеър аз рӯи қофия ба адабиёти араб, турк ва поэтикаи шеъри лотинию аврупой хос мебошад.

Воҳиди хурдтарини қаломи мавзун мисраъ ва воҳиди асосии шеър, яъне кӯтоҳтарин шеър б а й т (фард) аст. Тасдиқи шеър будан аз такори мазмун ва шакл ба вучуд меояд, барои ҳамин, байтро шеър мегӯянд. Мисраъ қалимаи арабист, маънои луғавиаш як табақаи дар буда, ба маънои истилоҳӣ як сатри шеър, яъне нимаи байтро гӯянд. Шакли дурусти ин қалима мисроъ аст. Азбаски дар адабиёти илмии тоҷикӣ “мисраъ” менависанд, мо низ онро риоя кардем.

Маънои луғавии байт ҳона буда, ҳамчун истилоҳ ду мисраъи шеърро гӯянд. Байт ҳамчун истилоҳ ду навъ мешавад: якум, он ки ҳарду мисраъ қофия доранд ва ин навъро мусарраъ меноманд.

Мисол:

Ай ғург, нагуфтамат, ки рӯзе
Бечора шавӣ ба дасти юзе. (Саъдӣ)
мафъӯлу/ мафоъилун/фаъулун
- - v/v -v / v - -

Дуюм, он ки мусарраъ нестанд, яъне мисраъи якуми байт аз қофия озод аст. Байтҳои қитъа, байтҳои дуюми рубой ва дубайтӣ ва байтҳои ғайри матлаъи қасидаву ғазалу себайтӣ ва ғайра ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд. Мисол:

Маро зи рӯзи қиёмат ғаме, ки ҳаст, ин аст,
Ки рӯйи мардуми олам дубора ҳоҳам дид. (Бедил)
мафоъилун /фаъилотун/ мафоъилун/фаълон
v - v - / v v - - / v -v / - ~

Аз ҷиҳати шакл бошад байтро ба ҷор гурӯҳ чудо кардаанд: байти мусамман, байти мусаддас, байти мураббаъ ва байти мусанно. Байти мусамман байтеро гӯянд, ки аз ҳашт руҳи иборат аст. Ҳар як рукни байт ном дорад. Рукни якуми мисраъи аввалро садр, рукни якуми мисраъи дуюмро ибтидо, рукни охири мисраъи аввалро арӯз, рукни охири мисраъи дуюмро зарб (аҷуз), рукнҳое, ки дар байнӣ садру арӯз ва ибтидою зарб (аҷуз) меоянд, якто бошад, ҳашв, дуто бошанд, ҳашвайн меноманд. Аксарияти адабиётшиносон байти мусамманро бехтарин ва хубтарин байт донистаанд. Мисоли байти мусамман:

Ба кучо равам зи дастат, чӣ даво қунам, чӣ чора,
Ки ҳазор бор ҳун шуд ҷигари ҳазорпора. (Ҳилолӣ)
фаъилоту/фоъилотун/фаъилоту/фоъилотун
vv -v/ - v - - / v v -v / - v - -

Байти мусаддас байтеро гӯянд, ки шаш руҳи дорад. Бештари маснавиҳои пандуахлоқӣ, қаҳрамонӣ, фалсафӣ-ирфонӣ, ишқӣ ва ғайра (“Маснавии маънавӣ”- Ҷалолуддини Балхӣ, “Лайлӣ ва Мачнун” ва “Маҳзан-ул-асрор”-и Низомии Ганҷавӣ, “Лайлӣ ва Мачнун”-и Ҷомӣ ва диг. дар шакли мусаддаси баҳрҳои Рамал, Ҳазаҷ ва Сареъ навишта шудаанд).

Мисоли байти мусаддас:

Шодмонӣ макун, ки душман мурд,
Ту ҳам аз марг ҷон наҳоҳӣ ёфт. (Саъдӣ)

фоъилотун/ мафоъилун/фаълон
-v - / v - / - ~

Байте, ки чор руkn дорад, байти мураббāвa байте, ки ду руkn дорад, байти мусанно меноманд.

Мисоли байти мураббāвa:

Дилро бубин, дилро бубин!
Дар кӯи чонон омада (Лоҳутӣ)
мустафъилун/ мустафъилун
- - v - / - - v -

Мисоли байти мусанно:

Ман аз кучо
Ёбам туро? (Мирзо Турсунзода)
мустафъилун
- - v -

Байтро воҳиди асосии шеър, яъне меъёр ва андозаи шеър меноманд, зеро дурустӣ ва нодурустии шеърро аз рӯйи ду мисраъ муайян мекунанд.

Фард низ калимаи арабист, маъни луғавиаш якто, танҳо мебошад. Дар мавриди фард то имрӯз дар байни адабиётшиносон фикри ягона нест. Донишманди асри 15, муаллифи китоби “Бадоеъ-ул-афкор” –Хусайн Воязи Кошифӣ менависад: “Фард як байтро гӯянд, ки мусарраъ (ҳамқофия) набошад ва ҳароина (ҳатман) бояд, ки он байт дар ҳадди зоти худ ороста бошад ба масале ё маъни хос, то мақбули тибоъу (табъҳо) шоистаи истимоъ гардад” (20, с.60).

Донишманди муосири эронӣ, муаллифи “Анвоъи адабӣ” – Сируси Шамисо фардро бо номи муфрад ёдоварӣ карда менависад: “Муфрад шеърест такбайтӣ ва қолабест камистеъмол. Ду мисраъ метавонад ҳамқофия бошад ё набошад. Муфрад бештар дар баёни нуктаҳои ахлоқӣ Epigram ба кор меравад ва ҳукми қалимоти қисору (кӯтоҳу) зарбулмасалро дар наср дорад” (12, с.298). Баъди ин тавзех ду байти Саъдири меорад, ки яке мусарраъ (ҳамқофия), дигаре аз қофия озод:

Бас қомати ҳуш, ки зери чодар бошад,
Чун боз кунӣ, модари модар бошад.
мафъӯлу/мафоъилун/мафоъилун/ фаъ
- -v/ v -v - / v - - - / -

Пойи малаҳе назди Сулаймон бурдан
Зишт аст, валекин ҳунар аст аз мӯре.
мафъӯлу/ мафоъилу/мафоъилун/фаъ
- -v/ v - - v / v - - - / -

Ҳар ду байти мусаммани буда, байти якум дар баҳри Ҳазаҷи мусаммани аҳраби мақбузи абтар, байти дуюм дар баҳри Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи абтар суруда шудааст, ки аз авзони рубоианд.

Хулоса, фард (муфрад) яке аз навъҳои шеър буда, мисли байт аз ду мисраъ иборат аст. Таҷрибаи эҷодиёти шоирон ин ҳақиқатро нишон дод, ки фард мисли анвоъи дигари қаломи манзум (дубайтӣ, рубой, қитъа, ғазал қасида ва ғайра) аз замони Рӯдакӣ сар карда, то имрӯз ҳам дар эҷодиёти шифоҳии мардум ва ҳам дар эҷодиёти шоирони бузурги форс-тоҷик маъмул аст. Дар бештари девону қуллиёти шоирони бузурги форс-тоҷик дар қатори ғазалу қасидаю қитъаю мусаммат навъи шеърии фард (муфрад) бо номи муфрадот ҷой дода шудааст. Ҳарчанд шоирони зиёде дар анвоъи адабии фард (муфрад) шеър эҷод кардаанд, аммо донишмандони илми адаб шоири форсизабони Ҳиндустон – Фани Кашмириро (1609-1669) аз устодони ин навъи шеър медонанд. Ҳусусияти асосии ин навъи шеър дар он аст, ки бояд мисли мақолу зарбулмасал ҳикматомезу оростаю дилнишину зебо бошад, то ки дикқати хонандаю шунавандаро ба ҳуд ҷалб намояд. Шоири фардгӯ бояд тарзе эҷод кунад, ки ду мисраъи ўбори як ғазал ё қасидаро бардошта тавонад. Сайфи Фарғонӣ қариб ба ҳамин маъни ишора кардааст:

Сайф ар ғазал сарояд дар васфи сурати ту,
Як байти ў ба маъни чандин қасида бошад.

мафъұлу/ фоъилотун/мафъұлу/фоъилотун

- - v / - v - - / - - v / - v - -

Мирзо Абдулқодир Бедили Дәхлавй дар байти зер чунин мегүяд:

Фалак умрест дур аз дүстон медорадам, Бедил,

Ба рўйи сафҳаи оғоқ байти фардро монам.

мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун

v - - - / v - - - / v - - - / v - - -

Шоири точик – Абдулқодирхочаи Савдо (1823-1973) низ ба ҳамин маънӣ гуфтааст:

Фардбайте зи дабирони салаф дорам ёд,

Ҳарду мисроъ, vale мазмун фаровон дорад.

фоъилотун/фаъилотун/фаъилотун/фаълон

-v - - / v v - - / v v - - / - ~

Камоли Хучандӣ ҳамин маъниро боз барчастатар ифода кардааст:

Камол, онҳо, ки фикри зар бикарданд,

Фузун аз сад ғазал хонанд фарде.

мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйл

v - - - / v - - - / v - ~

Хофизи Шерозӣ низ ғазалиёти хешро байту ғазал номидааст:

Шеъри Хофиз ҳама байтулғазали маърифат аст,

Офарин бар нафаси дилкашу лутфи суханаш.

фоъилотун/фаъилотун/фаъилотун/ фаъилун

-v - - / v v - - / v v - - / v v -

Аз донишмандоне, ки дойир ба фард сухан рондаанд, фақат Ҳусайн Воязи Кошифӣ мусарраъ (ҳамқофия) набудани ин навъи шеъро ҳатмӣ донистааст.

Ҳамон тавре ки қайд кардем ва инчунин донишманди варзидаи муосири эрон – Сируси Шамисо низ изҳор кардааст, дар девону қуллиёти шоирони бузург муфрадоте мавҷуданд, ки баъзе байтҳояшон бекоғиянанд ва баъзе муқаффо (мусарраъ). Масалан, мо “Куллиёт”-и Саъди, ки соли 1388 бо кӯшиши Муҳаммад Алии Қазвииӣ ба табъ расидааст, мутолиа кардем ва дидем, ки дар сах. 925-931 ҳафтоду нӯҳ фарди ў бо номи “муфрадот” чой дода шудааст. Аз ин миқдор ҳамагӣ ҳашт байти он қофия надорад, бокӣ 71 байташ мусарраъ (ҳамқофия) аст. Чанд намуна аз фардҳои мусарраъи (ҳамқофияи): Саъдӣ:

Ту бо ин лутфу дилбандӣ чаро бо мо напайвандӣ,

Ниқоб аз баҳри он бошад, ки рўйи зишт барбандӣ.

мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун

v - - - / v - - - / v - - - / v - - -

Хуфтиву бо хуфтанат пароканда шудем,

Барҳостию ба диданат зинда шудем.

мафъұлу/ мафоъилун/ мафоъилу/ фаъұл

-- v / v -v- / v - - v / v ~

Зи хайрат хайр пеш ояд, бикун чандон ки битвонӣ,

Мукофоти бадӣ кардан намегӯям, ту худ донӣ.

мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун

v - - - / v - - - / v - - - / v - - -

Худоро дар фароҳӣ ҳону дар айшу таносоӣ,

На чун корат ба ҷон ояд, Худоро ҷону дил ҳонӣ.

мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун

v - - - / v - - - / v - - - / v - - -

Мешунидам ба ҳусн чун қамарӣ,

Чун бидидам, аз он ту хубтарӣ.

фоъилотун/ мафоъилун/ фаъилун

-v - / v -v - / v v -

Чанд намуна аз фардхое, ки мусарраъ (хамқофия) нестанд:

Ниқоб аз баҳри он бошад, ки барбанданд рӯйи зишт,
Ту зебой, ба ном Эзид, чаро бояд, ки барбандӣ?
мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун
v - - - / v - - - / v - - - / v - - -

Бишнав, ки ман насиҳати пирон шунидаам,
Пеш аз ту халқ будаву баъд аз ту будаанд.
мафъўлу/фоъилоту/мафоъйлу/ фоъилун
- -v/ -v -v / v - -v / - v -

Бечора, ки дар миёни дарё афтад,
Мискин чӣ кунад, ки дасту пое назанад.
мафъўлу/мафоъилун/мафоъйлун/ фаъ
- -v/ v -v- / v - - - / -

Шодмонӣ мақун, ки душман мурд,
Ту ҳам аз марг ҷон наҳоҳӣ ёфт.
фоъилоту/мафоъилун/ фаъўлун
-v - - / v -v - / - ~

Дар толеъи ман нест, ки наздики ту бошам,
Мегӯямат аз дур дуъо, гар бирасонанд.
мафъўлу/ мафоъйлу/ мафоъйлу/ фаъўлун
- - v/ v - -v / v - - v/ v - -

Ҳам байт ва ҳам фард (муфрад) дар мавзуъҳои ишқӣ, пандуахлоқӣ, шикоятӣ, ҳачв ва гайра суруда мешавад. Муфрадотро, инчунин, дар дохили асарҳои насрӣ ҷой медиҳанд. Фарди шеъри халқиро **якбайт** меноманд.

Вобаста ба мағҳуми байту фард дар адабиётшиносӣ истилоҳоте мисли: фардбайт, шоҳбайт, байтулғазал рӯйи кор омадаанд. Дар мавриди ин истилоҳот ва шарҳу тавзехи онҳо дар миёни донишмандони илму адаб фикри ягона нест. Ёд дорам, соли 1964, вақте ки мо донишҷӯи курси ҷаҳорум будем, дар толори ба номи Абдураҳмони Ҷомии факултети таъриху филологияи Университети давлатии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) конференсияи илмие баргузор гардид. Дар ин конференсия байни устодони бузурги мо – профессор Шарифҷон Ҳусейнзода ва профессор Воҳид Асрорӣ мубоҳисаи қалоне баргузор гардид. Мавзуи баҳси онҳо умумият ва тафовути байту фардбайту шоҳбайт буд. Мубоҳисаи устодони мо хеле тезу тунд гузашт. Ҳеч қадом гуфтаи яқдигарро қабул намекарданд.

Хушбахтона, баъди чанд рӯз ба мо муюссар шуд, ки сабаби мубоҳисаи тезу тунди устодонро бифаҳмем. Ҳар рӯзи сешанбе устоди по – профессор Шарифҷон Ҳусейнзода дарси “Асосҳои илми балоғат” доштанд. Рости гап, ҳар дарси устод барои мо як қашфиёте буд дойир ба адабиёт. Устод ҳеле оромона, аммо ба эҳсосоти самимӣ сухан мекарданд. Мо дар чор соли таҳсил аз устодони бузурге, мисли Эркаев Мулло, Тоҷиев Д.Т., Асрорӣ В., Табаров С.Т., Қосимова М.Н., Ҷӯраев Р., Мачидов Ҳ., Ҳалимов С., Муҳаммадиев М., Парпиев ва дигарон таълим гирифтем, аммо усули таълими устод Ҳусейнзода, тарзи суханронии ў, латофату фасоҳати лаҳни устод лаззати дигар дошт. Аз ин лаҳзаи муносиб истифода карда, Гулназар Келдӣ, ки дар ҳамон баҳси устодон низ иштирок дошт, аз устод дар бораи тафовути байту фарду фардбайту шоҳбайт пурсид. Устод бо ҳамон услубе, ки хоси ў буд, бо мисолҳои мушаҳҳас ҷавоб дод, ки то имрӯз дар зехни мо боқӣ мондааст.

Ҳамон тавре ки гуфтем, байт ва фард бо ҳам наздиканд, ба ин маънӣ, ки ҳарду аз ду мисраъ иборатанд. Ҳар гуна фардро байт гуфтан мумкин аст, зеро фард ҳам аз ду мисраъ иборат аст. Аммо ҳар гуна байтро фард номидан хастост. Ҷаро? Барои он ки фард навъи шеъриест, ки фақат аз ду мисраъ иборат аст. Масалан, ду мисраъи зерини Саъдӣ:

Сифларо қувват мадех, чандон ки масъуле шавад,
Гургро чандон ки дандон тезтар, хунхортар.
фоъилотун/фоъилотун/фоъилотун/фоъилун
-v - - / -v - - / - v -

ки ҳамагӣ аз як байт иборат аст, бояд фард бихонем. Агар ду мисраи болоро байт гӯем ҳам, ба ҳато роҳ намедиҳем, барои он ки таърифи байт ду мисраъ шеър аст, ҳоҳ ду мисраъи танҳо бошад, ҳоҳ ду мисраъи ягон навъи дигари адабӣ, мисли дубайтӣ, рубой, ғазал, қасида ва ғайра. Аммо ду мисраъи зерини Саъдиро:

Агар муроди ту, ай дӯст, бемуродии мост,
Муроди хеш дигарбора ман наҳоҳам хост.
мафоъилун/фаъилотун/мафоъилун/фаъилон (фаълон)
v -v - / v v - - / v -v - / v v ~ (- ~)

ки дар ниҳояти салосату балофат суруда шудааст, фард (муфрад) гуфтан ҳатост, барои он ки ин байт матлаъи (байти аввали) ғазалест, ки боз чаҳордаҳ байти дигар дорад. Пас, ин ду мисраъ байт аст, зоро ба таърифи байт ҷавобгӯ мебошад. Мисоли байт аз дубайтии мардумӣ:

Сари кӯхи баланд буд ҳонаи ман,
Фалак тире задаст бар ҳонаи ман.
мафоъйлун/мафоъйлун/фаълӯн
v - - - / v - - - / v - -

Мисоли байт аз дубайтии Бобо Тоҳири Урён:

Диле дорам ҳаридори муҳаббат,
К-аз ў гарм аст бозори муҳаббат.
мафоъйлун/мафоъйлун/фаъӯлун
v - - - / v - - - / v - -

Мисоли байт аз рубоии мардумӣ:

Рӯзе, ки фалак нишонаи тирам кард,
Пайваст ба зулфи ёру занцирам кард.
мафъӯлу/ мафоъилун/ мафоъйлун/ фоъ
- -v - / v - v - / v - - - / ~

Мисоли байт аз рубоии Бедил:

Ин дашт зи ҷаҳл корвонҳо дорад,
Аз қӯшиши раҳравон нишонҳо дорад
мафъӯлу/ мафоъилун/ мафоъйлун/ фаъ
- -v - / v - v - / v - - - / -

Мисоли байт аз қасидаи “Ҳаробаҳои Мадоин”-и Ҳоқонии Шарвонӣ:

Ҳон, ай дили ибратбин, аз дида назар кун, ҳон,
Айвони Мадоинро оинаи ибрат дон.
мафъӯлу/ мафоъилун/ мафъӯлу/ мафоъйлун
- -v - / v - - - / - - v / v - - -

Мисоли байт аз қитъаи Шаҳиди Балхӣ:

Агар ғамро чу оташ дуд будӣ,
Ҷаҳон торик будӣ ҷовидона.
мафоъйлун/мафоъйлун/фаъӯлун
v - - - / v - - - / v - -

Мисоли байт аз ғазали Ҳилолӣ:

Дили хастаи Ҳилолӣ чу бисӯҳтӣ, ҳазар кун,
Ки мабод аз оташи ў бирасад ба ту шарора.
фаъилоту/ фоъилотун/фаъилоту/фоъилотун
v v- v / - v - - / v v - v / - v - -

Мисоли байт аз маснавии Абдураҳмони Ҷомӣ:

Аввалин зодаи қудрат қалам аст,
Ки зи нӯгаш ду ҷаҳон як рақам аст.
фоъилотун/фаъилотун/фаъилун
-v - - / v v - - / v v -

Мисоли байт аз мусаммати Ҳозик:

Губори роҳ шав, то сарврафторон хиром оранд,
Бувад то гӯшай чашми туро аз хок бардоранд.
мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун/ мафоъйлун
v - - - / v - - - / v - - -

Мисоли байт аз таркибанди Мавлавӣ:

Гум мешавад дили ман, чун шархи ёр гӯям,
Чун гум шавам ман аз худ, ўро чӣ гуна бинам.
мафъӯлу/ фоъилотун/мафъӯлу/фоъилотун
- - v / - v - - / - - v / - v - -

ё:

мустафъилун/ фаъӯлун/мустафъилун/фаъӯлун
- - v / - v - - / - - v / - v - -

Мисоли байт аз тарҷеъбанди Сипандӣ:

Ман чӣ гуфтам, ки дили нозукат озор гирифт,
Хотират аз мани бечора ба як бор гирифт.
фоъилотун/фаъилотун/фаъилотун/фаъилон
- v - - / v v - - / v v - - / v v ~

Мисоли байт аз мустазоди Абӯсаиди Абулхайр:

Дишаб зи пайи гулоб мегардидаам,
Дар тарфи чаман.
Пажмурда гуле миёни гулҳо дидам,
Афсурда чӯ ман.
мафъӯлу/ мафоъилун/мафоъйлун фаъ
- - v / v - v - / v - - - / -
мафъӯлу/фаъал
- - v / v -

Дар мавриди фардбайту шоҳбайту байтулғазал ва яқғазал бояд гуфт, ки фардбайт ҳамон ҳукми фардро дорад, яъне байти танҳо ё шеъре, ки танҳо аз яқ байт иборат аст. Ҳамин нуктаро шоири тоҷик Абдулқодирхочаи Савдо дар байти зер хеле хуб ифода кардааст:

Фардбайте зи дабирони салаф дорам ёд,
Ҳарду мисрӯъ, vale мазмун фаровон дорад
фоъилотун/фаъилотун/фаъилотун/фаълон
- v - - / v v - - / v v - - / - ~

“Шоҳбайт”-у “байтулғазал”-у “яқғазал” ҳамчун истилоҳ беҳтарин байти шеър аст, хоҳ мусарраъ бошад, хоҳ номусарраъ. Ба таври дигар гӯем, “шоҳбайт” байтест, ки дар байни мардум шуҳрати зиёд дорад. Масалан, ин матлаъи ғазали Ҳофизро қариб тамоми хонандагони мактабҳои миёнау олӣ аз ёд медонанд:

Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.
мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун/ мафоъйлун
v - - - / v - - - / v - - - / v - - -

Бесабаб нест, ки худи Ҳофиз низ ба лутфу ширинии сухани хеш чунин ишора кардааст:

Шеъри Ҳофиз ҳама байтулғазали маърифат аст,
Офарин бар нафаси дилкашу лутфи суханаш.

Солҳои донишҷӯии мо, яъне дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ ин байти Муҳаммадҷон Раҳимиро қариб тамоми аҳли ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ёд медонистанд ва он “шоҳбайт”-и давраи ҷавонии мо ҳисоб мешуд:

Дило на ишқ, на оташ, на офтобу замин
Надорад ин ҳама қувват, ки ҳалқ бо Ленин.
мафоъилун/фаъилотун/мафоъилун/фаъилун
v - v - / v v - - / v - v - / v v -

Дар адабиёти шифоҳии мардуми тоҷик беҳтарин байти ҳалқиро “яқбайт” меноманд, ки он низ муродифи “шоҳбайт”-у “байтулғазал” аст.

Чанд мисоли “якбайт”-и халқй:

Сар то сари ёлаҳо бе нам набувад,
Ҳаргиз дили одамй бе ғам набувад.
мафъўлу/мафоъилун/мафъўлу/ фаъул
- -v/ v- v - / - -v/ v -

Ҳар кас ба ватан чун гули садбарг бувад,
Дар беватанй рангу рухо зард бувад.
мафъўлу/мафоъйлу/мафоъйлу/ фаъул
- -v/ v- - v / v- -v/ v -

Ай чўраи чон, биё шинем дар парта,
Ту сўзани патифон шавй, ман қарта.
мафъўлу/мафоъилун/мафоъйлун/ фаъ
- -v/ v- v - / v - - - / -

Савдогара бин, молоша савдо дорад,
Ғамдор менола, бегам чй парво дорад?
мафъўлу/мафоъйлун/мафоъйлун/ фаъ
- -v/ v - - - / v - - - / -

Дар эчдиёти шоирони адабиёти классикии форс-точик ба анвоъи гуногуни адабие дучор мешавем, ки бештари абёти онҳо “шоҳбайт”-у “байтулғазал” мебошанд. Чанд намуна аз “шоҳбайт”-ҳо:

Замона панде озодвор дод маро,
Мафоъилун / мафъўлун / мафоъилун / фаъилун
v – v - / - - - / v – v - / v v -

Замонаро чу накӯ бингарй, ҳама панд аст (Рӯдакӣ).
Мафоъилун / фаъилотун / мафоъилун / фаълон
v – v - / v v - - / v – v - / -~

Пароканда лашкар наояд ба кор,
Дусад марди чангй бех аз сад ҳазор (Фирдавсӣ).
фаъулун/фаъўлун/фаъўлун/фаъўл
v - - /v - - / v - - /v ~

Агар ғамро чу оташ дуд будй,
Чаҳон торик будй ҷовидона (Шаҳиди Балхӣ).
мафоъйлун/мафоъйлун/фаъўлун
v - - - / v - - - / v - -

Кӯш, то халқро ба кор ой,
То ба хулқат ҷаҳон биорой (Низомӣ).
фоъилотун/мафоъилун/фаълун
-v - - / v – v - / - -

Умрҳо бояд, ки то як қӯдаке аз рӯйи табъ
Олимим гардад накӯ ё шоири ширинсухан (Саноӣ).
фоъилотун/фоъилотун/фоъилотун/фоълон
-v - - / -v - - / -v - - / - v ~

Нобурда ранҷ ғанҷ мұяссар намешавад,
Музд он гирифт, ҷони бародар, ки кор кард (Саъдӣ).
мафъўлу/фоъилоту/мафоъйлун/фоъилун
- -v/ - v - - / v - -v/ - v -

Аз садои сухани ишқ надидам хуштар
Ёдгоре, ки дар ин гунбади даввор бимонд (Хофиз).
фоъилотун/фаъилотун/фаъилотун/фаълун
-v - - / v v - - / v v - - / - -

Дар чавонӣ саъй кун, гар бехалал хоҳӣ амал,
Мева бенуқсон бувад, чун аз дараҳти навбар аст (Чомӣ).
фоъилотун/фоъилотун/фоъилотун/фоълон
-v - - / -v - - / -v - - / v ~

Зиндагӣ бо дӯстон айш асту танҳо оташ аст,
Шоҳи аз гулбун чудо махлуқи гулшан мешавад (Бедил).
фоъилотун/фоъилотун/фоъилотун/фоъилун
-v - - / -v - - / -v - - / v -

Ман чӣ гуфтам, ки дили нозукат озор гирифт,
Хотират аз мани бечора ба як бор гирифт (Сипандӣ).
фоъилотун/фаъилотун/фаъилотун/фаъилон
-v - - / v v - - / v v - - / v v ~
Ту аз ману ман аз ту, дигар сухан надорам,
Бар ҷашм ҳоки поят чун тӯтиё гузорам (Бокӣ).
мафъӯлӯ/фоъилотун/мафъӯлӯ/фоъилотун
- - v / - v - - / - - v / - v - -

ë

мустафъилун/фаъӯлун/мустафъилун/фаъӯлун
- - v - / v - - / - - v - / v - -
Машав афтода, гар ҳарфи наве пайдо нашуд, ай дил,
Ки бар мову фардо ҳаст, фардо мешавад рӯзе (Гулназар)
мафъӯлӯ/мафъӯлӯ/мафъӯлӯ/мафъӯлӯ
v - - - / v - - - / v - - - / v - - -

Дойир ба байту фарду муфраду мисроъю шоҳбайт шоирону донишмандони зиёде изҳори ақида кардаанд, ки мо гуфтаҳои онҳоро барои тавсияи афкори хонандагон овардем:

Муфрад, фард ё такбайт.

Исмоили Қосимӣ. Омӯзиши шеъри нав (Мухтасаре дар бораи муфрадот).

Метавон Сойиби Табрезиро ба унвони муфрадсари шеъри форсӣ ва ҳатто бунёдгузори муфрадоти имрӯза номид. Шуарои сабки хиндӣ бештарин тамоюл ба муфрадпардозиро аз худ нишон додаанд. Мо муфрадотро бештар дар зарбулмасалҳо ва қинояҳои адабӣ мешунавем ва низ асотиди зебоишиносии забони форсӣ гоҳ барои нишон додани қудрати адабии худ муфрадот баҳра мебаранд.

Муфрадот такбайтҳое ҳастанд, ки маънни истиқлоли комил доранд ва бораи эҳсоси қиной ва адабии зиёдеро ба дӯш мекашанд. Чунончи, дар бештари авқот мухотабро таҳти таъсир қарор медиҳанд ва дар зеҳнҳо мондагор мешаванд. Шуарои зиёде ба муфрадпардозӣ рӯй овардаанд, ки метавон аз шохистарини онҳо Саъдӣ, Сойибро ном бурд. Аммо нуктаи ҳозизи аҳаммият ин аст, ки баъзе аз шуаро муфрадоти худро шеъри нотамом ва ё матлаъи як ғазал мепиндоранд ва бо ... задан арзиши адабии кори худро аз байн мебаранд. Чанд мисол аз муфрадот:

Решай нахли куҳансол аз ҷавон афзунтар аст,
Бештар дилбастагӣ бошад ба дунё пирро (Саъдӣ).

Агар қунам гила аз вай аҷаб мадор аз ман,
Ки вай балои ман аст ва гилае буд зи бало (Унсурулмаолӣ).

Ба қадри ҳар амал роҳат бувад, бингар тафовутро,
Давидан, рафтан, истодан, нишастан, хурдану хуфтан (Сойиб).

Ва дар охир муфраде аз худам тақдими ҳузуратон мекунам:

Сад гиряи мо дар паси як ханда ниҳон аст,
Шӯҳему ин кори фалак шӯҳтар аз мост.

Байт ва мисраъ чист?

Байт вожай арабӣ буда, ба маънни хона аст. Дар истилоҳи адабӣ байт каминаи шеър аст бад-ин маънӣ, ки қӯтоҳтарин шеър ҳадди ақалл як байт дорад. Ағлаби адабиётро қӯҷактарин воҳиди шеъри форсӣ медонанд, ки аз канори ҳам қарор гирифтани ду мисроъ ташкил шудааст. Мисроъ вожай арабӣ буда, ба маънни як лангаи дар аст ва ба сабаби ин мушобаҳат, дар истилоҳи адабӣ нисфи байт мисроъ ё ба ихтизор мисраъ мегӯянд. Як мисраъи камина қаломи мавзун аст.

Тақбайт чист?

Тақбайт, ҳамон гуна, ки аз номаш падид аст, шеърест, ки як байт дораду маънои он мустақил аст. Тақбайт яке аз қолабҳои шеъри форсист, ки нисбат ба сойири қолабҳои шеърӣ ба төъдоди камтаре суруда шудааст. Дар тақбайт ду мисроъ метавонад ҳамқофия бошанд ё набошанд. Нуктаи муҳим: гоҳе шоҳбайт ва тақбайт дар шеъри форсӣ иштибоҳ гирифта мешаванд. Шоҳбайт яке аз абёти ғазал ё қасида аст, аз ҳама байтҳои дигар беҳтар асту зеботарин мағҳумро ба муҳотаб мунтақил мекунад ва ҷои аз пеш таъйиншуdae дар шеър надорад. Диққат кунед, ки шоҳбайтро бо қолаби тақбайт иштибоҳ нагиред.

Номи дигари тақбайт чист?

Тақбайт, муфрад, муфрада ва фард аз номҳои дигари тақбайт ҳастанд. Эҳтимолан дидайд, ки бархе девонҳои ашъори шуарои муҳталиф баҳше ба номи муфрадот дорад. Муфрадот ҷамъи вожай муфрада аст, ки ҳамон маънни тақбайтро медиҳад. Гоҳе шоир ба далеле аз қабили маҳдуд будани мазмун ё душвории қоғия ё дунбона накарданӣ шеър дар бораи мавзуи хос як байт мегӯяд, ки маъмулан дар баҳши муфрадоти девонҳо сабт мешавад.

Мавзуи тақбайт чист?

Мавзуи тақбайт баёни нуктаҳои ахлоқист ва ба гунае нақши ҷумалоти қисору зарбулмасалро ифо мекунад. Гоҳе бори адабии тақбайтӣ ба гунае аст, ки муҳотабро таҳти таъсир қарор медиҳад. Ба ҳамин далел аст, ки гоҳе бархе тақбайтҳо бар сари забон меафтанд.

Маъруфтарин тақбайтсароён.

Агарчи сурудани тақбайт дар адвори муҳталифи таърихи адабиёти форсӣ роич будааст, аммо аз давраи сабки ҳиндӣ ва низ ҳукумати Сафавия бо истиқболи бештаре мувоҷех шудааст. Аз маъруфтарин сарояндагони тақбайт метавонад шуарои чун Саъдии Шерозӣ, Сойиби Табрезӣ, Шавкати Бухорӣ ва Ҳотифи Исфаҳонӣ ишора кард.

Чанд намунаи тақбайт:

Бас қомати хуш, ки зери ҷодар бошад,
Чун боз кунӣ, модари модар бошад (Саъдӣ).

Пойи малаже назди Сулаймон бурдан
Зишт аст, валекин ҳунар аст аз мӯре.
мафъӯлу/ мафоълу/мафоълун/фаъ (Саъдӣ).
- -v / v - - v / v - - - / -

Мардӣ на ба қувват асту шамшерзанӣ,
Он аст, ки ҷавре, ки тавонӣ, накунӣ (Саъдӣ).

З-он тифл ашки ман ҳама ҳун шуд, ки ўғитод,
Дӯш аз дарича дилу имшаб зи бом ҷашм (Урғии Шерозӣ).

Дилам чу ранги Зулайҳо шикаста дар хилват,
Ғамам чу тӯҳмати Юсуф давида дар бозор (Урғии Шерозӣ).

Шавад зи гӯшанишинӣ фузун руунати мард,
Саги нишаста зи истода сарфарозтар аст (Сойиб).

Дилам ба покии домони ғунча меларзад,
Ки булбулон ҳама мастанду боғбон танҳо (Сойиб).

Умр агар хуш гузарад, зиндагии Хизр кам аст
В-ар ба саҳти гузарад, ними нафас бисёр аст (Рафеъи Қазвий).

Қолаби шеърии такбайт чист?

Муфрад, қолаби шеърест, ки аз як байт ва гоҳе ҳам мумкин аст ду байт бошад, аммо ҳар ё такбайтии шеърии байти қофия мутафовит дорад. Дар шеъри такбайтӣ шоир тамоми манзури худро дар як байт меғунҷонад ва хонанди низ бо хондани ҳамон як байт мутаваҷҷеҳи манзури шоир мешавад. Ба тавре ки мо дар бештари зарбулмасалҳои кухани форсӣ такбайтҳоро мушоҳида мекунем, ки дар зиндагии рӯзона байни афрод ба кор бурда мешавад. Такбайт ба ин маънӣ байтест, ки як байт бо вазну муҳтавои дуруст бигӯем ва номашро такбайт бихонем. Ё ҳар сабке аз шеър, такбайте зебо ва ноберо бисарояд. Маснавӣ ва ё ғазали шоир мумкин аст дар байни гуфтани мазмуни такбайтӣ, ки дар байни ашъор сароида мешавад, ба монанди ситораи дурахшон мебошад.

Қолаби шеърии маснавӣ бештар бидонед.

Такбайт яке аз сабки шеърҳои забони форсист, ки қидмати дерина дорад. Аз маъруфтарин сарояндагони такбайтAnsari Бухорӣ ва Сойиби Табрезӣ, Хотифи Исфаҳонӣ, Масъудӣ байте дар забони форсӣ метавон ба Шайх Баҳоӣ ишора кард. Бархе аз шоирон фард ё такбайти худро матлаъи як ғазал ва ё як шеъри нотамом медонанд. Имрӯз метавон аз Сойиби Табрезӣ ба унвони падари такбайтӣ ном бурд. Шоирони сабки Ҳиндӣ низ алоқаманд ба сурудани такбайтӣ ҳастанд.

Муфрадот ё ҳамон такбайтиҳо дар зарбулмасалҳо ва кинояҳои адабӣ бештар дида мешавад ва асотиди зебоишиносии забони форсӣ бо баён ва ё навиштани такбайтиҳо донишу маълумоти худро ба рӯҳ қашида, аз онҳо истифода мекунанд. Такбайтиҳо ба танҳоӣ бори эҳсосӣ, адабиро ба дӯш қашида ва хонандаро таҳти таъсир қарор дода, дар зеҳн мемонанд.

Такбайт муҳтаво дорад, ҳаргиз кухна намешавад. Аз шунидани он шигифтзада мешавем ва зарбулмасале мешавад барои истидол бахшидан ба қаломамон.

Гар нигаҳдори ман он аст, ки ман медонам,

Шишаро дар бағали санг нигаҳ медорад.

Фарду шоҳбайтҳо қарib тамоми паҳлуҳои зиндагӣ (номи нек гузоштан, мукофоти амал, нангу номус, қавлу аҳд, сабру тоқат, ҳавою ҳавас, дуруст истифода бурдани вакт, худдорӣ аз қаҳру ғазаб, андеша ва тадбир, ғаму андуҳ, ғаму шодӣ, одоби сухан, қоиди хӯрокхӯрӣ, шарму ҳаё, феълу атвор, сурату сират, шафқату муруvvat, эҳтироми падару модар, тарбияи фарзанд, аз таҷрибаи рӯзгор баҳра бурдан, парҳез кардан, пирию ҷавонӣ, илму амал, устоду шогирд, дӯстию иттифоқ, заари суҳанчинӣ, мунофиқӣ, пораҳурию ришва, баҳилӣ, айбу айбҷӯйӣ, заари бекорию танбалӣ, мағрурию худписандӣ, тамаъ ва ғараз, ҳасисиу мумсикӣ, танқиди ҳасуд ва ҳасудхӯрӣ, заари фитнаю кина, хиёнат, аҳаммияти часурию зарари буздили, мардумозориу дилозорӣ, бадиу некӣ, аҳду вафо, ҷавонмардию мардӣ, лутфу эҳсон, хоксoriю ҳалимӣ, ростию ростгӯйӣ, азму кӯшиш, далерию часурӣ, аҳаммияти илму дониш, одаму одамгарӣ, ҳунари дил ба даст овардан, некиу некӯкорӣ, ҷангу сулҳ, зулму ситам, ватану ватандорӣ, ишку муҳаббат, илму дониш, лутфи сухану забони ширин, аҳаммияти ҳунару меҳнат ва ғайра)-ро дар бар гирифтаанд. Барои намуна, ба ин байти Ҳофизи Саъд, ки дар мавриди ишқ мегӯяд, дикқат дихед:

Кӣ дорад инчунин айше, ки дар ишқи ту ман дорам,

Шаробам хун, қабобам дил, надимам дарду нуқлам ғам.

мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун/ мафоъйлун

v - - - / v - - - / v - - -

Ё ба ин байти Ашраф ном шоир дикқат дихед:

Ҳосили дарё на ҳама дур(р) бувад,

Як ҳунар аз одамие пур бувад.

муфтаъилун/ муфтаъилун/ фоъилун

-v v - / - v v - / -v -

Ё ин ки:

Ба ришват харе доду қозӣ шуд охир,
Агар хар намебуд, қозӣ намешуд.
(Сайид Абдулқаҳор)
фаъӯлун/фаъӯлун/фаъӯлун/фаъӯлун
v - - / v - - / v - - / v - -

Азбаски мавзуи ишқу ошиқӣ аз мавзӯҳои асосии адабиёт аст, бештари фарду байтҳои шоирони ин тазкира ба ҳамин мавзӯ бахшида шудаанд. Чанд мисол:

Гар диҳад даст, ки рӯзе ба висоли ту расам,
Бо ту гӯям, ки маро бе ту чиҳо пеш омад (Мавлоно Сонеъӣ).
фоъилотун/фаъилотун/фаъилотун/фаъилун
-v - - / v v - - / v v - - / v v -

Дил чу шикастай, марон ошиқи хастаҳолро,
Санги ҷафо чӣ мезанӣ мурғи шикастаболро? (Суҳайлӣ).
муфтаъилун/мафоъилун/муфтаъилун/ мафоъилун
-v v - / v v - - / v v - - / v v -

Агар дар гӯшаи ғам дур аз он симинбадан мирам,
Халал дар кори ишқ ояд, ҳамон рӯзе ки ман мирам (Мир Ҳоч).
мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун/ мафоъйлун
v - - - / v - - - / v - - - / v - - -

Гавҳари ашк нисори раҳи ёре кардам,
Шодам аз ошиқии хеш, ки коре кардам.
фоъилотун/фаъилотун/фаъилотун/фаълун
-v - - / v v - - / v v - - / - -

А Д А Б И Ё Т

1. Аминӣ Алишер Файзуллоҳ. Шеъри маснуъ ва оғози рушди он дар адабиёти форс-тоҷик (асрҳои X1-X11) / Файзуллоҳ, Аминӣ Алишер. – Д., 2022.
2. Амир Низомуддин Алишери Навоӣ. Мачолис-ун-нафоис / Навоӣ, Амир Низомуддин Алишер. Таҳия, тасҳех ва муқаддимаву тавзехоти Урватулло Тоиров ва Муҳриддин Низомов. – Д., 2018.
3. Амир Ҳусрави Дехлавӣ. Расоил-ул-эъҷоз (Эъҷози Ҳусравӣ. Матни илмӣ-интиқодӣ) / Дехлавӣ, Амир Ҳусрав. Таҳия матн ва муқаддима, тасҳех, тавзехот, таълиқот (шарҳи луготу таркибот, ибора, таркиб ва ҷумлаҳои арабӣ). Ба қӯшиши Мисбоҳиддини Нарзикул. – Д., 2013.
4. Вочидалии Муҷмалий. Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун / Муҷмалий, Вочидалии. – Нуваљкишур, 1326.
5. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Бадоєъ-ул-афкор фӣ саноєъ-ул-ашъор / Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Бо муқаддимаи васеъ ва феҳристҳои Раҳим Мусулмонкулов. – М., 1977.
6. Қавим Абдулқаҳор. Фунуни адабӣ / Абдулқаҳор, Қавим. – Кобул, 1361.
7. Мирзозода Ҳолик. Лугати муҳтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ / Ҳолик, Мирзозода. – Д., 1992.
8. Мисбоҳиддини Нарзикул. Эъҷози Ҳусравӣ ва мақоми он дар таърихи афкори адабии форсии тоҷикӣ / Нарзикул, Мисбоҳиддин. – Д., 2009.
9. Насируддини Тӯсӣ. Меъёр-ул-ашъор / Тӯсӣ, Насируддин. Таҳияи Урватулло Тоир, Мирзо Абдуллоев ва Раҳмуддини Ҷалол. – Д., 1992.
10. Нуралӣ Нуров. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил / Нуров, Нуралӣ. – Ҳучанд, 2020.
11. Саъдӣ. Куллиёт / Мутобиқ бо нусхай тасҳехшудаи Муҳаммадалии Фурӯғӣ. – Текрон, 1388.
12. Сируси Шамисо. Анвои адабӣ. – Текрон, 1386.
13. Тоиров У. Меъёр ва андозаҳои шеър / У. Тоиров. – Д., 2013.
14. Тоиров У. Каломи манзум / У. Тоиров ва дигарон. – Д., 2005.
15. Тоиров У. Шеъре агар ҳаст / У. Тоиров. – Д., 2017.
16. Тоиров У. Фурӯғи одамияят аз китоб аст / У. Тоиров. – Д., 2022.
17. Фарҳангӣ забони тоҷикӣ. Ҷ.1-2. – М., 1969.
18. Фильштинский, И.М. История арабской литературы / И.М. Фильштинский. – М., 1955.
19. Ҳумоӣ, Ҷалолуддин. Фани ни бадеъ ва аксоми шеъри форсӣ / Ҷалолуддин Ҳумоӣ. – Текрон, 1339 ш. (1961 м.)
20. Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Бадоєъ-ул-афкор (Муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони чоп Тоиров У. ва Ҳафизов А.) / Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. – Д., 2006.
21. Шамси Қайси Розӣ. Ал. муъҷам (Муаллифи тавзехот ва ҳозиркунандай чоп У. Тоиров) / Розӣ, Шамс Қайс. – Д., 1991.

22. Шарифов Х. Назмшиносӣ / Х.Шарифов, У.Тоиров. – Д., 2005.
23. Шукуров М. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / М.Шукуров, Т.Абдуҷабборов. – Д., 1966.
24. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ч. 1. – Д., 1990.
25. Энсиклопедияи миллии тоҷик. Ч.2. – Д., 2013.
26. Энсиклопедияи советии тоҷик. Ч. 1. – Д., 1978.

ФАРД ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИИ ОН

Шеъри хубу дилнишин ба шоире насиб мешавад, ки агар ў маънии хубро дар қолаби мувофиқу вазни хушу кофия зебо ва саноеи бадеъи дилкаш ифода карда тавонад. Фард яке аз навъҳои хурдтарини шеър аст. Дар мавриди фард то имрӯз дар байни адабиётшиносон фикри ягона нест. Муаллиф кӯшидааст, ки дар ин мақола хусусиятҳои жанрии фард ва умумияту тафовути онро бо фардбайту байту шоҳбайту байтулғазалу такбайт ва муфрад ба таври илмӣ иншон дидад.

Калидвожаҳо: шеър, вазн, кофия, бадеъ, фард, байт, фардбайт, шоҳбайт, такбайт, байтулғазал, якгазал, наవъи адабӣ, саноеи шеърӣ.

ФАРД И ЕГО ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Сложение трогательного и приятного стиха удается поэту, способному оформить хороший смысл в соответствующей форме, приятном размере, красивой рифме с использованием красивых поэтических фигур. Фард является одним из наиболее маленьких поэтических жанров. Относительного фарда по настоящее время среди литераторов нет единого мнения. Автор в предлагаемый статье предпринимает попытку научно показать жанровые особенности фарда и его общность и различие от фардбайта, байта, шахбайта, байтулгазель, якгазель, такбайт и муфрад.

Ключевые слова: стих, размер, рифме, искусство, фард, байт, шахбайт, такбайт, байтулгазель, якгазель, литературный жанр, поэтические фигуры.

FARD AND ITS GENRE FEATURES

The composition of a touching and pleasant verse succeeds the poet, who is able to make a good meaning in the appropriate form, pleasant size, beautiful rhyme using beautiful poetic figures. Fard is one of the smallest poetic genres. There is still no consensus among literary critics. The author in the proposed article attempts to scientifically show the genre features of fard and its commonality and difference from fardabait, beit, shahbeit, baitulgazel, yakgazel, takbate and mufrade.

Key words: verse, size, rhyme, art, fard, beit, shahbeit, takbeit, baitulgazel, yakgazel, literary genre, poetic figures.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тоиров Урватулло – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, профессори кафедраи таърихи адабиёти тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17

Сведения об авторе: Тоиров Урватулло - Таджикский национальный университет, профессор кафедры истории таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17

Information about the author: Toirov Urvatullo - Tajik National University, Professor of the Department of History of Tajik Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki, 17

ДОРБОЗӢ ДАР ФАРҲАНГИ МАРДУМ

Равшан Раҳмонӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дор вожаи тоҷикӣ буда иншооти маҳсусе аст, ки аргамчинҳои гафсу маҳками пашмиро бар сари сутунчӯбҳои ба замин шинондашуда тараанг баста, дорбозҳо ба болои он баромада дорбозӣ менамоянд. Дорбоз дар болои дор хунари худро нишон дода, тамошобинро ба ҳайрат меорад. Ӯ касе аст, ки дар болои расани дор дорбозӣ мекунад. Ӯро расанбоз, ресмонбоз, симбоз низ мегӯянд, ки дар луғатномаи Деххудо чунин шарҳ ёфтааст: «Расанбозанд, ресмонбоз. Касе, ки рӯи ресмон биравад ва бозиҳо кунад. Онки дар болои ресмон корҳои шигифтовар кунад. Ресмонбозу бандбозу дорбоз ва он аз анвои бозигарон буд, ки чӯбҳо ё найҳое баланд бар ресмон дар замин устувор кунанд ва бар он ресмонҳо ва чӯбҳо ва найҳо бароянд ва анвои бозиҳо гарib кунанд ва онро дар урф ҳандафт гӯянд, ки талафгузи он бар гайр душвор аст... Дорбоз ресмонбозе, ки бар чӯби баланд савор шавад ва бозӣ кунад ва онро бандбоз ва расанбоз ва сорубоз низ гӯянд» [2, с.9017].

Дорбозӣ таҳминан ду ним то се ҳазор ҳазор сол пеш дар яке аз кишварҳои шарқӣ дар асоси бозиҳои навҷавонон ва ҷавонон, ки аз болои ресмон паридану ҷаҳидан яке аз саргармии онҳо буд ба вучуд омадааст. Пажӯҳандагон бар он ишорат менамоянд, ки шояд макони аслии дорбозӣ Ҳиндустон бошад. Шоири форсизабони Ҳиндустон Амир Ҳисрави Дехлавӣ ғоҳе дар ашъораш ба дорбозӣ ишорат намудааст:

Муҳолифи ту, ки бо дор мекунад бозӣ,
Бе пеши фитнаи қадри ту дорбоз ояд.

Модоме ки вожаи дор, дорбоз, дорбозӣ форсии тоҷикӣ аст, ин хунари ҷолиб дар байни тоҷикон аз замонҳои қадим шӯҳрат доштааст. Бидуни ҳеч шак дорбозӣ дар байни тоҷикони Осиёи Миёна густариш ёфта буд. Маҳз ба кор бурдани вожаи дорбозӣ бар он шаҳодат медиҳад, ки яке аз поягузорони дорбозӣ тоҷикон будаанд. Далели раднашаванда он аст, ки вожаи дорбоз ва дорбозӣ дар фарҳанги гуфторӣ ва навиштории тоҷикон роиҷ аст. Баъдан қавму миллатҳои дигари Осиёи Миёна ин вожаро истифда карда, дорбозиро равнақ баҳшиданд.

Дорбозӣ дар Осиёи Миёна аз замонҳои пеш вучуд дошта, дар асрҳои миёна густариш ёфтааст. Дар он асрҳо дар аксари шаҳрҳои Осиёи Миёна тоҷикон зиндагӣ мекарданд ва забони давлатӣ низ форсии тоҷикӣ буд. Дорбозон низ бештар тоҷикон буданд.

Дар замонҳои пеш дорбозиро расанбозӣ мегуфтаанд, ки хеле машҳур будааст. Яъне расанро (ресмонро) ба ду чӯб ва ё ду тарафи дараҳт ва ҷойҳои дигар баста расанбозон, ё дорбозон хунарнамоӣ мекардаанд. Аз ҷумла дар матни паҳлавии «Ҳусрави Қубод ва Ридак» аз расанбозӣ ба шакли «расанвочак» ёд шудааст [4, с.77]. Дар адабиёти классик вожаи расанбозӣ зиёд ба кор рафтааст. Аз ҷумла Низомӣ гуфтааст:

Анкабӯте шудам зи таннозӣ,
В-он шаби омӯҳтани расанбозӣ (Низомӣ).

Бар он фараз бе он ки андеша кард,
Расанбозии хиндуvon пеша кард (Низомӣ).

Воизи Кошифӣ дар «Футувватномаи султонӣ» ҳам аз расанбозӣ ва ҳам аз дорбозӣ ёдовар шуда, аз ҷумла дар қисмати ҳаштуми асараш, ки онро «Дар шарҳи раснабозон» гуфтааст, чунин овардаст: «Ва эшон бар сурат ва аҳли бозианд. Мадори кори эшон бар чуръат ва қувват аст, лочарам эшонро дар миёни аҳли зӯр навиштем. Бидон ки расанбозӣ кори азим аст ва аҳли ин кор бояд, ки мардуми покизарӯзгор бошанд ва ба сифати покӣ ва ростӣ муттасиф» [3, с.223].

Кошифӣ расанро ба таври муфассал шарҳ дода мегӯяд, ки «Расани борик, ки бар чӯбе ё деворе бастаанд, ишорат аст бар сироте, ки бар рӯи дӯзах қашидаанд. Ва дар аходис омадааст, ки он сирот аз мӯй бориктар аст ва аз шамшер тезтар ва ҳама касро гузар бар он хоҳад буд» [3, с.223].

Расанбозони замонҳои пеш дастони худро ба ду самт рост карда, ба мисли чӯби лангар, мувозинати худро дар болои расани дор нигоҳ медоштанд. Кошифӣ дар ин бора

гуфтааст: «Чунонки, расанбоз бе мизон натавонад рафт ва агар чунончи, зохиран мизоне ба даст надорад, дастхой вай мизон хоҳад буд. Чунончи, мурғонро дар паридан болҳои эшон мизон аст» [3, с.224].

Ба гуфти Кошифӣ расан дар замони Одам Сафиюллоҳ пайдо шуда ва расанбозӣ (дорбозӣ) аз Нӯҳ пайғамбар боқӣ мондааст: «...вақте ки оламро туфон гирифта буд ва он ҳазрат бо мӯминон дар киштӣ буданд. Чун муждай начот расид, расане, ки дар бодбони киштӣ буд, Нӯҳ алайҳиссалом даст дар он ҷо зад ва ба мили киштӣ баромад, то бубинад, ки об чи миқдор аст ва чи қадар рафта ва чи қадар монда ва замоне бар болои расан даранг кард ва аз ин тараф ба он тараф ҳаракат намуд. Ва гуфтанд хочаи олам саллаллоҳу алайҳи вассалам расанбозии анкабут, ки бар дари гор метанид, тафарруҷ фармуданд ва аз он ҷо осори қудрат мушоҳида намуданд, ки ҷонваре бад-он заифиро чи ҳис дода, ки бад-он наవъ корҳо кунад» [3, с.225].

Мушоҳидаи худро Кошифӣ чунин ҷамъбаст кардааст: «Агар пурсанд, ки расанбозӣ ба ҷӣ ҷиз тамом мешавад? Бигӯй: Ба се ҷиз. Аввал, ҳиммати ҳозирон. Дуюм, дуoi пешқадамон. Сеюм, покии дил аз занги ширк ва исён» [3, с.226].

Кошифӣ дар ҷои дигари асараи ишорат бар он мекунад, ки «дорбозӣ ба кӣ мерасад?» ва худ посух медиҳад, ки ба Нӯҳ ва ҳамчунин дар бораи маънии дорбозӣ нигоштааст: «маъний ин аст, ки мо аз ҳама ҷизҳо ростиро ихтиёр кардаему бардошта, чи дор шакли алиф дорад ва алифро далолат ба ростӣ бошад» [3, с.229].

Дар манбаъҳо «бандбоз» ва «бандбозӣ» низ ба маънии расанбозӣ ва дорбозӣ омадааст. Аз ҷумла Сӯзании Самарқандӣ дар бораи бандбозӣ чунин ишорате дорад:

Кунун ҳамчу бозигарон гоҳи қуштан,
Канад ҳимматашро ҳаме бандбозӣ.

Истилоҳи бандбозиро Дехҳудо бо истифода аз фарҳангномаҳои гуногун чунин шарҳ додааст: «Номи бозӣ аст, ки бозигарон ҷӯбе дароз ва бузург истода карда танобҳо мебанданд ва бозигаре сабӯи об пур карда бар он таноб медавад ва он бозиро ба истилоҳот бандбозӣ гӯянд. Қисме аз бозӣ ва барҷаидагӣ бар рӯи таноб. Амал ва шуғли бандбоз. Ресмонбозӣ, окрубосӣ (акрабатӣ), навъи намоиши варзишӣ, ки дар он шахс дар рӯи банд амалиёти баданий анҷом дихад ва ҳунарнамоӣ кунад. Бандбоз барои ҳифзи таодули худ рӯи банд маъмулан ҷӯбе дар даст мегирад. Дар бандбозӣ шахси дувум ба номи ёлонҷӣ (расанбози дигар – Р.Р.) вучуд дорад, ки дар саҳнаи замин зери банд адоҳои мазҳакӣ дароварад» [2, с.4356].

Бо мурури замон ба ивази расанбозӣ ва бандбозӣ истилоҳи дорбозӣ машҳуртар гардид. Дорбозӣ дар болои «дор»-и баланд ҳунарнамоӣ кардан аст, ки ҳоло марбути ҳунари сирӯ аст. Дорбоз дар болои дор дар ҳар ҳолате ҷисми худро, бо ҷӯби лангар дар мувозанат нигоҳ дошта, дар болои ресмон (ё расан) маҳорти худро нишон медиҳад.

Тибқи ишоратҳои навишторӣ дар даврони Темуриён қариб дар аксари ҷашиҳо дорбозонро меовардаанд. Дар ин бора дар «Зафарнома»-и Шарофиддини Яздӣ ва рӯзномаи сафари Испания Клавихо низ ишорат шудааст. Модоме ки дорбозӣ дар замони ҳукумронии Темуриён вучуд доштааст, ин маънии онро надорад, ки дорбозӣ ин ҳунари тоҷикӣ нест. Бидуни ҳеч шаку шубҳа дорбозони он даврон бештар тоҷикон буданд. Баъдҳо тадриҷан дар байни мардуми турктабор, аз ҷумла ӯзбекҳо низ густариш ёфт. Зимнан дар ин бора ба як масъалаи мӯҳим бояд ишорат кард, ки дар тӯли беш аз ҳазор сол мардуми эронитабор ва турктабор дар минтақаҳои гуногуни Осиё Миёна дар канори яқдигар зиндагӣ мекунанд. Дар ҳамаи кору фаъолиятҳои иҷтимоӣ шарик ҳастанд. Дар ҷунин ҳолат табиӣ аст, ки фарҳанги яке ба дигаре таъсир мерасонад ва яке аз дигаре меомӯзанд [ниг.: 1; 5].

Аммо ғоҳе дар воситаҳои ахбори ҳориҷӣ ишоратҳое ба назар мерасад, ки гӯё дорбозӣ фақат ба як миллат марбут бошад. Ҳатто ҷунин навиштаанд, ки дар асрҳои гузашта (дар қадом асрҳо маълум нест) дорбозҳои ӯзбек ба қишварҳои Ҳиндустон, Ҷин, Эрон, Афғонистон мерафтанд. Аввал, ин ишоратро дар асоси ҷӣ мегӯянд маълум нест. Дигар, онҳо аз кучо медонанд, ки он дорбозҳо ба қадом миллат тааллуқ доштанд?

Одатан дорбозҳо аз ҷои ба ҷои, аз шаҳре ба шаҳре бо гурӯҳи ҳунарии худ сафар мекунанд ва дар ҳар маконе, ки мардуми зиёд ҷамъ мешавад, ҳунарнамоӣ менамоянд. Бештар дар майдонҳои маҳсуси назди бозорҳо ва сайргоҳҳо. Дар гузашта, баробари омадомади Наврӯз, ба ҷисми дорбозон низ ба мисли сабзаҳои нафшукуфта ҷон медамид. Онҳо дар шаҳрҳои калон ҷанд рӯз пеш аз Наврӯз дар сайлгоҳҳо, дар бозорҳо ва дигар ҷойҳои

серодам дорхой бузурги худро ба замин устувор мекарданд. Худи ҳамин раванди устувор кардани дор барои мардум як тамоши ҷолиб буд. Онҳо дорро хеле зебо оро медоданд.

Дорбозӣ дар рӯзҳои таҷлили ҷаҳни Наврӯз яке аз тамошоҳои ҷолиб ва дидани будааст. Дор, дорбоз ва дорбозӣ аз замонҳои пеш яке аз ҳунарҳои хеле ҷаъзоби мардумӣ аст, ки имрӯз он бештар марбути сирк шудааст. Барои дарки бештари масъала аввал вожай дорро шарҳ медиҳем.

Дор, иншооти маҳсусе аст, ки аргамчинҳои гафсу маҳқами пашмиро бар сари сутунҷӯбои ба замин шинондашуда таранг баста, дорбозҳо ба болои он баромада, ҳунарнамоӣ менамоянд.

Тарзи соҳтани дори дорбозон чунин аст. Дар як тараф ду ҷӯби дарози гафсиаш (диаметраш) таҳминан 60-80-100 см ва шояд аз ин ҳам бештар ба шакли секунҷаи душоҳадор (дуқӯша) ба замин наасб карда мешавад. Дар тарафи дигар, ба муқобили он, айнан мисли ҳамон, ду ҷӯби дигар наасб мегардад. Гафсии ҷӯбҳо вобаста ба баландии дор интиҳоб мешавад. Маъмулан баландии дор аз 2-3, 8-10, то 20-25 метр аст. Дар кишварҳои ғуногуни олам дорҳое ба мушоҳида мерасанд, ки то 50 метр аст. Ин навъдорҳо дар дараҳо, дар байнин биноҳо соҳта мешаванд [ниг.: 1].

Дор ду навъ мешавад. Дори қалта ва дори баланд. Дорҳои баландро дар шаҳрҳои бузург, бозорҷоҳо, сайргоҳҳо, ҷоҳои серодам ба ҳусус дар рӯзҳои ҷаҳни Наврӯз соҳта, дорбозҳо дар он ҳафтаҳо ҳунарнамоӣ мекунанд.

Як навъи дигари соҳтани дор чунин аст, ки дар як тараф ду ҷӯбро ба замин наасб мекунанд, ки он шакли секунҷаро мегирад ва ду сари он ҷӯбҳои пайваст, чун душоҳа менамояд. Дар муқобили он, ҷӯбҳои гафси сутунҷӯби дорро, аз ҳар тараф бо ресмон, ҳоло бо симҳо таранг баста мустаҳкам менамоянд. Ин навъдорҳо андаке моил ба нишебӣ аст.

Дорҳои маъмулии баланд чунин ҳастанд. Устоҳо ҷанд ҷӯби дарози ҳаригӣ (боловӣ)-ро, ки таҳминан 7-8 метр аст, ҷорҷаро мекунанд, онро бо қандакорӣ оро медиҳанд ва барои баланд шудани дор ин ҷӯбҳоро ба яқдигар мепайванданд. Баландии он 15-20 ва шояд аз он ҳам бештар бошад. Ба сари сутуни дор як таҳтаи паҳн мезананд ва ба болои он ҳаймаи ҳурдакак ба мисли ғунбаз (қубба) месозанд. Баъдан парчаме соҳта онро ба сари он ғунбаз васл менамоянд. Тақрибан як метр поёntар аз ғунбаз ҷӯбе пайваст мекунанд, ки аз таҳтаи паҳни болои сутуни дор дарозтар аст. Ин ҷӯб ба шакли ҷалипо (салиб) ба сутунҷӯби аслӣ васл карда мешавад. Баъд ду сари ҷӯби поёнро, бо ду сари таҳтаи боло пайванд медиҳанд [ниг.: 1].

Ба тарафи дигар низ ба мисли ҳамин сутунҷӯбе месозанд. Ба ҷор тарафи сутунҷӯби асосии дор меҳҳои қалон-қалони ҷӯбӣ мезананд. Ин меҳҳо дар масофаи таҳминан то 10-15 метр аст. Аргамчинҳои дарозро таранг қашида, як тарафашро ба сари дор ва тарафи дигаршаро ба меҳҳо мебанданд, то ки сутунҷӯби дор устувор бошад. Бо вучуди ин як аргамчини нисбатан дарози дигарро ба масофаи таҳминан 25 метр ба муқобили сутунҷӯби дор, дурттар бурда ба меҳҳо қалоне мебанданд, ки дар он сутунҷӯбои аслӣ ва аргамчини дорбозӣ низ таранг қашида мешавад. Дар васати сутунҷӯб ва меҳҳо қалон ду ҷӯбро дар шакли секунҷа наасб менамоянд, ки сари ин ду ҷӯб ба мисли душоҳа аст. Ҳамон аргамчини дарозро аз болои ин душоҳа гузаронда то ғунбаз мекашанд. Дар қафои сутунҷӯби тарафи муқобил низ айнан ҳамин ғуна душоҳа наасб менамоянд, ки асосон вазифаи таранг нигоҳ доштани расани дорбозиро дорад. Ҳунарнамои дорбозон низ аз болои расани ҳамин ҷӯби секунҷашкали душоҳа шурӯъ мешавад. Ҳамчунин барои эҳтиёт расани аслиро аз ҷанд ҷо бо аргамчинҳо мепайванданд, то расан ҳангоми дорбозӣ начунбад.

Ба гуфти қалонсолон сутуни дор гафс ва мустаҳкам буда, аз ҷанд тараф бо аргамчину сим қашида шуда, дар меҳҳо баста мешавад. Имрӯзҳо сутунҳои дор бештар аз турбаҳои оҳанин аст ва бо симҳо васл мегардад, ки мустаҳкам бошад.

Ба пояҳо ва ё сутунҷӯби дор аз аргамчини паҳмин (ҳоло сим) тори аслии дор қашида мешавад, ки дорбоз ба болои он ҳунарнамоӣ менамояд. Ин аргамчинро низ пас аз ҳар ҷанд метр бо аргамчинҳои борик аз ду тараф қашида ба меҳҳо мебанданд, то ки расан, ё тори аслии дор начунбад.

Дар дорҳои баланд ба ғайр аз аргамчин, ё сими маҳсус, ки дар он дорбоз ҳунарнамоӣ мекунанд, таҳминан дар ду метр баландӣ як аргамчини дигар мекашанд ва дар он як ресмони дуҳалқадорро баста як тарафи онро ба камари дорбоз ва тарафи дигарашро ба ҳамон ресмони эҳтиётӣ мегузаронанд, ки агар иштибоҳе руҳ дихад, дорбоз ба замин наафтад.

Ҳамчунин барои ба дор баромадан норвони (ё зинаи) маҳсус месохтанд, ки он ҳам аз аргамчин буд. Тавассути ин зина дорбоз ба дор мебаромад. Дар болои сутунҷуби асосии дор айвончае месохтанд, ки дар он дорбоз менишаст ва аз он ҷо ба болои аргамчини дор ба ҳунарнамой шурӯй мекард. Дар болои ҳар ду сутунҷуби дор чӯбе ба шакли ҷалипо (салиб) баста мешавад. Дар ду тарафи ин чӯб аз аргамчин аргунчак месохатанд, ки дорбозон дар болои он низ ҳунарнамой мекарданд. Сари ҳар ду сутунҷуби дорро бо латтаҳои рангоранг оро медоданд. Ба дорҳои паст ин латтаҳо ба шакли парчам наасб мешуданд ва онҳо ҳангоми шамол шудан алвонҷ меҳӯрданд. Дар гузашта дар шаҳрҳои қалон дорро бо матоъҳои рангоранг оро медоданд, ки дорбозон дар он ҷо ҷандин рӯз ҳунарнамой мекарданд.

Масофаи байни чӯбҳои дор, таҳминан 5-8, 10-15 метр ва ғоҳе бештар аст. Ҳоло соҳтани дор дар сирк маъмул гардидааст. Дар байни мардум, ба хусус дар рӯзҳои Наврӯз, роҷеъ ба гузаштан аз таги дор боварҳое ҳаст. Мегӯянд, ки агар шахси бефарзанд аз таги дор, ё сутунҷуби аслии он, се маротиба, ё ҳафт бор гузарад, фарзанддор мешавад. Ё касе, ки аз тарс бемор шудааст аз таги дор гузарад сиҳат мешавад. Яке аз фазилатҳои дарбозии наврӯзӣ дар он аст, ки баъзе падару модарон кӯдакони худро аз таги дор мегузаронанд, то паҳлавон шаванд, ё дар оянда нерӯҳои фавқуттабиии заравар саломатии ўро ба ҳатар нагузоранд. Гӯё нерӯҳои асотрии ба инсон заравар аз дори дорбозони айёми Наврӯз метарсидаанд.

Баландии дорро ҳар гуна гуфтаанд, таҳминан то 25 метр будааст. Ҳунарҳои аслии дорбозӣ дар болои дор сурат мегирад. Дорбозон дар болои аргамчини тарангӣ қашидашуда, бо лангар ба пеш ва қафо медаванд, мечҳанд, дар пой лаъӣ ва ё ягон чизи дигар баста мегарданд. Чашмро баста, дар сар ҳалта пӯшида, дегро ба пой наасб карда ҳунари худро нишон медиҳанд. Дар таги дор сурнайнавозон, карнайнавозон, нақорачиён, доирадастон, ракқосҳо, ширинкорон, асқиябозон, масҳарабозон ҳунарнамой менамоянд. Ҳангоми дорбозӣ, дар зери дор дар майдони дорбозӣ, ҳунарҳои найрангбозон, чӯббозон, муаллақбозӣ, хирсбозӣ, морбозӣ, маймунбозӣ, аспбозӣ, бузбозӣ як ҷо намоиш дода мешавад.

Намоиши дорбозӣ ҳамеша бо ҳунарҳои дигари мардумӣ як ҷо баргузор мешавад. Дорбозҳое, ки дар нимаи аввали асри XX буданд, дар гуруҳи онҳо ҳунармандони гуногун ба мисли масҳарабозон, паҳлавонон, мусиқачиён, асқиягӯён, ҷашмандон ва дигарон низ ширкат менамуданд.

Дар дорбозӣ машқҳои мураккаб иҷро мегардад. Дорбозҳо ба болои китфи яқдигар баромада ба болои ресмон (расан) мегарданд. Аз ҷумла 4-5 нафар дар болои дор баромада ҳунари худро пешкаши мардум менамоянд. Ду нафар дар китф ва ё қаллаи яқдигар истод шуда, аз болои расани дори баланд аз як тарафи дигари дор мегузаранд.

Дорбоз маҳорати худро дар болои дор нишон медиҳад. Аз ин рӯ, ҳунари дорбозӣ нозуқ ва мураккаб буда, лаҳзаҳои ҳатарнок низ дорад. Дар болои дори баланд ҷунин амалҳоро иҷро мекунанд, ки бинанда ангушти ҳайрат мегазад: як дорбоз аз болои дорбози дигар, ки дар болои дор нишастааст ҷаҳида мегузарад; дар болои дор ғел мезананд; бо сар ба дор истода, пойро ба боло дароз менамоянд; дар сари китфи ду дорбоз ду таҳтана гузашта қӯпрук соҳта, дар болои қӯпруки таҳтагин рост меистанд ва ғайра. Ин навъ намоишҳоро ҳоло ҳам дар дорбозӣ метавон дид.

Дорбозӣ, ҳамчун ҳунари анъанавии мардумӣ, дар ҷашнҳо, сайругаштҳо ва маъракаҳое, ки дар назди бозорҳо, сайргоҳҳои маҳсус сурат мегирад. Дар ин мавридҳо онҳо дар байни мардум ҳунари худро нишон медиҳанд. Дар гузашта, дар асри XIX ва аввали XX шахсони сарватманд (мансаддорони амир, бойҳо ва дигарон) барои ҷашни тӯйи ҳатнаи писари худ маъракаи қалоне баргузор намуда, дар он низ ғоҳе дорбозонро даъват мекарданд.

Дорбозӣ дар натиҷаи рафту омадҳо дар қишварҳои шарқӣ паҳн гардидааст. Табиӣ аст, ки дор дар аввал паст ва тамринҳои нахустини он низ сода будааст. Бо гузашти замон дор баланд соҳта шуду анвои бозиҳое, ки дар болои он сурат мегирифт низ мураккабтар гашт.

Дар гузашта қасби дорбозҳо аз насл ба насл мегузашт ва ё гуруҳи дорбозон аз ҳешовандони созмон дода мешуд. Тибқи ишорати Амир Ҳусрави Дехлавӣ дорбозӣ дар асри ӯ ҳеле шуҳрат доштааст, ки аз ин рӯ дар ашъори худ ғоҳе ҳамчун воситаи тасвири бадей ба дорбоз ишора мекунад:

Мухолифи ту, ки бо дор мекунад бозӣ,
Ба пеши фитнаи қадри ту дорбоз ояд.

Дар замонҳои пеш аҳволи модии хунармандон чандон хуб набуд, ки дар ин бора дар осори таърихӣ ва адабӣ ишороти зиёд ба назар мерасад. Аз ҷумла Сайидои Насафӣ низ дар як байти худ ҷунин ишорате дорад, ки дар он қалимаи «дорбоз»-ро ба кор бурдааст:

Бахри рӯзӣ мекунам боғандагӣ ҷун анкабут,
Хона ҳамчун дорбоз аз ресмон бошад маро.

Дорбозҳо дар баҳорон, дар рӯзҳои Наврӯз тамошобинони зиёд доранд. Майдони дорбозии наврӯзиро хеле зебо оро медиҳанд. Дар рӯзҳои Наврӯз мардум низ бо ниятҳои нек ба тамошои дорбоз меоянд. Дорбозон ҳангоми оғози ҳунарнамоӣ дар пояти сутуни аслии дор меистанд. Пеш аз ҳунарнамоӣ карнайнавоз ҷанд дақика, созашро ба гирди худ ҷарҳ занонда, дар ҳаво нигоҳ дошта менавозад. Баъдан сурнайнавозу нақоразану масҳарабозон низ як лаҳза мардумро ҳушҳол менамоянд. Ба ҳусус масҳарабозон бо шӯҳӣ аз ресмони дор ё аз сутуни дор қапида, ба дор баромдан меҳоҳанд [ниг.: 6; 7].

Пас аз анҷоми навозиши қарнай яке аз масҳарабозон, ё ҳунармандон бо садои баланд ба дор баромадани яке аз дорбозҳоро эълон менамояд. Дар ҳамин лаҳза дорбози ҷавон аз устоди худ дуо гирифта, лангарҷӯб дар даст ба расани дор мебарояд. Одатан пойҳои дорбоз луч аст. Дорбоз бо садои дилнавози сурнай як-як ба пеш қадам гузошта, ба сари ҷӯби дуқушаи муқобили худ мерасад. Масҳарабозон бо дорбоз савол ҷавоб мекунанд. Аз ин тарик тамошобиноро ҳушҳол месозанд. Масалан:

Масҳарабоз: Ака дорбоз Наврӯз муборак.

Дорбоз: Раҳмат, ба шумо ҳам муборак.

Масҳарабоз: Бинед, мардум ҳама мисли баҳор шукуфтаанд. Боз ба ягона дуҳтараки Наврӯзмоҳ ошиқ шуда, наларзед.

Дорбоз: Худо нигоҳ дорад.

Баъд аз ҷанд лаҳзаи саволу ҷавоб ва шӯҳиҳои масҳарабоз, дорбоз ба тамошобинон таъзим мекунад, ки ин ишорате ба салом додан ба онҳост. Сипас дорбоз таҳти мусиқии дилнавози сурнай ба ҳунари дорбозии худ идома медиҳад. Дар як лаҳзаи муносиб дар байни дорбоз ва устод низ саволу ҷавоб сурат мегирад, ки хеле ҷолиб буда, ба ҳамон лаҳзаи намоиш мувоғиқ аст. Дорбозҳо бо навбат ба болои дор оҳиста мераванд, медаванд, бо ҷашми баста ҳунарнамоӣ мекунанд.

Дар гузашта, дар болои дор гурӯҳи дорбозон, ҳатто 5-6 нафар, низ ҳунари худро нишон медоданд. Ҳамчунин онҳо дар ҳамон баландӣ саҳнаҳои хурди завқоварро амалӣ иҷро мекарданд. Намоишномаҳое, ки онҳо иҷро менамуданд бо номи «Обкаш», «Чорсутун» машҳур буд. Дар Бухоро майдонҳои зиёд барои тамошо, бозорҳо ва ҷойҳои бисёри вактгузаронӣ аст. Аз ҷумла дорбозҳо низ дар ҷунин ҷойҳо ҳунари худро нишон медоданд. Тавре ки Н.Нурҷонов ишора намудааст дар аввали садаи XX дорбозе буд, ки Ҷӯра ном дошт. Ӯ хеле машҳур буд. Дар асл зодаи Бухоро буд, дорбозӣ номдор буд. Эшон дар рӯзҳои ҷашнҳои наврӯзӣ барои тамошбинон ҳунари худро нишон медод ва дар вактҳои дигар ширинии «оби набот» мефурӯҳт. Дор хеле баланд буд Ҷӯра нотарсонга ба он мебаромад. Костюми ӯ сурҳ буд, дар сарааш ҳам рӯймоли сурҳ дошт. Дар байни ӯ ва масҳарабозе, ки ӯ низ Ҷӯра ном дошт гуфтугӯ сурат мегирифт. Ҷӯра дар болои дор бо маҳорати баланд намоишҳои зиёдеро иҷро мекард. Масҳарабоз аз Ҷӯра пурсон мешуд, ки чи тавр қӯдакон аз бояғ ғӯра ва сабча медузданд. Дорбоз дар болои дор, ки дар он ҷо таҳтаи думетра баста шудааст, ин гуфтаи масҳарабозро моҳирона иҷро мекард. Ин дорбози моҳир бо шамшер бозӣ мекард ва ба таги поящ лаълие гузошта дар болои дор ин тараф он тараф мегашт. Аз рӯи эҳтиёт пои дорбоз ба расани дор баста мешуд. Вақте ӯ аз дор худро ба замин мепартофт тамошобинон дар ҳаяҷон меомаданд. Дар дар байни дорбоз, ки дар болои дор аст ва масҳарабоз, ки дар замин аст гуфтугӯе сурат мегирафт. Ин гуфтугӯ хеле ҷолиб ва барои тамошбинон таъсирбаш буд. Гуфтугӯ рамзу рози худро дошт ва ба забони тоҷикӣ сурат мегирифт. Масалан, масҳарабоз аз дорбоз мепурсид, ки ранги ҷелаки ин одам чӣ ғуна аст? Дар ин ҷо дорбоз ва масҳарабоз хеле моҳирона байни худ аз рамзҳои истифода мебурданд, ки қадом рангера ифода менамуд. Дорбози ҷашмашбаста аз он рамзе, ки пешакӣ байни онҳо муқаррар шуда буд, мефаҳмид, ки ранги ҳалат чӣ ғуна аст. Дар ҷунин ҳолат яке аз рамзҳои байни худ муқаррашударо ба кор мебурданд. Забони рамзӣ дар байни ҳунармандон, раққосон, лӯхтакбозон, навозандагон, маддоҳон, қаландарон низ вуҷуд дошт [ниг.: 5].

Тамошобинон ба ҳунари дорбозон бо ҳайрат менигаристанд. Дар байни мардуми Бухоро ва чойҳои дигар то имрӯз мақолҳои зерин вирди забони мардум аст, ки мегӯянд: «Дорбозӣ – ҷонбозӣ», «Дорбоза кафанаш дар гарданаш». Зарбулмасал ва мақолҳои «Дорбоза ҷонаш дар дасташ», ё «Чони дорбоз дар каф» низ дар байни мардумро иҷод аст.

Тамошобинон ба ҳунари онҳо мафтун мешуданд ва бо муҳаббат амали онҳоро ситоши менамуданд. Пас аз иҷрои ҳар намоиш «воҳ!», «уҳ!», «оғарин!», «ана ҳунару мана ҳунар!» гӯён мардум садо мебароварданд. Ҳангоми намоишҳои дорбозиҳои қадим ҳатман писараки хурдосоли тақрибан 5-6 сола барои намоиш додани ҳунари худ ба болои дори баланд мебаромад. Ин лаҳза барои тамошобин хеле ҳаяҷонвар буд. Дар он лаҳзасе, ки ин писарак ҳунари худро нишон медод ҳама сокит бо муҳаббат ба сӯи вай ҷашм медӯхтанд. Пас аз он ки дорбозписарак ба назди сутунҷӯби муқобилаш мерасид ҳама баробар гӯё як нафаси чуқур мекашиданд. Барои ташвиқи ҳунари ў кафкӯбӣ намуда, аз ҳар гӯша садо мебарварданду мегуфтанд: «оғарин! Аҳсан! Ба падарат раҳмат! Қоил кардӣ!»

Ҳунари дорбозӣ маъмулан дар майдони кушод баргузор мешуд, маоши онҳо низ ба таври озод ҷамъ мегардид. Тарзи ҷамъ кардани пул ғуногун буд. Яке аз масҳарабозон рӯймоле дар даст, ҳангоми як лаҳзай танаффус байни мардум мерафту маблағ ҷамъ меовард. Ҳар кас аз рӯи иммати худ пule ба он рӯймол мепартофт.

Тибқи мушоҳидаҳо шахсан роҳбари гурӯҳ, пас аз иҷрои дорбози хурдсол бо садои баланд мегуфт: «Худоҷон, дар ҳамин рӯзҳои наврӯзӣ писартлаб-ба, писар тяяд, дуҳтарталаб-ба дуҳтар тяяд, ҳар орзую ормоне, ки дар дил доред Худоё худовандо бароварда кунад. Бинед, ин бачаяки чун гули баҳорӣ шукуфон чӣ ҳунаре ба шумо нишон дод. Акнун шумо ҳам «ҳунар»-и худро нишон дихед! Ба шумо ҳам мисли ҳамин писар, Худо писар дихад! Худоё, худовандо, тамоми орзую умединӣ шумо бароварда шавад! Ҳар кас аз рӯи ҳимматаш чизе ҳиммат кунад!». Дар ин маврид яке аз ҳунармандон рӯймол ё доира дар даст дар байн мардум давр мезанад. Гоҳе масҳарабоз токӣ дар даст дар байни мардум рафта, бо шӯҳӣ ҳар чиз мегӯяд ва суханҳои ҳандадору қинояномез гуфта, аз ҳар кас пule мерӯёнад. Ба ҳар ҳол мардум аз рӯи имкони худ маблағе ба дорбозон медоданд, ки ин буд даромади онҳо [ниг.: 7].

Имрӯзҳо дорбозҳо ҳунарҳои пешини худро тақмил дода, ду пойро ба як ҷоми мисин андҳота дар болои дор мегарданд, бо туфли баландпошна дар болои расани дор роҳ мераванд, дар солҳои охир бо дучарҳа, бо курсӣ лағжида рафтанд, ҷашмро баста гаштан, дар болои аргамчин ҳунарнамоӣ кардан, ҷаҳидан ва монанди ин ба назар мерасад.

Дар гузаштаҳо тоҷикон Наврӯзро дар шаҳрҳои Осиёи Миёна беш аз 40 рӯз ҷашн мегирифтанд. Ба гуфти устод Айнӣ дар Бухоро ғоҳе беш аз 60 рӯз идома дошт. Дар рӯзҳои Наврӯз дар наврӯзгоҳ ҳунарҳо ва бозиҳои ғуногуни мардумӣ намоиш дода мешуд, ки яке аз он дорбозӣ буд, ки он пас аз ҷашн низ идома ёфта, мардуми зиёд ба тамошоя меомаданд.

То солҳои 50-60 садаи бист дорбозҳо дар Бухоро, Самарқанд, Ҳуҷанд, Истаравшан зиёд будаанд. Аз пурсишҳо маълум шуд, ки дарбозӣ дар аксари шаҳрҳои Осиёи Миёна вучуд доштааст. Дорбозони асосӣ тоҷикон будаанд. Тавре ки пирамардон ба мо гуфтанд, пас фавти дорбозчиёни пир ҷавонон ин қасбро идома надоданд. Ҳамчунин аз сабаби заҳмати зиёд доштанаш, дорбозӣ кам шуд ва дорбозчиёни асосӣ ба сирки расмӣ роҳ ёфтаанд.

Пас аз он ки Осиёи Миёна таҳти таъсири Русия қарор гирифт дорбозҳои Осиёи Миёна ба он қишвар низ сафар карданд. Дар солҳои 1771 ва 1785 ҳунарнамоии дорбозони Бухоро дар шаҳри Масқав сурат гирифтааст. Дар садаи 19 ва аввали 20 ҳунари дорбозӣ дар тамоми Осиёи Миёна густариш ёфта буд. Гурӯҳҳои ҳунарии зиёд дар ҳар ҷо ҳунарнамоӣ мекарданд. Дорбозӣ дар водии Фарғона ва баъдтар шаҳри Тошканд рушд кард. Дорбозҳои минақаҳои Бухоро, Самарқанд, Ҳуҷанд, Истаравшан заиф гаштанд. Дар нимаи аввали асри бист дорбозчиёни сайёр ҳар ҷо мерафтанду ҳунари худро намоиш медоданд, вале дар солҳои 70-90 суст шудан гирифт. Яке аз гурӯҳҳои машҳури ҳонаводагии дорбозон – Тошканбоевҳо (асосгузор Эғамбердиев Тошканбой, 1866-1963), ки дар Фарғона буданд бо мурури замон аз майдонҳои кушод ба саҳани сирк гузаштанд. Ҳоло дорбозон дорҳои калон ва ҳам дорҳои хурдро дар саҳнаи сирк месозанд ва дорҳои хурдро симдор мегӯянд [ниг.: 1].

Дорбозӣ маҳсусияти худро дорад, барои мардум завқи эстетики хосе мебахшад, ки он ҳангоми ба тамошобин пешниҳод гардидани ҳунари онҳо маълум мегардад. Аз тамошои дорбозӣ мардум завқ мебаранд. Онҳо аз маҳорати дар болои дор давидан, паридан ва ҷаҳиданҳои ғуногун, унсурҳои рақс ва гайра лаззат мебаранд.

Дар баландии то 20-25 метр ичро намудани ҳар гуна бозиҳо осон нест. Барои дорбозӣ лангар барои мувозинат хеле муҳим аст. Дар гузаштаҳо дорбозон бидуни ҳеч гуна воситаи эҳтиёт ҳунарнамоӣ мекарданд. Барои чунин ҳунар маҳорат, заҳмат, часорат ва иродай матин бояд дошт. Ҳангоми ичрои намоишҳои мушкил мусикии хос ичро мешавад. Масалан, дар вақти бозиҳои давидан дар болои дори ҳурд оҳанги шӯҳ ва ҳангоми ичрои амали мураккаб дар болои дори баланд оҳанги ҳазин ба монанди шашмақом ичро мегардад.

Дорбозӣ ҳамеша таваҷҷуҳи тамошобинро ба худ ҷалб намуда, ба вай таъсири нек мегузорад. Аз тамошои дорбозӣ бинанда аз як тараф часорат, нотарсӣ, далерӣ биомӯзӣ, аз тарафи дигар дар дили ӯ меҳр, муҳаббат, самимият, одамият пайдо гардида, рӯхияи ӯро болида менамояд.

Дорбозӣ аз ҷумлаи он ҳунарҳое аст, ки дар он байни ҳунарманд ва тамошобин иртиботи наздик барқарор аст. Ба ибораи дигар тамошбин низ то ҳадде дар ичрои амалҳои ҳунармандон ширкат менамояд. Мардум садоҳои ташвиқӣ, оғарин гуфтан, чак-чак задан ва аз ҳама муҳим аз ҷиҳати моддӣ дастгирӣ намудани дорбозон шарики онҳо ҳастанд. Гоҳе масҳарабозон аз байни тамошобинон касеро пайдо карда ба саҳани зери дор мебаранд. Гоҳе дорбозон ҷавонҳои танумандро барои ба дори ҳурд баромадан имтиҳон мекунанд. Аз аввал то охири дорбозӣ дар байни тамошобин ва дорбоз пайванди ногусастани аст. Тамошобинон бо меҳр ва эҳсосоти баланд ва ёрии моддии худ ҳунармандонро дастгирӣ менамоянд.

Дар гузашта дар шаҳрҳои бузурги Осиёи Миёна аксари дорбозҳо тоҷикҳо буданд. Дорбозҳо то имрӯз дар шаҳрҳои Душанбе, Ҳуҷанд, Панҷакент, Истарвашиан, Исфара, Ҳисор ва ҷойҳои дигар ҳастанд. Ҳоло дорбозҳо дар сирк фаъолият менамоянд. Аксари онҳо ба гурӯҳи ҳунарии сирк ҳамроҳ шуда ба комёбиҳо ноил гардидаанд.

Имрӯзҳо дар баязе минтақаҳо дорбозон ҳастанд, ки ба онҳо сангбардорон, паҳлавонон, масҳарабозон, ҷашмбандон ва дигар ҳунармандон шариканд. Дар наврӯзгоҳҳои қиҷвар, дар майдонҳо дар рӯзҳои Наврӯз ҳазорон тамошобинон ба дидани дорбозӣ омада лаззати маънавӣ мебаранд.

АДАБИЁТ

1. Абидов Т. Мастера узбекского цирка / Т. Абидов. – Ташкент, 1973.
2. Деххудо, А. Лугатнома. Ч.3. / А.Деххудо. – Техрон, 1373. – 1522 с.
3. Кошифӣ, Мавлоно Ҳусайнӣ Ваиз. Футувватномаи султонӣ / Мавлоно Ҳусайнӣ Ваизи Кошифӣ. – Душанбе: Дониш, 2010. – 320 с.
4. Мутуни паҳлавӣ (Тарҷума ва овонависӣ) / Гирдоваранда: Ҷомосп Ҷӣ Дастанур Манучехр Ҕи Ҷомосп Осоно. Гузориш: Саид Урён. – Техрон: Китобхонаи миллии ҔИҔ, 1371(1992). – 170 с.
5. Нурджанон Н. Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов / Н.Нурджанон. - Душанбе: Матбуот, 2001. – 288 с.
6. Раҳмонӣ Р. Дор чисту дорбоз кист? / Р.Раҳмонӣ // Ба қуллаҳои дониш. – 2016. – 5 март.
7. Раҳмонӣ Р. Дорбозӣ дар наврӯзгоҳ / Р.Раҳмонӣ // Ба қуллаҳои дониш. – 2016. – 30 март.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҕ.1. Дар зери таҳрири М.Шукуров, В.А. Капранов, Р.Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. - М.: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.

ДОРБОЗӢ ДАР ФАРҲАНГИ МАРДУМ

Дар мақола оид ба таърихи гузаштаи дорбозӣ ва истилоҳоти вобаста ба он маълумоти муфассал омадааст. Зимнан роҷеъ ба тарзи соҳтан, навъ, баландӣ ва шакли дор дар асоси санадҳои илмӣ сухан гуфта шудааст. Маълум мешавад, ки баландии дор то 20-25 метр будааст. Таърихи гузаштаи дорбозӣ ба пеш аз мелод мерасад. Дар матнҳои паҳлавӣ, навиштаҳои Ҳ.В.Кошифӣ, А.Деххудо ва дигар сарҷашмаҳо аз расанбозӣ ёд шудааст, ки ин ҳамон дору дорбозӣ мебошад. Дорбозӣ дар қиҷварҳои Ҳиндустон, Осиёи Марказӣ, Афғонистон, Эрон ва ҷойҳои дигар шӯҳрат доштааст. Дар мақола оид ба мавқei дору дорбозӣ дар фарҳанги мардум, диалогҳои байни дорбозон ва масҳарабозон, зарбулмасалҳо, шеъри шоирон оварда шудааст. Дорбозҳо то имрӯз дар шаҳрҳои Душанбе, Ҳуҷанд, Панҷакент, Истарвашиан, Исфара, Ҳисор ва ҷойҳои дигар ҳастанд. Ҳоло дорбозҳо дар сирк фаъолият намуда, аксари онҳо ба гурӯҳи ҳунарии сирк ҳамроҳ шудаанд.

Калидважаҳо: Дорбоз, мардум, фарҳанг, сирк, тамошобин, устоду шогирд, Наврӯз, реسمон, Кошифӣ, масҳарабоз, Осиёи Миёна.

«ДОРБОЗӢ» (КАНАТОХОДЕЦ) В НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЕ

В статье представлена подробная информация об истории канатоходцев в прошлом и связанных с ними терминах. При этом упоминалось о способе строительства, типе, высоте и форме «дор» (сооружение из жердей натянутого каната) на основании научных документов. Получается, что «дор» был высотой 20-25 метров. Прошлая история дорбозов (канатоходцев) восходит к временем до н.э. В пехлевийских текстах, трудах Х. В. Кошифи, А. Деххудо и других источниках упоминается о расанбози (канатоходцы), являющихся такими же, как «дор» и дорбози. Канатоходцы стали известными в странах Индии, Средней Азии, Афганистане, Иране и

других местах. Представлены статьи о роли палачей в культуре народа, диалоги палачей и клоунов, пословицы, стихи поэтов. Канатоходцы по сей день есть в городах Душанбе, Худжанд, Пенджикент, Истаравшан, Исфара, Гиссар и других местах. Сейчас в цирке работают канатоходцы, и большинство из них присоединились к артистической группе цирка.

Ключевые слова: канатоходец, народ, культура, цирк, зрители, учитель и ученик, Навруз, канат, Кошифи, клоуны, Средняя Азия.

"DORBOZI" (ROOPE WALKER) IN FOLK CULTURE

The article provides detailed information about the history of tightrope walkers in the past and related terms. At the same time, the construction method, type, height and shape of the "dor" (a structure made of poles of a stretched rope) was mentioned on the basis of scientific documents. It turns out that the "dor" was 20-25 meters high. The past history of dorboz (rope walkers) dates back to BC. The Pahlavi texts, the works of Kh. V. Koshifi, A. Dekhkhudo and other sources mention rasanbozi (rope walkers), who are the same as "dor" and dorbozi. Rope walkers became famous in the countries of India, Central Asia, Afghanistan, Iran and other places. Articles about the role of executioners in the culture of the people, dialogues between executioners and clowns, proverbs, poems of poets are presented. To this day there are rope walkers in the cities of Dushanbe, Khujand, Penjikent, Istaravshan, Isfara, Gissar and other places. Now tightrope walkers work in the circus, and most of them have joined the artistic group of the circus.

Key words: tightrope walker, people, culture, circus, spectators, teacher and student, Navruz, rope, Koshifi, clowns, Central Asia.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Равшан Раҳмонӣ* - Дошишгоҳи миллӣи Тоҷикистон, доктори илмҳои филология, профессор. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17.

E-mail: ravrahmon@mail.ru. Тел.: (+992) 919-89-02-08

Сведения об авторе: *Равшан Раҳмонӣ* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: ravrahmon@mail.ru. Тел.: (+992) 919-89-02-08

Information about the author: *Ravshan Rahmoni* - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: ravrahmon@mail.ru. Phone: (+992) 919-89-02-08

*Мисбоҳиддини Нарзиқул
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Муқаддима. Ато Мирхоҷа ба адабиёт аз роҳи шоирий ворид шуда, баъд аз он ки ҳамчун шоири муваффақ маъруфият пайдо кард, солҳои охир ба насли бадеъ рӯй овард. Чакидаҳои хомаи ў дар наср дар қолаби жанрҳои публисистӣ, ҳикоя, як қиссаи ҳаҷвӣ бо номи “Сагочак” [11], ду қисса барои бачаҳо таҳти унвонҳои “Маъсума” [14] ва “Садбарг” [13], драма [12] ва роман пешниҳод шудаанд. Роман дар коргоҳи эҷодии ў таҷрибаи нахустин аст. Романи то ин замон ягонаи ў “Саройи санг” унвон дошта, аз се қисм иборат аст. Таърихи навишта шудани қисмҳои ҷудогонаи асар дар поёни ҷилдҳо сабт шудааст, ки фарогири фосилаи замонии миёни 14-уми октябр 2014 ва 8-уми ноябр 2020 мебошад. Яъне, роман мазкур дар муддати ҳашт сол навишта шудааст. Ҳар се қисми роман ба тартиб солҳои 2018, 2019 ва 2020 ба зевари табъ ороста шуда, дастраси хонанда гардидаанд [15; 16; 17].

Романи “Саройи санг” аз ҷумлаи асарҳои муҳташами адабиёти мусоир дар мавзуи таъриҳ аст, ки бо паҳнои тасвири рӯйдодҳои замон, воқеиятҳои таъриҳӣ ва фарогирии масъалаҳои гуногуни алоқаманд ба зиндагии мардуми қӯҳистони Бадаҳшон, ба мисли мубориза ба муқобили ҳузури бегонагон дар сарзамини аҷдодӣ, ҳимояи марзу бүм, талош барои зиндагии ҳалолу осоишта, ҳифзи шарафу номус, риояти суннат, расму русум аз соири романҳои таъриҳӣ фарқ дошта, аз назари таҳқиқи бадеии рӯйдодҳои таъриҳӣ, маҳсусан, ҳифзи суннату оин ва расму русуми мардумӣ доманаи васеъ дорад. Ҳудуди нигариши нависанда ба воқеаҳои таъриҳӣ ва таҳқиқи бадеии масъалаҳо, ки дар бахшҳои ҷудогонаи он мавриди тасвири қарор дода шудаанд, мунҳасир ба фард мебошад. Аз ин ҷост, ки романи “Саройи санг”-ро аз ҷиҳатҳои гуногун: соҳтору муҳтаво, бандубости бадеъ, шаҳсиятофаринӣ, ҳифзи суннату оин ва расму русуми мардумӣ, унсурҳои фолклорӣ, забону тарзи баён ва вижагиҳои сабкӣ метавон мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дод.

Гузориши масъала. “Саройи санг” романи таъриҳӣ буда, мавзуи асосии он “сарнавишти пурфоҷиаи тоҷикони қуҳистони Бадаҳшон” ба муқобили зулму истибдоди ҳокимони давр ва “муборизаи ҷоннисоронаи ҳалқиятҳои ориёнажоди ин сарзамин” ҷиҳати ҳифзи “марзу бүми аҷдодӣ ва истиқлолияту ҳувият”-и миллии худ мебошад. Воқеаҳои таъриҳии роман дар асоси рӯйдодҳои таъриҳии миёни солҳои 1860-1880 асри XIX, ки дар қуҳистони Бадаҳшон ба амал омадаанд, дар мисоли тоҷикони Шӯғлон, ҳузури онҳо дар низоми сиёсии замон, равиши зиндагӣ, суннату оин, урғу одат ва муносибати онҳо бо ҳокимони давру ҳамсоягони наздику дур банду бости бадеъ шудаанд.

Хатти меҳварие, ки аз оғоз то анҷоми роман пайғирӣ мешавад, тақдири таъриҳии тоҷикони қӯҳистон дар маҳдудаи муайяни таъриҳӣ мебошад, ки ҳувияти онҳо ба гузаштаи таъриҳӣ бевосита алоқаманд буда, ояндаашон ба қӯшишҳои худашон бастагӣ дорад. Нуктаи муҳим сар нафаровардани мардуми сарбаланди қӯҳистон дар баробари зулму истибдоди ҳокимони бегона, роҳанамоиҳои пешвоёни маърифатпарвару пирони равшанзамир, ба монанди Сайд Фарруҳшоҳ, Сайд Саломатшо, охон Сайд Ҷаъфар ва паҳлавонони номвар, амсоли Ҷаҳонгир, Мирзоазиз, Манзаршоҳ ва дигарон аст, ки ҳамчун рамзи виҷдони бедори ҳалқ, нангӯ номус, мардию мардонагӣ, ҳомиҷои пуштибони мардум, часорат ва меҳанпарастӣ тасвир шудаанд.

Пешинаи таҳқиқ. Романи Ато Мирхоҷа “Саройи санг” бо пешгуфтори Нависандай ҳалқии Тоҷикистон Саттор Турсун бо номи “Достони родмардони қӯҳистон” оғоз мешавад [21, с.3-5], ки нахустин доварӣ перомуни асари мазкур ба ҳисоб меояд. Дар ин пешгуфтор чунин нуктаҳо дарҷ шудаанд: ба насли бадеъ рӯй овардани шоири маъруф Ато Мирхоҷа, муаррифии “Саройи санг” ҳамчун нахустин роман дар коргоҳи эҷодии нависанда, фарқи романни мазкур аз дигар оғаридони адабие, ки дар онҳо пораҳое аз ҳаёти сокинони Бадаҳшони асри XIX тасвир шудаанд, муруре ба моҳияти асар ва ишорае гузаро ба муҳтасари сужаи роман. Дар ҳақиқат, чунонки нависандай пешгуфтор таъқид мекунад, воқеаҳои тақдиризози мундариҷ дар романро касе ба монанди Ато Мирхоҷа ба қалам наовардааст. “Ин асари доманадор таъриҳӣ буда, – менависад ў,

– дар саҳифаҳои гарми он зиндагии пурмашаққати тоҷикони Шуғнонзами... ва муборизаи шадиди мардуми бандонгу номуси кӯҳистон алайҳи зулму истибоди ҳокимони худсари давр возех ба қалам омадаанд. То ҷое ки огоҳам, чунин воқиаҳои тақдирсозро дар адабиёти тоҷик касе аз нависандагон ба таҳқиқ нагирифтааст” [21, с.3]. Ба илова, ин роман аз таснифоту таҳқиқоту таълифоти хориҷиён низ ба кулӣ фарқ дорад.

Тақризи Қаландариён Ҳоким Сафар “Саробӯстони маънавии “Саройи санг” (ё ҷанд андеша перомуни романни таърихии Ато Мирҳоҷа “Саройи санг”)” ба ҷилди аввали роман навишта шудааст [8]. Ин тақризи пурбор ҳомили андешаҳои ҷолибе оид ба ибтикороти Ато Мирҳоҷа дар романни мавриди назар мебошад, ки муҳимтарини онҳоро, ки ба ҳукми бароати истеҳлоланд, чунин ҳулоса кардан мумкин аст: “Саройи санг” “яке аз муҳимтарин кӯшишҳои шоиста ва гарон дар бораи таърихи тоҷикони Бадаҳшон” аст; нависанда дар бисёр мавридҳо аз даҳолати завқ дурӣ ҷустааст, ки ин равиши баёнӣ бо мақсади муайян: баёни ҳақиқати воқеияти таърихӣ ба амал омадааст; агарчи перомуни давраи таърихии дар “Саройи санг” тасвир шуда асарҳои зиёди илмию таърихӣ навишта шудаанд, дар онҳо ихтилофу андешаҳои муғризона кам нестанд, бинобар ин, нависанда “бо овардани воқеаҳои таърихӣ тартибера риоят кардааст, ки хонанда зуд ба ихтилофу андешаҳои муғризонаи он асарҳо мутаваҷҷеҳ мегардад” [8, с.154]. Дар идома назари муқарриз ба муҳтавои роман бо таваҷҷӯҳ ба нақди таърихӣ ва асолати забону сабки баён ироа шудааст.

Мақолаи рӯзноманигори бознишаста аз ноҳияи Шуғнон Мирзоазиз Мирзоқандов таҳти унвони ““Саройи санг” – ҳамосаи рангини худшиносӣ” [10] аз он ҷиҳат ҷолиб мебошад, ки дар он романни “Саройи санг” ҳамчун ҳамосаи рангини худшиносии миллӣ муаррифӣ шудааст. Муаллифи мақола ҳақиқати дар асоси воқеияти таърихӣ навишта шудани романро аз қавли мӯйсафедон, аз ҷумла бобоёни худ, ки бевосита шоҳиди воқеаҳои таърихии мавриди назари нависанда будаанд, тасдиқ мекунад. Ҳамин тавр, аз андешаҳои шахсиятҳои огоҳ аз таърихи Бадаҳшон маълум мешавад, ки аксари шахсиятҳои дар роман тасвиршуда ҷеҳраи воқеӣ доранд. Аз ин ҷост, ки номи муаллифи мақола ба ифтихори яке аз шахсиятҳои асоси роман – Мирзоазиз гузошта шудааст.

Муҳаққиқ А.А. Абдулназаров дар таҳқиқи монографии худ, ки таҳти унвони “Танатологические мотивы в таджикской литературе XX-XXI вв.” ба забони русӣ ҷоп шудааст, боби алоҳидаеро ба таҳқиқи масъалаи низоми ангезаҳои маргбоварӣ дар романни “Саройи санг”-и Ато Мирҳоҷа баҳшидааст. Мундариҷаи боби мазкур, ки аз се фасл таркиб ёфтааст, чунин мебошад: “Система танатологических мотивов в романе “Саройи санг” Ато Мирходжа; Описание народных страданий в романе “Саройи санг”; Виды и функции поэтических вставок в романе “Саройи санг”: тема жертвенности и смиренного самоуничищения” [2, с.197-269]. Ҳамин муаллиф бо номи “Ангезаҳои танатологӣ” дар романни “Саройи санг” мақолае дорад, ки дар он мавзуи танатология (маргу мир) бар мабнои ҷузъиёти имконпазири дар роман тасвиршуда баррасӣ шудааст [1].

Муҳаққиқи романҳои таърихӣ дар адабиёти муосири тоҷик Замира Ҷулмасова дар ду мақолаи худ бо номҳои ““Саройи санг” – оинаи қаднамои Бадаҳшон” [22] ва “Вижагиҳои услубӣ ва фардияти сабки нависанда (андешаҳо дар ҳошияни сегонаи Ато Мирҳоҷа “Саройи санг”)” [23] романни мавриди назарро бар мабнои асосҳои маърифати насрӣ таърихӣ, сарчашмаҳои эҷод, ҳунари образофаринӣ, ишора ба тасвири бадеи манзаранигорӣ ва баъзе ҳусусиятҳои услубӣ баррасӣ кардааст. Дар мақолаи аввал ба таври равшан ба сарчашмаҳои эҷоди романни “Саройи санг” ишора шуда, ба сифати манбаъҳои асосӣ бархе аз асарҳои донишмандони таърихшиносу ҷомеашиноси ватанию ҳориҷӣ номбар шудаанд. Дар ниҳояти баррасӣ З. Ҷулмасова ба чунин натиҷа мерасад, ки “муҳимтарин вижагиҳои романни таърихӣ – тафаккури таърихӣ ва ҳаққонияти тасвири бадеии воқеият” дар романни Ато Мирҳоҷа “возеҳ ба назар мерасанд” [23, с.157].

Дар иртибот ба андешаҳои муҳаққиқи мазкур бояд арз кард, ки “Саройи санг” “сегона” ё “силсила роман” набуда, балки як асари томми бадеи мебошад, ки дар се қисм пешниҳод шудааст.

Мақолаи Исмоил Зарифӣ “Достони қаҳрамонон. Андешаҳо дар бораи романни “Саройи санг”-и Ато Мирҳоҷа” [6] фарогири бардоштҳои ўз аз мутолиаи қисми аввали романни “Саройи санг” буда, дар он асари мазкур ба сифати “беҳтарин дастоварди насрӣ давраи Истиқлол” муаррифӣ шудааст. Ишораҳои муаллиф оид ба диди шоирони нависада дар тасвири “расму русум ва таърихи як гӯшаи зебои диёр”, ҳудуди замонии воқеаҳои мундариҷ дар китоби якум,

номҳои маҳалҳои Бадаҳшон, ки дар асар зикр шудаанд, “образҳои типикунонидаи мусбати асар”, хунари портретофарии нависанда ва забони асар ба таҳқиқи амиқ ниёз доранд.

Дар ин мақола ба сарчашмаи асосии кори нависанда дар таснифи роман чунин ишора шудааст: “Роҳро барои эҷоди силсиларомани (?) “Саройи санг” “Таърихи Бадаҳшон”, ки ба қалами донишмандон Охон Шоҳфитур Муҳаббатзода ва Охон Сулаймон Қурбонмуҳаммадзода тааллуқ дорад, кушодааст” [6, с.13]. Нависанда қисми якуми романро ба хотираи дураҳшони маърифатпарварони бузург Охон Сулаймон Қурбонмуҳаммадзода ва Охон Шоҳфитур Муҳаббатшоҳзода бахшидааст.

Аз китоби дигаре бо номи “Таърихи Бадаҳшон” дар қисми сеюми романи “Саройи санг” ёд шудааст, ки ба қалами Санғмуҳаммади Бадаҳшӣ ва Фазалибеки Сурҳафсар навишта шудааст. Қисми сеюми роман “ба муаллифи китоби “Таърихи Рӯшон” Ҳайдаршо Муҳаббатшоҳзода ва нигорандай таъриҳчай Рӯшони асри XIX Лахман Ҳусейнзода” бахшида шудааст. Маълум мешавад, ки ҳар се асари мазкур дар таснифи романи “Саройи санг” аз ҷумлаи манбаъҳои асосӣ маҳсуб мешаванд.

Дар ин мақола номҳои Абдулҳамид Самад, Гулназар Келдӣ, Шамсиддини Солех, Суннатулло Ҷонбобоев, Сайфулло Маҳкамов, Шоҳзодамуҳаммад Шерзодшоев ва Ҳайдаршо Пирумшоев зикр шудаанд, ки онҳо низ дар бораи “Саройи санг” ақидаҳои худро баён кардаанд.

Андешаи зерини муаллифи мақолаи мазкур ба тавзеҳ ниёз дорад: “Дар навиштани асар нависанда усули ҳикоя андар ҳикояро истифода бурдааст, яъне ҳар боби асар сарлавҳаи алоҳида дорад. Китоби аввал аз шасту ду боб, яъне шаст ду ҳикоя иборат аст”. Дуруст аст, ки унсурҳои қисса андар қисса дар романи “Саройи санг”, агарчи камрангтар, қобили ташхис аст, вале сарлавҳаи алоҳида доштани ҳар боби асар нишонаи услуби мазкур набуда, ба моҳияти услуби қисса андар қисса ҳам даҳле надорад. Фаслҳои романро боб ва ҳар қадомро ҳикояи алоҳида номидан низ андешаи саҳҳ наменамояд.

Соҳтори муҳтавоӣ. Романи “Саройи санг” аз назари мавзӯъ асари таъриҳӣ буда, шомили воқеаҳои таърихие мебошад, ки аз ҳаёти пурфоҷиаи сокинони қӯҳистони Бадаҳшон гирифта шудаанд. Фосилаи замонии рӯйдодҳои таърихии дар роман тасвиршуда муайян буда, воқеаҳои таъриҳӣ наздики саду панҷоҳ сол қабл аз замони мо рӯй додаанд. Ҳодисаҳо ва воқеянятҳои таърихие, ки нависанда онҳоро аз диди таҳқиқи бадеъ тасвир ва баррасӣ кардааст, марҳалай мушаххаси таъриҳӣ: асосан, ҳукмронии сулолаи ҳокимони Шуғнон – Муҳаббатхону Юсуфалиҳон ва дар дараҷаи сонӣ, тоҷикони Бадаҳшон ва Шуғнону Ваҳонро, ки хироҷгузори Бадаҳшон буданд, ба намоиш мегузоранд. Дар он замон Бадаҳшон “давлати мустақил ҳисоб шуда, ҳудуди ғарбии он то Тахористон доман паҳн” мекард. Тақдир шахсиятҳои дар роман тасвиршударо ба сарзамиҳои Файзобод, Қобул, Бухоро ва Чин низ мекашонад. Шоҳи Файзобод – Миршоҳ, ки аз ду духтар домоди Абдурраҳимхон ва падарарӯси писари дуюми ў буд, ба Юсуфалиҳон кумак мекунад, то ў ба муқобили Муҳаббатхон омодагӣ бинад. Муҳаббатхонро мири Қундуз пуштибонӣ мекард. Бо пуштибонии англисҳо дар Қобули оҳири асри XIX ҳукумати афғонҳо шакл гирифта, ба тадриҷ “ба неруи муҳимми сиёсии минтақа табдил меёбад”. Афғонистон бо пуштибонию роҳнамоиҳои инглисҳо ба мулки Шуғнону Ваҳон ҷашм ало мекунад. Шоҳи Бадаҳшон – Маҳмудшоҳ ба Шуғнон лашкар мекашад. Муомилоти тиҷоратии Шуғнон то ба Бухоро ва ҳудуди Чин низ роҳандозӣ шуда буд. Тоҷики зарафшонӣ Муҳаммад Яъқуббеки Бадавлат мусулмонони Хитои Ғарбиро муттаҳид карда, ба номи Йеттишаҳр (ҳафт шаҳр) давлати алоҳида ташкил мекунад. Яъқуббек Қошғарро Йеттишаҳр номида буд.

Дар маркази чунин тағйироту барҳурдҳои сиёсию таъриҳӣ ҳалқ қарор дошта, тақдирни таърихии мардум дар шароити қуҳистон ва набардҳои хунин бо шеваҳои гуногун дар доҳили ватанашон ва хориҷ аз он, дар мулкҳои бегона, дар ғарбиӣ, гирифтӣ ва саргардонӣ рақам зада мешавад. Мардум зулму ситами золимонро баробар таҳаммул мекунанд. Ғуломӣ ниҳояти зулму ситам аст, ки ҳалқро аз зиндагии озоду мустақил маҳрум мегардонад. Намунаи бардагии инсон дар образи Мехрубон – Бонак тасвир шудааст. Ӯро падараш ба ивази як ҳалта гандум фурӯҳта буд, то фарзандони дигарро аз гуруснагӣ начот диҳад. Ба ивази васиҷае барои замин дар қалъаи Баҳрпанҷа ба ғуломӣ фурӯҳта мешавад ва ҳамин тавр, умри вай ба ғуломӣ дар дарбор мегузарад. Зиндагии дувачҳои баъзе одамон аз ночорӣ ва тарси шоҳу амалдорони вай сурат мегирад. Ҳатто мансабдорон, аз девонбегӣ то оксақолон, худро аз ҷумлаи шуғниёни “чафокашидаи бефарӯдрас”

медонанд. Сарлашкарони шоҳони Шуғнон, аз ҷумла Ҷаҳонгиру падару писронаш фарзандони диёри худ ва маҳз ҳаминҳо ба дарди ҳалқ марҳам буданд.

Фирор аз сарзамини ачдодӣ ва зиндагӣ дар ғурбат бахши муҳимме аз сохтори муҳтавоии романро ташкил медиҳад. Дар натиҷаи зиддиятҳои дарбори шоҳон ва дигар бархурдҳо шаҳди фирору ғурбатро ҳам шоҳу муқаррабонаш мечашанду ҳам ҳалқи одӣ. Мақсади шоҳи гуреза дубора ба таҳт соҳиб шудан аст. Ғарази фирмрориёни дигар, аз ҷумлаи мардуми одӣ, “саркӯб намудани шоҳи золими Шуғнон ва барқарор намудани адлу инсоф дар ватанашон” мебошад. Дигаргуниҳои ҷаҳон ва гардиши фалаки қачрафторро дар қаламрави Шуғнон танҳо чанд шахси соҳибхирад, аз ҷумлаи пирони мазҳабӣ ва тоҷирон, дарк мекунанд. Аммо ҳар нафаре, ки аз роҳи фирмрор ба мулки бегонаву ғурбат афтодааст, оҳиста-оҳиста, дар натиҷаи сӯҳбат бо атрофиён ва мушоҳида набзи ҷаҳонро дарк мекунад.

Низоми лашкардории мураттаб барои шоҳони Шуғнон бегона буд. Фирориёне ба мисли Доробшоҳ, ки ба сафи лашкари шоҳи Афғонистон ворид шуда, дараҷаҳои баланди сарбозиро соҳиб мешаванд, “бо шахси низомӣ будани худ ифтиҳор доштанд, либоси сарбозӣ барояшон ҷузъе аз муқаддасот ба ҳисоб мерафт”. Доробшоҳу дигар ҳамроҳонаш, ки дар он миён ваҳонихо, ишкошимихо, дарвозиҳо ва қирғизони Помир низ буданд, дар муҳити артиши бегона ҳамчун сарбози ҳақиқӣ тарбият ёфтанд. Онҳоро барои он тарбият карда буданд, ки нақшай асосии худро амалӣ кунанд. Нақшай чунин буд, ки бояд Шуғнону Ваҳону Помир, ки ҳар қадомашон ҳукумати алоҳида доштанд, бо марказияти Бадаҳшон дар як қаламрав муттаҳид мешуд. Рӯшону Бартангӯ Язгулом, ки ҷузъи Шуғнон буданд, низ ба Бадаҳшон бояд муттаҳид мешуданд. Дарваз ҳамчун қаламрави Бухоро боқӣ мемонд.

Зиддияти қавму қабилаҳои қирғизони кӯчии назди Помир бо тоҷикони кӯҳистон дар сохтори муҳтавоии асар нақш дошта, дар оғоз ба таври ишора ва дар оҳир дар қолаби воқеияти рӯйдод тасвир мешавад. Қирғизон дар роман ҳамчун қавми кӯchie тасвир шудаанд, ки ҳар кучо қадомашон расад, дар он ҷо бадбаҳтӣ пеш меояд. Ҳамин хислати сириштии қирғизон имрӯзҳо ҳам ба навъҳои гуногун идома дорад, ки шоҳиди бевоситаи он воқеаҳои марзии руҳдода миёни тоҷикону қирғизон аст. Дар воқеъ, “ин кӯчиёни хокираҳ”, ки дар тӯли таъриҳ “пур хоки моро бехтаанд”-у “аз хоки мо нон ҳӯрда”-анд, “Бо хуни мо омехта, моро ба хун омехтанд” [26, с.219].

Тоҷикон бо қирғизон аз ҷиҳати тарзи зиндагӣ фарқ доранд. Чунонки дар роман тасвир шудааст, тоҷикон дехқонӣ мекунанду зироат кишт мекунанд, vale қирғизон чунин амалро кори бехуда меҳисобанд. Барои он ки онҳо зиндагии кӯчӣ дошта, дар як мавзӯъ беш аз як моҳ намепоянд. Аз ҳамин ҷост, ки пиронсолони Помир масал задаанд, ки “ризқи тоҷик дар ҷояш, ризқи қирғиз дар пояш” [17, с.37]. Қирғизон барои пайдо кардани макони мувоғиқи зист ва ба даст овардани ҷароғоҳҳои беҳтар миёни ҳамдигар ҳам муноқишишаву ҷанг мекарданд.

Дар миёни тоҷикону қирғизон аз қадим то кунун пайвандҳои хешутаборию бародархондагӣ вуҷуд дошт, vale дар ҳар марҳала манғиатҳоҳоне будаанд, ки садди роҳ мешуданд. Чунонки нависанда тасвир кардааст, Муҳаммадкарими роҳзани горатгари бераҳм “қирғизонеро, ки бо тоҷикон паймони бародархондагӣ доштанд ё ҳафтоду панҷ дарра мезад, ё молашонро ба яғмо мебурд”. Худи қирғизони одӣ ба ваҳшонияти чунин авбошон ҳушбин набуданд. Аммо тоҷикон ҳамеша “ҳангоми ҳуҷуми роҳзанони қирғиз ба дехаҳояшон, муташаккилона ба ҷанг барҳоста, молу номуси худро муҳофизат мекарданд” [16, с.184].

Суҳанони зерини Манзаршоҳ, ки дар сарзаниши Дарвеш гуфта шудаанд, ба замони мо низ иртибот пайдо мекунад: “– Ман намегӯям ба рӯйи қирғизоне бидав, ки инсонгарӣ доранду намакҳалолӣ. Лекин оне, ки бо силоҳ ба сарат метозаду мулкатро кашида гирифтани мешавад, чӣ ёрӣ дораду чӣ бародарӣ?! Магар оини бародарӣ тасарруф кардани хонаи бародар аст?! Ҳамин корро бо ту ягон бартангие раво бубинад, бовар дорам, зиндааш намегузорӣ. Лекин қадом ёбой тамоми ватанатро гирифтан меҳоҳад, ту нону намак пеш меорӣ!” [17, с.164].

Манзаршоҳ қирғизонро ба ҳеч ваҷҳ бахшиданӣ нест ва барои ин асос ҳам дорад: “– Бубахшам?! – аррос зад Манзаршоҳ, – инҳо имрӯз туро ё мекуштанд, ё бадтар аз күштан – гулом мекарданд, аммо ту ин ноомурзидагонро бахшиданий?! Бо қадом рӯ? Бо қадом дил? Бо қадом виҷдон? Аз бахшояндагиатон қишлоқҳоятонро гирифтанд, айлоқҳоятонро зер карданд, намемонанд, ки дар хонаҳоятон осуда нафас бикашед, ҳатто номи деху дарёҳоятонро қирғизӣ карданд. Агар чунин корро дар мулки инҳо бикиунед, ҷӯчаи мурғатонро ҳам зинда намегузоранд” [17, с.174].

Тақдири баъзе персонажҳои асар аз ҳамин қавми қўчй иртибот мегирад. Сарвинозро, ки аз ду шавҳар шоҳбону буд, ҳамроҳи модараши қирғизони Марғов аз Сарез ба ғанимат гирифта, ба Аличур ва аз он ҷо ба Шуғнон интиқол дода буданд. Рӯзи сиёҳи Сарвиноз ба қасофати қирғизон сар мешавад ва то набарде, ки баъд аз солҳо тавассути Манзаршою Мирзоазиз барои рафъи қирғизони ғоратгари қўчй сурат мегирад, идома мейбад. Сарвиноз дар ҳамин набард падари худ – Пасорро пайдо мекунад, валие то охир дар ғами духтари зиндачудояш месӯзад.

Муносибати миёни мири Бадахшон – Маҳмудшоҳ бо Юсуфалихон, ба “саломи шоҳи Шуғнон омадани мири Бадахшон”, яъне ҳуҷуми бадахшониҳо ба Демурғон ва воқеаҳои дар ин росто ба миёномада баҳши муҳиммэ аз қисмати охири романро дар бар мегирад. Корвони дувоздаҳ ҳонаводай қўчронро роҳбаладӣ кардани Мирзоазиз, воҳӯриаш бо Манзаршоҳ, торумори қирғизҳои роҳзан ва бартараф кардани зарари қўчиён, воҳӯрии Сарвиноз бо падараши – Пасори қирғизкуш, оштии нангомези шоҳи Шуғнон бо Маҳмудшоҳ ва саҳт рафтани Манзаршоҳ бо Юсуфалихон хотимай соҳтори муҳтавоии роман ҳастанд.

Дар тасвири набардҳое, ки дар ҳамосаҳои таърихии насли мусоидир ҳондаем, тоҷирон аксар аз пайи суди тиҷоратии худ буда, барои онҳо масъалаҳои сарнавиштсози марбут ба ҳалқ, миллат ва ҳувият муҳим нестанд. Аммо дар романи “Саройи санг”, агарчи масъалаи васеъ кардани доманаи қаламрави тиҷорат дар миён аст, тоҷирон намояндаи вичҷони бедори ҳалқ ҳастанд. Дар роман ду тоҷири ба таври фаъол амалқунанда тасвир шудаанд, ки яке Газанфари Гундӣ ва дигаре Дарвеши Заршӯй мебошад. Аввалий ба тиҷорати коло машғул буда, дувумй аз оби рӯд тилло ба даст меорад. Барои Дарвеши Заршӯй, агарчи тиҷораташ зери хатар мемонад, ҳимояи як зани бадбаҳт, ки сар ба оstonai ў гузоштааст, номардии мутлақ менамояд.

Муҳокимаҳои рафтори баъзе шахсиятҳои роман, ба монанди ҳифзи амонати номуси каси дигар аз ҷониби оқсақол Булато, номуси духтари ғарib аз ҷониби Шоҳдаврон, муҳофизати ҳоҳари дӯст бо қўшиши Доробшоҳ ва намунаҳои дигар, ки дар ростои аҳлоқи инсонӣ ва буъди фалсафӣ сурат гирифтанд, дар соҳтори муҳтавоии роман нақши муҳим доранд. Чунин барҳурдҳо дар ростои манзalati сафову покӣ баррасӣ мешаванд. Баёни нуқтаи назари бархе шахсиятҳо дар ҳусуси масъалаҳои ақидатӣ ва маърифати дунёву уқбо низ дар ҳамин росто матраҳ мешавад.

Сужа ва бандубasti бадей. Романи “Саройи санг” бо таваҷҷуҳ ба воқеяиятҳои ҷудогонаи таърихӣ ва рӯйдодҳои ҳаётӣ ба тариқи фаслбандӣ танзим шуда, аз 122 фасл иборат аст: 62 фасл дар қисми якум, 35 фасл дар қисми дуюм, 25 фасл дар қисми сеюм. Тӯли фаслҳо гуногун буда, бар мабнои воқеаи мушахҳас ё силсилаи рӯйдодҳои ба ҳам алоқаманд шакл гирифтаанд. Фаслҳо тарзе танзим шудаанд, ки моҳияти рӯйдодҳо ва масъалаҳо зина ба зина – воқеа аз паси воқеа, андеша аз паси андеша, муҳокимаҳову натиҷагириҳо ва дар умум, аз тариқи таҳқики бадей – ошкор мешаванд.

Макони асосии барҳурдҳо боргоҳи шоҳони Шуғнон ва қаламрави онҳо мебошад: қалъаи маъруфи Баҳрпанча, ки дар деҳаи Баҳшор воқеъ аст ва қалъаи Саройи санг, ки болои қўҳпорае дар лаби дарёи Панҷ ҷойгир шуда буд, деҳоти ба онҳо тобеъ, ҳудудҳои марзӣ, ба мисли Сарез, ки бо қирғизони қўчй ҳамеша мушкилӣ дошт. Қаламрави Шуғнон аз сарҳади Дарвоз то Тағурмаи Чин ба шумор меомад. Доманаи тасвир вобаста ба амалиёти шахсиятҳо ба қалъаи Вомар, Файзобод, Бадахшон, Бухоро, Кобул ва Чин ҳам қашида мешавад.

Гардишҳои муҳим дар воқеабандии асар, пеш аз ҳама, ба подшоҳгардишҳо иртибот мегиранд. Тарафдорони шоҳи аввал ба ҷазо гирифтор мешаванд, муқобилонаш саркардагони ҳукумати подшоҳи тозачулус таъин мешаванд.

Зиддият ва ихтилоғи миёни шоҳон бо паҳлавонону мардуми одӣ, намояндагони зулму пешвоёни ҳалқ дар бандубости асар мавқеи муҳим дошта, заминai эҷоди тасвирҳои мутазодро таъмин кардаанд. Мардум аз аввал то ба охир нисбат ба Муҳаббатхону Юсуфалихон, разолату начавонмардӣ ва дастёрони бехираду қўри онҳо нафрат доранд. Монологи ботинии оқсақол Ширинбек пас аз кушта шудани Диноршо намунаи возехи тазодди байни шоҳу раъият мебошад: “Ҳамин қадар қадар доштаем дар назди ин модарзинокун. Падараши ҳам золим буду бобояш ҳам. Лекин ин безот аз ҳама гузаронд! Ҷӣ бояд кард? Агар илоҷе нақунем, сари ҳамаро ба ғарфара медиҳад. Афсӯс, сад афсӯс, Маҳмадазим кушта шуд. То ў зинда буд, ин падарсагу бародараши Асфалихон (манзур: Юсуфалихон – М.Н.) чилавашонро ин андоза сар намедоданд. Баъди сари ў дигар гўрашонро равшан диданд” [15, с.34].

Гиреҳи асосии зиддияти шоҳ ва ҳалқ дар он аст, ки шоҳони аслии Шуғнон аз ҷумлаи аҷдоди сокинони бумй буданд, ки намояндаи онҳо яке Сафар аст, ки ўро Абдурраҳимхон оқсақоли Виёд таъин карда буду Муҳаббатхон ба ҳалокат расонид, дигаре Хуршедшо, ки аҷдодаш ба шаҳмирони Шуғнон, сипаҳсолорони Тӯронзамин мерасид. Муҳаббатхону Юсуфалихон аз қавми бегона ва аз асолати подшоҳӣ бегона буданд, бинобар ин, ҳамеша мавриди нафрини ҳалқ қарор доштанд. Онҳо аз назари мафкура ва сурат ҳам аз мардуми маҳаллӣ фарқ мекарданд. Нишонаи тири онҳо, пеш аз ҳама, одамони баномус қарор мегирифтанд. Муҳаббатхон барои ба даст овардани ҳокимияти Рӯшон ба он ҷо лашкар мекашад, хун мерезад, бедод мекунад, ноогоҳон гумон мекунанд, ки Шуғнон бо Рӯшон ҷанг дорад, аммо дар асл чунин нест. Ҷанг миёни ду бародари бадсиришт сурат гирифтааст, на байни ду ҳалқ! Баръакс, ҳалқ дар ҳар гӯша ба дод омадаву дигар тоқати зулми шоҳро надорад!

Масъалаи муҳимми дигар дар зиддияти миёни шоҳон бо ҳалқ расму русум аст. Шоҳону навкарони онҳо, ки аз қавми бегонаанд, ба расму русуми мардуми бумй нафрат доранд. Мақсади ниҳонии онҳо ҷорӣ кардани расму русуми худ дар Шуғнон аст.

Иҳтилофи миёни пирони мазҳабӣ бо шоҳон, ки ҳақиқати он аз назари ақидатӣ, равишшиносӣ ва таъсиргузорӣ ба мафкураву куниши ҳалқ ошкор мешавад, масъалаи хеле муҳимме мебошад, ки дар соҳтори муҳтавоӣ ва бандубости роман чун лаъли Бадаҳшон медураҳшад. Таъсири сухани “як пир барои ҳазор-ду ҳазор буна қонун аст”. Амалий нашудани бисёре аз хостаҳои шоҳони Шуғнон ба ҳамин масъала бастагӣ дорад. Сифатҳои пир бо шоҳ дар муқобили ҳам қарор доранд. Пир дорои чунин авсофест, ки шоҳони бегонаи Шуғнон аз он бегонаанд: меҳрубон “на танҳо ба мардум, балки ба тамоми оғаридаи Худованд – ҳайвон, об, хок, замин, гиёҳ, ҳаво, ҳатто регу санг”, қудрати эҳсоси набзи ҷони ашёи олами дар назари ом сокиту бечон, ба гӯши дил шунидани забони онҳо, гуфтори гарму рафтори нарм. Пир бояд муридони хешро ба “худотарсӣ, кушодадилӣ, олиҳимматӣ, саҳоватпешагӣ, ҷавонмардӣ, ободкорӣ даъват намояд ва қабл аз ҳама, худаш ин атворро дошта бошад” [16, с.27]. Боргоҳи пир макону маъвои адлу доду лутғу дилсӯзию маърифат, боргоҳи подшоҳони замон маркази зулму фитнаву ғавғову ғайбату қуштору меҳнату навмедӣ аст.

Муносибати мардум ба ду боргоҳи ба ҳам зид чунин аст: “Вақте ки фуқароро он боргоҳи меҳнату навмедӣ (мурод боргоҳи шоҳон аст – М.Н.) хаста менамояд, ин даргоҳи раҳмату умед (манзур боргоҳи пир – М.Н.) дари худро ба рӯяшон мекушояд. То бидонанд, ки шоҳ дар сарояш ҷӣ даъвоҳо дораду пир дар сарояш ҷӣ давоҳо! Худованди дунё бо ҳалқ ҷӣ мекунаду Худованди уқбо ҷӣ!” [16, с.28].

Масъалаи муҳимми дигар дар иҳтилофи миёни шоҳу пир таъсири руҳонӣ ба шахсияти одамон аст. Шоҳ фақат бар ҷисми фуқаро таъсир расонида метавонад, руҳи мардум дар иҳтиёри пир қарор дорад. Аз ин ҷост, ки шоҳ аз мақоми пирон дар ҷомеа ва эҳтироми онҳо аз ҷониби мардум ҳамеша бим дорад. Пир вазифаи муҳимму муайян бар дӯш дорад: вай “ҳақ надорад, ки соате аз сарнавишти муридонаш дар ғафлат бошад”. Подшоҳон аз ин сифат маҳруманд. Маслан, аз воқеаи тақсими марз миёни русҳову инглисҳо пир барвақт оғоҳ буд, аммо ин рӯйдоди ҳаётан муҳим танҳо пас аз ҷанд моҳ ба гӯши Юсуфалихон мерасад.

Тасвиҳҳои фочиавӣ – қушта шудани шоҳу шоҳзодагон аз дasti бародарони таҳтҳоҳ, қасосгирии шоҳон дар баробари сокинони бегуноҳ, қушта шудани ҳалқ дар ҷангу задуҳурдҳо, одамчаллобӣ, марги иҷборӣ, ғаригӯрӣ – дар ҳатти асосии сужаи роман чун тори равшане имтидод дорад. Сухан аз бедоди шоҳу вайронии мулӯқ, саргузашти талҳи персонажҳо зиддияту бархурдҳоро тезутунд ва такмил медиҳад. Сокинони қуҳистон дар ҳолати шиддату ноумедӣ, ки дар натиҷаи ҷангҳои байниҳамдигарии шоҳони Шуғнон, бераҳмии амалдорон, вабоҳои саросарӣ, гуруснагиу қаҳтии даҳшатнок ва ҳаёти пурмашақат пеш меомад, таманни марг надоштанд. Баръакс дар ҳама вазъу пешомад роҳи ҳалосӣ ва илоҳи ҳалли мушкилиро ҷустуҷӯ мекарданд.

Дар асар қариб аз тамоми тоифаи мардуми қуҳистони Бадаҳшон ёд мешавад, ки баъзе аз онҳо, ба мисли шуғнониҳо, хуфиҳо, сокинони Баҳшору Вуж ва бартангииён ҳузури фаъол доранд ва бархе дигар ба муносибатҳои гуногун ёдовар мешаванд. Баҳшор пойтаҳти Шуғнон буд, бинобар ин, сокинони ин деха дар меҳвари бархурдҳо қарор доштанд. Макони таҷаммуи мардуми гуногун саҳни қалъа ва бозор аст. Масалан, дар мавриде барои дидани манзараи қатли осиён дар саҳни қалъаи Саройи санг чунин тоифаи мурдум ҷамъ омада буданд: поршиневӣ, сӯҷонӣ, шоҳдарай, ғундӣ, дармораҳтӣ, хуфӣ, рӯшонӣ, бартангӣ, ишкошимӣ, вахонӣ, язғуломӣ ва дарвозӣ

[15, с.13]. Намояндағони қавму қабилағои дигар, аз үмлай навкарони бегонаи шоҳони Баҳрпанча ва давлати Шуғнон, ба мисли қирғиз, қатаған, бухорой, дарвозой, қаротегинй, фархорй, қундузй, ёркандй, чатрорй, бадаҳшй, вахонй, қарлуқ, қалмоқ ва хитойй низ дар воқеабандиҳо ҳузур доранд.

Ҳар як ҳалқ хислату рафттору тарзи зиндагиу таомулоти ба худ хос дорад. Аз үмла, шуғнониҳо баору номус, кордуст, ободкоранд, паҳлавонони номдор аз миёни ҳамин ҳалқ бархостаанд, хуфиён ҳалқи муттаҳиданд, ҳар кас барои рафтораш дар назди ҷамоат ҷавоб медиҳад, онҳоро мардуми хушпоюқадам мегӯянд, бартангииён ҷавонмарду инсондусту зинҳордоранд ва ғайра. Шуғнониён дар баробари забонашон эҳтироми маҳсус қоил ҳастанд. Касеро, ки дар байни онҳо зиндагӣ кунаду бо забонашон гап назанад, бегона мөҳисобанд. Сифати муштараки ҳамаашон дар роҳи муҳофизати нангу номус муттағиқ будани онҳост.

Таомули хонаводагӣ, аз үмла муносибати аҳли хонадон нисбат ба яқдигар, ҳузури зани бевамонда дар хонаи шавҳар, сариштаи умури хонадорӣ, доностани қадри мөҳмон дар танидани тору пуди асар ҳамчун масолехи зарурӣ истифода шудааст. Ба муносибатҳои гуногун дар ин замина ишораҳои муҳим дарҷ шудаанд. Диљи падарарӯс ба арӯси хонадон, ки дар бисту ҷорсолагӣ бо як фарзанд бёва мондааст, падарвор месӯзад. Намехоҳад, ки ҷавонии келинаш дар хонаи ӯ ҳазон гардаду ӯ зомини бахташ бошад [15, с.81].

Барои баёни равшани моҳияту мақсад ва қашғу таҳқиқати воқеаҳо, илова бар усули таҳқия, нависанда дар таҳқими бандубости асар аз равиши баёни нақл аз қавли персонажҳо (нақли мустаким ва пурсишу посух), услуби қисса андар қисса, баёни саргузашти шаҳсиятҳо, ривоят, тасвирҳои равоншиноҳтӣ ва боварҳои мардумӣ низ истифода кардааст.

Таҳқиқи бадеии ҳусусиятҳои равоншиноҳтии рӯҳияи мардуми кӯҳистон, ки дар роман мавқеи муҳим дорад, баррасии ҷудогонаро тақозо дорад. Ин масъаларо метавон ба равиши баррасие, ки А.А. Абдулназаров дар мавриди низоми ангезаҳои марғбоварӣ анҷом додааст, ба риштаи таҳқиқ қашид [2, с.197-269]. Як мисол меорем. Кӯҳистониён гӯру қафани одами ғарифро кори савоб медонанд. Ин дар ҳолест, ки одами ғариф навкарест, ки ба сари онҳо тоҳтаву бедодгарӣ карда ва ҳангоми задухурд чон бохтааст. Аз рӯйи ҳамин таомул аст, ки Додмаҳмади гирифтор ба тухмату бандӣ намози ҷанозаро мөхонаду “занон ба навҳаву лоба навкареро, ки метавонист ҳар яки онҳоро дар хонаашон даст баста, асиру ғариф гардонад, ба роҳи охират гусел карданд” [15, с.212-213].

Яке аз роҳҳои баёни ҳолати ҷавонии шаҳсиятҳои асосии роман дар эҳсос ва монологи ботинии онҳо зоҳир мешавад. Масалан, ҳузури Сарвиноз дар қалъа ва миёни мардуми одӣ аз роҳи қиёс чунин баён мешавад: “Эҳсоси хушбахтии раҳидан аз ӯқбайни чаҳордевори Саройи санг дар тамоми вучудаш ғанҷ мезад.

Чӣ нашъае доштааст одами одӣ будан!

Подшоҳи тану ҷони худ будан аҷаб лаззате дорад!

...“Чи ҳалқи Худотарсанд инҳо! На онҳое, ки начотам доданд, на инҳо кисаро даст назаданд”, – ҳайратзада ба худ андешид зан. Рӯзе нест, ки ҷавонмарӣ, инсондустӣ ва зинҳордории бартангииён Сарвинозро ҳайрон насозад” [16, с.201-202].

Ҷанбаҳои паёмовар. Паёми аслии романи “Саройи санг” мисли соири осори ҳамосии мансур, пеш аз ҳама, маърифати бадеии таърихи гузашта, ҳифзи марзу буми аҷодӣ, эҳтироми Ватан ва талош барои ҳувият мебошад. Ватан дар роман қаламрави Шуғнон аст, муҳофизони асосии он – паҳлавонони номвар. Паҳлавонон – Ҷаҳонгир дар замони ҳукумати Муҳаббатхон, Манзаршоҳу Мирзоазиз дар давраи Юсуфалиҳон – ҳомии Ватан ва рамзи қуррату виҷдони бедори ҳалқ мебошанд. Ҳавои Ватан барои онҳо қуввати қалб ва равшанини дидагон аст. Аз обу ҳавои форами диёр на ҷисм серӣ дораду на ҷон.

Дар заминай ҳаводиси роман ва муҳокимаи рӯйдодҳо ҷунин ғояҳо ҳам матраҳ мешаванд, ки онҳоро метавон ҳамчун паёмҳои муҳим муаррифӣ кард: паҳлавонон ҳамеша пуштибон ва намояндаи ҳалқанд, падар пушту паноҳи хонадон аст, модар фариштаи роҳнамои фарзанд ва содиқу муҳофизи шаъну шарафу номуси мард аст, ҷавонмард дар ҷустуҷӯи ҳақиқат талош мекунад, мансабу вазифа барои осон кардани зиндагии ҳалқ аст, на барои зулму тааддӣ, замин тоқати бардошти золимонро надорад, мардони кӯҳистон номуси ҳимояи мамлакати ҳудро доранд.

Суханони зерин дар тақвияти паёми аслии асар бисёр муҳим буда, ба замонаи мо низ муносибате доранд:

Одамӣ дар дунё ё номи нек боқӣ мегузорад, ё бад. Беҳтар он аст, ки номи одамро ба некӣ баранд.

“Барои ҳифзи мамлакат одамони ғаюр лозиманд, на тандеху беҳамият... Мулке, ки сипоҳи ғайр дорад, хайр надорад” [16, с.26].

Дар ҳама кор инсоғу додро нигоҳ бояд дошт, ба факирон зулм накунӣ, зулм намебинӣ!

“Духтарам, ба молу давлат дил набанд, дил ба Худо бибанд” – сухани шоҳ Абдураҳимхон, ки ҳангоми бадарға карданаш ба дехаи Баҷув дар хитоб ба духтараш гуфта буд.

Сунниёну исмоилиён бо ҳам дар мудорову муросо зиндагӣ карда, ба эҳтироми суннату русумоти мазҳабии ҳамдигар одат кардаанд.

Худованд “барои ҳар қавме дар ин дунё макони хоссе оғаридааст, ки ватан ном дорад. Ҳар қавме бо ватани худ зинда аст”. Муҳофизати Ватан баробар ба ҳифзи номусу нанг аст!

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар роман ба он ишора мешавад, аз ҷониби бегонағон иваз кардани номҳои аслии маконҳои тоҷикнишини қуҳистон мебошад. Қирғизон номҳои Савноб, Рӯҳч, Пасор ва мавзеъҳои дигарро тағиیر дода, номҳои қирғизӣ додаанд [17, с.157]. Манзаршоҳ, вақте ки аз ин вазъ оғоҳ мешавад, мардумро накӯҳиш мекунад, ки шумо қирғиз набошед, ки номи аслии диёратонро талафғуз карда натавонед.

Ҳунари шаҳсиятофаринӣ. Теъоди образҳо ва персонажҳои “Саройи санг” хеле зиёданд, vale дар он миён шаҳсиятҳо, ба монанди Ҷаҳонгир, Маҳмадазим, Маҳмаднасим, Мирзоазиз, Манзаршоҳ, Хуршедшоҳ, қозӣ Давруқ, оқсақолон Исҳоқ, Сафар, Ширинбек, Муборак ва ҳамандешони онҳо, аз як тараф, Абдураҳмонҳон, Муҳаббатхон, Юсуфалиҳон ва муқаррабони онҳо, ба мисли ҷаллодҳо Салору Эҷабу Занҷир, сипаҳсолор Отизул, Ношак, Ханҷартилло, улҷакидор Абузар, амири Бухоро Сайид Музаффариддин ва муқаррабони дарбори вай, Курбонҷон-додҳоҳ (шоҳбонуи Алай), амирони Файзобод – Ҷаҳонгиршоҳу Маҳмудшоҳ, аз тарафи дигар, Сайид Фарруҳшоҳ, Сайид Саломатшо, охон Сайид Ҷаъфар, Соҳибназари Қаландар, аз ҷониби сеюм, Ҳочимуҳаммад, Девонашоҳи меҳмонкӯб, Кеке, Икронбегими сӯғимашраб ва Мирҷамоли исонафас, аз ҷониби чорум, ҳузур доранд, ки тору пуди асар бо ному амалу ҳузури фаъоли онҳо танида шудааст. Образи занон ҳам – аз ҷумлаи модарону ҳоҳарону духтарони персонажҳои асар – дар роман оғарида шудаанд, ки аксар низоми зиндагии хонаводагиро ба уҳда дошта, дар муносибат ба шавҳар, фарзанд, аҳли хонавода ва дӯстдошта тасвир шудаанд. Баррасии ҳар қадом аз образҳои номбаршуда таҳқиқи чудогонаро тақозо дорад. Барои намуна танҳо ба баъзе маҳсусиятҳои образҳо аз назари ҳузури онҳо дар гиреҳбандии воқеаҳо ва ҳунари шаҳсиятофарии нависандагони ишора мешавад.

Яке аз шаҳсиятҳои асосии роман паҳлавон Ҷаҳонгир писари Фаромурз буда, асар бо тасвири вазъи рӯҳии вай, пас аз баромадан аз дарбори шоҳ Муҳаббатхон, сар мешавад. Аз ҳамин ҳусни оғоз зиддияти миёни Ҷаҳонгир, ҳамчун рамзи вичдони бедори ҳалқ ва Муҳаббатхон, тимсоли зулму бедод ва дарбори вай ҳамчун сарҷашмаи бадбаҳтии мардум, ошкор мешавад. Шоҳ меҳоҳад бандиёни бегуноҳро ба ҷурми суиқасд ба ҷонаш бикушад, vale паҳлавон, бинобар он ки ба бегуноҳии онҳо боварӣ дорад, дар муқобили шафоати онҳоро металабад. Дар ҳолати зарурӣ адаби намояндагони шоҳро дода, мардумро ба муқобили зулму бедод бармеангезад. Суханони Ҷаҳонгир ҳамеша ба мардум рӯҳия медиҳад: “– Ҷанг мекунем. Мо бештар ҳаққи қасос дорем, – овозашро баланд карда гуфт Ҷаҳонгир. – Чи силоҳе дошта бошед, омода кунед. Вақти шуғниzarба расид! Мо ҳамон шугниҳои бебокем, ки бобоҳоямон сад сол пеш лашкари хитойиҳоро шикастанд, мо он мардумем, ки манҷуриҳоро то Саракӯл пешандоз карда, мағлуб ва Ёркандро аз пойи номуборакашон пок кардем. Дигар тан ба хориу зиллат намедиҳем!” [15, с.151].

Ҳамин даъват барои мардум номай нангу номус мегардад. Ҳуди Ҷаҳонгир то охири асар ҳамчун рамзи паҳлавонию қудрат ва ҷавонмардӣ дар забонҳо боқӣ мемонад. Дар муқобили Ҷаҳонгир ҳеч кас қад алам карда наметавонад. Вақте ки Занҷир ҷаллод Мирзоазизи ҳанӯз наврасу охонашро ба ҳабс мегирад, ҳама аз бими Ҷаҳонгир дар таҳлука меафтанд. Ҳуди Мирзоазиз аз зиндан мегурезад ва дар беруни дарвозаи қаср бо бобояш – Ҷаҳонгир дучор мешавад. Раҳӣ аз зинданро Ҷаҳонгир корнамоии нахустини Мирзоазиз дониста, дар ҳузури ҳама баракаташро ба набераи ҷасураш мебахшад. Ҷаҳонгир дар муҳорибаи назди Баҳрпанҷа заҳмӣ

мешавад ва бо ҳамон ҷароҳату озор “ҷони ширин бадани нозанинашро тарк” мекунад. Мирзоазиз кори Ҷаҳонгирро идома медиҳад.

Корномаҳои Мирзоазиз ҳамеша ҳамрадифи номи Ҷаҳонгир зикр мешаванд, ки бесабаб нест. Ҳунарҳои паҳлавонию майдондорӣ: шамшерзаний, асбдавонӣ, гӯштингирӣ ва найзазаниро Ҷаҳонгир ба Мирзоазиз ҳанӯз аз ҳафтсолагиаш омӯзонида, аз натиҷаи кораш қаноатманд буд. Мирзоазиз ба монанди бобо ва падараши нотарсу паҳлавон ба воя мерасад. Аз мактаби охон Мулло Хишол дар баробари дониш дарси шуҷоату мардонагӣ омӯхта буд. Охон ҳангоми таълими достони “Комуси Кушонӣ” ба Мирзоазиз чунин таъкид карда буд: “Чӣ қадар тавонӣ, азбар кун. Маънояшро фикр куну дон. Ту ки паҳлавон ҳастӣ, корномаи паҳлавонони “Шоҳнома”-ро омӯзу ба онҳо пайравӣ кун” [15, с.245]. Қудрати ҷисмонию тавонони Мирзоазизро мардум ба қудрати Рустаму Исфандиёр монанд мекарданд. Бобою набера тимсоли хонаводаҳои асилае ҳастанд, ки дар пойдории суннатҳои аҷодӣ талош меварзанд. Номуси кишвар, пеш аз ҳама, дар дасти ҳамин нафарон аст.

Ҳамин тавр, образи Мирзоазиз дар такмили шахсияти бобояш – паҳлавон Ҷаҳонгир оғарида шудааст. Ҳузури Мирзоазиз аз аввал то охири роман мушоҳид мешавад. Вай аз ҳурдӣ шоҳиди бедоди шоҳону амалдорон ва бадбаҳтиҳои мардум буд, аз ҷумла: марги падараши – Маҳмаднасим, ки “Мирзоазиз ҳанӯз таваллуд нашуда, дар ҷониши нобаробар бар зидди қатағанҳо кушта шуда буд”, қатли амакаш – Маҳмадазим, ки сарлашқари шоҳи Шуғнон буду дар ҷониши кушта шуд, эътибор надодани шоҳ ба сухани бобояш ва “ба замин задани обрӯи паҳлавони солҳӯрда” дар мавриди ҳостани шафоати бандиён, улҷаҳӣ кардани духтарону писарон, шоҳиди ҷазо додани маҳбусони шоҳон, тирборони ваҳшиёнаи одамон аз ҷониби шоҳ Муҳаббатхон, ки онро таърихи Шуғнон ёд надоштааст, дилкаф шудани падарону модарон аз ғами кушта шудани фарзандони бегуноҳашон, барои бурдани зане бо мардум ҷониши кардани ду навкар ва ғайра. Бо мушоҳидони чунин манзараҳо вулқони нафрот нисбат ба шоҳу амалдорони вай дар дили Мирзоазиз ҷӯш мезанд. Аз ҳамон ҳурдӣ, ки ҳанӯз нуҳ сол дошт, бо зиракӣ ва зӯри ғайриодӣ улҷаҳидорро аз ҳар ғалтонда, аз банди фиребу найранг раҳо мешавад, дар дувоздаҳ-сездаҳсолагиаш навкарони шоҳро мағлуб ва Рӯзабегими фалаксароро аз асорати онҳо раҳо мекунад, Мулло Хишолро аз ҷониши Занчири ҷаллод озод мекунаду адаби вайро медиҳад, ҷор паҳлавони ҳамроҳи Занчири дубора ба мактаб омадаро хунину заҳмӣ мекунад, дар набарди назди қалъаи Баҳрпанча ба бобояш ёрдам мекунад...

Баъд аз он ки Мирзоазиз пас аз марги Ҷаҳонгир мустақилона ба сари кор омад, рӯзи аввали ба мансаб расидан шоҳиди куштор ва дарра задан гардид. Он мавқеъ ҷавон буд, аммо дарк кард, ки на ҳамаи ҳукмҳои шоҳ аз рӯйи адолат аст. Бераҳмии Юсуфалиҳон нисбат ба мучримон ва онҳое, ки ба баҳонае зери шубҳа қарор доштанд, ба Мирзоазиз писанд набуд. Дар ин ҳолатҳо вичдони ҷавон ӯро азоб медод. Ҳусусан, дуои бади модаре муштипар ӯро зиёд азият мекард. Дар як паҳлуи тарозу вичдон ва дар паҳлуи дигари он иҷрои супоришҳои шоҳ меистод. Амири шоҳ, вичдон, ҳақиқати ҳол ҳамеша Мирзоазизро дунбол мекарданд. Ниҳоятан ба хуносай дуруст омад. Минбаъд бо истифода аз мансабу мақоми давлатиаш ба муқобили бадбаҳтиҳо ва фалокатҳо аз аввал боэҳтиёт, сонӣ бочуръатона қад алам кард. Ба хотири хушбахтии мардум шоҳро ҳам фиреб медиҳад. Масъулияти охирини Мирзоазиз, ки аз ҷониби Манзаршоҳ ба ӯ voguzor мешавад, ҳифзи сарҳад ва гирифтани пеши роҳи кирғизон аст.

Дар роман образи шоҳони Шуғнон – Абдураҳимхон, Муҳаббатхон, Юсуфалиҳон, шоҳи Бадаҳшон – Маҳмуд, амири Бухоро – Сайид Музаффариддин, Қурбонҷон-додгоҳ (шоҳбонуи Алай), амирони Файзобод – Ҷаҳонгиршоҳу Маҳмудшоҳ, роҳбари давлати Йеттишаҳр дар Ҳитои Гарбӣ – Муҳаммад Яъқубеки Бадавлат оғарида шудаанд, ки сеи аввал намоди зулму истибдоду даҳшат ва камхирадиу ноуҳдабароӣ ҳастанд. Дар ин миён ҷеҳраи Абдураҳимхон аз тариқи ёдоварӣ ва писаронаш – Муҳаббатхону Юсуфалиҳон ба таври фаъол ҳузур доранд, ки зиддиятҳои меҳварии роман бар мабнои воқеиятҳои замони ҳукумати онҳо ба вуқӯъ мепайванданд. Иззатталабӣ, ба муқобили ҳама баромадану раъийи бузургони қавмро нодида гирифтанд, духтарону писаронро барои шоҳони дигар, аз ҷумла Файзободу бадаҳшиҳо улҷаҳӣ кардан, аҳли авлоди осиёнро ба бозори Файзобод бурдану фурӯхтан, набардҳои хунин барои ҳокимијат, ҳабсу бадарғаи мардуми бегуноҳ, зантақсимкунӣ, хонахез қӯҷбанду ғарib кардани мардум ва молу мулки онҳоро подшоҳӣ кардан, ба ғуломӣ додани хуфиёни ҷавон аз ҷумлаи муҳимтарин даҳшатҳои замони зимомдории шоҳони мазкур аст. Саҳнаҳои ҳамгун дар таърихномаҳои қуҳан,

ба мисли падаркушӣ ба хотири тахту тоҷ, хуни бародарони хурди бегуноҳро рехтан барои ворисият, зани падарро ба ҳамсарӣ баргузидан дар таърихи шоҳони Шуғнон ҳам сабт шудааст. Муҳаббатхону Юсуфалихон падарашибонро ба истеъло маҷбур карда, ҳамаи бародаронашибонро мекушанд. Шуғнонро Муҳаббатхон соҳиб шуда, таҳти Рӯшонро аввал ба Юсуфалихон вомегузорад, сонӣ аз ҳирси тахту тоҷ Муҳаббатхон ба Рӯшон хучум мекунад. Юсуфалихон ба Бадаҳшон, ба Файзобод меравад. Шоҳи Файзобод – Ҷаҳондоршоҳ қалъаи кӯхнаеро ба ихтиёри Юсуфалихону сипоҳи ў мегузорад. Манзаршо ва Камонгир дар ҳайати сипоҳи Юсуфалихон қарор доранд. Қасос ва баргашт ба назди ҳонавода шиори асосии онҳост. Дар навбати худ, қозӣ-девонбегӣ аз роҳи заҳр морро ба косаи шӯрбои Муҳаббатхон андохтан ўро мекушаду ба таҳти Шуғнон Юсуфалихони фирорӣ соҳиб мешавад. Дар ниҳоят, Юсуфалихони беномус ҳам күшта мешавад. Ҳамин тавр, ҳар се шоҳ сазои аъмоли худро мечашанд: Абдураҳимхон бо роҳи буғӣ кардан аз дasti Занчири ҷаллод – нафаре, ки шоҳ ўро аз ҷангӣ аҷал раҳо карда буд – күшта мешавад. Муҳаббатхон аз тарики заҳр додан аз ҷониби девонбегӣ-қозӣ ба сазои аъмолаш мерасад. Юсуфалихон аз зарбаи мушти оҳанини Манзаршоҳ ҷон медиҳад. Фочия аз паси фочия қасофатию шумӣ ба бор меоварад!

Ҳамаи күшандагони шоҳон ба қатл маҳкум мешаванд. Ба ҷуз Манзаршоҳ, ки рамзи ғолибият ва пойдории ҳалқ дар Ватани аҷдодиаш мебошад.

Юсуфалихон дар оғози ҳукуматаш меҳоҳад, ки баъзе корҳои некро анҷом дихад. Ба мисли коркарди лаъл, лочвард ва тилло, ки аз ҷумлаи маъданҳои пурқимати Шуғнонанд, ба роҳ мондани китобхонӣ ва нақли қиссаву ривоятҳо дар миёни лашкар, ҳариди китоб ва соҳтани китобхона дар дарбор. Вале ҳамин ки аз пуштибонии ҳалқ маҳрум мешавад, корҳояш ҳам нотамом мемонанд. Қаблан дар Рӯшон гудохтани оҳан ва дар Бартанг бехтани зари соғ ба роҳ монда шуда буд. Миёни ин корҳоро низ нооромию ҷангу ҷидол шикаста буд.

Сайд Фарруҳшоҳ, Сайд Саломатшоҳ, охон Сайд Ҷаъфар ва Соҳибназари Қаландар образҳое ҳастанд, ки ба сифати намояндаи мазҳаб, одамони босавод, огоҳи “сиёсату давлатдории тамоми минтақаҳои атроф”, таъриҳдон, ҳақпарату ростгӯй, равшанбаён ва омӯзгору аҳли завқ муаррифӣ мешаванд. Баъзеашон соҳиби назари пешбин ҳастанд. Сифати муштараки образҳои мазкур дар маърифатпарварӣ ва раъиятдӯстии онҳо мушахас мешавад. Онҳо аз доираи вазифаву уҳдадориҳои худ ҳориҷ намешаванд, дар маъракаҳои золимон иштирок намекунанд. Ин тоифа ҳатто қодиранд, ки дар сурати ба миён омадани масъалаи ҳақку ноҳақ аз раъӣ ва ҳоҳиши шоҳ ҳам сарпечӣ қунанд. Дар образи баъзе аз шаҳсиятҳои мазкур пирони мазҳаб тасвир шудаанд, ки сухани онҳо барои муриданшон ба ҳукми қонун аст.

Ба ғурӯҳи сеюми образҳо шоирону овозхонон ҳам доҳил мешаванд, ки аз ҷумлаи оғоҳони вазъи ҷаҳон ва маърифатпарварони замон ҳастанд. Дар роман шоироне, ба монанди Мулло Хишол, Мирзоибоди Шидзӣ, Қудрат, Маҳмадқосим, Сайд Фарруҳшоҳ, Сайд Ҷаъфар, Мулло Лочин, Маҳмадсадиқ ва фалакхону хунёгарон, аз ҷумлаи занону мардон, ба монанди модарону ҳоҳарони аламзадаи бо шеър мӯягар, Шоҳдаврони овозхон ва Ҳайдармаҳмади мадхиясаро муаррифӣ мешаванд, ки ба шеъру шоирӣ машғул буда, дарди худу дарди ҳалқ, ҳамду нафт ва воқеяти замонро сурудаанд. Намунаҳои ашъори шоирон дар асар оварда шудааст. Шоирони номдор Ҷаъфар (маликушшуарои шоирони Шуғнонзамин), Қудрат, Шоҳабдуллои Олимшоҳ (шоирӣ забардасти сӯфимашраб), Назмӣ, Мирзо Кӯчак, Айёмбеки Мунҷонӣ ҳамзамонони Сайд Фарруҳшоҳ буданд. Онҳо дар иду айёмҳо дар ҳонаи Сайд Фарруҳшоҳ ҷамъ омада, маҳфилҳо меоростанд.

Эҳтироми ҳалқ ба шоирону хунёгарон ҷузъи маданияти шуғниҳо ба ҳисоб меравад. Ин ҷиҳат дар мисоли эҳтироми ҳалқ нисбат ба Шоҳдаврон ҷунин тасвир шудааст: “...Овози ҳуҷу шодибарангезаш шунавандаро ба ваҷд меовард. Ғижакаш нозуктарин бориктарин торҳои дилро ба ҷунбиш меовард, руҳро менавоҳт, ҷонро ваҷд мебахшид. Рӯзе набуд, ки дар ҳонааш базм барпо нашавад. На зан дошт, на фарзанд, вале намедонист, ки танҳоӣ чист. Эҳтиромаш ҷунон зиёд буд, ки ҳатто косаи ҳӯрокашро намешуст. Ҳамсаҳояш, ҷи ҳешу ҷи бегона, ҳонаву ҳавлиашро мерӯфтанд, қишишашро об медоданд, меваашро мечиданд, ғалаашро даравида мекӯфтанд, бому дарашро ҳар сол андова мекарданд. Ў ба одамон ҳунари ҳудододашро тақдим менамуд, онҳо дар ӣазаш барояш як навъ зиндагии борифоҳ муҳайё карда буданд” [15, с.321].

Шоҳдаврон хунёгариро ба духтархондаш – Бечодамоҳ меомӯзонад ва ҳангоми ба ў бахшидани ҳунараш ҷунин таъқид мекунад: “Ҳудованд ҷизе аз ҳунар ба ман ато карда буд, ба ту

бахшидам. Рӯшон ватани суруду рақс аст, духтарам. Кеши мо кеши шодиу нишот овардан ба дилу манзили халқи Худост. Ман дигар ормоне дар ин дунё надорам” [15, с.328]. Ин нукта, илова бар он ки ба вижагии зотии як халқ ишора дорад, баёнгари он аст, ки интиқоли хунар аз насл ба насл аз роҳи завқ ва тарбияи шогирд сурат мегирад. Сарфи назар аз бедоди замон мардум дар сурати зарурӣ сурӯи хурсандӣ ва аз ин роҳ буғзу ғами худро кам мекунанд.

Мулло Хишоли шоир охони мактабдор ва соҳиби ҷаҳонбинии васеъ низ ҳаст. Вай ҷаҳолату ақибмондагии муҳиташро амиқтар фаҳмида, чунин ҳақиқати муҳимро дарк карда буд: “Маърифати мазҳабӣ дигар намуди маърифатҳоро ҳам дар мағз ва ҳам дар маҳалли сукунати мардум танг карда буд” [15, с.244]. Бинобар ин, шогирдонашро баъд аз ҳатми мактаб барои идомаи таҳсил ба мадрасаҳои Кобул, Исфаҳон, Бухоро, Ҳӯқанд ташвиқ мекард. Вай омӯзгориро аз ҳама қасбҳо боло медонист. Воизу китобдори дарбори Юсуфалиҳон шуд, бо вучуди ин, шуғли асосиаш – муаллимиро тарқ накард. Шогирдонаш пас аз ҳатми мактаби ў имконият пайдо мекарданд, ки аксарият китобҳои динию мазҳабӣ ва девони шоирони бузургро бихонанд. Аммо дар Шӯғнони он замон төъдоди китобҳои ғайримазҳабӣ хеле кам буд. Мулло Хишол сафару ҷаҳонгардиро ҳам барои такмили ҷаҳонбинӣ муҳим меҳисобид.

Образҳои Ҳочимуҳаммад, Девонашоҳи Мехмонқӯб, Қеке, Икронбегими сӯфимашраб, Мирҷамоли исонафас тимсоли саҳову дасткӯшӣ, порсой ва қудрати руҳонии бани башаранд. Нанги мардӣ, расми паҳлавонӣ, ҷавонмардӣ, оstonпосдорӣ, тақвою парҳез, бе сухан рози дил гуфтан бо Ҳудованд, донистани ғайб аз ҷумлаи муҳимтарин ҳислатҳои шаҳсиятҳои мазкуранд. Дар симои Икронбегим зани порсову баргузида тасвир шудааст, ки дар шумори чил тани пок ворид аст. Мувофиқи таълимоти динӣ, чилтанон “турӯҳе аз солеҳон ва хосони Ҳудованданд, ки ҳеч гоҳ ҷаҳон аз онҳо ҳолӣ нест ва замин ҳамеша ба онон барпост ва ҳар гоҳ, ки яке аз онҳо бимирад, Ҳудованд дигареро ба ҷои ў вогузорад”.

Образи занон, аз ҷумлаи Азизмоҳ – модари Мирзоазиз, Гулбегим – духтаре, ки улҷаҳӣ шудааст, Бибианор – зани Манзаршо, ки дар ғоibi шавҳар зӯран ба Булато никоҳ шуда буд, vale дар ин ҳол ҳам ба Манзаршо хиёнат накард, Бечодамои ба банди Муҳаббатҳон афтода, ки шоҳ ўро ба Шодаврон мебаҳшад, Сарвиноз (Сангинбаҳт) – арӯси ду шоҳ (падару писар Абдурраҳимхону Муҳаббатҳон), Қурбонгул (зани Абдурраҳимхон), Марҷон ва дигарон, ки бо ҳузури лаҳзавӣ, фаъол ва аз тарики ёдоварӣ дар роман дучор мешаванд, ҳар қадом бо мақсади ибрози андешае муайян ва ё ҳолате воқеасоз оғарида шудаанд.

Дар симои Марҷон духароне тасвир шудаанд, ки аз роҳи бардагӣ ба мулки бегона афтода, ба хориу зиллат умр ба сар бурдаанд. Марҷон ҳанӯз ба балоғат нарасида буд, ки ба асорат афтод, “тулистони шарафаш поймоли қадом ҳуқони ёбой гашт”. Тақдир ўро ба ҳолате расонида, ки аз назокати занона дар вучудаш қарib осоре намондааст.

Тақдири занҳои аз ҳурдӣ ба бадбаҳтӣ гирифтор шуда дар симои Сарвиноз мӯчассам аст, ки аз аввал то охири роман ҳузур дорад. Вайро аз ҳурдӣ бо модараши медузданд, ба дарбор афтодаву аз ду шоҳ “шაҳбону” мегардад. Шоҳи севум фармони катлашро содир мекунад, vale ба ҳуқми сарнавишт аз марғ начот меёбад. Сарвинозу духтари ягонааш – Гулнозро, ки ба ифтиҳори модари бадбаҳташ номгузорӣ шудааст, бояд аз овринг поён мепартофтанд. Модарро мепартоянд, vale духтарро қотиле соҳибӣ мекунаду ба фарзандӣ меконад. Сарвинозро соҳиби сарнавишт зинда нигоҳ медорад. Вай баъди аз сар гузаронидани воқеаҳои зиёде падарашро пайдо мекунад, vale тақдири ояндаи Гулноз барои вай номаълум боқӣ мемонад.

Як гурӯҳи дигар аз персонажҳои романро нафароне ташкил медиҳанд, ки тақдир онҳоро ба кӯйи навмедӣ, гирифториу асорат, оворагӣ ва ғурбат қашонидааст. Ба ин гурӯҳ Қамонгир ва дӯсташ Доробшо, Ҳайримаҳмад, Лахмани ҷатрорӣ ва кулли зиндониёну ғурезагон доҳил мешаванд, ки намояндагонашон Шодаврони ғижжакнавозу сурудҳон (занашро Абдурраҳимхон аз ў чудо қардаву ба никоҳи худ дароварда буд), мулло Мусаввиршо ва дигарон ҳастанд. Сабаби асосии ба ҳолати ногувор ва ғурбат афтодани чунин персонажҳо асосан вазъи ноороми замон ва вобаста ба он қӯшиши ҳимоя қардан аз нангӯ номуси худу дӯстон, ҳузурашон дар воқеоти руҳдода ва ё тақарруб бо шоҳи маъзулшуда аст. Ин гурӯҳи персонажҳо барои озодӣ ва ризоияти мазлумон ҳушбахтии худро қурбон мекунанд.

Дар образи Лахмани ҷатрорӣ – писарҳонди Манзаршоҳ, ҷавононе тасвир шудаанд, ки аз ҳурдӣ волидайни худро аз даст додаву дар зиндагӣ раҳгум задаанд. Дар натиҷаи бо одамони нек

дучор гардидан ва меҳубонию пуштибонии зарурӣ чунин нафарон дар зиндагӣ роҳи дурустро дарёфтаанд.

Дар воқеоти роман хориҷиён низ ҳузур доранд. Ҷеҳраҳои ходими давлатхонаи Инглистон Нэп Элиас, ки ҳамчун марди ангрезӣ (англис) ё бо номи Ангрезӣ ёд мешавад, хидматгори вай Умари сиёҳпӯст ва намояндагони ҳукумати дастнишондаи Англия дар Ҳиндустон ҳамчун намояндагони ҳукумати ғосиб ва мустамликаофар оғарида шудаанд. Барои онҳо Шуғнон бо Вахон, Марғон ва Помир замини орзухо ба ҳисоб меояд. Дар бораи дину оин ва вазъияти Шуғнон чизҳоеро медонанд, ки шоҳон аз даҳ якero намедонистанд. Оворагони мулки Шуғнон дар қаламрави давлати навташкили Афғонистон – Ҳайримаҳмаду Доробшоҳ ва ҳамтақдирони онҳо, ба монанди гурезагони мулки Шуғнон Шаҳбозбеку Шоҳзодаэрон, зиндониён Марҷону Балхиёр аз фароҳии ҷаҳону шигифтиҳои он дар натиҷаи нишастухез бо ҳамин хориҷиён огоҳ мешаванд. Дарк мекунанд, ки дар олам ҳама чиз ҳисобу китоб дорад, меҳубонии хориҷиён нисбат ба онҳо ғаразнок аст. Ғарази асосии Ангрезӣ аз ҷумлаи ҳамин гурезагон омода кардани нафарони ҳудӣ барои рӯзи мабодо буд. Дар натиҷаи сиёсати русу инглистон сарҳади Афғонистон ҷудо карда шуд, аммо аз ин воқеаи муҳим шоҳони ҳар ду тарафи дарё бехабар монданд, раъи онҳо на ба русҳо даркор шуду на ба инглисҳо. Баҳрпанҷа қаламрави англисҳо, Гунд қаламрави русҳо қарор дода шуд.

Дар тасвири воқеаҳои алоқаманд ба давлати Муҳаммад Яъқуббеки Бадавлати тоҷик дар Қошғар афсари низомии Инглистон Форсайт Томас Дуглас ва се нафар ҳамроҳони вай ёд мешаванд, ки ҳамчун пуштибони давлати тозатаъсис муаррифӣ шудаанд. Онҳо низ баробари тоҷикони Қошғар тантана мекунанд. Ғазанфари тоҷир меҳоҳад, ки дили Дугласро ба даст ораду ба воситаи вай ба бозори Ҳиндустон ҳам роҳ ёбад. Дар ин вақт Ғазанфар, агарчи ҳамчун фиристодаи шоҳ (барои огоҳӣ аз вазъи пешомада) ва пир (барои фаҳмидани вазъи исмоилиҳои Ҳутан, Помирот, Афғонистон ва Ҳинд) ба Қошғар рафта буд, дар он ҷо хонаю дар ҳам дорад.

Унсурҳои фолклорӣ, маросимҳо ва боварҳои мардумӣ. Бозиҳо, дуъоҳо, аз ҷумла “Нодӣ Алӣ”, ки дуъои нияти ҷанг аст, ниёиш, либосҳо, лавозимоти манзил ва таомулоти мардумӣ аз ҷумлаи унсурҳои фолклорие мебошанд, ки дар соҳтори муҳтавоии романи “Саройи санг” нақши бориз доранд.

Бозиҳо. Аз анвои бозиҳо дар роман рустшавакон, лашбозӣ (чиликбозӣ), мишкзанӣ – мишк: муҳра (навъе аз бозӣ бо муҳраҳои устухони ҷорво), сури бузкашӣ, сагбозӣ, сагтозӣ, асптозӣ, кордбозӣ, қалакбозӣ (ба мисли “Лелак лелаки бобо”) ёд шудаанд. Лашбозӣ аз марҳалаҳои гуногун, аз ҷумла “дасти попо”, “мум кулча” (кулчаи момо) иборат аст, ки ҷигунағии онҳо дар поварақӣ зикр шудааст. Ҷашни Наврӯз бозиҳои маҳсуси ҳудро доштааст, аз ҷумла, се намуди пойга: пиёдапойга, ҳарпойга, асппойга, инҷунин, гӯштӣ, бузкашӣ, ҷавгонбозӣ, дорбозӣ, морбозӣ, лашбозӣ, аргунчакбозӣ, санҷакбозӣ, ҷашмакбозӣ, саҳнабозӣ, сурӯдҳонӣ, ракқосӣ, баҷулбозӣ ва саргармиҳои дигар.

Дуо. Аз ҷумлаи унсурҳои фолклорӣ яке дуо аст, ки дар романи “Саройи санг” ҳам намунаи сирф мардумӣ ва ҳам китобии он истифода шудааст. Дуоҳои таркиби романро ба ҷунин навъҳо ҷудо кардан мумкин аст: дуои додрасӣ, давлатҳоҳӣ, қушоиши кор, давлати подшоҳ, шукрони неъмат, дуои нек дар ҳаққа қасе, дуои ҳоб, дуои барзгар ва ғайра. Ҷанд намуна, ки ба тартиби ёдшуда оварда мешавад: “Оҳ аз ин номусулмон! Ҷо Ҷавло, ба ҷони ин маъсумон раҳм бикиун. Ба ғайр аз ту додрас надорем!” [15, с.14]; “Умрат дарозу давлатат бегазанд бод, шоҳам! Омадем, ки ҷони Диноршоро бароямон бибахшӣ” [15, с.30]; “Ло фато илло Алӣ, ло сайфа илло Зулфикор” [15, с.106]; “Тегаш бурро, забонаш гӯё, душманаш зери по, омин, Аллоҳу ақбар!” [15, с.339]; “Илоҳо, ба мо ақлу фаросат ато фармо, то шукрони неъматҳои ҳӯрданиамонро ва тандурустиамонро ва шукрони ин неъматро, ки аз аҳли имонем ва дар дини ҳабиби Туем, ба ҷо биорем ва дар ҳаққи соҳибони ин ҳайр ҷунин дуъо бикинем, ки мақбули даргоҳи самадияташ бигардад: Раббано отино фӣ-д-дунё ҳасанатав ва фӣ-л-охирати ҳасанатав ва қино азобаниори” [16, с.2], “Бар қалонкардагиат ҳазорон раҳмат. Аз умрат баракат ёбӣ” [16, с.152], “Илоҳо, ба ҳобатон фаришта дарояд” [17, с.48], “Як донро ҳазор ғардон, ҳазорро бешумор” [17, с.203]. Ҳамчунин, дуои иқболи шоҳзода [15, с.294] дар асар омадааст, ки қолаби муайян дорад. Ба мисли сӯзонидани офтоб, муборакии амри ҳайру кори ҳайр баъзе маросиму ҷашнҳо низ дуоҳои хос доранд.

Дуо барои пирону халифаҳову саркардаҳо амре хос ва баҳри баъзе образҳои асар амале муҳимму муфид маҳсуб мешуд, аз ҷумла барои Ҳайримуҳаммад, ки барои иҷрои ҳар амал дуои хоссе дошт. Дуоҳои зебои халифа Ҳочимуҳаммад ҳам ба мардум таъсири амиқе дошт [16, с.108]. Дуои нотавонӣ ва дарҳост аз Ҳудованд, ки аз қавли Сарвиноз зикр мешавад [17, с.232], нишонаи ниҳояти сабри одамизод аст. Ҳатто ҳориҷиён низ дар роман дуо мекунанд, ба монанди чунин дуои Нэп Элиас, ҳодими давлатхонаи Инглистон дар Афғонистон: “Модарҳудоё, бани Одамро аз оворагӣ нигоҳ дор!” [16, с.117].

Ниёишҳо ба даргоҳи Парвардгор ва хитобаҳои шахсиятҳои динию мазҳабӣ ҳам дар роман зикр шуда, ки бештар ҳусусияти мазҳабӣ доранд. Ба мисли ниёиши Ҷаҳонгир дар оston (мазор)-и Сайд Шоҳи Ҳомӯш [15, с.152-155], дуои шайхи фозил Соҳибназари Қаландар оид ба навиди баҳор [16, с.4] ва зикри ашъор бо муҳтавои муноҷот. Дар роман дуои манзум ҳам дучор мешавад [16, с.143].

Боварҳои мардумӣ. Аз ҷумлаи унсурҳои фолклории дорои басомади зиёд дар романи “Саройи санг” шугун ба ҳисоб меояд. Ду мисол меорем. Якум: “Зан ба ёди шавҳари ғарibaш oҳи бадарде қашида, аз рӯйи одат ба ангуштаринаш нигарист. Ранги нигини он ҷигарии тира метофт. Субҳ, вакте ки зан ҳаёли омадани шавҳарашро ба дил ҷой дод, ранги он равшан ба назар мерасид. Аммо ҳоло аз ғубори навмеди, ки бар дили ҳассосаш нишасти, “дил”-и ангуштаринаш низ сиёҳ шуда буд... Ранги нигин табъи Бибианорро хиратар намуд...” [15, с.47-48]. Тасвири дигаргуни ҳолати агуштарини мазкур дар иртибот ба вазъи руҳии соҳиби он дар фасли “Дар ҳасрати Манзаршо” низ дучор мешавад. Дар фасли “Толеи сиёҳи Бобак” руҳияи қаҳрамон дар асоси боварҳои мардумӣ ва фоли бад пиндоштани пешомади афтодани ҳар ҷаҳор наъли асб тасвир шудааст. Дуюм: “Вақте ки дар офтоб ранги сурҳро мебинӣ, баҳтат мекушояд, вакте ки аз бом хун мерезад, шавҳар мекунӣ” [16, с.84].

Шугунҳои дигари мундариҷ дар роман, аз ҷумла, инҳоянд: тасвири “ҳайвони ҳушпоюқадами нишонадор, ки барои қурбонӣ дониста мешавад; рӯбоҳ дар роҳ барояд, сафар ба ҳайр меанҷомад. Ин гуна шугунҳо аз навъи мурво [27, с.4047] буда, ба маънини фоли нек, дуои ҳайр фаҳмида мешаванд. Шугунҳои алоқаманд ба ангуштариин ва афтодани ҳар ҷаҳор наъли асб аз навъи мурғво [27, с.4033] буда, акси мурво ҳастанд.

Аз ҷумлаи боварҳои мардумии ачиб яке расми бедор кардани оби ҷорӣ мебошад, ки онро нависанда бисёр ҷолиб тасвир кардааст: “Лочин дар сари рӯди ҳобрафта ҷанд дақиқа истод, аз ҳавои фараҳфизои шоми тирамоҳи дех нафаси жарф гирифт, сипас ҳам шуда, сангчаеро аз замин бардошту ба рӯд партофт, то об бедор шавад. Расм чунин аст: пас аз фуромадани торикий, то обро “бедор” нақунӣ, аз он гирифтани дар он ғусл қадан мумкин нест. Ҳоби об ба танат мегузараду ба бемории ҳобгардӣ мубтало мегардӣ, дар ҳоби шабат меҳезию аз хона мебароӣ ва то бедор шуданат роҳ меравӣ.

Сангча “қулуп”-гӯён қӯтоҳакак садое бароварду ҳоби рӯdro паронда, нопадид гашт. Лочин даҳони қӯзаро ба дами тези машро гузошт...” [17, с.25].

Қасам. Чунин қасамҳо ба назар ғайриодӣ ва ҳосси забони романи “Саройи санг” менамоянд: “Шаби сиёҳ ду қаламам кунад” [15, с.25]; “Шамшерат маро ду қалам кунад, шоҳам, агар дурӯғ гӯjam” [15, с.352], “Қасам ба шеби алами Алии Муртазо” [17, с.299]. Қасами аз ҳама саҳт дар Бартанг зинҳор додан ба номи Мавло аст [16, с.310-311].

Суннат ва расму русум. Романи “Саройи санг” махзани суннат ва расму русуми мардуми қуҳистон аст. Сарфи назар аз вазъи ноороми минтақа, вайронии мулк ва зулму ситами шоҳ сокинони қуҳистон суннати аҷдодӣ ва расму русуми ниёқонро пос медоранд. Ҷанде аз онҳоро баррасӣ мекунем.

Аз ҷумлаи суннати мардуми қуҳистон яке ин аст, ки манзили падарӣ ба писари ҳурдӣ тааллуқ мегирад ва ҳамин расм дар қуҳистони Бадаҳшон ҳам роиҷ будааст: “..Бибианор сарфарзанди хонавода буда, се ҳоҳару ду бародар дорад. Ду амакаш аз хонаи падарӣ, ки мувофиқи расми аҷдодӣ ба писари аз ҳама ҳурдии хонавода – Қубод расида буд, чудо шуда, дар ҳамсоягӣ аҳлу тифоқ зиндагӣ мекарданд” [15, с.48].

Шикор дар таомули мардуми қуҳистон баҳши муҳимме аз зиндагии онҳоро ташкил медиҳад. Шикорҷии қасбӣ муваzzaf аст, ки суннати аҷдодӣ ва дастури пири шикорҷиёнро риоят кунад. Расму русуми вобаста ба шикор аз тариқи насиҳати падар ба писар аз насл ба насл интиқол мейёбад: “Агар ҳоҳӣ, аз қасбат баракат ёбӣ, ҳафтае аз як сар бештар шикор нақун. Гӯшти сайдатро

аввал бо беваву бечора, баъд бо бародар ва ҳаққу ҳамсояҳои наздикат қисмат намо. Сад нахчирро, ки шикор кардӣ, камонатро шикаста, гӯраш кун ва ба номи Мавлои замон ба мардум худой дех. Фақат баъд аз ин бо камони нав ба шикор баро” [15, с.48]. Ба ин монанд дастуроти зарурӣ дар китоби “Сайднома” ҳам зикр шудаанд.

Саводро мардуми кӯҳистон бештар дар назди охон таълим мегиранд. Инчунин, ба мисли миннатхона ва остон маконҳои суннатие ҳастанд, ки маркази тачаммуи одамон ва қасби маърифат мебошанд. Дар миннатхона мусофирони раҳгузар ранчи мусофиратро дур ва мардуми ҷамъомада маърифат қасб мекунанд. Шайх бо сұхбатҳои ачиби худ маҳфилорӣ мекунад, вай меҳонаду дигарон гӯш мекунанд, ақида мегӯянд ва ғайра. Шеърхонию маъникушӣ ҳам ҷузъи фарҳанг ва ахлоқи кӯҳистониён аст.

Таомули берун аз хона илтифот кардани мизbon дар баробари меҳмон ҳам ҷолиб аст, ки дар Шуғнон роиҷ будааст. Мизbon мегӯяд: “Хуш омадӣ сари сахро”. Мизbon посух медиҳад: “Худам омадам” [15, с.290].

Маросимҳои мардумии дигар, ки дар роман зикре аз онҳо рафтааст, инҳоянд: қашшагӯй ё қашшазанӣ – мӯя кардан дар сари майит; пид – маросими арӯсӣ, навъе аз падархондагӣ; ҷароғравшан – маросими мазҳабӣ, далилак – ҷароғаки равшан дар хонаи шахси фавтида, даъвати бақо – маросими азо, ки ҳангоми дар қайди ҳаёт будани шахс баргузор мешавад, даъвати фано – маросими азо, ки пас аз фавти пайравони мазҳаби исмоилия гузаронида мешавад, сияҳбардорӣ (маросиме, ки дар рӯзи ҳафтуми вафоти шахс барои таслияти азодорон гузаронида мешуд), доштани рӯзai Алӣ, маъракаҳои ҳешӣ ё ҳешиталабӣ, намадмолон, маросими ҷомабурон, шабшунавӣ, расми қабули меҳмон. Як расми дигари мотам бар рӯи пуштаи қабр бо пиёла об пошидану онро бар сари гӯр шикастан аст [15, с.216]. Чигунагии расму русуми мазкур аксар дар поварақиҳо ва баъзан дар матн тавзех ёфтаанд. Аз ҷумла, баёни маросиму расму таомулҳои зерин дар матн омадаанд: ба Бобиҳӯр бурдани пирони фартут [15, с.140], маросими сӯзондани офтоб дар ҷашни Хирпичор – Сада ва тарзи ҷашни гирифтани дуъои ҳосси он [16, с.8-9], расми дасттозакунӣ (тоза қадани дasti зане, ки чор бор шавҳар кардаву ҳар ҷаҳораш фавтидаанд) [16, с.135], таомули дуруст кардани ҷомаи сафарӣ ба моли қурбонӣ [16, с.166-167], маросимҳои ҷомабурону саршӯён [16, с.169-173], расми аҳду паймон бастани ховандони Ҳуф [16, с.212], расми марбут ба духтар хостан аз тифли батн [17, с.221-223], таомули никоҳ ба дарахт [17, с.227-233]. Нависанда ҳақиқати маросими “Ҷароғкуш”-ро дар асар ба таври равшан ошкор кардааст [16, с.280-281].

Таомули мардумии “ҳамсоя – дастсоя” аз назари иҷтимоӣ ва зиндагии ҳамҷоя ҳосси мардуми кӯҳистон буд, ки ҳоло аз миён рафтааст: “Дар Шуғнон фақирон молу колоро фақат ба молу коло иваз мекарданд. Сокинони як деха, дар зарурат, ҷизи лозимшударо ба яқдигар ройгон медоданду мегирифтанд. Ин таомул “ҳамсоя – дастсоя” ном дошт ва яке аз нуктаҳои муҳимми одоби ҷавонмардию ҳамсоядорӣ ба шумор меомад” [16, с.115]. Таомули савдо дар бозор ва ҳаловати ҳаридуfurӯsh ин анъанаро аз байн бурдааст.

Дар романи “Саройи санг” аз ҷашнҳои миллӣ Наврӯзу Сада, аз идҳои маҳалӣ Мехрбонӣ (Вадаксур) ва Батайём, аз идҳои динию мазҳабӣ иди Қурбон ва Ошуро (айёми мотаму сӯгворӣ) ёд шудаанд. Вадакталбӣ, ҷомабурон, қулӯҳзанӣ, сартарошон маҳсуси иди Мехрбонӣ ҳастанд. Батайём – иди ҳалво, ки онро чил рӯз пеш аз Наврӯз мегузаронидаанд. Шаби ялдо ҳамон Батайём аст. Батайём дар охири феврал ё ҳафтai аввали март барпо мешавад, ки ба Сада наздик аст.

Мардуми кӯҳистони Бадаҳшон табиатан руҳияи шод доранд ва ба ҳунару зебоӣ арҷ мегузоранд. Ҷашнҳо ва маъракаҳои ҳалқӣ моҳиятан ба ҳамин ҳусусияти ҳалқ иртибот мегирад. Ҷунин маъракаву сурҳоро ҳалқ бо мақсади “шод кардани дили яқдигар, барои сарҷамъи ризои хотири ҳам” [16, с.132] соҳтаанд. Ҳатто ҳелравӣ маросимҳое дорад, ки яке аз онон “Ҳелгардонӣ” номида мешавад. Тавсифи ин маросим ва равиши баргузории он дар роман тасвир шудааст, ки се рӯз давом мекунад [17, с.207-209] ва аз назари тарики баргузорӣ ба маросимҳои Наврӯз монандӣ дорад. Агар иди дехқон дар тирамоҳ, ҳангоми ҷамъоварии ҳосил бошад, иди чӯпон рӯзи айлоқравӣ аст. Пас аз се рӯзи маросими мазкур оғоз шудани расми ҳафтруzai муқаддаси кешу парҳез ҳам ачиб аст.

Тақвими шуғнонӣ. Дар романи “Саройи санг” аз тақвиме бо номи “Хирасоб” (“Хуршедшуморӣ”) ё тақвими “Марди ширкорӣ” ёд мешавад, ки дар миёни мардуми шуғнон роиҷ будааст. Мувофиқи ин тақвим ҷашнҳои моҳҳои маҳсус доранд. Масалан, ҷашни

Сада “Хирпичор” (лафзи шүгнөнӣ, ба маънии “офтоб дар мард”) ном дорад, ки муҳлаташ ҳам таъйин шудааст [16, с.4]. Ҷашни Наврӯзро “Гамунд”, Хидарайём – Иди Бузург меноманд. Аз рӯйи тақвими Офтобдармард, Хирчизон ҷашни дуюми қувват гирифтани офтоб аст. Аз номи моҳҳо “ношпаз”, “харбузапаз”, “ғӯзшивден” (моҳи аввали поиз), “девона”, “черизен” (шудгор – моҳи сеюми гоҳшумории шүгнөнӣ-рӯшонӣ) зикр шуда, муодили моҳҳои тақвими шүгнөнӣ ба солшумории мелодӣ дар поварақҳо омадааст. Инчунин, аз фаслҳои сол бо номҳои маҳсуси наздик ба фаслҳои деҳқонӣ ёд мешавад, ба мисли фасли ҳамаҳомпаз, фасли шудгору кишт. Ба монанди Наврӯз рӯзҳои аввали он низ номҳои маҳсус доранд, ба мисли рӯзи килогузуз (рӯзи сеюми иди Наврӯз) ва ғайра.

Қаламрави Наврӯз низ мушахҳас будааст, ки понзаҳ рӯзро дар бар мегирифт. То ҳисоб аз дил набарояд, офтоб дар қаламрави Наврӯз аст. Ба ин тавзех: “Се рӯзи аввали моҳи ҳамал, ки оғози иди Наврӯз аст, ҳисоб дар пардаи дил аст, баъд нух рӯз дар банди дил меистад, мешавад дувоздаҳ рӯз, пас аз он се рӯзи дигар дар худи дил қарор мегирад, мешавад понздаҳ рӯз. Ҳамин понздаҳ рӯзе, ки офтоб дар ақсоми дил сайр мекунад, қаламрави Наврӯз ба шумор меравад” [16, с.330].

Ченаки вакт, ҳаҷм ва ҳисоб. Ченакҳои ачиби вакт, ҳаҷм ва ҳисоб дар романи “Саройи санг” дучор мешаванд, ба мисли чунин намунаҳо: муҳлати як ё ду ош пухтан – муҳлати пухтани як ё ду оши боқилоӣ [15, с.260], бучин (миқдоре аз гандум), лай (хосси алаф, мисли ғарам), ғафсии ба андози як риштai виноғ, ҳавуҷ (меъёре барои ченаки зар, миқдори як дили даст), биг (ҳаҷми равған), пис (воҳиди шумориши ҷорпоён). Аз ҳисоби шүгнөнӣ-рӯшонӣ дар роман чунин намунаҳо зикр шудаанд: даҳ даҳаку шаст даҳак (яксаду шаст), се даҳаку се (сию се), панҷ ё шаш даҳак (панҷоҳ ё шаст). Масофаро бо фарсанг (такрибан шаш километр) ва манзил (як манзил баробари чил километр) ҳам андоза мегирифтанд.

Анвои ғизо, меваҳо ва номи ҳӯрданиҳои сокинони қуҳистон ҷанбаи мардумшиносии романи “Саройи санг”-ро қавӣ гардонидааст.

Анвои ғизо. Дар роман бо анвои ҳӯрданиҳо дучор мешавем, ки аз равиши майшати мардуми қуҳистон дарак медиҳад. Баъзе аз таъомҳо миёни тоҷикон умумӣ ва баъзе дигар маҳсуси сокинони қуҳистон мебошад. Номи таомҳо: ширбериинҷ, ҳавечхушпа (навъе аз атола), ношхушпа (зардолуатола), арзанатола, бат (ҳалво), шӯрбо, қабоб, оши боқило, қадит – гӯшти дар офтоб ҳушконидашуда, боч – ҳӯроки маросими даъватҳои бақою фано, ки аз гӯшту гандуми нимкӯфта ва ишкамбаву каллапоча омода мешуд, насиба – қабоби маҳсусе, ки барои ширкаткунандагони даъват мепазанд, шӯрбои шавдегӣ, дамламаи шавдегӣ аз гӯшти нах chir, даля (аз ҷӯшонидаи ғаладонаи нимкӯфта омода мешуд), ғӯзҷой, ҷарбуқулча, равғаншӯрбо (гардсӯз, ор(д)бирӯн), гӯштоб, товакабоб, ҳалимов, моҳишӯрбо, шушчигаркабоби болояш шилхаву анзор андохта. Ҳӯрокҳо ду навъ буданд: а) сӯзонӣ – анвои ҳӯрокҳои нарми бегӯшт ва б) ҷаманий – анвои ҳӯрокҳои саҳти гӯшту равғандор [16, с.101].

Меваҳо, гулу гиёҳҳо ва дигар ҳӯрданиҳо. Бинобар тақозои табииати қуҳистон дар романи “Саройи санг” тасвири манзараҳои ҳар чор фасли сол мушоҳида мешавад. Вобаста ба ин ҳамчун зарурати ҷузъи зиндагӣ ва маросимҳои гуногун аз меваҳои дараҳтони тут бо намудҳои гуногунаш, гелос, себ, зардолу, олу, нок, чилѓӣ, ҷормағз, киломун (навъе аз себ), боқило, патак, ҷавдор, ношпотӣ дар роман ёдеву зикре меравад. Аз тут шароб омода мекарданд. Мардум аз гулу гиёҳҳое, ҷун чукрӣ, торон, ревоҷ, ров, рошак, қорҷ, бобак, ҷирифс, қандакгул ё сипафиҷақ, қибунд, ревоҷ ва баргу сабзаҳои шифобаҳш истифода мекарданд. Дастурхонро қуҳистониён бо қулча, ноң, ҷалпак, бурсоқ, килехсак (кулчаи арзаний), шир, саршир, ҷурғот, равғани зарду маска, дӯғу фалла, ҷакка, хомпай, ҳалво, бат, қурут, қочӣ, қамочтарит, хикс, вилӯҳчу маҳбоч, меваҳои ҳушк, гӯштоб оро медоданд. Аз нӯшобаи қирғизии қумиз ҳам истифода мешуд.

Забон ва сабки баён. Романи “Саройи санг” бо забони шевои адабии тоҷикӣ ва истифодаи фаровон аз луғоту таркиботу таъбироти забони шүгнөнӣ, зарбулмасалу мақолу таъбироти роиҷ дар забони адабии тоҷикӣ ва воситаҳои баёни бадеии вориди баҳси фасоҳату балоғати қаломи ҳунарӣ навишта шудааст. Истифодаи унсурҳои забони шүгнөнӣ, ки аксар дар поварақҳо тавзех дода шудаанд, аз назари луғавӣ ва сарфию нахвӣ моҳияти услубӣ ва аз диди маърифати адабӣ моҳияти ҳунарӣ доранд.

Истифода бурдан аз ҷоҳаҳои забонҳои помириро муҳаққиқ Ҳ.С. Қаландариён як хусусияти хосси романи “Саройи санг” дониста, дар ин замина ба хидмати нависанда чунин арҷ гузоштааст:

“Бо ин рох, (нависанда – М.Н.) аввалан, дар зинда нигоҳ доштан ва мафхум бахшидан ба ин навъ калимаҳо хидмат кардааст, баъдан, василаи ба ин шева ғанӣ гардондани фонди луғавии забони адабии тоҷикиро ба миён гузаштааст. Шояд кор гирифтан аз риояти минбаъдаи усули мавсуз барои боз ҳам тавонманд ва фарогир гаштани забони давлатиамон дар шароити замони Истиқлол уфуқҳои тозае падид орад. Бояд аҳли забон ин луғотро (то чойи зарурӣ ва дар мавқеи муносиб – М.Н.) бипазиранд, ба кор гиранд. Маълум мегардад, ки вожаҳои зебо ва дурусту асил дар умқи ин фарҳанг нуҳуфтаанд. Бо пешниҳоди ин вожаҳои забоншиносони мусирро оғаҳӣ медиҳад, ки барои омӯзишу таҳқиқу таълифи таърихи забони тоҷикӣ донистани забонҳои помирӣ ҳатмист” [8, с.1].

Гузашта аз тавзехи луғот дар поварақиҳо, инчунин, дар матн боз вожаҳое дучор мешаванд, ки ба тавзех ниёзманданд. Мо беш аз шаст маврид аз чунин мушкилотро барои худ ёддошт кардаем, ки дар бахшҳои гуногуни ҳар се қисми роман дучор мешаванд. Аз ҷумла: пайрадор, абин, кухрӣ, Гамунд, далилак, пурхидан... Пешниҳод мекунем, ки дар асоси ҳамаи вожаҳои забони шуғнонӣ, ки дар асар истифода шудаанд, дар ҷопҳои тақорори роман луғоти шуғнонии таркиби “Саройи санг” тартиб дода шавад. Дар сурати анҷоми ин амал, бар мабнои тавзехоти мазкур ва луғатномае, ки дар мақолаи Мирсаид Миршакар “Сухане аз сухан” [18] дарҷ шудааст, фарҳанги муҳтасари забони шуғнониро тартиб додан мумкин аст.

Таваҷҷуҳи Ато Мирҳоҷа ба луғоти забони шуғнонӣ, ки дар таомули мардумӣ дар гардиш аст, чунин дастури устод Садриддини Айниро ба хотир меорад: “Бадбаҳтӣ... дар он аст, ки аз ҳалқ дур афтодаем, ба забони зиндаи ӯ аҳамият намедиҳем. Баъзан ба бозор худам меравам... Бо мардуми одӣ ҳамсӯҳбат мешавам, аз забони онҳо қалимаву ибораҳое мешунавам, ки забонамро ғанӣ мекунанд. Мо одатан барои донистани маъни қалима ба луғатҳо муроҷиат мекунем, вале луғати зинда – ҳалқро фаромӯш мекунем...” [18, с.20].

Қалимаҳои зебо ва таркиботу таъбироти балғ, амсоли моҳсанг, тарсбонӣ, шоирӣ гуфтан, ба гулбонги касе омадан (дидорбинӣ), шабаргах, корёӣ, баландии тоқиафкан, баҳтбӯйӣ, ҳампира, воёб, гилноғак (навъе аз беморӣ: ҷӯқидани миён ё ҷӯқидани ноғ), саворпо (расонандай ҳабари муҳим), дидадор (чосус) ва ғайра, ки дар роман истифода шудаанд, аз назари истифода дар таркиби қалом ҷолиб буда, дар сурати истифодаи онҳо дар назму наср забони адабӣ ва таркиби луғавии нигорандагон ғанӣ ҳоҳад шуд.

Дар ҳақиқат, дар заминаи забонҳои помирӣ, аз ҷумла забони шуғнонӣ, масъалаҳои таҳқиқталаб ҳанӯз хеле зиёданд, “хусусан, пажӯҳиши татбиқӣ, як пажӯҳиши густардаи муқоисавӣ бо забони тоҷикӣ ва решашиноси”. “Агар ин кор анҷом ёбад, – мегӯяд Рустам Ваҳҳобзода, – он гоҳ мо мебинем, ки вожаҳоеро, ки маҳз ба ин забонҳо мутааллиқ медонем, як ҷеҳраи таҳаввулёфтai тоҷикии онҳо барои мо рӯнамо мешавад. Ҳамаи инҳо решашои забони тоҷикии имрӯз ҳастанд. Ҳеч қадоми онҳо дур наафтодааст. Ғақат дар (раванди – М.Н.) таҳаввули забон инҳо дар як минтақа дигаргун шудаанд, вале дар он ҷо бо асолати қадимии худ боқӣ мондаанд, ки ғанчи шойгон мебошанд. Мо ба воситаи онҳо асолати тоҷикии баъзе вожаҳоеро ки имрӯз сараҷон баҳс мешавад, мешиносем ва исбот мекунем” [3].

Муҳтассоти сабкӣ романи “Саройи санг” дар истифодаи луғоту таркиботу таъбироти забони шуғнонӣ, зарбулмасалу мақолу таъбироти роиҷ дар забони адабии тоҷикӣ, зикри дуъоҳо, үнсурҳои фолклорӣ ва забону тасвирҳои шоирона низ мушаҳҳас мешавад.

Истифодаи зарбулмасалу мақол ва таъбирот. Забони романи “Саройи санг” аз назари истифодаи зарбулмасалу мақолу таъбирот хеле ғанӣ аст. Ҷанд намуна меорем: “ба дарди касе нахӯрдан” [15, с.8], “аз даруни ваҳал ба кӯҳи амал кашидан” [15, с.12], “тӯри худро равшан дидан” [15, с.34], “Касеро баҳт баргардад, шикаст андар шикаст ояд” [15, с.253], “Ҳар кӣ парид, ҷарид, ҳар кӣ хобид, хоб дид” [16, с.107], “Худозада бошу арвоҳзада не” [16, с.147], “Занро дар айлок озмоянд, мардро дар сафар” [16, с.151], “Бо худододагон ситеза макун” [16, с.196], “Бе меш бошу бе хеш не” [16, с.201], “Касе ҳоҳар дорад, болу пар дорад” [16, с.205], “Говоро хорумол кардӣ, ширапш фаровон мешавад” [16, с.239], “Бими ҷанг ба мисли лошҳӯри ноаёни ҳавлангез дар ҳавои Шуғнон пар мезад” [17, с.196]. Дар асоси ҷамъоварии ҳамаи намунаҳо дар қулли асар метавон фарҳангномаи ҳурде тартиб дод.

Үнсурҳои луғавии мазкур се тарзи истифода доранд: а) дар таркиби қалом; б) ба сурати комил; в) ба таври омехта. Мисолҳо барои сурати аввал: “– Гапам бо шоҳ напуҳт, бародарон!” [15, с.8], “...ҳикояти барои як қайк ба оташ афкандани пӯстинро мемонад” [16, с.77], “Аз санг

садо буду аз чавон не. “Шояд хобаш бурда бошад”, – андешид зан...” [16, с.88], “Аммо, дар ҳақиқат, сухани хона ба бозор рост намеомадааст” [16, с.194]. Чанд намуна барои сурати дувум: “Сари кафида зери токӣ гуфтаанд” [15, с.37], “Сайид Фаррухшоҳ сар ба гиребони андеша даркашид” [16, с.33], “Агар шоҳ донад, ки дар Сучон мондаам, ба сари ту ҳам балое меорад: Шӯҳӣ макун бо арбоб, арбоб занад ба ҳар боб” [16, с.72], “Аз боди баҳор баҳра бардор, аз боди ҳазон ҳудро нигаҳ дор, – мегӯянд бартангиён” [16, с.155], “Кори неку кардан аз пур кардан аст, бародарҷон...” [17, с.11]. Намунаҳо барои навъи омехта: “...дар орзуи онанд, ки пирашон ишорае кунаду онҳо ба сар даванд” [16, с.28], “Агар девонбегӣ ба Муҳаббатхон заҳр намедод, Юсуфалиҳон ҳоло ҳам сарқути ғарӣ мечашиду бори миннати шоҳи Бадаҳшон мекашид” [16, с.94], “Дар Бухоро, пас аз шириин кардани коми чанд мансабдор ва супурдани ҳадяҳои гаронбаҳо ба ҳазинаи мулӯк, Тӯйчибой дар рӯзи ҳатум ба ҳузури амир даромада тавонист” [16, с.195], “– Бале, коко, ҳар, ки ба пешӣ бор нарафт, бор ба пешӣ ҳар меояд, – мард ҳандаи баланде кард...” [17, с.100], “...вақте ки кӯки чашмон ба қандан наздик расиду торҳои асаб ба ларзиш даромаданд, аз пушти шаҳи лаби наҳри пуроб...” [17, с.110]. Дар ҳар се сурат ғуногунрангии қалом аз назари услубӣ риоят ва ҳусни баён таъмин шудааст.

Суратҳои дигари истифода аз зарбулмасулу мақолу таъбирот низ дар роман дучор мешаванд, ки ҳам бори маънӣ доранд ва ҳам қолаби ҳунарии қаломро таъмин кардаанд. Масалан, мисли қолаби севаҷҳа дар ин намуна: “Савори саманди чунин ҳаёлот, гарде ба доман надошт, ки офтоби ҳаёташ сари кӯҳ расидааст” [16, с.35]. Таркиби “гарде ба доман надоштан” ба маънӣ “заррае огоҳ набудан” шарҳ ёфтааст [16, с.35]. Ё ҳуд, истифодаи саҷъ дар мақол, ба мисли чунин намуна: “Дидаҳои мо аз раҳпой муҳра, ҷонҳои мо ба беқарорӣ шуҳра гаштанд” [16, с.106].

Инояти нависанда ба унсурҳои лугавии мавриди назар ба ҳаддест, ки баъзан дар гуфтугӯи шахсиятҳо пайиҳам истифода мешавад. Ба мисли намунаи зерин:

“– Ё тадбирае аз ин беҳтар аз қаллаи шумо мебарояд? – персид Кеке, чун дид, ки аз санг садо ҳасту аз ховандон не.

– Эй ҳудованди осто ни муқаддас, оё шоҳ инро ба мо мебахшад? – ба изтироб омад ҳованд Шамшершоҳ.

– Оё ин кор бозии муш бо думи шерро намемонад? – риши ғӯлиашро панҷа зад Эраҷшоҳ.

– Магарам кафандоямонро пешакӣ бидӯzem, – сараашро дошт Имомназар” [16, с.35].

Таъбирҳои зебои “дасти қалам надоштан” ва “қаламзади нолоиқона” дар мавриди шоирон истифода шудаанд: “– Кудратулло, шунидаам, ки дасти қалам надорӣ, аммо шеърҳоятро бадоҳатан мегӯю мегузарӣ; ...ман низ меҳоҳам як қаламзади нолоиқонаи ҳудро манзуратон созам” [16, с.282-283].

Ҳикмат ва таҷриба. Ҳикматҳои, ки дар романи “Саройи санг” дучор мешаванд, бештар ҳосили таҷриба буда, аз қавли шахсиятҳо садо медиҳанд. Чанд намуна: “Чанг бештар тадбир меҳоҳад, то шамшер” [15, с.21], “инсоф болотар аз тоат” [15, с.106], “Дар ҷо, ки меҳр нест, меҳрубонӣ ҳам буда наметавонад” [16, с.93], “Ба ду ҷиз бовар макун: таърифи дӯстону кам дидани душманон” [16, с.109], “Хашму кинро савор шавем, дар ҳалқ обрӯ намемонаду дар мулӯк ободӣ” ва “...агар ҳоҳӣ, ки эҳтироми ҳалқро аз даст надиҳӣ, бо ҳалқ бош” [16, с.137], “Ба душман ҳеч гоҳ раҳм нақун, бавижа, агар ҳоин бошад” [16, с.149], “Шамшер ба тани ҷангвар далерӣ мебахшад, табл ба рӯҳаш. Рӯҳ қавӣ набошад, аз бадан ҳеч коре барнамехезад” [17, с.193], “Модар кафили ҳуҷрӯзии ҳонадон аст, салоҳу саломати аҳли байт дар дасти ўст” ва “Давлат дар сари зан аст, давлатро эҳтиёт кун!” [17, с.205]. Олитарин ҳикмат дар муносибатҳо бародарӣ бо мардуми олам аст, ки дар мӯкобили он таҷрибаи талҳи “суди бештаре бардоштан аз ҳодисот” қарор дорад.

Ҳузури қӯҳистониён дар дехоти баландкуҳ ва тарзи зиндагии онҳо пур аз ҳикмат аст. Аз ҷумла, моҳияти зиндагии онҳо дар дарозои моҳу сол аз назари ҳикмат чунин ҳосияти амалӣ дорад: “Ҳар як ҳонавода, ба андозаи лозим, озукаву ему ҳем заҳира кардаасту зимиston танҳо дам гирифта, кӯфти заҳматҳои дар баҳор, тобистон ва тирамоҳ қашидаашро мебарорад. Барфи баланди зимиston барои ин мардум танҳо ду кори нисбатан вазнин пеш меорад: сер кардани ғову мол ва тоза кардани барф. Тамом! Дигар дар танӯр алов қуну дар ҳонаи гарм чистон бибоғу афсона бигӯ” [16, с.209].

Тасвир ва манзаранигорӣ. Ато Мирҳоҷа дар таснифи романи “Саройи санг” аз воситаҳои баёни ва тасвирҳои бадей моҳирона истифода карда, ба ин восита ҷанбаи ҳунарии қаломро тақвият бахшидааст. Аммо аз он миён тасвир ва манзаранигорӣ беш аз ҳама рӯҳ менамояд.

Шуруй аз фасли панчуми асар тасвири табиат ва манзаранигорӣ дар оғози фаслҳо ба мушоҳида расида, оҳиста-оҳиста вусъат пайдо карда, дар ниҳоят, ба вижагии сабкӣ табдил меёбад. Муҳимтарин хусусияти шеваи тасвири табиат дар коргоҳи эҷодии Ато Мирҳоҷа аз он иборат аст, ки таносуби миёни манзараи тасвиршаванд ва ҳолати рӯйдодхову руҳияи персонажҳо ба таври равшан дарк карда мешавад. Масалан, таносуби табиат ва руҳияи одамон дар порчай зерин ба ҳубӣ ошкор аст: “Он рӯзи наҳс тамоми мардум сияҳпӯш буд. Дар деҳаҳои Баҳшор, Демурғон, Виёд ва Вуж шаҳидонро ба хок месупурданд. Фасл тобистон бошад ҳам, субҳи он рӯз ҳаво губоролуд гашт: шамоли кунд ҷангӯҳи биёбонҳои дуродурро... ба болои чаману киштзорон, кӯҳу пушта ва ҷашмаву бешаҳои кӯҳистон мерехт.

Дар кӯҳистон мардум ҳамагӣ ба ҳам решапайванданд. Марги як нафар боиси афсурдагии садҳо кас мегардад. Дар деҳаи мурдадор одамонро аз хурд то бузург эҳсоси маъюсию навмедӣ фаро мегирад. Он ба сокинони деҳаҳои атроф низ таъсири бадашро мегузорад. Ҳузури ноҳушаш ба мисли ҳамин бод фазоро тира соҳта, ба дилу мағзҳо фишор меоварад.

Вақте мардон дар намози ҷаноза саф оростанд, меғи заҳими сиёҳ осмонро дар ихтиёр гирифт. Ҳуршед ҳам, гӯё аз кирдори зишти заминиён ба хичолат афтода бошад, аз назарҳо ниҳон гашт” [15, с.11].

Тасвир ва манзаранигорӣ дар доҳили фаслҳо ҳам мушоҳида мешавад, ки дар умум баррасии ҷудогонаро тақозо дорад.

Чехранигорӣ. Ҳунари ҷехраофаринии Ато Мирҳоҷа дар романи “Саройи санг” асосан бар мабнои қиёс ва ташбеху тавсиф руҳ менамояд. Ба мисли чунин намуна: “Мулло Лочин марди ҷил-ҷилу дусолае буд бо қомати аз миёна баландтар, риши зардҷаи тунук, китғу бозувони васеъ, ҷуссаи газгӯшти ҷандир, ҷехраи сурхина, манаҳи дароз, бинии тағшакли баланд ва ҷашмони бодомии моил ба қабудӣ” [17, с.27].

Суд ҷустан аз пораҳои шеърӣ. Ато Мирҳоҷа дар эҷоди романи “Саройи санг” ба таври муносиб аз порчаҳои шеърӣ ҳам суд ҷустааст, ки намоёнгари ҳолату руҳияи персонажҳо, нидои қалби ағори баъзе шахсиятҳо, нолаи ғарibbon, танқиди замон ва садои қалби равшани маърифатпарварон аст. Шеърҳо аз назари муҳтаво фарогири фалакиёт, оҳанги ғурбат, ҷудой, муноҷот, марсия, мадҳия ва наът ҳастанд. Вобаста ба тасвири ҷашну сурҳо ашъори маҳсуси фолклорӣ зикр шудаанд. Масалан, дар роман намунаи шеърҳое нақл шуда, ки дар маросими сартарошони мардуми Сарез ҳонда мешуданд [16, с.130-131]. Ё худ, намунаи шеъри фолклорӣ ба забони шуғонӣ, ки “Авобутсак” (ба маъни ҳавобача, камони Рустам, ҳафтранг) ном дорад [17, с.97]. Сипоҳиён ҳам ба забони шуғонӣ шеър меҳонанд [17, с.192]. Аз қавли шоир Маҳмадсодик шеъри марсия нақл мешавад [17, с.217], ки муносиби ҳоли мардум гуфта шудааст.

Ашъори мундариҷ дар асар аз забони одамони гирифтор ба қӯи навмедӣ, шоирон, пирони мазҳаб ва шахсиятҳои оғоҳ нақл мешавад. Ҳунёгарон низ шеърҳоро ба оҳанги дилошӯби “Ҳайдарӣ” ва “Дарғилик” месуруданд. Намунаи хуби суд ҷустан аз ашъор дар фаслҳои “Тарҳи ҳешовандӣ” ва “Ошкори роз” мушоҳида мешавад, ки моҳиятан барои тақвияти руҳияи шахсиятҳо нақл шудаанд. Фасли “Чу Фарҳод ин замон аз кӯҳканонам” шомили маълумоти нодир дар хусуси ҳавзаи адабии Шуғон мебошад. Дар ҳамин фасл оғоҳ мешавем, ки байти машҳури зерин матлаи ғазали зебое аз шоир Қудрат будааст:

Нозанине, ки дар арақ тар шуд,

Нозанин буду нозанинтар шуд.

Дар идома шаш байти дигари ғазал ҳам нақл шудааст [16, с.283].

Бо яке аз аввалин намунаҳои шеър ба забони шуғонӣ ҳам дар роман дучор мешавем, ки гӯяндаи он Мулло Лочин мебошад [17, с.28-30]. Дар заминай ҳамин шеър ибрози андешаҳо перомуни мақоми забони порсӣ сурат мегирад, ки қобили таваҷҷӯҳ аст.

Дар иртибот ба шоирӣ ва шеърҳонӣ дар роман андешаҳои қобили таваҷҷӯҳ ироа шудаанд. Масалан, андешаи китоб ҳонда шеър навиштани Ҷаъфар ва дар муқобили он зиндагиро шеър кардани Қудрат ҷолиб аст [16, с.124]. Аз ҳамин ҷиҳат аст, ки шеъри Қудратро мардум азбар мекунанду ҳар замон меҳонанд. Доираи муҳотаби шеъри зиндагӣ дар қиёс ба шеъри китобӣ фароҳтар аст.

Ба сурати куллӣ, ҷустори муфассал перомуни назми ҳалқӣ, назми таснифӣ ва шеърҳо ба забони шуғонӣ, ки дар романи “Саройи санг” дарҷ шудаанд, дар таҳқики фарогиртари фолклор ва адабиёти дузабонаи Бадаҳшон, ки то кунун аз ҷониби сайёҳи англisis Р.Б. Шоу, ховаршиносӣ

рус И.И. Зарубин ва муҳаққиқони тоҷик Амирбек Ҳабибов, Нисормамад Шакармамадов, Додхудо Карамшоев, Варқа Охонниёзов, Лоло Давлатбеков ва дигарон анҷом шудаанд [24; 25; 7; 19; 5], мусоидат ҳоҳад кард. Дар бораи бархе шоирони дар “Саройи санг” тасвир гардида низ баъзе таҳқиқот мавҷуданд, ки ба қалами Лоло Давлатбеков ва дигарон таълиф шудаанд [4; 5]. Нусхай аксии “Девон”-и Ҷаъфар дар заҳираи Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови АМИТ нигаҳдорӣ мешавад. Намунаи эҷодиёти шоир Мулло Лочин чоп шудааст [9].

Шоиронагии қаломи мансур. Истифода аз таркиби луғавии забони шеър ва эҷоди қалима, ибора, таркиб, таъбир ва ҷумлаҳои шоирона аз ҷумлаи муҳимтарин вижагиҳои сабкӣ дар романи “Саройи санг” маҳсуб мешавад. Дар пораи зерин ҷамъи унсурҳои мазкурро мушоҳида кардан мумкин аст: “Хушбаҳт буд. Дилаш гулистони шукуфонро мемонд. Гулистоне, ки аз бӯсаборони ҳуршеду нам-нами обшорон ҳар лаҳза рангу таровати тоза мегираду ҳуррамтар мегардад. Доғи ҳичрони ҷандсолаи ҷуфтӣ меҳруbon аз синааш қайҳо барҳоставу дар пайроҳаҳои хотираш танҳо пайи ноаёнे аз он боқӣ мондаву ҳалос. Шаъшаи офтоби ҳушбаҳтӣ он ҳама ёдҳои дарднокро дигар маҷоли ҷароғак задан намедиҳад” [17, с.193]. Чунин намунаҳо дар роман ҳеле зиёданд. Ин масъаларо ба таври ҷудогона таҳқиқ мебояд кард.

Истифода аз саҷъ низ ба шоиронагии қаломи мансур афзудааст. Ба мисли чунин намуна: “...ин дарднома гӯши фалакро кар, хотири ҳозиронро муқаддар соҳт” [17, с.255].

Назаре интиқодӣ ва таҳрири. Ба ғайр аз ишораи Саттор Турсун дар ҳусуси бештар эътибор додан “ба фасоҳати сухансозӣ дар саноати насри бадеӣ ва меҳруbonӣ ба услуб”, ки дар оҳири пушгуфтори қисми якуми роман зикр шудааст, дар ҳеч қадом аз таълифоти мавҷуд перомуни асар назари интиқодӣ баён нашудааст. Аммо дар иртибот ба назари интиқодӣ ва таҳрири дар мутолиаи роман ба баъзе ҷиҳатҳо ишора кардан ба маврид менамояд:

1. Дар ҷумлаи дуюми матни зерин ба ҷои қалимаи “падараш” вожаи “амакаш” муносиб аст: “Мирзоазиз бо ҷашмони пурашк ба ҷеҳраи аз ғояти пири ҷӯқидаву берангӣ қозӣ Давруқ нигоҳ карда, манзараи рӯзи ҷанозаи амакаш пеши назар падид омад. Он рӯз ҳам ҳамин қозӣ Давруқ ҷасади падараш (?) – Маҳмадазимро тақфин намуд” [15, с.7]. Иваз шудани номи Мирзоазизу Ҷаҳонгир дар фасли “Раҳӣ аз зиндон” мушоҳида мешавад [15, с.270].

2. Ҷумлаи зерин таҳрири услубӣ металабад: “Ба ҳаққи Ҳудованд, ба ҳаққи ду писари шаҳидам, ки барои салтанати ту ҷоナшро (?) курбон намуд (?), хуни ин бегуноҳонро бар ман бубахш” [15, с.7].

3. Лачом ба ҳар тааллуқ надорад, ҳосси асб аст: “Хост лачоми ҳарро бикашад, аммо мард...” [15, с.11]. Ҳар нӯхта дорад.

4. Ҷумла: “Онҳо “ман лаънатиам!” гуфта дод мегуфтанду Муҳаббатхон чилим қашида, қадам мезад” [15, с.11]. Ин ҷумларо чунин таҳрири кардан ба мақсад ва моҳияти услубии қалом мувофиқ менамояд: Онҳо “ман лаънатиам!”-гӯён дод мезаданду Муҳаббатхон чилим қашидаву қадам мезад.

5. Вожаи “арбоб” ба маънии хизматгор омадааст, ки саҳех наменамояд: “Магар ту арбоби (?) ман нестӣ?! На фақат ҳоҳарат, ҳудат мемурдӣ ҳам, бояд гӯшу ҳушат ба ҳалқ мебуду даҳани ҳамтаборонатро мебастӣ!” [15, с.44].

6. Дар тасвири муносибати персонажҳои асар, духтару модар Сарвинозу Гулноз бо шавҳарони иҷбории ҳуд – шоҳу девонбегӣ ва қазияи бефарзандии онҳо зиддияти фикр ба назар мерасад. Таъқид мешавад, ки “на модар, на духтар аз шавҳарони ҳуд фарзанд наёфтанд”, аммо ҳангоми обтаний Сарвиноз мефармояд, ки духтарашро ба гармоба оранд [15, с.91].

7. Дар сабти таркиботи арабӣ ва азкору дуъоҳо, ба мисли “ло ҳавла вало қуввати илло биллоҳ ал аливал азим” [15, с.217] ғалатнависӣ ба ҷашм меҳурад. Бояд чунин навишта шавад: Ло ҳавла ва-ло қуввати илло би-л-Лоҳи-л-Ҷаълийю-л-Ҷазим.

8. Тағирии унвони фасли “Ошкори роз” ба “Ифшои роз” аз назари фасоҳати қалом ҳушоянд менамояд.

9. Таркиби “эб донистанд” дар ҷумлаи зерин, бо таваҷҷӯҳ ба урғияти гуфтор, бояд ба шакли инкорӣ (эб надонистанд) истифода шавад: “Вале барои чунин як масъалаи ҳурд ба ў муроҷиат карданро эб донистанд” [17, с.110].

10. Дар ҷумлаи зерин исми Мирҷамол ба Муборак бояд иваз шавад: “– Кеке? – ҳайрон шуд Мирҷамол (?), – Кеке дар зиндони қалъа... ” [17, с.357].

11. Дар иқтибоси байти зерин дар таркиби андеша таносуби замон риоят нашудааст. Шеър дар асри бист гуфта шудааст: “...кореро, ки дар мағзи мардум забони бо хун даромада мекунад, ҳеч забони дигаре карда наметавонад. Ба маъни ин байт диққат дихед, ки шоир ин нуктаро чи сон нозук шарҳ додааст:

Ҳар кас ба забони худ сухандон гардад,
Донистани сад забонаш осон гардад” [15, с.32].

12. Байте аз шеъри Рӯдакӣ дар роман ба сурати таҳрифшуда омадааст, ба ин шакл:
“Исо ба раҳе дид яке кушта фитода,
Гуфто, ки киро куштӣ, то боз туро кушт?!?” [17, с.33].

Сурати саҳехи порчай иқтибосмешуда чунин аст:

Исо ба раҳе дид яке кушта фитода,
Ҳайрон шуду бигрифт ба дандон сариангушт,
Гуфто, ки “киро куштӣ, то кушта шудӣ зор?
То боз кӣ ўро бикушад, он ки туро кушт?” [20, с.29].

13. Дар ҷумлаи зерин ба ҷойи Юсуфалишоҳ бояд Ҷаҳонгиршоҳ навишта шавад: “То Юсуфалишоҳ ҳабар ёфт, сипохи Маҳмудшоҳ ними Файзободро гирифт” [17, с.196].

14. Ин ҷумлаи шуғнонӣ тарҷума нашудааст: “Нанта бепуз маш қинам” [17, с.253].

15. Тақдири Гулноз – Паринамо аз назари модараши пинҳон мондааст. Модараши – Сарвиноз гумон мекунад, ки Гулноз ба дарё рафта, vale намедонист, ки Ношак ўро духтар хондаву номашро ба Паринамо иваз кардааст. Сарвиноз падарашро пайдо мекунад, аммо духтарашро не? Сарнавишти минбаъдаи Доробшо ва ҳамроҳони дар Афғонистон таълими аскарӣ гирифтаи вай ҳам норавшан бокӣ мондааст.

Натиҷагирии қуллӣ:

Бо эҷоди романи “Саройи санг”-и Ато Мирҳоҷа насрин муосири тоҷик боз ҳам ғанӣ гардид. Ин роман натиҷаи заҳмати зиёд ва бозёфти хуби нависанда буда, дар миёни романҳое, ки дар мавзуи таъриҳи навишта шудаанд, аз ҷиҳати муҳтаво, сохтору бандубаст, забону тарзи баён ва сабки ниғориши ҷойгоҳи вижайи худашро дорост. Сирри муваффақияти нависанда, қабл аз ҳама, аз ҳуб донистани мавзуъ, ҳазми мавод, тарзи баён ва таҳқиқи бадеии воқеаҳои таъриҳӣ иборат аст. Ато Мирҳоҷа, аз як тараф, аз зиндагии мардуми қуҳистон ба ҳубӣ огоҳ буда, сарчашмаҳои таъриҳиро комилан фаро гирифтааст, аз ҷониби дигар, ҳолати равонӣ ва маросиму урғу одатҳои ҳалқро ба таври зарурӣ омӯхтааст.

Воқеиятҳои достонии романи “Саройи санг” аз тариқи нақли саргузашти шахсиятҳо тавре баён мешаванд, ки ҳар қадом ба сурати ҷудогона тағсилу ҷомеият ва паёмҳои хоссу вижайи доранд ва, дар маҷмуъ, вазъи замону воқеияти давронро дар мақтаи муайянӣ замонӣ бозгӯ мекунанд.

Нависанда дар таҳқиқи бадеии воқеиятҳо биниши фалсафӣ ҳам дорад. Фалсафаи асосии матраҳ дар роман подоши аъмол дар ростои кирдор ва садоқату шикастанафсӣ мебошад. Андешаҳои ҳудопарастӣ ва мазҳабӣ ҳам аз нигоҳи маърифатӣ тамоюли фалсафӣ доранд.

Дар романи “Саройи санг” образҳои асосӣ ва персонажҳои зиёде амал мекунанд, ки мо онҳоро ба таври гурӯҳбандӣ баррасӣ кардем. Дар умум, тақдир ва шебу фарози шахсиятҳои асар аз вазъи ноороми замон ва ҳолати руҳии онҳо гувоҳӣ медиҳад.

Образи беш ва пеш аз ҳама фабъол паҳлавонон ҳастанд. Паҳлавонони номдор Ҷаҳонгир, Манзаршоҳ ва Мирзоазиз рамзи қудрату тавонӣ ва вичҷони бедори ҳалқанд. Қӯшишҳои Манзаршоҳ дар ростои ҳимояи марзу буими сарзамини Шуғнон Рустами “Шоҳнома”-ро ба хотир меорад, ки рамзи ватандорӣ ва якпорчагии қишивар буд.

Урғу одатҳои мардум моҳиятан ба диди мазҳабӣ бастагӣ дошта, нишонаи асосии онҳо дар олами зоҳир покиу назофат аст. Бино гаштан ба аъмоли бади худ хосияти покии ботин аст. Мушкилии шоҳони Шуғнон бо раият дар он буд, ки ба моҳияти урғу одатҳои мардум сарфаҳм намерафтанд. Онҳо қариб, ки ба умури дину мазҳаб машғул намешуданд.

Романи “Саройи санг” маҳзане фароғир аз аҷзои фарҳанг ва тамаддуни хосси як минтақаи қишивари азизамон мебошад, ки барои таҳқиқи комили таърихи фарҳанг ва тамаддуни тоҷикӣ маводи муҳим медиҳад.

Фарҳанги мардумӣ дар забони асар ҳам таъсиргузор аст, бинобар ин, таҳқиқи фолклоршиносӣ бояд дар заминай таносуби фаҳанги мардумӣ ва забони адабӣ анҷом дода шавад.

Фарҳанги деха ва хонавода ҳам дар романи “Саройи санг” қобили ташхис аст. Дар мисоли фасли “Вадаксур” [16, с.126-135] ва тасвирҳои дигар имкони баррасӣ аз ин ҷиҳат фароҳам омаданаш мумкин аст.

Номҳои дараҳтон, гулу гиёҳу буттаҳо, меваҳо ва ҳар гуна ҳӯрданиҳо, ки дар роман зикр шудаанд, барои омӯзиши хусусиятҳои этнографӣ ва муҳити биологии кӯҳистон маводи фаровон медиҳанд.

Калимаю таркибҳои шоирона дар роман зиёд истифода шудаанд. Дар миёни онҳо вожаҳои ҷадид ё камистеъмоле дида мешаванд, ки ҳуқуқи ворид шудан ба захираи луғавии забони адабии мусосири тоҷикиро доранд.

Ҳунари манзаранигорӣ ва тасвирофарӣ дар роман ба таври муҷалло намудор аст. Нависанда бештар дар оғози фаслҳо ба манзаранигорӣ пардохтааст. Тасвирҳо ба рӯҳия шахсиятҳои асар ва рӯйдодҳо дар таносуб оғарида шудаанд.

Роҳи сафед, оби соф!

АДАБИЁТ

1. Абдулназарзода, А. Ангезаҳои танатологӣ дар романи “Саройи санг” / А. Абдулназарзода. – Адабиёт ва санъат. – 2022. – №17 (2144). – С.13.
2. Абдулназаров, А.А. Танатологические мотивы в таджикской литературе XX-XXI вв. / А.А. Абдулназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 312 с.
3. Ваҳҳобзода, Р. Чу мо фарзанди кӯҳҳои баландем... (Суҳбат) / Р. Ваҳҳобзода, Т. Луқмон // Адабиёт ва санъат. – 2022. – №34 (2169). – С.10.
4. Давлатбеков, Л. Рӯзор ва ашъори Мулло Лочин / Л. Давлатбеков // Рӯдакӣ. Фаслномаи адабӣ-фарҳангии Ройзании фарҳангии ҶИЭ дар Тоҷикистон. – Соли ҳафтум. – Шумораи 10. – Баҳори 2006. – 106 с.
5. Давлатбеков, Л. Фарҳангӣ дузабони шеъри Бадаҳшон / Л. Давлатбеков. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 288 с.
6. Зарифӣ, И. Достони қаҳрамонон. Андешаҳо дар бораи романи “Саройи санг”-и Ато Мирҳоҷа / И. Зарифӣ. – Омӯзгор. – №24. – 16 июня соли 2022. – С.13.
7. Карамшоев, Д. Назаре ба ашъори маҳаллизабони шоирони Бадаҳшон / Д. Карамшоев // Вопросы памирской филологии. 3. – Душанбе: Доңиш, 1985. – 309 с.
8. Қаландариён, Ҳ.С. Саробӯстони маънавии “Саройи санг” (ё чанд андеша перомуни романи таърихии Ато Мирҳоҷа “Саройи санг”) / Ҳ.С. Қаландариён // Садои Шарқ. – 2019. – № 10. – С.154-157.
9. Лочин, М. Муноҷот ва дигар гуфторҳо / М. Лочин; мураттиб ва муаллифи пешгуфтор доктор Хушназари Помирзод. – Карҷӣ-Покистон, 1383. – 135 с.
10. Мирзоқандов, М. “Саройи санг” – ҳамосаи рангини худшиносӣ / М. Мирзоқандов // Адабиёт ва санъат. – 2021. – №33 (2108). – С.7.
11. Мирҳоҷа, А. Андозчини рӯзадор / А. Мирҳоҷа. – Душанбе: ТҶБ Истиқбол, 2017. – 127 с.
12. Мирҳоҷа, А. Даъвати Носир (Драма иборат аз 2 парда ва 6 намоиш) / А. Мирҳоҷа. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 52 с.
13. Мирҳоҷа, А. Қиссаи Садбарғ (борои бачаҳо) / А. Мирҳоҷа. – Душанбе: Маориф, 2019. – 32 с.
14. Мирҳоҷа, А. Мальсума (қисса борои бачаҳо) / А. Мирҳоҷа. – Душанбе: Маориф, 2019. – 20 с.
15. Мирҳоҷа, А. Саройи санг (романи таъриҳӣ, қисми якум) / А. Мирҳоҷа. – Душанбе: Суҳан, 2018. – 360 с.
16. Мирҳоҷа, А. Саройи санг (романи таъриҳӣ, қисми 2) / А. Мирҳоҷа. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 368 с.
17. Мирҳоҷа, А. Саройи санг (романи таъриҳӣ, қисми 3) / А. Мирҳоҷа. – Душанбе: ЭР-граф, 2020. – 308 с.
18. Миршакар, М. Суҳане аз суҳан / М. Миршакар // Садои Шарқ. – №4. – 2022. – С. 19-32.
19. Оҳонниёзов, В. Пайдоиш ва ташаккули шеъри таълифии помирзабон (гуруҳи забонҳои шугонӣ-рӯшонӣ) / В. Оҳонниёзов: дис... номз. илм. фил. – Ҳоруғ, 1977.
20. Рӯдакӣ, А. Девон / А. Рӯдакӣ. – Олмотӣ, 2007. – 256 с.
21. Турсун, С. Достони родмардони кӯҳистон / С.Турсун // Мирҳоҷа, А. Саройи санг (романи таъриҳӣ, қисми якум). – Душанбе: Суҳан, 2018. – 360 с.
22. Ӯлмасова, З. “Саройи санг” – оинаи қаднамои Бадаҳшон” / З. Ӯлмасова // Ҷумҳурият. – №79 (24 438). – 25 апрели соли 2022. – С.3.
23. Ӯлмасова, З. Вижагиҳои услубӣ ва фардияти сабки нависанда (андешаҳо дар ҳошияи сегонаи Ато Мирҳоҷа “Саройи санг”) / З. Ӯлмасова // Садои Шарқ. – №5. – 2022. – С.150-157.
24. Ҳабибов, А. Ганчи Бадаҳшон / А. Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 319 с.
25. Шакармамадов, Н. Назми ҳалқии Бадаҳшон / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Доңиш, 1974. – 126 с.
26. Шералӣ, Л. Кулиёт / Л. Шералӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I (Китоби дуюм). – Ҳуҷанд, 2001. – 711 с.
27. معین، محمد. فرنگ فارسی (متوسط، جلد سوم) / محمد معین. – تهران: سپهр، 1376. – 4240-2775 صص.

НИГОҲЕ БА СОҲТОРИ МУҲТАВОӢ ВА ҲУНАРИИ РОМАНИ “САРОЙИ САНГ”-И АТО МИРҲОҶА

Романи шоир ва нависандай тоҷик Ато Мирҳоҷа “Саройи санг” аз ҷумлаи асарҳои муҳташами адабиёти мусосир дар мавзуи таъриҳ ба шумор рафта, аз се қисм ва 122 фасл иборат аст. Ин асар бо паҳнои тасвири рӯйдодҳои замон, воқеиятҳои таъриҳӣ ва фарогирӣ масъалаҳои гуногуни алокаманд ба зиндагии мардуми кӯҳистони Бадаҳшон, ба мисли мубориза ба муқобили ҳузури бегонагон дар сарзамини аҷодӣ, химояи марзу бум, талош барои

зиндагии ҳалолу осоишта, хифзи шарафу номус, риояти суннат, расму русум аз соири романҳои таърихӣ фарқ дошта, аз назари таҳқики бадеи рӯйдодҳои таърихӣ, маҳсусан, хифзи суннату оин ва расму русуми мардумӣ доманаи васеъ дорад. Ҳудуди нигариши нависанда ба воқеаҳои таърихӣ ва таҳқики бадеии масъалаҳое, ки дар бахшҳои чудогонаи он мавриди тасвир қарор дода шудаанд, муњҳасир ба фард мебошад. Аз ин ҷост, ки романи “Саройи санг”-ро аз ҷиҳатҳои гуногун: соҳтору муҳтаво, бандубости бадеӣ, шахсиятофаринӣ, хифзи суннату оин ва расму русуми мардумӣ, унсурҳои фолклорӣ, забону тарзи баён ва вижагиҳои сабкӣ метавон мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дод. Дар ин мақола романи “Саройи санг” аз назари соҳтори муҳтавоӣ ва хунарӣ таҳқиқ шудааст. Мабоҳиси аслӣ ва фарғии мақоларо масъалаҳои соҳтори муҳтавоӣ, сужа ва бандубости бадеӣ, паёмҳои аслӣ ва фарғӣ, образҳои асосӣ ва ёвар: паҳлавонон, шоҳон, пирони мазҳабӣ, шоирону овозхонон, порсоён, занон, гирифткорони кӯи гурбату асорат ва ҳориҷиён, унсурҳои фолклорӣ: бозиҳо, дӯъоҳо, ниёшиҳо, маросимҳо, боварҳои мардумӣ, қасам, суннат ва расму русум, таомулоти мардумӣ, тақвими шугнонӣ, ченаки вақт, ҳаҷм ва ҳисоб, анвои ғазо, меваҳо, гулу гиёҳҳо ва дигар ҳӯрданиҳо, забон, сабки баён, зарбулмасалу мақол ва таъбирот, ҳикмат ва таҷриба, тасвир, манзаранигорӣ, ҷеҳраофаринӣ, суд ҷустан аз пораҳои шеърӣ, шоиронагии калом, назари интиқодӣ ва таҳрири дар бар мегиранд. Мақола бо ҷунун соҳтори навишта шудааст: муқаддима, гузориши масъала, пешниҳаи таҳқиқ, соҳтори муҳтавоӣ, сужа ва бандубости бадеӣ, ҷанбаҳои паёмовар, хунари шахсиятофаринӣ, унсурҳои фолклорӣ, маросимҳо ва боварҳои мардумӣ, суннат ва расму русум, тақвими шугнонӣ, ченаки вақт, ҳаҷм ва ҳисоб, анвои ғазо, меваҳо, гулу гиёҳҳо ва дигар ҳӯрданиҳо, забон ва сабки баён, истифодай зарбулмасалу мақол ва таъбирот, ҳикмат ва таҷриба, тасвир ва манзаранигорӣ, ҷеҳранигорӣ, суд ҷустан аз пораҳои шеърӣ, шоиронагии каломи мансур, назаре интиқодӣ ва таҳрири, натиҷагирии кулӣ ва китобнома.

Калидвозжаҳо: Ато Мирҳоҷа, роман, “Саройи санг”, соҳтори муҳтавоӣ, соҳтори хунарӣ, сужа, бандубости бадеӣ, паём, забон, сабки баён.

О СОДЕРЖАТЕЛЬНОЙ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СТРУКТУРЕ РОМАНА “КАМЕННАЯ КРЕПОСТЬ” “САРОИ САНГ”) АТО МИРХОДЖА

Роман таджикского поэта и писателя Ато Мирходжа «Каменная крепость» («Саройи санг») относится к числу значимых произведений современной литературы, посвящённых исторической тематике, состоит из трёх частей и 122 разделов. Это произведение широтою описания событий времени, исторических реалий и охватом различных вопросов, связанных с жизнью жителей Горного Бадахшана, таких как борьба с присутствием чужеземцев на земле предков, защита родной земли, усилия, направленные на мирную и благочестивую жизнь, защита чести и достоинства, почитания традиций и обычаяев, отличается от других исторических романов с точки зрения художественного осмысления исторических событий, сохранения народных традиций и обычаяев. Оригинальным является взгляд писателя на исторические события, затронутые в отдельных частях произведения. В этой связи представляется возможным проанализировать роман «Каменная крепость» с точки зрения структуры и содержания, художественных особенностей, создания образов, сохранения народных традиций и обычаяев, элементов фольклора, языка, способов выражения и стилистических характеристик. В предлагаемой статье роман «Каменная крепость» рассматривается с точки зрения содержательной и художественной структуры. Основные и второстепенные проблемы, затронутые в статье, сводятся к структурным и художественным вопросам, сюжету, художественной композиции, основным и вспомогательным посланиям, основным и второстепенным образом: богатырей, царей, религиозных наставников, поэтов и певцов, благочестивых женщин, пленников чужбины и чужестранцев, и элементам фольклора: игры, молитвы, мольба, обычай, народные верования, клятва, традиция и обычай, народные обряды, шугнанский календарь, меры времени, объема и счет, разновидности пищи, фруктов, цветов, растений, язык, манера изложения, пословицы и поговорки, толкования снов, мудрость, опыт, изображение, пейзаж, создание образов, использование стихотворных отрывков, поэтичность речи, критический и корректирующий взгляд. Статья написана в следующей структуре: введение, постановка вопроса, история изучения, содержательная структура, сюжет и художественная композиция, элементы послания, мастерство в создании образов, фольклорные элементы, обычай и народные верования, традиции и обычай, шугнанский календарь, меры времени, объем и счет, разновидности питания, фрукты, цветы и растения, другие продукты питания, язык, манера изложения, использование пословиц и поговорок, толкование снов, мудрость и опыт, изображение, пейзаж, создание образов, использование поэтических отрывков, поэтичность прозаического текста, критический и корректирующий взгляд, заключение и библиография.

Ключевые слова: Ато Мирходжа, роман, «Каменная крепость» («Саройи санг»), содержательная композиция, художественная композиция, сюжет, послание, язык, манера изложения.

ON THE CONTENT AND ARTISTIC STRUCTURE OF THE NOVEL “STONE FORTRESS” (“SAROI SANG”) by ATO MIRKHOJA

The novel by the Tajik poet and writer Ato Mirkhodzha "The Stone Fortress" ("Saroyi Sang" is one of the significant works of modern literature devoted to historical topics, consists of three parts and 122 sections. This is a work with a breadth of description of the events of the time, historical realities and coverage of various issues related to the life of the inhabitants of Gorno-Badakhshan, such as the fight against the presence of foreigners on the land of their ancestors, the protection of their native land, efforts aimed at a peaceful and pious life, protection of honor and dignity, reverence traditions and customs, differs from other historical novels in terms of artistic comprehension of historical events, in particular, the preservation of folk traditions and customs. The framework of the writer's view of historical events and the artistic study of the issues raised in separate parts of the work are original. In this regard, it seems possible to analyze the novel "Stone Fortress" from the point of view of structure and content, artistic structure, the creation of personalities, the preservation of folk traditions and customs, elements of folklore, language, mode of expression and stylistic features. In the proposed article, the novel "Stone Fortress"

is considered from the point of view of content and artistic structure. The main and secondary issues raised in the article are reduced to structural and artistic issues, to the plot, artistic composition, main and auxiliary messages, main and secondary images: heroes, kings, religious mentors, poets and singers, pious, women, captives of a foreign land and strangers, elements of folklore: games, prayers, customs, folk beliefs, oaths, traditions and customs, folk rituals, shughni calendar, measures of time, volume and counting, varieties of food, fruits, flowers, plants, other food, language, manner of presentation, proverbs and sayings, interpretation of dreams, wisdom, experience, image, landscape, creation of images, use of poetic passages, poetry speech, critical and corrective view. The article is written in the following structure: introduction, formulation of the question, history of study, content structure, plot and artistic composition, elements of the message, skill in creating images, folklore elements, customs and folk beliefs, traditions and customs, the Shughni calendar, measures of time, volume and counting, varieties of food, fruits, flowers and plants, other foodstuffs, language, manner of presentation, use of proverbs and sayings, interpretation of dreams, wisdom and experience, depiction, landscape, creation of images, use of poetic passages, poetry of prose text, critical and corrective view, conclusions and bibliography.

Key words: Ato Mirkhoja, novel, "Stone fortress" ("Saroyi sang"), meaningful composition, artistic composition, plot, message, language, style of presentation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мисбоҳидини Нарзикул* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.ф., профессори кафедраи таърихи адабиёти тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17

Сведения об авторе: *Мисбоҳидини Нарзикул* – Таджикский национальный университет, д.ф.н., профессор кафедры истории таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17

Information about the author: *Misbohidini Narzikul* - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of History of Tajik Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17

Кодиров К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рӯдакӣ нахустин бор шеърро дар мавзӯъҳои муҳталиф, аз қабили ғазал, қасида, китъа, рубой, достон, маснавӣ ба кор бурда ва ба ҳамин сабаб назди шоирони замони худ ва баъд аз он ба «султони шоирон» машҳур гаштааст. Аз равиши шеъри Рӯдакӣ маълум мегардад, ки фахми Қуръон ва суханони Паёмбар (с) ва маълумоти ўз фарҳанги исломӣ варзида аст ва ҳамин худ нишон медиҳад, ки зеҳни ин шоир гаронмоя дар оғоз бо мағҳумҳои динӣ, суннатҳои исломӣ ва аз ҷумла ба Қуръон ва ҳадис ошно аст ва аз ин лиҳоз, шеъри ўз маъонӣ ва вожаҳои ирфонӣ дорад. Ўз ишқу ошиқро дар суннатҳои ирфонӣ бо таровати хос суруда аст:

Бо ошиқон нишину ҳаме ошиқӣ гузин,
Бо ҳар кӣ нест ошиқ, кам кун қариниё [9, с.59].

Ин ишқ, ҳамон муҳаббат ба Ҳудо аст, ки Рӯдакӣ дар муноҷоти ўз дар шӯру ҳол аст. Аз ишқу муҳаббат дилбоҳтагӣ ва шефтагӣ ба висоли ўз падид меояд. Ишқ ситоиш ва санои бар хостаи Офариғор аст, ки инсони ороста зебогиҳо ва тароватҳои ўро мечӯяд, вагарна иртиботи ҳаваси ўз бо намудҳои зебо натиҷае ҷуз лаззати ҳис, ки дар маҷрои дигаргуниҳо қарор дорад, намедиҳад:

Гирифт ҳоҳам зулфайни анбарини туро,
Ба бӯса нақш кунам барги ёсамини туро.

Ҳар он замин, ки ту як раҳ бар ўз қадам бинихӣ,
Ҳазор саҷда барам ҳоки он замини туро [9, с.58].

Ишқ дар шеъри Рӯдакӣ мустақим дар бораи маҳбубияти худованд аст. Ишқ дарёғти ирфонии мусбат ва аз он маънои хос ба даст овардан аст, ки ба ишқи маҷозӣ манзур аст. Дар шеъри Рӯдакӣ маънои сатҳи ишқ, ки наздик ба маънои лугавии он аст, баҳрабардорӣ аз неъмати Офариғор аст, ки омолу иштиёқ ва камолу ҷамол, монанди моҳ аст. Ишқи чонон дар ашъори Рӯдакӣ олитарин муҳаббат аст, ки инсонро ҷалилу ҷамил мегардонад:

Самоъу бодаи гулгуну луъбатони чу моҳ,
Агар фаришта бибинад, дарафтад дар ҷоҳ.
Назар чӣ гуна бидӯзам, ки баҳри дидани дӯст,
Зи ҳоки ман ҳама нарғис дамад ба ҷои гиёҳ?!

Касе, ки оғаҳӣ аз завқи ишқи чонон ёфт,
Зи хеш, ҳайф бувад, гар даме бувад огоҳ [9, с.58].

Дар руబоиёти Рӯдакӣ ҷамоли Ҳудо оғарандай ҳама зебоиҳо ва қайфиятҳо аст, яъне азamat ва ҷамоли ўз, ин ду сифат, сифоти ҷамоли ўз аст, ки ин зоти бонуфузи олӣ бо таври комил ва дар ҳадди олӣ тасвир меёбанд. Метавон гуфт, ки воҷиби он зоти қудсӣ, дар маънои дигар ҷамоли ўз аст:

Зулфат дидам, сар аз ҷаман печида,
В-андар гули сурҳи аргавон печида.
Дар ҳар банде ҳазор дил дар бандаш,
Дар ҳар пеҷе ҳазор ҷон печида! [9, с.215].

Оғаридгор ҳақиқати фавқулодай дарёфткунандаи дарунӣ ва олитар ва боазамат аст, ки ин ҳақиқат дар ҷамоли ўз дарёфта мешавад. Азамати худованд дар сифоти ҷалолу ҷамол дарёфт карда мешавад, ҷуноне, ки дар дарёфт ва васфи ҷалол Рӯдакӣ ба унвони сифати худовандӣ дар «ғам» аст:

Ай нолаи пири ҳанақоҳ аз ғами ту,
В-ай гиряи тифли бегуноҳ аз ғами ту.
Авғони ҳуруси субҳгоҳ аз ғами ту,
Оҳ аз ғами ту, ҳазор оҳ аз ғами ту [9, с.214].

Васл ба ишқ зоте аст, аммо ишқ фироқу ҳаячони гайри зоте аст. Бинобар ин, аёме, ки Рұдакій аз дур ҳичрони худовандро дұст медорад ва висолашпро васф менамояд, маҳбуби ү мешавад ва дилаш аз гами ү шод мегардад:

Бо он ки дилам аз дами ҳичрон хун аст,
Шодій ба гами туам зи гам афзун аст.
Андеша кунам ҳар шабу гүям: - Ё раб,
Ҳичрон-ш чунин аст, висолаш чун аст?! [9, с.214].

Аз тарафи дигар, маъонии зебой ва ҷамоли худованд дар баробари дарки Рұдакій шұхуду завқ ва әхсоси хосси зебоиҳо аст, ки васфи шоиста гардидааст. Ҷамоли худованд ҳақиқати фавқпардаангор аст, ки паси «пардаи лоло» азamatу камол ва зебогиҳои ү фаровон аст:

Фифони ман ҳама з-он зулфи тобдори сиёх,
Ки гоҳ пардаи лолост, гоҳ миъзари моҳ.

Ба вақти хуфтанаш аз мушки суда бошад ҷой,
Ба гоҳи рафтанаш аз сими сода бошад роҳ [9, с.165].

Рұдакій құдрату тавоноии худовандро дар ҳолати маҳсус бо ҳар гуна таъбири тамсил, дар мақоми рамзай ва орифона маъно медиҳад, ки дар ин мақом ишқ шадид мегардад ва дар натижа, ошиқ мутобиқ ба иродаи маъшук амал мекунад:

Агар ба күх расад боди ҳашми ү як бор,
В-агар ба коҳ расад бодй меҳри ү ногоҳ.

Ба соат – андар монанди коҳ гардад күх,
Ба лаҳза – андар монанди күх гардад коҳ [9, с.165].

Амали фифону ҳичрони Рұдакій аз маҳбуб, дарки шукуфтаангез аст, ки шукұх ва ҷалолу ҷамоли ҳақиқати азалиро дар роҳи равони худ мейбад ва ба вақх меояд ва ин сурати зеборо дар зехни худ инъикос месозад. Ин ҳадағирихой шоир ҳамон дарёғти ҷалол ва ҷамоли худованд аст, ки бо такя ба он, дар зиндаги талош меварзад:

Нарафта ба шоҳроҳи власлат гоме,
Наёфта аз ҳусни ҷамолат коме.

Ногоҳ шунидам зи фалак пайғоме,
К-аз ҳумми фироқ нуш бодат ҷоме! [9, с.221].

Ишқ нахустин шарты дарёғти ҷамоли худованд аст, ки тариқи шұхуд ё завқ ҷамолу шукұх зебои худованд ва фурӯғ ва тобноки инсон муқаррар мейбад. Дар назми Рұдакій ишқ сарманшағы такомул ва воситай иртиботи инсон бо Офаридгор аст, ки холосаи исми Офаридгор дар ҳамбастағай дар ташбеҳ ва истиора, бо инсон ихтисос мегардад:

Дило, то кай ҳамечайй манеро,
Чай кубай бехуда сард оҳанеро?!

Дилам чун арзане, ишқи ту күхе,
Чай сойй зери күхе арзанеро [9, с.52].

Дар ҳар маврид ошиқ бо маъшук васл мечүяд ва бо нияти ҳамин ҳулул, анвори маъшукро ба сурати тақаллый мешиносад. Аз ин лиҳоз, тасвири маъшук дар назми Рұдакій ҳама навъи әхсосоти ҳастай аст, ки навову садо дорад ва бо ҳаячон әхсос карда мешавад. Ин әхсос ва дарёғти рухи Рұдакиро чунон бор меоварад, ки нақши азamatи зебои Офаридгорро ҳолат ва сутух баҳшад. Шұхуди дили шоир, ҳатто дар дарёғти хувияти зебои ү тамом намешавад:

Ба руҳаш зулф ошиқ аст чун ман,
Лочарам, ҳамчу ман-ш нест қарор.
Ману зулфайни ү нагунасорем,
Ү чаро бар гул асту ман бар хор?! [9, с.39].

Рӯдакӣ ишқи зеботари Офаридгорро, ки ба василаи чамоли зебои ў барҳӯрдор аст ва ҳеч манзараи табий натавонистааст аз худ ишқ бисозад, бо услуби орифона тасвир кардааст, зеро маҳз ишқ барои шоир висолу фурқат ва вафову чафои маърифати Офаридгор аст, ки иқдоми тавонмандӣ дорад, тараннум кардааст:

Гули садбаргу мушку анбари себ,
Ёсамини сапеду мурди баеб.

Ин ҳама яксара тамом шуда-ст,
Назди ту, ай бути мулукфиreb.

Шаби ошиқ-т лайлутурқадр аст,
Чун ту берун кунӣ рух аз чилбоб.

Ба ҳичоб андарин шавад хуршед,
Гар ту бардорӣ аз ду лола ҳичоб [9, с.63].

Каломи маънавии Рӯдакӣ, пеш аз ҳама, дар мақоми ситоиш ва ҳамди Офаридгор аст, ки дар ҳама ҳолат ўро дар ҳар навъу сурати зебо ба забон меоварад ва дамандай умр зикр ва ситоиш мекунад. Рӯдакӣ дар ҳама маврид, ихлосманди ин ишқ аст ва онро бо фасоҳате, ки эҳсос менамояд, бо нияту шафқат ва тараҳхум тавсиф мекунад:

Сарсари ҳаҷри ту, ай сарви баланд,
Решаи умри ман аз бех биканд.

Пас, чаро бастаи ўям ҳама умр,
Агар он зулфи дуто нест каманд?!
Ба яке чон натавон кард суол,
К-аз лаби лаъли ту як бӯс ба чанд!

Бифканад оташ андар дили ҳусн,
Он чи ҳичрони ту аз сина фиканд! [9, с.81].

Ишқи манзури Рӯдакӣ, ормони ў ба Офаридгор аст, ки тариқи маърифати худошиносии ў зикр мегардад. Рӯдакӣ ба тавассути тасвири симо ва хулку чамоли Офаридгор, ҷеҳраҳои зебои ўро меофарад, ки қутбнамои роҳи умед аст. Шоир бо чунин тарзи тасвирофаринӣ, ҳаяҷони руҳонӣ ва ҳавои ишқи хешро дар партави ҷароғи хидоят, чунин баён менамояд:

Гул дигар раҳ ба гулистон омад,
Вораи боғу бустон омад.

Вори азар гузашту шуълаи он,
Шуълаи лоларо замон омад [9, с.86].

Азамати худованд ва сифати чамоли ў – ин робитаи инсон ва худо аст, ҳамчунон сифати чамоли ў низ, ки бо фитрату манбаи исбот аст. Камолот, ки дорои маъюни завқи ишқ дар ҳади олий аст, ки мағҳуми бекарорӣ ва шукуфтагии худовандро мерасонад, дар шеъри Рӯдакӣ дорад. Аз ҷумла:

Самоъу бодаи гулчину луъбатони чу моҳ,
Агар фаришта бибинад, даруфтад дар ҷоҳ.

Назар чӣ гуна бидӯзам, ки баҳри дидани дӯст,
Зи хоки ман ҳама наргис дамад ба ҷойи гиёҳ?!

Касе, ки огоҳӣ аз завқи ишқи ҷанон ёфт,
Зи хеш, ҳайф бувад, гар даме бувад огоҳ [9, с.160].

Калимаи ишқ дар шеъри Рӯдакӣ маъни қарор гирифтан дар ҷоизаи маъшуқ аст, ки чамани ақл меофарад. Маъшуқ (маҳбуб) дорои азаматҳову чамолу ҷалол аст, ки барои инсон гулшани ишқ ба бор меорад, ба худ ҷалб мекунад, зеро эҳсоси азамат ва камоли ў маҳз аз амали ақлонӣ сарчашма мегирад:

Чамани ақлро ҳазонӣ агар

Гулшани ақлро баҳор түй!

Ишкро гар паямбарī, лекин,
Хуснро оғаридгор түй! [9, с.190].

Ашъори ошиқонаи Рӯдакӣ нақди маънавӣ ва фалсафии шеър аст, ки бо ин услуб, зуҳури маънони маҷозӣ ва ирфонии алфози хонақоҳ ташреҳ дода мешавад. Бо ин тариқ, васфи ҷамоли маъшук, ки пири хонақоҳ аст, суруда мешавад. Рӯдакӣ хондани шеъри орифонаро дар хонақоҳ ҷоиз мешуморад, ки дар замони ў алфози ҳароботӣ ба ҳуд маънои маҷозӣ гирифта буд. Намунаи ин услуби ирфонӣ дар рубоёти шоир омехташавии ишқу рӯҳ дар азal аст:

Ай нолаи пири хонақоҳ аз ғами ту,
В-ай гиряни тифли бегуноҳ аз ғами ту.
Авғони хуруси субҳгоҳ аз ғами ту,
Оҳ аз ғами ту, ҳазор оҳ аз ғами ту [9, с.214].

Аммо қалимаи ишқ дар рубоёти Рӯдакӣ тариқи ду маҳбубият ба ҳудованд аст. Аввал ин ки қалимаи ишқ чун ҳолати матлуб аст ва мақсад аз ишқ дар иртибот қарор додани як «ман»-и ноҷиз ба ҳудованди бузург аст, ки камолу ҷамоли олий аз они ўст. Дуюм ин ки қалимаи ишқ дар ҳикмати илоҳиву тафаккур ва дарёфтҳои ирфонии Рӯдакӣ маълонии хос, дар ишқи маҷозӣ манзур аст. Маънои сатҳи ишқ дар рубоёти Рӯдакӣ наздик ба маънои луғавии он аст, ки дар ошиқҳои (маҳбубиятҳои) маҷозӣ ба кор меравад:

Чун кори дилам зи зулфи ў монд гираҳ,
Бар ҳарраги ҷон сад орзу монд гираҳ.
Уммедин гиря буд, афсӯс, афсӯс,
Кон ҳам шаби васл дар гулу монд гираҳ [9, с.216].

Дар сурате, ки ишқи ҳақиқӣ, ниҳоят амалу иштиёқҳо ба камолу ҷалол аст, ки монанди пардаи ушшоқ ба рӯйи ҷамоли олий ва ҷамоли воло қашида шудааст, ишқро ба кор меорад, зеро ишқ олитарин ишораи Рӯдакӣ ба ҷамолу ҷалоли ҳудованд аст.

Дар шеъри Рӯдакӣ сирри ишқ ниҳон аст, байни раҳраву ҳақиқати ў парда (ҳичоб) нуҳуфта аст ва бо аз байн рафтани парда, раҳрави ишқ ҷамолу зебоии Ҳақро назора карда, аз зоти ҳеш паноҳ мейбад. Дар ин пардаи нуронӣ руҳкори Ҳақ тадбир ва тафсир карда мешавад, ки ҳамону нуғузтаъсиру пурчило аст:

Руҳкори ў пардаи ушшоқ дорад,
Бо ин ки нуҳуфта дорад андар парда [9, с.314].

Дар шеъри Рӯдакӣ «мастии ишқ» васфи Оғаридгор аст, ки симои мучалло дорад ва водоркунандай ишқи машъалбор аст. Баёнгари муҳаббат аст ва садоқати ў ба ин зоти пок аст. Ин аст, ки гаҳ ў аз қарами ў шод мегардад ва гоҳ аз андуҳи фироzi ў месарояд. Гоҳи дигар, ҳудро бо шавқати ирфонии ҳеш бо ў пайванд месозад, зеро аз шунидани номи ў сармасст мегардад. Рӯдакӣ ба восилаи «мастии ишқ» дарди иштиёқ ва ранчи ишқи ҳеш сабру таҳаммулро ба хотири озурдагиву ранчи «ишқи ҳеш», бо умеди «васл» чунин тафсир додааст:

Чуз он, ки мастии ишқ, аст, ҳеч масть нест,
Ҳамин бало-т бас аст, ай ба ҳар бало ҳурсанд!

То зиндаам, маро нест чуз мадҳи ту дигар кор,
Кишту дурудам ин аст, хирман ҳамину шудгор.

То зиндаам, нарафта маро номи ту зи ёд,
Ҳаргиз нагуфтай, ки маро ошиқест зор [9, с.236].

Дарки мавҷудияти Ҳақ дар ашъори орифонаи Рӯдакӣ, дар партави васл ба ў, дар мавқеи дарки мағхуми «ваҳдати вуҷуд» аст, ки маърифати Ҳақ бо ҷаззобияти руҳонӣ ва бардоштҳои ақлонӣ аст, қарор дорад. Ҳама умедҳои шоир, ҳамон орзу васлу ваҳдат ба ин асл аст, ки ҳама хостори он фараҳбахшу навбаҳор аст. Мазмуну моҳияти «васл»-и ў ба ин зоти пок, «ваҳдат»-ро ба бор овардан аст:

Шаби қадри васл аст, зи фарҳундагӣ,
Фараҳбахштар аз фиризнофа аст.

Бахори Чин кун аз он рӯи базмхонаи хеш,
Агарчи хонаи ту навбаҳори бараҳман аст [9, с.221].

Ишқ ба маҳбуб (маъшуқ) дарки зеботарини шукӯҳу ҷамоли Офаридгор аст, ки Рӯдакиро дар роҳи дарёғти шукӯҳу ҷамоли ў ҳидоят менамояд. Бинои ҷамоли зебои вучуд дар ҳудҷӯйӣ ва ҳудошиносии шоир аст, ки ёди ў маҳсули фикру завқи Рӯдакӣ аз дидгоҳи матлуб ба маҳбуб аст:

То зиндаам, нарафта маро номи ту зи ёд,
Ҳаргиз нагуфтай, ки маро ошиқест зор [9, с.261].

Чину ҷароҳон зебошиносии ҷаҳони ҳастӣ дар тафсир ва тавзехи Рӯдакӣ, ки завқу эҳсосро меангезад, қонеъқунанда нест, зеро посухи ниҳойӣ надорад. Матн ва мавзуи зебоӣ, тарҳи он бо иллати феъли зеботавонии Ҳақ аст. Зебоӣ бад он ҷиҳат зебо аст, ки аз дидгоҳи хильъат намудор аст, яъне «навбаҳори латиф» – намуди зебоии ҷаҳони ҳастӣ, ки дар табиат ва чи дар он чи ки бо фикру завқи шоир васф мегардад, мавриди тавонони худованد аст:

Чун латиф ояд ба гоҳи навбаҳор,
Бонги рӯду бонги кабку бонги таз.

Ба ҳаққи он ҳами зулф, ба сони минҷори боз,
Ба ҳаққи он рӯи хуб, к-аз ў гирифтӣ бароз [9, с.268].

Шеъри Рӯдакӣ, ки ошиқонаву орифона аст, ғами ишқ чун ишқи маънавӣ дар он намоён аст. Рӯдакӣ дар баёни шӯру ҳоли шавқи ишқ роҳи шинохти маъбуди ҳақиқатро тасвир менамояд. «Ғами ишқ», бо мағҳум ва маънои худ, қарордоди беҳтарин ва далели зебоиҳои Ҳақ аст. Бо ин далел, эҷоди шеър робитаи алфоз ва мағоҳии мақсади зикри маънни Офаридгор аст:

Чаро ҳаменигарам, то ҷаро кунад тани ман,
Ки низ то на ғамам, кори ман нигарад ғам.

Гар кунад ёрие маро ба ғами ишқ он санам,
Битавонад зудуд з-ин дили ғамхора занги ғам [9, с.286].

Ишқ ба маъшуқ, дар шеъри Рӯдакӣ вижагиҳои маҳбубаст, ки дар зоти Офаридгор нақш бастааст. Мояи ифодаи ишқ шинохт ва бозшинохти худованд, чӣ гуна ба ў дар васлу вахдат шудан аст. Ишқ ба худованд шавқи шадид – оташкада аст, ки адёни равшангарӣ, ҷаҳд ва шӯри ғаноӣ дорад:

Ай он ки ман аз ишқи ту андар ҷигари хеш,
Оташкада дорам саду бар ҳар мижае жӣ [9, с.323].

Ишқ азиз ва маҳбубе аст, ки Рӯдакӣ бо сабаби шоистагиаш дар мадҳи ў аст. Ишқ ба худованд дар шеъри Рӯдакӣ шарти имон аст. Мадҳи ишқ дар меъёри маънӣ пайвастаи ақл аст. Ормон аз мадҳу ситоиши ишқ, дар водии ишқ будан, дидори маъшуқро васф кардан ва дар ҳайрати ҳусни ў ба висол расидан аст:

Буто, наҳоҳам гуфтан тамом мадҳи туро,
Ба шарм дорад ҳуршед, агар кунам сипарӣ [9, с.324].

Дар шеъри Рӯдакӣ истилоҳоти ирфоние, ки ҷамоли маъшуқро тараннум менамояд, ҳусну латофат, руҳу зулфу ҳол ва лабони гулгуни ёрро тасвири зебои бадеии ирфонӣ менамояд, фаровон аст:

Ба руҳаш зулф ошиқ аст чу ман,
Лочарам, ҳамчу ман-ш нест қарор.

Ману зулфайни ў нагунсорем,
Ў ҷаро бар асту ман бар хор??!

Ҳамчу ҷашмам тавонгар аст лабаш,
Он ба лаъл, ин ба луълаи шаҳвар.

Руҳ, ки то пеши ёр бинамоӣ,
Дили ту хуш кунад ба хуш гуфтор [9, с.111].

Рұдакī аз ҳадиси қашму рух, зулғу хол ва лабони гулгүни ёр ҳақиқати азалиро металабад, аз дидори қалолу зебои ӯ «танаш дил мегардад» ва қамоли маъшукро васф менамояд:

Ҳама қамоли ту бинам, чу дида боз кунам,
Ҳама танам дил гардад, ки бо ту роз кунам.

Харом дорам бо дигарон сухан гүфтән,
Күчо ҳадиси ту ояд, сухан дароз кунам [9, с.133].

Рұдакī бо ҳамин маънӣ лутғу зебои ҳудовандро бо баёни зеботар, бо тасовир ва таъбиrotи ошиқонаи ирфонӣ матраҳ кардааст. Дар шеъри ӯ алтофи Ҳақ зикр мегардад ва бо ҳамин мазмун ва муҳтаво дарки фазилати ҳудовандро мечӯяд. Бад-ин ҷиҳат лаҳну забони шеъри ӯ дар партави ишқ аст.

Ишқ ҷигарро реш-реш мекунад, ки ин ҷо шӯру ҳоли дигар нуҳуфта аст. Рұдакī аз ин ҳол завқро таъбид кардааст, завқ май аст ва май ҷуз андар роҳати мустақил нест. Завқ ба маъшук ранҷу роҳатро наку медорад. Завқ аз ваҷд давомтар аст, зеро таъми лиқои илоҳӣ ва қурби илоҳӣ ҷашида мешавад. Ҷашидан ин таъм ба завқ ва ирова вобаста аст. Ҳеч ҷиз раҳрави ишқро, аз ин ҷашидан боз намедорад. Раҳрави ишқ дар ин мақом таъми Ҳақро мечашад, яъне завқ самараи таҷаллӣ аст:

Мушавваш аст дилам аз қарашмаи Салмо,
Чунон ки хотири Мачнун зи турраи Лайлӯ.

Чу гулшакар дихиям, дарди дил шавад таскин,
Чу туршрӯй шавӣ, вораҳонӣ аз сафо.

Ба ғунчай ту шакархандӣ нашъяи бода,
Ба сунбули ту дурӣ гӯш мухраи афъо [9, с.169].

Рұдакī аз дили мачрӯҳи ошиқ сухан мегӯяд. Ӯ инро бо як истеъодод ва бо як боварии табиӣ таҷриба мекунад. Бо нӯшиданӣ май тарсу ларзи ошиқ бо ин ҳисси таъолӣ баён мегардад. Дар шеъри Рұдакī ин ҳама бо санъати мурооти назар, дар иртибот бо май суруда шудааст, зеро ҳусну пайкони маъшук дили ошиқро ҷунон заҳм кардааст ва ин заҳм ҷунон ба ошиқ гуворо аст, ки ба май ташбех шудааст. Гоҳе рӯйи маъшук ба гул ташбех шудааст, ки байнин боғу бӯстон, май ва гул таносуб мавҷуд аст:

Гул дигар раҳ ба гулистон омад,
Вораи боғу бӯстон омад.

Вори озар гузашту шӯълаи он,
Шӯълаи лоларо замон омад [9, с.86].

Дидгоҳи шоир ва андешаҳои ӯ, бо шифотарин ҳақшиносӣ (ҳудошиносӣ), поктарин ҷашмандозӣ ба ишқ аст. Рұдакī фазилати ишқро ҳамчун ошиқ ба ҳама сӯзу гудоз бо вожаҳои ирфонӣ, мисли гул шарҳ додааст. Ӯ дар шеъри худ, дар тасвиҳҳои зебоӣ, табиат ва розҳои ниҳонӣ ҳақиқати азалиро тасвири намудааст.

Рұдакī ишқу муҳаббати худро нерумандона ба маъшук баён мекунад. Суҳани ӯ ба маъшук соғу самимӣ аст. Ӯ дар шеър ба ирфон таваҷҷӯҳи ҷиддӣ дода дар баёни зебои ишқ ҷойгаҳи орифона дорад. Рұдакī дар қолабҳои шеърии худ ишқро ба тасвири ҷашида, аносиро маъшукро бо завқи ғанӣ шарҳ медиҳад:

Бар ишқи туам на сабр пайдост, на дил,
Бе рӯйи туам на ақл барҷост, на дил... [9, с.204].

Шоир бо бакорбари санъати таносуб ва овардани қалимот ва истилоҳот, чун ҳаҷр ҷеҳраи Ҳақро чун мояи ҷон медонад, ки дар фарҳанги истилоҳоти ирфонӣ ишора маротиби вучуд мебошад:

Аз ҳаҷри маҳи руҳи ту, ай мояи ҷон,
Пурзӯр карданд чун даҳони ту ҷаҳон... [9, с.241].

Қолаби ин байт дар ин аст, ки робитай алғоз бо мағоҳим далолати «мояи ҷон» будани Оғаридгор аст. Яъне, мағҳум ва маънои «мояи ҷон» он аст, ки инсон ба Ҳудо робитай қалбӣ дорад. Пас «ҷони ман» ҳаҷри руҳи ҳудовандро устувор соҳтанд аст, зеро дар илми

ирфон робитай инсон ба Худо бо лафзу маънии гуногун, ба кор бурдани лафз дар як маънои дигар, ҳатто бар хилофи маънои усули ҳамвора вуҷуд дорад.

Ин ба Рӯдакӣ имкон додааст, ки ишқро ба маъшуқи зебо бо тадбирҳо ва тасвирҳои гуногуни бадей иброз намояд:

Чамани ақлро ҳазонӣ агар,
Гулшани ишқро баҳор туй.

Ишқро гар паямбари лекин,
Хуснро оғаридгор туй [9, с.190].

Яке аз шууни ошиқ ба сурати қоим шод гардидаст, зоро мастии ишқ лаззате аст, ки инсонро ба сӯйи Ҳақ ошно ва роҳнамоӣ мекунад, хушбахтиву начотро эҷод менамояд. Шоду хурсандӣ ҷунбиш ба ишқ аст, ки завқу шавқ барои ошиқ меафзояд. Дар байти Рӯдакӣ мастии ишқ ҳамон дилбастагии байни ошиқу маъшуқ аст, ки ишқ ҳам айни ошиқ аст.

Ошиқ «ба руҳи ёр»-и маъшуқ, дар ғам аст ва ин ғам бо таъсир меафзояд, зоро шоир умединор аст, ки ба дидори ёр ҳоҳад расид. Ҷашме, ки дар асари ғам сӯфта аст, рози дили ошиқ аст. Рӯдакӣ дар рубоии зайл манзураш асли ҳамон умединор, васли ёр ва дидори ў аст, ки бо дидани чехраи ў ҳазор гул мешукуфад:

Чашмам зи ғамат баҳри ақиқе, ки бисуфт,
Бар ҷеҳр ҳазор гул зи розам бишкуфт.
Рӯзе, ки дилам зи ҷон ҳамедошт ниҳуфт,
Ашкам ба забони ҳол бо ҳалқ бигуфт [9, с.191].

Дар шеъри Рӯдакӣ «ғампарастӣ» шодиро мепӯшонад, ҳолат ва вазъи отифӣ ва ранҷ бурдан аз дурии маъшуқ аст. Ғам на афсурдагӣ, балки як навҳи адами посухи равонӣ ва ҷисмӣ аст. Ғам мағҳуми воло аст ва натиҷаи огоҳии инсон аст. Дар шеъри Рӯдакӣ ғам ҳамрадиф бо ишқ омадааст, яъне ишқ дар натиҷаи огоҳӣ аз навои мутлақ ба вуҷуд меояд. Ғам мусовӣ бо огоҳӣ аст, огоҳӣ ё хирад ҳамон тавоноиҳои зеҳни ва ҷанбаи шинохти зеҳни инсон аст, ки фарёдҳо, истинод, доварӣ ва тасвир карданро дар бар мегирад. Дарде, ки шоир аз он менолад, дар воқеъ, ҳамон тариқе аст, ки ў тавонистааст Ақли фаъолро бо руҳи мутъялӣ марбути ҳамдигар созад:

Ба он ки дилам аз ғами ҳичрон ҳун аст,
Шодӣ ба ғами туам зи ғам афзун аст.
Андеша кунам ҳар шабу гӯям: - Ё Раб,
Ҳичрон-ш ҷунин аст, висолаш чун аст [9, с.190].

Рӯдакӣ ғами ишқро ин гуна тавсиф мекунад: роҳи ишқ шарти аз ақл нарафтан аст ва дил андар банди ҷон будан аст. Васли ошиқ ба канори маъшуқ рафтан, ба дунболи фано рафтан ва нола кардан аст, яъне моҳияти ғам дар рубоии Рӯдакӣ сӯзандагӣ ва дар магзи инсон эҷод мекунад, ки инкор ҳаргиз ҳомӯшӣ надорад. Ғам, ки натиҷаи ишқ аст, инсонро молики ҳама ҳастӣ месозад. Ғам ташвиши ишқ аст, ҳама ҷиз ба рӯйи ў мекандад, ҳатто табиат ва ҷаҳон пиромуни вай ошиқро хушгувор менамояд, оби ҷашмонро сарчашмаи умединори мегардонад ва ин вақт баракаи ҳама тасвирот ноошноиҳо, ки дар зеҳни ў ҷараён доштанд ва розҳои муҳимме, ки ҳаёлаш мегузаштанд, яқину мутлақ зоҳир мешаванд:

Дар манзили ғам фиканда мафраш моем,
В-аз оби ҷашм дил пуроташ моем.
Оlam чу ситам кунад, ситамкаш моем,
Дасти ҳуши рӯзгори ноҳ(в)-аш моем [9, с.209].

Ғами маъшуқ аз ҳама қавонини табиӣ ва инсонӣ болотар аст ва дар нолаи пири ҳонақоҳ нишонанда аст. Ҷунин нола расидан ба камол аст, камоле, ки ҳеч ғаме ва шодие ба азмати он намерасад. Рӯдакӣ дар рубоии зайл нолаи пири ҳонақоҳро андуҳи дигарон медонад:

Авғони ҳурӯси субҳоҳ аз ғами ту,
Оҳ аз ғами ту, ҳазор оҳ аз ғами ту [9, с.214].

Бо шунидани номи маъшуқ, Рӯдакӣ худро боз меёбад, фарҳунда мегардад, ҳама ғамҳо барои ў пароканда мегарданд, зоро ба мавҷудияти ў ҷизе таҳдид намекунад ва мавҷудияти моддӣ ва зоҳирӣ ў дар ин ҳолат аст, ки фарёди дарунии ишқ аз бузургии пиндории худ даст кашидан аст, яъне ғам дар рубоиёти шоир шурӯъ бо талошҳои ҳамагир (руҳонӣ ва ҷисмӣ) ба сӯйи иқболи маъшуқ аст:

Номат шунавам, дил зи фараҳ зинда шавад,
Ҳоли ман аз иқболи ту фархунда шавад.
В-аз гайри ту ҳар ҷо сухан ояд ба миён,
Хотир ба ҳазор ғам пароканда шавад [9, с.199].

Ҳамин тариқ, ошиқ ба ёди рӯйи маъшуқ менолад ва ин ноларо бефоида намепиндорад ва умединорад аст, ки ба васли ёр ҳоҳад расид:

Нарафта ба шоҳроҳи васлат гоме,
Наёфта аз ҳусни чамолат коме.
Ногоҳ шунидам зи фалак пайгоме,
К-аз хумми фироқ нӯш бодат ҷоме [9, с.221].

Шеъри ошиқонаи ирфонии Рӯдакӣ дар мавриди ишқ ба Худо аст ва манбаҳои асли посухгӯии ў дар мағҳумҳои май, бода, соқӣ чун мағҳуми эътибор арзёбӣ карда мешавад. Рӯдакӣ дар ин маъниҳо неъмати Паёмбарро (с) суруда аст, ки манзури асли ҳамон умединорад ба васли маъшуқ аст:

Дили ман арзане, ишқи ту кӯҳе,
Чӣ сойӣ зери кӯҳе арзанеро [9, с.52].

Рӯдакӣ нӯшидани майро дар санъати «нолаи андалеб» ба далели ишқ ба соқӣ медонад. Ҳамчунин маҳалли иқомати маъшуқ дар «кишти сор» ташбеҳ дода мешавад. Соқиву бодаву май ба воситай санъати мурооти назир бо ҳам пайвастаанд. Бода дар санъати ташхис ёр аст, ҳабибест, ки ошиқро ба маъшуқ (ҳабиб) мерасонад. Бо фаро расидани баҳор гули лола чун панҷаи зебои арӯс, ки чамолу ҷалоли маъшуқ аст, медураҳшад:

Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панҷаи арӯс ба ҳинно шуда ҳазиб.

Булбул ҳаме бихонад дар шоҳсори бед,
Сар аз дарахти сарв мар ўро шуда муҷиб.

Сулсул ба сарвбун – бар бо нағмаи кӯҳан,
Булбул ба шоҳи гул – бар бо лаҳнаки ғариф [9, с.62].

Шоир дар ташхиси булбули сарв орзуи ёрро дидан дорад ва фироқи ўро медонад. Ў дар саҳрои кишт (ишқ) май металабад. Манзур аз май ҳамчунон дар байти қаблӣ, иноят ва шафоати Паёмбар(с) аст ва ҳам васл ба ў, ки, албатта, ин ду маъни аз ҳам ҷудо нестанд. «Сарв» дар байти Рӯдакӣ маъни намод, вахдоният ва яктоҷ аст ва дар ин ҳолат дар бораи Худо ба кор рафтааст, зоро шакли «алиф» аст ва ин «алиф» нахустин ҳарфи алифбо ва низ нахустин лафзи «ҷалола» аст. Маҳз аз дарахти сарв Худо муҷиб аст, ки шоир бо иноят ба ин воқеяят итоат дорад ва онро аз амри Ҳақ таъоло ва низ ибодати Худоро барои алқои Ҳақ медонад:

Акнун ҳӯред бодаву акнун зиед шод,
К-акнун барад насиб ҳабиб аз бари ҳабиб.

Соқӣ гузину бодаву май ҳур ба бонги зер,
К-аз кишт сор ноладу аз боғ андалеб [9, с.62].

Рӯдакӣ дар тасвирҳои бадеии соқиву бодаву май ҳуснофарии худованд, ба ҳусни ёр ҳусн зам намуданро баён кардааст. Нӯшидани май маҳз дар фасли баҳор тароват дорад ва шаробнӯшӣ дар пайи сарв, ки чамоли ҳастӣ аст, нишот дорад. Сутух ва мағзи чамоли ҳастӣ бо навҳи ҳичоб пӯшидааст, ки намуди зебоии маҳсус аст, ки бо такрор дидани он, эҳсосу завқ ва шуҳуди зебоибинӣ меафзояд:

Дар шеъри Рӯдакӣ асоситарин санъате, ки дар муқоиса ба кор рафтааст, маю мастиӣ ва ҳушӯрӣ, ҳамчунон иртиботи байни «ман»-у мастиӣ ба шакли «алиф» мураттаб баён шудааст. Ҳамзамон, бо санъати ташхис майро рақиби ҳуд (oshiq) мешуморад, зоро «май» монеи байни ў ва маъшуқ аст. Ҳозир аст, ки «вақти тараб» бо навои рӯд, дар рӯйи маъшуқ май бинӯшад. Маъшуқ дар маҳбубтарин ҷеҳра, ки соқӣ аст ва маъшуқи азалий аст ва файзрасонандай маъни аст, мақом дорад, аз манозили гуногун, аз ҷумла малакут, лоҳут, носут, ҷабарут, ки аз шароит, тариқат, маърифат ва ҳақиқат иборат аст:

Соқӣ, ту бидех бодаву мутриб, ту бизан руд,
То май хурам имрӯз, ки вакти тараби мост [9, с.69].

Дар байтҳои алоҳидаи шоир гул истиора аз дунёи нопойдор ва беътибор аст, ки дар натиҷа мояи фиребу ҳасрати инсон мешавад. Дар рисолати Паёмбар(с) инсон аз ин гумроҳӣ ва бадбахтӣ начот дода мешавад. Дар шеъри Рӯдакӣ бо мақсади нопойдорӣ ва беътиборӣ гул омадааст. Дар шарҳи байтҳои зайли шоир нопойдорӣ аз май (ишқи илоҳӣ) ва нопойдорӣ ба беътибории ишқ ва ҷаҳони моддӣ ва дунё ишора шудааст. Яъне, май танияти ишқро равшан месозад, май натиҷаи итоати (хушӣ) пок ба ишқ аст:

Агар гул орад бар он рухони ў, шикифт,

Ҳар ойина чу ҳама май ҳурад, гул орад бор [9, с.112].

Май ҳаёт, ҷашмае аст, ки дар зулмот, ки ҳар кӣ аз он нӯшад ҳаёти ҷовидона мейбад. Дар истилоҳоти киноя, ҷашмаи ишқ ва муҳаббат аст, ки ҳар кӣ аз он ҷашад, ҳаргиз фонӣ намегардад. Рӯдакӣ ҷашмаи зиндагӣ ва майи ҳаётро рамзи вусули маърифати ҳақиқии Ҳақ донистааст:

З-он май, ки гар сиришке аз он дарҷакад ба Нил,

Сад сол маст бошад аз бӯйи ў наҳанг.

Оҳу дар дашт агар бихурад қатрае аз он,

Фуррандашер гардаду н-андешад аз паланг [9, с.129].

Ҳамон тавре, ки майи ҳаёт (майи лаъл) дар зулмот қарор дорад, ошиқон барои расидан ба саодати абадӣ бояд талош намоянд. Дар шеъри Рӯдакӣ манзур аз май ҳамин садоқат аст, ки саодати ҷовидонаро дар пай дорад. Ошиқ вақте аз маъшуқ ҳушбахтӣ ва осоиш мейбад, агар ба висоли ёр, ки роҳати дунё аст, бирасад. Саранҷом акси ёр дидан ҳаловати гуворо аст:

Майи лаъл пеш ору пеши ман ой,

Ба як даст ҷону ба як даст ҷанг!

Аз он май маро дех, ки аз акси ў,

Чу ёқут гардад ба фарсанг санг [9, с.130].

Дар ҳамриёти Рӯдакӣ «май андар ҷом» воситаи барандоҳтани бунёди ғам ва аз тарафи дигар, манбаи шодиву фараҳ аст, ки бо нӯшиданӣ май шодиву фараҳ афзун мегардад. Шоир май ва ҳаловати онро чун ҷамоли маъшуқ тасвир менамояд. Май чун «ёқути ноб» мояи шифо дорад ва дар сароҳи нахустин сухан гуфтанро ба бор меорад, аммо дар сароҳи дуюм умеди шафоат дорад, ки дили шоирро таскин медиҳад. Дар Рӯдакӣ умед аз «майи гулоб» лутфу меҳруbonӣ аз ёр аст:

Биёр он май, ки пиндорӣ, равон ёқути ноб астӣ,

Ва ё чун баркашида тег пеши Офтоб астӣ.

Ба покӣ, гӯйӣ, андар ҷом монандӣ гулоб астӣ,

Ба хушӣ, гӯйӣ, андар дидани бехоб хоб астӣ [9, с.193].

Май (ишқ, раҳмат ва ҳидоят), дар байтҳои муҳталифи Рӯдакӣ дарёи бекарори ёр аст, ки нигоҳи ёр, ки ҳарчанд оромбахш ва шодибахш аст, аммо ошиқро тарфи ҳаяҷони дидор мекунад ва ошиқ дар қашмакаши маъшуқ аст. Шоир май дидани маъшуқро бо дил таскин медиҳад. Ў дар саҳрои ишқ ташна аст, ки майро goҳ «қатраи саҳоб» ва goҳе «колбади ҷон» васф менамояд. Манзури Рӯдакӣ аз май инояту шафоат ва висоли маъшуқ аст:

Саҳоб астӣ қадаҳ, гӯйиҷо май қатраи саҳоб астӣ,

Тараб, гӯйӣ, ки андар дил дуои мустаҷоб астӣ.

Агар май нестӣ, яксар ҳама дилҳо ҳароб астӣ,

Агар дар колбад ҷонро надидастӣ, шароб астӣ [9, с.193].

Дар байтҳои зер Рӯдакӣ нӯшиданӣ майро баҳри баландандешии ошиқ, баҳту саодати раҳравони ишқ мешуморад. Бо санъати ташхис майро барои мирону шоҳон орзу дастёбӣ тасвир менамояд. Май баракати мирону шоҳон ва неъматест, ки боварии ошиқро меафзояд. Дар ин маврид Исрофилниё Ш.Р. навиштааст, ки шуаро ҳангоми мадҳи шоҳе ё амиру вазире майро низ ба ҳайси воситаи тасвир ба кор бурдаанд, ки барои нишон додани ин ё он хислати мамдуҳ ҳизмат намудааст. Масалан, Рӯдакӣ вақте меҳоҳад шодиву хурсандии мамдуҳро тасвир намояд, ўро ба майнӯшӣ далолат мекунад: [4, с.43-44].

Ай бар ҳама мирони ҷаҳон ёфта шоҳӣ,

Май хур, ки баландеш чунон шуд, ки ту хохӣ.

Май хоҳ, ки бадҳоҳ ба коми дили ту гашт,
В-аз бахт баландеши ту овард табоҳӣ [9, с.184].

Орзуи ҳама шоирони ирфонӣ, аз ҷумла Рӯдакӣ орзуи лиқоӣ ёр аст ва май дар ин ташхис вижагиҳои инсонӣ пайдо карда, зикри май (расидан ба висоли маъшук) чун истиора истеъмол мегардад. Барҳӯрди май бо иштиёқи васли маъшук баён шуда, вожаи «сарв» ва «моҳ» бо санъати тазод тасвир мегарданд. Дидори ёрро лабташнагон дар сӯзу гудоз мебинанд ва ҳамвора май меҳоҳанд. Рӯдакӣ дар байтҳои зерин, ҳудро ба лабташнаи май медонад, то иштиёқу васл васф намояд.

Сарв аст он ё боло, моҳ аст он ё рӯй?!
Зулф аст он ё ҷавгон, ҳол аст он ё гӯй?!

Ай турфаи хубони ман, ай шуҳраи Рай,
Лабро ба сапедарак бикун пок аз май [9, с.325].

Шеъри Рӯдакӣ ҳам аз лиҳози арзиш ва қувваи адабӣ ва ҳам аз назари дарёftи шоирона дар ситоиши ишқи нилгуни илоҳӣ дурахшандааст. Мояи бештари шеъри Рӯдакӣ дарду андуҳ ва фироқи ишқ аст. Шеъри ӯ дар шарҳи дарди дили ошиқ аст. Дар фикри ӯ ёди ёр аст, ки бо паймудани манозилу водиҳо ба он мерасад. Шоир бо сайр, ба сӯйи Ҳақ, ки аввалин манзили урафо манзили «яқҳа» аст ва манзили бедорӣ аст, то охирин манзил «манзили вусул ба Ҳақ» аст, онҳоро бо «тавҳид» тадбиру таъбир мекунад:

Нест фикре ба ғайри ёр маро,
Ишқ шуд дар ҷаҳон фиёр маро [9, с.350].

Май (ишқ) мояи шифо ва ҷашмаи васл ба дидори ёр аст. Бо баракати ҳамин неъмат, ки лутғу файзи илоҳӣ аст ба дил ишқ меофарад, оташи ғам аз дил дур мекунад ва ба дили Рӯдакӣ таскин мебахшад. Шоир «ратли май»-ро корвони ишқ ва равшаниву покӣ мешуморад. Барои он ки май ба инсон нур мепошад:

Буданӣ буд, май биёр акнун,
Ратл пур қун, магӯй беш сухун [9, с.352].

Дар байти зайлӣ Рӯдакӣ май нӯшидан бо садои рӯду ҷанг, расидан ба саодат ва роҳати дунё аст, ки саранҷом ногуорӣ дорад. Ҳар қатраи май ҳазор баҳра ва дарёест, ки мавҷҳез аст, зоро зари ҷатри май тобиш дорад. Рӯдакӣ бо садои мусиқӣ май нӯшиданро бо мушоҳидаи ҷамоли маъшукӣ азалий ҷунин тасвир намудааст:

Чун ба бонг омад аз ҳаво баҳнав,
Май ҳуру бонги руду ҷанг шунав [9, с.352].

Рӯдакӣ дар шеъри ошиқонаи ҳуд ҳаловати майро дар маҷлиси самоъ ҷоиз медонад ва тавассути истилоҳоти муҳталифи ирфонӣ онро ситоиши мекунад. Ӯ зери мағҳуми май маънои маҷозии онро равшан соҳта, дар ҳадиси маю мастӣ, ҷаҳони ҷамоли маъшук ва ҳам маю майгусориро, ки мавзуи ишқанд, тасвир намудааст:

Чу ёвандон ба маҷлис май гирифтанд,
Зи маҷлис, маст чун гаштанд, рафтанд [9, с.354].

Тасвири ирфонии май дар шеъри Рӯдакӣ ба маънои гуногун ба кор рафтааст, аз ҷумла шоир аз дарди ишқ гирён аст, нахустин сиришки ҳудро ба май медонад, дар оташи ишқ ташбех бунёд мекунад. Пеш аз он ки ин тасвир шакл гирифт, бо санъати муболига оташи ишқро дар дил шуълавар месозад ва аз ин оташ як ҳақиқати гайримодӣ мейбад. Бо коргирии санъати мурооти назир, вожаҳои муҳталифи байтро бо ҳам пайванд медиҳад, аз ҷумла:

Бад нахӯрем бода, ки маstonem,
В-аз дasti накӯvon май bistonem.

Девонагони бехӯшамон ҳонанд,
Девонагон наем, ки маstonem [9, с.138].

Дар маю майгустарӣ барои Рӯдакӣ истеъоди волои худоёбии ӯ имкон медод, ки ӯ ҷалолу камоли ҳудовандиро дарёft кунад. Ӯ дар ҳоле, ки ӯ гӯё мавзуи муайян ва мушаҳҳасро монанди як намуди айнӣ дар амали дарки ҳуд барниҳода ва ба он тамос мегирад ва акси онро дар зеҳни ҳуд инъикос мекунад, балки ба назар ба маънои иншоӣ шеър

истельдоди худоёбии ў таҳаввули олии ў аст, ки чамолу камол ва ҷалоли худованд дарёфт карда мешавад.

Дар ашъори Рӯдакӣ оёти фаровоне дар бораи ҳусну малоҳати худованд матраҳ шудааст, ки ба ҳубӣ исбот меқунад, ки ин зебоӣ ва таваҷҷӯҳ ба он ба вуҷуд овардани дигар зебоиҳо аст. Ин зебоӣ (ҳусну латофат) ниёзҳои рӯҳии инсон, ки дар ин зебоии маҳсуси айни ҳулоса мешавад:

Чун латиф ояд ба гоҳи навбаҳор,
Бонги руду бонги кабқу бони таз.

Ба ҳаққи он ҳамми зулф, ба сони минқори боз,
Ба ҳаққи он рӯйи хуб, к-аз ў гирифтӣ бароз [9, с.268].

А Д А Б И Ё Т

1. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература / Е.Э. Бертельс. – М., 1965. - 960 с.
2. Вилямсон М. Бозгашт ба ишқ / М. Вилямсон. – Душанбе, 2001. - 104 с.
3. Исрофилниё Ш.Р. Ҳамриёти Ҳофиз / Ш.Р. Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 2010. - 196 с.
4. Исрофилниё Ш.Р. Ҳамриёти Рӯдакӣ ва мӯҳтавои он / Ш.Р. Исрофилниё // Пайванд, 2008. - №15. – С.140-149.
5. Қодиров К. Сайри ишқ дар ғазали Ҳочӣ Ҳусайнӣ Кангуртӣ / К. Қодиров. – Душанбе: Маориф, 2021. - 252 с.
6. Қодиров К. Шеъри ирфонии Мирсайд Алии Ҳамадонӣ / К. Қодиров. – Душанбе: Адиб, 2016. - 256 с.
7. М.Мутаҳхарӣ. Ирфони Ҳофиз / Мутаҳхарӣ, М. – Душанбе, 1998. - 128 с.
8. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. - 264 с.
9. Рӯдакӣ. Ашъор (таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луготи тавзехот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммади Ҳурӯсӣ). – Душанбе: Адиб, 2009. - 416 с.
10. Сафо, З. Таърихи адабиёти Эрон / З. Сафо. – Душанбе, 2003. - 319 с.
11. Аббос Куманиш. Паргави ирфон / Куманиш, Аббос. – Техрон, 1366 ҳ.ш. - 201 с.
12. Абдулҳусайн Зарринкӯб. Пилла-пилла то мулоқоти Ҳудо / Зарринкӯб, Абдулҳусайн. – Техрон, 1393 ҳ.ш. - 108 с.
13. Бадеуззамон Фурӯзонфар. Маҳизи қиссада ва тамсилоти маънавӣ / Фурӯзонфар, Бадеуззамон. – Техрон, 1394 ҳ.ш. - 211 с.
14. Муртазо Мутаҳхарӣ. Бист гуфтор / Мутаҳхарӣ, Муртазо. – Техрон, 1331 ҳ.ш. - 68 с.
15. Муртазо Мутаҳхарӣ. Қулиёти улуми исломӣ: қалом-ирфон-ҳикмати амали / Мутаҳхарӣ, Муртазо. – Техрон, 1351 ҳ.ш. - 198 с.
16. Ҳаҷҷвирӣ. Кашиф-ул-маҳзуб. – Техрон, 1359 ҳ.ш. - 524 с.
17. R. Nicholson. Studies in Islamis mysticism / Nicholson, R. – Combridge, 1921. - 264 р.
18. Zechner R.S. Mysticism Sacred and Profane / R.S. Zechner. – New York, 1992. - 346 р.

МОҲИЯТИ БАДЕЙ-ИРФОНИИ ИШҚ ДАР ШЕЪРИ РӮДАКӢ

Дар макола моҳияти бадей-ирфонии ишқ дар шеъри Рӯдакӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст, ки бо бозшиноҳти Ҳудо инсон маънини зоти Офаридгорро дар маротиби гуногун, бо шуҳуду ҷамоли ҳусн, дар меъёроти сифоту гоёти илоҳӣ ва ниҳоят, фанои бандаро ба муҳаббати зоти илоҳӣ дарк менамояд. Бо (раҳмати илоҳӣ) муҳаббати зотӣ ва мазмуни муҳаббати сифоти худованд дарк карда мешавад ва агар инсон таҳсили муҳаббати илоҳӣ намояд ба нағоҳати асрори илоҳӣ мусассар мегардад. Тазаккӯр дода мешавад, ки қалимаи «ишқ» дар шеъри Рӯдакӣ маънини дарки ҳақиқати азалиӣ, шарҳи боргоҳи ҷамоли худовандӣ, ҳақиқати исму расм ва дайру осор ва камолу ҷамоли асрори ишқи илоҳӣ аст. «Ишқ» шарафи хильъати бақои ҳақиқӣ, зуҳури тасаруфоти шууқи Ҳақ аст ва ҳар бандар, ки вориди асрори ишқ гашт дар фано филлоҳ дар истибдоли зиллати фаной абадонӣ бо иззати бақои ҳақконӣ соҳиби маърифат мегардад. Моҳияти инсон дар шеъри ирфонии Рӯдакӣ аз зикри асрори таҷаллии нур такомул ёфтани аст, ки инсон барои вуруд ва садафёбӣ аз Офаридгор ошно мегардад. «Ишқ» чун раҳмати илоҳӣ паҳлӯҳои гуногуни зиндагии инсонро бо равшанию расой ва ҷаззобияти хос ифода менамояд. Барои ҳар инсон роҳи саодат роҳи ҳатмӣ ва ҷабрӣ аст. Дарёғти роҳи саодат ва ёфтани раҳнамудҳои равшану мушаҳҳас ва шиноҳти ин роҳ аз тарзи дарёғт ва бардошти инсон аз фазилатҳои Офаридгор аст. Қалимаи «ишқ» дар шеъри Рӯдакӣ ба истилоҳи «маърифат» марбут аст. «Ишқ» манбаи ҳаёти ҷовидона аст. Қайд мешавад, ки дар симои бадей ва ирфонии «ишқ» Рӯдакӣ дар ашъор истилоҳоти ирфониро ҳам дар маънӣ ва ҳам дар бакорбари истифода мебарад. «Ишқ» дар рамзи «ирфон» ҳамчун маънавиёти «орифи комил» зоҳир мешавад, ки дар он лаззатҳои илоҳӣ беҳуда аст. Рамзи «ишқ» ҳамчун фишори ишқ, ҷалби ишқ, ваҷд, ҳолате маънидод мешавад, ки барои дарки нурҳои пурасор заминаи мусоид фароҳам меорад. Дар шеъри Рӯдакӣ истилоҳи «ёр» маънини ҳақиқати руҳиро дорад. «Маъшуқ» бо таври мутлақ чун Ҳақ маънидод карда мешавад. Таркиботи «маъшуқ» аз «маъшуки азалий» - Ҳудо иборат аст.

Қалидвозжаҳо: Рӯдакӣ, ирфон, шеър, истилоҳ, май, ишқ, Ҳудо, Ҳақиқат.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ИРФОНИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ «ЛЮБВИ» В ПОЭЗИИ РУДАКИ

В статье анализируется художественно-ирфаническое изображение «божественной любви» в поэзии Рудаки. Подчеркивается, что в поэзии Рудаки видна любовь к Богу, значит осуществление постижения совершенства, а тайна любви и есть достижение вечности - аннигиляция в Боге. Страсть к «божественной

любви» для искателя возвышения и источника совершенства является необходимым, ибо Бог, как милость, любовь является благом существования и совершенством жизни, знания и познания тела и сердца. Отмечается, что в поэзии Рудаки любовь к Богу - это источник жизни, наличие способности для достижения заветной цели и достижения счастья. Посредством любви к Богу разумный богоискатель способен с помощью извечного счастья постигнуть истины ирфана. Человеку не предписан и не предопределен какой – то единственный путь его поиска и достижения счастья. Продолжение пути счастья, определение четких ориентиров к Богу зависит от способа нахождения и выбора человеком мудрости Бога. Сущность человека в ирфанической поэзии Рудаки предстаёт набожностью. Бог – это свет небес и земли. Бог – это источник жизни и всякое сущее, в качестве духовное путешествие ‘арифа в поисках красоты и Истины, ощущает лишь эманации. Откровение, восторг, созерцание и просветление основного источника природы и человека, который предстаёт в виде изначальной истины, Рудаки ставит на первое место. Отмечается, что в описании художественно-ирфанической сущности «божественной любви» в поэзии Рудаки использует ирфанические термины. Бог в ирфанической символике предстаёт духовностью совершенного «‘арифа», божественные восторги которого тщетны. Бог толкуется как напор любви, любовное влечение, экстаз, состояние, которое создает благоприятную почву для восприятия и осмыслиения таинственных сияний. В поэзии Рудаки символ «ёр» («подруга») изображается как созерцание субстанции Истины и духовной Истины. Термин «маьшук» («возлюбленный») разъясняется под единым значением, в общем, выражающем истинность духовного состояния. «Маьшук» («возлюбленный») в абсолютном положении ‘ариф приводит в значении «Истины».

Ключевые слова: Рудаки, ирфан, поэзия, символ, вино, любовь, Бог, истина.

ARTISTIC AND IRPHONIC THE ESSENCE OF "LOVE" IN RUDAKI'S POETRY

The article analyzes the artistic and irfan image of "divine love" in Rudaki's poetry. It is emphasized that in the poetry of Rudaki wine, love for God means the realization of the comprehension of perfection, and the secret of love is the achievement of eternity - annihilation into God. Passion for "divine love" for the seeker of exaltation and the source of perfection is necessary, or God, as mercy, love is the goodness of existence and perfection of life, knowledge and cognition in the body and heart. It is noted that in the poetry of Rudaki, love for God is the source of life, the ability to achieve a cherished goal and achieve happiness. Through love for God, a reasonable God-seeker is able, with the help of eternal happiness, to comprehend the truths of irfan. A person is not prescribed and not predetermined by any single way of his search and comprehension of happiness. The continuation of the path of happiness, the determination of clear guidelines for God depends on the way a person finds and chooses the wisdom of God. The essence of man in Rudaki's Irfan poetry is piety. God is the light of heaven and earth. God is the source of life and everything that exists, which the spiritual journey of ‘arif in search of beauty and Truth feels only emanations. Revelation, delight, contemplation and enlightenment of the main source of nature and man, who appears to be the original truth, Rudaki puts in the first place. It is noted that the artistic and irfan essence of "divine love" in Rudaki's poetry uses irfan terms both in meaning and in application. God in the Irfan symbolism appears as the spirituality of the perfect “‘arifa”, in which divine delights are futile. God is interpreted as the pressure of love, love attraction, ecstasy, a state that creates a fertile ground for the perception of comprehension of the mysterious lights. In the poetry of Rudaki, the symbol "yor" ("girlfriend") is depicted as contemplation of the substance of Truth and spiritual Truth. The term "mashuk" ("beloved") is explained under a single meaning, in general, expressing the truth of the spiritual state. "Mashuk" ("beloved") in the absolute position ‘arif gives the meaning of "Truth".

Key words: Rudaki, irfan, poetry, symbol, wine, love, God, truth.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қодиров Каримҷон* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филология, профессор. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 17. E-mail: karimjon@mail.ru. Тел.: (+992) 918-30-11-16

Сведения об авторе: *Қодиров Каримҷон* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17. E-mail: karimjon@mail.ru. Тел.: (+992) 918-30-11-16

Information about the author: *Kodirov Karimjon* - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: karimjon@mail.ru. Phone.: (+992) 918-30-11-16

Юлдошев А.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шопури Ардашер (240-270) дуюмин подшоҳи Сосонӣ мебошад, ки аз камари Ардашери Бобакон ва шиками Мардут дуҳтари Ардавони V ба дунё омадааст. Ин нуктаро аз шоҳномапажӯҳони насли навин Шоҳпурӣ Шаҳбозӣ, шояд ба пайравӣ аз маълумоти Абуҳанифаи Диноварӣ, ҳам таъқид кардааст, вале ў Мардутро на дуҳтари Ардавон, балки аз табори Ашкониён медонад [26, с.1]. Дар ривояти “Шоҳнома” ба никоҳи Ардашер даромадани дуҳтари Ардавон ба маслиҳати Табок амири Ҷаҳрам яке аз ноҳияҳои иқлими Форс сурат мегирад. Табок маслиҳат медиҳад, ки Ардашер дуҳтари Ардавон – подшоҳи мағлубро ба занӣ бигирад.

Пеш аз ин нукта Фирдавсӣ як одати меҳтарони эрониро меоварад, ки муҳтавои он хор надоштани мурдаи душман ё ҳариф буд:

Бирафт аз миёни бузургон Табок,
Тани Ардавонро зи хун кард пок... [1, с.203].

То ҷое, ки мо медонем, дар бахши Сосониёни “Шоҳнома” танҳо мурдаи воласин подшоҳи Сосонӣ – Яздгирди Шаҳриёрро қотилони ў хор карда буданд. Ба қавли Фирдавсӣ: “Аз он ҷойгاه афгананд андар об”... “Кучо арчи он кушта нашнохтанд” [2, с.473].

Дар ин маслиҳати Табок, ба ривояти Фирдавсӣ, як омили прагматикии маҳз ҳам буд. Табок мегӯяд, дуҳтари Арадавонро ба занӣ бигир, то ба ҳама моли дунё, ки аз охирин подшоҳи Ашконӣ монда буд, соҳиб шавӣ. Ардашер розӣ мешавад [1, с.203].

Ин пеҳи ҳати сюжет, ки то ҷоҳо афсонаранг ҳам ҳаст, вале дар бахши Сосониёни “Шоҳнома” борҳо вомехӯрад. А.Кристенсен ба никоҳи Ардашер даромадани дуҳтари Ардавонро афсона медонад ва дар айни замон назари Ҳертсфилдро меорад, ки ин кор метавонист ба хотири ба туфайли пайвастан бо хонаводаи Ашконӣ ва ба ин восита устувор кардани давлат сурат гирад [14, с.60]. Дар ин бобат Кристенсен гузинаҳои дигарро дар бораи дуҳтари кӣ будани ҳамсари Ардашер овардааст. Ба ривояте ин дуҳтар дуҳтари амаки Ардавон, ба ривояти дигар дуҳтари Фарруҳон писари Ардавон буд [14, с.60]. Ибн ал-Балҳӣ дар “Форснома” шояд ба пайравӣ аз мазмуни Фирдавсӣ ё сарчашмаҳои ў меоварад, ки: “Ва охири эшон Ардавон буд, ки Ардашер ўро бикушт ва дуҳтари ўро ба занӣ кард [10, с.59]. Бино ба далолати мақолае дар www.fa.wikipedia.org аз 29.10.2021 номи дуҳтари Ардавон ҳамсари Ардашер модари Шопури I Мардут, Мавруд ё Муррод Бону (*murrod bonug*) будааст.

Дар “Таъриҳ”-и Табарӣ ва тарҷумаи тоҷикии вай вобаста ба зани Ардашер шудани дуҳтари Ардавон ҳатти инкишофи сюжет пеҳи дигар ва драматикӣ гирифтааст. Ба ривояти Табарӣ ва Балъамӣ, Ардашери шоҳаншоҳ дар байни қанизакони ҳарамаш дуҳтареро мебинад ва ба ў дил мебандад. Пас аз он, ки ба дӯшиза будани қанизак бовар мекунад, ҷуфт мешавад. Дертар чун қанizak аз камари Ардашер ҳомила мешавад, ба Ардашер иқор мекунад, ки ў ҷӯрӣ нест, озода аст, дуҳтари Ардавон аст. Ардашер, ки меҳост ба ном васияти бобои худ – Сосонро, ки ҳама ашкониён бояд кушта шаванд, азиз дорад, ба вазiri худ, ки “мӯбаде бузург” ҳам буд, ба қавли Балъамӣ мегӯяд: “ман савғанди ҷадди худро дӯсттар дорам аз ҳавои дил, инро бибар ва бикуш”. Мӯбад меҳоҳад, амри шоҳаншоҳро иҷро қунад, вале чун дуҳтар мегӯяд, ки “ман бор дорам аз малик”, ба занон мефармояд, то бор доштани дуҳтарро бисанҷанд. Чун бор доштани дуҳтар тасдиқ мешавад, мӯбад дуҳтарро ба таҳхонае қулғ мекунад ва мардинаи худро бурида, аз шоҳаншоҳ ҳоҳиш мекунад, мардинаи латтапечи ўро накушоянд ва ба ҳазина гузоранд. Ба Ардашер мегӯяд, ки “ӯро ба зери замин кардам” [5, с.487]. Ардашер чунин мефаҳмад, ки қанizak кушта шудааст.

Эпизоди узве аз бадани худро буридан то рафғи ҳар гуна шубҳа сурат гирад, то ҷое, ки мо медонем, дар бахши Сосониёни “Шоҳнома” дар мавзеи дигар ҳам мегузарад. Ба шаҳодати Балъамӣ “Ҳурмуз дасти ҳеш бибурид ва ба сафате ниҳод ва сӯи Шопур фиристод ва нома навишт ва гуфт: “Ман чунин шунидам, ки маликро аз қасон расонидаанд, ки ман чунин коре ҳоҳам кардан. Он рӯз мабод, ки ман чунин қунам ва инак як дасти ҳеш буридан

ва ба сўи малик фиристодам, то бидонад, ки ман шоистай мулк нестам ва талаби мулк намекунам” [5, с.492-493].

Ин пеши сюжет дар “Ахбору-т-тивол”-и Абуҳанифаи Диноварӣ ба Ардашер бастагӣ дорад, vale бо Ардавон бастагӣ надорад. Абу Ҳанифа модари Шопури Ардашерро дуҳтари Фарруҳон, подшоҳи Ҷабал яке аз фарзандони Ардавон медонад, на Ардавон. Аммо чанде аз ҷузъиёти асосии ҳикоят то таваллуд шудани Шопур бо ривояти Табарӣ ва дигарон мувофиқат мекунад. Чунончи, Ардашер чун қасам ҳӯрда буд, ки касеро аз авлоди Ардавон зинда намононад, “вазири худ Абарсомро даъват кард ва фармуд ин канизакро бигир ва бикуш” [8, с.43-45].

Вақте кӯдак – Шопур – таваллуд шуда, то ба ҳафтсолагӣ мерасад, мӯбад рӯзе Ардашерро парешон ва ғамгин мебинаду сабаб мепурсад. Ардашер дар ҷавоб мегӯяд: “Ҳама ҳалқро бикуштам ва мулк бигирифтам ва маро фарзанде нест, ки аз паси ман ҳалифа бувад” [5, с.487]. Дар асли матни Табарӣ: “Аз дами шамшер ҳар кӣ аз Машриқ то Мағриб буд, гузаронидам” омадааст [22, с.14]. Мебад аз зинда будани Шопур писари Ардашер хабар медиҳад ва сабаби буридан мардинаашро ҳам мегӯяд: ”то касе пеши малик маро таъна натавонад задан” [5, с. 488]. Оқибат, Ардашер Шопурро мешиносад, чун писар эътироф менамояд ва валиаҳдаш таъйин мекунад.

Ҳамин ривояти Табарӣ дар бораи пиронсолагии Ардашер ва гирифтор шудани ў ба ғами бефарзандӣ усулан ривояти Геродотро дар бораи Астиағ – бобои Куруши Кабир ба ёд меорад [7, с.40]. Бо он фарқ, ки Астиағ Курушро валиаҳдаш таъйин намекунад.

Тасвири подшоҳии Шопури Ардашер дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, дар нашри интиқодии Душанбе дар 88 байт, нашри интиқодии Москва дар 93 ва дар матни интиқодии Ҳолиқии Мутлак (ва Маҳмуди Умедсолор) дар 121 байт, дар “Таърих”-и Табарӣ дар ҷорҳои саҳифа, дар тарҷумаи “Таърих”-и Табарӣ (Балъамӣ) дар панҷ саҳифа, дар нашри интиқодии “Фуар”-и Саолибӣ, ки Зотенберг бо тарҷумаи фаронсавӣ анҷом додааст, дар ёздаҳ саҳифа, тарҷумаи форсии “Фуар” дар панҷ саҳифа ва дар тарҷумаи арабии асримиёнагии “Шоҳнома”, ки Фатҳ ибни Алии Бундорӣ кардааст, дар се саҳифа омадааст.

Мо чун аз ҳаким Фирдавсӣ шурӯъ мекунем, меҳоҳем таъкид кунем, ки Шопур ба рӯзи тоҷгузорӣ аз рӯи оини подшоҳӣ анҷумани аъёнро баргузор менамояд, “Шуданд анҷуман пеши ў бихрадон”, то бо “хутбаи тоҷгузорӣ” баромад кунад [1, с.283-285].

Фирдавсӣ наовардааст, ки оё Ардашер ҳам дар ин анҷуман буд ё набуд, зоро мантиқан ў дигар намехост ва намебоист дар кори давлатдорӣ ва ин дунё умуман, даҳле ва иштироке дошта бошад. Маълум аст, ки Шопурро Ардашер 12 апрели соли 240 валиаҳдаш таъйин мекунад. Ардашер моҳи феврали соли 242 аз дунё мегузарад. Таъкиди Шопурро, ки: “Манам покфарзанди шоҳ Ардашер” Фирдавсӣ басо ба маврид овардааст, зоро Шопур писари дуҳтари Ардавон буд ва Ардашер то вақте намедонист, ки ў чунин писар дорад.

Унсури (канон) меъёр, ки ба қавли Лосев А.Ф. модели асари бадей мебошад, дар оғаридани сарнавишти подшоҳон ҳам бе таъсир намондааст. Ҳоло ҳоҳем дид, ки на танҳо Шопур, ки “аз рӯи қоида” дар қаср, аз зани расмӣ таваллуд нашудааст, ба подшоҳӣ расидааст. Сипас Шопур таъкиде мекунад, ки дар баҳши подшоҳии сосониёни “Шоҳнома” (чопи Душанбе) то ин ҷо ба назар нарасида буд:

В-аз ин ҳарҷӣ гӯям пажӯҳиш кунед,
Агар хом бошад, накӯҳиш кунед” [1, с.284].

Аҷзи ин байт дар чопи Москва бо андаке таҳрир омадааст: “Агар хом **гӯям**, накӯҳиш кунед” [23, с.195]. Бо ин таъкид, Шопур раво медонад, ки суханони ва шояд рафтори ў аз танқид берун набошанд. Сипас Шопур ба тақозои жанр ҷанд андарз ҳам мегӯяд, ки ҳусусияти анаъанавӣ доранд. Чунончи подшоҳ вазифадор аст, ки моликияти раиятро ҳимоя кунад: “Нигаҳбони ганчи қеҳону меҳон” бошад, дастдарозӣ ба моли мардумро раво набинад ва файра [1, с.283-285].

Пасон Шопур изҳор мекунад, ки сиёсати шоҳ Ардашерро давом ҳоҳад дод. Дар бораи сиёсати андоз, ки ин ҷо, яқинан, хироҷ дар назар бояд бошад, Шопур мегӯяд:

Зи дехқон наҳоҳам ҷуз аз сӣ яке,
Дирам то ба лашкар диҳам андаке.

Дар нашри интиқодии Москва ва Ҳолиқии Мутлак ҳам садри ҳамин байт “Зи дехқон наҳоҳам ҷуз аз сӣ яке” омадааст, ки ҷандон боварибахш намебошад [1, с.285; 23, с.196; Ҳолиқӣ, ҷ.6, саҳ.245].

Ардашер барои пӯшонидани харочоти лашкар ва “амнияти дохилӣ”, ба шаходати Фирдавсӣ андози дигар ҳам ба миқдори даҳяк дошт. Мо ин ҷо наметавонем бигӯем, ки Шопур андози хироҷро кам кардааст ё не. Мавзӯи молиёт (андоз) дар замони Сосониён чун мавзӯъҳои таърихии дигари ин давра хуб омӯхта шудааст. Ва тақрибан муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки ҳоло Абуабдулло Муҳаммади Ҷаҳшиё҆рӣ (ваф.942) дар “Китобу-л-вузаро ва-л-куттоб” оварда буд. Ҷаҳшиё҆рӣ навишта буд, ки подшоҳони Аҷам то Анушервон на бештар аз сеяқ ва на камтар аз шашяқ хироҷ мегирифтанд [25, с.3].

Хутбаи тоҷгузории Шопур чун хутбаи тоҷгузории Ардашер кӯтоҳ аст ва дар ҳамон “жанр”-е гуфта шудааст, ки Ардашер гуфта буд. Ба хутбаи Шопур ҳам аз рӯи меъёр аъёни давлат оғарин мегӯянд. Меъёри дигаре, ки дар дар хутбаи Шопур ба мушоҳида мерасад, он аст, ки ба монанди Ардашер “Фиристод бар ҳар сӯе лашкаре” намекунад, вале фаъолияти корогаҳонро ҷонноктар менамояд:

Ба ҳар сӯ фиристем корогаҳон,
Бичӯем бедор кори ҷаҳон [1, с.285].

Аз ҳамин ҷо дар ниғориши Фирдавсӣ, қайсари Рум аз Қайдофа яке аз сипаҳсолорон меҳоҳад аз вафоти Ардашер истифода намуда, ба қаламрави Сосониён ҳучум қунад. Абдулаҳҳоби Аззом дар таҳия ва нашри “Шоҳнома”-и Бундорӣ дар поварақи ин ҷои муҳорибаи Шопури Ардашер, номи қайсарро Баронуш мегӯяд ва дар баробари ин гуфта мегузарад, ки Фирдавсӣ Баронушро яке аз муқаррабони қайсар буд, мегӯяд [4, с.58]. Табарӣ номи қайсарро Алрайонус (الريانوس) гуфтааст [22, с.5].

Муҳориба дар мавзее, ки Фирдавсӣ Болунааш мегӯяд, сурат гирифта, бо шикасти лашкари қайсар тамом мешавад. Ҷониби румӣ уҳдадор мешавад, ки боч (товори ҷанг) супорад, то ҳунрезӣ давом накунад. Ба тасвири Фирдавсӣ аз румиён, се ҳазор қушта ва ҳазору дусад нафар асир меафтанд. Товори ҷанг ба миқдори “даҳ анбони ғов” ва:

Гулому парастанда румӣ ҳазор,
Гаронмоя дебо на андар шумор [1, с.288].

зикр шудааст. Дар тарҷумаи Бундорӣ дар набарди Баронус бо Шопури Ардашер, Баронус бо ҳазору шашсад нафар асир меафтад ва сӣ ҳазор аз лашкари румиён қушта мешавад [4, с.57]. Дар тарҷумаи Бундорӣ Баронуш аз эҳтироми Шопур бархурдор буд ва ба подоши соҳтани пули Шуштар озод қарда мешавад [4, с.58].

Бино ба манбаъҳои дигари таърихӣ, аз ҷумла катибаи Шопури Ардашер дар Қаъбаи Зардушт, Шопур се бор ба Рум лашкар қашидааст ё Рум ба Эрон. Бори нахуст ба нақл аз Р.Фрай қайсари Рум Гордиан ба муқобили Шопур лашкар мекашад, шикаст меҳӯрад ва қушта ҳам мешавад [13, сатрҳои 3-4; Фрай 2020, с.291]. Дар аҳди император Филиппи Араб лашкари шаҳтҳазораи Рум дар муҳориба бо урduи Шопур боз шикаст меҳӯрад ва водор мешавад, ки ба сулҳ розӣ шавад. Дар замони император Валериан лашкари Рум боз шикаст меҳӯрад ва Валеран асир меафтад. Дар сангнигораи Шопури I дар Бишопур, ки ба назари Луконин В.Г. аз ҷумла пирӯзии Шопурро дар ҷангӣ соли 260 бо Валериан инъкос мекунад, ин қайсари Рум дар банд ҳаккокӣ шудааст [15, с.22]. Ин мавзӯъ дар эроншиносии советӣ, аз ҷумла, аз ҷониби Луконин В.Г. таҳлили шоиста гирифтааст ва зарурате намемонад, ки мо низ ин корро қунем [15, с.50-70]. Луконин аз он сар мекунад, ки соли 262 Шопури I ба подшоҳони қишварҳои ҳамсоя номаҳо мефиристад, ки дар ҷангҳо бо румиён дар муҳорибаҳои шаҳрҳои Карпа ва Эдесса (ҷанубу шарқи Туркия имрӯза) лашкари ҳафтодҳазораи румиёнро торумор қард, Сурия, Киликия ва Каппадокияро (иқлимҳое дар Осиёи Хурд) сӯҳт ва горат қунад, инчунин императори Рим Валиранро бо аҳли рикоби ў асир гирифт.

Дар ин бораи муаллифи румӣ Секст Аврелий Виктор (320-390) дар китоби “Дар бораи қайсарон” менависад, ки Валериан (253-260) дар камини Шопури I асир меафтад ва шармандвор аз ҷароҳатҳои бисёр дар соли шашуми подшоҳӣ дар Шуштар ҳалок мешавад [21, с.31]. Кор ба ҷо расида буд, ки то таҳқир дардноктар шавад, Шопур вақти нишастан ба асп аз пушти дутони Валериан савор мешуд. Қатли Валериан ба фармони Шопури I ҷунин сурат мегирад, ки ба гулӯи Валериан тиллои гудохта мерезанд. Сипас мефармояд, пӯсти Валерианро бикананду коҳ ва пору пур қунанду дар оташкадаи Шуштар ба намоиш гузоранд.

Рехтани оҳани (мис, тилло) гудохта ба гулӯ як навъи қатл буд, ки, эҳтимол, дар Эрони ибтидиои асрҳои миёна ривоҷе дошт. Масъалаи пӯст қандан шояд аз қавли Агафий гирифта

шуда бошад. Агафий менависад, ки Хусрав подшохи форсиён фармуд: “Пүсти гарданро чок кунанду ҳама пүстро то ҳар ду пой бикананду аз бадан чудо кунанд. Даруни шикамбаро, ки аз варам ба машк монанд буд, фармуд, то ба харсанге биовезанд... Ба гумони ман, ба чунин иқдом бори аввал Сапори маъруф (Шопури Ардашер) чуръат карда буд, ки солҳо пеш аз Хусрав подшохи форсиён буд” [3, с.104].

Абу Ҳанифаи Диноварӣ дар “Ахбору-т-тивол” номи Валерианро Алярёнус (**اليريانوس**) меоварад ва мақоми ўро “ҳалифаи соҳиби Рум” мегӯяд. Ба ривояти Диноварӣ Валериан баъд аз соҳтани пули Шуштар озод карда мешавад [8, с.47]. Табарӣ эҳтимоли кушта шудани Валерианро меоварад, vale менависад, ки ба подоши бино намудани шодурвони (пул) Шуштар дар тарҷумаи Балъамӣ: “Пас он малики Румро бинию лаби зерин бибурид ва даст боздошт” [22, с.15; 5, с.489]. Ибн ал-Асир гуфтааст, ки Шопури Ардашер қайсари Румро асир гирифту ба Мадоин овард, vale нагуфтааст, ки бикушт [11, с.387].

Шояд ба туфайли ҳамин пирӯзихо дар “Фурар” муаллиф дар бораи Шопур (Собур) меафзояд, ки: “араб ўро ба сабаби фузуни сипоҳ ва бартарии кудраташ – ساپور الجنود – شوپوري لашкардор” мегуфтанд [19, с.488]. Чунин лақаби Шопур дар чанд байти шоири тоисломии араб Аъшои Маймун ҳам омадааст [19, с.93]. Чунончи:

اقام به شاهفور الجنو
د حولین بضرب فيه القدم

(Шопури лашкардор он ҷо ду сол буд ва пофишорӣ мекард). Ва:

این کسری کسری الملوك انوشر
وان و این قبله ساپور

(Кучост Кисро хусрави хусравон Анӯшервон ва кучост Шопур, ки пеш аз ў буд?)

Дар сатри якуми катибаи Шопур насиби ў чунин оварда шудааст: “ман... Шопур шоҳаншоҳ... пури Арадшер шоҳаншоҳ... пури Бобак шоҳ...”. Дар сатри дуюм баршумори вилоятҳои мулки Шопур омадааст, ки дар он шумор вилоятҳои ин сӯи Омӯ ва Ҷарорӯд: Балосогун, Пешовар, Кошгар, Суғд ва Чочистон низ омадаанд [13]. Мо мувофиқати ин баршумори иқлимҳоро ба воқеяти илмӣ таъкид намекунем.

Дар мавзуи шикасти лашкари Ардашер ҳангоми бозгашт ба Миёнрӯдон (Месопотамия) аз юриши минақаҳои шарқии империяи Рум, ки солҳои 260-262 рӯҳ додааст, сарчашмашмаҳои исломӣ ҳеч маълумоте надодаанд. Вале, аз ҷумла, бино ба қавли Агафий дар “Андар подшоҳии Юстиниан” маълум аст, ки амири араби Тадмур (Palmyre - Пальмира) воҳаи ободе дар бодияи Шом, Узайна (Аденат) ба лашкари Шопур ҳамла мекунад ва шикасти назаррасе ҳам ворид месозад [3, с.129]. Артур Кристенсен дар “Эрон дар замони Сосониён” шубҳа надорад, ки мочарои Шопур бо Узайна ва сипас зани ў малика Зайнаб (Заннубия) то соли 265 боиси перешонии сипоҳиёни Сосонӣ дар Сурия буд [14, с.165]. Ин рӯйдоди ноҳушояндро баъзе таъриҳшиносони эронӣ, аз ҷумла С. Маҳмудободӣ дар мақолаи “Падидорӣ ва пойдории импротурии Сосонӣ” низ радд намекунанд [18, с.95]. Ба эҳтимоли қавӣ ин нахустин шаккокии аморати арабии вассали Рум ба муқобили урдуи шикастназари Сосонӣ буд.

Дар хотираи асотирии ҳалқҳои эронӣ пайванди ин ҳалқҳо бо қабилаҳои араб аз замонҳои totâriҳӣ нақш бастааст. Дар ривояти Фирдавсӣ, ки мо ҷандон ҷонибдорӣ намекунем, Захҳоқ, ки “ҳазор сол” подшоҳӣ кард, араб аст. Ба ривояти дигар Фирдавсӣ дар достони “Зол ва Рудоба” падари Рӯдобаро тозитабор ба қалам медиҳад. Ин пиндор пиндори андак нест. Зоро агар кор чунин бошад, Рустам аз тарафи модарӣ метавонад хуни арабӣ дошта бошад.

Баъд аз ин Шопур ҳам ба расми анъанаи Ардашер аз Рум ба Аҳвоз меояд ва шорсони (шахри) Шопургирд, дар Форс як шорсони дигар соҳта, куҳандизи Нишопурро бунёд мекунад. Зиёда из ин ба маслиҳати Баронуш дар Шуштар пule ҳам месозад [1, с.288-289].

Дар “Фурар”-и Саолибӣ ҷанг ва пирӯзии Шопур дар фатҳи Ниссибин бо муҳосираи қалъаи вай бо истифода аз партофтани анбӯҳи қаждумҳо ривоят шудааст. Истифодаи ҳашароти заرارрасон дар муҳосираҳо падидай ба ҳадде нодир мебошад. Номи қайсари Румро Саолибӣ Қустантин гуфтааст, ки дуруст нест [19, с.488]. Бояд Горидани III ё Филиппи Араб бошад. Вале бояд ба инобат гирифт, ки Саолибӣ шоҳнома ба наср менавишт, на таъриҳ. Чун сабаби лашкар кашидан ба Ниссибин, ки ҳаробаҳои вай дар музофоти Мардини Туркия дар наздикии сарҳад бо Сурия то ҳол мондааст, дар тарҷумаи хуби форсӣ ва таҳияи Н.Зоҳидов ба хати имрӯза омадааст, ҳочат ба баёни дигарбораи вай

вучуд надорад [9, с.252]. Шояд месазад ишора кард, ки эпизоди истифодаиаждум дар муҳорибаи Ниссибин дар сарчашмаҳои дигар, аз чумла “Зайну-л-ахбор”-и Гардезӣ низ мегузарад [6, с.72].

Ангеза ба супоридани бож водор кардани қайсари Рум ва тарсонидани подшоҳони дигар буд. Ба қавли Саолибӣ Шопур дар роҳи Қустантания (Константинопол) шаҳрак ва истеҳкоми соҳилии Тартусро (баҳри Миёназамин) ҳам фатҳ кард, аммо ҳадияҳои фаровони қайсар Шопурро аз юриш ба Қустантания боз дошт. Мусалламан, аз нигоҳи воқеяти таърихӣ, Қустантания, ки соли 324 ҷун шаҳр таъсис ёфтааст, ҷун истеҳкоми сипоҳи Рум аз асри VII пеш аз милод ҷое буд, валие на марказе.

Дар мероси жанри адаби арабу мусулмонӣ Қустантания ба замони Шопури Ардашер вучуд дошт, ба ҳадде, ки Шопур онро фатҳ мекунад. Ба қавли Алӣ ибни Ҳусайнӣ Масъудӣ дар “ат-Танбех ва-л-ишроф”, “Шопури лашкардор Қустантанияро муҳосира намуд ва оташкадае бино кард. Ва вақти рафтан ба румиён шарт гузашт, ки нигоҳаш доранд. Ин оташкада ҳамон то рӯзгори халифаи сеюми Аббосӣ ал-Маҳдӣ (775-785) қоим буд, сипас ҳароб шуд” [20, с.139].

Дар ривояти Гардезӣ илова бар бино намудани оташкада ҳабари дигаре мегузарад, ки дар сарчашмаҳои дигар ба назари мо нарасид. Суҳан дар бораи китобҳои эрониён меравад, ки ба ривоятҳои онҳоро Искандари Македонӣ ба Рум бурда буд. Ҳабар чунин аст: “Ва китобҳое, ки Искандар ба Рум бурду тарҷума кард, он ҳама китобҳоро Қустантини малик ҷамъ кард ва бар сутурун бор кард ва ба наздики Шопур фиристод бар ваҷҳи ҳадя” [6, с.73]. Мусалламан, ҳабар хеле бори устуравӣ дорад. Ҷоақалл барои он ки, аз истилои Искандар то ба сари қудрат омадани Шопури I на кам аз шашсад сол гузашта буд. Валие сарчашмаҳо инкор намекунанд, ки Искандар фармуда буд, китобҳои эрониён, аз чумла, “Авасто”-ро ба ғанимат бибаанд ва ба юнонӣ тарҷума қунанд.

Дар роҳи бозгашт ба мамлакат Шопур шаҳр-қалъа ва истеҳкоми Ҳатраро низ фатҳ мекунад. Ин ҷо низ таърих нест. Иҷтиҳоди нависандагони дастхатҳои “Шоҳнома” аст, зоро ҷунонки ишора шуда буд, дар охири аҳдаш Ардашер ҳам Ниссибин ва ҳам Ҳатраро гирифта буд. Дуруст, ки фатҳи истеҳкоми Ҳатра аз ҷониби лашкари Ардашер ҷандон исботи таърихӣ надорад. Ба қавли ҳамон Аъшо, ки зикраш кардем, муҳосираи Ҳатра гӯё ду сол давом кардааст [19, с.493]. Табарӣ ҳам ду сол гуфтааст, ҳам ҷор сол [22, с.15], ба қавли Фатҳ ибни Алии Бундорӣ тарҷумони арабии “Шоҳнома” ҷор сол [4, с.409].

Дар ривояти фатҳи Ҳатра, ки чунин истеҳком дар шимоли Байнаннаҳрайни Ироқ буд, қиссаи дил бастани духтари подшоҳи Ҳатра ба Шопур нақши асосӣ дорад. Духтар чун Гулнор қанизаки Ардавон ба Шопур ошиқ мешавад. Номи духтар ба арабӣ Назира (نضیره) омадааст, ки ҷандон хоси номҳои тоисломии араб ҳам нест. Ба Шопур мұяссар мешавад, ба туфайли даромаде, ки Назира нишонаш дода буд, ба қалъа ворид шавад. Шопур подшоҳи Ҳатраро қатл мекунад ва духтари ў Назираро ба занӣ мегирад... Дунё танг аст. Дунёи адабиёт низ ҷаҳонӣ нест. Дар адабиётшиносии ҷаҳонӣ то сиё шаш сюжетро ташхис кардаанд. Хорхе Луис Борхес (1899-1986), шумори сюжетхоро дар адабиёти ҷаҳонӣ аз ҷаҳор бештар надонистааст...

Шопур ҳамон корро дар ривояти Саолибӣ кардааст, ки Искандар карда буд ва Ардашер. Ба назари мо, дар ин ҳикоят низ үнсури меъёри худойноманависӣ ҷой дорад, то агар меъёр (канон) ба қавли донишманд Лосев маҳаки (критерия) баҳои мусбат бошад, шоиста мебуд, то образи Шопур низ бо ҷузъиёте аз саргузашти подшоҳони мұйтарафи гузашта оғарида шавад.

Фарҷоми заношӯии Шопуру Назира басо талҳ ва ноҷавонмардона мебошад. Чун Шопур аз назокати пӯсти бадани Назира тааҷҷуб мекунад, мепурсад, ки падарат ба ту ҷӣ ҳӯрданӣ медод?. Ҷавоб чунин буд: “мағз, сафедаи тухми мурғ, равғани зард, асал ва майи ноб”. Ангезаи Ардашер чунин буд, ки ҷун духтар ба чунин падар ҳиёнат кардааст, фармуд то аз гесувонаш ба думи асп бибанданд ва ба замини хорзор аспро ронанд, то баданаш пора-пора шавад [19, с.492]. Ҷунон, ки ишора рафта буд, ин гуна ваҳшатро Ардашер ҳам раво дид, аммо ба мард, ба Ардавон.

Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ дар оғоз суханро аз боби писари кӣ будани Шопур сар кардааст. Дар Табарӣ қиссаи Шопур ва Назира бо ҳамон тафсиле, ки Саолибӣ овардааст, мушоҳида мешавад [22, с.16]. Ҳабари дигаре, ки Табарӣ овардаасту аз аҳамият ҳолӣ нест, он аст, ки дар замони Шопур Монӣ зуҳур кард, ки Муҳаммад ибни Ҷарир

зиндиқаш мегүяд [22, с.16]. Истилохи “зиндик”, ки дар шариати мусулмонй ғолибан маъни “муртадд”-ро дорад, яъне гузаштан ба кеши дигарро, аслан маъни мұфассири Зандро дошт. Вале Монй мұфассири Занд ҳам набуд, ки ба мавзўи мо дахле надорад. Он чи дахл дорад, ин аст, ки пас аз Табарй Алй ибни Ҳусайни Масъудй дар “Муручу-з-заҳаб” меоварад, ки Шопури I нахуст аз кеши мугон (мачусия) ба мазҳаби Монй гузашт, вале пасон боз ба кеши мугон авдат кард [17, с.249].

Дар оғоз гаравидани Шопури I ба мазҳаби Монй ба әхтимоли қавй по耶е дорад. Чунин муаллифи ҳамадон, ки касе дар охир асри X аз фарозу нишеби осори хаттии уммати исломия ва гузаштагони онҳо чун ӯ огоҳие надошт, Мұхаммад ибни Исҳоқи ибни Надим (ваф.995) дар “ал-Фәхрист” ақида пешниҳод мекунад, ки: “монавиён гүянд: “Рӯзе, ки Шопур писари Ардашер ба таҳт нишастан, ӯ (Монй) ба ӯ (Шопур) бор ёфт ва тоҷ бар сараш гузошт” [12, с.583]. Мавзуи зуҳури Монй ба рӯзгори подшоҳии Шопури I-ро Гардезй ҳам зикр кардааст [6, с.73]. Он, ки тоҷро ба сари Шопур Монй ниҳодааст, метавонад мавриди баҳс бошад, аммо он, ки ба қавли В.Г. Луконин соли 243 ҳангоми маросими тоҷгузорй Монй ҳузур дошт, шубҳае дар доираи мұхаққиқони мавзӯй барнаангехтааст [16, с.74].

Дар “Шоҳнома” баҳши подшоҳии Шопур бо андарзи ӯ ба писраш Урмузд дар шаш байт, ки хусусияти анъанавӣ дорад, тамом мешавад. Шопур адолатро талқин мекунад ва ҳимояи кеҳону меҳонро:

Ба ҷуз доду некӣ макун дар ҷаҳон,
Паноҳи кеҳон бошу фарри меҳон [1, с.290].

Аммо дар мероси жанри адаби арабу мусулмонй аз Шопур низ подшоҳи соҳиби тадбир сохтаанд, ки ба әхтимоли қавй маҳсули эҷодиёти бадей мебошад, на инъикоси воқеяти таърихӣ. Ба ривояти Масъудй дар “Муручу-з-заҳаб” ва маодину-л-ҷавҳар,” қайсари Рум ба Собур писари Ардашер навишт: “Аммо баъд, ман аз сиёсати ту ба сипоҳиён ва тадбири он ҷӣ зери итоати туст ва осоиши раияти мамлакат ба шарофати тадбири ту, шунидам. Ва писанди ман афтод, бипурсам, ҷӣ роҳе пеш гирифтӣ, то ман ҳам ба он роҳ биравам”. Шопур дар ҷавоб менависад: “Ин ҳамаро бо ҳашт хислат дарёфтам. Дар ҳеч амр (дастур) ва ё наҳӣ ҳеч шӯҳӣ накардам, ҳеч ваъда ва ё ваидро (таҳдид) мухолифат нанамудам, барои ғанимат ҷангидам на аз рӯи ҳавас, дили одамонро ба боварӣ на ба кароҳият ёфтам, на ба тарс ва на ба кина, то фузудаҳоро бибуридам” [17, с.249].

Шопури Ардашер ҷандон шаҳсияти барҷастаи сиёсӣ инъикос нашудааст. Аз назокатҳои сиёсати дохилии ин шоҳаншоҳ, мұхаққиқон аз ҷумала Ҳертифилд, ишора мекунад, ки Шопур раво дида буд: “мачусиён ва пайравони Монй ва яҳудиён ва масеҳиён ва ҳар каси дигар, ки пайрави ҳар кеш ва оине бошад, бояд ба осудагӣ ва саломат дар зиндагӣ бар ҳасби равиши динии худ рафткор кунанд”. Далели чунин сиёсати дохилии Шопури Ардашер инъикоси бебаҳси таърихи дорад. Маълум аст ки Монй дар рӯзи тоҷгузории Шопур ҳузур дошт ва китоби “Шопурғонномак”-и Мониро ба сифати ҳадия пазируфт [24, с.170-171].

Аз тарафи дигар, мочарои лашкари Шопури Ардашер бо Ӯзайна амири Тадмур метавонад аз он гувоҳӣ дихад, ки ҳануз аз нимаи дуюми асри III сипоҳиёни қабилаҳои араб аз лашкари овозадори Сосонӣ ҳарос надоштанд ё ҳароси андак доштанд.

АДАБИЁТ

1. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. – Душанбе, 1966. – Ч.7. - 651 с.
2. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома.. – Душанбе, 1966. – Ч.9. - 500 с.
3. Агафий, Миринейский. О царствовании Юстиниана / Миринейский Агафий. – М.-Л, 1953. - 232 с.
4. ал-Бундорӣ ал-Фатҳ ибни Алӣ. аш-Шоҳнома. - Коҳира, 1932. - 874 с.
5. Балъамӣ, Абу Алӣ. Таърихи Табарӣ. – Техрон, 2001. - Ч.1. – 825 с.
6. Гардезӣ, Абусаиди Абдулҳай. Зайн-ул-аҳбор. – Душанбе, 2014. - 416 с.
7. Геродот. История в девяти книгах. – Ленинград: Наука, 1972. - 600 с.
8. Диноварӣ, Абу Ҳанифа. ал-Аҳбору-т-тивол. - Коҳира, 1911. - 337 с.
9. Зоҳидов, Н. Таърихи ғуරару-с-сияр маъруф ба “Шоҳнома”-и Саолибӣ. Тарҷума ба форсии Мұхаммади Рӯҳонӣ, таҳия ва ҳарфгардони Зоҳидов Н. - Душанбе, 2014. - 441 с.
10. Ибн ал-Балҳӣ. Форснома. - Техрон, 2007. - 248 с.
11. Ибн ал-Асир, ал-Комил фи-т-таъриҳ. - Бейрут, 1965. - Ч.1. - С.387.
12. Ибни Надим Мұхаммад ибни Исҳоқ. “ал-Фәхрист”. - Техрон, 2003.
13. Катибаи Шопури I (SZK) дар Каъбаи Зардуст, сатрҳои 3-4; Фрай Ричард. Наследие Ирана. - Москва, 2002. – 427 с.
14. Кристенсен Артур. Эрон дар замони Сосониён. Тарҷумаи Рашид Ёсами. - Техрон, 2007. - 464 с.
15. Луконин В.Г. Культура сасанидского Ирана. - Москва, 1969. - 240 с.
16. Луконин В.Г. Древний и раннесредневековый Иран. – Москва: Наука, 1987. - С.74.

17. Масъудӣ, Алӣ ибни Ҳусайн. Муруҷу-з-захаб ва маодину-л-ҷавҳар. - Бейрут, 1973. - Ч.1. - 860 с.
18. Маҳмудободӣ, Сайидасғар. Падидорӣ ва пойдории импротурии Сосонӣ. Фаслномаи таърих. - Донишгоҳи озоди Маҳаллот, шумораи 1, соли 2006. - 22 с.
19. Саолибӣ, Абу Мансур. Ғуරару аҳбори мулӯқи-л-ғурсӣ ва сиёриҳим. - Техрон, 1963. - 828 с.
20. Саолибӣ, ат-Танбех ва-л-ишроф. - Лейден, 1893. - 548 с.
21. Секст Аврелий. О цезарях. - Москва, 1996. - 101 с.
22. Табарӣ, Муҳаммад ибни Ҷарир. Таъриҳ-ур-русул ва-л-мулук. Қоҳира, 1979. - Ч.2. - 239 с.
23. Фирдоуси. Шаҳ-наме. - Москва, 1968. - Т.VII. - 475 с.
24. Хертефилд Эрнст. Таърихи бостонии Эрон бар бунёди бостоншиносӣ. Тарҷумаи Алиасғари Ҳикмат. - Техрон, 1976. - 231 с.
25. Ҷаҳшиёри, Абу Абдулло. Китоб-ул-вузаро ва-л-куттоб. - Қоҳира, 1938. - 297 с.
26. Shapur Shahbazi. Shapur I a warrior, visionary and righteous emperor. The Circle of ancient Iran. - Tehran, 2002, 7 р. (Конуни пажуҳишҳои Эрони бостон) саҳ.1.

СИМОИ ШОПУРИ АРДАШЕР ДАР САРЧАШМАҲО

Шопури Ардашер дувумин шоҳаншоҳи Сосонӣ (240-270), бино ба маълумоти “Шоҳнома” ва сарчашмаҳо тавонист, ки давлати Сосониёнро нигоҳ дорад ва устувор қунад. Ба ҳама ҳол дар замони салтанати ин шоҳаншоҳ ҳатаре ба қаламрави Эроншарҳ аз шарқ ва шимолу шарқ таҳдид намекард. Ин чунин маънӣ дошт, касе аз “мулӯқи тавоиф” ва ҳатто аз фарзандони Ардавони V муқовимате ба Ардашер ва писари ў Шопур нишон надоданд. Далел ҳамон маълумоти сарчашмаҳост, ки бинои кӯҳандизи Нишопурро Шопур соҳтааст. Дар катибаи Шопури I дар Каъбаи Зардӯшт омадааст, ки иқлимҳои соҳили рости Омӯ ва Вароруд аз қабили Балосогун, Пешовар, Кошғар, Суғд ва Чоҷистон тобеи Шопур буданд. Боз ҳам маълумоти сарчашмаҳо ва хулосаҳои муҳаққиқон аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар гарб ва шимолу гарб ва хоссатан дар рӯёруи имерия Рим Шопур дар ҳама муҳорибаҳо муваффақ будааст. Ба ҳар ҳол Шопур ягона подшоҳи Сосонӣ мебошад, ки қайсари Рим Валерианро мағлуб кардааст ва ба асорат гирифтааст. Шопури Ардашер ҷандон шаҳсияти барҷастаи сиёсӣ инъикос нашудааст. Аз назокатҳои сиёсати дохилии ин шоҳаншоҳ муҳаққиқон, аз ҷумала Ҳертефилд, ишора мекунад, ки Шопур раво дида буд: “маҷусиён ва пайравони Монӣ ва яхудиён ва масеҳиён ва ҳар қаси дигар, ки пайрави ҳар кеш ва оине бошад, бояд ба осудагӣ ва саломат дар зиндагӣ бар ҳасби равиши динии худ рафттар кунанд”. Далели чунин сиёсати дохилии Шопури Ардашер инъикоси бебаҳси таъриҳӣ дорад. Маълум аст, ки Монӣ дар рӯзи тоҷгузории Шопур ҳузур дошт ва Шопур китоби “Шопурғонномак”-и Мониро ба сифати ҳадия пазируфт.

Қалидвожаҳо: Шопур, Ардашер, Ардавон, Эроншарҳ, Рум, Валериан, Суғд, Чоҷ, таҳаммулгарӣ, Монӣ, “Шопурғонномак”.

ОБРАЗ ШАПУРА АРДАШЕРА В ИСТОЧНИКАХ

Шапуру, сыну Ардашера, второму царю династии Сасанидов (240-270) по сведениям “Шахнаме” и других источников, удалось сохранить и укрепить, образовавшуюся новую империю. Во время правления Шапура была обеспечена безопасность на востоке и северо-востоке страны. Это означало, что ни “удельные цари”, ни потомки низложенного Аршакидского царя Артабана V не оказывали ему сопротивление. Источники пишут, что славный город Нишапур был основан Шапуром. На надписи Шапура I на Каъбаи Зардӯшт упомянуто, что такие владения, как Согд и Чач, также входили в состав царства Шапура. Те же источники и исследователи пишут, что на западе и северо-западе в особенности в противостоянии Византийской империи, Шапуро сопутствовал успех во всех битвах. Во всяком случае, Шапур является единственным Сасанидским шахиншахом, пленившим одного из Византийских императоров. Шапур в “Шахнаме” не изображен как выдающийся политический деятель. Особенностью его внутренней политики отмечают толерантность или религиозную терпимость в отношении последователей других конфессий. Эта особенность подтверждается и тем, что Манихей присутствовал на церемонии коронации Шапура I и преподнёс царю свою книгу «Шапурғаннамак».

Ключевые слова: Шапур, Ардашер, Ардаван, Ираншарҳ, Рим, Валериан, Согд, Чач, толерантность, Манихей, “Шопурғаннамак”.

THE IMAGE OF SHAPUR ARDASHER IN THE SOURCES

Shapur, the son of Ardasher, the second king of the Sassanid dynasty (240-270), according to the Shahnameh and other sources, managed to preserve and strengthen the newly formed empire. During the reign of Shapur, security was ensured in the east and northeast of the country. This meant that neither the “local kings” nor the descendants of the deposed Arshakid king Artaban V resisted him. It's said in the sources that the glorious city of Nishapur was founded by Shapur. The inscription of Shapur I on Kabai Zardusht mentions that such possessions as Sogd and Chach were also part of Shapur's kingdom. In the same sources and researchers said that in the west and northwest, especially in the opposition to the Byzantine Empire, Shapur was successful in all battles. In any case, Shapur is the only Sasanian Shahinshah who captured one of the Byzantine emperors. Shapur is not portrayed in the Shahnameh as a prominent political figure. A feature of his domestic policy is tolerance or religious tolerance towards followers of other faiths. This feature is also confirmed by the fact that Manichaeus was present at the coronation ceremony of Shapur I and presented his book Shapurgannamak to the king.

Key words: Shapur, Ardasher, Ardavan, Iranshahr, Rome, Valerian, Sogdd, Chach, tolerance, Manichaean, “Shopurgannamak”.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юлдошев Абдулло Қурбонмаматовиҷ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи таърихи адабиёти тоҷик. Сурӯга: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: romish2004@inbox.ru. Тел.: (+992) 939-91-49-49

Сведения об авторе: Юлдошев Абдулло Қурбонмаматовиҷ – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории таджикской литературы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: romish2004@inbox.ru. Тел.: (+992) 939-91-49-49

Information about the authors: Uldoshev Abdulla Kurbonmamatovich – Tajik National University, candidate of philology, associate professor department of the history of Tajik literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: romish2004@inbox.ru. Тел.: (+992) 939-91-49-49

УДК: 891.550+82

НАҚДИ АРЗИШМАНДИ ИЧТИМОИЮ АХЛОҚӢ ВА ҲУНАРИИ ОСОРИ
ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

Раҳмонов X.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳанӯз дар замонаш донишманди нобигаи аҳди антика Арасту андеша оид ба муҳокот ё мисесисро ба миён гузошт, ки ба таври муҳтасар чунин маънно дошт: қаломи адабии ҳунарӣ воқеияти зиндагиро тавассути тафаккури образнок ё бадей бозтоб медиҳад. Ҷойгоҳи адабиёт ҳамчун соҳаи муҳимми фарҳанги маънавӣ дар олами ҳунар бо он мушаххас мешавад, ки ба воситай муроқиба ва маърифати шахсӣ дунёи берунаро бо ҳама рангорангиву ҳусну қубҳ ва тазоду мураккабиҳояш инъикос мекунад. Аммо ин муҳокот на тасвири воқеият, ончунон ки ҳаст, балки эҷодиву ҳунармандона аст.

Ба ақидаи Арасту, “одамон аз дигар мавҷудоти олам аз он ҷиҳат тағовут доранд, ки бештар ба муҳокот майлу рағбат доранд”, маърифати ибтидоиву аввалияни ҳаёт тавассути муҳокот ва тақлид сурат мегирад, ки натоиҷи он “ба ҳамагон ҳаловат мебаҳшад” [4, с.116].

Чизи муҳим дар осори фикрии Арасту нақши тарбиявӣ доштани адабиёт, мисли дигар анвои ҳунари бадеист. Вай бо ҳаёти маънавии одамон алоқадор буда, рисолати такмил додани инсонро аз нигоҳи ахлоқ дорад. Осори ҳунарӣ аз он ҷиҳат ба инсон таъсир мекунад, ки тавассути покизагардонӣ ё тамизи қалбу рӯҳ (катарсис) одамро аз асорати шавқу шӯр ва эҳтиросоти баду ногувор раҳо мекунад. Яке аз хадамоти бузурги Арасту ҳамин аст, ки робитаи ҳунарро бо маънавияти инсонӣ дар мадди аввал мегузорад.

Наздик ба ҳамин маънно Шиблии Нуъмонӣ низ таърифи муҳокот дорад, аммо фарқи онро аз тасвир хеле мӯҷаз баён кардааст: “Маъни аслии муҳокот он аст, ки чиз ё ҳолоте ба тавре адо шавад, ки сурати аслии он дар пеши назар мучассам гардад. Аммо фарқ байни тасвир ва муҳокот ин аст, ки дар тасвир ҳарчанд илова бар ашёи модӣ ҳолот ва ҷазабот ҳам мумкин аст сурат кашида шавад” [16, с.24].

Дар ҳар назариёте, ки ба қонунмандиҳои адаби бадей ва ҳосиятҳои эстетикии он даҳл дорад, ҳатман ишорае ба робитаи узвии ҳунар бо воқеият ҳаст ва ин ҳолат гувоҳи он аст, ки муаллифони осори адабӣ аз зиндагии воқеӣ маводи тасвир мегиранд, он маводро бо тарҳ ва пироҳани ҳос ороста, манзури хонанда мегардонанд. Аз ин ҳулоса мешавад, ки асари бадей инъикос ё бозтоби фаъол ва муассир аст, зоро натиҷааш ҳамин мешавад, ки олами ашё ба ғунаи дигар, зеботору густардатар намоён мешавад. Мутафаккири маъруфи рус Н.Г. Чернишевский дар рисолаи “Муносибати эстетикии ҳунар бо воқеият” ҳамин вижагии адабиётро зикр намуда, менависад: “Аҳаммияти асари бадей бозтоби бадеии ҳама чизҳоест, ки барои одам муҳим ва ациб бошад. Гоҳо ба мадди аввал масъалайи фаҳму дарки зиндагӣ ва ҳукми адиб дар бораи ин ё он зуҳуроти ҳаёт низ гузошта мешавад” [15, с.74]. Ин нуқтаи назари олим ба фаъолият ва даҳолати адиб ба ҳаёт, мавқеи ҳоси ў нисбат ба паҳлӯҳои торикорӯшани ҳастӣ ишора мекунад.

Д.И. Писарев, мутафаккири маъруфи нимаи дувуми асри XIX, дар “Реалистон” ном мақолааш навишта буд, ки “мо меҳоҳем оғаридаи адиб он ҷонибҳои ҳаёти одамиро рӯшан қунад, ки барои дурусту дақиқ андеша ва амал карданамон лозим бошад. Яъне адиб ҳамон ғуна узви ҷомеаи шаҳрвандӣ бошад, ки ҳар яки мо ҳастем” [13, с.92].

Чунин ишораҳои андешамандони ҳунар ба зиндагӣ ва осори яке аз нависандагони тавоно ва соҳибсабки адабиёти садаи бистуми тоҷик, узви фаъоли ҷомеаи шаҳрвандии ҳамон айём ва таҷассумгари розу ниёз, ҳулқу атвор ва тафаккури мардуми ҳамон давра Фазлидин Муҳаммадиев рабти бевосита дорад. Ин адиби воқеан мардумӣ нафақат дар осори гаронқадраш масъалаву муаммоҳои муҳимми воқеияти замонашро матраҳ мекард, балки аз нигоҳи ҳунари нависандагӣ, муносибаташ ба моҳияти олами ашё, доду ситади иҷтимоъ ва ахлоқу маърифати мардум дигаргуна буд: ҳам дидгоҳаш фарқ мекард ва ҳам дар тасвири ҳаводиси айём маҳсули қаламаш зебову муассир буд.

Фазлидин Муҳаммадиев на танҳо бо як силсила ҳикоя ё достонҳои кӯтоҳаш шуҳратёр аст, инчунин бо очеркҳои «Раиси нав» (1955), «Муҳочирон» (1956), «Як рӯз» (1957), «Фаттоҳ

ва Музaffer» (1958), «Мехри диёр» (1959), қиссаҳои «Тири хокхӯрда» (1960), «Одамони кӯхна» (1963), «Зайнаббӣ» (1964), «Дар он дунё» (1965), «Шохии япон» (1982) «Варта» (1983) ва ягона романаш бо унвони «Палатаи кунҷакӣ» (1974) дар адабиёти тоҷикии солҳои 60-80-уми асри XX ҷойгоҳи шойистаро ҳамчун адаби навовар ва ба қавли Низомии Арӯзӣ “азимулфикраву дақиқуназар ва саҳехултабъу салимулфитра” [12, с.54] қасб кардааст.

Ӯ на танҳо дар адабиёти миллӣ, балки дар дигар манотиқи дунё низ қаломи ҳунарии тоҷикиро тавассути тарҷума шудани чанде аз осораш муаррифӣ кардааст. Дуруст аст, ки адабиёти бадеии ҳар ҳалқ манзараи гӯёи рӯҳия, ҳӯю ҳислат ва тарзи зиндагии ҳамон мардум аст. Ба қавли О.М. Сомов, яке аз муҳаққиқони машҳуҳри рус, “дар ҳар нависандаги ҳоҳу ноҳоҳ, ихтиёру гайрииҳтиёру вижагиҳои мардумӣ роҳ мейбад. Ҳамин тавр, ҳатто агар номи адаб фурӯгузор шавад ҳам, агар тарҷумон на фақат номи адаб, балки аз қадом забон тарҷума шудани асарро қасдан нагӯяд ҳам, ба осонӣ дарёфтанд мумкин аст, ки ин ё он асар маҳсули қалами адаби олмонист ва ё франсавӣ, ё инглизу рус” [14, с.234].

Ба ҳамин маъно донишманди тоҷик Сафар Абдуллоҳ низ ишорае дорад: “Имрӯз мо ба ҳунари ростин беш аз пеш ниёzmanдем. Ҳунари ростин метавонад дар ҳудшиносии миллии мо асаре гузорад. Танҳо ҳунари воқеӣ ва фарҳангутаи тамаддуни ростин аст, ки метавонад ҷеҳраи як миллатро, ҷунон қи шоиста ва боиста ҳаст, ба дигарон муаррифӣ кунад” [1, с.157].

Дар мавриди иқтибоси аввал: маҳз дар асарҳои Фазлиддин Муҳаммадиев, маҳсусан дар достонҳои кӯтоҳаш – “Сози Мунаввар”, “Рӯзи дағни усто Ӯқил”, “Тамошо”, “Роҳ”, “Суди рафиқона”, “Хиёбони Нодир”, “Ҷага”, “Шаби савум” ва гайраҳо ҳулқу сурат ва сирату ботини пурғановати мардуми тоҷик ва муҳтассоти миллии тафаккури он дар қолаби бадеии муносиб падидор гардид ва ҳамчунин хираду заковати фитрии ҳалқ ба намоиш гузошта шуд. Дар мавриди сухани С. Абдулло низ метавон ишораи ӯро ба осори ин адаби зинда дар ёдҳо пайванд зад. Фазлиддин Муҳаммадиев аз масъалаҳои аҳлоқ, аниқтарааш, заъфи аҳлоқи ҷомеа, дарди мардум, бемасъулияти масъулини давлат, рӯ ба таназзул овардани ғояҳо ва ормонҳои иҷтимоӣ ва дар маҷмуъ, мушкилоти рӯзгори ҳамон айём ошкоро менавишт ва аз қаҷравихо дар зиндагӣ бонги изтироб мезад.

Роҷеъ ба паҳлӯҳои гуногуни ҳунари нависандагии ин адаби соҳибмактаб қариб ҳама муҳаққиқон ва мунтақидони ҳамзамони ў тақризу мақолот, эссе ва ёддоштҳои зиёд навишиштаанд, ки номбурди онҳо саҳифаҳои зиёдеро пур ҳоҳад кард. Уламои маъруфи тоҷик, аз қабили Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ, Соҳиб Табаров, Абдуҳолиқ Набавӣ, Худоӣ Шарифзода, Асадулло Саъдуллоев, Атаҳон Сайфуллоев, Шамсиддин Солеҳов, Кароматулло Шукруллоҳӣ, Абдураҳмон Абдуманнонов, Худойназар Асозода ва чанде дигар адабиётшиносон дар ин ҳусус изҳори назар карда, падидай хос будани эҷодиёти ӯро дар адабиёти тоҷики солҳои 60-80-уми садаи XX эътироф кардаанд.

Оид ба ҳасоиси забонӣ ва сабки навишиштори Фазлиддин Муҳаммадиев низ ҳеле корҳо анҷом шудааст, ки яке аз беҳтарини онҳо рисолаи Туғрал Шокиров аст [17]. Корҳои илмии А. Амлоев [3] ва М. Бақоева [5] низ намунаҳои хуб аз силсилаи таҳқиқоти марбут ба забони осори Ф. Муҳаммадиев ба шумор мераванд. Аз ин ҷиҳат, яъне миқдор ва сифати нақд, ҳам аз лиҳози масъалаҳои адабиётшиносӣ ва ҳам забонӣ Фазлиддин Муҳаммадиев дар радаи аввали суханвароне қарор дорад, ки дар нимаи дувуми асри XX ба сар бурдаанд.

Дар миёни муҳаққиқони осори Ф. Муҳаммадиев ҷойгоҳ ва мақоми яке аз мунтақидони ҳирфайи тоҷик, адабиётшиноси варзида, номзади илми филология, дотсенти ДМТ, Корманди шоистаи Тоҷикистон, муаллифи беш аз 200 рисолаву китоб ва тақризу мақолот зиндаёд Ҷӯра Бақозода ҳеле баланд аст [2]. Рисолаву китобҳои устод Бақозода “Черты нового (современность и проза)”, “Михаил Шолохов” (бо ҳаммуаллифии Р. Ҳодизода), “Чустучӯҳои эҷодӣ дар насири муосири тоҷик”, “Нависанда ва идеали замон”, “Андеша ва ҷеҳраҳои адабӣ”, “Абдулҳамид Самад ва инкишофи ҳикоя”, “Гузашти айём ва таҳаввули адабиёт” масъалаву муаммоҳои муҳимми адабиёти муосири тоҷик ва ҳусусан тамоюлоти асосӣ ва раванди таҳаввули насири бадеии тоҷикиро фаро гирифтаанд.

Ба ҷуз ду пажуҳиши хосса, ки ба эҷодиёти нависандай ҳуҷном Абдулҳамид Самад ихтинос доранд, дар ҳамаи дигар рисолаву кутуб ва мақолоти пуршумори мунаққид аз маҳорат ва фазилати нависандагии Фазлиддин Муҳаммадиев сухан меравад. Бояд ҳамин ҷо ишора кард, ки нақди устод Бақозода идомаи ҳамон вижагиҳои арзишдорварист, ки дар даврони шӯравӣ ҳеле маъмул буд. Онро нақди иҷтимоиву аҳлоқӣ меномиданд ва ба қавли муҳаққиқи бузурги эронӣ Абдулҳусайн Зарринқӯб, “дар равиши нақди иҷтимоӣ

таъсиреро, ки адабиёт дар чомеа дорад ва низ таъсиреро, ки чомеа дар осори адабӣ дорад, мавриди мутолиа аст. Ба ибораи дигар, дар назди ин даста аз наққодоне, ки дунболи ин шева рафтаанд, аз одобу русум ва ақоиду нахзатҳое, ки дар осори адабӣ инъикос ёфтаанд ва худ низ гоҳ то ҳадде мавлуду маҳлуқи осори адабӣ дар чомеа мебошанд, сухан меравад” [11, с.53].

Яъне ин навъи нақд ба тақозои мафкураи замони шӯравӣ, ки адабиёту ҳунар аз рӯйи меъёру милокҳои таъйиншудаи методи реализми сотсиалистӣ баҳо дода мешуд, амал мекард ва агар жарфтар бингарем, онро нақди иҷтимоию сиёсӣ гуфтан дурусттар менамояд. Аммо нақди устод Ҷӯраҳон Бақозодаро батамом ба ин навъи нақд мансуб донистан аз рӯйи инсоғ нест, зоро ағлаби мақолоту навиштаҳои ин муҳаққики чирадаст пахлухои ҳунаригу ахлоқӣ ва равонию лафзии осори адибонро низ дар баргирифта, дар онҳо макулаҳои аслии қаломи бадеъ, яъне шакл ва мундариҷа дар мувозинати тамом ва баробар баррасӣ шудаанд. Қисмате аз таълифоти устоди равоншодро намунаҳое аз нақди равонковӣ шумурдан мумкин аст.

Дар рисолаи “Хусусиятҳои навӣ” (Падидаҳои нав), ки зери таҳрири устодашон Г.Ломидзе соли 1974 интишор ёфтааст, дар мисоли машҳуртарин намунаҳои осори марҳалавии адабиёти бадеии нимаи дувуми асри XX, маҳсусан асарҳои Ҷ. Икромӣ (“Духтари оташ”, “Ман гунаҳгорам”), Р. Ҷалил (“Пӯлод ва Гулрӯ”), С. Улуғзода (“Субҳи ҷавонии мо”, “Восеъ”), П. Толис (“Тобистон”), Сорбон (“Занги аввал”, “Сангигипар”), Ф. Ниёзӣ (“Вафо”), Ю. Акобиров (“Вақте ки осиёб бозмонд”, “Мунира”) ва гайра “вижагиҳои ҳоси рушди реализми сотсиалистӣ дар насри бадеъ таҳқиқ шудаанд. Муаллиф тафовутҳои сабкии нависандагони номбурдаро ошкор намуда, муҳтассоти биниши бадеии адибон, инъикоси ҷаҳонбинии эстетикии ҳар яке аз ононро дар ҳарактерҳои сохтаашон ба намоиш мегузорад” [6, с.3].

Дар ин миёна таҳлили осори Фазлиддин Муҳаммадиев, маҳсусан дар пояи нақди ҳарактерҳои ҷаҳони қиссаи “Дар он дунё” ва “Одамони кӯҳна” мавқеи ҳосса дорад. Мунаққид ҳулоса кардааст, ки дар ин асарҳо Ф. Муҳаммадиев “бо неруи азим масъулияти шахсии инсонро дар ҳамагуна ҳаводиси айём тасвир намуда, сарчашмаҳои иҷтимоии ташаккули ҳарактерҳои одамиро ба таҳлил гирифтааст. Қиссаву ҳикоёти аҳири нависанда аз неру ва камолоти гуманистиву маърифатии насри тоҷикӣ гувоҳӣ медиҳанд” [6, с.115].

Бояд гуфт, ки мавзуи меҳварии ин рисола маҳорати ҳарактерофаринии нависандагон аст ва назари муаллифи китоб асосан ба ҳамин меъёри муайянкунандай ҳунари адибон нигаронида шудааст. Дар ин маврид муаллиф дар муқаддимаи китоб ёдрас кардааст, ки “яке аз меъёрҳои аслии таъйини арзиши адабии асари бадеъ ҳақиқатнигорӣ, пургунҷоиш будани ҳарактерҳои оғаридай нависандагон, ба ҳаёти воқеӣ пурра мувофиқат кардани афкору ақида, рафтор ва эҳсосу ҳаяҷони ҷаҳрамонҳост”. Дар идома сухани муҳаққики машҳури рус Л.И. Тимофеев оварда мешавад, ки чунин аст: “Бидуни амиқрафти назар ба ҳарактерҳо мө наметавонем комилан мөҳияти ғоявию мавзуии асарро дарк намоем, зоро маҳз тавассути ҳарактерҳо шаклу мундариҷа ба таври комил ифода карда мешаванд...” [6, с.4].

Муҳаққиқ мухолифи бархе нуқтаи назарҳост, ки тибқи онҳо, гӯё дар осори бадеъ “ҳарактерҳои тайёр” истифода мешаванд ва дар раванди инкишофи сужа ва матраҳ соҳтани мочарои асар ҳеч тағиیر намехӯранд, ба истиснои он ки дар баъзе вазъу ҳолатҳо ҷиҳатҳои гуногунашонро дар пояи ҳарактерҳои пешакӣ омодашуда нишон медиҳанд.

Аммо Ҷ. Бақозода дар мисоли шаҳсияти ҷаҳони қиссаи “Одамони кӯҳна” – Зиёбобо ва Аҳор-амак ва Қурбону Исроифил аз қиссаи “Дар он дунё” бо вуҷуди он ки аз ибтидо ҳамчун “ҳарактерҳои ташаккулӯфта” пешниҳод шудаанд, ба ҳар ҳол, дар имтидоди рӯйдодҳои асар рушд ҳам мекунанд ва сифатҳои нави маънавӣ касб мекунанд. “Умуман, сухан дар бораи он нест, ки адиб ҷаҳониашро чӣ навъ манзур мекунад, - менависад муаллиф, - муҳим ин аст, ки ў образи зинда, ҳаяҷонбахш ва таъсиргузорро соҳта таовнистааст ё на. Масалан, образҳои Қурбон ва Исроифил аз қиссаи “Дар он дунё”. Инҳоро “ҳарактерҳои тайёр” номидан мумкин аст. Фазлиддин Муҳаммадиев моро бо хосиятҳо ва зарфияти имконоти ҳарактерҳои ҷаҳониаш шинос мекунад.

Инкишофи баъдинаи онҳо аз тағиироти авомили иҷтимоию таъриҳӣ вобастагӣ пайдо хоҳад кард. Бо дигар шудани вазъи чомеа онҳо низ тағиир меёбанд, ганӣ мегарданд.

Дигаргүниҳои куллӣ дар ҳаёт, дар ҳарактерҳои одамон дар осори ҳунарӣ инъикоси хешро дармеёбанд” [6, с.67].

Дар фасли “Тарбияти шахсият”-и ҳамин рисола муаллиф ба таҳлили очеркҳои Ф. Муҳаммадиев мепардозад ва хулоса мекунад, ки нависанда, мисли очеркнависи дигари маъруфи ҳамон айём Аъзам Сидқӣ, ҷиҳатҳои зоҳирӣ падидаҳои зиндагиро асос нашумурда, сабабу натоиҷи рафттору кирдори қаҳрамононро таҳқиқ мекунад. Дар ин навъ асарҳо муаллифон тамошогарони бетараф набуда, муносибати худро ба қаҳрамонон рӯпӯш намекунанд, тасдиқ ва ё инкори онҳо маълум карда мешавад.

Усули муқобилагузорӣ барои Ф. Муҳаммадиев асосист, ӯ дар вазъиятҳои хассосу драмавӣ қаҳрамононашро ҳамаҷониба ва рӯшан тасвир мекунад, аниқтараш имкони чунин рафттор карданро ба ихтиёрашон мегузорад. Як мушоҳидаи Ҷӯрахон Бақозода дар ин маврид, яъне зимни таҳлили очерки “Раиси нав” аҷиб аст: то нашри ин очерк “тамға”-и маълум барои раисон дар адабиёт мавҷуд буд, онҳо ҳамеша одамони маҳдуд, қафомонда ва аз нигоҳи маънавият каммояву нокомил тасвир мешуданд ва баръакс, раҳбарони ҳизбӣ ашҳоси пургайрату мулоҳизакор ва дурандеш инъикос мешуданд. Ин тамғаро очерки Ф. Муҳаммадиев барҳам зад, раиси ҳочагӣ Фатҳуддинов на фақат раиси ташабbusкор, балки аз нигоҳи маънавият низ ғаниву ғамхор нишон дода шуд.

Бо вуҷуди тасдиқи ҳунари Фазлиддин Муҳаммадиев дар тасвири қаҳрамонони ба ҳаёт ва ормонҳои он мувоғиқ, мунаққид бархе нуқсонҳои адибро ошкоро изҳор доштааст, маҳсусан рӯйкиву ҳушк баромадани образи Қаюм Амиров ва сабабу авомили қафомондагии ӯро зикр намудааст. Як ҷиҳати ҳунари нависандагии Ф. Муҳаммадиев ҳамин аст, ки ашҳоси амалқунандай асарҳоро чун ноқили воқеот тавсиф намекунад, балки ҳарактери онҳоро дар раванди афкору гуфтор ва андеша, муносибат ба ҳаёт рӯшан месозад. Ба ин гуна равиши тасвир қиёғанигориҳо ё портреткашиҳои адиб мусоидат кардааст.

Дар фасли “Ҳушмандии шаҳрвандии нависанда” Ҷӯрахон Бақозода ҳарактери қаҳрамонони асосии қиссаи “Одамони кӯҳна” – Зиё-бобо ва Аҳрор-амакро батафсил таҳқиқ кардааст. Мехвари андешаи адиб нишон додани покизагии аҳлоқу маънавиёти инсон аст ва инчунин оштинопазир будани одами нави замони нав нисбат ба камбуду нуқсонҳои аз гузашта бамеросмонда будааст. Ба қавли мунаққид, назари моҳиятбини нависанда на ба навғонҳои рӯзгор ва дигаргүниҳои зиндагӣ дар партави мафкурапардозии шӯравӣ, балки решоҳои иҷтимоии афкору назар ва ақоиди мардуми одӣ, ки нисбат ба қаҷравиҳои бархе раҳбарон дар зиндагӣ, бюрократизм ва одатҳои кӯҳнаву зиёновар хеле ҷасуру багайратанд, равона шудааст.

Ин пирамардон зиндагии роҳат доранд, аммо нисбат ба беадолатиҳои иҷтимоӣ созиш намекунанд, худ бекароранд ва дигаронро низ бекарор мекунанд. Мунаққид ба нуқтаи назари Атахон Сайфуллоев, ки “набудани мочароҳои миёни қаҳрамонон, маҳсусан миёни Аҳрор-амак ва директори комбинатро нуқси асосии асар” меҳисобид, зид мебарояд ва моҳияти фалсафӣ ва иҷтимоии ин қиссаро ба чунин тарз мефаҳмонад: “Ҳангоми таҳлили асар нафақат ҳарактери муносибати миёни персонажҳо, балки қонуни жанрро низ мебояд ба эътибор гирифт. Маҳсусияти тафаккури бадей ва фалсафии ӯро набояд нодида гирифт” [6, с.102].

Дар қиссаи мазбур ҷизи муҳим андеша ва амали гайримуқаррарии пирамардон аст, ки ба ҳама зуҳуроти номатлуби давронашон мубориза мекунанд ва агар он ҷиз, ки ноқид Сайфуллоев дар назар дорад, татбиқ мешуд, пас, на фақат соҳтори асар, балки соҳтори нақл низ осеб медиҳ, яъне мебояд асари наве зуҳур мекард. Ҳадафи нависанда ин мӯйсафедони часоратмандро новобаста аз синну солашон одамони замони нав, улгуи мардуми даврони нав нишон додан буд.

Дар бораи қиссаи “Дар он дунё” низ Ҷӯрахон Бақозода мулоҳизаҳое дорад, ки аз дигар мунтақидоне, ки дар ҳусуси ҳусну қубҳи он изҳори назар кардаанд, мутафовитанд. Мунаққид ба ин ақида аст, ки ҳадафи Ф. Муҳаммадиев тавассути ҳарактер ва ҳулқу атвори персонажҳо нишон дода тавонистани адами ҳамзистии ҳурофаву таассуб бо тақозоҳои замони нав аст: ин ҳадаф ба воситаи истифодаи бавмавқеи усули контраст ё муқобилагузориҳо ба даст омадааст. Ҳулоҳаи дигари мунаққид: ин асар аз нигоҳи жанр низ падидаи нав дар наср аст, дар он сужа ба маънои воқеияш нест, аз ин ҷиҳат аст, ки масалан, И. Еремин онро “романи иҷтимоию психологӣ”, В. Дорофеев “романи типҳо”, М. Пархоменко “очерки бадеӣ”, П. Сажин “қисса” номидаанд.

Аз нашри ин рисола қарип ним аср гузашта бошад ҳам, он то кунун қимати хешро гум накардааст, зеро дар баробари зикри барору пешрафтхой насли точикй мұнаққид ошкоро аз нүкса иллатхо ва nocturiхо дар оғариниши эчоди бадей (максусан зимни таҳлили осори Чалол Икромий, Юсуф Акобиров, Чумъя Одина ва дигарон) сухан гуфтааст, ки барои нақди адабии имрӯза бояд намунаи ибрат бошад.

Дар рисолай дигари Ҷўрахон Бақозода “Чустучўҳои эчодӣ дар насли точик” низ ба таҳлили осори Фазлиддин Мұхаммадиев майдони фароҳ вучуд дорад. Ду фасли китоб (аз 8 қисмат дар умум) ба эчодиёти Ф. Мұхаммадиев ихтисос дорад. Яке аз инҳо “Тасвири инсон дар ҳикоя” унвон дошта, ба таҳқиқи ҳикоёти Раҳим Ҷалил (“Духтари мармарин” “Хешовандон”, “Бўйи ватан”, “Бобоён ва наберагон”), Расул Ҳодизода (“Масофаҳои роҳ”), Саттор Турсун (“Нисфириӯзӣ”, “Чорсӯ”), Баҳром Фирӯз (“Алафи бегона”) ва зимни баррасии мавзуи таҳқиқи бадеии симои коргари ҳамонвақта ҳамчун намунаҳои беҳтарин ҳикояҳои “Роҳ” ва “Суди рафиқон” мисол оварда шудаанд. Ин баҳши китоб хусусияти обзорӣ дошта, масъалаҳои муҳимми хунари ҳикоятофаринӣ матраҳ шудаанд. Дар мисоли ин ду ҳикоя муаллиф ба таври ҷузъӣ бошад ҳам, зери таъсири иншооти бузург тағирии ҳӯю хислат кардани ронандагон ва пешрафти ақлонии онҳоро таъкид мекунад.

Назари жарғбини муҳаққиқ ба масоили дуруст дарк шудани қонунмандиҳои жанрии ҳикоя равона шудааст, ки ҳам аз ҷониби нависандагони баркамол ва низ аз тарафи адібони ҷавон мудом сарфи назар мешавад. Баробар бо ҳусниёти ҳикояҳои нависандагон Раҳим Ҷалил, Саттор Турсун, Баҳром Фирӯз ва дигарон мұнаққид чиҳатҳои заъфи ин оғаридаҳои бадеиро бо далелу аснод ва мулоҳизаҳои ҷиддӣ танқид кардааст. Ҳолосай ин баҳши китоб то кунун арзиши илмӣ дорад, чунон ки муаллиф менависад: “Моҳияту мазмуни асари бадей, аз ҷумла ҳикоя, пеш аз ҳама, ба воқеият ва инсон мавқею муносибати муайян доштани муаллиф ифода мейбад. Дар жанри ҳикоя фикру зикр, дунёи маънавӣ, ҷаҳонбинӣ ва идеалу романтикаи ҳамзамонони мо ҳанӯз таъсирбахшу ҳақиқатнигорона тадқиқи бадеии худро наёфтаанд. Шояд сабаб он бошад, ки имконоти васеъ, ҳусусиятҳои дохилии жанри ҳикоя алҳол аз ҷониби нависандагони ҳикоянавис пурра қашф нашудааст” [7, с.114].

Аммо фасли дигари ин рисола бо унвони “Маҳорати характерофаринӣ” пурра ба Ф. Мұхаммадиев даҳл дорад. Дар он асосан ду қиссаи нависандай зиндаёд – “Одамони кӯҳна” ва “Дар он дунё” таҳлил шудаанд. Ў дар осори Ф. Мұхаммадиев “таҳқиқи бадеии ахлоқи иҷтимоӣ, маънавият ва қисмати инсон, мавқеи ҷамъияти инсонро” мавзуи меҳварӣ дониста, таъкид мекунад, ки “вай персонажҳояшро аз ботин тасвир намуда, вобаста ба шароит ва дигаргуниҳои иҷтимоӣ мавқеи ҷамъиятий ва мураккабии табиати инсонро ошкор месозад. Хонанда байни муаллиф ва қаҳрамонони мусбати фаъол як навъ умумият ва қаробати маънавӣ ҳис мекунад” [7, с.115].

Мұнаққид ин сифатҳоро муҳим медонад ва масъалаи образофаринӣ ва услуби Ф. Мұхаммадиевро дар мисоли ду қиссаи номбурда аз ҳамин равзана ё дидгоҳ ба таҳлил гирифтааст. Ин фасли рисола мазмуни ҳамон фасли рисолаест, ки қаблан шарҳ дода будем: дар китоби “Падидаҳои нав” фасли алоҳидае дар ҳусуси ин қисса мавҷуд аст.

Ҳолосай мұнаққид дар мавриди “Дар он дунё”: “Набудани сужай яклухт ва андешаи ҷамъбастӣ, муаммо будани дарки маънои ҳаёти инсонӣ, ки аз дохили асар чун риштаи мучалло мегузарад” [7, с.127].

Дар қисмати дуюми китоби “Нависанда ва замон” бо унвони “Рӯйдодҳои зиндагӣ ва маънавияти инсон” сухан аз маҳорати характерофаринии Ф. Мұхаммадиев дар қиссаи “Варта” меравад. Мұхаққиқ хеле нозукбинона дарёфтааст, ки “Ф. Мұхаммадиев зимни таҳқиқи бадеии умдатарин мавзуъҳои замон ба як масъала пайваста диққати махsus медиҳад, ки ин муқобилати инсонҳои худбину мансабҳоҳу разил ба мардуми накукор, фидой ва ҳақиқатчӯй мебошад” [8, с.110].

Андешаҳои мұнаққид аз мутолиаи қисса чиҳатҳои бобарори кори нависандагии Ф. Мұхаммадиевро ошкор мекунад. Масалан, ин ки даҳолати нависанда ба ҷараёни воқеаҳо ончунон табиист, ки хонанда оғозу анҷоми андешаи қаҳрамон ва сухани бевоситаи муаллифро эҳсос намекунад. Ин кор боиси он мешавад, ки мочарои асар тезутунд шуда, андешаҳои қаҳрамон шиддат мегирад ва нияти эчодии муаллиф рӯшан ифода мегардад. Пахлуи дигари хунари ниғорандагии муаллиф аз назари Ҷ. Бақозода “ҷузъиётбандии амиқи равонӣ ва дарку тасвири диалектикийи афкору эҳсоси инсон дар асарҳои ўст” [8, с.114].

“Сози хушнаво” такризи дигарест, ки ба таҳлили ҳикояҳои машҳури Ф. Муҳаммадиев “Сози Мунаввар”, “Роҳ”, “Суди рафиқона”, “Даъво”, “Рӯзи дафни усто Оқил” ихтисос дорад. Мухтассоти ин навиштаи олим, пеш аз ҳама, дар он аст, ки дар баробари таҳлили мавзуъ ва шахсиятҳои достонӣ, мунаққид ба паҳлӯҳои ҳунарӣ, тарзи сужасозӣ ва интихоби фабула, соҳтори нақл ва дигар вижагиҳои поэтикии ҳикояҳо даҳл карда, маҷмуан мавқеи онҳоро дар адабиёти ҳамон марҳала муайян мекунад.

Накди муҳаққиқ якнавоҳту тақрори мундариҷаи асарҳо дар ин ё он шакл набуда, ҳусусияти синкетӣ дорад: гоҳо андешаҳои олим ба тарви умумӣ ва бо назардошти вазъи умумии ҳикоя ва дар қиёс бо ӯдабои дигари ҳамзамон ва гоҳо мушаҳҳасан ба як асар ва бурду боҳти он баён шудаанд.

Муҳаққиқ дуруст дарёфтааст, ки муҳимтарин ҳусусияти услубии Ф. Муҳаммадиев ҳамин аст, ки як ҷиҳати ин ё он масъала, як лавҳаи ҳурди ҳаётро мавриди тасвир қарор дода, аз он ҳулосаҳои амиқи фалсафию иҷтимоӣ мебарорад. Воқеан, барои сабки Фазлиддин Муҳаммадиев на таҳо дар ҳикоя ҳамчун навъи ҳурди насри бадеӣ бисёрмавзӯй ҳос нест, балки серқаҳрамонӣ ҳам нест. Ин ду фазилат ба нависанда имкон додааст, ки ба барҷаста ифода ёфтани ғояи асосии асарҳо ва ҳадафи эҷодии хеш таваҷҷӯҳашро мутамарказ намояд.

Дар ду китоби дигари Ҷӯраҳон Бақозода – “Андеша ва ҷаҳраҳои адабӣ” [9] ва “Гузашти айём ва таҳаввули адабиёт” [10] низ сухан аз паҳлӯҳои гуногуни насри бадеии осори Фазлиддин Муҳаммадиев меравад. Дар китоби аввал мақолае таҳти унвони “Ҳаёти ҷовидон андар ситеz аст” ҷо гирифтааст, ки ба шаҳстсолагии зиндаёд Ф. Муҳаммадиев рост омадааст. Муҳаққиқ ба ин назар аст, ки ҳама осори насрии Ф. Муҳаммадиев маҳсули мушоҳидаву тааммули нависанда аз воқеоти ҳаёт буд ва он чӣ, ки ӯ ба тасвир мегирифт, ормонҳои мардум буд. Инъикоси ҳамин ормонҳо ба нависанда имкон дод, ки баробар бо асарҳое, ки бо сужасозии анъанавӣ ё услуби таҳқия оғарида шудаанд, насри андешаро ба миён оварад, ки бунёдаш бар психологизми амиқ аст. “Муҳим аз ҳама, таносуби байнӣ бофтаи бадеӣ ва ҳаётӣ воқеӣ ба дараҷае такомул ёфт, ки ба вусъати имконияти воситаҳои тасивр ва ифоданокӣ дар насри тоҷик боис гардид” [9, с.33].

Як вижагии андеша ва осори Ф. Муҳаммадиев ҳамин аст, ки муқобили маҷро мерафт ва дар маркази таваҷҷӯҳ тамоили паст шудани аҳлоқу маънавият ва дар умум нуқсу иллатҳои ҷомеаро қарор медод. Аммо адабиёти ин давра, яъне солҳои шаҳстуму ҳафтодуми асри гузашта саросар аз асарҳое иборат буданд, ки ба тавсифи ҳаёт ва пешрафтҳои он даҳл мекарданд ва аз зикри монеаҳои рушд парҳез мешуд. “Аммо Ф. Муҳаммадиев бо романи “Палатаи кунҷакӣ”, ҳикоёти “Ҷага”, “1:0”, “Тамошо”, қиссаҳои “Шоҳии япон” ва “Варта” ба муаллифони асарҳои некбинонаву пардозкор як навъ баҳс намуда, қатъян гуфт: ҳамқаламони муҳтарам, зиндагӣ онҷунон нест, ки шумо мебинеду тасвир мекунед. Дар ҳаёт баробари Ивон-амаку Сангинбек, ки дар бунёди ҷамъияти нав ширкат варзидаанд, Носир Аббос, ки ҳамдарди мардум аст, Хиромону Иброҳимҷон, акаи Баракаву Петерс, Сайдбек, инҷунун аз қабили мансабҳоҳон Давиду Олим Сараевич, Абӯи бадаъмол, ҳайкалони ғуур – раиси колхозу директори трест, бемори эркатулфор, роҳбарони беинсофи кормандони қаллобу корҷаллон, қосадумҳо низ ҳастанд” [9, с.38].

Ҳамин тавр, равиши андешаи Ҷ. Бақозода асосан ба он самт аст, ки Ф. Муҳаммадиев ҳанӯз солҳои ҳафтодум ҳис карда буд, ки ҷомеа ба ҷониби номталуб меравад ва решай ин камбуду фатарот дар таназзули аҳлоқ ва адами масъулияти роҳбарон аст. Рисолати нависандагии Ф. Муҳаммадиев ҳамин буда, ки ӯ фошофош “муҳити фиребо, муносибату муомилаи назарфиребонаро, ки барои бюрократҳо шароити мусоид ва барои изофанависӣ замина фароҳам оварда буд, бо қувваи сухани бадеъ ба таҳқиқи бадеӣ мегирифт” [8, с.40]. Дар маҷмуъ ин мақоларо намунаи беҳтарини нақди иҷтимоию аҳлоқӣ эътироф кардан мумкин аст.

Дар китоби “Гузашти айём ва таҳаввули адабиёт” навиштори дигаре ҳаст бо унвони “Нависандаи руҳшинос”, ки ба ҷаҳонбинии адабӣ ва ҳунари нақшофаринии Ф. Муҳаммадиев ихтисос дорад. Ин ҳам намунае аз нақди иҷтимоист, аммо мунаққид аз барҳе вижагиҳои ҳунарии нависанда, навъу жанрҳои оғаридаҳои ӯ низ сухан ба миён овардааст. Масалан, мунаққид ба ин назар аст, ки бори нахуст дар адабиёти тоҷик маҳз Муҳаммадиев бо таълифи “Раиси нав”, “Муҳочирон”, “Як рӯз”, “Фаттоҳ ва Музаффар” ба очерки проблемӣ асо гузошт. Дар мавриди қиссаи “Варта” ва “Одамони кӯҳна” диди мунаққид аз равзанаи методи реализм аст.

Ў муҳимтарин хусусияти персонажҳои нависандаро дар “эҳсоси чавобгарии маънавӣ ба ҳар рӯйдоди чомеа” мебинад ва тавзех медиҳад, ки “дар ҳар асар нависанда вобаста ба масъалаҳои рӯз, дигаргуниҳои ахлоқиву маънавӣ, ва руҳонии инсонро бағоят табӣ ва бо ҷузъиётбандии равонӣ ба тасвир гирифтааст. Ф. Муҳаммадиев бо амиқрафти реалистӣ, тарзу биниши хоси нигориш заминаҳои иҷтимоӣ ва миллии тавоноии рӯҳӣ, зебоию ғановати маънавии инсонро дар образҳои мушаххас нишон медиҳад” [10, с.120].

Хулоса, дар фаъолияти таҳқиқтарии Ҷ. Бақозода нақди осори Фазлиддин Муҳаммадиев, шурӯъ аз аввалин ҳикояҳои адаб то ягона романаш, мавқеи муҳим дорад. Вижагии ин нақд дар он аст, ки ҳам нависанда ва ҳам мунакқид дар як пораи замон зистаанд ва бо ҳам дӯсту рафиқ ҳам будаанд. Ин гуна фазои мусоид ба мунакқид имкон додааст, ки роҳи камолоти нависандаро зина ба зина пайгирий кунад ва аз барору комёбиҳои ў баробар бо нашри ҳар асари нависанда, ҳамон тавре ки дар бораи нақд мегӯянд, “дар гармогармиаш” баррасӣ кунад. Нисбат ба дигар муҳаққикиони адабиёти ин давра, яъне солҳои 60-80-уми асри гузашта Ҷӯра Бақозода ҳам бештар ва ҳам аз нигоҳи тақозои нақди ҳамон айём беҳтарин намунаҳои таҳлили осори бадеии Ф. Муҳаммадиевро таълиф кардааст, ки бешак, мондагоранд.

АДАБИЁТ

1. Абдулло, С. Озода ман, ки аз ҳама олам буридаам... / С.Абдулло // Рӯшаноии сухан. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 352 с.
2. Адабиётшинос Ҷӯра Бақозода (Шарҳи ҳол ва феҳисти осори Ҷӯра Бақозода). Мураттибон: Маҳмадаминов А., Нурқаев Қ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 49 с.
3. Амлоев А.Я. Словообразование имён существительных в художественной прозе Фазлиддина Мухаммадиева: дис... канд. филол. наук [Текст]: 10.02.22 / А.Я. Амлоев. – Душанбе, 2014. - 189 с.
4. Аристотель. Поэтика // Аристотель и античная литература. – М.: Наука, 1978. – 233 с.
5. Бакаева М.Т. Художественные функции реалий в произведениях Фазлиддина Мухаммадиева и особенности воспроизведения их национального колорита в русских переводах [Матн]: дис... канд. филол. наук: 10.01.08 / М.Т. Бакаева. – Душанбе, 2021. – 164 с.
6. Бақозода, Дж. Черты нового (современность и проза) / Дж. Бақозода. – Душанбе: Дониш, 1974. – 118 с.
7. Бақозода, Ҷ. Чустучӯҳои эҷодӣ дар насири тоҷик / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 144 с.
8. Бақозода, Ҷ. Нависанда ва замон / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 256 с.
9. Бақозода, Ҷ. Андеша ва ҷеҳраҳои адабӣ. Маҷмуai мақолаҳо / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Адаб, 2005. – 180 с.
10. Бақозода, Ҷ. Гузашти айём ва таҳаввули адабиёт. Маҷmuai мақолаҳо / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Деваштич, 2009. – 302 с.
11. Зарринқӯб, А. Нақди адабӣ. Ҷилди аввал ва дувум / А.Зарринқӯб. – Техрон: Амири кабир, 1373. – 921 с.
12. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. Мураттиб, муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони чоп: Ҳ. Шарифов, У.Тоиров. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 160 с.
13. Писарев, Д.И. Реалисты / Д.И. Писарев // Собр. соч. в 3-х т. – М.: Художественная литература, 1981. – Т.2. – 358 с.
14. Русские эстетические трактаты первой трети XIX века. В 2-х т. – М.: Искусство, 1974. – Т.2. - 647 с.
15. Чернышевский, Н.Г. Избранные статьи / Н.Г. Чернышевский // Сост. и вступ. статья А.П. Ланщикова. – М.: Сов. Россия, 1978. - 368 с.
16. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-Аҷам. Иборат аз 5 ҷилд. Ҷ. 3. – Душанбе: ДДОТ, 2015. – 564 с.
17. Шокиров Т. Адаб, забон ва узбуқ / Т. Шокиров. – Душанбе: Адаб, 2001. – 175 с.

НАҚДИ АРЗИШМАНДИ ИҼТИМОИЮ АХЛОҚӢ ВА ҲУНАРИИ ОСОРИ ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

Дар ҳар назариёте, ки ба қонунмандиҳои адабиёти бадей ва хосиятҳои эстетикии он даҳл дорад, ҳатман ишорае ба робитай узвии ҳунар бо воқеият ҳаст ва ин ҳолат гувоҳи он аст, ки муаллифони осори адабӣ аз зиндагии воқеӣ маводи тасвир мегиранд, он маводро бо тарҳ ва пироҳани хос ороста, манзури хонанда мегардонанд. Аз ин хулоса мешавад, ки асари бадей инъикос ё бозтоби фаъол ва муассир аст, зеро натиҷааш ҳамин мешавад, ки олами ашё ба гунаи дигар, зеботару густардатар намоён мешавад. Чунин ишораҳои назарӣ ба зиндагӣ ва осори яке аз нависандагони тавоно ва соҳибсабки адабиёти садаи бистуми тоҷик, узви фаъоли чомеа шаҳрвандии ҳамон айём ва таҷассумгари розу ниёз, ҳулқу атвор ва тафаккури мардуми ҳамон давра Фазлиддин Муҳаммадиев рабти бевосита дорад. Ў дар осори гаронқадраш на фақат масъалаву муаммоҳои муҳимми воқеяти замонашро матраҳ мекард, балки аз нигоҳи ҳунари нависандагӣ, муносибаташ ба моҳияти олами ашё, доду ситади иҷтимоъ ва ахлоқу маърифати мардум дигаргуна буд: ҳам дидгоҳаш фарқ мекард ва ҳам дар тасвири ҳаводиси айём маҳсули қаламаш зебову муассиртар буд. Дар мақола сухан аз осори Ф. Муҳаммадиев дар нақди муҳаққики барҷаша ва мунакқиди ҳирфӣ Ҷӯра Бақозода мераవад, ки муаллиф онро ба нақди иҷтимоио ахлоқӣ мансуб донистааст. Ин нақд ҳам дар шакли мақолоти ҷудогона ва такризҳо ва ҳам дар китобҳои муҳаққик зуҳур кардаанд. Ягон асари нависанда нест, ки аз диди муҳаққик Ҷ. Бақозода дур монда бошад. Ў на фақат аз силсилаи ҳикоёти нависанда ва очерхояш, ки дар адабиёти солҳои 60-80-уми асри гузашта падидай нав муаррифӣ шудаанд, инчунин аз қиссаҳо ва ягона романи Ф. Муҳаммадиев низ сухан ба миён оварда, роҷеъ ба масъалаҳои муҳимми мансуб ба адабиёт – таъсири ҳаёт ба эҷоди нависанда, муҳтассоти нақшофаринӣ ва ҳарактерсозии адаб ва анвои жанрии оғаридаҳои нависандаро таҳлил кардааст. Аз нигоҳи мунакқид, насири бадеии Ф. Муҳаммадиев комилан ба насири андеша мутаалиқ буда, дорои беҳтарин сифоти осори ахлоқист. Муаллиф ба чунин хулоса омдааст, ки дар омӯзиши фаъолияти эҷодии Ф. Муҳаммадиев осори нақдии Ҷӯра Бақозода муҳим ва мондагор аст.

Калидвожаҳо: мунакқид, қисса, роман, ҳикоя, образ, ҳарактер, таҳқия, ахлоқ, маънавият, сужа, сабқ, масъулият, бадеият, ҷамъият.

ЦЕННАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ЭТИЧЕСКАЯ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КРИТИКА ТВОРЧЕСТВА ФАЗЛИДИНА МУХАММАДИЕВА

В любых теоретических разработках, касающихся литературно-художественных закономерностей и эстетических свойств творческой деятельности, есть указания на органическую связь художественного творчества с действительностью, с жизненными реалиями и коллизиями. Это свидетельствует о том, что авторы художественных произведений черпают из повседневной жизни материалы и события для создания своих произведений, с помощью художественных средств и деталей. Результатом такого труда мир вещей и социальных реалий в художественно созданном творчестве представляется по-иному, с другого ракурса, намного глубже и эстетически разнообразнее. Эти теоретические выкладки полностью относятся к художественному творчеству одного из видных таджикских писателей прошлого века, активного представителя гражданского общества, писателя, в творениях которого отражены все метаморфозы социальной жизни и нравы таджикского общества Фазлиддину Мухаммадиеву. Он не только реалистично и правдиво отражал основные вопросы и чаяния народа, но и с точки зрения писательского мастерства и отношения к насущным потребностям общества, к нравам и этике эпохи выделялся как мыслитель-гуманист и талантливый художник слова. О социальной ценности его творения написано много книг и рецензий, подчеркивая его особое дарование и эстетические возврзения. В статье речь идет о критических работах крупного исследователя художественной прозы и профессионального литературного критика Джуррахона Бакозаде, посвященных художественной прозе Фазлиддина Мухаммадиева. Автор статьи, подробно анализируя эти труды, относит их к социально-этической критике, доминирующей в советское время, где основным методом художественного творчества являлся социалистический реализм. Критика произведений Ф. Мухаммадиева со стороны Дж. Бакозаде проявляется в отдельных статьях и рецензиях, а также они опубликованы в отдельных книгах мыслителя. По мнению автора, нет ни одного произведения, о котором не говорилось в критических статьях Дж. Бакозаде. Глубоким рассуждениям критика подвергаются не только рассказы и очерки писателя, но его повести и единственный написанный им роман. В них критик размышляет об актуальных вопросах литературного творчества – о влиянии жизненных ситуаций на творчество писателя, об особенностях создания образов и характеров, о своеобразии жанровых модификаций произведений Ф. Мухаммадиева. С точки зрения критика, проза Ф. Мухаммадиева является наилучшим образом интеллектуальной прозы, в ней видны характерные черты и основные свойства данной прозы. Автор приходит к выводу о том, что критические работы Дж. Бакозаде являются основополагающим и важным материалом в изучении и исследовании художественного творчества Ф. Мухаммадиева.

Ключевые слова: критик, повесть, роман, рассказ, образ, характер, повествование, нравственность, этика, сюжет, стиль, ответственность, художественность, общество.

VALUABLE SOCIAL, ETHICAL AND ARTISTIC CRITICISM OF FAZLIDDIN MUHAMMADEV'S CREATIVITY

In any theoretical developments regarding the literary and artistic patterns and aesthetic properties of creative activity, there are indications of the organic connection of artistic creativity with reality, with life's realities and collisions. This indicates that the authors of works of art draw materials and events from everyday life to create their works, providing them with artistic means and details. As a result of such work, the world of things and social realities in artistically created creativity are presented in a different way, from a different angle, much deeper and more aesthetically diverse. These theoretical calculations are fully related to the artistic work of one of the prominent and famous Tajik writers of the last century, an active representative of civil society, a writer whose works reflect all the metamorphoses of social life and customs of Tajik society Fazliddin Muhammadiev. He not only realistically and truthfully reflected the main issues and aspirations of the people, but also from the point of view of writing skills and attitude to the urgent needs of society, to the mores and ethics of the era, he stood out as a humanist thinker and a talented artist of the word. Many books and reviews have been written about the social value of his work, emphasizing his special talent and aesthetic views. The article deals with the critical works of a major researcher of fiction and professional literary critic Jurakhon Bakozade regarding the fiction of Fazliddin Muhammadiev. The author of the article, analyzing these works in detail, refers them to the social and ethical criticism that dominated in the Soviet era, where socialist realism was the main method of artistic creativity. Criticism of the works of F. Muhammadiev by J. Bakozade is manifested in separate articles and reviews, and they are also published in separate books of the thinker. According to the author, there is not a single work that was not mentioned in the critical articles of J. Bakozade. Not only the stories and essays of the writer, but his novels and the only novel he wrote are subjected to deep reasoning by the critic. In them, the critic reflects on topical issues of literary creativity - on the influence of life situations on the writer's work, on the features of creating images and characters, on the originality of genre modifications of F. Muhammadiev's works. From the critic's point of view, the prose of F. Muhammadiev is the best example of intellectual prose, they show the characteristic features and main properties of this prose. The author comes to the conclusion that the critical works of J. Bakozode are fundamental and important materials in the study and research of the artistic creativity of F. Muhammadiev.

Key words: critic, story, novel, story, image, character, narration, morality, ethics, plot, style, responsibility, artistry, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рахмонов Ҳафиз* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муалими калони кафедраи назария ва адабӣти навини форсии тоҷикии факултети филология. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: hafizrahmon@mail.ru. Тел.: (+992) 900-90-04-29

Сведения об авторе: *Рахмонов Ҳафиз* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: hafizrahmon@mail.ru. Тел.: (+992) 900-90-04-29

Information about the author: *Rakhmonov Hafiz* – Tajik National University, Senior Lecturer at the Department of Theory and Modern Persian-Tajik Literature, Faculty of Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: hafizrahmon@mail.ru. Phone: (+992) 900-90-04-29

Гадозода М.Д.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳангоми баррасии хусусиятҳои адабии номаҳои Рашидаддини Ватвот ва ҷиҳатҳои дигари ҳунарии онҳо моро зарур аст, ки маҷмуи онҳоро дар ҳамбастагӣ ба назар гирифта, ба ҳар қадом нома ҳамчун ба матни адабии чудогона муносибат намоем. Беҳуда нест, ки ҳуди нависанда номаҳояшро дар муқаддимаи маҷмуаи “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-уннаводир” ва “Абкор-ул-афкор фӣ-р-расоил ва-л-ашъор” ба сифати мақола ва рисола муаррифӣ кардааст, ки ин ҷиҳат низ ба асари ҳунарии чудогона будани навъи адабии номаҳои Ватвот гувоҳӣ медиҳад: “...чунин гӯяд муаллифи ин мақолот ва мусаннифи ин рисолот Ҳоҷа имоми аҷал Рашидаддин Саъдулислом, маликулкуттоб, зулбаёнайн Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Абдулҷалил ал-Умарӣ..., ки чун дар гоҳи маймуну боргоҳи ҳумоюн... пайваста дар маҷлиси олии он ҳудованд, зодаҳу-л-Лоҳу улуввон, ғаноти фикри маро ҷилва мекарданд ва баййиноти сехри маро арза медоданд..., воҷиб дидам ва аз лавозими ҳидмат ва маросими тоат шинохтам ин китоб ҷамъ кардан ва дар ў андаке аз расоили тозӣ ва порсии ҳешро овардан...” [3, с.2-3].

Гузашта аз он ки манзури мо дар нақли ин қавл таъииди ба сифати рисола пешниҳод шудани номаҳо мебошад, ки ҳам дар оғоз ва ҳам дар анҷоми иқтибоси мазкур маълум мегардад, ин ҷо ба ҳусни таваҷҷуҳи подшоҳ ба чунин расоил ҳам ишора шудааст. Дар давоми қавли мазкур бармеояд, ки маҷмуаи расоили ҳудро нависанда барои он ҷамъ оварда ва ба сурати китоб даровардааст, ки онҳоро дар боргоҳ “вақт-вақт мутолиа мекунанд” [3, с.3]. Ин ҷо моҳиятан ба сифати дастури раҳнамо пешниҳод гардидани номаҳо ҳам мавриди назар аст.

Равиши аз ҳама маъмули намоёнидани хусусияти адабии номаҳо баррасии дараҷаи истифодаи үнсурҳои тасвири бадей дар онҳо мебошад. Инчунин, масъаларо аз нигоҳи хусусиятҳои сабксол ҳам пайгирий ҷардан мумкин аст.

Чунонки дар дигар таснифоти адиб, аз ҷумла дар ашъора, ба санъатҳои бадей ҳусни таваҷҷуҳи маҳсус доштани Рашидаддини Ватвот маълум мешавад, дар номаҳояш ҳам ҷилваҳои ҳунарии тасниф, ки дар асоси истифодаи санъатҳои бадеии ғуногун ҳосил шудаанд, қобили мушоҳида аст. Маҳсусияти асосӣ ва муҳимми инояти Ватвот ба ороҷои адабӣ аз таълифи мӯътабаре доштани ў оид ба санъатҳои бадей ҳам дарак медиҳад, ки бо номи “Ҳадоик-ус-сехр фӣ дақоик-уш-шеър” маълуму машҳур аст [9, с.26].

Аз баррасиҳои муҳаққикон ҳам бармеояд, ки Ватвот ба санъатҳои бадей таваҷҷуҳи хоссае доштааст, ба дараҷае, ки вайро дар шумори шоирони санъатгаро ҳам ёд мекунанд. Муҳаққик А. Ағонов ба ин масъала таваҷҷуҳ ҷарда, аз ҷумла, чунин назар дорад: “Рашидаддини Ватвот яке аз намояндагони барҷастаи равияи шеъри маснуъ маҳсуб мейбад ва донишмандон осори ўро “маҷмуаи санои лафзӣ” үнвон ҷардаанд. Ў дар “Ҳадоик-ус-сехр фӣ дақоик-уш-шеър” дар бисёр мавриҷо ба ашъори ҳуд ишора ҷарда мегӯяд, ки “ва ин қасида то охир чунин аст”, “аз ин ҷинс дар суханони ман бисёр аст”, “ва мисолаш марост” ва ё “маро қасидаест, аз аввал то охир ин санъат нигоҳ доштам”, “гумони голиби ман он аст, ки пеш аз ман дар Арабу Аҷам қасидаи тамоми мурассаъ насурудааст” [1, с.36].

Муҳаққики мазкур масъалаи зикршударо чудогона ҳам баррасӣ ҷарда, ба чунин ҳулоса омадааст, ки шоир ба шеъри дар асоси санъатгарой сурудашуда таваҷҷуҳи маҳсус доштааст: “Ҳамин тавр, аз баррасии ашъори маснуъ ва бадеияҳои Рашидаддини Ватвот бармеояд, ки шоир ба шеъри маснуъ инояти зиёд дошта, қарib дар аксари анвои шеърии таркиби девонаш шеъри комил дар ин ё он навъи ороҷи адабӣ сурудааст. Қасидаҳои Ватвот аз навъи шеъри маснуъ ҳастанд, ки дар онҳо танҳо ба ин ё он ороҷи адабӣ таваҷҷуҳ шудааст. Дар таркиби “Девон”-и Ватвот қасидаи бадеия дучор намешавад, чунки сурудани ин навъи қасида баъд аз замони зиндагии шоир, дақиқан, баъд аз танзими “Ҳадоик-ус-сехр фӣ дақоик-уш-шеър” расм шудааст” [1, с.149].

Ба сурати куллӣ метавон гуфт, ки Ватвот истифодаи санъатҳои бадеиро дар қалом ҳунаре бузург меҳисобидааст. Барои мисол, аз шумори умумии шасту як санъати бадеие, ки дар “Ҳадоик-ус-сехр фӣ дақоик-уш-шеър” зикр шудааст, барои ҷиҳил навъи он аз ашъори

худи Ватвот мисол оварда шудааст, ки аксари онҳо санъатҳои лафзӣ ҳастанд. Аммо дар номаҳои Ватвот масъаларо бояд ба таври дигар матраҳ кард, зеро ки дар мавриди номаҳои адиб масъалаи санъатгароиро ба миён гузоштан дуруст нест. Дар номаҳои нависанда истифодаи санъатҳои гуногуни бадей мушоҳида мешавад, valee Ватвот дар иншиои номаҳояш ба санъатгарии маҳз роҳ надодааст.

Аз барраси муросилоти Рашидаддини Ватвот маълум мешавад, ки дар номаҳояш ҳам истифодаи санъатҳои бадей ба мушоҳида мерасад, аммо на ба андозае, ки зимни ашъори адиб ба санъатгарӣ таваҷҷӯҳ шудааст. Махсусан, дар номаҳои адиб санъатҳои бадеии саҷъ (ва анвои он), мувозана, тарсөъ, муболига, ирсоли масал, талмех, истиора, такрор, воҷорӣ, ташбех, тавсиф, муболига бештар истифода шудаанд. Масъалаи таворуд ва сирқат ҳам дар номаҳои Ватвот ҳузур дорад.

Ҳузури санъатҳои бадеии номбаршуда дар номаҳои Ватвот ба гуногунрангии истифодаи ҳар қадом орои адабӣ далолат мекунад, ки аз нигоҳи басомад аз ҳам фарқ доранд. Бинобар мушоҳидаи мо, аз ҳама бештар дар номаҳои адиб саҷъ бо анвояш, мувозана, тарсөъ, муболига, талмех, воҷорӣ, тавсиф истифода шудаанд, ки басомадашон қобили қиёс мебошад. Боз, дар навбати ҳуд, дар миёни санъатҳои бадеии мазкур саҷъ, мувозана, тарсөъ аз ҳама бештар дучор мешаванд, ба сурате ки асоси номаҳои Ватвот бар мабнои ҳаминҳо устувор аст.

Қосими Тувсирконӣ насли муншаоти Ватвотро насли санъатӣ медонад, аммо, ба назари вай, санъатҳои бакоррафта дар номаҳои адиб ҷандон зиёд набуда, такаллуғомез ҳам нестанд. Дар ин бора назари муҳаққики мазкур ҷунин ифода шудааст: “Муншаоти Рашид насрест санъатӣ, аммо анвои саное, ки дар он ба кор рафта, на зиёд асту на такаллуғомез. Ҷунон нест, ки монанди нависандагони мутакаллафи адвори баъд дар ҷустуҷӯи фунуни бадоъ ё беҳтар бигӯем, гароibi алғозу ишорот, суханро аз сурати табиӣ ҳориҷ соҳта, ба сурате душвору малоловар дароварда бошад, аммо асоси он бар издивоҷу мувозана ва саҷъу тарсөъ устувор аст ва ин саное ранги аслии муншаоти Рашидро, чи ба тозӣ ва чи ба порсӣ, нишон медиҳанд” [3, с.131].

Аз охири ин иқтибос маълум мешавад, ки сабки ниғориши Ватвот дар номаҳои ба забони арабӣ иншокардааш ҳам ба сабки баёни номаҳои тоҷикиаш монанд будааст.

Дар идомаи иқтибоси боло Тувсирконӣ услуби дар номаҳояш баргузидаи Ватвотро бо услуби гузаштагону мусирон ва дабирони баъдӣ ба андеша гирифта, ба натиҷаи ҷолибе расидааст, ки нақли онро ҳам ин ҷо лозим медонем: “Ин услуб, ки Рашид аз барои муншаоти ҳуд ихтиёр кардааст, ҳарчанд наметавон онро ба ваҷҳи куллӣ аз муҳтассоти ў ва аҳди вай донист, чи оғози он дар адабиёти форсӣ аз қарни панҷум шуда ва дар қарни шашум дар осори нависандагони мусирни Рашид, монанди Абулмаолии Насруллоҳ ибни Муҳаммад, мутарҷими “Калила ва Димна” ва Қозӣ Ҳамидаддини Балҳӣ, муаллифи “Мақомоти Ҳамидӣ” ба ҳадди камол зоҳир гаштааст. Аммо дар миёни муншаоти тарассули форсӣ, аз он ҷо даст аст, нахустин муншаоти маснуъро, ки асоси он бар мувозана ва саҷъ устувор шуда бошад, бояд асари Рашидаддин донист ва агар ҳам оғози ин услуб дар муншаоти тарассули форсӣ ба Рашид нашуда бошад, бешак, итқони он ба вай шудааст” [3, с.131-132].

Дар ин иқтибос чанд нукта ба таъкид ва тавзех ниёз дорад, ки дар зер ба онҳо ишора мешавад:

1. Суҳан оид ба насли санъатӣ дар тарассул аст, ки он аз батни насли роиҷи порсӣ ба миён омадааст. Яъне, насли номанигорӣ ҳам ҷузъи муҳимми насли классикӣ маҳсуб мешавад.

2. Муаллифи қавли мазкур масъаларо нахуст ба сурати умум ба андеша гирифта, дар маҷмуъ, пайғирӣ аз услуби зеринро дар насли форсӯ тоҷик дар назар доштааст.

3. Нависандагоне, ки дар иқтибоси мазкур аз онҳо ёд шудааст, бунёди суҳанашон аксар бар саҷъ ва мувозана устувор аст, аммо дар номаҳои Рашидаддини Ватвот санъатҳои бадеии дигар ҳам истифода шудаанд.

4. Дар аҳди мавриди баҳс нависандагони дигаре ҳам буданд, ки онҳоро ҳамчун бунёдгузорони сабки маснуъ дар наслр бояд шинохт. Масалан, дар насли Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, махсусан, дар муноҷотҳои ҳамин адиб истифодаи ҳунарии саҷъ мушоҳида мешавад. Ҳатто, метавон гӯфт, муноҷотҳои Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ нахустин нигоштаҳое ҳастанд, ки дар ҳамон аҳди Ватвот ба сабки мазкур навишта шудаанд.

5. Бинобар он ки номаҳои дабирони пеш аз Ватвот ба сурати маҷмуаи комил боқӣ намондаанд, дар маънни ин қавл, ки “нахустин муншаоти маснуъро, ки асоси он бар мувозана ва саҷъ устувор шуда бошад, бояд асари Рашидаддин (манзур муншаоти Ватвот – Г. М.) донист”, набояд шак кард.

6. Аз як нома ба номаи дигар ва ҳамин тавр, аз як маҷмуаи муншаот ба маҷмуаи дигар равиши баёни санъатии муншаоти Ватвот устувор гардидааст.

Ба равиши баёни мурассаъ таваҷҷуҳи зиёд доштани Рашидаддини Ватвотро дар унвони баъзе номаҳояш ҳам пай бурдан мумкин аст. Масалан, унвони номаи бистуме, ки хориҷ аз ду маҷмуаи асосии Ватвот дар нусхае дигар шинохта шудаанд, чунин аст: “Номаи дигар, ҳам мурассаъ аст”.

Аз ин унвон чунин бармеояд, ки ба равиши баёни мурассаъ нависанда на як нома, балки ҷандин нома навишта будааст, ки лозим донистааст, номаи навбатиро ба сурати дар фавқ овардаамон муаррифӣ қунад. Ин нома дарозтар аст, факат аввал ва охири онро, бо мақсади шиносой бо равиши сухани нависанда, иқтибос меқунем:

Нома чунин оғоз мешавад:

“Зиндагонии маҷлиси шариф дар равзаи саодату байзаи сиёdat дароз бод фаровон сол, даҳр мунқоду умр бар мурод ва Эзад, азза ва ҷалла, дар навоиб ёру аз масоиб нигаҳдор.

Хитоби қарим, қаррамаху-л-Лоҳу, мувашшах ба алтофи ишорат ва аснофи башорат расид. Ва он чи дар аснои он фармуда буд ва дар идроҷи он боз намуда, аз қашфи аҳвол ва васфи аъъмоли хеш муқаррару маълум ва мусаввару мафҳум шуд. Ва ба саломати зоти ў, ки кони илму макони ҳилм ва маъдани мурӯvvату маъдани футувват ва мабдай садоду маншай рашод ва хизонаи ифзолу нишонаи омол аст, эътидоду эътизод ҳосил гашт. Ва ҳадиси Балҳ, ки пурсида буда аз ҳоли сокинони ў, баррасида, шеър:

Атасалу ан дорин тааффат русумухо

Ва ғобат ғавониҳо ва горат нуҷумухо??!

Шатре аз он гусса, балки сатре аз он қисса ёд карда мешавад ва дар қалам оварда меояд” [3, с.139].

Таркиби “дар қалам оварда меояд” дар охири матни боло қабл аз ин дар матни номаҳои дигари нависанда дучор нашуда буд.

Охири нома ба ин тартиб аст:

“Эзид, таъоло, сокинони он диёр ва қотинони он акторро бад-ин давоири бало ва навоири ано сабру ҳурсандӣ диход ва маҷлиси рафеъро аз накаботи замону садамоти ҳадсон дар ҳирзи ҳимоят ва ҳусни вақояти хеш бидород ва хидматкорро иззи он ҳазрат ва шарафи он хидмат рӯзӣ қунод. Ва-с-салом” [3, с.141].

Бинобар сабабе, ки ҳар ду матни зерин бар баёни мурассаъ асос ёфтаанд, шубҳае ҷой надорад. Барои овардани намуна ва тасдиқи равиши сухани мазкур ҳам эҳтиёҷе боқӣ намемонад, барои он ки аз оғоз то интиҳо сухан ба як тарзу қарор таҳrir шудааст. Ба равиши мазкури баён ҳусусияти оҳангнокии қалом ҳам илова мешавад, ки ба матни фасоҳат ва ҷаззобияти маҳсус бахшидааст. Масалан, мусаҷҷаъ омадани феълҳо дар матни дуюм: “диход”, “бидород”, қунод” ва такрори садоноки “о” дар таркиби ҳар қадом ҳусусияти оҳангнокии қаломро ҳеле афзудааст, ки корбасте ҳунарӣ маҳсуб мегардад.

Агарчи тэъдоди санъатҳои бадӣ дар номаҳои Ватвот, дар муқоиса ба муросилоти дигар адібон ҷандон зиёд нест, корбурди фаровони се санъати бадеии саҷъ, мувозана ва тарсөъ таваҷҷуҳи зиёди адібро ба талмех ва воҷороиро ҳам бояд ба эътибор гирифт, ки мисолҳои фаровони онҳоро дар фасли боло, дар мисоли танҳо ду нома, мушоҳида кардем. Агар басомади дар заминаи санъатҳои мазкур баршумурдаамонро боз дар мисоли номаҳои дигар бисанҷем, басомади ҳеле зиёдеро дар даст ҳоҳем дошт.

Инояти зиёди Рашидаддини Ватвот ба санъатҳои мувозана ва тарсөъ ба ҳаддест, ки нависанда дар номгузории аксари асарҳояш аз имконоти ин ду санъат истифода кардааст. Аз ҷумла, дар номгузории ҳар ду маҷмуаи муншаоти нависанда: “Ароис-ул-ҳавотир ва нағоис-ун-наводир”, “Абкор-ул-афкор фӣ-р-расоил ва-л-ашъор” ва китоби “Ҳадоик-ус-сехр фӣ дақоик-уш-шეър” мувозана ва саҷъ нақши асосӣ доранд.

Агар ҳамин равиши номгузорӣ ба асарҳоро ба сурати умум дар таърихи адабиёти форсу тоҷик бисанҷем, маълум мешавад, ки ҳам адібони рӯзгори Ватвот ва ҳам қасони дигаре, ки дар асрҳои баъдӣ будаанд, дар номгузории асарҳояшон асосан равиши мазкурро пайравӣ кардаанд.

Масъалаи дигар ҳузури чилваҳои ҳунарӣ дар қолабҳои гуногуни муросилот мебошад. Дар мисоли анвои гуногуни мактуботи Ватвот маълум мешавад, ки нома ҳар қадар, ки аз қолаби маъмулии серистеъмоли он дур шавад, ба ҳамон андоза дар инши он чилваҳои ҳунарӣ бештар намоён мешавад. Барои мисол, номаи навъи фатҳнома аз ҳамин нуқтаи назар ҷалби таваҷҷӯх мекунад. Дар навиштани фатҳнома нависандо ба навъе ҳунари хешро ба намоиш мегузорад ва то метавонад, мавзуъро бо обуранги бадей матраҳ мекунад. Аз назари услуби баён фатҳнома асосан ба фармоннома шабоҳат дорад, вале аз нигоҳи соҳтор ва сабки баён фарқ дорад. Дар фатҳнома сухани аввал аз шукри неъматҳо ва иноёти Ҳудованд ба подшоҳ сар мешавад, ки бо навъе ифтиҳори мавриди инояти Парвардигор қарор гирифтани шахси подшоҳ пайванд мегардад. Сонӣ мақсади сафар ва тариқи расидан ба мақсад ифода мешавад. Дар навбати дигар бо қаломе мутантан ва пурифтиҳор фатҳ эълом мегардад. Зикри барандаи номаи фатҳ дар ҷунин навъи нома ҳатмӣ аст, ҷунки сабаби эътиимод ба қавл ҳамон нафар маҳсуб мешавад. Нома бо таъкиди расонидани ҳабари фатҳ ба тамоми қаламрави ҳукумати подшоҳӣ ва ба ин муносибат додани садақа ба мардуму ҷашни пирӯзӣ хотима меёбад. Мазомини мазкур бар пояи муболига матраҳ шудаанд.

Ватвот дар инши он чилваҳои фатҳнома асосан сабки мурассаъро ба кор мебарад. Нома бо таркиботи мусаҷҷаъ, ба мисли “аснофи авотиф ва анвои латоиф” оғоз ва бо ҷумлаи зерин ҳатм мешавад, ки саҷъ бунёд аст: “Чи ин ҳама саодоту каромот аз самароту баракоти дӯюи эшон мешиносам” [3, с.73]. Дар батни нома истифодаи саҷъ боз ҳам фаровон аст, ки ҷанд намуна меорем: ҷалол – иқбол, маймун – ҳумоюн, мутобиъ – мутовиъ, масолик – мамолик, яздонӣ – осмонӣ, соҳта – афрохта, оранд – гардонанд...; давлат қоиду нусрат роид, сипаҳсолорону муқаддимону манзурону мазкурон ва гайра.

Инояти зиёди Ватвотро ба саҷъ дар номаҳои дигараш ҳам мушоҳидо кардан мумкин аст, ки бо роҳҳои гуногун истифода шудани онҳоро, дар вақти баррасии соҳати адабии ду номаи мушаҳҳас дар боло, матраҳ карда будем. Илова бар матолибе, ки дар заминаи саҷъ гуфта шуда буд, боз агар саҷъҳои номаҳои Ватвотро аз рӯйи намудҳо, масалан, ҷунонки дар китobi “Санъати сухан”-и Туракул Зеҳнӣ, дар мисоли саҷъҳои “Гулистан”-и Саъдии Шерозӣ муайян шудааст [7, с.198], бо такя ба он ва маводи дастрас ба тариқи дигар табақабандӣ қунем, шаклҳои зерин низ ба даст меоянд, ки ба истифодаи ҳунарии саҷъ дар қолаби қаломи мансур, дар мисоли навъи нома, гувоҳӣ медиҳанд:

1. Саҷъ дар миёни ду қалима: мадид – баъид, мазҳаб – машраб, фалакпаймой – садафорой, ороиш – осоиш... Ҷунин тарзи истифода равиши маъмулие мебошад, ки хеле зиёд ба назар мерасад.

2. Саҷъ дар таркиби ибора, ки ҳар ду ҷузъи он мусаҷҷаъ омадаанд: омоли қозиба – очоли ҷозиба, давлати қоҳира – ҳазрати ҳоҳира, ҳодисаи муқалиқа – нозилаи муҳариқа, шукри инъом – зикри иқром ва гайра.

3. Саҷъ дар таркиби як ҷумла: “маъмурттар – мавфурттар – комилтар – шомилтар” дар таркиби ин ҷумла: “Ба ҳукми ин ҳасоис, ҳар рӯз маҳалли ў дар мачлиси мо маъмурттар аст ва ҳурмати ў мавфурттар ва сидқи инояти мо дар боби ў комилтар ва фарти риояти аҳволи ўро шомилтар” [3, с.35].

4. Саҷъ ба сурати ҷуфт: ҳорису ҳомӣ ва ҳофизу роъӣ; анвори он иқром ва осори он инъом; дар зовияи ҳирмон, ло, бал дар ҳовияи ҳазлон; мусофирият аз автон ва муҳочирият аз акрон; шоири Аҷам ва устоди амсолу ҳикам, аз бурҷ ба бурҷ ва аз дурҷ ба дурҷ...

Гуногунрангии истифодаи саҷъ танҳо дар мисоли намунаҳои ҳамин бахши охир ҳам равшан аст, ки ҳар қадом ба сурате ҷудогона ва ҳунарибунёд истифода шудаанд.

Ба таври қулӣ, масъалаҳои дар мақола баррасишударо ба таври зерин натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

1. Рашидаддини Ватвот номаҳои ҳудро дар муқаддимаи “Ароис-ул-ҳавотир ва нағоис-ун-наводир” ба сифати мақола ва рисола муаррифӣ кардааст, ки аз ин ҷиҳат низ ба асари ҳунарии ҷудогона будани навъи адабии нома гувоҳӣ медиҳад.

2. Ба монанди дигар жанрҳои адабӣ дар навъи адабии нома низ мавриди назари адибон, қабл аз ҳама, инсон қарор дорад.

3. Бо истифода аз равиши таҳлили равонӣ дараҷаи ҳузури нависандаро дар номаҳо ва муносибати ўро бо муҳотабони номаҳо муайян кардан мумкин аст.

4. Мушоҳидай ҷолиб дар навиштани навъи номаи сultonиёт (расмӣ) дар он ҳоҳир мегардад, ки дар инши ҷунин навъи нома шахсияти расмӣ, яъне нафаре, ки нома аз номи

вай навишта мешавад (маъмулан, подшоҳ), хузури гайрихузурӣ дорад. Шахсиятҳои асосӣ дар навъи номаи султониёт (расмӣ) подшоҳ (ё мансабдори дигари давлатӣ), муҳотаб ва нависанда мебошанд [5, с.212]. Дар муқоиса ба ин, дар навъи номаи ихвониёт (дӯстона) ду шахсияти асосӣ иштирок дорад, ки иборат аз нависанда ва муҳотаби номаҳо мебошанд.

5. Дар номаҳои Рашидаддини Ватвот диққати асосӣ ба баёни возеҳи матлаб нигаронида шудааст. Муаллифи номаҳо дар истифодаи санъатҳои бадей ва корбасти дигар воситаҳои тасвири бадей зиёдаравӣ намекунад. Санъатгарии маҳз ва ба намоиш гузоштани қудрати табъ дар навиштани ҳар ду навъи нома хосси Ватвот нестанд.

6. Баррасии номаҳои мавҷуд ба забони порсии дарӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик, ба сурати умум, номаҳои Рашидаддини Ватвот, маҳсусан, шаҳодат бар он медиҳанд, ки нависандагони номаҳо ба нигоштаҳои худ ҳамчун навъи маҳсуси насри адабӣ муносибат карда, кӯшидаанд, ки маҳсули қаламашонро, бо мақсади таъмини ҷиҳати адабии онҳо, бо санъатҳои бадей ороиш дода, аз имконоти дигари адаби ҳунарӣ истифода кунанд. Барои навиштани як номаи хуб ба андозаи оғаридани як асари адабии том, ҳатто дар мавриде, ки сухан сари масъалаи эъҷози баён бармегардад, беш аз он заҳмат ва таҷриба зарур аст.

7. Дар таърихи адабиёти эпистолярии форсу тоҷик, аз давраи оғози ташаккули жанри нома ба забони порсии дарӣ, яъне аз асри X то оғози асри XIII агарчи ишораҳои назаригунае оид ба масъалаҳои алоқаманд ба ҳусусияти жанрии номаро дарёфтан мумкин аст, ваде дар ин имтидоди таъриҳӣ, ки давраи ташаккул ва таҳаввули жанрҳои асосии адабиёти классикий маҳсуб мешавад, баҳси назарии мақсаднок ҳанӯз ба миён гузошта нашуда буд. Намунаҳои боқимондаи ҳар ду навъи асосии нома: султониёт ва ихвониёт дар ин марҳалаи замонӣ навиштаҳое мебошанд, ки аз рӯйи зарурати таъриҳӣ, бо супориши зимомдорони замон, давлатмандони сиёсӣ (навъи аввал) ва ё иродати нависандагони номаҳои ҳусусӣ (навъи дувум) иншо шудаанд. Султониёт ва ихвониёти Рашидаддини Ватвот ба ҳамин навъи номаҳо доҳил мешаванд.

Бинобар ин, бо таваҷҷуҳ ба маводи аз маҷмуаҳои номаҳои Ватвот фароҳам овардаамон масъалаи чӣ гуна навиштани номаро, аз рӯйи қолаби муайяни жанрӣ, ба миён гузоштан ба назар дуруст наменамояд. Ваде барои такмили масъалаҳои назарии таъиини ҳусусиятҳои жанрии нома дар марҳалаи мавриди назар аз соҳтори номаҳои Рашидаддини Ватвот, маҳсусан навъи султониёт, истифода кардан мумкин аст. Бештар ҳамин ҷиҳат аст, ки ҳусусиятҳои адабии номаҳои адабро дучанд афзудааст.

Муқарриз: Боев Ш. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С.Улугзода

АДАБИЁТ

1. Афғонов, А.Ф. Искусственная поэзия и начало ее развития в персидско-таджикской литературе (XI-XII в.в.): дис. ...канд. фил. наук / А.Ф. Афғонов. – Душанбе, 2018. – 203 с.
2. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиной. Ҷилди савум / Маликушшуаро Баҳор. – Техрон: Сипехр, 1341. – 465 с.
3. Ватвот, Рашидаддин. Номаҳо / Рашидаддини Ватвот. Бо тасҳех ва муқаддимаи Қосими Тувсирконӣ. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1965. – 262 с.
4. Ватвот, Рашидаддин. Латоиф-ул-амсол / Рашидаддини Ватвот. Бо тасҳех ва баргардони Анварова Маърифат ва Оқилов Оқилбоя. – Хуҷанд: Ношир, 2016. – 264 с.
5. Гадозода М.Д. Султониёт ва ихвониёти Р. Ватвот / М.Д. Гадозода. Паёми ДМТ. – Душанбе: Сино, 2018. - №3. – С.211-215.
6. Дехлавӣ, Амир Ҳусрав. Расоил-ул-эъҷоз, маъруф ба Эъҷози Ҳусравӣ / Амир Ҳусрави Дехлавӣ. Матни илмӣ-интиқодӣ бар асоси ҷаҳор нусха. Бо муқаддима, тасҳехи матн, тавзеҳот ва шарҳи луғоту таркибот: Мисбоҳиддини Нарзиқул. – Душанбе: Дониш, 2013. – 470 с.
7. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 сах.
8. Идрисӣ, Ҳабиб. “Муаррифии нусҳаи ҷадиди “Абкор-ул-афкор фӣ-р-расоил ва-л-ашъор”” / Ҳ. Идрисӣ, З. Белгагил // Мачаллаи эроншиносӣ. - Соли сеюм. – С.559 - 604.
9. Мунтажаби “Тарҷумон-ул-балога” ва “Ҳадоик-ус-сехр”. Таҳияи матн, муқаддима ва тавзеҳоти Ҳудоӣ Шарифов. – Дониш, 1987. – 144 с.
10. Нарзиқул, М. Таъриҳ ва назарияи номанигорӣ / М. Нарзиқул. – Душанбе: Сино, 2009. – 140 с.
11. Нарзиқул, М. Нома ва номанигорӣ / М. Нарзиқул. – Душанбе: Сино, 2013. – 276 с.
12. Оштиёйӣ, Аббос Иқбол. “Нусҳаи ҳаттии “Абкор-ул-афкор фӣ-р-расоил ва-л-ашъор”” / Аббос Иқболи Оштиёйӣ. – Техрон: Мачаллаи ёдгор, 1891. – С.86-95.
13. Умар Сафар. Шеър, шоир ва баёни шоирона / Сафар, Умар // Паёми ДМТ. – Душанбе: Сино, 2018. - №3. – С.142-146.
14. Шарифов, X. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои IV-IX ҳичрӣ) / X. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 319 с.
15. Шарифов, X. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои IV-IX ҳичрӣ) / X. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 319 с.

ХУСУСИЯТХОИ АДАБИИ НОМАХОИ РАШИДАДДИНИ ВАТВОТ

Дар мақола хусусиятҳои адабии номаҳои Рашидаддини Ватвот мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба сурати кулӣ метавон гуфт, ки Ватвот истифодай санъатҳои бадеиро дар қалом ҳунари бузург меҳисобидааст. Барои мисол, аз шумори умумии шасту як санъати бадеи, ки дар “Ҳадоик-ус-сехр фӣ дақоик-уш-шეър” зикр шудааст, барои чиҳил навъи он аз ашъори худи ў мисол оварда шудааст, ки аксари онҳо санъатҳои лафзӣ ҳастанд. Дар номаҳои адаби санъатҳои бадеии саҷъ (ва анвои он), мувозана, тарсесъ, муболига, ирсоли масал, талмех, истиора, такрор, воҷорӣ, ташбех, тавсиф, муболига бештар истифода шудаанд. Масъалай таворуд ва сирқат ҳам дар номаҳои Ватвот ҳузур дорад. Ҳузури санъатҳои бадеии номбаршуда дар номаҳои Ватвот ба гуногунрангии истифодай ҳар қадом ороҷӣ далолат мекунад, ки аз нигоҳи басомад аз ҳам фарқ доранд. Бинобар мушоҳидам мо, аз ҳама бештар дар номаҳои адаби саҷъ бо анвояш, мувозана, тарсесъ, муболига, талмех, воҷорӣ, тавсиф истифода шудаанд, ки басомадашон қобили қиёс мебошад. Боз, дар навбати худ, дар миёни санъатҳои бадеии мазкур саҷъ, мувозана, тарсесъ аз ҳама бештар дучор мешаванд, ба сурате ки номаҳои Ватвот дар асоси ҳаминҳо устувор гардидаанд. Аз ҷумла, дар номгузории ҳар ду маҷмуаи муншоҳоти нависанд: “Ароис-ул-хавотир ва нағоис-ун-наводир”, “Абкор-ул-афкор фӣ-р-расоил ва-л-ашъор” ва китоби “Ҳадоик-ус-сехр фӣ дақоик-уш-шёър” мувозана ва саҷъ нақши асосӣ доранд.

Калидвозжаҳо: Рашидаддини Ватвот, маҷмуа, нома, саҷъ, мувозана, тарсесъ, муболига, ирсоли масал, талмех, истиора, такрор, воҷорӣ, ташбех, тавсиф.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПИСЕМ РАШИДАДДИНА ВАТВОТА

В статье рассматриваются литературные особенности писем Рашидаддина Ватвота. Можно с уверенностью сказать, что Ватвот считал использование литературного жанра великим талантом. Например, из шестидесяти одного литературного жанра, приведенного в «Ҳадоик-ус-сехр фӣ дақоик-уш-шёър», сорок относится к его творчеству и большинство из них устный жанр. В письмах литератора в основном использовались рифмованная проза, сравнение, риторические формы, хвала, гипербола, басни, поговорки, намеки, аллегория, повторение. Также в письмах Ватвота встречаются исторические произведения и заимствование. Наличие перечисленных литературных жанров в письмах Ватвота указывают на разностороннее направление творчества Ватвота. Анализ творчества Ватвота показывает, что он в своем творчестве в основном использовал такие жанры, как рифмованная проза, сравнение, риторические фигуры, гипербола, намек, хвала, которые требуют дополнительных сравнительных исследований. Также в творчестве Ватвота часто встречаются такие жанры, как рифмованная проза, сравнение, риторические фигуры, на основании которых составлены письма Ватвота. В том числе в двух сборниках деловых писем писателя «Ароис-ул-хавотир ва нағоис-ун-наводир», «Абкор-ул-афкор фӣ-р-расоил ва-л-ашъор» и в книге «Ҳадоик-ус-сехр фӣ дақоик-уш-шёър» в основном использованы такие литературные жанры, как сравнение и рифмованная проза.

Ключевые слова: Рашидаддина Ватвота, сборник, письма, рифмованная проза, сравнение, риторические фигуры, гипербола, намек, хвала.

LITERARY FEATURES OF RASHIDADDIN VATVOT LETTERS

The article deals with the literary features of the letters of Rashidaddin Vatvot. It's safe to say that Vatvot considered using the literary genre to be a great talent. For example, out of the sixty-one literary genres listed in Hadoik-us-sehr fi dakoik-ush-she'r, forty belong to his work, and most of them are oral genre. The letters of the writer mainly used rhymed prose, comparison, rhetorical forms, praise, hyperbole, fables, sayings, allusions, allegory, repetition. Also found in Vatvot's letters are historical writings and borrowings. The presence of the listed literary genres in Vatvot letters indicates the versatile direction of Vatvot work. An analysis of Vatvot work shows that in his work he mainly used such genres as rhymed prose, comparison, rhetorical figures, hyperbole, allusion, and praise, which require additional comparative research. Also in the works of Vatvot there are often such genres as rhymed prose, comparison, rhetorical figures on the basis of which Vatvot letters are composed. Including, in two collections of the writer's business letters "Arois-ul-havotir va nafois-un-navodir", "Abkor-ul-afkor fi-r-rasoil va-l-ashhor" and in the book "Hadoik-us-sehr fi dakoik-ush-she'r" mainly used such literary genres as comparison and rhymed prose.

Key words: Rashidaddin Vatvota, collection, letters, rhymed prose, comparison, rhetorical figures, hyperbole, allusion, praise.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гадозода Махмадшарифи Давлатшо - Дошишгоҳи байналмилалии забонҳои ҳориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, н.и.ф., муаллими қалони кафедраи таъриҳ ва назарияи адабиёт.

Сурӯғ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, г. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: gaduzodam19@mail.ru.
Тел.: (+992) 93-446-10-45

Сведения об авторе: Гадозода Махмадшарифи Давлатшо – Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзода, к.ф.н., старший преподаватель кафедры теории и истории литературы. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Муҳаммадиева, 17/6. E-mail: gaduzodam19@mail.ru.
Тел.: (+992) 93-446-10-45

Information about the author: Gadozoda Mahmadsharifi Davlatsho - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotima Ulughzoda, candidate of philological sciences, Senior lecturer of the department of theory and history of literature. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str., 17/6.
E-mail: gaduzodam19@mail.ru. Phone: (+992) 93-446-10-45

ИСТИҚБОЛИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ АЗ "ШОҲНОМА"
(дар мисоли силсилаи ашъори "Илҳом аз "Шоҳнома")

*Сулаймони Аҳтам
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Халқи тоҷик дар муддати зиндагии бисёрҳазорсолаи худ дар гузашта бузургоне аз фармонравоён, шоирону ҳакимон, донишмандону ҳунармандон ва сардорону ҷангварон дар домони худ парварида, ки мояни сарфарозӣ ва баландномӣ дар ҷаҳонанд ва аз он миён яке аз бузургтарин ва номдортаринашон ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ аст. Таъсири шахсият ва сухани Фирдавсӣ дар таҷрибаи эҷодии ҳамаи суханварони қадим ва муосири тоҷику форс ва бисёре аз адабони бузурги ҷаҳон ба таври барҷаста ошкор аст.

Анварии Абевардӣ, яке аз барҷастатарин шоирони форсу тоҷик, ки дар қасидасарой мартабаи "пайғамбарӣ" дорад, ишқу муҳаббати самими худро ба Ҳакими Тӯс чунин баён кардааст:

Офарин бар равони Фирдавсӣ,
Он ҳумоюн ҳумои фарҳунда.
Ӯ на устод буду мо шогирд,
Ӯ ҳудованд буду мо банда [6, с.21].

Мо дар адабиёти зиёда аз ҳазорсолаамон кам шоиреро ёд дорем, ки таҳти таъсири "Шоҳнома" қарор нағирифта бошад ва ишороте аз Фирдавсӣ ва талмеҳоте ба "Шоҳнома" накарда бошад. Ин таъсиргузорӣ адабони муосирро низ барканор намондааст ва онҳо бо ишқу самимият ба Фирдавсӣ ва "Шоҳнома" ручуъ кардаанд. Устод Лоиқ Шералий беҳтарин ва шевотарин ашъорро дар мавриди "Шоҳнома" ва шахсияти Фирдавсӣ сурудааст.

Лоиқ Шералий дар як қатор ашъори худ аз мазмун ва достонҳои "Шоҳнома" истифода кардааст. Силсилаи "Илҳом аз "Шоҳнома"" иборат аст аз 11 шеър: "Писари ҳаждаҳуми Кова" (чаҳорпора), "Рӯҳи Раҳш" (арӯзи нав), "Ғурури Рустам" (чаҳорпора), "Пуштибонӣ" (арӯзи нав – чаҳорпора), "Гиряи Кова бар ҳабдаҳ писарааш" (газал), "Навҳай Таҳмина бар Суҳроб" (чаҳорпора), "Охирин ҷанги Рустам" (чаҳорпора), "Арвоҳи домангир" (чаҳорпора), "Фирдавсӣ ва Темур" (чаҳорпора) "Васияти Фирдавсӣ" (чаҳорпора) ва "Корези Фирдавсӣ" (чаҳорпора).

Лоиқ дар ин силсилаи шеърҳо мавзуъро аз "Шоҳнома" гирифта ва дар вазну қолабе ғайр аз қолабу вазни "Шоҳнома" ба бозофаринӣ пардохтааст. "Таъсири Лоиқ як асарпазирии оғоҳона ва интихобгарона аст. Лоиқ дар шеъри "Писари ҳаждаҳуми Кова" зимни ишора ба достони "Коҳаи Оҳангар" ва Захҳоки мордӯш таъқид мекунад, ки зулму интиқом ва адлу дод аз ибтиди пайдоиши олам ва одам то абад идома ҳоҳад ёфт ва ҳар ҷо ситам ва беадолатӣ буруз мекунад, бемуҳобо Ковае ба хотири дифои адл қиём ҳоҳад кард ва алайҳи бедодгарӣ барҳоҳад хост. Мазмuni шеъри "Писари ҳаждаҳуми Кова" дар "Шоҳнома" чунин аст.

Ҳангоме, ки бедодгарӣ ва ҷабру зулми Захҳок ба авчи худ расид ва охирин писар аз ҳаждаҳ писари Коваро бурданд, то аз мағзи сари ӯ туъмаи морони Захҳокро фароҳам қунанд, оҳангари исфаҳонӣ парешону парҳошкунон ба даргоҳи Захҳок омад ва фарӯd бароварду дод хост. Дар ин ҳангом Захҳок бешармона гурӯҳе аз бузургонро гирд оварда буд, то додгарии ӯро дар мазҳаре гувоҳӣ қунанд. Кова бар Захҳок ва сарони ӯ хурӯшид ва мазҳарро, ки барои гувоҳӣ бар ӯ арза шуда буд, аз ҳам дарид ва хурӯшон пешбанди ҷармии ҳеш бар сари найза қард ва ҳалқро ба ёрӣ ҳонд. Он ғоҳ бо мардум назди Фаридун рӯй ниҳод ва ӯро ба подшоҳӣ бардошт. "Фаридун ин ҷармро ба фоли нек гирифт ва онро ба дебои рум ва гавҳарҳои зебо биёрост ва онро "Дирафши Ковиён" ҳонд. Ин ҷармпораи Кова нишонаи қудрат ва шукӯҳи мардуми мазлуму тиҳидастест, ки ба ҳиммати худ ба ҳукумати зулм поён медиҳанд" [3, с.265].

Коҳаи досгару чаккӯшсоз
Оҳангеро пайи қатле нагудоҳт.
Лек то ҳаст ниҳеби Захҳок,
Ҳангару гурзи гарон ҳоҳад соҳт [13, с.292]!

Шеъри дигари ин силсила “Рӯҳи Раҳш” мебошад ва дар он ба тасвири Раҳш, аспи Рустами Дастан, ки ҳамвора бо ў буд ва ҳатто дар воласин лаҳза ўро ҳамроҳӣ мекард, мепардозад ва таъкид мекунад, ки руҳи ин аспи беназир ба монанди сохибаш яли ҷаҳонпаҳлавон Рустам дар замину замонҳо ҳузур дорад ва ҳатто дар рангинкамони осмон, ки онро “камони Рустам” низ меноманд, мавҷ мезанад ва ҳамеша аз Рустам мувозибат мекунад.

Шоир бар ин ақида аст, ки Раҳш намоди мондагорӣ ва ҷовидонагист, ки танҳо ў қодир буд, ки бори Рустамро қашад.

Аз фазои мулки Эрон то фазои мулки Тӯрон –

Аз Сиистон то Кӯҳистон,

Аз Ҳурисон то Бадаҳшон,

Аз фазои лоҷварди мулки Ҳовар

То фазои нилфоми Боҳтар,

Ёлҳояш ғарқи нури субҳоҳӣ,

Чашмҳояш ҷашмаи нури иллоҳӣ,

Мепарад рӯҳе дураҳшон

Ҳамчӯ рӯҳи поки Эрон... [13, с.292].

Раҳш яке аз муҳимтарин намодҳои ҳамосӣ ва устураи эронӣ аст, ки номи ў ёдовари ҷавҳари ҳамоса аст.

Ҳангоме, ки Рустам Раҳшро дид, ки аз пайи модари худ меомад, Рустам аз ҷӯпони пир пурсид, ки ин курраи асп ба кӣ мутааллиқ аст? Ҷӯпон ҷавоб дод:

Худованди инро надонем кас,

Ҳаме Раҳши Рустам-ш ҳонему бас... [10, с.166].

Рустам баҳои Раҳшро аз ҷӯпон пурсид ва ҷӯпон чунин посух дод:

Чунин дод посух, ки гар Рустамӣ,

Бирав рост кун рӯйи Эронзамӣ.

Мар инро бару буми Эрон баҳост,

Бар ин-бар ту ҳоҳӣ ҷаҳон кард рост... [10, с.167].

Дар ин ҷанд байт ба равшани пайдост, ки Раҳш аз барои Рустам ҳалқ шуда аст. Дар “Ҳони аввал” вакте, ки Рустам дар хоб буд, шер ҳамла кард ва Раҳш бо ў ба ҷанг шуд ва ўро қушт. Рустам пас аз дидани часади шер ба Раҳш чунин гуфт:

Чунин гуфт бо Раҳш, к-эй ҳушёр,

Кӣ гуфтат, ки бо шер кун корзор.

Агар ту шудӣ қушта бар дasti ўй,

Ман ин бабру ин мигфари ҷангҷӯй.

Чӣ гуна қашидам ба Мозандарон,

Қаманду камон тегу ғурзи гарон? [10, с.189].

Ин байтҳо далели он аст, ки Раҳш суханони Рустамро дарк мекардааст. Дар ин ҷо Раҳш вазифаи раҳнамо ва ёрирасонро ба анҷом мерасонад. Дар “Ҳони сеюм” Раҳш се маротиба қӯшиш мекунад, то Рустамро аз хоб бедор кунад ва аз ҳамлаи аҷдаҳо ҳабар диҳад, саранҷом вақте Рустам бедор мешавад ва бо аҷдаҳо мечангад, Раҳш ба ёрии Рустам пӯсти аҷдаҳоро медарад ва китфҳои ўро ба дандон меканад. Дар ин ҷо Раҳш бо рафтори инсонӣ он қадар исрор ва пофишорӣ мекунад то Рустам бархезад ва ба ў қумак кунад, то пирӯз шавад. Онҳо бо ҳам ҷароҳат мебардоранд, бо ҳам ба як марҳам сиҳат мешаванд ва Симурғ ба ҳарду як нигоҳ дорад. Дар охир ҳангоме, ки Шағоди фиребкор қандани ҷоҳро барои қуштани Рустам ва Раҳш фармуда буд, вакте Раҳш ба наздики ҷоҳ мерасад ҳатарро ҳис мекунад:

Ҳаме ҷасту тарсон шуд аз бӯйи хок,

Замиро ба наълаш ҳаме кард чок... [10, с.960].

Аммо Рустам ҳашмгин шуд ва Раҳшро ба пеш рафтан маҷбур кард ва бар ў тозиёна зад. Раҳш аз дарди саҳти тозиёнаи Рустам ба пеш част, vale ҳамроҳи Таҳамтан дар ҷоҳи Шағоди бадкирдор сарозер рафт.

Ин эҳсос ва дарки шоир аз паёми Фирдавсӣ дар шеъри “Гурури Рустам” боло мегирад ва гурури Рустамро зебандай ў медонад, ки донои Тус ба ў бахшидааст. Рустам бо он ки паҳлавони номдор буд, ҳаргиз гурури бемаъниву сабуке надошт, балки ў неруи худро аз Яздон медонист ва ҳаргиз аз он сӯистифода намекард ва он зӯру тавонро бар зулму

бедодгарӣ ва ҳадафҳои бад ба кор намебурд, балки бештар дар пайи барқарории адолат ва дифоъ аз ному нанги меҳан талош мекард ва аз кибру бадхоҳӣ дур буд.

“Рустам дар “Шоҳнома” аз ҳамаи шоҳон бартар аст ва бо тасвире, ки Фирдавсӣ бар пои рафттору кирдораш аз ў оғаридааст, ин ҳаққи ўст. Паҳлавонест бо сиришти волои инсониву эронӣ. Дар ҳамаи давраҳои паҳлавонӣ, дар рӯзҳои хатар умеди эрониён ва пушту паноҳи онҳо ва рукни бузурги дифоъ аз Эрон аст. Ўазифаи ҷаҳонпаҳлавониро дуруст эҳсос мекунад. Арзиши шахсияти худро хуб мешиносад. Дар баробари сабуксариҳои Ковус мардона пойдорӣ мекунад ва мегӯяд: - “Чу ҳашм оварам, шоҳ Ковус кист?”. “Синаи Судоба – зами шоҳро ба интиқоми хуни Сиёвуш бо ҳанҷар ба ду ним мекунад. Дар баробари Гуштосб ҳам бо озодагиву гарданфарозӣ меистад ва тан ба банду ҳорӣ намедиҳад” [8, с.255-256].

Рустам ба қавли устод Лоиқ дар умри бошарофати худ танҳо як бор шикаст хӯрда ва он ҳам замоне буд, ки ба хотири фарзандаш, ки аз ноогоҳӣ паҳлуюшро дарида буд, дасти эҳтиёҷ ба Ковус дароз мекунад, аммо ин шоҳи носипос талаби ўро рад мекунад ва Рустам ба ин натиҷа мерасад, ки ўро номард мекушад:

Ман гардани адовати шайтон шикастаам.

Ман муҳраи сиёсати шоҳон шикастаам.

Бо гурзи тобдори худ фирӯз будаам,

Бо мушти обдори худ сандон шикастаам.

Бо рӯҳи бешикасти худ дар дашти разму кин

Ковусро зи ҷанги асорат раҳондаам.

Ӯ худ қасе набуд, ки бошад сазои таҳт,

Аммо манаш ба маснади Эрон нишондаам... [13, с.293].

Рустам дар ҳақиқат ҷандин бор Ковусро аз марг начот медиҳад. Ҳангоме ки Ковус ба ҷанги шоҳи Ҳомоварон меравад, аз ин шоҳ шикаст меҳӯрад ва дастгиру зиндонӣ мешавад. Рустам ўро аз ин зиндон берун меоварад ва боз ба таҳти Эрон мешиноад. Аммо пас аз ҷанги Рустам бо Суҳроб ва мочарои Сиёвуш ба гунае ҷудоӣ ва бадбинӣ байни Рустаму Ковус пайдо мешавад.

“Навҳай Таҳмина бар Суҳроб” ба гунаи марсия суруда шудааст.

Таҳминаам, Таҳминаам,

Аз дарду ғам ду нимаам.

Дар ҳасрати Суҳроби ял

Дурчи ғамон шуд синаам... [13, с.294].

Марг сарнавишти азалии ҳар одамизод аст ва аз он ҷои гурез нест, аммо ҷудоии абадӣ аз азизони рафта барои бозмондагон сангитарини ғамҳост. Дар “Шоҳнома” сӯгномаҳои қасоне чун Эраҷ, Суҳроб, Сиёвуш, Исфандиёр, Рустам ва дигарҳо, ки ҳакими нозуқбаён ба онҳо меҳр меварзид аз латифтарини сӯзномаҳо дар забони форсӣ аст.

Таҳмина чун ҳабари марги Суҳробро мешунавад, бонгу ғиреву ҳурӯш бароварда, пироҳани худро медарад ва мӯйи сари худро қанда бо дандонаш гӯшти бозувонашро пора-пора мекунад ва ба навҳа мепардозад:

Ҳаме гуфт эй ҷони модар кунун,

Кучоӣ сиришта ба ҳоку ба хун?

Чи доностам эй пур, к-ояд ҳабар,

Ки Рустам ба ҳанҷар дариdat ҷигар.

Дарегаш наёмад бар он рӯйи ту,

Бар он бурзу болову он мӯйи ту... [10, с.279].

Навҳай модаронаи Таҳмина ва сӯгвории ў дар достонҳои форсиву тоҷикӣ бемонанд аст. Сару рӯйи асби Суҳробро мебӯсад, ҷомаву аслиҳай ўро дар бар мегирад ва мегирияду менолад. Таҳмина пас аз марги Суҳроб рӯзу шабҳо ба навҳаву сӯгворӣ машғул буд ва саранҷом аз ғаму ранҷ пас аз соле равонаш бо Суҳроб пайваст.

Суҳроби ман – меҳроби ман,

Хуршеди ман, маҳтоби ман.

Дар ин ҷаҳони бекасӣ

Яктои ман, ноёби ман,

Дар дашти кин саргашта шуд,
Дар хоку хун огушта шуд,
Аз меҳри Рустам зода шуд,
В-аз қаҳри Рустам күшта шуд.

Гулчини давронам гузашт,
Гулрези бустонам гузашт.
Теге, ки Рустам зад бар ӯ,
Аз чавшани чонам гузашт... [13, с.294].

Лоик бешубҳа аз шоирони забардастест, ки тавонистааст бо афкор ва хунари эҷодии худ ба тасвирпардозиву мазмунсозӣ ва образофаринӣ дар заминаи “Шоҳнома” бипардозад ва мавзуъҳое, ки ба асри нав созгор ҳастанд, дар қолабҳои образҳои куҳна бо дигар тарз ва баёни нав ироа кунад. “Шеъри Лоик, ҳам оне, ки дар қолабҳои замонӣ ва ҳам оне, ки дар қолабҳои суннатӣ эҷод шудаанд, дар маҷмуъ суруди Инсони садаи бист мебошанд. Инсоне, ки шоҳиди гардишҳои бузурги иҷтимоӣ, ҳамдаврони ҳамсолони паровари хеш, инсони замони қашфи қайҳон, замони расидани пойи фарзанди одам ба рӯйи Моҳ, замони рӯйи ниёз овардани инсоният ба Олами асгар – ҷаҳони инсон, ба арзишҳои умушибашарӣ, замони ҳудогоҳиву хештаншиносӣ буд” [9, с 16].

Лоик Шералий дар шеъри “Гиряи Кова бар ҳабдаҳ писараш” бори дигар ин фоциаро мавриди ҷустуҷӯ ва ковиш қарор медиҳад ва бо радифи “мегиряд”, аз ин зулму бедоди Захҳок ва андешаҳои аҳримании ӯ навҳа бар фалак сар медиҳад ва ин фоциаро дарди кулли башар медонад ва ёдовари ин нукта аст, ки дар ҳар давру замон аҳримансириштон ва душманони башар дар пайи нобудии инсон ва мағзҳо баромадаанд ва ҳатто замину осмон дар ин мусибат гирён аст:

Даруни синаи сардам дили садпора мегиряд,
Миёни хонаи бекӯдакам гаҳвора мегиряд.
Зи базми гарми шоҳон ҳандаи мастана меояд,
Ба ҷашми ман вале ҳар ҳиҷти бурҷу бора мегиряд.
Замин – бечора медонам, фалак бечоратар аз ӯ,
Ду бечора ба аҳволи мани бечора мегиряд.
Замину осмон танҳо, ба гардун ахтарон танҳо,
Ҳаёлам бо мани танҳо ҳама сайёра мегиряд... [13, с.294].

Дар шеъри “Писари ҳаждаҳуми Кова” Лоик Шералий Фирдавсӣ ва қаҳрамонони ӯро дар ҳар замоне зинда медонад ва дар набарди кунуни инсоният бар зидди ҳамагуна зиштию бадӣ ёвар ва мададгор мешуморад. Ба назари шоир, Кова имрӯз ҳам зидди ҷанг ва баҳри сулҳу осоиш мубориза мебарад. Шоир абнои башарро писари ҳаждаҳуми Кова медонад ва дар ин шеър Кова, Захҳок ва писари ҳаждаҳуми Кова ба образҳои ҷамъбасткунандай қарни бист табдил ёфтаанд:

Монда дар таҳлукай биму бало,
Меравад дех ба деху шаҳр ба шаҳр.
Мезанад бар даҳани ҳар Захҳок,
Мекашад кини ҳама мардуми даҳр.
Меравад дех ба деху шаҳр ба шаҳр,
То ҳама сулҳу сафоҷӯ бошанд,
Ҳама абнои башар пиндорӣ,
Писари ҳаждаҳуми ӯ бошанд... [13, с.292].

Дар шеъри “Пуштибонӣ” бар асоси тасвири Фирдавсӣ Рустам диловари шикастнопазир аст. Лоик Шералий низ Рустамро паҳлавон ва қаҳрамони ҷовидонаи корзорҳо медонад, ки ба ҷуз Фирдавсӣ –офарандаи ин симои ягона ва қаҳрамони шикастнопазир ҳеч касе ҳамнабард ва ҳамтои ӯ нест. Ба қавли мардум аз забони Фирдавсӣ – “Манаш кардаам Рустами Достон” ва Лоик бар ин ақида аст, ки танҳо шоирон, он бошууртарин афроди ҳар давру замон ва соҳибони қаламу андешаанд, ки қодир ба ҳалқи чунин қаҳрамононанд ва дар воқеъ, мақсади шоир аз навиштани ин шеър, ки “Пуштибонӣ” номи он аст, ба навъе фаҳмондани ин фикри муҳим аст, ки неруи қалам ва офарапдагии шоирон ба маротиб зиёд ва қавитар аз шамшер ва камон аст ва руҳи неруманди шоир аст, ки қаҳрамонро месозад ва меофарад ва ба ҷомеа пешкаш мекунад, ки он қаҳрамон ба

шахсияти ормонии мардум табдил мешавад ва шоир аст, ки бо неруи калом ва андеша ўро вориди таърих мекунад ва ба навъе аз аз коҳ қӯҳ месозад:

Хомай Фирдавсӣ то бошад мададгор,
Пуштибонӣ то кунад бо сехри неруи сухан
Ҳеч кас бо Рустами Дастанӣ ӯ,
Ҳеч гаҳ пирӯз натвонад шудан! [13, с.293].

Аксари шеърҳои ин силсила ба завқи мардум ҷавобгӯй мебошанд, зоро дар ин шеърҳо тақдири халқ, роҳи таърихи ӯ ва рӯзгори фарзандони фарзонаи он дар мадди аввали андешаҳои шоир қарор мегиранд.

Дар шеърҳои “Навҳаи Тахмина бар Суҳроб”, “Гиряи Кова ба ҳабдаҳ писарааш”, “Арвоҳи домангир” чунин ба назар мерасад, ки навҳаи ҷонгуздози Кова ва Тахмина дар марги фарзандон аз нолаи волидони шаҳидфарзанди имрӯзи тоҷик сар мезанад ва арвоҳи домангери Суҳроб аз ин сиёsatҳо ва ҳуңрезиҳое, ки қинаву адоваратро ба бор овардаанд, норизо ва аз қувваи бозуи худ, ки қурбони ин макрууғи фиребҳо гардида буд, пушаймон ва хостгори сулҳу додгустарӣ мебошад.

АЗбаски ҳодисаҳои таърихии асри бистум, ба пиндоре аз солҳои шаст сар карда мавқеи пештараи худро аз даст медиҳад, адібон эҳсос мекунанд, ки ин раванд бебақо аст ва ба таърихи ниёкон рӯй меоваранд, ки силсилаи “Илҳом аз “Шоҳнома”- и Лоиқ мисоли равшани ин дъльвост. Дар ин силсила чехраи Фирдавсӣ хеле равшан намоён аст. Лоиқ дар шеърҳои “Пуштибонӣ”, “Фирдавсӣ ва Темур” бо сипосгузорӣ ва ифтиҳор аз ин ҳакими донишманд ёд мекунад.

“Пардохтани ривоёт ба хотири боз намудани азamat ва шукӯҳи неруи ҳаллоқаи табъи суханварон ва нуфузи сухани ишон як таҷрибаи бисёр дерин будааст, ки танҳо ба адабиёти форсу тоҷик маҳдуд ва маҳсус намегардад, балки ин шева дар адабиёти соири милали ҷаҳон ривоҷи тамом доштааст. Беш аз ин, метавон гуфт, ин худ як пора ва як бахши ҷаззобтарин ва пурхонандатарини адабиёти ҷаҳон аст. Аз ҷумла, дебочаи шуҳрати ҷаҳонии «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ ривоят дар бораи мочарои ишон бо Султон Маҳмуд гардидааст ва ҳатто шоири номвари олмонӣ Ҳенрих Ҳейне онро ба силки назм кашида аз он достони дилангезе ба вучуд овардааст. Ҳамчунин, муҳлисони ин соҳиби «теги буррандаи порсӣ» ҳаргиз ривоҷи мушоираи ӯ бо шоирон Фарруҳӣ, Анварӣ ва Асқадиро наметавонанд бидуни ҳаяҷон мутолиа намоянд ва наметавонанд аз ривоят дар бораи посухи қотеи руҳи тавони ӯ аз қалби хокdon ба Амир Темури ғосиби мағнур ифтиҳор нанамоянд. Ривоҷи мутаассир шудани Аҳмад ибни Абдуллоҳи Ҳуҷистонӣ аз ҷаҳор мисраъ шеъри Ҳанзалаи Бодғисӣ, ки маншай ҳиммат ва шуҷоате дар вучуди ӯ гардида, ки ӯро аз оstonи ҳарбандагӣ ба осмони вилојати Ҳуросон суд мединад, низ аз ин қабил ривоётни дилпазир ва ҳикматомӯз буда, ҳамеша чун санади неруи қаломи матин арза шудааст. Бидуни истисно, ҳамаи ин ривоёт печида дар ҳолае аз ибҳом аст ва агар нисбат ба ин ривоёт аз дидгоҳи мантиқи илмҳои таърих, бостоншиносӣ, табииёт ва аз ин қабил доварӣ шавад, пайкари ороста бо латоифи таҳайюли онҳо ҷиддан осебпазир мегардад. Чунин барҳурд бо ин ривоёт як барҳурди ғайриусуљ ҳоҳад буд, зоро ровиёни он ҳам дар зимни нақли ин ривоёт ҳаргиз бо иддаи таърихнигорӣ ва ё санаднигории илмӣ ҳам хома нарондаанд ва худ мӯътақид будаанд, ки бо ҳикоят ва ривоят кор доранд.

Аммо дуруст ин аст, ки шевai бакоргири ӯ ва меъёri сиҳхату сиқами ин навъ ривоёti адабӣ бояд аз дидгоҳи адабиётшиносии илмиву назарӣ таъиин гардад, то мабодо чунин ривоёт боиси сӯитафоҳум, таҳрифи таърих, таҳрифи шахсиятҳо ва арзишҳои адабиву маънавӣ ва латмапазирии арзишҳо ва манофеъи милливу таърихӣ гардад” [2, с.111].

Агар бо ин мулоҳизот мо ривоёti мазкурро мавриди доварӣ қарор бидиҳем, дар маҷмуъ метавон аз дидгоҳи ривоят онҳоро «рост» ва судманд гуфт, зоро ҳадди инсофро дар бораи Ҳакими Тӯс, ки воқеан дар даврони худ ба он нарасида ва дар ин нокомии нисбӣ бешак салтанати замонаш ва ҳампешагони бодаму дастгоҳи замонаш беайб набудаанд, барҷой меорад ва ҳатто барои ҳикматомӯзӣ ҷое ҳам барои ислоҳи мусбати Султон Маҳмуд ва шоирони дарбори ӯ боқӣ мегузоранд, ки ин икрори ишон бар тавони табъи Фирдавсӣ пас аз даргузашти шоир мебошад. Маълум аст, ки пиromуни “Шоҳнома” ва қаҳрамонони он дар миёни мардум даҳҳо достон ва ривоят вучуд дорад, ки бархе пояи воқеӣ ва бархе бар асоси боварҳо ва эътиқодоти мардум соҳта шудаанд. Қаҳрамонони “Шоҳнома” дар миёни мардуми тоҷик низ он қадар нуфуз ва нақши мустаҳкаме доранд, ки ҳатто дар бархе

мавридҳо ин маҳбубият ва таъсир ба гунаи ғулув ва иғроқ мерасад. Аз ҷумла, дар миёни мардум ривояте аст, ки гӯё Рустами Достон вақте қадам мезад ва роҳ мерафт, пойҳояш бар асари бузургии чуссааш бар замин фурӯ мерафтанд ва дар ин диёр ҳар шахси далеру часур ва нотарсро ба Рустам ташбех мекунанд ва низ нақл аст, ки падари ҳазрати Алӣ ба эшон мегӯянд: “Рустамона ҷанг кардӣ”, ки инро дар баъзе ривоятҳои дигар ба ҳазрати Муҳаммад (с) нисбат медиҳанд ва гӯё аз инчост, ки ҳазрати Алӣ мегӯяд: “Ман вориди биҳишт намешавам, то Рустам ба биҳишт наояд”. Албатта, саҳехии ин ривоят дақиқ нест, vale ин ҳикоят дар миёни форсизабонони Осиёи Миёна маъруф аст ва аз миёни ин ривоёт яке ҳикояти **“Фирдавсӣ ва Темур”** аст, ки Лоиқ онро бо назм дар силсилаи “Илҳом аз Шоҳнома”-и худ ворид кардааст.

Темурланг чун ба Эронзамин лашкар қашид, ҳаваси дидани мазори Фирдавсӣ кард ва бо лашкараш ба шаҳри Тӯс барои дидани мазори Фирдавсӣ шитобид. Чун ба назди гӯри Фирдавсӣ расид, бо ғуруру муфоҳара ба сӯйи гӯри Фирдавсӣ омад ва байтеро, ки Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” ҳангоми шикаст додани эрониён турониёнро суруда буд, ба гунае баръакс карда ва хитоб ба гӯри Фирдавсӣ гуфт:

Сар аз хок бардору Эрон бубин,
Ба ҷанги далерони Тӯрон бубин [13, с.295].

Фирдавсӣ аз ин гуфтаи Темурланг онҷунон ба ҳашму ғазаб омад, ки гӯиё аз гӯр берун омад ва бо як салобат ва ғурури ҷавонмардона ба Темур гуфт:

“Дар Эрон намондаст шеру паланг,
Ҷаҳонро гирифтаст рубоҳи ланг” [13, с.295].

Темурланг аз ин посуҳи қотеи Фирдавсӣ лолу мабҳут шуд, яке аз лашкариёнаш мушкилашро осон кард ва ба ӯ гуфт:

“Мурдагонаш гар ҷунин зӯроваранд,
Зиндагонашро чӣ сон зӯр оварӣ!” [13, с.295].

Лоиқ бо овардани ин ривоят бори дигар шукӯҳу азамати ин паёмбари ҳамосаро ба нуқтаи авчи худ мерасонад, ки ҳатто ба қишваркушое, ки қариб нисфи дунёро мутеи худ карда буд, руҳи Фирдавсӣ ва сухани ҷовидонии ӯ ғолиб меояд.

Дигар аз шеърҳои ин силсила **“Васияти Фирдавсӣ”** унвон дорад, ки Лоиқ Шералий бо ишқ ва алоқаи фаровон ҳадафу ормон ва муроди Фирдавсиро аз таълифи асари ҷовидонаи хеш ба қалам медиҳад ва таъкид мекунад, ки Фирдавсӣ барҳақ тухми суханро ба он хотир қишил кард, ки одамиро одамият биомӯзад ва ӯро монанди меъморе медонад, ки бо оғаридани коҳи бегазанди сухани порсии дарӣ ҳидмати бузург дар таърихи Ҳурисони бузург анҷом дод, ки қаломи ӯ бе ягон тамаъ ва орӣ аз ҳар гуна олоиш ва манфиатҷӯй буд ва барои ғӯяндаи он номи абадӣ ба бор овард, ки бартар аз ҳама гуна ҳостаҳои дунёист:

Шеъри “Корези **Фирдавсӣ**”, ки оҳирии шеъри ин силсила аст, баргирифта аз ривоятест, ки шоир меҳост бо навиштани “Шоҳнома” аз Султон Маҳмуд маблағе ба даст биёрад ва онро барои қандани корез ва обёрӣ кардани дехааш сарф кунад, лекин ин орзуи ӯ амалий нашуд, чунки Султон Маҳмуд “Шоҳнома”-ро қадр накард.

Лоиқ бар ин ақида аст, ки агарҷанд орзуи шоир амалий нашуд, лек корезе, ки шоир бо сухан қанд ва бунёд ниҳод, ҳамеша аз оби рӯйи ӯ пур аст ва ҷовидонаҳо барои нағъи башар ҷорист ва то ҷаҳон бοқист, то фарҳанге дар ҷаҳон бо номи фарҳанги форсии тоҷикӣ мавҷуд аст, “Шоҳнома” ва ниғорандай он, ки тамоми ишқ ва муҳаббати сӯзони худро ба ин сарзамин сарф карда буд, ҷовид ҳоҳад монд. “Фирдавсӣ “Шоҳнома” - и худро бо хуни дил навишт ва ба ин қимат ҳаридори муҳаббату эҳтироми миллати Эрон нисбат ба худ гардид” [8, с.16].

Орзуи шоир андар дил бимурд,
Об н-омад ҳеч андар ҷӯйи ӯ.
Лек корезе, ки андар назм қанд,
Пур бувад ҷовид з-оби рӯйи ӯ.

Оре корезе, ки андар назм қанд,
Ҷовидон ҷорист бар нағъи башар.
Лек дар ӯ об не, хуни дил аст,
Лек дар ӯ об не, хуни чигар... [13, с.296].

Таъсири “Шоҳнома” ва ниғорандай он Фирдавсӣ дар ҳар асрӯ замоне чи аз назари ахлоқӣ ва чи аз назари шинохт ва ҳувияти миллӣ бар ҳар шоире, ки пас аз Фирдавсӣ по ба арсаи адабиёт ниҳодааст, ба равшанӣ мушоҳида шудааст. Фирдавсӣ бо “Шоҳнома”-и худ мафҳуми Ҳурисони бузургро мушаххас кард ва дар дили ҳар як аз ҳаммиллатонаш эҳсоси ориёй буданро барангҳет ва вакте мегӯяд “Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ” арзиши кору рисолати худро дуруст дарёфтаву байдар кардааст ва фарҳангзабони миллати Ҳурисони бузургро, ки хатари аз байн рафтани он буд, бо “Шоҳнома”-и худ аз ҷонги маргу нестӣ раҳонида, онро ба нуқтаи авчи шаҳомати худ расонд.

Мо ҳангоми мурур кардани силсилаи “Илҳом аз Шоҳнома”-и Лоиқ ба сароҳат дармеёбем, ки шоир беш аз дигар шоирон таҳти таъсири “Шоҳнома” ва ниғорандай он, ки тавонистааст таваҷҷуҳи Лоиқро ба гузаштаи пурифтиҳори худ пайванд ва робитае мустақим бидиҳад, қарор гирифтааст. Лоиқ образҳои ҷовидонии “Шоҳнома” –ро ба гунае ба образҳои мазмунҳои даврони худ мутобиқ гардонидааст, ки ин қаҳрамонон гӯё, ки ҳамроҳи ҳалқу миллат дар ин замона зиндагӣ доранд ва дар ин қолаб ба тасвирпардозӣ ва ҳавоварӣ пардохтааст, ки қаҳрамонони он ҳамеша ҳангоме, ки қину адоват ба авҷ мерасад дар маърази нобуд кардани ин зулму бедод талош мекунанд ва ҳамеша пирӯз аз майдон бозмегарданд.

Дар эҷоди ин силсилаи Лоиқ қӯшидааст, то шинохти қадри инсонро дар маърази таваҷҷуҳ қарор бидиҳад ва ба гунае гӯшзад карданист, ки инсон бояд ба асолати худ, ки орӣ аз ҳӯйи гуломӣ аст ва инсонро ба дараҷаи ҳайвонӣ ва сарафкандагӣ мерасонад, дурӯз ҷуста, ба поктинативу шуҷоат, ки мояни зиндагонии ҷовидонист, рӯй биорад. Шеъри “Писари ҳаждҳауми Кова” намунаи барҷастаи гуфтаҳои болост. Дар ин силсилаи қаҳрамонони лирикии Лоиқ – Кова, Рустам, Таҳмина, Суҳроб баҳри адолату ростӣ ва озодӣ мубориза мебаранд.

Хулосаи қалом, аз мутолиаи ин силсила ба натиҷае расидем, ки назари Лоиқ ба зиндагӣ таҳлилисти ва дар шеъраш қавӣ мегардад. Мулоҳизаву муҳокимаҳояш ақлӣ буда, дар сиришти инсон сурат гирифтаанд. “Лоиқ ба шарофати қобилияти фитрии худодод ва ҳунари волои шоирияш ин падидаҳои гуногуни адабиро тавре оmezish додааст, ки онҳоро аз ҳам ҷудо кардан саҳт душвор мебошад, балки гоҳе номумкин ҳам ҳаст. Шоири тоҷик тавонистааст, ки ҳамаи он падидаҳои адабиро, бо истилоҳ, аз ҳаллоции шоирияш гузаронад ва миёни онҳо синтезе ба вучуд биёрад. Ин ҷиз ба ҳар фард мӯяссар наҳоҳад шуд. Шинохти шеъри Лоиқ ва шаҳсияти эҷодии ўғарви равнақи ояндаи адабиёт, забон ва фарҳангамон ва омили муассири таҳқими ваҳдати миллатамон ва пойдории истиқлолияти қишварамон мебошад” [9, с 11].

Муқарриз: Қўчарзода А. – д. и. ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Асозода, Ҳ. Таърихи адабиёти тоҷик / Ҳ.Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
2. Ваҳҳоб, Рустам. Адабиёт ва фарҳангии миллӣ / Рустами Ваҳҳоб. – Душанбе: Адиб, 2011. – 224 с.
3. Ёҳаққӣ, Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанг асотир ва достонвораҳо дар адабиёти форсӣ / Муҳаммадҷаъфар Ёҳаққӣ. – Душанбе: Буҳоро, 2014. – 748 с.
4. Зеҳнӣ, Тӯракул. Санъати сухан / Тӯракул Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 302 с.
5. Ибни Рушд. Китоби шеър. - Фанни шеър. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 123 с.
6. Китобшиносии Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”. Нишондиҳандаи библиографии адабиёт. Китоби 1. Мураттиб Юнусов А. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 450 с.
7. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р.Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
8. Риёҳӣ, Муҳаммадамин. Фирдавсӣ / Муҳаммадамин Риёҳӣ. – Душанбе: Шучоиён, 2010. – 338 с.
9. Сатторзода, Абдунабӣ. Мероси дили шоири дилдода ва озода / Абдунабӣ Сатторзода. Пешгуфтори “Куллиёт”-и Лоиқ Шералий. - Душанбе: Адиб, 2008. – С.5-16.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. (Дар 9 чилд) / Абулқосим Фирдавсӣ. - Техрон: Шақоик, 1385. – 1669 с.
11. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
12. Шарифзода, Ҳ. Шоҳнома ва шеъри замони Фирдавсӣ / Ҳ. Шарифзода. – Душанбе, 2014. – 40с.
13. Шералий, Лоиқ. Куллиёт (дар 2 чилд). – Ҷ.1. Ашъор / Лоиқ Шералий. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.
14. Шеърдӯст, Алиасгар. Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон / Алиасгар Шеърдӯст. – Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1390. – 613 с.
15. Шеърдӯст, Алиасгар. Ҷашмандози шеъри мусири Тоҷикистон/ Алиасгар Шеърдӯст. –Техрон: Алхудо, 1376 ҳ. ш. – 328 с.

ИСТИҚБОЛИ ЛОИҚ ШЕРАЛЙ АЗ “ШОҲНОМА”

(дар мисоли силсилаи ашъори “Илҳом аз “Шоҳнома””)

Дар ин мақола муаллиф бар асоси таҳлилу таҳқики мазмуну мухтаво ва ҷанбаҳои поэтикии ашъори силсилаи мазкур ва таҳлили муқоисавии он бо мазмунҳои марбутии “Шоҳнома” ва ривоятҳо муаллиф мөхияти адабиёти эстетикӣ ва арзиши ҳунарию маънавии ашъори мавриди назари Лоик Шералиро арзёбӣ намудааст. Ишқ ва алоқаи шоирони мусосири тоҷик ба Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ўбоис шудааст, ки онҳо ашъоре бо илҳом аз “Шоҳнома” ва Ҳакими Тӯс бисароянд. Таъсири “Шоҳнома” ва нигоранди он Фирдавсӣ дар ҳар асрӯ замоне чи аз назари аҳлоқӣ ва чи аз назари шинохт ва ҳувияти миллӣ бар ҳар шоире, ки пас аз Фирдавсӣ по ба арсаи адабиёт ниҳодааст, ба равшани мушоҳидат шудааст. Дар маҷмуъ метавон гуфт, ки муҳимтарин ва мушаххастарин масири таҳаввулоти афкор ва завқу салиқаи адабӣ дар ашъори ин шоир мухтавои ҳудшиносии миллӣ, эҳёи фарҳангӣ таъриҳӣ ва васфу бузургдошти бузургони ин миллати адабпарвар мебошад. Таҳқики ин мавзӯй барои ошкор намудани ворисияти адабӣ ва вижагиҳои устурапардозӣ дар назми мусосири тоҷик дорои аҳамият мебошад.

Калидвоҷаҳо: Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, Лоик Шерали, таъсирпазири, талмех, илҳом, устура, ривоят.

ВЛИЯНИЕ “ШАХНАМЕ” НА ТВОРЧЕСТВО ЛОИКА ШЕРАЛИ

(на примере цикла стихотворения “Вдохновение из “Шахнаме””)

В данной статье автор на основе анализа тематических и поэтических аспектов упомянутого поэтического цикла и сравнительного анализа цикла стихов с содержанием “Шахнаме” и легенды о Фирдоуси выявляет художественно-эстетические и духовные ценности упомянутой части творчества Лоика Шерали. Любовь и связь современных таджикских поэтов к Фирдоуси и его «Шахнаме» побудили их петь стихи, вдохновленные «Шахнаме» и Ҳакимом Тусом. Влияние «Шахнаме» и ее автора Фирдоуси в каждом столетии, как с точки зрения моральных ценностей, так и с точки зрения национального самосознания, отчетливо прослеживалось у каждого поэта, вступавшего в область литературы после Фирдоуси. В целом можно сказать, что наиболее важным и специфическим путем эволюции идей и литературных вкусов этого поэта является содержание национального самопознания, возрождение исторической культуры и прославление великого литературного наследия. Изучение данного вопроса способствует выявлению особенностей творческой преемственности и мифологических творческих поисков в современной таджикской поэзии.

Ключевые слова: Фирдоуси, «Шахнаме», Лоик Шерали, влияние, вдохновение, принцип, легенда, народ, культура.

THE INFLUENCE OF THE “SHAHNAMEH” IN THE WORK OF LOIC SHERALI

(on the example of the cycle of the poem “Inspiration from the “Shahnameh” and the legend of Ferdowsi”)

In this article the author based on the analysis of thematic and poetic aspects of the mentioned poetic cycle and a comparative analysis of the cycle of verses with the content “Shahnameh” and the legends about Ferdousi reveal the artistic, aesthetic and spiritual values of the mentioned part of Loik Sheralli's work. The love and connection of modern Tajik poets with Firdousi and his "Shahnameh" prompted them to sing poems inspired by "Shokhnama" and Khakim Tus. The influence of Shahnameh and its author Ferdousi in every century, both from the point of view of morality and from the point of view of national self-consciousness, was clearly seen in every poet who entered the field of literature after Ferdousi. In general, it can be said that the most important and specific way of the evolution of ideas and literary tastes in the poetry of this poet is the content of national self-knowledge, the revival of historical culture and the glorification of a great literary nation. The study of this issue contributes to the identification of the features of creative continuity and mythological creative searches in modern Tajik poetry.

Key words: Firdowsi, "Shahnameh", Loik Sherali, influence, inspiration, principle, legend, people, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сулаймони Аҳтам - Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант Ph.D-и кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷики факултети филология. Сурӯра: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбон Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 931-44-82-31

Сведения об авторе: Сулаймони Аҳтам - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры теории и современной персидско-таджикской литературы, филологический факультет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: (+992) 931-44-82-31

Information about the author: Sulaymoni Akhtam - Tajik National University, doctoral student Ph.D of the Department of Theory and Modern Persian-Tajik Literature, Faculty of Philology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 931-44-82-31

УДК: 891.550-1

ШЕЪРИ ТАСВИРӢ ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОЧИК
(гузориши масъала)

Mирзоев И.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тасвир яке аз унсурҳои мухимми шеър ба шумор меравад ва шеъри тасвирӣ ҳамеша ба ҳолати руҳии инсон таъсиргузор аст. Оид ба нақши тасвир ва хаёл дар шеър дар байни чи донишмандону мӯҳаққиқони адабиёти форсии тоҷикӣ ва чи донишмандони Аврупову ҷаҳон баҳсу мунозираҳои зиёд сурат гирифтааст ва имрӯз ҳам ин масъала мавриди назари мӯҳаққиқон қарор дорад. Мӯҳаққиқон ва донишмандоне дар ин хусус, аз қабили Арасту, Форобӣ, Ибни Сино, Шамс Қайси Розӣ, Унсурулмаолии Кайковус, Насируддини Тӯсӣ, Низомии Арӯзии Самарқандӣ, Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ, Ҳусайн Войзи Кошифӣ, Шиблии Нуъмонӣ, Шафеии Кадканиӣ, Ризо Бароҳанӣ ва бисёр дигарон дар ин хусус андешаҳои арзишманде ироа доштаанд.

Донишманди Юнони қадим Арасту менависад: «Чун шоир (айнан монанди наққош ва ё суратгарони дигар) мӯҳокоткунанда аст, пас, барои ў воҷиб аст ҳатман бар яке аз се чизе тақлид намудан: ё он чунон ки буда ё ҳаст; ё он чунон ки гӯянд ва тасаввур кунанд; ё он чунон ки бояд бошад. ... Гузашта аз ин чунин таъна, ки (шоир) на чунон ки ҳаст (мӯҳокот) мекунад, бояд ҷавоб дод, ки он чӣ тавр бояд бошад. Чунончи Софокл мегуфт, ки одамонро чунон нишон медиҳад, ки бояд бошанд ва Еврипид ончунон ки ҳастанд» [4, с.56].

Мӯҳаққики бузурги юнонӣ моҳияти тасвир ва мӯҳокотро дар оғариниши шеър амри зарурӣ медонад. Аз чунин андешарониҳои ў бармеояд, ки дар соҳтмони шеър мӯҳокот ва тасвир аз масолеҳи асосӣ ба шумор мераванд.

Мутафаккири тоҷик Абуалӣ ибни Сино низ аз зумраи он донишмандонест, ки ба ин масъала ҷиддан таваҷҷуҳ карда ва ба он равшанӣ андохта, онро ба риштai таҳқиқ қашидааст. Ў дар ин бора мегӯяд: «Шеър сухане ҳаст ҳаёлангез, ки аз суханоне мавзуну баробар соҳта шуда ва назди арабҳо дорои қофия ҳам бошад» [4, с.72]. Дарвоҷеъ, Ибни Сино нақши ҳаёлро дар шеър дар ҷойи аввал мегузорад ва дигар руҳҳои шеърро ҷизҳои дуюмдарача медонад.

Шеъри тасвирӣ ва, баҳусус тасвири табиат дар адабиёти шифоҳӣ ва баъдан дар адабиёти классикии форсу тоҷик мавқеи мӯҳим дорад. Табиат, ки чун сарчашмаи зиндагии инсоният аст ва мо дар оғӯши он зиндагӣ дорем, ҳамеша манбаи илҳоми шоирон буд ва мемонад. Ҳар қадар шоирон васфи онро карданд, боз шоирни нозукбин аз он барои ҳуд чизе қашф мекунаду онро ба риштai назм мекашад. Мӯҳаққиқ Лаълҷубаи Мирзоҳасан дар ин бора барҳақ зикр намудааст: «Ҳамин тавр, чун шоир маҳсули табиат ё ки як ҷузви он аст, ба тасвири зебоиҳои табиат бепарво наҳоҳад буд. Ў муваззаф аст, ки аз вучудияти ин зебоиҳо ва нигоришоти табиат ба аҳли замонааш дар қолаби шеър ҳабар расонад. Агар ин кор аз ҷониби ў сомон дода нашавад, пас ў бо ҳамасронаш ҳамқадам нест ва ё аз замонаш қафо мондааст» [8, с.26].

Шеъри тасвирӣ дар адабиёти муосири тоҷик баъд аз ғалабаи Инқилоби Октябр ба таҳаввулот дучор шуд. Ҳарчанд шеъри классикии форсу тоҷик дар тасвирсозиҳои осори манзуми ин давра нақш дошт, аммо бо дигаргун шудани фазои сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоӣ объекти тасвир ҳам тағйир ёфт. Дар натиҷаи пешрафти ҷамъияти инсонӣ, дигаргуниҳои бузурги илмию техникӣ, қашфиётҳои ашёҳои гуногуни ҳаётӣ ва амсоли инҳо тасаввуроти шоирон, диду ҷаҳонбинии онҳо низ тағйир меёбанд. Аз ҳамин лиҳоз, дар адабиёти муосири тоҷик шеъри тасвирӣ ба тағйироти куллӣ дучор гардид.

Дар шеъри ин давра, маҳсусан дар солҳои 20-уму 30-уми садаи XX бинобар зери таъсири саҳти сиёсати ҳамон давр ва идеологияи ҳизби коммунист мондани адабиёт оҳангҳои иҷтимоӣ баланд гардида, баъзан шеър ба шиор ва суханҳои хушку ҳолӣ ва умумӣ мубаддал гардид. Ҳарчанд ҷо-ҷо дар эҷодиёти шоирон тасвирҳои нобу зебо низ ба ҷашм мерасад, аммо чунин шеърҳо нисбатан камтар вомехӯранд.

Ибтиди тасвири табиатро дар адабиёти мусири точик метавон ба устод Айнӣ рабт дод. Бахусус, дар насири устод Айнӣ тасвири манзараҳои табиат дар қиссаи «Одина», романҳои «Дохунда», «Гуломон» ва гайраҳо ҷойгоҳи сазоворе дорад. Нависандай шаҳри точик дар аксари асарҳояш аз санъати пейзаж (манзаранигорӣ) ба таври фаровон истифода бурда, манзараҳои табиатро нозуонаву дақиқназарона инъикос намудааст.

Баъдан дар эҷодиёти устод Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ низ як идда шеърҳое, ки ба табиат баҳшида шудаанд, ба мушоҳида мерасад. Махсусан, шеърҳои Пайрав Сулаймонӣ «Баҳори Тоҷикистон», «Нолаи чӯпонӣ», «Насими баҳорӣ», «Баҳория» ва як қисмат аз шеърҳои Ҳабиб Юсуфӣ, ки дар тасвири манзараҳои баҳору тирамоҳ гуфта шудаанд, ба мавзуи табиат рабт доранд.

Бисёр муҳаққиқон ва адабиётшиносон ин нуктаро низ таъкид мекунанд, ки шеъри тасвирӣ дар адабиёти мусири точик аз нимаи дуюми садаи бист шурӯ мешавад. Ва ин ҷо метавон яке аз пешгомоне, ки дар эҷодиёти вай сувари хаёл ва тасвирҳои зебо мавқеи маҳсус дорад, устод Мирзо Турсунзодаро донист. Дар ашъори устод Турсунзода дар натиҷаи як андоза нарм шудани фазои сиёсӣ, таҳайюлоти бадеӣ, тасвирҳои дилчашу зебо арзи вучуд менамояд ва барои рушду такомули шеъри тасвирӣ дар адабиёти мусири точик заминai хубе мегузорад. Аскар Ҳаким дар ин бора зикр мекунад: «Қӯҳу қӯҳистон ҳамчун унсури тасвир ва ё ҳамчун мавзуъ, ки ба воситай он шахсияти гиной андешаҳои отифии тасвирашро ифода мекунад, аз давраҳои аввали эҷодиёти Мирзо Турсунзода, масалан, шеърҳои «Ба қӯҳсари тоҷик» (с.1940), «Ба посбони ганцинаҳо» (с.1946), «Бадаҳшон» (с.1947) ва дигарҳо ба назар мерасад. Вале ҳақиқат ин аст, ки шеърҳои хуби ў дар ин бора дар замони баркамолии шоир дар нимаи дуюми садаи бист эҷод шудаанд, ки шеърҳои «Дураҳшон қуллаҳо» (с.1959), «Инсон ва қӯҳ» (с.1967) «Суруди қӯҳистон» (с.1975) аз ҷумлаи онҳо буда, нигоҳи амиқтар, тасвири ҷондору таассуроти самимонатаре доранд ва ифодаи ин мавзуъро дар эҷодиёти ў пураҳамияттар менамоянд» [14, с.109].

Дар ҳақиқат, сувари хаёл ва тасвирҳои нобу зебо дар шеъри устод Турсунзода пас аз солҳои 50-уми садаи бист зиёд ба ҷашм мерасанд. Масалан, дар шеъри «Рӯди қӯҳӣ» тасвирпардозиҳои зебои шоирро ба мушоҳида мегирем, ки онҳо хеле гӯшнавозу рӯхпарваранд. Шоир дар ин шеър аз санъатҳои ташхис, ташбех, истиора моҳирона истифода бурдааст, ки ҳусни шеъри ўро боз ҳам зеботор намудаанд:

Сараш бар санг мезад рӯди қӯҳӣ,
Ба доман ҷанг мезад рӯди қӯҳӣ.
Ба мисли шири навҷӯшида буд,
Палангу бабри хуннӯшида буд [13, с.18].

Ташбехҳои «шири навҷӯшида» ва «бабри хуннӯшида» дар сифати рӯди қӯҳӣ дар ин шеър хеле созгор афтодаанд.

Ҳамин тавр, давра ба давра шеъри тасвирӣ дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода ривоҷу равнақ меёбад. Ва ашъори ў барои шеъри минбаъдаи мо як пойdevor ва заминai мустаҳкаме гардид. Дар ашъори шоир баъдан сувари хаёл рангу намои тоза пайдо мекунад. Иддае аз муҳаққиқон шеъри тасвириро дар эҷодиёти устод Турсунзода ҷандон ба инобат намегиранд. Масалан, муҳаққиқи эронӣ Алиасғари Шеърдӯст дар китоби «Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик» дар бобати шеъри тасвирии адабиёти мусири тоҷик ҳарф зада ва оғози онро аз солҳои 60-70-уми асри XX медонад ва мисолҳои низ аз ашъори шоирони ин давра меорад. Дар бораи саҳми устод Турсунзода дар ин самт қарib ки сухане нест. Бо боварии комил метавон гуфт, ки то ҳоло ҳам ашъори тасвирии шоир ба таври бояду шояд мавриди нақду баррасӣ қарор нағирифтааст.

Маҳз, ашъори устод Турсунзода заминai мусоид барои сувари хаёл дар шеъри мусири мо гардид ва он минбаъд дар ашъори шоироне монанди Аминҷон Шукӯҳӣ,Faффор Мирзо, Ҳабибулло Файзулло, Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералий, Бозор Собир, Гулруҳсор Сафиева, Гулназар Келдӣ, Камол Насрулло, Ҳақназар Ҷоиб, Алимуҳаммад Муродӣ ва бисёр дигарон таъсиргузор гашт.

Алалхусус, дар ашъори Аминҷон Шукӯҳӣ чунин тасвиру тасвирпардозиҳоро зиёд вомехӯрем. Ин шоир ҳам то як андоза тавонистааст аз унсури хаёл дар ашъораш кор бигирад. Шоир ба табиат ва аносири он биниши тоза дорад ва онро дар шеърҳояш ба тасвир овардааст. Дар шеърҳои ў ба монанди «Сабр кун, эй гули бодом», «Баргҳои тиллой», «Як зарра барф», «Қӯли қӯҳӣ» ва гайраҳо намоду муъчизори табиат дар ҳамbastagӣ ба ҳаёти

инсон муассири хотирмон таҷассум гардидааст. Шоир дар шеъри «Баргҳои тиллой» манзараи фасли тирамоҳро хубу хотирнишон ба риштаи тасвир кашидааст:

Баргҳои сабз тиллой шуданд,
Сурхӯ гӯё ки аз бой шуданд.
Лек аз сайри шамоли тирамоҳ
Зери по афтода ҳарҷои шуданд.
Дар фироқи бод савдоӣ шуданд [18, с.64].

Олами ашёву табиат дар манзараи тирамоҳ зебову мучалло ба тасвир омадааст.

Шоири шахир Ғаффор Мирзо низ аз зумраи он шоиронест, ки тасвир ва тасвирпардозихо дар шеъри ў мавқеи маҳсус дорад. Ў низ аз ҷумлаи он шоироне буд, ки қолабҳои маъмулиро як андоза шикаста ба шеъри тасвирӣ рӯ овард. Дар аксари шеърҳои ў аз қабили «Мачнунбед», «Афсонаҳои сангӣ», «Шаршараи Восеъ», «Ду ҳайкал», «Саргу шамшод» ва гайраҳо шоир тавонистааст тасвирҳои хубу зеборо ҳам аз табиату ашёи он ва инчунин олами ҳодисоту воқеоте, ки моро ихота кардаанд, устокорона истифода барад. Масалан, шоир дар шеъри «Баҳори дили ман» манзараи баҳору наврӯзро хубу хотирмон ба тасвир кашидааст, ки ҳангоми мутолиаи он дили хонандаро ба шӯру ҳаяҷон ва ҷӯшу хурӯш меорад:

Мастона сари баҳор наврӯз,
Ошӯби дили қарор наврӯз,
Чун пардаи сабзаки маҳине,
Печида ба шоҳсор наврӯз.

Хуршед ба барф итоб дорад,
В-он то сари кӯҳ шитоб дорад.
Саршӯии сабзаҳои навхез,
Дар ҷои дигар саҳоб дорад [9, с. 46].

Барҳақ, шоир аз манзараи баҳору наврӯз илҳом гирифта, зебоиву муъчизори онро тавсиф намудааст. Шоир «ба шоҳсор пеҷидани сабзаки маҳине», «ба барф итоб доштани хуршед», «саршӯии сабзаҳои навхез» ва «ҷои дигар саҳоб доштанро», ки аз нишону сифатҳои аслии ин фасл аст, басо ҷаззобу дилпазир ба қалам додааст. Дар бисёр шеърҳои дигари шоир низ ҳамин гуна тасвирҳои дилҷаспу тароватборро пайдо карда метавонем, ки аз ҳунари манзаранигории ин шоир дарак медиҳад.

Баъд аз солҳои 60-70-уми садаи бист дар шеъри тасвирии муосири тоҷик як раванди тоза оғоз гардид. Ин бешак то як андоза ба тағиیر ёфтани фазои сиёсиву иҷтимоии мамлакат вобастагии зич дошт. Ба ҷуз ин ба майдони адабиёт омадани шоироне чун Ғаффор Мирзо, Қутбӣ Киром, Убайд Раҷаб, Ашӯр Сафар, Муъмин Қаноат, Қутбӣ Киром, Бозор Собир, Лоиқ Шералий, Ҳабибулло Файзулло, Гоиб Сафарзода Гулруҳсор Сафиева, Ҳақназар Гоиб, Зулфия Атой, Сафармуҳаммад Аюбӣ, Гулназар Келдӣ ва баъдтар Камол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Саидҷон Ҳакимзода, Алимуҳаммад Муродӣ, Ҷамолиддин Каримзода, Усмон Шарифзода, Саидалӣ Маъмур, Зиё Абдулло, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Муҳаммад Гоиб, Искандари Хатлонӣ, Салими Хатлонӣ, Фарзона ва амсоли инҳо дар шеъри як насими тозае ворид гардид ва, ҳусусан, шеъри тасвирӣ дар эҷодиёти ин шоирон мақому мавқеи тоза касб намуд. Тадриҷан ниgorиши олами ашё, манзаранигорӣ, пейзаж дар шеъри ин шоирон вусъати бештаре пайдо намуд. Зиндагии инсоният дар ҳамbastагӣ бо табиат таҷассум гардида, ҳамчунин эҳсосоти латиф ва таваҷҷуҳ ба олами атроф дар ашъорашон таранnum гардидааст. Табиат ва аҷзои он дар шеъри ин давра рангу намои тоза пайдо менамояд.

Пас аз устод Турсунзода метавон гуфт, ки дар ин самт шоир Муъмин Қаноат то андозае дар гуфтани шеъри тасвирӣ муваффақ буд. Ў саъю қӯшиш мекард, ки дар ашъори хеш аз мӯҷаррардгӯйӣ бипарҳезад ва андешаҳои отиғӣ ва тавсифию тасвириро дар шеъраш баён дорад. Дар як қатор шеърҳое, ки шоир дар охири солҳои панҷоҳуми садаи XX эҷод ва таълиф намудааст, аз қабили «Пири гулфурӯшон», «Обаки шӯҳ», «Ташнаи тӯфон», баъдтар «Чашмаи сабоҳӣ», «Нарав, куи сафеди ман!», «Ману шабҳои бехобӣ» ва гайраҳо мо тасвирҳои маргубу дилҷаспи шоирро ба хубӣ мушоҳида карда метавонем. Бахусус, шоир дар шеъри «Пири гулфурӯшон» манзараи кӯҳи Варзобро бо воситай санъати ташбех зебову муъҷаз ба қалам додааст:

Кӯҳи Варзобро чӣ даврон аст,
Гӯй он пири гулфурӯшон аст.
Чомаи бекасаб ба бар дорад,
Локии шоҳӣ дар камар дорад.
Саллаи суф гирди сар дорад,
Сабади гул ба пешӣ бар дорад [7, с.21].

Шоир манзараи кӯҳи Варзобро табиию зебо ба риштаи тасвир кашида ва, пеш аз ҳама, тасвирҳояш воқею муваҳҳасанд.

Дар аксари достонҳои шоир низ тахайюлоти бадеӣ ва тасвирҳои нобу зеборо метавон ба мушоҳида гирифт. Махсусан, достони «Суруши Сталинград», ҳарчанд ба мавзуи ҷанг баҳшида шуда бошад ҳам, пурра он аз барҳӯрди инсон бо табиат фароҳам омадааст. Дар ин достон андешаҳои фалсафию иҷтимоӣ ва ахлоқии шоир аз номи замин, ҳамчун модар ва гаҳвораи инсоният ба тасвир омадаанд.

Дар ин росто шеъри шоирони мусосир боз ҳам рушду густариш ёфт, образу тасвирҳои тозае дар ашъори онҳо ба пайдо омад. Ин ҷо метавон ашъори ҷанд тан аз ҷунин шоиронро ба таври алоҳида қайд намуд ва намунаи ҷунин шеърҳоро пешниҳоди хонанда намуд.

Тасвири табиат ва афсункориҳои ў дар эҷодиёти Бозор Собир низ аз вижагии хоссе барҳӯрдор аст. Аз мутолиаи ашъори Бозор Собир баръало пайдост, ки шоир ҳангоми мушоҳидаҳояш мӯшикофона ба манзараи атроф менигарад ва аз он ба ҳуд ҷизе кашф мекунад. Масалан, вақте ў «ҷашми сафедор», «то ғаногӯш сурхидани лолазорҳо», «ҷӯшидани ҷашма», «зангӯлазанон гузаштани борон» ва монанди инҳоро мебинаду ба мушоҳида мегирад, баръало маълум мешавад, ки шоир ба манзараи атроф бетафовут назар намеандозад. Ҳамаи ин бардошту мушоҳидаҳои шоир бо як тозагиву назокат дар шеъраш ба ҷилва меоянд.

Бисёр шеърҳои шоирро ном бурдан мумкин аст, ки онҳо сирф ба мавзуи табиат баҳшида шудаанд. Шеърҳои «Худамро мебарам бар дӯши ҳуд боз», «Фарзанди дехқон», «Тирамоҳ», «Бо ҷамидан, бо шамидан, бо ҷашидан...», «Дехқон», «Дар оғӯши кӯҳистон», «Асп», «Ҳамхуни лолаҳо», «Такрор», «Бачаҳои дехотӣ», «Абрҳо», «Ҳасад мебарам», «Дар офтобшин», «Ситораҳо», «Борон», «Суруди шабҳонгом», «Полаҳо», «Ширмаҳтоб», «Навбаҳор устоди марҳамбанд», «Фасли обшустаи зард», «Пуштаҳо», «Баҳор омад», «Гирехи санг», «Тараддуди наврӯзӣ» ва бисёри дигарро метавон мисол овард, ки дар онҳо мавзуи табиат зебову мучалло ба тасвир омадааст. Аксари ин шеърҳо саршор ва моломол аз тасвирҳои нобу зебои шоирона буда, мавзуи табиат дар онҳо хунармандона ба риштаи тасвир кашида шудааст.

Дар шеъри «Фарзанди дехқон» шоир, ҷунин иртиботу ҳамbastagii ҳудро бо табиат басо хотирмону муасир ба қалам додааст. Дар саропои ин шеър шоир ҳама бурду бохти шоириашро бо табиат вобаста медонад:

Давоми шир-шири барги алафҳост,
Ҳиҷою ҳарфи ман дар шеъри озод.
Ғазалҳои маро дар шабдаравҳо,
Ману шаббодаҳо кардем эҷод [12, с.6].

Дар эҷодиёти Лоик Шералий, шоир шаҳири тоҷик ҳам табиат бо ҳама рангу намодаш ба тасвир омадааст. Шоир аз қадамҳои нахустини ба майдони адабиёт гузаштааш ба ин мавзӯъ таваҷҷӯҳи хос зоҳир намудааст. Аз зебой ва нағосати бисёр шеърҳои ў пайдост, ки онҳоро табиат ба шеъри ў эҳдо кардааст. Ӯнвонии бисёр шеърҳо ва маҷмуаҳои шоир ҳам маҳз аз табиат гирифта шудаанд. Ӯ ба табиат ҳамчун манбаи тасвир ва манбаи тамоми ҳастии инсоният муроҷиат мекунад. Бисёр шеърҳои ў, монанди «Замин», «Фарзанди кӯҳсор», «Ғазали дарё», «Борони тирамоҳ», «Эй насими биҳиштии дарё», «Баҳори кӯҳистон», «Зарафшон меравад сӯйи Бухоро», «Кӯҳҳо» ва гайтаро метавон мисол овард, ки дар онҳо табиат бо ҳама буду набудаш, мавриди мадҳу ситоиш ва тасвири шоир қарор гирифтааст. Мехру муҳаббати шоир дар ин гуна шеърҳо самимона нисбат ба табиат инъикос гардидааст. Дар аксари шеърҳои шоир қаҳрамони лирикиро манзараҳои зебову дилрабои диёр мафтун месозаду ба ваҷд меорад. Ба ҷуз ин, дар аксари шеърҳои ў ташбеху истиороти фаровоне аз табиат гирифта шудааст. Диdi тоза, дарку фахмиши амиқ, муносибати хайрҳоҳона ба муҳити зисту табиат аз бисёр шеърҳои ба ин мавзӯъ баҳшидаи шоир хувайдо мегардад. Адабиётшинос Аскар Ҳаким дар ин маврид қайд намудааст: «Дар

шеърҳои маҷмуаи «Марди роҳ» истеъоди Лоик дар гуфтани шеъри табиат ва манзара махсусан, хуб аён шудааст. Табиат ва манзара дар шеъри Лоик барои амиқ ва реалий тасвир шудани ҳиссиёт ва таассурот барои ба назокат гуфтани эҳсоси ошиқона истифода шуда, хонандаро талқин ба муҳаббат ва нақуқорӣ кардааст. Навъҳои гуногуни тасвири ҳолати табиат ва манзара яклюхт, пора-пора, ором, пурҳаракат дар беҳтарин ашъори маҷмуа «Сабзаи сӯҳтаи манзараҳо», «Сояҳои ғуруб», «Ту осмони май...», «Ширмаҳтоби губоролуда», «Ин кӯхи чу шоири ҳайлӣ», «Аз файзи ҳамал чу набзи ошиқ» бо тасвири таассуроти лирикӣ омехта, онро назаррас, нотакрор ва хотирнишин кардаанд. Дар ин шеърҳо табиат ёр ва мададгори ишку ошиқ аст. Шоир тасвири ҷараёни таассуроташро бо ҳолати табиат омехта, сифати муҳимтарин-психологизмро дар шеъраш инкишоф додааст» [15, с.272-273].

Дар такя ба андешаҳои адабиётшинос Аскар Ҳаким ашъори шоирро метавон аз беҳтарин ашъор дар мавзуи табиат донист.

Шоира Гулруҳсор ба табиат чун манзилу маъво ва сарчашмаи зиндагии инсоният муроҷиат намуда, онро ҳамдаму ҳамроҳ ва ҳамнафаси хеш медонад. Шоир ҳудро дар ҳолатҳои афсурдагиву танҳоӣ ба оғӯши дарё, ки як ҷузъи табиат аст, мезанд:

Ба дарё мезанам ҳудро зи танҳоӣ,
Дилам аз аллаи шево биосояд,
Сарам аз гардиши дунё биосояд,
Дар оғӯши гувору поки дарёбод
Танам аз ҳоҳиши кимҳо биосояд,
Ба дарё мезанам ҳудро зи савдой [11, с.106].

Тасвири фаслҳои сол ва манзараҳои зебои табиат низ дар ашъори шоира мақоми хоссе доранд. Ӯ дар шеъри «Баҳория» манзараи фасли баҳорро зебову дилкаш тараннум мекунад:

Оби равон ҳонад ғазал
Дар пардаи ҷӯборҳо,
Гул ҳусни ҳуд созад гирех
Дар панҷаи гулхорҳо [11, с.109].

Дар пардаи ҷӯборҳо ғазал ҳондани оби равон, ҳусни ҳудро гирех соҳтани гул дар панҷаи гулхорҳо, ки шоира дар шеъри ҳуд ба тасвир овардааст, самимиву табиӣ баён гардидаанд. Шоира аз нахустин маҷмуаи ҳуд «Бунафша» (с.1970) ба васфу тараннум ва тасвири табиат шурӯъ намудааст ва номи аксар маҷмуаҳои шоира низ аз табиат гирифта шудааст.

Ҳамин гуна мисолҳоро аз ашъори дигар шоирон ин чо фаровон метавон овард. Адабиётшинос Абдунабӣ Сатторзода дар ин бора зикр мекунад: «Дар шеъри тоҷикӣ дар ин давра (солҳои 50-60-уми асри XX–М.И.) ҳар сухан, ҳар таъбири таркиб, ҳар ҷумла, метавон гуфт, ҳарфу ҳичо бори маънавӣ ва ҳунарии муайянро мекашад ва бо ашёи тасвир ҳамбастагии мантиқӣ ва амалий дорад» [10, с.66].

Ба ҳамин минвол сувари ҳаёл, шеъри тасвирӣ ва тасвири табиат ва баҳусус, тасвири табиати зебову нотакрору биҳиштосои Тоҷикистон дар ашъори шоирони тоҷик дар даврони истиқлол рангу намои тоза пайдо мекунад. Чи дар ашъори шоирони пуртакриба ва чи шоирони насли ҷавон ин мавзуъ ҳамаҷониба ба тасвир омадааст.

Баъдан, пас аз соҳибистиқлол гардидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шароити хубу мусоид фароҳам омадан дар ашъори шоирони насли ҷавонтари тоҷик шеъри тасвирӣ рушду нумуъ ёфт. Дар ашъори шоирони ҷавон, махсусан шоироне, ки эҷодиёти онҳо ба даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон рост меояд, мавзуи табиат ва таҳайюлоти бадеӣ ба таври густурда ба мушоҳида мерасад. Ашъори шоироне аз қабили Фарзона, Рустами Ваҳҳобиён, Сиёвуш Ҷунайдӣ, Салими Ҳатлонӣ, Озар Салим, Абдулқодири Раҳим, Сайёд Ғаффор, Ато Мирҳоҷа, Салими Зарафшонфар, Озарахш, Муҳамадалии Аҷамӣ, Исфандиёри Назар ва дигарон моломол аз тасвирҳои нобу зебо, рангрезиҳои тоза ва сиришта бо табиати Ватан мебошанд. Пас аз оғози ҷангӣ шаҳрвандӣ ва бесарусомониҳо дар кишвар фазои шеъри моро як андоза оҳантҳои яъсу ноумедӣ, маҳқуми ҷангӯ хунрезӣ ва даъват ба ваҳдату сулҳу субот ва амсоли ин фаро гирифт. Бо вуҷуди ҳамаи ин мавзуи табиат сарфи назар нагардида, дар ашъоре, ки дар мавзуъҳои дар боло зикршуда навишта шудаанд, табиат ба сони ашё ва объекти таъсиррасон ба хонанда ҳамеша зикр гардидааст. Дар ин бора муҳаққиқ Ҳудойназар Асозода барҳақ зикр мекунад: «Тозагии шеър дар мазмуну маънӣ не, балки дар

тозагии шаклу оҳанги онҳо зоҳир мегардад. Илова бар ин, дар шеъри ин солҳо навъи шеърие густариш пайдо кард, ки онро шеъри тасвирӣ ё миниатюраҳои манзум номидаанд. Ин навъ шеър бисёр кӯтоҳ ва аз бозтоби сирф шоирона ва тасвири маконе, замоне, фазое, ҳолате ва манзарае иборат мебошад» [5, с.616-617].

Ҳамин тавр, дар адабиёти тоҷик пас аз соҳибистиқлол гардидан уфуқҳои тоза боз гардид ва фазои наве барои қаламкашон фароҳам омад. Ин ҳама барои шоирони мо имкон дод, ки онҳо озодонатар ва бебоктар дар баёни мавзӯъ ва баёни афкору андешаи хеш ба пеш гом ниҳанд. Ва воқеан, шеъри тасвирӣ дар ин давра мавқеи тоза пайдо намуда, вусъати бештаре пайдо намуд ва тасвирҳои наву тоза дар адабиёт падид омад.

Муқарриз: Кӯчарзода А. – д. и. ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Абдуманнон, А. Пиндорҳо ва ингорҳо / А. Абдуманнон. - Душанбе: Адиб, 2006. -216 с.
2. Абдулло, С. Нури сухан / С. Абдулло. – Олмотӣ: Дайк-Пресс, 2005. – 232 с.
3. Акбаров, Ю. Шеъри эҳсос ва тафаккур / Ю. Акбаров. - Душанбе: Ирфон, 1985. - 240 с.
4. Аристотел. Фанни шеър / Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насириддини Тӯсӣ. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 192 с.
5. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Асозода. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. - 672 с.
6. Имомзода М.С. Адабиёти тоҷик дар замони истиқлолият / М.С. Имомзода, А.Кӯчарзода, М.А. Абдуллозода, М.Табарӣ. - Душанбе: 2020. - 346 с.
7. Қаноат, М. Мехри сипеҳр / М.Қаноат. - Душанбе: Адиб, 2007. - 376 с.
8. Мирзоҳасанов, Л. Ҳусни табиат дар шеъри сабки хурросонӣ / Л. Мирзоҳасанов. – Душанбе, 2010. – 164с.
9. Мирзо, F. Ашъори мунтаҳаб. Китоби аввал / F. Мирзо. - Душанбе: Ирфон, 1971. - 352с.
10. Сатторзода, А. Кухна ва нав / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2004. - 254 с.
11. Сафиева, Г. Тахти сангин / Г. Сафиева. - Душанбе: Адиб, 1992. - 160 с.
12. Собир, Б. Бо ҷамидан, бо ҷашидан... / Б. Собир. - Душанбе: Адиб, 1987. – 208 с.
13. Турсунзода, М. Асарҳои мунтаҳаб / М. Турсунзода. - Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1955. – 412 с.
14. Ҳаким, А. Мачмуаи осор. Ҷ.3. / А. Ҳаким. – Ҳуҷанд: Ношир, 2017. – 512 с.
15. Ҳаким, А. Мачмуаи осор. Ҷ.5. / А.Ҳаким. – Ҳуҷанд: Ношир, 2017. – 652 с.
16. Шеърдӯст, Алиасгар. Ҷашмандози шеъри имрӯзи тоҷик / Алиасгари Шеърдӯст. – Душанбе: Адиб, 1997. - 272 с.
17. Шералий, Л. Куллиёт. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ.1. / Л. Шералий. – Душанбе: Адиб, 2008.
18. Шукӯҳӣ, А. Асарҳои мунтаҳаб. иборат аз ду ҷилд. Ҷ.1 / А. Шукӯҳӣ. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 400 с.

ШЕЪРИ ТАСВИРӢ ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТО҆ИК

Дар ташаккул ва таҳаввули шеър, тасвир ва хаёл нақши боризе дорад ва аксари донишмандоне, ки ба ин масъала таваҷҷӯҳ доштаанд, бо далелу санадҳои мушаххас ба он расидагӣ кардаанд. Пайванди қавии инсону табиат дар адабиёт, баҳусус адабиёти классику муосири тоҷик ва бавижана дар шеър мавқеи баланде қасб кардааст. Яъне, табиат ҳамчун сарҷашмаи ҳаёти модиву маънавии инсоният аз мадди назари эҷодкорон, маҳсусан, шоирон ҳеч гоҳ дур намондааст. Ба гумони ғолиб ягон шоир мавзузи табиатро дар эҷодиёташ сарғи назар накардааст. Ва чун шоир бо воситаи қаломи мавзун дар дили мардум завқу ҳаяҷон меангезад, аз чунин манбаи илҳом ҳаргиз сарғи назар карда наметавонад. Ва, дарвоҷеъ, табиат, ки барои мо масқану маъво, сарҷашмаи ризқу рӯйӣ, ҳаловатбахши руҳи чони мост, ҳаргиз наметавонад аз мадди назари як эҷодкори асил дар канор бимонад. Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи нақши тасвир, шеъри тасвирӣ ва тасвири табиат дар эҷодиёти шоирони муосири тоҷик ба қадри имкон маълумот додааст. Муаллиф дар ин мақола оид ба вазъи шеъри тоҷик баъд аз Инқилоби Октябр ва таъсири он ба раванди ташаккулу инқишифӣ шеъри тасвирӣ дар адабиёти муосири тоҷик андешаҳои худро баён доштааст. Ҳамчунин ашъори шоирони ҷудогонаро дар ин давра мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор дода, барои тақвияти фикраш аз ашъори онҳо мисолҳои мушаххас овардааст, ки аз аҳамият ҳолӣ нест. Дар бораи ашъори даврони истиқлол ҳам, ки ба ин мавзӯъ бахшида шудаанд, ба таври муҳтасар андешаронӣ сурат гирифтааст.

Калидвозажо: шеър, адабиёт, тасвир, хаёл, табиат, манзараҳои табиат, таҳайюлоти шоир, санъатҳои бадӣ, эҷод, даркӯҳ эҳсос, муъчизаҳои табиат.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОСТЬ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

В формировании и эволюции поэзии образы и воображение играют важную роль, и многие учёные, интересовавшиеся этим вопросом, подошли к нему с конкретными фактами и документами. Прочная связь человека и природы занимает высокое место в литературе, особенно в классической и современной таджикской литературе в поэзии. Иными словами, природа как источник материальной и духовной жизни человечества никогда не оставалась вне поля зрения художников, особенно поэтов. Пожалуй, ни один поэт не обошел вниманием тему природы в своем творчестве. А так как поэт своими красноречивыми словами вызывает волнение в сердцах людей, то он никогда не может пройти мимо такого источника вдохновения. На самом деле, природа, которая является нашим домом, нашим источником пропитания, источником нашей души, никогда не может оставаться вне поля зрения истинного творца. В данной статье автор дает максимально полную информацию о роли образности, живописной поэзии и изображения природы в творчестве современных таджикских поэтов. Также автор рассматривает положение таджикской поэзии после

Октябрьской революции и ее влияние на процесс становления и развития описательной поэзии в современной таджикской литературе. Также он приводит стихотворение отдельных поэтов того периода и конкретные примеры из их стихов, чтобы аргументировать свое мнение. Приведены и краткие размышления о поэзии периода независимости.

Ключевые слова: поэзия, литература, описание, воображение, природа, пейзажи, воображение поэта, изобразительное искусство, творчество, восприятие, чудеса природы.

FIGURATIVENESS IN POETRY TAJIK MODERN LITERATURE

In the formation and evolution of poetry, images and imagination play an important role, and many scholars who were interested in this issue approached it with concrete facts and documents. The strong connection between man and nature occupies a high place in literature, especially in classical and modern Tajik literature, and especially in poetry. In other words, nature as the source of the material and spiritual life of mankind has never remained outside the field of vision of artists, especially poets. Perhaps not a single poet has ignored the theme of nature in his work. And since the poet, with his eloquent words, causes excitement in the hearts of people, he can never pass by such a source of inspiration. In fact, nature, which is our home, our source of sustenance, the source of our soul and soul, can never remain out of sight of the true creator. In this article, the author gives the most complete information about the role of imagery, pictorial poetry and the image of nature in the work of modern Tajik poets. In this article, the author considers the position of Tajik poetry after the October Revolution and its influence on the process of formation and development of descriptive poetry in modern Tajik literature. He also discussed the poems of individual poets of the period and gave specific examples from their poems to strengthen his thinking. A short reflection on the poetry of the period of independence is also devoted to this topic.

Key words: poetry, literature, description, imagination, nature, landscapes, poet's imagination, visual arts, creativity, perception, natural wonders.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоев Илҳомуддин Нематович* – Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон, үнвончӯйи кафедраи назария ва адабиёти навини форсӣ-тоҷикии факултети филология, асистенти кафедраи забони тоҷикии Доңишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: **(+992) 98-102-16-83**

Сведения об авторе: *Мирзоев Илҳомуддин Нематович* - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы факультета филологии, ассистент кафедры таджикского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 98-102-16-83**

Information about the author: *Mirzoev Ilhomuddin Nematovich* - Tajik National University, Applicant for the Department of Theory and Contemporary Persian-Tajik Literature, Faculty of Philology, Assistant of the Department of Tajik Language Tajik State Financial and Economic University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 98-102-16-83**

УДК: 891.550

БОЗТОБИ НАМОЯНДАГОНИ ҲАВЗАХОИ ИЛМИЮ АДАБИИ ЗАМОН ДАР ОСОРИ АБУЛҲАСАНИ БАЙҲАҚЙ

Қаландаров М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адибу донишманди забардасти садаи дувоздаҳум Абулҳасани Байҳақй тавассути мероси илмию адабии арзишманди худ дар таҳаввули фарҳангӣ тамаддуни форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ нақши мондагоре гузоштааст. Ӯ бо бисёре аз намоянданғони ҳавзахои илмию адабии замон ва арбобони илму маорифи аҳди худ робитаи устувор ва ҳамкориҳои зич дошт. Аз ин чост, ки дар бештари муаллафоти худ ӯ муносибаташро бо аҳли илму адаб иброз намуда ва дар мавриди мувоғиқ роҷеъ ба ахволу осори онҳо низ изҳори назар кардааст [12, с.126].

Байҳақй дар маҳфилҳои илмию адабӣ ё худ нишастҳои муҳталиф ҳузур дошт ва ё бо аксари олимону адибони замон аз наздик ошнӣ дошт. Дар баробари ин, ӯ дар мубоҳисаҳои илмии миёни ҳамасронаш ширкат карда, бо онҳо номанигорӣ дошт ё қасоиду қитъаоте бо онҳо радду бадал мекард ва ё аз онҳо ҳадисе мешунид. Аз ҷумлаи чунин донишмандони ҳамзамони Байҳақй қозии файласуф Маҷдулафозил Абдураззоки Туркӣ маҳсуб мейбад, ки дар асари худ “Татиммат Сивон-ул-ҳикма” шарҳи ҳоли ӯро чунин овардааст: “Ӯ аз шогирдони Абулаббоси Лавкарӣ буд, ки ба илми ҳандаса ва маъқулот огоҳии комил дошт, вале аз зеҳне вакқоду тез барҳурдор набуд. Вай аз завоҳири китобҳо фаротар намерафт, то он ҷо ки барои ҳифзи зоҳири онҳо аз овардани мунозираҳое, ки миёни ӯ ва Сайид Шарафуззамон Муҳаммад ибни Адиг Айлокӣ даргирифт, худдорӣ кардааст. Ӯ ағлаб китобҳои Ибни Синоро бо огоҳӣ аз матолибашон аз бар дошт, вале баръакси дигар донишмандони рӯзгораш дар маъқулот жарф набуд. Миёни ман ва ӯ номаҳое радду бадал шудааст, ки онҳоро дар “Ароис-ун-нафоис” овардаам” [4, с.47].

Яке аз донишмандони ҳамзамони Байҳақй Муҳаммад Абдулкарими Шаҳристонӣ (489/1097-548/1154) мебошад, ки дар “Татиммат Сивон-ул-ҳикма” шарҳи ҳоли ӯро низ оварда ва “ал-Имомулаҷал Тоҷуддин Муҳаммад ибни Абдулкарими Шористонӣ” [4, с.47] номидааст. Шористон ва Шаҳристон ҳарду номи як мавзъе мебошад, ки дар павастагӣ ба он Ёкути Ҳамавӣ чунин мегӯяд: “Шаҳристон шаҳри кӯчаке дар Хурӯсон аст, ки дар наздикии Насо, миёни Нишопур ва Хоразм воқеъ гардидааст” [18, с.343]. Дар баязе аз сарчашмаҳо ба сурати Шористон омадааст, ки ҷояш миёни Хоразм ва Нишопур таъиин шудааст [19, с.316]. Байҳақй шарҳи зиндагиномаи ӯро бо ин сухан хотима медиҳад: “Дар зодгоҳаш Шористон даргuzашт” [4, с.47].

Ӯ алломае машҳур ва номбардор аст, ки “Ал-Милал ва-н-ниҳал” ва бархе нигоштаҳои дигарро ба ришти таҳрир даровардааст. Байҳақй перомуни робитааш бо ӯ чунин мегӯяд: “Ином Абулҳасан ибни Ҳамувайҳ, ману ӯро дар маҷлисе гирд овард, дар ҳоле ки Ином Абумансури Аббодӣ ва Муваффақуддин Аҳмади Лайӣ ва Шиҳобуддин Воизи Шафурқонӣ ва дигар донишварон низ ҳозир буданд” [4, с.47]. Ёкути Ҳамавӣ Шафурқон ё Шабурқонро шаҳри кӯчаке дар наздикии Балҳ хондааст [18, с.305].

Касе, ки Байҳақй ва дигаронро дар ин нишаст ҷамъ кардааст, Абулҳасан Алӣ ибни Муҳаммад ибни Ҳамувайҳи Ҷувайнӣ аст, ки Самъонӣ дар бораи ӯ чунин гуфтааст: “Аз мардуми Буҳайробод, яке аз рустоҳои Ҷувайн аз навоҳии Нишопур буд. Ахлоқе некӯ дошт ва хушмуошират буд. Ҳонааш маҷмаи пешвоёну фозилон буд... Ӯ ғоҳе ба Нишопур меомад ва моҳҳо дар он ҷо иқомат мегузид, сипас ба зодгоҳаш бозмегашт... Вай дар 27 ҷумодиолоҳири соли 539 ҳ. дар Нишопур даргuzашт” [15, с.181; 14, с.581].

Манзур аз Аббодӣ воизи номбардор Абумансур Музаффар ибни Ардашер (491-546) аст, ки сафири миёни хулафо ва салотин буд [4, с.123]. Ӯ воизе буд, ки ҳамагон қабулаш доштанд ва “барои ҳузур ва пешӣ ҷустаҳ дар маҷlisаш корҳояшонро раҳо мекарданд” [16, с.244; 13, с.123; 10, с.198].

Аз донишварони дигари муосири Байҳақй Ҳасан ибни Абильмаолӣ Муҳаммад ибни Абильқосим Ҳамзай Хурӯсонӣ Тӯсӣ мебошад, ки Байҳақй соли 522 /1129 дар Нуқони Тӯс дар маҷlisаш ҳузур ёфтааст [5, с.705].

Яке аз ҳамасрони Байҳақй Соҳиб ибни Муҳаммади Буҳорӣ мебошад, ки дар бораи ӯ дар китobi “Татиммат Сивон ул-ҳикма” чунин омадааст: “Донишваре буд, ки ба донишҳои

ислом огохии комил дошт ва дар резакориҳои хикмат устувор буд... Дар борааш қасидае сурудаам... ва дар китоби “Ароис-ун-нафоис” авчи донишмандии ўро дар масъалаи вучуд зикр кардаам. Ҳамчунин аз ў рисолае дорам, ки фаровон аз онҳо баҳра гирифтам, гӯй дар онҳо ҷашмаи зиндагӣ буд, ки воридаш мешудам” [4, с.48].

Фасех дар зикри рӯйдодҳои соли 551 / 1157 аз ў ёд мекунад ва мегӯяд, ки дар моҳи рамазони он сол “Ҳаким Абуҷаъфар ибни Муҳаммади Бухорӣ дар Исфароин даргузашт. Ў ба дониши ҳукамои нахустин (донишмандони Юнон) огоҳ буд” [16, с.249; 7, 9, с. 412].

Аз зумраи ҳамзамонони Байҳақӣ Захируддин Алӣ ибни Шоҳаки Қисории нобино мебошад, ки дар “Татиммат Сивон-ул-ҳикма” ўро “ал-Имом ал-файласуф” номидааст ва мегӯяд, ки дар нӯҳсолагӣ ба обила гирифтор шуд ва кӯр гардид, аммо дар фарогирии донишҳое, чун улуми Қуръон, луғат, фалсафа, нучум ва риёзиёт бисёр қӯшид. Ҳамчунин Байҳақӣ дар “Таърихи Байҳақ” низ шарҳи ҳоли ўро овардааст ва дар он ҷо ва дар ҳарду китоби зикргардида ў ва донишашро ситудааст. Ў дар “Татиммат Сивон-ул-ҳикма” қайд мекунад, ки “миёни ман ва Захируддин мубоҳисоте аст, ки дар китоби “Ароис-ун-нафоис” овардаам. Ў дар ин рӯзҳо дар бораи кабиса ба дарозо аз ман пурсидааст ва ман барояш дар бораи кабиса рисолае ҷавиштаам” [4, с.59].

Аз ҷумлаи донишмандони муосири Байҳақӣ Зайнуддин Исмоил ибни Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Аҳмад Ҳусайнӣ Ҷурҷонӣ (434/1043-531/1137) аст, ки дар бораи ў ҷунин маълумот додааст: “Амир Сайид Имом Зайнуддин Исмоил ибни Ҳасани Ҷурҷонии пизишк, ки тиб ва дигар донишҳоро бо ҷавиштаҳои дақиқи худ зинда кард. Ман ўро дар моҳҳои соли 531 ҳ. дар Сарахс дидам, дар ҳоле ки ба рӯзҳои поёни умраш наздик шуда буд. Подшоҳи олиму одил, Ҳоразмшоҳ Отсиз ибни Муҳаммад муддате дар Ҳоразм бо ў иртибот дошт...” [4, с.59].

Яке аз донишварони ҳамзамонаш, ки Байҳақӣ бо ў мукотибаю муошират дошт, Ҷамолуддин Абулфутух ибни Абичаъфар Аҳмад ибни Алии Муқрӣ мебошад. Ў зимни сухан рондан дар бораи як зарбулмасал ҷунин гуфтааст: “Дар номае, ки ба Имом Ҷамолуддин Абулфутӯҳ ибни Абичаъфари Муқрӣ ҷавиштам, гирехи ин масалро кушодам [6, с.149]. Падари Ҷамолуддин “Бучаъфарак” луғатдон буд, ки дар соли 544 ҳ. даргузашта ва шарҳи ҳолаш дар “Таърихи Байҳақ” ва дигар ҷойҳо омадааст. Мо номи писараш Абулфутӯҳро намедонем, аммо падарааш дар иҷозае, ки ба ҳатти худ бар китоби “Янобӣ-ул-луға”-и ў ҷавиштааст, аз вай ба ин ном ёд кардааст. Матни ин иҷоза ҷунин аст: “Ин ҷилдро Шайх Имом Фаҳруддин Абуబакри Фазл, маъруф ба Ӯрва, пеши ман ҳонда ва қироати моро Қозӣ Имоми зоҳид Бурхонуддин Ҳучҷатулислом Абулқосим Мансур ибни Муҳаммад ибни Соид ва фарзандам Абулфутӯҳ – Ҳудованд дарҳои илму амалро бар ў ва бар он ду бикшояд...” [11, с.183].

Аз ҳамасрони маъруфи Байҳақӣ ҳамчунин Абулфатҳ (Абуҳафс) Ғиёсуддин Умар ибни Иброҳим Хайёми Нишопурӣ, шоир ва риёзидони машҳур мебошад, ки дар фосилаи солҳои 515 /1121-517/1123 даргузаштааст. Фасех марги ўро соли 517 / 1123 донистааст [16, с.224]. Байҳақӣ мегӯяд, ки дар соли 507 ҳ. ба ҳамроҳии падарааш бо Умарӣ Хайём дидор кард. Хайём ба ў ду пурсиш матраҳ кард. Яке дар бораи маънии байте аз ашъори “Девон-ул-ҳамоса” ва дигарӣ дар ҳандаса. Чун Байҳақӣ аз посух ба пуршиҳояш сарбаланд берун омад, Хайём ўро бо овардани масале ситоиш намуд ва дар донишу заковатмандӣ ба падар ва гузаштагонаш шабоҳат дод ва сипас гузаштагонашро низ ба илму дониш сутуд [4, с.119, 122-123].

Яке аз олимони ҳамзамонаш, ки Байҳақӣ бо ў алоқамандӣ дошт, Маҷдуддин Абуҳошим Мұчтабо ибни Ҳамза ибни Зайд ибни Маҳдии Ҳусайнӣ Розӣ мебошад, ки дар “Лубоб-ул-ансоб” дар борааш ҷунин омадааст: “Ўро дар Рай дидам ва дар маҷлисаҳи ҳузур ёфтам. Ў низ пеши ман омад. Моҳҳои соли 526 ҳ. бо якдигар дар илми таборшиносӣ гуфтугӯ мекардем” [5, с.635]. Шарҳи аҳволу осори ў дар китоби “Фиҳрист асмо уламо аш-шиъа” оварда шудааст [8, с.158].

Аз донишмандони дигар Имом Муҳаммад ибни Ҳорисони Сарахсӣ мебошад, ки дар “Татиммат Сивон-ул-ҳикма” Байҳақӣ ўро ҷунин муаррифӣ кардааст: “Ў бештари сарзамиҳоро дар ҷустуҷӯи хикмати болиға бо гомҳои худ паймуд, дар ҳоле ки дар адаб ҳамтои Ҷавҳарӣ ва Ибни Форис буд. Миёни ману ў баҳсе даргирифт дар ин ки барои тасдиқ ду тасаввур тақаддум мебояд ё се тасаввур (тасаввур ва тасдиқ ҳарду истилоҳоти илми мантиқ мебошад). Ман он баҳро дар китоби “Шарҳ-ун-нуҳот”-и худ овардаам” [4, с.44].

Шахсе, ки Байҳақӣ аз ӯ ёд кардааст, Абуалӣ Муҳаммад ибни Алӣ ибни Аҳмад ибни Ҳорисони Сарахсӣ мебошад, ки Самъонӣ дар бораи ӯ чунин гуфтааст: “Аз фузалои Сарахс буд ва ба улуми луғату адаб ва нахӯ тасаллут дошт. Шунидам, ки бар назари пешиниён (фалосифаи Юнон) аст ва фалсафаю улуми маҳчурро меҳонад, vale орому сангин аз мардум барканор буд. Нахустин бор бо вай дар Сарахс мулоқот кардам ва қитъае аз шеъри ӯ ва дигариро навиштам. Сипас ӯро дар Марв дидам. Ӯ дар яке аз ду моҳи рабеъ (рабеъулаввал ё рабеъуссонӣ) соли 545 ҳ. дар Сарахс даргузашт” [15, с.225; 14, с.100].

Шахси дигар Яминуддин Абулҳасани Фундурҷӣ мебошад, ки Байҳақӣ қасидае барои ӯ навишта ва ҳашт байти онро овардааст. Байти зерин яке аз байтҳои он мебошад:

إلاً كرام اطلعوا شمس العلا من أوجهها و هم بنو الفنور جي

Дар шарофатмандӣ офтоби бузургвориро аз авчи он пурнур кардаанд ва онҳо Бани Фундурҷӣ мебошанд [6, с.199].

Ин нафар Абулҳасан Алӣ ибни Наср ибни Муҳаммад ибни Абдуссамади Фундурҷии Исфароинӣ мебошад, ки Самъонӣ шарҳи ҳоли ӯро оварда ва гуфтааст: “Фундур рустое аст аз навоҳии Нишопур”, пас афзудааст, ки “Ӯро ба фазле воғир ва шинохте комил аз луғат, адаб, хат ва балоғат мешинохтанд. Шеъраш тозаю малех буд. Ӯ ба вазир Тоҳир ибни Фаҳрулмулк наздик шуд ва дабири девони дарбор гардид. Ӯ номаҳоро ба ду забон менавишт...”. Сипас дар идома соли таваллудашро 489 / 1097 ва соли маргашро 550 / 1156 зикр карда ва гуфтааст, ки ӯро дар Исфароин дида ва аз ӯ ва дигарон матолиби тоза ва нукоти ҷолибу малехи фаровоне навиштааст. Ибни Асир Абулҳасани Фундурҷиро аз ҷумлаи қасоне донистааст, ки дар ҳамлаи Ғаззон ба Исфароин дар соли 548 / 1154 ба қатл расидааст [7, с.388].

Теъоди донишмандоне, ки Байҳақӣ бо онҳо алоқамандӣ дошта ва перомуни муносибати худ бо онҳо дар осораҳ ҳарф задааст, хеле зиёд мебошанд. Дар шумори онҳо Шайх Абулҳасан ибни Талҳаи Исфароинӣ, Афзал Амираки Руммонӣ, Бадеи Тӯсӣ қарор доранд, ки бо онҳо дар маҷлис ҳамнишин буданд ва аз донишу маърифати яқдигар бархурдор мегардианд.

Афзун бар ин, Байҳақӣ бо баъзе аз амирону ҳокимони замон низ пайвастагии қавӣ дошт ва баъзе аз онҳо қасида низ баҳшида буд. Чунончи, ӯ дар “Ғурав-ул-амсол” қасидаэро оварда, ишора бар он менамояд, ки соли 530 / 1137 онро ба ифтиҳори Муинуддин Абдуссамад ибни Ҳамза ибни Алӣ, ноиби девони вазорат дар Ҳурросон навиштааст [6, с.24].

Ҳамчунин дар “Вишоҳ Думят-ул-қаср” чунин овардааст: “Бар амир Яъқуб ибни Исҳоқ (ибни Фаҳрулмулк) Музаффар ибни Низомулмулк ворид шудам, ӯ маро гиромӣ дошт ва бо эҳтирому тафҳим бо ман рӯбарӯ шуд. Бетааммул ба ӯ гуфтам..., сипас ба ман ишора кард ва гуфт: оё метавонӣ ба ин шевае, ки мегӯям, бисарой, пас дар ҳамон ҳангом, дар ҳоли рафтан бароям суруд..., шитобон бадеҳаэро бар коғаз навиштам... маро ба қасидае мушарраф соҳт, ки оғозаш ин аст... ӯро посух гуфтам ва афзун бар он дар сипосгузорӣ аз неъматҳояш, ончунонки шоистаи хидматгузорон аст, зиёдаравӣ ва пофишорӣ кардам...” [17, с.1766-1767].

Ин гузориш нишондиҳандай пайванди устувори миёни ӯ ва амир Яъқуб ибни Исҳоқ аст. Гузашта аз ин, Байҳақӣ дар “Вишоҳ Думят-ул-қаср” қасидае меоварад, ки дар бораи Азизуддин Абулфутӯҳ Алӣ ибни Фазлуллоҳи Муставфии Туғрой сурудааст [17, с.1765].

Номаҳои зиёди Байҳақӣ ба шахсиятҳои ғуногуни замон инъикосгари равобиту дӯстии ӯ бо аҳли илму адаб маҳсуб мейёбад. Дар бисёре аз асарҳои ӯ ба ин нукта ишораҳо рафтааст. Чунончи, Байҳақӣ мегӯяд, ки мутакаллими барҷаста Масъуд ибни Алии Савобӣ (ваф. 544/ 1150) дар бистари беморӣ ба ӯ нома навиштааст, ки онро бо байте форсӣ поён дода ва ӯ он шеъро ба арабӣ тарҷума кардааст [1, с.235].

Дар асарҳои Байҳақӣ ҳамчунин ишораҳо ба шахсиятҳо, ки аз онҳо ҳадис ривоят намудааст, ба назар мерасанд. Аз ҷумла, Байҳақӣ дар “Ғурав-ул-амсол” зимни шарҳи ҳадисе қайд кардааст, ки онро аз Қозӣ Алӣ ибни Аҳмад ибни Абисаҳли Зоминӣ ривоят кардааст [6, с.212].

Байҳақӣ ҳамчунин дар бораи нафароне, ки ӯро барои нигоштани китобе ва ё навиштани шарҳномае даъват кардаанд, маълумот додааст. Ӯ дар муқаддими китоби “Маориҷ Наҳҷ-ул-балоға”-и худ ба яке аз қасоне, ки ӯро ба шарҳи ин китоб фаро хондааст, ишора мекунад ва мегӯяд: “Имом ас-Саид, ҷамолулмуҳаққиқиҳ Абулқосим Алӣ ибни

Ҳасани Җубақи Нишопурӣ аз ман хост, то бар китоби “Нахҷ-ул-балоға” шарҳе нависам” [3, с.102].

Афзун бар ин, Байҳақӣ ба ифтихори баъзе аз бузургони замон ва аҳли илму адаб қасоиде бахшидааст. Намунаи яке аз чунин қасидаҳоро ў дар “Вишоҳ Думят-ул-қаср” овардааст. Он дар мадҳи Мухлисуддин Абулфазл Муҳаммад ибни Осим дабири девони Султон Санҷар, ки писари хоҳари Абуисмоили Туғрой аст, суруда шудааст [17, с.1764]. Самъонӣ шарҳи ҳоли ўро чунин овардааст: “Абулфазл Муҳаммад ибни Осим Муншии Ҳаравӣ, ки аз мардуми Ҳирот ва аз нависандагони Хурсон буд ва ба фазлу зебонависӣ дар арабӣ ва форсӣ шӯҳрат дошт. Ў ҳуқуқи дӯстонашро пос медошт ва нисбат ба онон некандеш буд. Вай девони иншоро тарқ гуфт ва ба зодгоҳи хеш бозгашт ва гӯшанишинӣ ихтиёර намуд. Ў дар хонаи худ, ки дар Ҳирот буд маскан гузид ва ба нигориши “Қуръон” ва ниёишу дувову тавба аз корҳои гузаштаи худ рӯй овард. Ўро дар Ҳирот, хангоме ки гӯшай узлат гузida буд, мулоқот кардам ва аз шеъраш андаке навиштам. Ў низ тиккае аз хатташро ба ман дод. Вай дар ҳудуди соли 470 ҳ. ба дунё омад ва дар 26 сафари соли 543 ҳ. дар Ҳирот даргузашт” [15, с.232; 14, с.199; 9, с.161].

Аз маълумоти дар осори муҳталифи худ ба қайд овардаи Байҳақӣ аён мегардад, ки ў бо ҳавзаҳои илмию адабии давр ва намояндағони онҳо равобити қавӣ дошта, фикру ақидаи ҳудро перомуни шахсиятҳои маъруфи замон ва аҳли илму адаб дар асарҳои хеш таҷассум намудааст. Ахбори Байҳақӣ дар ин масъала бисёр ҷолиби диққат буда, вазъи иҷтимоию фарҳангии аҳдро равшан инъикос менамояд. Ин вижагӣ барои муайян намудани манзараи умумии ҳавзаҳои илмию адабӣ дар садаи дувоздаҳуми мелодӣ, оғоҳӣ пайдо кардан аз шахсиятҳои соҳибмаърифати давр ва нақши онҳо дар пешрафти тамаддуни аҳд, баҳогузорӣ ба дараҷаи равобити илмию адабии олимону адібон бисёр муфид арзёбӣ мегардад.

Муқарриз: Шодиев М. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Ал-Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибн Зайд. Таърихи Байҳақӣ. Ат-Тарҷама ва-т-таҳқиқ-ул-арабӣ Юсуф ал-Ҳодӣ / Абулҳасан Алӣ ибн Зайд ал-Байҳақӣ. - Димашқ: Дор Иқраъ ли-т-тибӯа ва-н-нашр ва-т-тавзӣ, ат-табъат-ул-уло, 1425 / 2004. – 672 с. [бо забони арабӣ].
2. Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Зайд. Таърихи Байҳақӣ. Бо тасҳҳ ва таълиқоти Аҳмади Бахманёр ва муқаддимаи Мирзо Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвий / Абулҳасан Алӣ ибни Зайди Байҳақӣ. - Техрон, 1317. - 385 с. [бо забони арабӣ].
3. Ал-Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибн Зайд. Маориҷ Нахҷ-ул-балоға. Таҳқиқ Асъад ат-Таййиб / Абулҳасан Алӣ ибн Зайд ал-Байҳақӣ. - Кум: ат-табъат-ул-уло, 1380 / 2002, адад-ул-аҷзоъ - 2. - 1005 с. [бо забони арабӣ].
4. Ал-Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибн Зайд. Таъриҳ ҳукамои-л-ислом. Таҳқиқ Муҳаммад Қурдалӣ / Абулҳасан Алӣ ибн Зайд ал-Байҳақӣ. - Димашқ, 1365 / 1946. – 220 с. [бо забони арабӣ].
5. Ал-Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибн Зайд. Лубоб-ул-ансоб ва-л-алқоб ва-л-аъқоб. Таҳқиқ Маҳдӣ ар-Раҷоӣ / Абулҳасан Алӣ ибн Зайд ал-Байҳақӣ. - Кум: ал-Матбаъат Ситора, ат-табъат-ус-сония, 1428 / 2007, адад-ул-аҷзо 2. - 828 с.
6. Ал-Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибн Зайд. Ғуар-ул-амсол ва дуар-ул-ақвол / Абулҳасан Алӣ ибн Зайд ал-Байҳақӣ. – Техрон, 1984 [бо забони арабӣ].
7. Ибн ал-Асиր, Иzzуддин Абулқарам. Ал-Комил фи-т-таъриҳ. Роҷааҳу ва Саҳҳаҳаҳу Муҳаммад Юсуф ад-Даққоқ / Иzzуддин Абулҳасан ибн Абулқарам ибн ал-Асири. - Байрут-Лубонон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ур-робиа, 1424/2003, адад-ул-аҷзоъ - 11, ал-ҷузъ 8. - 532 с., ал-ҷузъ 9. - 504 с., ал-ҷузъ 10. - 519 с. [бо забони арабӣ].
8. Ибн Бобвайҳ, Мунтачибуддин Абулҳасан Алӣ ар-Роҳӣ. Фиҳрист асмоъ уламои-ш-шиъа ва мусаннафотиҳим. Таҳқиқ Азизуддин ат-Таботабоӣ. Кум: Матбаъат ал-Ҳайём 1404 ҳ.қ. – 308 с. [бо забони арабӣ].
9. Ибн ал-Фуватӣ, Камолуддин. Мачмाъ-ул-одоб фӣ муъчами-л-алқоб, таҳқиқ Муҳаммад ал-Қозим / Камолуддин ибн ал-Фуватӣ. - Техрон: Интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1374, адад-ул-аҷзоъ - 6, ал-ҷузъ 3. – 520 с. [бо забони арабӣ].
10. Ал-Исфаҳонӣ, Имодуддин ал-Қотиб. Китоб Таъриҳ давла Ол Салҷуқ. Ихтисор ал-Фатҳ ибни Алӣ ибн Муҳаммад ал-Бундорӣ ал-Исфаҳонӣ. Ширкат табъи-л-кутуби-л-арабия / Имодуддин ал-Қотиб ал-Исфаҳонӣ. - Миср: Матбаъат-ул-мавсуют, 1318/1900. – 292 с. [бо забони арабӣ].
11. Маръашӣ, Маҳмуди Наҷағӣ. Наводир-ул-маҳтутоти-л-арабия мин ал-қарни-с-солис ила-л-қарни-с-садис ал-ҳиҷрӣ / Аҳ-Наҷағӣ Ал-Маръашӣ. – Димашқ, 1323 / 2002.- 176 с.
12. Раҷабова М.Т. Тазкираи “Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср”-и Имодуддини Исфаҳонӣ ва аҳамияти адабии он // М.Т. Раҷабова/. Монография. - Душанбе, 2021. – 200 с.
13. Ас-Самъонӣ, Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ. Ал-Ансоб. Ҳакқақа нусусаҳу ва ҷаллақа алайҳи аш-Шайҳ Абдурраҳмон ибн Яҳӯ ал-Маъламӣ ал-Ямонӣ / Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ ас-Самъонӣ. - Ал-Қоҳира, ат-табъат-ус-сония, 1400/1980, адад-ул-аҷзоъ - 12, ал-ҷузъ 1. – 422 с. [бо забони арабӣ].
14. Ас-Самъонӣ, Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ. Ат-таҳбир фи-л-Муъзам ал-қабир. Таҳқиқ Мунира Ноҷӣ Солим / Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ ас-Самъонӣ. - Бағдод: Риосат дивон-ул-авқоғ, ат-табъат-ул-уло, 1975, адад-ул-аҷзоъ 2, ал-ҷузъ 1. - 656; ал-ҷузъ 2. – 658 с. [бо забони арабӣ].

15. Ас-Самъонӣ, Абусаъд Абдулкарим ибн Мухаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ. Ал-мунтахаб мин Мӯъчам шуюҳ. Тахқиқ Муваффақ ибн Абдуллоҳ ибн Абдулқодир / Абусаъд Абдулкарим ибн Мухаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ ас-Самъонӣ. - ар-Риҷӯ: Дор-ул-олами-л-кутуб, ат-табъат-ул-уло, 1417 / 1996. – 2748 с. [бо забони арабӣ].
16. Хавоғӣ, Фасех. Муқаддима, тасҳех ва таҳқиқи Сайид Муҳсин Ноҷи Насрободӣ / Фасех Хавоғӣ. - Техрон: интишороти Асотир, 1386, адади аҷзоръ -2., ҷузъи 1-545 с.; ҷузъи 2-532 с. [бо забони форсӣ].
17. Ал-Ҳамавӣ, Шиҳобуддин Абиабдиллоҳ Ёқут. Мӯъчам-ул-удабо – Иршод-ул-ариб фӣ маърифати-л-адиб. Тахқиқ Эҳсон Аббос / Шиҳобуддин Абиабдиллоҳ Ёқут ал-Ҳамавӣ. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Ғарби-л-исломӣ, ат-табъат-ул-уло, 1414/1993, адад-ул-аҷзоръ - 7. – 3541 с. [бо забони арабӣ].
18. Ал-Ҳамавӣ, Шиҳобуддин Абиабдиллоҳ Ёқут. Мӯъчам-ул-булдон / Шиҳобуддин Абиабдиллоҳ Ёқут ал-Ҳамавӣ. - Байрут-Лубнон: Дор Содир, 1398 / 1977, адад-ул-муҷалладот - 5, ал-муҷаллад 1. – 540 с. [бо забони арабӣ].
19. Ал-Ҷузҷонӣ, Абуамр Минҳочиддин Усмон ибни Сироҷиддин. Табакоти Носирӣ / Абуамр Минҳочиддин Усмон ибни Сироҷиддин Ал-Ҷузҷонӣ. – Кобул, 1374 / 1955, адади муҷалладот - 2, ҷилди 1. – 523 с. [бо забони арабӣ].

БОЗТОБИ НАМОЯНДАГОНИ ҲАВЗАХОИ ИЛМИЮ АДАБИИ ЗАМОН ДАР ОСОРИ АБУЛҲАСАНИ БАЙҲАҚИ

Дар мақола масъалаи инъикоси намояндагони ҳавзахои илмию адабии замон дар осори Абулҳасани Байҳакӣ баррасӣ шудааст. Ҷиҳати ҳаллу фасли мавзӯъ нахуст осори худи Байҳакӣ ҳамчун масдари мухимми зиндагию фаъолияти ў ва ҳамзамон ба ҳайси таҷассумкунандай вазъи илмию адабии замон ва аҳли илму адаб истифода шудаанд. Дар робита ба ин, маъҳазҳои таърихио адабии боъзтимоди асримиёнагии арабӣ, ки барои муайян кардани ҳамкориҳои Байҳакӣ бо ҳамасронаш аз аҳаммияти қалон барҳурдор мебошанд, мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтаанд. Дар мақола таъқид гардидааст, ки Абулҳасани Байҳакӣ тавассути истеъодди нотакрор ва мероси илмию адабии арзишманди ҳуд дар таҳаввули фарҳангӣ тамаддуни форсӣ-тоҷикий ва арабӣ нақши мондагоре гузоштааст. Аз маълумоти дар осори муҳталифи ҳуд ба қайд овардаи Байҳакӣ аён мегардад, ки ў бо ҳавзахои илмию адабии давр ва намояндагони онҳо равобити қавӣ дошта. Дар пайвастагӣ ба ин, ў дар асаҷрои хеш фикру ақидаи ҳудро перомуни шаҳсиятҳои маъруфи замон ва аҳли илму адаб таҷассум намудааст.

Калидвозжаҳо: Байҳакӣ, Фундур, Ҳафоҷӣ, Исфароин, Ҳирот, Шористон, Ҳоразм.

ОТОБРАЖЕНИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ НАУЧНЫХ И ЛИТЕРАТУРНЫХ КРУГОВ ЭПОХИ В ТРУДАХ АБУЛҲАСАНА БАЙҲАКИ

В данной статье рассматривается вопрос об отражении представителей научных и литературных кругов эпохи в трудах Абулхасана Байхаки. С целью решения данного вопроса, в первую очередь, использованы труды самого Байхаки как важные источники его жизни и деятельности, которые одновременно отражают научно-литературное положение эпохи и деятельность представителей науки и литературы. В связи с этим были употреблены достоверные средневековые исторические и литературные источники, которые имеют большое значение для определения содружества Байхаки со своими современниками в различных периодах его жизни. В статье утверждается, что Абулхасан Байхаки своим выдающимся талантом и значительным творчеством внес существенную лепту в развитие персидско-таджикской и арабской культуры и цивилизации. Из сведений Байхаки, приведённых в своих различных произведениях, становится очевидным, что у него были тесные связи с научными и литературными кругами и их представителями. Соответственно в своих трудах он высказывал свою точку зрения относительно знаменитых личностей и деятелей науки и литературы своего времени.

Ключевые слова: Байхаки, Ҳафоджи, Фундур, Исфараин, Герат, Шаристан, Ҳарезм.

REFLECTION OF THE REPRESENTATIVES OF SCIENTIFIC AND LITERARY CIRCLES OF THE TIME IN THE WORKS OF ABULHASAN BAYHAQI

In this article the issue of reflection of the representatives of scientific and literary circles of the time in the works of Abulhasan Bayhaqi is considered. In order to address this issue, Bayhaqi's works were first used as an important source of his life and work, as well as as a reflection of the scientific and literary situation of the time and the people of science and literature. In this regard, reliable historical and literary sources of the Middle Ages have been used, which are of great importance for the identification of Bayhaqi's cooperation with his contemporaries. The article emphasizes that Abulhasan Bayhaqi, through his unique talent and valuable scientific and literary heritage, has played a lasting role in the evolution of Persian-Tajik and Arabic culture and civilization. From the information recorded by Bayhaqi in his various works, it is clear that he had strong ties with the scientific and literary circles of the period and their representatives. In connection with this, in his works he embodied his ideas about the famous personalities of the time and the people of science and literature.

Key words: Bayhaqi, Fundur, Hafoji, Isfarain, Herat, Shoriston, Khorezm.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қаландаров Маъруф Абдуллоевиҷ* - Доњишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант Ph.D кафедраи филологияи араб. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ 17. E-mail: qalandarov91@internet.ru. Тел.: (+992) 988-53-66-61

Сведения об авторе: *Қаландаров Маъруф Абдуллаевиҷ* - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры арабской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17. E-mail: qalandarov91@internet.ru. Тел.: (+992) 988-53-66-61

Information about the author: *Kalandarov Maruf Abdulloevich* – Tajik National University, doctoral candidate of PhD of Department of Arabic Philology. Address: 734025, Republic Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: qalandarov91@internet.ru. Phone: (+992) 988-53-66-61

Каримова Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мавриди насри мусирини тоҷик сӯхбат карданӣ шавем, онро бидуни назардошти насри мустанад ва анвои жанрии он ба таҳқиқ гирифтанд ғайриимкон аст. Зоро ҳар кадом аз адабиёти нав ва алалхусус насри бадеии он дар оғози пайдоиши худ, аввалтар аз ҳама, дар шаклҳои насри мустанад арзи вучуд менамояд. Азбаски насри мустанад як ҷузъи адабиёти бадеист, ҳамеша дар хизмати мардум аст, чун дарки бошууронаи ҳаёт маърифати эстетикии онро низ маҳфуз медорад. Адабиёти мустанад таҷрибаи зиндагиро бо сухан таҷассум дода, тавассути воситаҳои таъсиррасонӣ фаъолияти инсонро метезонад, бовариву эътиқоди ӯро ба зиндагии воқеӣ зиёд мекунад.

Насри мустанади мусир дар ҷойи ҳолӣ ба вучуд наомада, балки он дорои анъанаҳои боест, ки дар гузашта бо ифодаҳои илмии мақола, мактуб, воқеънома, сафарнома, аҳбор, солнома, тазкира, таъриҳнома, асарҳои тарҷумаҳоӣ ва ғайра шинохта шудаанд. Насри мустанад дар шароити феълӣ сареътар гашта, ҳосияти фаврият ва омилҳои таъсиррасонии он ба афкори ҷомеа дар шаклҳои нав зуҳур намудааст. Агар дар асрҳои гузашта сафарномаву таъриҳномаҳо дар шаклан дигар гаштани тафаккур нақш дошта бошанд, имрӯз ин соҳа бо қолаби маълумотиву иттилоотии худ бештар оҳанг касб менамояд. Дар ин раванд дар баробари ҷаҳонбиниву маърифати муаллифон сатҳи оғаҳӣ аз воқеот моҳияти амиқтар пайдо карда истодааст. Паҳлӯҳои муҳимми ин соҳаи эҷод, ки санаднокиву воқеияти баён аст, дар равандҳои гуногун бақои худро нигоҳ медорад.

Насри мустанади мусирини тоҷик ҳанӯз рӯзҳои аввали пайдоиши матбуоти даврӣ чун воситаи муҳимми таъсиррасонии идеявию сиёсии омма дар ташвиқи вазифаҳои пешгузоштаи ҷомеа ва давлат хизмат мекард ва ҳам мувофиқи тақозои давру замон жанру намудҳои худро ганӣ гардонд. Тамоми рӯйдоду ҳаводиси солҳои гуногун дар меҳвари навъҳои шинохтаи он – ёддошт, насри ҳуҷҷатӣ, очерку мақолаҳои иҷтимоӣ, фелетон, памфлет ва очеркҳои сафарӣ қарор гирифтааст.

Нишондоди муҳаққиқон дар мавриди воситаи муҳимми таъсиррасон ба ҳисоб рафтани адабиёти мустанад бозгӯи он аст, ки ин соҳа ба таври пайваста моҳияти иҷтимоӣ ва идеологии худро дар ҳама замонҳо баланд нигоҳ медорад. Үнсурҳои сифатии насри мустанад шаклан дигар гардида, ҷавҳари азалии он боқӣ мемонад. Ин масъала дорои моҳияти баланди таъриҳӣ аст ва давра ба давра дар шаклу қолабҳои гуногун мавҷудияти худро ба роҳ мегузорад. Агар дар гузашта ҳастии насри мустанадро дар фаъолияти воизону қаландарон медида бошанд, дар инкишофи минбаъдаи он китоб, рӯзнома, маҷалла, радио, телевизион ва ахиран шаклҳои дигари васоити электронии аҳбори омма мусоидат кардаанд.

Дар шинохти насри мустанад муҳаққиқони зиёди ҳориҷиву ватанӣ қӯшиш ба ҳарҷ дода, андешаҳояшонро доир ба умумияту вижагиҳои ин соҳа иброз намуда, асарҳои ҷудоноаро таълиф намудаанд. Ба андешаи муаллифони китоби “Муаммои назарияи публистика”, насри мустанад ба маънои як навъи эҷод буда, ҳуди эҷодиётро дар назар дорад, ки ба он эҷоди илмӣ ва бадей шинохта мешавад. “Мавзуи баҳси он (насри мустанад – К.Ҳ.) ба руҳдодҳои доди замон бо мақсади фаро ҳондану муаммоҳои воқеияти мусир ва иҷрои воқеаҳои васоити аҳбори омма, ҳаллу фасли масоили умда ва муайян кардани мавқеи иҷтимоии муаллиф, ба огоҳии аҳбор аз воқеаҳои ҳаёти сиёсати иҷтимоӣ нигаронида шудааст” [11, с.26].

Муаллифи осори мустанад зимни гузориши масъала ва таҳлили ҳамаҷонибаи рӯйдоду далелҳо ҳонандаро ба ҷараёни воқеаҳо қашида, чун фарди иҷтимоӣ ӯро ба андеша кардан водор мекунад ва бо ҳамин дар фароҳам овардани афкори умум саҳми бориз мегузорад. Нуқтаи дигар низ мавриди таъқид аст, ки пешниҳоди воқеият дар меҳвари як ҳадафи маҳдуд вазифаи асосиву ягонаи муаллиф ба ҳисоб намеравад. Дар ҳошияни ин воқеият фикре вучуд дошта метавонад, ки он қудрати дар ин ва ё он мавқеъ қарор додани ҳонандаро соҳиб аст. Маҳз фикр аст, ки ҳонанда ба ҷараёни воқеаҳо ҷалб карда мешавад.

Чавхари насри мустанад низ фикр аст, фикре, ки ба ин ё он воқеа ва ё масъала иртибот дорад. Чунин фикр дар ҳар давру замон вучуд дорад ва вобаста ба воқеаву рўйдод ва гояи давру замон тобишу таровати хос пайдо мекунад. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки осори мустанад дар ҳар гуна чомеа новобаста ба хусусияту таъиноти он аз ҳастии худ дарак медиҳад.

Ба воситай осори мустанад хонанда дар бораи дирӯзу имрӯз ва фардои чамъият ва бинокорони он маълумоти муфассал мегирад, гузаштаро таҳлил мекунад, чизи кухнаро рад ва ҳар чизи наву пешқадамро тақвият менамояд. Насри мустанад дар рафти инкишофи худ таърихномаи замонро ба амал меорад, музafferияту нокомихои ҳалқро таҳлил карда, сабақи таърихӣ, иҷтимоӣ ва ҳаётӣ меомӯзад.

Баҳс дар атрофи мағҳуми насри мустанад, ба андешаи муаллифи китоби “Хосияти адабиёт” А. Саъдуллоев, ҳеч гоҳ охир надоштааст. “Мунаққидон, муҳаққиқон, донишмандони соҳоти улуми маънавия, адабону журналистон, роҳбарони ташкилотҳои эҷодӣ, ҳар гоҳ ки қаробати худро ба фаъолияти эҷодкорон таъқид карданӣ шаванд ё аз даҳолати фаъолонаи эҷодкорон ба ҳаёт сухан ронданӣ шаванд, фаҳмида ё нафаҳмида “даҳолати публитсистӣ” ё “фаъолияти публитсистиро пурзӯр бояд кард” гӯён узви чомеа будани санъаткоронро хушдор медиҳанд” [10, с.15].

Дар боби шинохти осори мустанад ҳамчун як василаи хуби амиқрафти нависанда ба муаммоҳои ҳаёт, инъикоси воқеияти рӯзмарра дар нақли нависанда, бозтоби авзои замон дар заминаи тасвири воқеии рӯйдодҳои зиндагӣ китобҳои академик М. Шакурӣ “Паҳлӯҳои таҳқиқи бадеӣ”, “Мактаби одамият”, “Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи XX” ва ғайра хизмати босазоero ба ҷо овардаанд. Муҳаққиқ осори М. Шолоҳов, Н. Тихонов, Л. Леонов, Ю. Бондарев, Ч. Айтматов ва дигаронро таҳлил намуда, ҳамзамон бурду боҳти адабони тоҷикро дар тасвири воқеъбинонаи ҳаёт нишон медиҳад. Дар омӯзиш ва таҳқиқи насри мустанад саҳми мунаққидон Ҷ. Бақозода ва Н. Набиев низ кам нест. Гарчи онҳо бештар ба фардияти эҷодии нависандагон ва насри андеша эътибори бештар медиҳанд, аз таҳқиқи насри мустанади адабон низ сарфи назар накардаанд. Аз ҷумла, А. Набиев баъди таҳлили осори бадеии Ф. Муҳаммадиев (“Раиси нав”, “Як рӯз”, “Фаттоҳ ва Музaffer”) ба натиҷае меояд, ки дар ин гуна асарҳо масъалаҳои муҳимми аҳлоқӣ, даҳолати фаврӣ, юмори нозуқ ва таҳлили ҷиддии характер бо ҷамъбастҳои бадеӣ ба мушоҳида мерасанд.

Дар ҳақиқат, предмети тасвири насри мустанад ниҳоят васеъ мебошад ва мавзӯъҳои он ба тамоми ҳодисаҳои олами моддӣ ва маънавӣ иртибот мегирад. Фоянокӣ, устувории мавқеъ, мувоғиқат ба руҳи замон, часорати андешаронӣ аз талаботи асосии он ба шумор меравад. Ин ҳолат насри мустанадро водор мекунад, ки ба адабиёти бадеӣ ва илмӣ ворид гардида, ба онҳо ҷанбаи публитсистӣ дидад. Адабиёти мустанад ҳамчун илму соҳаи муайян дар асоси илмҳои гуногуну зиёд ба вучуд омадааст ва ба ин минвол бо омма ба таври фароҳ наздик шудан меҳоҳад. Яъне, дар насри мустанад хусусияти илмҳои дигар такор мешаванд.

Ҳам илм ва ҳам санъат, аз ҷумла адабиёти бадеӣ, ба таҳлилу таҳқиқ ва баррасиву тасвири ҳақиқати воқеӣ равона шудаанд. Вале агар илм ҳақиқатро тавассути далелу бурҳон, масъалагузорӣ, муҳокима ва хулосабарорӣ ифода намояд, пас дар санъат ин ҳақиқат ба воситай образ амалий мегардад. Рассом ба воситай рангу мӯқалам, ҳайкалтарош бо теша ва дигар лавозимоти ҳайкалтарошӣ... ва адаб ба воситай сухан ва қалам образ меофаранд, яъне сухани нависанда бояд сухани образнок бошад.

Табиист, ки дар насри мустанад, чун ҷузъи адабиёти бадеӣ, воқеияти иҷтимоӣ тавассути донишу таҷриба, тавонониу маҳорат ва дарроқии эҷодкор, аз як тараф, маърифат мешавад, аз сӯйи дигар, ба образи дуюм мубаддал мегардад. Ба ибораи дигар, воқеияти иҷтимоӣ тақозо менамояд, ки эҷодкор дар ҷараёни таҳлил аз ғановати маънавиёти субъективӣ фаровон истифода барад. Дар ин ҳолат воқеияти мушахҳас, факту рақами муайян дар асар то андозае рангу таровати дигар пайдо намуда, ҷиҳати ҷолибӣ ва таъсирнокии он қавӣ мегардад.

Насри мустанад дорои хусусиятҳои алоҳидае мебошад, ки онро дар намудҳои адабиёти бадеӣ низ дидан мумкин аст. Дар насри мустанад низ дар такя ба маърифату маҳорати адабӣ сухану мароми муаллиф ба назар мерасад. Дар ҳама гуна асар муаллиф ҳамчун мутафаккир ва эҷодкоре ба назар мерасад, ки дар атрофи меҳвари марому ҳадафи муайян ҷарҳ мезанад. Вале дар насри мустанад ин марому ин меҳвар амиқу мушахҳас буда,

муаллиф талоши онро менамояд, ки рухи замонро бештар ташхис намуда, тавассути образхову воқеоти реалии ҳаёт хонандаро зиёда мутаваҷҷеҳ намояд.

Доир ба маҳсусияти образи насири мустанад дар мавриди гуногун В.В. Виноградов, А. Н. Горбунов, Л. И. Колашников, Н. С. Кожурова, Е. Н. Прохоров, Р. Мусулмонкулов, М. Шукров, А. Саъдуллоев, И. Усмонов ва дигарон андеша ронда, образнокиро дар асарҳои мустанад салоҳ диданд. Дар насири мустанад соҳтори хосси образҳо, асосан, барои нисбатан васеъ, муассир ва гуворо инъикос намудани масъалаҳои мухимми рӯз истифода мешавад.

Насири мустанад аз дигар навъҳои адабиёт дар фосилаи тулонӣ қарор надоранд ва ҳар кадом оҳанги алоҳидай зиндагиро тараннум менамоянд: “Классикони барҷастаи адабиёти форсу тоҷик тавассути мавзуъҳои маълум гуманизми олий, идеалҳои инсонӣ ва фалсафаи ҳаёти замони хешро ифода намуда, онро ҳамчун меҳвари ифодакунандай ҳаёти шахсӣ, ҷамъияти, сиёсӣ ва фарҳангӣ дарк мекунанд” [5, с.53]. Аз мазмуни иқтибоси боло бармеояд, ки насири мустанад ба таври парешон дар домани насрӯ назми гузашта мақом дошта, бо арзишу моҳияти иҷтимоӣ ба мағкураҳо ҷой мегирифт. Аз таърихи адабиёти классикии мо садҳо мисол маълум аст, ки адабони алоҳида бо фаъолият дар дарбори ҳокимону амирон тавону таҳаммули ноадолатиҳои маъмуронро надоштанд. Онҳо маддоҳӣ, авсофи бепоя ва таҳрифро дар эҷоди худ роҳ намедоданд. Ҳақиқатро бепарда гуфтан меҳостанд ва ин рафттору муносабати онҳо боис мегашт, ки онҳоро аз доираи дарбор берун созанд.

Ин ҷузъиёт аввалин далели ба воқеият сару кор доштани адабон мебошад, ки онҳо ҳақиқатро таҳриф кардан намехостанд. Осори онҳо дар заминай воқеияти иҷтимоӣ шакл пайдо бунёди онҳо манфиати чомеа муқаддам дониста мешуд.

Маҳсусияти илмии насири мустанад дар заминай осори гузашта ҳамин аст, ки баъд аз садсолаҳо мө аз сабтҳои онҳо ҳаводису воқеоти ҳақиқии рӯзро бо баёни таъриху макону замони мушаххас шинохта мегирем. Чунки дар меҳвари онҳо воқеияту ҳақиқати рӯз ҷо гирифтаанд. Дар ин гуна асарҳо низ образнокии сухан дар сатҳи баланд қарор гирифта метавонад ва дар замоне ки воситаи иртиботӣ вучуд надошт, як андоза ақидаҳои иҷтимоии фаъол барои таҳrik дар шууру афкори иҷтимоӣ танҳо дар домани ҳамин гуна асарҳо ба назар мерасанд. Ин тамоюл дар замони худ баландтарин воситаи дигаргун соҳтани мавқеи омма нисбат ба ҷараёну идеологияҳои мавҷуд ба ҳисоб мерафтад.

Мавриди зикр аст, ки насири мустанад дар таҳаввулоти чомеа ҳамеша такмил ёфтааст. Он бо ин гуна ҳусусият дар низоми сиёсии чомеа нақш ва ҷойгоҳи худро пайдо намуд. Чунончи, дар асрҳои XIX-XX насири мустанад ба таври амиқ вазифаву мавқеи худро дигар намуд. Маҳз дар ин давра насири мустанад ба таври густурда ақидаҳои фаъолу пешқадамро, ки дар дигаргунии чомеа омили бунёдӣ ба ҳисоб мерафтанд, дар худ таҷассум менамуд.

Пӯшида нест, ки давраи нисбатан фаъолу ҷашнраси арзиш ва мақоми баланди насири мустанад асри XIX ба ҳисоб меравад. Аз адабиёти ин давра собит мегардад, ки маҳсусан, публистикаи бадеъ бо пайдо кардани шоҳаҳову самтҳои нав ба нави худ диққати оммаро ба таври фароҳ ҷалб намуда тавонистааст. Дар оғози ин ҷараён асарҳое қарор доштанд, ки ақидаҳои ислоҳотпарваронаро дар худ таҷассум мекарданд. Насири мустанади форсии тоҷикӣ бо ба миён омадани “Наводир-ул-вақо’еъ”-и Аҳмади Дониш поён наёфта, маҳз ҳамин асар барои пайдоишу тақомули баъдии насири мустанади тоҷик чун заминай асосӣ ҳидмат кардааст. Доир ба ин масъала М. Муродов чунин ибрози назар дорад: “Мавҷудияти рухи иҷтимоӣ дар осори намояндагони адабиёти классикии тоҷику форс ва ба публистика гаравидани адабони мусоир нишони он аст, ки дар ҳар давру замон даҳолат ба воқеаҳои мухимми рӯз ва маърифати иҷтимоии онҳо барои равшанфирон маҳаки асосӣ ба ҳисоб мераftааст” [3, с.3].

Фаъолтарин адабон дар арсаҳои муборизаву даъватҳо пайдо мегаштанд, ки мақсади онҳо ба хонанда нишон додани авзои рӯз ва ҳақиқатҳои комили онро фарогиранда ба шумор мерафтанд. Маҳсусан, саёҳатномаҳову сафарномаҳое, ки дар пояи мушоҳидаҳову қиёсҳо ва бардошту хулосаҳо бунёд мегаштанд, фазои афкору тасаввуру шуури чомеаро ранг мебахшиданд.

Насири мустанади тоҷик аз ҷанд давраи бузурги таърихӣ иборат мебошад: “...оҳанги публистики осори адабии классикии тоҷик, ки аз “Авесто” то “Шоҳнома” ва “Калила ва Димна”-и Рӯдакӣ то ашъори Ҳайрат мавҷуд буд, ҳамеша ҳамчун қисмати таркибии адабиёти бадеъ бокӣ монд...” [8, с.42].

Дар давраи нав ми насли мустанади навинро мушоҳида мекунем, ки бо хусусиятҳои ба худ хос ҳамқадами замон мебошанд. Дар саргаҳи насли мустанади навин устод С. Айнӣ қарор дорад. Дар рушду такомули насли мустанади мусоири тоҷик саҳми дигар адібон низ назаррас аст. Дар ин ҷода, оғаридаҳои адібон ба монанди А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, А. Дехотӣ, П. Толис, А. Шукӯҳӣ, Ф. Муҳаммадиев, Б. Раҳимзода, С. Ғаниӣ, А. Самад, Ф. Мирзо, Ӯ. Қӯҳзод ва дигарон мақоми хос доранд. Зеро онҳо ба воситай асарҳояшон одамонро ба дарки воқеаву ҳодисаҳои муҳимтарини олами моддию маънавӣ давват намудаанд. Метавон гуфт, ки ин адібон тавонистаанд, ки бо сабку услуги хос насли мустанади навини тоҷикро такмил диханд. Бо вучуди фармоишӣ ва як навъ маҳдудияти қолабҳо адабиёти мустанад инкишоф ёфт ва тавонист, ки фарогирандаи оҳанги рӯз гардад.

Насли мустанад ҳамқадами замон буда, ҷараёни зиндагии воқеии иҷтимоиро бо бурду боҳт, шодиу суур, ғаму андуҳ инъикосу тасвир мекунад. Адабиёти мустанад, аз як тараф, ифодагари руҳияи давру замони муайян бошад, аз ҷониби дигар, ба набзи иҷтимоӣ ва талаби сиёсии он саҳт алоқаманд аст. Ба ин маънӣ, мавзуи баҳси насли мустанадро пешакӣ наметавон муайян кард. Раванди зиндагӣ, пешомадҳои ҳаёт, набзи ҷомеа худ ғояи тавлиди насли мустанадро ба миён меорад ва қарору дастуроти расмӣ ба он руҳу равони тоза мебахшад.

Ташаккули насли мустанади мусоири тоҷик, аслан, аз рӯйи чунин меъёр ба шакл даромада, ҷараён мегирад. Дар давраҳои гуногуни инкишофи матбуот рӯзноманигороду публистиқон, баҳусус, адібон қӯшиш намуданд, ки самти фаъолияти ҳудро мувоғики талаби замон ба роҳ монда, дар инъикос ва баррасии масоили мубрами рӯз, дарёғти роҳҳои ҳалли онҳо ва ба ин минвол баланд бардоштани сатҳи маърифати ҷомеа ва рушди қишвар саҳм гузоранд. Агар барои саромадони насли мустанади мусоир масъалаҳои мисли таҳаввули иҷтимоии ҷомеа, беҳбудии мактабу маориф ва ба илму маърифат ҷалб намудани мардум нисбатан муҳим бошад, барои адібону публистиқони насли ҷавон соҳтмони иншоотҳои азим, ҷалби мардум ба корҳои иҷтимоӣ, ташкили колхозу совхозҳо, музafferиятҳои истиқлоли тоҷик, ваҳдату дастовардҳои миллии ҷомеа аз масъалаҳои асосӣ ба ҳисоб мераftааст. Барои адібон тасвири инсони кору пайкор, фотеҳони замин, бинокорони гулдаст ва диловарони истеҳсолот нисбатан муҳимтар будааст. Ҷиҳати умумии насли мустанади наслҳои баъдӣ он аст, ки дар асарҳои аксари намояндагони он қонуниятҳои анъанавии эҷоди публистиқ, монанди ба назар гирифтани муҳиммияти мавзӯъ, аҳамияти иҷтимоӣ доштани он, ба дарди ҷомеа асар кардан, манфиатҳои умумиинсонӣ ва миллиро ба инобат гирифтан, ба завқи хонанда мувоғикат кардан, мушоҳида мешавад.

Ба андешаи муҳаққиқ М. Муродов осори мустанади равшанфирон, ки дар давраҳои гуногуни инкишофи адабиёти тоҷик эҷод ва нашр шудаанд, ҳам маҳсусияти умда ва ҳам хосса доранд. Ҳусусияти умда дар он аст, ки дар ҳамаи онҳо таъсири ғояи замон, аҳдофи иҷтимоии насли мустанад бартарӣ дорад, аммо бо вучуди ин, дар чунин осор фарқи зиёдеро метавон ошкор намуд. Интиҳоби мавзӯъ, жанр, муносибат ба он, тарзи андешаронӣ, нишон додани роҳу усуљҳои ҳалли қазияҳо ва амсоли ин аз авомили фарқсозии насли мустанади давру замони гуногун ба ҳисоб меравад.

Умуман, насли мустанади имрӯзai тоҷик ҳарчанд дар заминаи анъанаи насли мустанади гузашта инкишоф мейбад, он аз навгониҳои эҷодӣ ва жанрӣ бебаҳра нест. Дар тавлид ва шаклгирӣ ҳусусиятҳои тоза, аз як тараф, муҳити демократиқунонии ҷомеа таъсири расонад, аз ҷониби дигар, қобилияту маҳорат, масъулиятҳоҳиву масъулиятшиноӣ ва маърифати иҷтимоиву касбии адібони алоҳида мусоидат мекунад.

Ҳусусан, дар замони соҳибиқиқолии Тоҷикистон, дар шароите ки ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҷаҳонишавӣ рӯ овардааст, адабиёти мустанад аҳамияти боз ҳам бештаре касб мекунад, зеро он “дар шарҳи сиёсии воқеаҳои баамоянда, хулосабарориҳо доир ба масъалаҳои ниҳоят муҳимми ҳаёти ҳалқ, тарғиби идеяву идеалҳои ҷамъиятиӣ, иҷтимоӣ ва ғайра хизмати босазоero ба ҷо меорад” [10, с.6].

Кувваи бузурги адабиёти мустанадро дар самти эҳёgarӣ, бедории фикрӣ, ҳудшиносӣ, зебопарастӣ, меҳнатдӯстӣ, бунёдкориву созандагӣ, тарғиби аҳлоқи ҳамида, хислатҳои неки инсонӣ ва дар баробари ин, танқиду мазаммати амалҳои номатлуби ашхоси алоҳида, маҳкуми ақидаҳои зиддииҷтимоӣ ва амсоли ин дар давраҳои гуногуни инкишофи матбуоти даврӣ, баҳусус айёми бозсозиву замони истиқлоли давлатии қишварамон баръало

мушоҳида мекунем. Мавзуи насли мустанад воқеияти давру замони муайян – натиҷаи муносибат ва фаъолияти инсон аст, ки дирӯз буд, имрӯз ҳам ҳаст ва фардо низ пойдор ҳоҳад монд.

Чуноне ки гуфтем, нависанда ҳамқадами замон буда, рӯйдодҳои замонашро бо тамоми бурду бохташ ба риштаи таҳлил мекашад. Дар ин мавриди метавон таъкид намуд, ки имрӯзҳо ҳар гуна асаре, ки аз авзои замон, вазъи иҷтимоъ ва маънавиёти мушаххаси мусирон сӯҳбат намояд, онро ба хотири замонӣ будану оҳанги публицистӣ доштанаш, ба гурӯҳи намунаҳои насли мустанад доҳил менамоянд. Муҳим он аст, ки насли мустанад бо замон якҷоя қадам мениҳад ва он оғаридаест, ки вобаста ба муҳити сиёсиву иҷтимоӣ ва ҷуғрофии фарҳангие, ки муаллифро иҳота кардааст, арзи вучуд намуда, рушду такомул мейбад.

Умуман, дар насли мустанад, тамоми воқеияти зиндагӣ таҷассум ва инъикос мегардад. Яъне, насли мустанад соҳаи эҷодест, ки воқеияти зиндагиро бо ҳама буду бошаш дар шакли марғуб ва хотирмон пешкаши омма мегардонад.

Муқарриз: Кӯчарзода А. – д. и. ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Боровик, Г.И вечный бой / Г.И. Боровик // Литература и современность. Кн. 20. – М., 1983. – 289 с.
2. Кудбиддинов, А. Воқеияти тасвир / А. Кудбиддинов. – Душанбе, 2014. – 141 с.
3. Муродов, М. Аз замон то замон / М. Муродов. – Душанбе: Шуҷоён, 2010. – 248 с.
4. Муродов, М. Аз се шоҳаи як илм / М. Муродов. – Душанбе, 2014. – 229 с.
5. Муллоев, Ш. Жанрого – тематическое своеобразие таджикской публицистики времен Великой Отечественной Войны / Ш. Муллоев. – Душанбе, 2015. – 302 с.
6. Мусулмонқулов, Р. Назарияи ҷинсхо ва жанрҳои адабӣ / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Маориф, 1987. – 88 с.
7. Набавӣ, А. Масъулияти эҷодӣ ва иҷтимоии нависанда / А. Набавӣ // Адабиёт ва санъат. – 2022. – 14 апрел.
8. Нуралиев, А. Журналистикаи советии тоҷик / А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, И. Усмонов, У. Гулмурадов. – Душанбе, 1989. – 173 с.
9. Плеханов, Г.В. Искусства и литература / Г.В. Плеханов. - М.: Госполитиздат, 1948. – 303 с.
10. Саъдуллоев, А. Ҳосияти адабиёт / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адаб, 2000. – 256 с.
11. Солехов, Н. Муаммои назарияи публицистика (Маводи дарсӣ) / Н. Солехов, А. Саъдуллоев. – Душанбе: Дақиқӣ, 2015. – 184 с.
12. Шакурӣ, М. Паҳлуҳои таҳқиқӣ бадӣ / М. Шакурӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 271 с.
13. Шакурӣ, М. Мактаби одамият / М. Шакурӣ. – Душанбе: Адаб, 1991. – 268 с.
14. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи 20 / М. Шакурӣ. – Душанбе, 2006. – 456 с.
15. Шукров, М. Қаҳрамони ҳаёт – қаҳрамони адабиёт / М. Шукров // Садои Шарқ. – 1973. – №6. – С.129-141.

ТАҶАССУМИ РАВАНДИ ВОҚЕИИ ҲАЁТ ДАР НАСРИ МУСТАНАД

Дар мақола масъалаи воқеияти иҷтимоӣ дар насли мустанад мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Бояд гуфт, ки ҳақиқатбайдӣ ва баррасии воқеият дар ҳама давраҳо ҷомеаро мутаваҷҷеҳ менамуд. Дар шароити феълии ҷаҳони мутамаддин ин раванд боз ҳам суръат мегирад. Насри мустанад ҳамчун навъи адабиёт дар ҳама давру замон, пеш аз ҳама, инъикосгари набзи рӯз аст, ки бо тақозои муҳити иҷтимоӣ ва руҳияи ҷомеа ба вучуд омадааст. Аз ин рӯ, ин соҳаи эҷод дар таҷассуми паҳлуҳои гуногуни ҳаётӣ иҷтимоӣ нақши муҳим дорад. Насри мустанад ҳамқадами замон буда, ҷараёни зиндагии воқеии иҷтимоиро бо буду бош, бурду боҳт, шодию сурур, ғаму андух инъикосу тасвир мекунад. Адабиёти мустанад, аз як тараф, ифодагари руҳияи давру замони муайян бошад, аз ҷониби дигар, ба набзи иҷтимоӣ ва талаби сиёсии он саҳт алоқаманд аст. Ба ин маънӣ, мавзуи баҳси насли мустанадро пешакӣ наметавон муайян кард. Раванди зиндагӣ, пешомадҳои ҳаёт, набзи ҷомеа худ ғояи тавлиди насли мустанадро ба миён меорад ва қарору дастуроти расмӣ ба он руҳу равони тоза мебахшад. Мавзуи насли мустанад воқеияти давру замони муайян – натиҷаи муносибат ва фаъолияти инсон аст, ки дирӯз буд, имрӯз ҳам ҳаст ва фардо низ пойдор ҳоҳад монд. Дар насли мустанад, тамоми воқеияти зиндагӣ таҷассум ва инъикос мегардад. Яъне, насли мустанад соҳаи эҷодест, ки воқеияти зиндагиро бо ҳама буду бошаш дар шакли марғуб ва хотирмон пешкаши омма мегардонад.

Калидвожаҳо: адабиёт, насли мустанад, адабиёти бадӣ, жанр, воқеияти иҷтимоӣ, образ, ҷанбаи воқеӣ, раванди зиндагӣ, муҳаққиқ, адиб, ҳодисаҳои воқеӣ, очерк, мақола, воситаи таъсиррасон, навғониҳои эҷод.

РЕАЛИЗАЦИЯ РЕАЛЬНОГО ЖИЗНЕННОГО ПРОЦЕССА В ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ ПРОЗЕ

В статье рассматривается проблема социальной реальности в документальной прозе. Надо сказать, что правдивость и учет действительности привлекали внимание общества во все периоды. В нынешних условиях цивилизованного мира этот процесс еще больше ускорится. Документальная проза как вид литературы во все времена, прежде всего, является отражением пульса дня, который создавался запросами социальной среды и духом общества и играет важную роль в воплощении различных сторон общественной жизни. Документальная проза идет в ногу со временем и отражает реальную общественную жизнь со взлетами и падениями, победами и потерями, радостями и горестями. Документальная литература, с одной стороны, выражает дух определенной эпохи и времени, с другой стороны, тесно связана с общественным пульсом и его

политическими требованиями. В этом смысле тема обсуждения документальной прозы не может быть определена заранее. Процесс жизни, перспективы жизни, пульс самого общества подталкивают к мысли о производстве документальной прозы, а официальные решения и указания придают ей свежий дух. Предметом документальной прозы является реальность определенной эпохи и времени - результат человеческого поведения и деятельности, что было вчера, есть сегодня и останется завтра. В документальной прозе воплощается и отражается вся реальность жизни. Иными словами, документальная проза – это область творчества, представляющая реальность жизни со всеми ее элементами в яркой и запоминающейся форме.

Ключевые слова: литература, документальная проза, художественная литература, жанр, социальная реальность, образ, реальный аспект, жизненный процесс, исследователь, писатель, реальные события, эссе, статья, средство воздействия, творческие новинки.

IMPLEMENTATION OF A REAL LIFE PROCESS IN DOCUMENTARY PROSE

The article deals with the problem of social reality in documentary prose. I must say that truthfulness and accounting for reality attracted the attention of society in all periods. In the current conditions of the civilized world, this process will accelerate even more. Documentary prose as a kind of literature at all times, first of all, is a reflection of the pulse of the day, which was created by the demands of the social environment and the spirit of society. Therefore, this creative field plays an important role in the embodiment of various aspects of social life. Documentary prose keeps pace with the times and reflects and describes real social life with ups and downs, victories and losses, joys and sorrows, sorrows and sorrows. Documentary literature, on the one hand, expresses the spirit of a certain era and time, on the other hand, is closely connected with the public pulse and its political demands. In this sense, the topic of non-fiction discussion cannot be determined in advance. The process of life, the prospects of life, the pulse of the society itself push to the idea of producing non-fiction, and official decisions and instructions give it a fresh spirit. The subject of documentary prose is the reality of a certain era and time - the result of human behavior and activity, what was yesterday, is today and will remain tomorrow. The whole reality of life is embodied and reflected in documentary prose. In other words, documentary prose is an area of creativity that represents the reality of life with all its elements in a vivid and memorable way.

Key words: literature, non-fiction, fiction, genre, social reality, image, real aspect, life process, researcher, writer, real events, essay, article, means of influence, creative novelties.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримова Хилола* - Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант Ph.D-и кафедраи назарияи ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумхурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 906-55-56-63

Сведение об авторе: *Каримова Хилола* - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе. пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 906-55-56-63

Information about the author: *Karimova Hilola* - Tajik National University, doctorant Ph.D of department of the theory of the latest Persian-Tajik literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Тел.: (+992) 906-55-56-63

Шоева Н.

Таджикский технический университет имени М.С. Осими

По специфике описания женских образов таджикские повести конца ХХ века можно разделить на две части, одна из которых является **приключенческой повестью**, а другая – **любовной повестью**. Первый вид повести носит более социальный характер и выражает чувство борьбы человека за выживание, за жизненное обеспечение. Источником второго вида повестей служит, конечно, в большинстве случаев половое влечение и стремление к достижению цели, побуждающим фактором которого является инстинкт продолжения рода. В обоих случаях налицо заинтересованность таджикских писателей женской судьбой. Независимо от влияния идеологической крепости авторы таких повестей сумели изобразить историю, что подвластно далеко не всем литераторам (особенно историографам советского периода, когда человеческие драмы, возникшие в результате действия маховика идеологии, были под запретом), реалистично описали внутренний и внешний облик таджикской женщины, которая подчас была игрушкой в руках времени и находящихся у штурвала людей.

В этом контексте мы в таджикских повестях встречаем изображение: а) идеальной женщины (со всеми человеческими качествами и тенденциями мышления); б) благочестивой и просвещенной женщины; в) женщины, исполняющей миссию матери; г) женщины в качестве возлюбленной. В этой связи отображение женской темы и места женщины в повести расценивается как вопрос о новом положении женщин и их роли в обществе, столкновении традиционных и новых взглядов в признании женщины с западной цивилизованностью, отображении женской личности в зеркале социальных преобразований эпохи, исторической тематики и указаний на классовое положение женщин, к общей критике и оценке которых мы приступим в данной статье.

Изображение женских образов в литературе с самого начала формирования новейшей таджикской литературы столкнуло писателей с различной действительностью и позициями, что не обошло стороной и тематику женской судьбы. В наследии Айни женские судьбы были заложены в основу жизненной действительности и соответствовали идеологическим требованиям эпохи к его творчеству, и это установило логическую связь с мышлением общества. То есть он передал элементы исторической судьбы таджикской женщины посредством образа Гульбиби, при этом истинность художественной судьбы Гульбиби не вызывала сомнений ни у читателя, ни у идеологической крепости. Однако Джалол Икроми реалистично изобразив судьбу Кутбии из повести «Тирмор», столкнулся с несправедливым отношением. Даже образ Кутбии, которая принадлежала к “старому” сословию, в процессе очернения тридцатых годов стал хорошим предлогом для противников его мастерства. «Тому свидетельством может служить оценка, полученная образом Замиры (во втором издании Кутбии) из повести «Тирмор» в тридцатые годы. Порой нездоровая критика побуждала писателя, чтобы он невольно изменял свои творческие планы» [6, с.112]. Притом что Джалол Икроми с изданием повести «Тирмор» подчинил свой природный талант политическим требованиям времени, все же это не спасло его от «клеветы и наговоров» [6, с.112]. Действительно Икроми в процессе изображения женских судеб повести «Тирмор» не выходил за рамки политических требований литературы той эпохи. Он в этом произведении изобразил и облик «пережитков прошлого времени (Кутбия, Камол, Хикмат), и образцы новых людей - борцов социалистического общества (Саида и Сангин), в целом победу «нового» над «старым»» [1, с.128]. При этом по утверждению критиков, «это произведение привлекало внимание не только по причине изображения классового противостояния, а напротив, совершенствованием писательского таланта Икроми, особенно в изображении характера и нравственности человека и психологических сторон его личности [1, с.128], несмотря на все это, оно встретил шквал недовольства и порицания. Изображение женщин, которые были «чуждыми элементами» (Кутбия) для недалеких критиков стало предметом нападок на писателя. Политизированные критики не приняли во внимание даже

использование одного из основных методов, так называемой новой литературной теории - правдивости в реалистичной повести. Даже фундаментальное положение данного взгляда о том, что «реалистичный литератор всегда устанавливает основу своего выбора, и даже в случае, когда жизненный процесс соответствует мечту, его использование считается особым способом выбора», не защитило Икроми, так как в повести «Зухра» (1940) «понимание любви со стороны Икроми по отношению к той любви, которую воспринимает советский человек, полностью отличается» [1, с.3].

Повесть «Зухра» в новейшей таджикской литературе является первым произведением, созданным на основе жизненной действительности и контрастов личностей повести, в частности личностей женщин. Икроми в изображении женских образов в этой повести в определенной степени добился выявления скрытых противоречий своих героинь. Писатель, изображая сложности и внутренние противоречия женщин, хотел раскрыть смысл и истинное содержание социальных явлений. По этой причине повесть «Зухра» в свое время не была признана. Это произведение в действительности «подводит итог поисков писателя на тему семейных и социальных противоречий, вопросов нравственности и изображения женских судеб в советском обществе. Но, так как взгляд Икроми на вопрос о месте женщины в социалистическом обществе в этой поэме был богаче официальной государственной пропаганды и партийной позиции по данному вопросу, то с обвинением «вредительское произведение» его подвергли жесткой цензуре и изъяли из книжных магазинов» [8, с.132].

Действительность заключается в том, что писатель через изображение человеческой судьбы Зухры абсолютно по-новому подошел к художественному разъяснению вопроса о женской свободе, и на основе этого раскрыл серьезные семейные и социальные противоречия. Он доказал, что осознание вопроса свободы и равноправия женщин в прошлом и в настоящем времени было неодинаково. Правильное осознание данного вопроса связано с жизненными целями каждого человека. Писатель в то время был очень молод (автору повести «Зухра» было тридцать лет), он описанием социального и культурного облика Зухры хотел понять общество, истоки и суть возрастающих конфликтов в семейных взаимоотношениях и оказать содействие их решению. Ему в этом произведении путем раскрытия внутреннего мира личностей и особенностей их психологии удалось показать читателю конкретную суть социальных событий.

Действительность двадцатых и тридцатых годов, и даже более позднего времени была такова, что женщина полностью принадлежала семье. Однако читатель видел её в художественном произведении в ином свете. Старое представление о традиционном отношении мужчин к женщинам, которые можно назвать мужской и женской дружбой (даже если они не муж и жена), прежде всего, было сломлено в произведениях Джалола Икроми, и самым ярким доказательством этому служат образы Сайды и Сангина из повести «Тирмор». Икроми под влиянием взгляда, считавшего семью биологическим элементом, а социум элементом идеологии, изменил свое художественное мышление в признании данного вопроса. Однако писатель, выросший и воспитанный в атмосфере традиционной семьи, в повести «Зухра» не мог согласиться и принять теорию «мужеподобной женщины», не считающейся с семейной ответственностью и замужеством. Очень своевременно Мухаммаджон Шукуров (М. Шакури) в отношении образа мыслей Икроми писал, что «он показал, что понимание вопроса свободы и равноправия женщин неоднородно, как среди мужчин, так и среди женщин, в понимании данного вопроса наблюдаются разночтения, и каждый сам понимает их согласно собственным жизненным принципам» [16, с.205].

Икроми на основе изображения женского облика раскрывает этические и социальные факторы, становящиеся причиной попирания человеческих прав женщин и их семейных неуядиц. Вопрос женской свободы женщины и равенства полов для него не являлся только биологическим и идеологическим элементом. Понимание равенства женщин и мужчин писателем сводилось к вопросу священности жизни, на которой устойчиво зиждется здание семьи. С этой позиции писатель описывает семейные взаимоотношения Зухры и неестественное отношение её мужа к ней и детям. Он осудил унизительный взгляд на женскую сущность, который подчеркивается следующими положениями: а) женщина создана из более низкого «материала» нежели мужчина; б) женщина – есть элемент порочности, естество женщины порождает низменные желания, женщина – это маленький прототип сатаны; в) сомнение в психологическом

и духовном таланте женщины, то есть была принята такая точка зрения, что женщине не суждено попасть в рай, она не может преодолеть путь духовного и божественного статуса и т.д. ; г) ненависть к женскому полу, то есть её любовь считалась компонентом великого загрязнения нравственности; д) мужчины считали женщину непреодолимым злом и источником унижения и несчастий; е) несущественность её вклада в рождение и воспитание ребенка.

Джалол Икроми в одной небольшой по объему повести [60 страниц] в то политизированное время смог провозгласить притеснение и унизительные взгляды в отношении женщины предосудительными, и на основе изображения духовного мира женщины – Зухры он категорически порицает эти взгляды. Икроми в третьем десятилетии двадцатого века осуществил именно это великое дело на пути повышения роли женщины в обществе и личной жизни.

Борьба с недалекими идеологами на пути признания благородства, таланта и статуса женщины в обществе была связана не только с именем Икроми. Она в определенной мере перекрыла дорогу истинным мастерам пера. Возможно Икроми изданием романа «Мангунаҳкорам» / «Я виноват» в какой-то степени восполнил свою потерю в построении концепции признания женщины в обществе. Однако только на примере произведений, написанных после второй мировой войны, можно сказать, что влияние преследований, выпавших на долю Икроми, в определенном смысле преградило путь отображению женской тематики в литературе.

Это длительное молчание удалось преодолеть только благодаря изданию повести «Ёрони боҳиммат» / «Благородные влюбленные» Сотима Улугзаде. За исключением «Ёрони боҳиммат» Сотима Улугзаде в дальнейшем в таджикской литературе был создан цикл повестей, в которых взгляд на тему и человеческую судьбу женщины позиционировался по другому. На основе этого помимо указанной повести Сотима Улугзаде можно назвать «Тобистон» / «Лето» Пулода Толиса и повести «Духтари Алҷазоир» / «Дочери Алжира» Хасана Ирфона и «Ривояти сӯғдӣ» / «Согдийская легенда» Сотима Улугзаде. В двух последних произведениях были созданы исторические женские образы.

Постановка коллизий Сотимом Улугзаде на базе женской и семейной тематики, семейных традиций в повести «Ёрони боҳиммат» для литературного таджикского бомонда стала непредвиденным событием. Писатель дает оценку влияния трагедии войны на судьбы людей, в частности обычной таджикской женщины на основе этических и психологических критериев. Цель писателя, прежде всего, состояла в выявлении последствий трагедии войны на жизни людей независимо от того, что они находились на поле боя или в тылу. В этом смысле он ищет корень проблем в событиях семейной жизни основной героини повести – Зайнаб и показывает нечеловеческую суть войны. Облик Зайнаб в этой повести олицетворяет судьбу тысяч женщин, в жизнь которых бесцеремонно ворвалась война. Вопрос, который наряду с изданием повести вызвал шквал критики в адрес Сотима Улугзаде, состоял в следующем: почему Улугзаде изобразил советских женщин неверными? Почему Зайнаб не дождавшись мужа, вышла замуж? И подобные этим вопросы.

Поиск и находки, которые сопровождали Джалола Икроми в процессе изображения женских образов повестей «Тирмор» и «Зухра», и благодаря которым он столкнулся с целым ураганом обвинений, были свойственны и для повести Сотима Улугзаде. «Вульгарная критика объявила его книгу неактуальной и даже «вредоносной» [10, с.34]. Те, кто больше всех придирился к произведению, не понимали правильной жизненной позиции писателя. В действительности писатель реалистично и правдиво изобразил человеческий облик Зайнаб, причину её вступления в повторный брак и её возвращение в прежнюю семью.

Зайнаб в повести является прототипом верной, добропорядочной, мягкой по характеру таджикской женщины. Узнав о смерти Джурабека, Зайнаб продолжает его ждать, что свидетельствует о добрых человеческих качествах этой женщины. Однако писатель показывает великую силу её характера в то время, когда Зайнаб узнала о том, что Джурабек – её первый муж жив, но он инвалид без руки и ноги.

Сотим Улугзаде не придумал образ Зайнаб. Она обычная женщина, которая живет по зову совести и условиям военного и послевоенного времени. её женская судьба, согласно которой она, как и все, провожает своего мужа на войну, складывается по-разному. Однако Зайнаб образец женщины, которая совершенно далека от самовлюбленности и эгоизма.

Писатель, изображая душевые переживания Зайнаб, обосновывает её праведное столкновение с действительностью, и показывает читателю абсолютно новый образец современной женщины, чья нравственность и красота уходят корнями в тысячелетнюю гуманистическую культуру таджикского народа. Некоторые критики признают вступление Зайнаб во второй брак ошибкой её жизни, и повторное возвращение к прежнему мужу, который теперь является инвалидом, её вступлением «на путь исправления своих ошибок» [11, с.100]. На наш взгляд, это мнение неверно, так как Зайнаб не сама оказала влияние на свою судьбу. Это война и разруха изменили её судьбу и стали причиной трагедии её мужа. Писатель имел право на такой способ решения конфликта произведения и имел на то все основания. Если в художественном разъяснении данного события он пошел по надуманной дороге, возможно, сегодняшняя таджикская проза не получила бы созидательный образ таджикской женщины.

Начиная с шестидесятых годов и позже женские образы в таджикской прозе, особенно в повести, получили новую динамику содержания. Взгляды писателя на суть данного вопроса также претерпели существенные изменения. Большинство произведений данного периода посредством женских образов стало затрагивать вопросы нравственности и положения женщины в обществе. С этой позиции особый интерес представляют взгляды Юсуфа Акобирова в повестях «Вакте ки осиё бозмонд...» / «Когда остановилась мельница» (1963), «Духтаре, ки чустучӯяш мекардам» / «Девушка, которую я искал» (1963), «Мунира» (1964), «Балогат» / «Совершеннолетие» (1966) и «Осмони соф» / «Чистое небо» (1969). В них описание женской судьбы отличается от других писателей-современников. С этой точки зрения женские личности в повестях Ю. Акобирова требуют серьезного анализа. Здесь мы, конечно, не можем провести полный анализ женских образов всех перечисленных повестей, однако можем пояснить некоторые аспекты роли женщины в повестях писателя.

Взгляд Ю. Акобирова на судьбу женщины состоит из двух аспектов: одна звучит в защиту позиции женщины, другая выражает сожаление и милосердие к ее социальному положению. Эта основная идея вдохновляла писателя на изображение образов современных женщин.

К сожалению, в большинстве обзорных статей, монографий и общих исследований (по истории таджикской литературы) при анализе образов творчества Ю. Акобирова (и других писателей тоже) женские образы либо проанализированы не полностью, либо вообще забыты. Это состояние в целом можно отнести ко всем произведениям, посвященным исследованию современной прозы.

Отношение к социальной нравственности, взаимоотношениям между людьми, чистой любви составляет суть основных профессиональных взглядов Ю. Акобирова в процессе изображения женских образов. С этой точки зрения, Бунафша из повести «Когда остановилась мельница...», Зарнигор из «Совершеннолетия», Гулнора из «Чистого неба» и Мунира из одноименной повести стали знаменательными женскими личностями современной таджикской прозы.

Женские образы, созданные Ю. Акобировым, обладают высокой степенью этичности, они преданы и стойки в любви. Писатель, описывая женскую сущность Муниры, Гулноры, Зарнигор, выставляет напоказ всю прелест и традиционную стыдливость таджикских женщин. Эта положительная тенденция была естественной и привлекательной даже в изображении его первой героини Бунафши («Когда остановилась мельница...»). Писатель следующим образом описывает душевное состояние, чувства и волнения внутреннего мира Бунафши: «Бунафша засуетилась, и её красивое лицо зарумянилось от скромности. Насколько прекрасна эта скромность наших девушек, которая по малейшему поводу отражается на лице и заставляет их теряться!» [3, с.10].

До издания романа «Замини падарон» / «Земля отцов» взгляд Ю. Акобирова на этическое и социальное положение женщины был совершенно другим. Несмотря на то, что этот взгляд был недостаточным, писатель приступил к изображению женских образов и их социально-психологическому анализу, что, однако, не нарушило целостность выражения женской сущности женщины и реалистично отобразило её нравственные и социальные испытания на основе художественного разъяснения. В дальнейшем писатель приступил к изображению женского образца, в котором отдается предпочтение социальной и нравственной активности женщины над

половой. В этой его творческой концепции сокращается священная роль женщины как создательницы жизни, но данная тема выходит за рамки нашей полемики.

Таким образом, роль женщины в творчестве Ю. Акобирова можно связать с двумя направлениями:

1. Изображение образа женщины, человеческая сущность которой защищена, и она является образцом чистоты, целомудрия, деловитости и достойной жизни.

2. Чуждое внимание к физической красоте женщины и подчинение этого её свойства грязным управленческим интригам.

Второе направление привело к тому, что писатель не мог продолжать и развивать те художественные достижения, которые были сделаны им в начальный период своего творчества. Поэтому мы больше не сталкиваемся с образцами совершенных, свободных женщин как активной силы общества. Но это не значит, что мы против изображения отрицательных женских образов в литературе. Нет! Критик Джура Бакозаде в свое время раскритиковал несовершенную художественную концепцию писателя в признании статуса женщины и следующим образом прокомментировал причину неудачи писателя: «Художественное и эстетическое несовершенство произведений писателя состоит в том, что автор, не исследовав социальные, национальные и психологические предпосылки, показывает недостойное поведения таких чужих для нашего общества женщин средствами художественного слова» [4, с.164].

Невзирая на это, мы в творчестве Фазлиддина Мухаммадиева, Уруна Кухзода, Сорбона, Саттора Турсуна и Абдулхамида Самада встречаем новое для нашей литературы описание женской личности, что важно и привлекательно для исследователя с многих точек зрения. Общие особенности позиции и взгляда писателя на вопрос женских образов в повести состоят в том, что они обогатили нашу прозу многосторонними личностями и позволили изобразить судьбу женщины в различных состояниях.

Фазлидин Мухаммадиев своей повестью «Старые люди» позиционировал абсолютно новое признание места женщины и заложил новый метод создания женской личности. Он на базе тонкого наблюдения и анализа отдает предпочтение внутреннему миру своих героинь - прекрасному полу, специфике действий и поступков женщин в контексте действительности и раскрывает сущность предмета изображения. А Урун Кухзод отдает предпочтение яркому и привлекательному изображению действий женщины-героини своей повести, и этим путем раскрывает её духовный мир. Сорбон шире и глубже смотрит на человеческое естество женщины, что дает ему возможность увековечить нравственные стороны женской личности. Саттор Турсун и Абдулхамид Самад уделяют больше внимания нравственным особенностям женской личности, и на основе этого раскрывают преобразование духовного образа, что содержит много немаловажных вопросов для изучения.

В нескольких повестях, написанных Фазлиддином Мухаммадиевым, мы встречаем образы женщин, с точностью выражающих особенность и суть его профессионального взгляда на признание места женщины в таджикском обществе.

Одним из самых первых произведений, вначале которого Фазлидин Мухаммадиев презентует свое видение женских образов, является другая повесть под названием «Старые люди» (1962). Юмористический стиль описания дает писателю возможность взглянуть на женскую долю главной героини повести - Оишахон с яркой и многозначительной позиции. С этой точки зрения, писателю предоставляется возможность познакомить читателя с неординарной личностью женщины, которая имеет под собой реальную основу. «Оишахон – молодая женщина, которая обладает и качествами личности, и новым общественным образом» [13, с.168]. Писатель, прежде всего, задается целью раскрыть культуру личности этой закрытой женщины, и на основе этого, путем сопоставления её интеллектуальной позиции в обществе с позициями других героев повести отобразить её положительную характеристику. Эта женщина в изображении писателя резко отличается от личности другой женщины-героини повести – тетушки Икбол. Оишахон – молодая женщина с индивидуальными особенностями, со здравыми чувствами и мыслями, она отличается от зрелых людей, прежде всего, своей романтичностью. Писатель очень наблюдательно и талантливо показывает влияние новшеств эпохи на личностные качества этой женщины. Она олицетворяет собой духовный мир молодых женщин данного конкретного периода.

Фазлиддин Мухаммадиев в абсолютно новом стиле – в сопоставлении «старых людей», которые своими действиями доказывают свою необходимость обществу, изображает судьбу молодой Оиши. Тонкое мастерство писателя глубочайшим образом демонстрирует духовную связь между дочерью своего времени – Оишой и «старыми людьми». В этом зеркале мы видим, что Оиша – это женщина, которая абсолютно свободна от традиционных пут, она своим широким кругозором, зрелостью мышления, остротой интеллекта играет важную роль в обществе. Этой женщине подобно «старым людям» свойственны высокие принципы, она далека от соглашательства, ведет активный образ жизни. Она находится в постоянном поиске правды и рьяно отстаивает ее. На события, происходящие в обществе и препятствующие его развитию, смотрит реформаторским взглядом. Писатель с созданием данного образа делает явственный намек на новое положение и развитие статуса женщины в таджикском обществе шестидесятых годов.

Творческое мышление писателя способствовало раскрытию им различных женских личностей в других повестях. В частности, в повести «Варта» / «Порог» наряду с положительными образами женщин – Нигор, Райхон, Люлька, писателем создан выдающийся отрицательный образ властолюбивой женщины-стяжательницы – Садаф. Писатель изображением отрицательного человеческого облика этой женщины подчеркивает, что если в обществе не получит признание здоровая атмосфера воспитания, то полная свобода может стать причиной уничтожения исключительности женщины, основанной на любви, милосердии, правдивости, целомудрии и привлекательности. Таких женщин-карьеристок, с непомерно высокими амбициями, погрязших в хлопотах о собственном достатке, породила безысходность атмосферы общества в семидесятые годы прошлого века и вывела из жизни на литературное пространство.

Писатель в художественном описании образа мыслей тех, кто препятствует продвижению общества, имел конкретный взгляд с самого начала своей творческой деятельности. Поэтому многие образы женщин его произведений носят отпечаток реальной судьбы женщин того времени, и по сути, сегодня тоже несут в себе заряд просвещения.

Фазлиддин Мухаммадиев в изображении облика свободной и передовой женщины обращает внимание на социальные корни событий и явлений, ставших причиной ущемления женских прав и их продвижения. В повести «Зайнаббиби» на основе конкретного анализа показано вмешательство реакционеров в судьбу положительного женского образа - Зайнаббиби, павшей жертвой фанатизма и недомыслия людей. Как подчеркивает сам писатель, он написал повесть на основе документов и воспоминаний о жизни и деятельности самой Зайнаббиби Курбановой [7, с.193]. В повести описан короткий жизненный путь и недолгая, но плодотворная деятельность просвещенной женщины, которая в ночь на 22 июля 1926 года, после того, как прошло заседание исполнительного комитета под руководством Зайнаббиби Курбановой и было принято решение о разделе земли кулаков, была зверски убита у себя дома врагами нового строя [9, с.143].

Фазлиддин Мухаммадиев принадлежит к числу тех писателей, которых увлекали идеи перемен в обществе. С этой позиции он был ярым сторонником раскрепощения женщин, здоровых семейных взаимоотношений и свободной от реакционизма и карьеризма атмосферы. Его позиция по женскому вопросу в повести «Японский шелк» выражена такими словами: «женщину обязательно нужно любить и уважать. Особенно в это время, когда женщины и мужчины наравне работают в обществе и большая часть забот по хозяйству и воспитанию детей ложится на женские плечи» [7, с.368].

Отображение женских образов писателем свидетельствует о его образе мышления и его сильном тяготении к классовой системе и советской идеологии. С этой точки зрения, женщина в его произведениях исполняет ключевую роль в социуме, что определенно политически влияет на процесс его деятельности. Невзирая на это, он своим творчеством оказал положительное влияние на поиски литераторов и других представителей культуры в процессе отображения женских образов.

Урун Кухзод также принадлежит к числу прозорливых писателей, которые с помощью изображения женских образов решают тему отношения к жизни и личной и социальной ответственности. Мухаммаджон Шукуров (М.Шакури) на эту тему пишет, что вопрос строгого

отношения к жизни, вопрос духовной ответственности человека «... в шестидесятые годы перешел в разряд основных вопросов таджикской прозы и был исследован с нескольких позиций. Герои, благодаря которым этот вопрос встал во главу угла, постепенно изменились, приобрели новые качества и встали на путь духовного совершенства. В семидесятые годы духовные образы таких героев, современных нашему мышлению и отвечающих нашим духовным потребностям, стали более совершенными и многоплановыми» [16, с.18].

Это течение получило динамизм в изображении женских образов в творчестве Уруна Кухзода, к примеру, женские образы повести «Кини Хумор» / «Обида Хумор» повлекли за собой существенные преобразования в данном направлении.

Урун Кухзод в повести «Кини Хумор» описывает личность некой женщины, которая пропускает через призму своих переживаний все события своей жизни и намерена всесторонне проверить их суть. Судьба такой женщины во многом поучительна и для читателя. На наш взгляд, намерение писателя при описании образа интеллектуальной женщины состоит в том, что он хочет под влиянием напора мыслей и чувств героини показать истинную суть событий ее жизни и посредством этого привлечь внимание читателя к важным событиям. С этой позиции героиня повести «Рохи агба» / «Путь через перевал» Марзия своей искренностью, внимательностью к окружающим и свободомыслием стала одним из самых первых образов таджикских горянок, оставшихся на перекрестке жизни [18, с.29]. Позже писатель в повести «Писанддара» создал образ «знаменитой Шафоат, ставшей достойным примером бескорыстной и заботливой героини, где он в целом подводит итог своей точки зрения в отношении личности женщин местности Писанддара.

В повести «Кини Хумор» Урун Кухзод представил читателю абсолютно новый и ёмкий облик женщины. Писатель этим образом поставил вопрос об участии женщины в жизни общества. Истинная цель писателя состоит в художественном разъяснении женских образов и их социальной позиции, что передано следующими словами одной из героинь произведения: «Разве эти обычай, которые принесло новое время, не входят в стан врагов?» Действия и поступки Хумор в повести передают суть данного вопроса, она дает на них четкий и правильный ответ.

Урун Кухзод смотрит на историческую судьбу таджикской женщины с социальной точки зрения. Он раскрывает факторы, которые стали причиной попирания или ограничения женских прав и унижения её человеческих чувств и эмоций, что приводит к безысходности в жизни, брезволию и немощности.

Судьба Хумор похожа на судьбы многих таджикских женщин и девушек. Она молодая и привлекательная, а также глубокомысленная женщина. Духовное воспитание, полученное в семье и основанное преимущественно на невежестве и унижении женской личности, превратили ее в бесцельное и брезвильное существо, подчиняющееся приказам. Хумор живет «с опущенной головой и полным печали сердцем». Её судьбу решают отец, муж, родственники и их советчики. Их воля не только пошатнула желания и надежды этой молодой женщины, но и отвергла все новое и стремление к новому. Женщина в образе Хумор «является игрушкой в руках других».

Писатель, конечно, отобразил Хумор, её положение по сравнению с Нурби и Санавбар по-иному. Хумор отличается от них своим кругозором и образом мышления. Однако все ещё её личность несовершенна. Тем не менее, «сознание таких женщин, как Хумор, опутанное старым, другое. В это сознание входят элементы, противоречащие многочисленным и сильным старым взглядам» [14, с.45]. Писатель уверен, что в конце концов победа будет за этим сознанием, новым мышлением.

Именно благодаря непримиримости человеческой личности Хумор, которая по выражению автора, является символом победы «комка перьев» (фраз.: в значении «слабое существо») над разгулом устаревшей нравственности. Одним из элементов такого влияния является образ мыслей и поступков Веры и Исфандиёра. Под влиянием Веры, просвещенной и глубокомысленной женщины, период беспечности и бесцельной жизни Хумор завершился, и наступило время её возражений и восстания.

Этот литературный образ важен в том плане, что писатель с его помощью обсуждает вопрос о сущности бытия женщины. В личности Хумор писатель выразил наиболее глобальные вопросы жизни женщины. К их числу принадлежат следующие вопросы:

- 1) Какой должна быть женщина;

- 2) В чем состоит цель ее жизни;
- 3) Что можно назвать счастьем.

Суть этих вопросов заключается в защите человеческого достоинства и позиции женщины в обществе.

Способ художественного восприятия женской судьбы и её позиции в обществе отличается своими специфическими особенностями в художественном сознании Саттора Турсуна и Абдулхамида Самадова, в частности, в повестях этих двух талантливых писателей.

Саттор Турсун в своей первой повести «Сукути қуллаҳо» / «Молчание вершин» изобразил образы таджикских женщин в контексте событий военных лет, которые в тылу испытывали тысячи лишений. Посредством образов Назокатбиби и Холбиби писатель раскрывает психологическую и духовную стойкость женщин тех тяжелых и трагических лет. Женские образы послужили средством для динамики конфликта произведения и для показа культурных и нравственных противоречий в атмосфере общества. Автор с помощью психологического анализа раскрывает духовный мир Назокатбиби и Холбиби. Самые лучшие достоинства таджикской женщины, в частности, терпение, человечность, заботливость, последовательность и правдолюбие вошли в эти два женских образа, что позволило автору более ярко передать тяжелое положение военных лет и священные образы женщин.

Саттор Турсун, создавая эти два образа, доказал, что он обладает большим талантом в раскрытии социальных и интеллектуальных сторон человека. Поэтому его внимание к позиции женщины в жизни акцентируется и в других произведениях. Одна из особенностей его мастерства состоит в том, что писатель изображает женские образы в различных временных отрезках истории и в различных культурных условиях. Однако в повестях писателя данная тема решается благодаря художественному замыслу и раскрывает новые грани женской судьбы. С этой точки зрения, изображение женских образов в повестях Саттора Турсуна сопряжено с глубокой исторической действительностью.

Специфика способа мышления Саттора Турсуна при изображении и в процессе признания статуса женщины в обществе состоит в том, что он приближается к решению данной темы только с позиции духовности. При всех условиях и во все исторические периоды женщина в его изображении является принципиальной личностью с высокими социальными и нравственными запросами. К сожалению, непонятно, по какой причине в посвященных жизни и творчеству этого писателя работах нет ни слова о женских образах его произведений, словно в его творчестве представительницы «прекрасного пола» отсутствуют.

Художественное восприятие Абдулхамида Самада в признании места женщины проясняет следующее наблюдение Мухаммаджона Шукурова (М. Шакури). Учёный подчеркивает, что «в первой повести Абдулхамида Самада «Баъд аз сари падар» / «После смерти отца» (1979) мировосприятие бабушки – мудрой пожилой женщины, её мнение о природе и животных отличается красочностью, разнообразием и противоречивостью. Всякий раз она делает интересные и неожиданные «философские» выводы из своих наблюдений природы, мира растений и животных, жизни и общения между людьми. На ее взгляд, мир человека и природа с её флорой и фауной тесно взаимосвязаны между собой, и даже являются одним целым» [19, с.126]. В связи с тем, что в повести духовное развитие бабушки не является случайностью, этот образ несет в себе глубокую идейную насыщенность, и комментарий М.Шукурова (М. Шакури) явственно указывает на роль женщины в художественном сознании Абдулхамида Самада. На основе этого еще один известный современный литературный критик Джуррахон Бакозаде считает: «то, что пожилая, умудренная жизненным опытом женщина называет Хусрава «простаком» представляет собой «глубочайший смысл и идейную нагрузку» повести [2, с.125]. Связь женщины с жизнью и природой позволяет ей ответить на извечный вопрос о «человеке и природе», и ни в коем случае не является удивительным «философским» заключением. Напротив, писатель специально посредством описания мировоззрения пожилой женщины изменяет представление Хусрава о природе. Женский образ в этой повести наделен созидающей силой, он выражает способ художественного восприятия писателя, что свидетельствует о самодостаточности взглядов писателя на выдающиеся личности женщин.

В изображении женских образов в этой и других повестях писателя важную роль играют духовные впечатления и представления народа, осознание событий основывается на понимании

народа. К примеру, народные представления о добре и зле можно встретить в мыслях жены Аджика. Поэтому в сознании главного героя повести особую ценность получил женский взгляд на события и явления. Средством познания отрицательных сторон личности в повести, в частности, служит образ жены Аджика. Джурахон Бакозаде признает в её образе некое усовершенствование образов пожилых женщин Зикамох («Ду гусел» / «Двое проводов»), бабушки Чаман («Субҳ медамад» / «Наступает утро»), и позже старухи Гульшан из повести «Пиёлаи шикаста» / «Разбитая пиала» [2, с.131], что можно принять как литературное признание женского мышления в контексте творчества писателя.

Другие повести писателя являются художественными произведениями социального характера, в них женские личности формируются в контексте социальных преобразований семидесятых годов прошлого века, писатель талантливо описывает все сложности этого периода по отношению к женщине.

В связи с тем, что в повести основным вопросом является нравственность, женские образы оцениваются писателем с данной точки зрения.

Из обзора женских личностей в повестях Абдулхамида Самада можно заключить, что этот писатель обладает собственным взглядом на действительность жизни, судьбу человека, в частности, на женскую личность и её судьбу. Писатель сумел в своих произведениях создать разноплановые женские образы с различным психологическим портретом. Его женские образы создаются в свете исторической и культурной действительности, и благодаря этому несут в себе специфические признаки определенной эпохи.

Сорбон является одним из писателей, которые на основе изображения женских образов преподнес собственную творческую концепцию и особый стиль. Сорбон ещё в первом своем сборнике – «Гап дар дил» / «Все дело в сердце» представил читателю новое видение женской судьбы. Большинство из рассказов и повестей этой книги посвящено любовной теме, и рассказывает о жизни и испытаниях, выпавших на долю женщин.

Сорбон относится к тем талантливым писателям, которые собственным неповторимым почерком смешивают действительность с фантазией, и тем самым рассматривают вопросы социального, культурного и индивидуального характера, связанные с судьбами женщин. Поэтому женский образ имеет особое значение в структуре всех его повестей, и играет особую роль в формировании его общей художественной мысли и в развитии личности героев произведений.

Сорбон описывает женскую судьбу с самой первой своей повести, и это описание основано на жизненной действительности. Такой способ описания в дальнейшем создал концепцию художественного восприятия личности женщины во всем наследии писателя. Наиболее важное достоинство профессиональной деятельности Сорбона состоит в том, что он увлекается исследованием душевных переживаний женщины, оценивает силу её духа на основе изображения тяжелых условий и ситуаций. Эти испытания, которые, по сути, являются испытаниями жизни и участия человека, могут привести к различным выводам. В данном случае иногда женщины из повестей Сорбона выходят из тяжелых испытаний с высоко поднятой головой, и по выражению литературоведа А. Набиева (А.Набави), «неправляются с миссией изменения положений» [11, с.86].

Внимание к личности женщины, на наш взгляд, в таджикской литературе, особенно прозе, глубоко уходит корнями в историю и культуру нашего народа. Возможно поэтому «древнейшее наследие – цикл «Тысяча и одна ночь» - преподнесено языком женщины» [5, с.299] и приподнимает завесу над опытом борьбы за женское внимание.

Как выяснилось, если в начале развития таджикской литературы устод Айни более уделяет внимание вопросу пробуждения социального сознания женщин на пути борьбы за свободу народа, то позже оно переключается на различные аспекты положения женщины в обществе, например, на различные явления и духовный поиск в кругу социальных и психологических исследований, и Сорбон в этом направлении является одним из писателей-первоходцев.

С этой позиции, образ Хамиды из первой повести Сорбона принадлежит к числу самых естественных, реалистичных и наиболее содержательных женских образов в таджикских повестях. Писатель этим проникновенным и впечатляющим изображением сумел показать, что Хамида обладает непоколебимым духом, во всех состояниях может защищать человеческие

ценности. При изображении образа Хамиды писатель не ставит цели вывести её на сцену испытаний, напротив, все тяготы, выпавшие на долю этой женщины, возможно преследовали и преследуют тысячи других женщин на протяжении истории, то есть испытание её духовной силы должно быть истолковано как экзамен жизни, а не как что-то другое. Живя в условиях лишений и страданий оказывать помощь другим - это высшая степень человечности и достоинства, качество, которым Сорбон наградил Хамиду. В самых сложных состояниях она не питает к врагам ненависти, напротив, она щедра и бескорыстна [12, с.123].

С этой точки зрения Сорбон впервые в таджикской прозе открыл присутствие некой женщины, которая полна надежд, с уверенностью смотрит в завтрашний день, её дух закалился на основе исторического мышление и веры наших предков в добро.

Сорбону свойственно описывать положение женщины в более естественной обстановке, и посредством этого раскрывать её духовный мир. Такой приём приводит писателя к осозаемым результатам, и реалистичное изображение женского облика принадлежит к его ценным достижениям. Ашура («Санги сипар»), Норбону, бабушка Чини («Джуги»), Сабо («Сабо»), Биёдгор (первая книга повести «Зарафшон»), Шарифа и Мохби (вторая книга повести «Зарафшон»), Гулсимо («Гови Мир»), Саидабону («Табари хунолуд» / «Кровавый топор») и другие образы женщин стоят в одном ряду с выдающимися литературными женскими образами современной таджикской литературы, такими как Гульбиби, Гульнор, Дилоромканиз (рабыня Дилором), Мухаррам Гарч, Хиромон, Бабушка Осуга и другими, несомненно, и являются достижениями писателя.

Только беглое упоминание имен основных женских личностей из произведений писателя позволяет сказать, что проведение полного анализа и всесторонняя оценка данного вопроса в рамках одной статьи выходят за пределы наших возможностей. Тем не менее, высказанные нами мысли о художественном восприятии писателя в признании женской судьбы проливают свет на многие аспекты творчества писателя.

Свежий взгляд Сорбона на художественную интерпретацию женских образов абсолютно доказывает повесть «Джуги». Для таджикской литературы новым и содержательным является не только тема данной повести, но и сам взгляд писателя на личность и духовный мир женщины.

Образ Гавхар – это собирательный образ всех девушек, которые принадлежат к одной из самых древних национальностей нашей страны и других регионов Центральной Азии. Писатель с раскрытием образа Гавхар, Нори, Чини показывает процесс преобразования материальной и духовной жизни женщин, когда новые условия политической и социальной жизни создают другие возможности и отпадает необходимость в попрошайничестве и бесцельном проведении времени. При этом Сорбон при разъяснении художественного и человеческого облика женщин повести «Джуги» использует новые приёмы, лексику и методы создания произведения. По выражению М. Шукрова, Сорбон «в повести «Джуги», особенно в образе «Чини» сделал шаг вперед по пути глубокого осознания связи человека с окружающей средой, осознания общей сути социальных событий и проявлений индивидуальности. В настоящее время Сорбон совершенствует свой талант в выражении силы внутреннего мира человека. Это особенно ярко проявляется в его повестях, в частности «Джуги», в образе Чини. Большая часть действий, многие из поступков и речей Чини стали причиной проявления силы внутреннего мира в каком-либо отношении, причиной раскрытия её мощного характера».

В творчестве Сорбона, особенно в повестях наблюдается очень большое число эпизодических женских персонажей. В частности, в повести «Джуги» Норджон проявляет себя такой стойкой личностью, но, к сожалению, этот образ недостаточно проработан Сорбоном и не доведен до логического совершенства. В этом произведении остался не до конца раскрытым и облик Онакалон.

Как видно из всего проведенного анализа, женские образы в современной таджикской повести, прежде всего, воспевают благородство души «прекрасного пола», и в связи с этим существуют противоречивые взгляды на вопросы нравственности, связанные с женской свободой и их равенством с мужчинами, что, в свою очередь, обладает несомненной нравственной и художественной ценностью.

Рецензент: Раджабова Р. – к.ф.н., доцент РТСУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Бақозода Ҷ. Корномаи нависанда / Ч.Бақозода // Посдорони насири мусоари точик. Мачмуаи мақолаҳо ба ифтихори 100 – солагии Нависандагони ҳалқии Тоҷикистон Раҳим Ҷалил ва Ҷалол Иқромӣ. – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2009. – 327с.
2. Бақозода Ҷ. Рангкорангии нахустқисса / Ч.Бақозода // Абдулҳамид Самад ва инкишофи хикоя. – Душанбе: Эҷод, 2007 – С.118-147.
3. Бақозода Ҷ. Ҳиссиёти олий ё сохта? / Ч. Бақозода // Нависанда ва идеали замон. – Душанбе: Адиб, 1987. – С.101-109.
4. Бақозода Ҷ. Ҳикмати таърих ва шинохти бадеи он / Ч. Бақозода. – Душанбе, 2010. – 184 с.
5. Зарринкӯб А. Дар уғуки қиссаҳо / А.Зарринкӯб // Аз ҷизҳое дигар. Мачмуаи нақл, ёддошт, барнома ва намоишвора. – Техрон: интишороти Суҳан, 1379. – С.269-300.
6. Иқромӣ, Ҷ. Асарҳои мунтажаб иборат аз се ҷилд, ҷилди якум / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – С.25-160.
7. Муҳаммадиев, Ф. Сози мунаvvар / Ф.Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 274 с.
8. Набавӣ, А. Марди ҳунар ва ҷомеаи ҳудкома / А.Набавӣ // Посдорони насири мусоари точик. Мачмуаи мақолаҳо ба ифтихори 100-солагии Нависандагони ҳалқии Тоҷикистон Раҳим Ҷалил ва Ҷалол Иқромӣ. - Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2009. – 119 с.
9. Набавӣ, А. Мақоми Фазлиддин Муҳаммадиев дар ташаккули насири ҷадиди точик / А.Набавӣ // Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. – Душанбе: Адиб, 2009. – С.143-164.
10. Набиев, А. Гавҳари «сұхан» / А.Набиев // Адабиёт ва танқиди адабӣ. – Д.: Адиб, 1993. – С.28-39.
11. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон / А.Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 159 с.
12. Оқкотетский, В. Сужетҳо ва ҳарактерҳо / В.Оқкотетский // Садои Шарқ, 1973. - №1. – С.120-128.
13. Раҷабӣ, М. Тадқики таърих – тадқики ҳарактер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 188 с.
14. Ҳушқадамова, Ҳ. Образ женщины в современной таджикской журналистике / Ҳ.Ҳушқадамова. – Душанбе, 2006. – 263 с.
15. Шарифов Ҳ. Сұхан аз адабиёти миллии точик / Ҳ.Шарифов // Сұхан аз адабиёти миллий. – Душанбе: Пайванд, 2009. – С.290-315.
16. Шукурӣ, М. Андешапарварӣ - фаъолиятмандии иҷтимоӣ / М.Шукурӣ // Мактаби одамияти. - Душанбе: Адиб, 1991. - С.18-29.
17. Шукурӣ, М. Рӯҳшиноси ҳиссиётпарвар / М.Шукурӣ // Нигоҳе ба адабиёти точик дар садаи бист. - С.284-377.
18. Шукурӣ, М. Садоқат ва идеалҳои олий / М. Шукурӣ // Мактаби одамияти. - Душанбе: Адиб, 1991. – С.29-53.
19. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М.Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1987. – 452 с.

ОБРАЗИ ЗАН ДАР ЖАНРИ ҚИССА ДАР АДАБИЁТИ ТОЧИКИ ОХИРИ АСРИ XX

Мубрамияти кори мазкурро ҳамин чиз мұайян мекунад, ки образҳои занон дар жанри қисса, ки дар адабиёти тоҷики оҳири асри XX ба тафироту навовариҳои куллӣ чӣ аз ҷиҳати шакл, ва чӣ аз ҷиҳати маънӯ дучор гардид, аз ҷониби адабиётшиносони мусоари ватанӣ мавриди омӯзиш ва таҳлили амиқ қарор дода шудааст. Мубрамияти мұқаррар соҳтани мавқеъ ва ҷойгоҳи зан дар адабиёт ва ҳусусан насири мусоари тоҷик аз он ҷой сар мезанад, ки то ҳанӯз аз тарафи муҳаққиқон ва мутахассисони адабиётшиносиамон ин мавзӯй аз дидгоҳи қүшодани мұхтасоти гендерӣ ва озодии занон камтар ба риштai тадқик қашида шуда, муҳаққиқони мавзӯй мазкур дар аксари ҳолатҳо зимни таҳлил барои қүшода додани нозукиҳои ҳарактери занҳои тоҷик ё аз нерӯи тафаккурӣ ва эҳсосии онҳо дар роҳи озодихоҳӣ сарғи назар кардаанд, ва ё ин мавзӯро начандон пурра ва амиқ ба қалам додаанд. Дар мақола мөхияти раванди рушди ақлонӣ ва нағсонии занҳои тоҷик қүшода шуда, таҳаввули ин образ дар асарҳои насрнависони машҳури тоҷик дар асри XX ба қалам дода шудааст. Собит мешавад, ки симои зани тоҷик дар қиссаҳои машҳури адабони давраи баррасиshawанда хеле воқеъбинона тасвир ёфта, ҳарактерҳои занони тоҷик дар даврони шўройи ва даврони истиқлолият фидокорӣ, меҳнатдӯстӣ, пуртоқатӣ ва ҳадафмандии мақсад буда, тинати бâъзе қаҳрамонҳо аз хислатҳои манғӣ низ орӣ нестанд. Зикр мегардад, ки хонандагони қиссаҳои муаллифони номдори адабиётамон ба шарофати баҳра бурдан аз образҳои гуногунпаҳлуи занон ба мавқеи занон дар ҷомеаи мусоир баҳо дода, бешакк қаҳрамонҳои поктинату фидокории онҳоро идеали ҳаёт медонанд.

Калидвоҷаҳо: таҳаввулот, жанрҳо, қаҳрамонзан, образ, ҳарактер, меҳнатдӯстӣ, пуртоқатӣ, поктинат, озодихоҳӣ, мұхтасоти гендерӣ, нерӯи тафаккурӣ ва эҳсосӣ.

ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В ЖАНРЕ ПОВЕСТИ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КОНЦА ХХ ВЕКА

Актуальность статьи определяется тем, что образы женщин в жанре повести, которая в таджикской литературе конца XX века столкнулась с глобальными изменениями и нововведениями, как в плане формы, так и в плане содержания, подверглись самому тщательному изучению и глубокому анализу со стороны современных отечественных исследователей. Установление позиции и статуса женщин в литературе в целом, и в современной таджикской прозе в частности, продиктовано тем, что до сих пор исследователями и специалистами в области литературоведения эта тема с точки зрения раскрытия гендерных особенностей и свободы женщин еще исследована недостаточно, и они в большинстве случаев при анализе тонкостей характера таджикских женщин либо не принимали во внимание их интеллектуальный и эмоциональный потенциал в сфере свободолюбия, либо не до конца раскрыли эту тему в своих научных трудах. В статье отображена суть процесса этико-эстетического развития таджикской женщины, и описан процесс эволюции женских образов в произведениях известных таджикских литераторов XX века. Доказано, что образы таджикских женщин в повестях известных прозаиков рассматриваемого периода описаны достаточно реалистично, а их характеры подвергнуты разноплановому анализу. Показано, что

отличительными чертами характера таджикских женщин советского периода и в эпоху независимости являются жертвенность, трудолюбие, терпеливость и целеустремлённость, но при этом природа некоторых героинь не лишена и отрицательных качеств. Отмечается, что читатели повестей именитых авторов нашей литературы благодаря получению эстетического наслаждения от разноплановых женских образов оценивают их статус в современном обществе, и несомненно, избирают жизненным идеалом внутреннюю чистоту и самопожертвование героинь этих произведений.

Ключевые слова: эволюция, жанры, героиня, образ, характер, трудолюбие, терпеливость, внутренняя чистота, свободолюбие, гендерные особенности, интеллектуальный и эмоциональный потенциал.

FEMALE IMAGES IN THE STORY GENRE OF TAJIK LITERATURE OF THE END OF THE XX CENTURY

The relevance of the article is determined by the fact that the images of women in the genre of the story, which in the Tajik literature of the late twentieth century faced global changes and innovations, both in terms of form and in terms of content, were subjected to the most thorough study and in-depth analysis by modern domestic researchers. . The establishment of the position and status of women in literature in general, and in modern Tajik prose in particular, is dictated by the fact that until now, researchers and specialists in the field of literary criticism have not yet studied this topic from the point of view of revealing gender characteristics and freedom of women, and they are mostly cases, when analyzing the subtleties of the character of Tajik women, they either did not take into account their intellectual and emotional potential in the field of love of freedom, or did not fully disclose this topic in their scientific works. The article reflects the essence of the process of ethical and aesthetic development of a Tajik woman, and describes the process of evolution of female images in the works of famous Tajik writers of the twentieth century. It is proved that the images of Tajik women in the stories of famous prose writers of the period under review are described quite realistically, and their characters are subjected to a diverse analysis. It is shown that the distinguishing features of the character of Tajik women of the Soviet period and in the era of independence are sacrifice, diligence, patience and purposefulness, but at the same time, the nature of some heroines is not without negative qualities. It is noted that readers of the stories of eminent authors of our literature, due to receiving aesthetic pleasure from diverse female images, evaluate their status in modern society, and undoubtedly, they choose the inner purity and self-sacrifice of the heroines of these works as a life ideal.

Key words: evolution, genres, heroine, image, character, industriousness, patience, inner purity, love of freedom, gender characteristics, intellectual and emotional potential.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шоева Назокат* - Дошишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.С. Осими, доценти кафедраи забои ва адабиёт. **Суроға:** 734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. академик Раҷабовҳо 10. Тел.:(+992) 919-02-63-12

Сведения об авторе: *Шоева Назокат* - Таджикский технический университет им. М.С. Осими, доцент кафедры языка и литературы. **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г Душанбе, ул. академиков Раджабовых 10. Тел.:(+992) 919-02-63-12

Information about the author: *Shoeva Nazokat* - Avicenna Tajik Technical University M.S. Osimi, Associate Professor of the Department of Language and Literature. **Address:** 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Academician Radjabov 10. Phone:(+992) 919-02-63-12

УДК: 891.550-1

«ЧУЖОЕ» СПОСОБНО ОБОСТРИТЬ ДВИЖЕНИЕ - К ВОПРОСУ О СОВЕТИЗМАХ В ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЕ

Мурувватиён Дж.Дж.

Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной Академии наук Таджикистана

Тот факт, что язык и литература непрерывно меняются под воздействием целого ряда факторов (исторических, социальных, политических) не нуждается в доказательствах, как и то, что на развитие литературы и языка перевод имеет прямое влияние. В статье мы рассмотрим роль, которую играет перевод в развитии культуры, науки, экономики, литературы и самого языка общения.

Начавшись в древности, процесс межкультурного, межлитературного и межязыкового взаимодействия, в XX веке приобрел небывалые масштабы, вследствие чего большинство национальных литератур и языковых систем за кратчайший срок подверглись воздействию друг друга.

О древности истории перевода в таджикской литературе в одном из своих интервью отметил таджикский ученый, литературовед, переводчик Абдураҳмон Абдуманон: «Тарчумай бадей дар адабиёт ва муҳити мардуми мо хеле таърихи қадима дорад. Гуфтан мумкин аст, ки пеш аз Ислом ҳам мардуми мо ба тарчумаи осори фалсафиву илмӣ аз Юнони қадим, аз адабиёти Ҳинд, аз адабиёти давраи ҷоҳилияти араб машғул буданд. Баъди пойдор шудани Ислом дар Эрон ва Осиёи Марказӣ тарчума аз забони арабӣ, ҳусусан тарчумаҳо, ки ба дин бевосита иртибот доштанд: тарчума ва тафсирӣ Куръон, тарчумаи ҳадисҳо хеле авҷ гирифт. Инҳо дар давраи Сомониён ва баъди Сомониён то давраи Шӯравӣ хеле ривоҷ доштанд. Вале тарчумай бадей ба фаҳмиши имрӯзai мову шумо дар Осиёи Миёна аз охири қарни 19 шурӯъ шуд. Ба ин албатта заминаҳо буданд. Аввалин замана ҳамин аст, ки дар Эрон соли 1851 Амири Кабир Дорулфунун таъсис дод. Дар ин Дорулфунун як силсила асарҳои нависандагони Фарб тарчума шуданд. Аз ҷумла «Робинзон Крузо»-и Дефо, «Се мушкетдор»-и Ҷюма, асарҳои дигари нависандагони Фарб - Дисаж, Сен Пьер Фенелон, Мольер, «Граф Монте-Кристо» дар нимаҳои асри 19 дар Эрон тарчума шуданд. Ин тарчумаҳо ба мардуми Осиёи Миёна дастрас буданд, ҳусусан ба зиёёни тоҷик» [1, 468][†] //

«Художественный перевод в литературе нашего народа имеет очень древнюю историю. Можно сказать, что и до ислама наш народ занимался переводами философских и научных произведений древних греков, индийской и арабской литературы. После утверждения ислама в Иране и Средней Азии большую популярность приобрели переводы с арабского языка, особенно религиозных текстов - переводы и толкования Корана, переводы хадисов. Особенно переводы этих текстов стали популярными в период правления Саманидов и до советского периода. Однако художественный перевод в современном понимании в Средней Азии начался в конце XIX века. Конечно, этот процесс имел свои основания. Первый - открытие в 1851 году Амиром Кабиром Дорулфунуна в Иране. В этом Дорулфунуне был переведен ряд произведений западных писателей. Среди них «Робинзон Крузо» Дефо, «Три мушкетера» Ҷюма, другие произведения западных писателей - Сен-Пьера Фенелона, Мольера, «Граф Монте-Кристо» (в середине XIX в.). Эти переводы были доступны жителям Средней Азии, особенно таджикской интеллигенции» (Пер. наш – Дж.М.).

Доступность, которую отметил устод А. Абдуманон, как раз и породила скорейшее вторжение русского языка в таджикский, и это влияние в значительной степени реализуется через перевод. Накопленный за многие десятилетия переводческий материал однозначно свидетельствуют о том, что переводы с русского языка преобладают среди переводов на таджикский язык. При таком глобальном процессе заимствования в период XX века не было ни

[†] В 2022 году это интервью опубликовано в книге А. Абдуманон «Аз дирузу имрӯзи адабиёти тоҷик» («О вчерашнем и сегодняшнем таджикской литературе», 2022) под названием «Пасту баланди тарчума» («Падения и взлеты перевода»), что нас приятно обрадовало тем, что появилась возможность ознакомиться с материалом воочию. Беседа о художественном переводе в таджикской литературе была составлена журналистом Насимбеком Курбонзода.

одной социальной или культурной сферы, которая бы не попала под влияние различных явлений русской культуры.

Очевидно, что подобные тенденции естественны, закономерны и часто даже оказываются полезны. Любые заимствования, попав в иную среду, становятся новшествами, способными стимулировать процесс дальнейшего развития. Например, заимствование литературных жанров и стилей можно наблюдать практически на примере любой национальной литературной традиции и вследствие этого рассматривать в качестве основной движущей силы литературного процесса. Наверняка первым переводчикам текстов новых жанров, стилей, направлений и т.п. было нелегко, так как приходилось использовать новые языковые средства, которые затем, по мере вхождения новых явлений в национальную литературу, постепенно перестают осознаваться как заимствования и становятся частью языка и культуры. Этот процесс коротко охарактеризовал И.О. Шайтанов: «Свое» – основа национальной культуры, но все основательное тяготеет к замедлению, к потере динамики. «Чужое» способно обострить движение, взволновать воображение культуры» [45, с.136].

Значимость роли перевода в развитии языковой системы можно охарактеризовать и словами А. Маркова, отмечающего данную закономерность характерной и для общественно-политической жизни, где, по его мнению, «реформаторское или революционное движение часто начиналось не с собственных деклараций, а с появления переводной книги» [23, с.109].

Возвращаясь, однако, к вопросу о роли перевода в литературном и языковом процессе, отметим, что сравнительное литературоведение, основы которого в свое время были заложены А.Н. Веселовским, В.М. Жирмунским, Н.И. Конрадом и др., рассматривало вопросы взаимодействия литератур преимущественно на общетеоретическом уровне, не исследуя процесс взаимодействия изнутри – через изучение процесса перевода, а формулируя лишь базовые закономерности взаимодействия в основном как диалога культур. М.М. Бахтин об этом пишет: «Чужая культура только в глазах другой культуры раскрывает себя полнее и глубже. Один смысл раскрывает свои глубины, встретившись и соприкоснувшись с другим и чужим смыслом. Между ними начинается как бы диалог, который преодолевает замкнутость и односторонность этих культур. Мы ставим чужой культуре новые вопросы, каких она сама себе не ставила, и чужая культура отвечает нам, открывая перед нами новые свои стороны, новые смысловые глубины.

При такой диалогической встрече двух культур они не сливаются и не смешиваются, каждая сохраняет свое существо и открытую целостность, но они взаимно обогащаются» [6, с.334]. В контексте сказанного отметим, что исследование межлитературного влияния или межъязыкового взаимодействия в таджикской филологии, как правило, проводится в рамках творчества отдельных поэтов или писателей, круг которых к тому же достаточно ограничен, или в рамках диалога культур, а не диалога языков или литературных традиций. О роли перевода в развитии таджикской литературы и эволюции таджикского языка очевидна свидетельствует и огромный корпус переводной литературы, давно нуждающийся в систематизации, а отдельные наблюдения и работы литературоведов, языковедов, переводоведов могут создать определенную базу – их анализ мог бы оказаться исключительно интересным.

Такого рода исследования также необходимы для выявления параллелей в развитии языка и литературы, для определения закономерностей и направлений их дальнейшего развития. Таким образом, мы выражаем наше уважение к сложной отрасли литературы – переводу и желанию современных ученых разобраться в недостатках, сопутствующих труду переводчика, особенно тех, кто жил и творил в советскую эпоху. Эта эпоха дала нам лучших представителей современной интеллигенции. На протяжении жизни одного лишь поколения литераторов в литературной сфере нашей республики произошли грандиозные изменения, связанные с именами блестящей плеяды первых писателей и поэтов – переводчиков с русского языка. Советская эпоха принесла в таджикскую литературу не только новые литературные жанры, темы и сюжеты, но и особенный стиль, определивший основные принципы перевода художественных произведений с русского языка на таджикский.

О пользе перевода для развития литературы и культуры написано немало исследований, ибо именно «литература всего легче и лучше знакомит народ с народом» (Горький) [18, с.656].

Безусловно, когда речь идет о взаимодействии русского и таджикского народов необходимо учесть тот след, который оставила в культуре таджиков русская культура, и не нам судить

насколько этот след был пагубен или эффективен для таджикской культуры сегодня, но очевидно одно – таджикская литература никогда не находилась в изоляции, ее знали, изучали, ею восхищались, ей подражали испокон веков, и она, в свою очередь, охотно принимала все лучшее, что приносила с собой другая культура, и добротно сконструировав в ней свой мир, создала свою «морфологию».

Значимость перевodu того периода придает не только его цель, идеи и задачи, но и своеобразная лексика, куда мы относим **советизмы** – одну из особых групп русизмов, пришедших в таджикскую прозу вследствие определенных социальных и политических изменений в жизни общества, присутствие которых в таджикской прозе чаще становилось причиной негативной оценки языка автора произведения.

Очевидно, что «когда меняется жизнь, меняется что-то и в языке, вследствие этого одни слова уходят из языка, другие возникают и выражают новые понятия, явления, реалии. Таким образом, слова советской эпохи, получившие название «советизмы», стали появляться в художественной литературе, газетах и журналах, став фактом действительности и культуры» [42].

Советизмы в таджикской литературе – это продукт «переходного периода», ознаменованного кардинальными политическими, социальными, мировоззренческими и художественными изменениями, в которых отразилась жестокая борьба старого и нового. Многие произведения этого периода носят заказной характер в пользу советской идеологии. Но только ли советская идеология диктовала выбор тем для художественного перевода? Для того, чтобы ответить на этот вопрос, достаточно посмотреть, кто занимался в этот период переводом и не только художественным. В числе переводческих кадров советской эпохи (особенно в 30–50-е годы, а порой и позднее) находились в основном писатели и поэты – Ахмаджон Хамди, Хасан Ирфон (Мамадхонов), Сухайли Джавхаризода, Мухаммаджон Рахими, Мухиддин Аминзода, Рахим Хошим, Рахим Джалил, Боки Рахимзода, Рашид Абдулло, Клавдия Улугзода (Благовещенская), Сотим Улугзода, Эммануил Муллокандов, Хабиб Ахори, Хабиб Юсуфи, благодаря которым в таджикской литературе 20-30-х годов XX века произошло становление художественного перевода в Таджикистане, а в некоторых случаях и трансформация многих жанров современной таджикской прозы.

Объяснить такую картину можно тем, что далеко не всегда таджикские писатели имели возможность заниматься оригинальным творчеством и публиковать свои произведения, а переводы, созданные ими же, беспрепятственно становились фактом в культурной жизни страны.

Однако и здесь наблюдаются «подводные камни», так как не все произведения современных писателей можно было переводить - из-за идеологического пресса круг переводимых писателей в таджикской литературе был строго ограничен, а после утверждения в середине 30-х годов в качестве официального метода «социалистического реализма» – представители «нереалистических» течений попали в немилость переводчиков. М. Шукuroв в книге «Обновление» дает этому периоду следующую оценку: «Укрепление контактов и взаимосвязей особое значение приобрело для литератур молодого реализма, таких как таджикская, в которой на протяжении многих столетий в основном преобладало романтическое направление. После революции значительно расширились развивающиеся уже на новой идеино-эстетической основе творческие связи таджикской литературы с литературами братских народов, и именно эта тесная связь стала одним из главных факторов ее ускоренного развития по пути реалистического освоения действительности» [46, 235]. Ярким примером такого «ускоренного развития по пути реалистического освоения действительности» может служить перевод книги М. Шолохова «Поднятая целина» в исполнении М. Юсуфи в 1934 году, который, по мнению Л. Демидчик, «оказал серьезное воздействие на развитие таджикской реалистической прозы» [13, с.46]. Или перевод невероятно популярного в СССР романа «Овод» Л.Э. Войнич, который переводился на таджикский язык два раза одним и тем же переводчиком - Сотимом Улугзода. К числу героев, ставшими любимыми таджикскому читателю 30-50-х годов, можно отнести и маленького беспризорника по имени Гаврош из книги В.Гюго в переводе Х.Юсуфи, который был не нужен своим родителям и рос на улице. И таких героев, «переселившихся» к нам благодаря переводу много.

Памятники мировой зарубежной классики переводились в лучших художественно-филологических традициях, т. е. с обстоятельными комментариями, примечаниями и т. п., но с одной особенностью – им все же давалась соответствующая идеологическая интерпретация, приводившая к достаточно парадоксальным ситуациям.

Особенно часто такие парадоксальные факты можно наблюдать в истории русской литературы.

Так, например, в 1946 году перевод «Божественной комедии» Данте, выполненный М.Л. Лозинским, был удостоен Сталинской премии, поскольку она, несмотря на свою пропитанность религиозным миросозерцанием, официально признавалась «прогрессивным для своего времени» произведением, к тому же высоко ценившимся классиками марксизма.

Или другой факт, переводы трагедий Шекспира и «Фауста» Гёте, выполненные Б.Л. Пастернаком, Роберт Бернс в переводах С.Я. Маршака приобрели такую огромную популярность, какая редко выпадала в XX столетии на долю иноязычного поэта.

Таджикскую прозу того периода можно характеризовать не только с точки зрения новых жанров, тем, но и особого стиля, ставшего «визитной карточкой» таджикской прозы советского периода, где можно встретить огромное количество *советизмов* – реалий, изучению которых посвящена тема данной статьи.

Эффективность изучения советизмов заключается в том, что результаты анализа позволяют разобраться в стиле таджикских писателей 30-50-х годов, присмотреться к тому, как преобразовывался язык прозы, отношение творческой среды к историческим событиям, узнать предметный мир, мир суждений художника, открыть для читателя нравственно-психологическую сторону произведений того периода и т.д.

Безусловно, прямым источником данного явления, и не только в таджикской литературе, является художественный перевод, и его исследование откроет еще одну страничку из истории художественного перевода и сообщит интересные факты из истории таджикского народа на протяжении целого века, например, о том, как советская политическая система преследовала С. Айни за использование в своем произведении 800 непонятных, якобы враждебных слов, как, например: вместо «революции» - «инкилоб», вместо республики - «чумхурият» и т.д. (Таджикистани сурх. 1937. 29 сентября (на тадж. яз.). Исследование переводов советского периода воочию раскроют политические взгляды автора оригинала, следовательно, его переводчика, так как переводчики художественных произведений, в литературоведении всегда оценивались по тем же критериям, что и авторы произведений. Более того, «опыт предшественников позволяет прежде всего увидеть неразрывную связь переводческой деятельности со всей жизнью общества, место и роль перевода в развитии цивилизации» [11, с.14].

Советизмы отражают собой особенности исторического и культурного развития нашей страны и создают определенные трудности в процессе их перевода с русского языка на другие языки, **однако**, как показал анализ практического материала, в таджикской прозе данная группа реалий чувствует себя вполне комфортно и даже до определённого периода прибывает, о чем свидетельствуют произведения современных таджикских писателей.

Можно попытаться определить пути проникновения советизмов в таджикскую прозу, исходя из того, что «язык каждой новой исторической эпохи, безусловно, зависит от формы правления, структуры власти, способа организации общественно-политической жизни государства. Без сомнений, интенсивное развитие как активного, так и пассивного словарного запаса, более быстрый характер языковых изменений связаны, в первую очередь, с революционными этапами развития общества» [16, 1]. К этим этапам несомненно можно отнести:

– просветительское движение джадидизм рубежа XIX - XX вв. Основная пропаганда концептуальных идей того времени в массы шла через прессу, где активную работу вела продвинутая часть молодежи – литераторов - Айни, Бехбуди, Фитрат, Хамза, Аджзи, Абдулкодир Шакури, искавшие своими публицистическими статьями в газетах и журналах «Таракки» («Прогресс»), «Вакт» («Время»), «Самаркандин», «Ойна» («Зеркало»), «Турон», «Бухорои шариф» («Священная Бухара»), «Садои Туркистан» («Голос Туркистана») причины тяжелого положения народа и его неграмотности;

–развитие авторской драматургии. С 1910 г. до февраля 1917 года было создано около 40 драматических произведений, в которых звучали просветительские идеи:

–репрессии эпохи культа личности;

–появление новых жанров в таджикской литературе, основу которым в 20-е годы в таджикской реалистической прозе создали произведения С.Айни;

–переводная литература. В 30-е годы таджикская литература шла в ногу с мировой литературой, о чем свидетельствуют переводы, осуществленные в промежутке времени от 30-х до 80-х годов - это произведения А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, А. Герцена, Н.А. Некрасова, И. Крылова, Н. Гоголя, А. Чехова, Л. Толстого, М. Горького, С. Есенина, М. Пришвина, К. Чуковского, М. Рильского, В. Катаева, А. Барто, С.Маршака, А. Твардовского, М. Шолохова, А. Фадеева, А. Гайдара, У. Шекспира, Альфреда де Мюссе, В. Гюго, Дж. Лондона, Т. Драйзера, Г. Фаста, Э. Хемингуэя, Г. Г. Маркеса и т.д.

–военная проза 40-50-х гг. Литературу данного периода можно разделить на два этапа – с 1941-1945 гг. (литература военных лет), 1946 – 1960 гг. (литература послевоенного периода). Будучи элементом советского периода, советизмы в таджикский литературный язык пришли и через очерк, ставший одним из основных жанров таджикской литературы послевоенного периода;

–извержение сталинизма (60-е гг.). В этот период в Таджикистане стали происходить серьезные изменения, принесшие в таджикскую литературу новые русизмы – советизмы.

Следует отметить, что исследования, посвященные функционированию советизмов в художественном тексте, немногочисленны и в русском литературоведении, и в таджикском. Основная часть этих исследований относится к трудам русских ученых первой половины 1990-х годов, которые, в свою очередь, называют это явление по-разному: для кого-то – это «*русский тоталитарный язык*» [20; 21]; *советский «новояз»* [4; 5; 7; 12; 15; 17; 22; 25; 28]; «*ритуальный язык*» [21]; «*советский язык*» [8; 24; 35]; «*язык пропаганды*» [44]; «*язык Совдепии*» [26]; «*язык советского времени*» [14; 32]; «*язык революционной эпохи*» [19; 36]; «*язык советской действительности*» [43]; «*язык советской эпохи*» [30; 31; 34; 37], а для кого-то – язык сталинской эпохи [5] и др. Изучением советизмов занимались такие видные филологи, как Г. О. Винокур, Е. Д. Поливанов, А. М. Селищев, Н. А. Мещерский, И. Ф. Протченко, И. А. Седакова, Н. А. Купина, А. П. Романенко и др. В «Толковом словаре русского языка» С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой можно найти более точную дефиницию: относящийся к государственной власти Советов, свойственный, принадлежащий СССР [29].

В таджикском литературоведении данный вопрос рассматривался в конкретном его аспекте лишь в диссертации М. Т. Бакаевой «Художественные функции реалий в произведениях Фазлиддина Мухаммадиева и особенности воспроизведения их национального колорита в русских переводах» (2020) [3].

Однако, если подойти к этому вопросу как к реалии, ему в таджикской филологии посвящены диссертации и статьи многих ученых. В их числе лингвистический труд Ф.М. Турсунова, по мнению которого «пренебрежение или несерьёзное отношение к такого рода элементам текстов, особенно художественных, неизбежно приводит к серьёзным проблемам и неудачам» [39, с.41].

История возникновения советизмов в литературе в целом подробно изучена Е.М. Верещагиным и В.Г. Костомаровым в монографии «Язык и культура»: «В исторически минимальный срок советский народ прошёл важные рубежи. Индустриализация, коллективизация сельского хозяйства, культурная революция, создание основ социализма, победа над гитлеризмом, возрождение разрушенного войной хозяйства, образование мировой системы социализма, величайшие достижения в науке, формирование социалистического образа жизни, новой исторической общности людей – советского народа, становление общенародного государства, покорение высот развитого социализма – каждое из этих свершений советского народа отразилось в ключевых словах, фразеологизмах, афоризмах» [9, с.60]. В этой же монографии они делят советизмы на региональные и интернациональные.

С. Влахов и С. Флорин классифицируют советизмы на региональные реалии для социалистических стран и на интернациональные – для несоциалистических [10, с.142].

Т.Г. Никитина классифицирует советизмы по следующему принципу: «семантические советизмы (слова, которые приобрели новое значение); лексико-словообразовательные советизмы (новые слова); стилистические советизмы (клише, предназначенные для создания определенного стиля); специфическая советская ономастика (имена людей)» [26].

Мы полагаем, что, исходя из всего сказанного, можно определить следующие критерии советизмов:

–это хронологическая ограниченность;

–прямо или косвенно сконструированные выражения, отражающие характер советской эпохи;

–данная лексика не обязательно должна иметь только идеологическое смысловое наполнение, для таджикской прозы эти слова могут означать обычное чужое пространство, отражающие переход общества с одной исторической фазы на другую.

Особо важно отметить, что данное явление для нашей культуры имело как положительный, так и отрицательный характер. С одной стороны, оно способствовало обогащению словарного состава: в таджикский язык вошли новые слова-реалии общественно-политической и экономической жизни, заметно обновилась терминология, а с другой - активное насаждение русскоязычных элементов, главным образом идеологического характера, привело к излишнему засорению таджикского языка русизмами. Одновременно изменяются приоритеты языковой политики партии. В какой-то мере советизмы показывали неравноправие всех народа и языков – хотя «сталинская» конституция и гарантировала равноправие всех народов и языков, на деле повышение роли русского языка шло параллельно с реформами орфографии и правописания национальных языков.

Однако со временем советизмы стали терять свой стратегический характер и постепенно «врастали» в таджикский язык, фактически перестав отождествляться с русским языком, что должно было значительно облегчить перевод произведений с русского языка на таджикский язык.

В произведениях таджикских писателей XX века советизмы используются, как правило, в связи с необходимостью достоверной речевой характеристики персонажа – представителя определенной социальной или профессиональной группы, как к примеру, в романе «Навобод» С. Улугзода. Роман «Навобод», как отмечено в книге «Писатели Таджикистана» (1986), первый раз был издан в 1949 г., а второй раз – в 1953 г. и посвящен жизни хлопкоробов Вахшской долины, где затрагивается одна из важнейших проблем социалистического села в послевоенные годы – укрупнение колlettивного хозяйства» [33, 413].[‡] Перевод данного романа на русский язык издан в 1953 году в исполнении самого С. Улугзода и А.Н. Тихонова и назван «Обновленная земля» [41].

Пытаясь показать будни строителей Вахшской долины, писатель максимально приближает их речь, стиль описания, способ изображения к существующей реальности. Советизмы в романе открывают перед современным читателем XXI века важную страницу из истории таджикского народа – показывают, как в Таджикистане претворяют в жизнь программу восстановления и дальнейшего развития народного хозяйства, принятую в феврале 1947 г. в рамках Пленума ЦК ВКП(б), где рассматривался вопрос «О мерах подъёма сельского хозяйства в послевоенный период». Пленум ввел жесткий идеологический контроль над деятельностью творческой интеллигенции — литераторов, драматургов, театральных деятелей, музыкантов. Контроль обязывал писателей писать строго в рамках соцреализма - любой выход за рамки социалистического реализма рассматривался как отход от линии партии и сурово осуждался.

Советизмы в произведениях таджикских писателей этого периода для нас, сегодняшних читателей, безусловно - это элементы исторической стилизации, создающие колорит прошлого. Примеры, выписанные из данного романа, придают произведению, в какой-то степени гражданский пафос, социальность, важную стилистическую нагрузку и вполне соответствовали их содержанию – строительству новой жизни. Приведем несколько из них:

1. «Аз карнаи радио кадом як ҳофизай хушвоноз нағмаи ошиқонаро замзама мекунад» [40, с.7] // «Сквозь людской гул смутно доносился по радио высокий голос певицы, исполнявшей

[‡] Что очень интересно, биографическая справка об С. Улугзода в данной книге дана чуть ли не в последних рядах.

арию из оперы «Тахир и Зухра» [Обновленная земля. С. Улуг-Зода. Перевод с таджикского С. Улуг-Зода и А.Н. Тихонова. Москва, 1953: 4].

2. «Аз байни дарахтони дудкаши **заводи** нонпазй қад барафтохтааст» [40, с.8] // «За карагачами торчат трубы хлебзавода» (стр. 4).

3. «-Шумо аз **колхози «Коммунизм»-а?**

- Ҳамту, - ҷавоб дод Нурали.

- Ҳозир ҳам **звенобошӣ-мӣ** шумо?

-- **Звенобошӣ.** Ҷӣ буд, раис?

- Шуморо як умр ба **звено** мондагӣ-мӣ, мегӯям? - ришханд кард Юнусбой. – Аз **фронт** омадагиҳо ҳар қадомаш аллакай сохиби идора шуд, раис шуд-ку!» [40, с.10-11] //

«- Вы ведь работаете в колхозе "Коммунизм"?

- Да, - ответил Нурали.

- И все еще звеньевым?

- Да, а почему вы об этом спрашиваете?

- Недалеко же вы ушли, - усмехнулся Юнусбай.-Вероятно, способностей не хватает... Ваши товарищи фронтовики давно уже стали начальниками, председателями» (стр. 8).

4. «Понзаҳ сол, пеш вақте ки Нуралии дувоздаҳсола аввалин бор бо падару модари муҳочириш ба Вахш омад, ҷои ин шаҳр дехаи хурдтараки пурчангу губоре буд; ду бино - бинои **райком ва комичроия** - дар байни як туб хоначаҳои лоин монанди қабутарони сафеде, ба миёни гунчишкон афтода монда бошанд, ба назар менамуданд» [40, с.13] // «Лет пятнадцать назад, когда двенадцатилетний Нурали впервые приехал на Вахш с родителями- переселенцами, на месте этого городка был маленький пыльный кишлак; только два небольших дома- райком и райисполком - белели среди сгрудившихся серых кибиток» (стр. 10).

5.«Дар қабулгоҳ котиба - **мошинисткаи** шинос Шура- духтари нимҷонаки малламуй- дар сари **мошинка** нишаста чизе ҷоп мекард» [40, с.13-14] // «В приемной знакомая секретарь- машинистка, худенькая, светловолосая девушка в красном свитере, быстро печатала на машинке» (стр. 11).

6. «Дар ҷанги Курск дуяшон заҳмдор шуда ба як **госпиталь** ғалтиданд. Ҷун ҳар ду аз як ҷо - аз Вахш буданд, ба зудӣ дустони муниս гардиданд» [40, с.14] // «Оба они были ранены под Курском, а затем попали в один и тот же госпиталь и, как земляки, быстро сдружились (стр. 12).

7. «Порина дар тобистон Нурали як шадда **ордену медальҳ, оро** ба сари синааш зада ба Вахш баргашт ва дар ин ҷо ҳабар ёфт, ки Боровиков котиби **комитети районии партия** будааст» [40, с.15]// «Награжденный боевыми орденами и медалями, Нурали, летом прошлого года вернулся на Вахш и тут узнал, что Боровиков работает секретарем районного партийного комитета» (стр. 12).

8. «- Ҳеч ғап не. Як сол-ду сол кор кун, баъд мо туро ба **мактаби партияи мифиростонем**, мактаби ду-сесола» [40, с.16] // «- Что ж, поработаешь год-другой- пошлем тебя в партийную школу, двух- или трехгодичную» (стр. 14).

9. «Баъд **агитатори** ихтиёри шуда, **газетаю** китобчаҳо дар бағал, **бригада ба бригада** мегаштааст, то дар охир ўро пас аз он ки бо дасти ҷаҳони Ҳаваштанро ёд гирифтааст, **табельчи** қалон ё ҳуд **котиби правления** таъин кардаанд» [40, с.34] // «Ему поручили агитационную работу, а потом, когда научился писать левой рукой, он стал секретарем правления» (стр. 35)

10. «**Семинари парторгҳои колхозҳо** соати дуи рӯз тамом шуд» [40, с.55] // «Семинар колхозных парторгов закончился в два часа дня» (стр. 56)

11. «Вакте ки Зубайда ҷумлаи: «**Коммунистоне** ҳастанд, ки нисбат ба **колхозчиени беспартия большевикона** рафтор мекунанд, аммо ҳамин ҳел **коммунистон** ҳам ҳастанд, ки бо **партияи мифиростонем** буданашон такаббур мекунанд»- ро хонд, Хошим-Корвон як ҷунбид, гардани дарозашро ба пеш ёзонд» [40, с.47] // «Когда Зубайда прочла: «Есть коммунисты, которые подходят к беспартийным колхозникам по - большевистки. Но есть и такие, которые кичатся своей партийностью...», Хашим - Корвон пошевельнулся и слегка подался вперёд» (стр. 49).

Приведенные примеры советизмов в романе сообщают факты из истории строительства в Вахшской долине. История орошения Вахшской долины, описанная Сотимом Улугзода, полна гражданского пафоса и имеет исторические «корни» - обеспечение Вахшской долины началось еще в античную эпоху, в эпоху Саманидов и Тимуридов, т.е. в те периоды, когда создавались

могучие централизованные государства. Вкрапление же русских слов - советизмов в текст романа открывает новую страницу из истории Вахшской долины, которая когда-то в период упадка феодального строя в XIX - начале XX в., из-за отсутствия ирригационных работ в Восточной Бухаре, превратилась в пустынную, дикую, заросшую тугаями долину.

Достаточно обратить внимание на то, что советизмы в тексте романа Сотима Улугзода «Навобод» («Обновленная земля»): не содержат пояснительных записок, и мы поймем, что строительство Вахшской ирригационной системы проходило в атмосфере дружбы народов и интернационализма. Сюжет и стилистика романа всецело соответствуют идеологии описываемой в нем эпохи, отражают реалии жизни советского общества, картину мира XX века, но представляют собой идеально-тематические и стилистические особенности произведений Улугзода в определенный период времени, с которым и переводчик, и исследователи творчества писателя обязаны считаться. В этом же духе им в 1947 году была написана и повесть «Благородные друзья» (в русском переводе, опубликованном в том же году – «Возвращение»), посвященная сломленным судьбам людей, пострадавших от войны, но не потерявшим человеческое благородство.

Тема любви к Родине, заботе о ней в произведениях писателей прошлого столетия была лишена эгоизма – даже любовные эпизоды в произведениях тех лет основывались на общих интересах – любви к Родине, верности идеям общества. Обратимся к роману Ю.Акобирова «Норак» (1979). В этом романе художественная картина мира – история строительства Нурекской ГЭС в горах Таджикистана - отражается в таких советизмах, которые не только изображают образ жизни, но и описывают персонажей. Отличительной чертой текста романа является насыщенность казенными сокращениями и словосочетаниями - символическим олицетворением новой жизни:

1. «Вероника боз ҳам бо алам давом намуд:

- Шумо мекандед, шухӣ мекунед, аммо ман бояд ки барои **plenumi Комитети Марказии комсомоли республика материал** тайёр қунам!» [2, с.87] // «Вероника с горечью продолжала:

- Вы смеетесь, шутите, а я должна подготовить материал к пленуму ЦК ВЛКСМ республики!»

2. «Раҳмат Раҳимович абрувони сермӯяшро дарҳам қашида, рӯ турш кард ва тамоми аламашро аз Анвар гирифтаний шуд.

- **Комсомол**, ту ақл дорӣ, чиҳо мегӯй? Хонаи парткомро вайрон карда, шиор менависӣ?..» [2, с.84] // «Рахмат Раҳимович нахмурил густые брови и попытался всю злость выместить на Анваре.

- Комсомол, ты в своём уме, что говоришь? Вы разрушаете комнату парткомитета и пишете лозунги?..».

3. «Антон Григорьевич фармуд, ки фавран як **ведомости** нав сохта, ба коргарон **аванс** диханд.

- Он **нарядҳоро** чӣ қунам? - боз пурсид Семён Алексеев.

- Алҳол монда ист... - бо дили ноҳоҳам ҷавоб дод Карпов» [2, с.87] // «Антон Григорьевич приказал немедленно составить новую ведомость и дать рабочим аванс.

- Что мне делать с этими нарядами? — переспросил Семен Алексеев.

- Оставь пока... - с неохотой ответил Карпов»

4. «- Ман аз шумо як чи пурсидани будам, - гуфт Тохира аз нав ба изтироб афтода.- Ман, шунидам, ки дар Норак барои бинокорон чанд фоиз пули иловагӣ медодаанд. Барои гарм буданаш...

- Ҳа, **коэффициент** медиҳанд...

- **Коэффициент?** - дубора пурсид ҷавонзан. - Агар ҳамин рост бошад, ман ҳам ба Норак рафта кор мекардам. Чунки дар Душанбе, агарчи гармиаш аз Нораки шумо кам нест, заҳрханде кард Тохира , - ба мо **коэффициент** намедиҳанд» [2, с.174] // «- Я хотела тебя кое о чем спросить, - снова забеспокоилась Тахира. - Я слышала, что в Нуреке строителям доплачивают. Из-за жары...

- Да, дают коэффициенты...

- Коэффициент? - переспросила молодая женщина. - Если это правда, я бы тоже пошла бы работать в Нурек. Потому что в Душанбе хоть и жара не меньше вашего Нурека, Тахира усмехнулась, - нам не дают коэффициент».

5. «Онҳо нав аз **бюрои райком** баромада буданд ва холо ба «**газик**»-и котиби **партком** нишаста, ба Норак бармегаштанд. Дар Норак имрӯз воқиаи муҳим рӯй медод. **Метросозони Москва**, ки бо даъвати Карпов омада буданд, дар соҳили чапи дарьё аллакай ба соҳтмони **туннели якуми бинокорӣ сар кардаанд**» [2, с.176] // «Они только что вышли из бюро райкома и теперь возвращались в Нурак в «газике» секретаря парткома. Сегодня в Нураке происходит важное событие. Московские строители, приехавшие по приглашению Карпова, уже приступили к строительству первого строительного тоннеля на левом берегу реки».

6. «Мачлиси **партияйӣ** хеле тӯл кашид. **Коммунистон** ҳама яқдилона кори **комитети партияии** соҳтмонро ғайри қаноатбахш донистанд!..» [2, с.233] // «Партийное собрание затянулось. Коммунисты единодушно оценили работу партийного строительного комитета неудовлетворительной!».

7. «Акнун бошад, худи Зулфия фиску фуҷур ва нопокиу разилии «олимшаванд»-ҳоро дида, якбора аз онҳо ихлосаш гашт, ба онҳо нафрят пайдо кард ва аз фикри **аспирантураву** орзуи ширини «олим шудан» ҳам даргузашт. (...) Маълум мешавад, ки «**ту мещанка!**» гуфтани Анвар дар ҳақиқат рост будааст?!» [2, с.335] // «Теперь сама Зульфия увидела разврат и нечистоту «ученых» и невзлюбила их. (...) Получается, что Анвар был прав, сказав «ты мещанка!» ?!».

И такая загруженность советизмами текста романа, посвященного стратегически важному для республики строительству, вполне понятна. Тема строящейся Нуракской ГЭС была настолько важна для республики, что журнал «Дружба народов» берет шефство над строительством. На его страницах печатаются материалы, которые позже выходят отдельной книгой: «От Нурака — к Рогуну». Книга собирает под своей обложкой стихи Мирзо Турсун-заде, Мирсаида Миршакара, Мумина Каноата, Саидали Мамура, Павло Мовчан, Бозора Сабира, Владимира Кострова, Хабибулло Файзулло, Лоика Шерали, Гаффора Мирзо, Галины Морозовой, Файзудло Ансори, Гулназара Кельди, статьи, очерки и эссе К. Симонова, С. Дангулова, В. Жалакяевичюса, В. Тендрякова, Ю. Рытхэу, А. Кушнера, Б. Холопова, Ю. Полухина, Евг. Богданова, А. Майсюка, М. Муллоджанова, В. Коротича, И. Захорошко, секретаря Нуракского горкома партии П. И. Горбачева. Заключая договор о сотрудничестве, строители Нуракской ГЭС и редакция «ДН» решили, что на стройке будет организовано соревнование за награды журнала, а в свою очередь строители станут ежегодно награждать «рабочей премией» лучшее произведение на современную тему, опубликованное в журнале. В 1974 году в Нураке даже была создана библиотека книг, посвященных данной теме, с автографами их авторов. Среди них были Г. Марков, В. Катаев Н. Тихонов, В. Смирнов, С. Дангулов, С. Крутилин, М. Алексеев, Ю. Рытхэу, В. Осипов, С. Баруздин. За создание Нуракской библиотеки журнала «Дружба народов» в 1987 году архитектору В. И. Пашкову, конструктору Ф. С. Маргулис и писателю С. А. Баруздину ЦК Компартии Таджикистана и Совет Министров Таджикской ССР присудили Государственную премию Таджикской ССР имени Абуабдулло Рудаки.

Бесспорно, произведения, посвященные строительству таких важных объектов, как Вахшстрой, Нуракская ГЭС не могут обойтись без вторжения в текст русизмов. Эти слова можно отнести и к повести Ханифа Мухаммадохир «Сангрезаҳои Сангтӯда» (Душанбе, 2006).

В повести использованы заимствования, которые вполне панорамно описывают строительство Сангтудинской ГЭС, вот несколько примеров из них:

1. «Ў бехуда худро гоҳ **технolog** мегуфту гоҳи дигар муҳандис муаррифӣ

мекард» [27, с.10] // «Он иногда называл себя технологом, а иногда представлялся инженером».

2. «Ноҳост ба ҷойи Бикин дар ойна акси духтар намудор шуд. Вай аз бинои **агрегатҳо** берун шуда меомад» [27, с.13-14] // «Вдруг вместо Бикини в зеркале появилось силуэт девушки. Она выходил из агрегатного здания».

3. «Ҳашт ҳазор **метр** қубур чӣ хел гум шуда, Алексей намедонист» [27, с.18] // «Алексей не знал, как были потеряны восемь тысяч метров трубы».

4. «Баъди ҷандин бор камомад шудани **мошинҳои бетон**, ки ба ҷойи 5 куб 4,6 - 4,5, ҳатто боре 4,3 куб бетон рехта шуда буд, Овсиенко ин масъаларо дар мачлиси шомгоҳии назди **директори генералий** гузошт» [27, с.18] // «После нескольких нехваток бетоновозов, когда вместо 5 кубометров заливалось 4,6 - 4,5 кубометров, однажды даже 4,3 кубометра бетона, Овсиенко поднял этот вопрос на вечернем совещании с генеральным директором».

5.«Абнаср мегуфт, чойҳои **бетонрехта** роғҳои зиёде дорад» [27, с.24] // «Абунаср говорил, что в местах заливки бетона много прожилок».

Однако, как мы уже упоминали, каждое новое время имеет свои особенности, так, если советизмы в произведениях писателей XX века чаще отражали чистую любовь, благородство и достоинство – т.е. правильные ориентиры, то заимствования в таджикской прозе XXI века могут отражать новые нравы, появившиеся в обществе. Это мы можем видеть на следующих примерах:

1. «Вале алҳол дар яке аз ҳуҷраҳои манзили коргари ё ҳонаҳои канадагӣ муовини директори «Дагестанстрой» Музaffer Олимӣ андеша сари ин надошт. Ду рӯз, расо ду рӯз аст, ки ўро, Музaffer Олимиро, бо **телефони мобилиаш** лаққидани ҳамсоядуҳтар ба ҷон овардааст» [27, с.6] // «Но сейчас в одной из рабочих комнат в доме канадского типа заместитель директора «Дагестанстрой» Музaffer Олимӣ об этом не думал. Два дня, ровно два дня, как он, Музaffer Олимӣ, нервничал из-за болтовни соседской девушки по телефону».

2. «Музaffer Олимиро чора ҷуз он нест, ки **тукмаи телевизори «Panasonic»**-ро зер карда садои онро баланд созад» [27, с.6] // «У Музaffара Олими нет другого выбора, кроме как нажать кнопку телевизора Panasonic и увеличить звук».

3. «Аз телевизор, аз канали ҳориҷӣ барномаи дӯстдоштаи Олимӣ **«Вокруг света»** оғоз мешуд. Вале садои духтар ба тамошои он монеъ мешуд.

-Кӣ?... Даврон Ашӯр?... Э, ту Даврон Ашӯра ба ҳамин муҳандисҳо баробар мекунӣ?... Вай қалла дораду мағз надорад... роҳи пул кор карданаша намедонад... **Гонорари** идораро горат мекунад...» [27, с.7] // «По телевизору с иностранного канала стартовала любимая программа Олими «Вокруг света». Но голос девушки мешал ему.

- Кто?... Даврон Ашур?... Эй, ты сравниваешь Даврона Ашура с этими инженерами?... У него есть голова, но нет мозгов... он не умеет зарабатывать деньги... Он грабит гонорар организаций...»

4. «О ҳамон вазир аз кучо мефаҳмад, ки Судобаи Содирхон кори савобе карда барои як духтари бечора **аттестат** харида додаст?» [27, с.8] // «Ну откуда знать этому министру, что Судоба Содирхан сделала доброе дело и купила аттестат для бедной девушки?»

5. «Музaffer Олимиро низ ин наво бо қадом яке аз торҳои қалбаш ҳамоҳанг намуд, ки **пульт телевизор** дар даст гӯё тукмаи онро зер кардан аз ёдаш рафта буд... Оҳиставу бесадо **пультро** ба раҳти хоб, болои болишт ниҳод» [27, с.9] // «Эта песня взяла Музaffара Олими за душу, и он, позабыв нажать на пульт от телевизора тихонько, медленно положил его на подушку».

6. «Як рӯз пеш аз омадани ин духтар ба Санѓтӯда дар ҳуҷраи кор баҳси Тиржанов бо **директори** мудирияти назорати **техники** Амруллоев Маҳмадсаид рӯх дод. Тиржанов ба омадани ин духтар ҳеч ризо намешуд.

-Ман ҳамчун **директори генералий** қатъиян рад мекунам! Чӣ лозим?! Чӣ бурд меорад ба соҳтмон омадани ў! Намояндаи **пресса** ин ҷо намерасид. Ҳамин ки омад, мисли сағҳои бӯгир ба бӯидан оғоз мекунад. Лозим нест!

Амруллоев ҳам паст намеомад.

-Ин духтараки рӯзноманигор ба ин ҷо аз Ширкати Садо ва Симои «Ориён» барои навиштани **киноочерк** фиристод шуда. Ва ў аз он бӯйирҳо нест» [27, с.11] // «За день до приезда этой девушки в Санѓтуду Тиржанов поругался в офисе с директором технадзора Амруллоевым Маҳмадсаидом. Тиржанов никогда бы не согласился на приезд этой девушки.

- Как генеральный директор, я категорически отказываюсь! Зачем?! Какая польза от ее приезда? Здесь не хватало только представителя прессы на стройку. Как только приедет, начнет все вынюхивать, как собака. Незачем!

Амруллоев тоже не уступал.

- Эту журналистка прислана сюда компанией Садо и компанией «Орион» для написания киноочерка. Она не из тех ищеек».

7. «Олимӣ ҳомӯш ба ойина дида медӯҳт. Духтар гӯё намешунид ҳарфу масхараи ҷавонҳои хирасарро.

-Ё «**купалникаша**» фаромӯш кардаст.

-Бе «**купалник**» ҳам мешава. Ҳа-ха-ха.

-Хайр, агар гап сари як «**купалник**» бошад, ман ҳамин «**плафкима**» ба орият метиямаш. **Ҳа-ҳа-ҳа»** [27, с.14].

«Олимі молча смотрел в окно. Девушка как будто не слышала шуток юношей.

- Может она забыла свой купальник?

- Можно и без купальника. **Ҳа-ҳа-ҳа.**

- Ну, если все дело в купальнике, то я могу уступить свои плавки. **Ҳа-ҳа-ҳа»**

8. «Олимій медонист, ки ҳоли ҳозир ин духтарак бо дугонааш бо **телефони мобили** ҳарфи зиёд намезанд. Ў ба чойи кораш, ба **радиои «Мовароуннаҳр» интервью** медиҳад [27, с.17]. «Олимі знал, что в настоящее время эта девушка мало разговаривает со своей подругой по мобильному телефону. Вместо работы дает интервью радиостанции «Моваруннахр».

9. «Не. Аз дasti мўйсафед ин кор намеояд. Кобулиев? Вай безурёти **детдомист**. Вай дар талоши мансаб нест» [27, с.18] // «Нет. Старик не способен на такое. Кобулиев? Он бесплодный детдомовец. Он не карьерист».

10. «-Ракшана, шумо **пиворо** дўст медоред? -Аз ў пурсид Алёша.

-Ин **пиво** аст?- Ба чойи посух суол дод Рухшона.

-Шумо **пиворо** намедонед? Садои ҳайратолуди Алёша шунида шуд» [27, с.21]

«- Ракшана, вы любите пиво? - спросил ее Алеша.

- Это пиво? - вместо ответа спросила Рухшана.

- Ты не знаешь пива? - Послышался удивленный голос Алесхи.

Заемствования в современном художественном тексте, как мы видим, соответствуют контексту и отчетливо показывают другую эпоху, другую стадию развития общества, другую систему ценностей.

Мы преднамеренно привели в статье огромный пласт примеров из художественных текстов, чтобы более подробно аргументировать свою мысль.

В заключение отметим, что, изучая влияние художественного перевода на таджикскую литературу, мы понимаем, что перевод не признает каких-либо географических ограничений. Появление новых слов, понятий, терминов русского происхождения в таджикской прозе XX века связано с изменением социального, экономического и политического характера и с развитием переводческой деятельности, когда таджикскому языку становится тесно в рамках языка XIX в., который уже не отвечал запросам нового времени. Советизмы же XXI века, обозначая те же явления, что и в XX в., имеют в своем контексте добавочную, более модернизированную, не имеющую или потерявшую в настоящее время идеологическую коннотацию.

Однако все эти заимствования - своего рода барометр времени, атмосферы в обществе, показатель системы, благодаря которым таджикский читатель узнает историю своего народа и его языка.

В истории таджикского перевода существует множество неучтенных вопросов, которые еще предстоит исследовать таджикским ученым, как филологам, так и социологам, историкам и др. Изучение работ таджикских переводчиков позволит проследить межкультурное движение форм и содержаний, а также взаимодействие таджикской литературы с другими культурами мира. Важно не отрицать эти явления, пришедшие в таджикскую культуру из других культур, а изучить их путем соотношения / сравнения. В языке происходят те же процессы, что и в обществе – своего рода моделирование нового общественного и государственного устройства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуманнон, А. Аз дирӯзу имрӯзи адабиёти тоҷик / А.Абдуманнон. – Душанбе: Адиб, 2022. – 480 с.
2. Акобиров, Ю. Норак (Роман) / Ю. Акобиров. - Душанбе: Ирфон, 1979. – 360 с.
3. Бакаева, М.Т. Художественные функции реалий в произведениях Фазлиддина Мухаммадиева и особенности воспроизведения их национального колорита в русских переводах: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.01.08 / М.Т. Бакаева: [Место защиты: Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан]. - Душанбе, 2020. - 164 с.
4. Басовская, Е.Н. Советская пресса - за «чистоту языка» [Текст]: 60 лет борьбы / Е.Н. Басовская; [Российский гос. гуманитарный ун-т]. – М.: Изд. центр Российской гос. гуманитарного ун-та, 2011. – 330 с.
5. Басовская, Е.Н. Тоталитарный пейзаж: из наблюдений над языком сталинской эпохи [Текст] / Е.Н. Басовская // Проектное мышление сталинской эпохи. - М.: РГГУ, 2004. - С. 80-88.
6. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М., 1979. - 334.

7. Васильев, А.Д. «Новояз» и «постновояз» (о некоторых чертах современного российского телевизионного дискурса) [Текст] / А.Д. Васильев // Личность, творчество и современность: Сб. науч. тр. - Красноярск, 2000. - Вып. 3. - С. 178 – 184.
8. Вежбицкая, А. Сопоставление культур через посредство лексики и грамматики [Текст] / А. Вежбицкая. - М.: Языки славянской культуры, 2001 - 272 с.
9. Верещагин, Е.М. Язык и культура [Текст]: Лингвострановедение в преподавании рус. яз. как иностр.: учеб. пособие для студентов филол. специальностей и преподавателей рус. яз. и литературы иностранцам / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров; МГУ. Науч.-метод. центр рус. яз. при Моск. гос. ун-те им. М. В. Ломоносова. Группа страноведения. - Москва, 1973. - 232 с.
10. Влахов, С. Непереводимое в переводе / С.Влахов, С.Флорин. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Высш. шк., 1986. - 416 с.
11. Гарбовский, Н.К. Теория перевода: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Лингвистика и межкультур. коммуникация» / Н.К. Гарбовский. - М.: изд-во Моск. ун-та (МГУ), 2004 (ОАО Можайский полигр. комб.). - 542 с.
12. Горбаневский, М.В. Советский «новояз» на географической карте: О штампах и стереотипах речевого мышления [Текст] / М.В. Горбаневский, В.П. Нерознак. - М.: Знание, 1991. - 64 с.
13. Демидчик, Л.Н. От правды жизни - к художественной правде: Критич. ст. о тадж. лит. / Л.Н. Демидчик. - Душанбе: Ирфон, 1985. - 221 с.
14. Ермакова, О.П. Жизнь российского города в лексике 30-40-х годов XX века [Текст]: краткий толковый словарь ушедших и уходящих слов и значений / О.П. Ермакова. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Флинта: Наука, 2011. – 186 с.
15. Земская, Е.А. Язык как деятельность: морфема, слово, речь / Е.А. Земская. - М.: Яз. славян. культуры, 2004 (ОАО Тип. Новости). - 681 с.
16. Кармелаева, Д.Г. Советизмы: функционирование и перевод / Д.Г. Кармелаева // Контентус. 2016. №4 (45). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovietizmy-funktzionirovanie-i-perevod> (дата обращения: 08.08.2022).
17. Кириченко, С.В. Новояз: социокультурный фантом или лингвистическая реальность [Текст] / С.В. Кириченко, Е.Е. Юрков / XXXVI Международная филологическая конференция, 2007. - №8. - С.44-54.
18. Краткая литературная энциклопедия. Т.5. - М.: Советская энциклопедия, 1968. – 976 с.
19. Кожевникова, Н.А. Язык революционной эпохи в изображении писателей русского зарубежья [Текст] / Н.А. Кожевникова // Русистика сегодня. - 1998. - № 1 - 2. - С. 72-87.
20. Кронгауз, Ф.Ф. К истории советской школы на Крайнем Севере [Текст] / Ф.Ф. Кронгауз; Акад. пед. наук РСФСР. Ин-т теории и истории педагогики АПН РСФСР. – М.: Учпедгиз, 1948 (Л.: тип. им. Евг. Соколовой). - 124 с.
21. Кронгауз, М.А. Бессиные языка в эпоху зрелого социализма [Текст] / М.А. Кронгауз // Знак: Сб. ст. по лингвистике, семиотике и поэтике. - М.: Русский учебный центр МС, 1994. - С.233-244.
22. Купина, Н.А. Советизмы: к определению понятия [Текст] / Н.А. Купина // Политическая лингвистика. - Екатеринбург, 2009. - №2. - С.35-40.
23. Марков, А. Трудности познания и перевода / А. Марков // Вопросы литературы. – 2009. – № 2. – С.109-117.
24. Маркштайн, Э. Советский язык и русские писатели [Текст] / Э. Маркштайн // Вопросы литературы. 1995. - № 2. - С.98-112.
25. Медведева, Е.В. Новояз и «новокульт» в глобальном пространстве [Текст] / Е.В. Медведева // Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2006. - № 4. - С.28-43.
26. Мокиенко, В.М. Образы русской речи: Ист. - этимол. очерки фразеологии / В.М. Мокиенко; С.-Петерб. гос. ун-т. Филол. фак. - СПб.: Фолио-Пресс: С.-Петербург. гос. ун-т, 1999. - 461 с.
27. Мухаммадохир, Х. Сангрезаҳои Санѓтӯда. - Душанбе: Адиб, 2006. - 257 с.
28. Нерознак, В.П. Советский «новояз» на географической карте [Текст] / В.П. Нерознак. - М.: Знание, 1991. - 64 с.; Седов, К.Ф. «Новояз» и речевая культура личности (становление языковой личности) [Текст] / К.Ф. Седов // Вопросы стилистики. - Вып. 25. Проблемы культуры речи. - 1993. - С.29-35.
29. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка. 4-е изд / С.И. Ожегов. – М., РАН: ООО, НТИ «Технология». - 944 с.
30. Ожегов, С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи [Текст] / С.И. Ожегов. - М.: ВШ, 1974. - 352 с.
31. Ожегов, С.И. К вопросу об изменениях словарного состава русского языка в советскую эпоху [Текст] / С.И. Ожегов // Вопросы языкоznания, 1953. - №2. - С.71-81.
32. Панов, М.В. О развитии русского языка в советском обществе [Текст] / М.В. Панов // Вопросы языкоznания. – 1962. - №3. - С.3-16.
33. Писатели Таджикистана: [Крат. биогр. Справки. Авт. сост. М. Левин, А. Маниязов]. - 4-е изд., испр. и доп. - Душанбе: Ирфон, 1986. - 511 с.
34. Протченко, И.Ф. Лексика и словообразование русского языка советской эпохи. Социолингвистический аспект [Текст] / И.Ф. Протченко. - М.: Наука, 1985. - 352 с.
35. Романенко, А.П. Советская словесная культура: образ ритора [Текст] / А.П. Романенко. - М.: Едиториал УРСС, 2003. - 212 с.
36. Селищев, А.М. Выразительность и образность языка революционной эпохи / А.М. Селищев // Избранные труды. - М.: Просвещение. - 1968. - С.147-158.
37. Супрун, А.Е. Русский язык советской эпохи [Текст] / А.Е. Супрун. - М.: Просвещение, 1969. - 89 с.
38. Топоров, В.Н. Пространство культуры и встречи в нем / В.Н. Топоров // Восток – Запад. Переводы. Публикации. – М., 1989. – С. 6 – 17.

39. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков): автореферат дис. ... доктора филологических наук: [специальность] 10.02.20 Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Ф.М. Турсунов [работа выполнена в Таджикском гос. ин-те яз. им. Сотима Улугзода; место защиты: Российско-Таджикский (славянский) ун-т]. - Душанбе, 2016. - 46 с.
40. Улугзода, С. Мунтахабот: Иборат аз ду чилд. Тартибиҳанда Ҷ. Муруватов. - Душанбе: Ирфон, 1982. - Ч. 2. Роман, повесть ва ҳикояҳо. - 432 с.
41. Улугзода, С. Обновленная земля [Текст]: Роман / С. Улугзода. Пер. с тадж. С. Улугзода и А.Н. Тихонова. - М.: Сов. писатель, 1953. - 360 с.
42. Хачак Ф.Д. Особенности функционирования советизмов в произведениях писателя-билингва / Хачак Ф.Д. // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. 2017. №2 (197). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-funktzionirovaniya-sovetizmov-v-proizvedeniyah-pisatelya-bilingva> (дата обращения: 09.08.2022).
43. Червинский, П. Номинативные аспекты и следствия политической коммуникации [Текст] / П. Червинский. - Тернополь: Крок, 2010. - 344 с.
44. Чудинов, А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000) [Текст] / А.П. Чудинов. - Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 2001. - 238 с.
45. Шайтанов, И.О. Триада современной компаративистики: глобализация – интертекст – диалог культур / И.О. Шайтанов // Вопросы литературы. - 2005. - № 6. - С.130-137.
46. Шукров, М. Обновление. Таджикская проза сегодня. монография / М. Шукров // Обновление. Таджикская проза сегодня: Монография. - М.: Советский писатель, 1986. - 272 с.

«БЕГОНА» МЕТАВОНАД ҲАРАКАТРО ТЕЗУТУНД ГАРДОНАД» - ОИДИ МАСОИЛИ СОВЕТИЗМХО ДАР НАСРИ ТОЧИК

Мақола ба таҳлили нақши услугӣ ва ғоявию мавзӯтии советизмҳо дар адабиёти бадей бахшида шудааст, ки дар он мавзӯи мухимми иҷтимоӣ - соҳимони объектҳои аз ҷиҳати стратегӣ барои мамлакат мухим ошкор менамояд. Муҳаққиқ бо назардошти таъсири омилҳои муҳталифи дорои ҳусусияти таъриҳӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ бо забони насири тоҷики асри 20 онро бо забони насири асри 21, ки ба ҳамон мавзӯй бахшида шудааст, муқоиса мекунад. Объекти тадқиқот матни адабӣ - романи «Навобод»-и Сотим Улугзод, романи «Норак»-и Юсуф Акобиров, достони Ҳанифа Махмадоҳир «Сангрезавои Санѓтӯда» мебошад. Мавзӯи омӯзиши ин асарҳо як гурӯҳи маҳсуси воқеиятҳо — советизмҳо буд. Ба қавли муаллифи мақола, омӯзиши советизмҳо ба таҳқиқи муфассале ниёз дорад, ки дар он нақши услугсозӣ, мавқеи ғоявию мавзӯтии онҳо ошкор карда шавад. Советизмҳо ба асарҳое, ки ба ин мавзӯй бахшида шудаанд ва солҳои 30-80-ум навишта шудаанд, ҳаяҷони баланд медиҳанд, дар асарҳое, ки дар асри 21 дар ҳамин мавзӯй навишта шудаанд, ин лугат мазмуни иловагӣ пайдо мекунад. Аҳамияти мавзӯи мазкур дар он аст, ки бо омӯҳтани нақши советизмҳо доир ба нақши тарҷума дар насири тоҷик метавон донишҳои нав аз худ намуда, аз таърихи рушди раванди адабӣ ва системи забони он фактҳои ачибро ошкор намуд. Ба гуфтаи муҳаққиқ, ҷунин тамоюлҳо табӣ, мунтазам ва аксар вакт ҳатто муғиданд. Ба ин метавон иқтибосоти жанрҳо ва услубҳои адабиро дар мисоли дилҳоҳ анъаноти миллии адабӣ нисбат дод.

Калидвоҷаҳо: бадей, насири тоҷик, раванди адабӣ, низоми забон, воқеият, шӯравӣ, давру замон, услубшиносӣ, проблемаи идеявию мавзӯй, пафос.

«ЧУЖОЕ» СПОСОБНО ОБОСТРИТЬ ДВИЖЕНИЕ» - К ВОПРОСУ О СОВЕТИЗМАХ В ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЕ

Статья посвящена анализу стилистической и идейно-тематической роли советизмов в художественной прозе, раскрывающей социально важную тему – строительство стратегически важных для страны объектов. Рассматривая вопросы влияния различных факторов исторического, социального, политического характера на язык таджикской прозы XX века, исследователь проводит его сравнение с языком прозы XXI века, посвященной этой же теме. Объектом исследования является художественный текст – роман «Навобод» («Обновленная земля») Сотима Улугзода, роман «Норак» Юсуфа Акобирова, повесть Ҳанифа Махмадоҳир «Сангрезавои Санѓтӯда». Предметом изучения в этих произведениях стала особая группа реалий – советизмы. По мнению автора статьи, изучение советизмов нуждается в более подробном исследовании, где могут раскрыться их стилеобразующая роль, идейно-тематическая установка. Советизмы придают произведениям, посвященным данной тематике, написанным в 30-80-е годы высокий пафос, в то время как в произведениях, написанных на данную же тематику в XXI веке, эта лексика приобретает дополнительную коннотацию. Актуальность данной темы заключается в том, что, изучая роль советизмов, можно приобрести знание о роли перевода в таджикской прозе, раскрыть интересные факты из истории развития литературного процесса и его языковой системы. По мнению исследователя, подобные тенденции естественны, закономерны и часто даже оказываются полезны. Любые заимствования, попав в иную среду, становятся новшествами, способными стимулировать процесс дальнейшего развития. Сюда можно отнести, к примеру, заимствование литературных жанров и стилей на примере практически любой национальной литературной традиции.

Ключевые слова: художественная литература, таджикская проза, литературный процесс, языковая система, реалии, советизмы, эпоха, стилистика, идейно-тематическая проблема, пафос.

“ALIEN” IS CAPABLE OF EXACERBATING THE MOVEMENT” - TO THE QUESTION OF SOVIETISMS IN TAJIK PROSE

The article is devoted to the analysis of the stylistic and ideological-thematic role of Sovietisms in fiction, devoted to the topical socially important topic - the construction of strategically important objects for the country. Considering the influence of various factors of a historical, social, political nature on the language of Tajik prose of the 20th century, the researcher compares it with the language of prose of the 21st century devoted to the same topic. The object of the study is a literary text - the novel "Navobod" ("Renewed Earth") by Sotim Ulugzod, the novel "Norak" by Yusuf Akobirov, the story by Hanifa Mahmadokhir "Sangrezavoi Sangtuda". The subject of study in these works was a special group of realities - Sovietisms. According to the author of the article, the study of Sovietisms needs a more detailed study, where its style-forming role, ideological and thematic setting can be revealed. Sovietisms give high pathos to works devoted to this topic written in the 350-70s, while in works written on the same topic in the 21st century, this vocabulary acquires an additional connotation. The relevance of this topic lies in the fact that by studying the role of Sovietisms, one can acquire knowledge about the role of translation into Tajik prose, reveal interesting facts from the history of the development of the literary process and its language system. According to the researcher, such tendencies are natural, regular and often even useful. Any borrowings, once in a different environment, become innovations that can stimulate the process of further development. This may include, for example, the borrowing of literary genres and styles can be observed in the example of almost any national literary tradition and, as a result, be considered as the main driving force of the literary process.

Key words: fiction, Tajik prose, literary process, language system, realities, Sovietisms, epoch, stylistics, ideological and thematic problem, pathos.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мурувватиён Чамила Чамол* - Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, доктори илми филология, сарходими илмии шуъбаи адабиёти мусир. **Сурора:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. Е-mail: **Alika - xan@mail.ru**. Тел.: (+992) 93-760-22-33

Сведение об авторе: *Мурувватиён Джамила Джамол* - Институт языка и литературы им. Рудаки НАНТ, доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела современной литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Е-mail: **Alika - xan@mail.ru**. Тел.: (+992) 93-760-22-33

Information about the author: *Muruvvatiyon Jamila Jamol* - Institute of Language and Literature named after A. Rudaki Doctor of Philology, Chief Researcher at the NAST. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: **Alika - xan@mail.ru**. Phone: (+992) 93-760-22-33

Рахманов Б.Р.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Интерес к культурным достижениям Востока, изучение словесности арабов, персов и индусов наблюдается в течение всего XIX века. Ориентальные мотивы в первую половину девятнадцатого столетия характерны для В.А. Жуковского, И.А. Крылова, А. Бестужева-Марлинского, Д.П. Ознобишина, О.И. Сенковского, А.С. Грибоедова, А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова. Во второй половине XIX века традиции освоения литературы чужих народов продолжают В.И. Даля, А.А. Фет, Л.Н. Толстой. Заметный вклад в освоение Востока внесен и Н.Г. Чернышевским, но вопрос об ориентальных мотивах писателя-демократа в литературоведении и ориенталистике не рассмотрен должным образом.

Восточные языки привлекали внимание Н.Г. Чернышевского с периода обучения в семинарии. Н.В. Богословский в своем исследовании «Николай Гаврилович Чернышевский. Жизнь Замечательных людей» указывает, что в период домашнего образования будущим писателем изучались латинский и греческий, немецкий и французский языки. «После же поступления в семинарию к этому, помимо общесеминарских предметов, прибавились занятия персидским, арабским, древнееврейским и татарским языками» [2, с.15].

Напомним и домашнюю библиотеку отца: кроме книг известных авторов у молодого семинариста был доступ к журналам «Отечественные записки», «Современник», «Библиотека для чтения», в которой огромная роль в популяризации персидской словесности принадлежит О.И. Сенковскому - редактору «Библиотека для чтения», ученому-ориенталисту и преподавателю арабского и персидского языков.

В детстве Н.Г. Чернышевский «проявлял исключительную любознательность, был чрезвычайно памятлив, сообразителен и все, что усваивал, усваивал прочно и основательно» [2, с.14]. По воле обстоятельств Чернышевский не смог поступить на восточный факультет, но сохранил любовь к восточным языкам и истории, как видно из письма преподавателю восточных языков духовной семинарии Саблукову [2, с.21].

Философский факультет Петербургского университета дал будущему писателю возможность не останавливаться на достигнутом в изучении восточных языков и литературы. Ярким примером внимания к литературе Востока были задаваемые студентам темы сочинений «на медаль»: «В феврале 1848 года по философскому факультету были предложены две «задачи» – одна относительно летописи Нестора, а другая касательно персидских поэтов Саади и Гафиза...» [2, с.89].

Эти сведения позволяют говорить о серьезном интересе Чернышевского к изучению восточных языков, глубоком знании и освоении восточной литературы.

В Саратовской гимназии Н.Г. Чернышевский, отдавая дань уважения произведениям восточной литературы, считал нужным знакомить учеников с персидско-таджикской классикой. При изучении литературы он включил в список лучших произведений поэму В.А. Жуковского «Рустам и Зораб». Эта «сказка» произвела неизгладимое впечатление на учеников [2, с.131].

В художественном творчестве Чернышевский также использовал богатство восточной культуры, что проявилось во включении ориентальных мотивов в роман «Повести в повести». Произведение создавалось Н.Г. Чернышевским в Петропавловской крепости с 21 апреля 1863 по 1 января 1864 года. Включение элементов восточной поэзии и культуры в текст романа объясняется отношением автора к восточной мудрости, которая имеет поучительный и назидательный характер. «Здесь встречаются аллюзии на древнеиндийскую религиозную книгу Риг-Веду, «Книгу шахов» персидско-таджикского поэта Фирдоуси – Шах-намэ, реминисценция отрывка из древнеиндийского эпоса Махабхараты – эпизода о Нале и Дамаянти, а также одной из сказок «Тысяча и одной ночи», заимствования и переделки стихов Гафиза в переводе Фета» [4, с.11]. Персонажи восточных произведений помещены автором в вымышенные сюжеты или в фабулу других произведений.

Жанр произведения требовал от писателя пояснения. И Чернышевский в Предисловии дает читателю необходимый комментарий: «И действительно, мое произведение должно было бы называться не «Повести в повести. Роман», а «Сказки в сказке. Сборник» [11, с.129]. Но определение подзаголовка «Сказки», как указывает сам автор, не должно вводить в заблуждение: эти сказки не для детей.

Сам жанр обрамленной повести, использованный Чернышевским, возник в восточных литературах. Принцип построения обрамленной повести строится на том, что рассказчик начитает знакомить слушателей или читателей с историей, в которой герой рассказывает свою историю, в которую включена еще одна, в свою очередь, в последней содержится другая история. Вспомним «Панчтанту», «Калилу и Димну», «Книгу попугая», «Тысячу и одна ночь». После знакомства с восточными фольклорными произведениями, европейские писатели использовали этот прием построения сюжета (что повлияло на формирование европейской новеллы).

В. Шкlovский, рассматривая обрамленную повесть, выделил несколько способов соединения её частей. Первый способ – задерживание исполнения действия, второй – прения с целью доказательства какой-либо мысли, третий – рассказывание для рассказывания [12, с.15-16].

О.Б. Грязнова в своей статье «Своеобразие жанровой природы восточной «обрамленной повести» » пишет, что тематически произведения восточной обрамленной повести соединяются материалом общекультурного значения – диалог на различные моральные, нравственные темы, преследующие поучительную, дидактическую цель или обличение пороков [1, с.150]. А.А. Смулькевич также отметила, что обрамленная повесть способствует созданию энциклопедических по своему характеру произведений, что характерно и для романа Н.Г. Чернышевского «Повесть в повести». Существенная для восточных первоисточников дидактическая направленность также является признаком произведения Чернышевского [7].

Писатель пишет: в молодости он был очарован сборником сказок «Тысяча и одна ночь» и не раз с новыми впечатлениями перечитывал этот дивный сборник: «Я знаю произведения поэзии не менее прекрасные, более прекрасные не знаю» [11, с.130]. Форма и построение романа продиктованы формой прелестных сказок: «Но влияние сказок «Тысячи и одной ночи» господствуют в моей переработке этого материала. Даже форма перенеслась в мой сборник из арабских сказок» [11, с.130].

Кроме того, традиционно в восточном обрамленном фольклорном произведении герой рассказывает истории для спасения своей жизни или избавления от бед. Так, попугай, рассказывая женщине сказки, спасает её от скуки до возвращения мужа; Шахерезада спасает свою жизнь рассказыванием сказок по ночам. Это и позаимствовал Чернышевский: «Как рассказ о судьбе Шехерезады служит рамкою для сказок, вставленных в него, так у меня «Рассказ Верещагина» служит рамкою для «Рукописи женского почерка» [11, с.130].

Но Чернышевский не ограничился только восточными сказками. В «Повести в повести» встречаются имена персидско-таджикских классиков или героев произведений – Фирдоуси и Хафиз.

Чернышевский высоко оценивает «Книгу царей» персидско-таджикского классика: «...Шах-Намэ едва ли не прелестнее гомеровского эпоса» [11, с.694]. Более подробно он останавливается на образе Гурдафарида из достана «Рустам и Сухраб» и дает этой деве-воительнице характеристику. Он комментирует поединок у Белой крепости, где девушка сразилась с туранским богатырем: «Гурдафарида цветет здоровьем, только Зораб во всем Туранском войске может выдержать поединок с нею, когда она надевает шлем: если рука ее слабее руки Хеджира, ее сердце тверже, ее взор смелее, ее движения быстрее, ее удары вернее, и она – первая защитница Ирана» [11, с.132]. Вспомним, как этот эпизод описан в «Шахнаме». У стен Белой крепости после поражения Хаджира на поединок с Сухробом выходит деве-воительница Гурдофарида, дочь Гуждахама. Храбрость и смелость не помогли деве в поединке с туранским богатырем, и только хитростью она спаслась от плена.

Гурдафарида, как отмечает Чернышевский, отличается от шекспировских героинь: «Дездемона и сама Джульетта далеко уступают ей дивною нежною прелестью» [11, с.132]. Включив в роман «Повести в повести» «Сказку о Деборе-девице», писатель в черновике указал: «Эта сказка – начало истории Гурдаферида (Гурдаферида-Дебора): в имеретинской сказке

сохранилось даже имя персидской красавицы. УФ. Рюккера[§] не переведен этот эпизод. Желающие сличить имеретинскую переделку с персидским преданием должны обратиться к изданиям Шах-Намэ, сделанному Молем **, - и не раскаются» [11, с.693]. Указания на имена известных европейских переводчиков «Книги царей» - очередное свидетельство увлечения и знания Чернышевским персидско-таджикской классики. Также ему известны переработки сюжетов «Шах-наме» в грузинском фольклоре.

Другой восточный классик, привлекший внимание Чернышевского, как было указано выше, – Хафиз Ширази. В «Повести в повести» встречаются строки поэта, есть даже характеристика «Соловья Шираза».

Биографический очерк о персидском классике, имеющийся в романе, на самом деле составлен А.А. Фетом: «Магомет Шамседдин (Солнце Веры), по прозвищу Гафиз (блеститель кургана, так как с начала до конца знал священную книгу), принадлежал к Секте Софи или созерцательных мудрецов и мистиков, предавался богословским и философским трудам, сочинял в аскетическом вдохновении возвышеннейшие гимны, в которых попирал все плотское. И вдруг этот мистик и мудрец отказывается от всех плодов своих долговременных усилий; и песнь [его] расцветает красками жизни, ароматом свежести; а между тем все, что пережил, изведал [он], звучит в его лире» [11, с. 390-391]. Хафиз Ширази, поэт-суфий, говоря о земном и плотском, воспевал духовное и божественное, о познании самого себя и Бога. Многие произведения Хафиза, воспевающие любовь и радость земной жизни, подразумевают совершенно иное значение, не до конца поняты и принятые русской культурой. Поэтому А.А. Фет (вслед за европейскими ориенталистами) говорит о двух сторонах творчества персидского классика, что и отразил Н.Г. Чернышевский в своем произведении, приведя в романе следующие строки Хафиза:^{††}

Книгу мудрую берешь ты, –
Свой бокал берет Гафиз;
К совершенству все идешь ты, –
К бездне зол идет Гафиз.
Многих избранных блюдешь ты
Поучением своим, –
К безрассудствам безрассудных,
Веселясь, зовет Гафиз.
К небу ясному встаешь ты
Дымом тяжким и густым, –
Горной речки блеск и свежесть
В глубь долин несет Гафиз [11, с.391].

Необходимо напомнить, что путь освоения лирики Хафиза Ширази А.А. Фетом связан с переводами Даумера на немецкий язык произведений персидско-таджикского поэта.

Есть и другие строки Хафиза – они в тексте являются эпиграфом к «Письму Л.С. Крыловой» повести «Из читанного»:

Пусть, насколько хватит сил,
Черная тебя клянет;
Пусть золоты на тебя
Выступят в поход; –
Ты не бойся их, Гафиз^{‡‡} [11, с.400].

[§] Рустем и Зораб. Героическая история в двенадцати книгах Фридриха Рюккера. Штутгарт. Издательство с. г. Lies Ching. 1846 г.

^{**} Серьезное изучение и полный перевод «Шах-наме» Фирдоуси выполнен известным французским ориенталистом Ж. Молем (1800-1876). Работа длилась сорок лет с 1826 года. Для этого автору пришлось глубоко изучить материал, для перевода пришлось обращаться к множеству достоверных источников. Переводы Ж. Моля были высоко оценены современниками-литературоведами.

^{††} В примечаниях Чернышевский указал: «Из Гафица» А.А. Фета, из стихотворения «Книгу мудрую берешь ты» строфы 1, 4, 6 [11, с.696].

^{‡‡} «Из Гафица» А.А. Фета, из стихотворения «Пусть насколько хватит сил...» [11, с.696].

Эти же строки, но в более полном объеме включены в татарскую сказку «Лань», помещённую писателем в раздел «Арабески» части первой повести «Белый пенюар». Восточный мир невозможно представить без исламской тематики. И татарская сказка «Лань» представляет собой легенду^{§§} о Пророке.

Эту легенду рассказывает в романе студент Казанского университета Пьер Нигулецкий, изучавший арабский и татарский языки. По дороге он разговорился с извозчиком-татарином и решил попрактиковаться в знании языка.

Пьер произнес по-арабски общеизвестную для мусульман фразу из Корана: «Хвала господу, всемялому, всемилосердному» *** [11, с.293] и татарский гимн покаяния. Извозчик отметил, что очень хорошая молитва, и спросил, откуда русский знает это. Пьер ответил, что изучает арабский и татарский языки, читал гафтиак и Коран. В романе писателем уточнено: «Гафтиак – это извлечение из Корана, гафтиак более известен простому народу, чем Коран» [11, с.294]. Это примечание не вызывает вопросов, поскольку первоначальное изучение основ Ислама и изучение молитв основывается именно на этой книге.

Татарин поинтересовался, всё ли его собеседник, человек иной веры, воспринял в Исламе. Оказалось, что один момент не принят: «Ну, по правде сказать, вот что не очень нравится мне: ваш пророк больно сердит; все говорит: «газават надо» (газават – война против кяфиров, «неверных»), все велит вам с кяфирами воевать. Очень сердит» [11, с.294].

Но татарин не согласился – вера мусульман основывается на покорности и милосердии. Пророк не сердитый (в смысле, не злой): «Он такой добрый человек, такого редко можно встретить» [11, с.294]. И не воевал пророк с кяфирями. «Кяфирь его обижали, – говорили: «Ты врешь, Магомет», – а он им показывал, как он не врет; кто из них был умный человек, и видел: «о, он правду говорит» [11, с.294]. Пьер спросил, как Пророк доказывал правоту слов, и татарин рассказал легенду†††.

Пророк шел полем, к нему прибежала лань и попросила защиты. За ланью гонялись сорок кяфиров. Пророк пообещал лани помочь. И тогда кяфирь стали угрожать убить пророка. Лань не хотела смерти человека и обратилась к преследователям с просьбой дать ей возможность покормить детей. Кяфирь не поверили лани, но пророк поручился, что животное вернется. Отпустив лань, кяфирь задумали недобroе. На тропе они решили поставить сеть, чтобы лань не вернулась к сроку и у них был повод убить пророка. В назначенное время кяфирь сказали пророку, что лань не вернулась, поэтому его ждет смерть. Пророк ответил, что лани вернутся помешали они сами, но он готов к смерти. И в этот момент лань прискакала с обрывками сети на шее. «И сорок кяфиров уверовали пророку» [11, с.295].

Завершается легенда о пророке и сорока кяфирах песней извозчика:

Пусть, насколько хватит сил,
Чернь тебя клянет;
Пусть кяфирь на тебя
Выступят в поход, -
Ты не бойся их, пророк:
Вечно милосерд,
Сам Аллах противу них
Твердый твой оплот! [11, с.295].

Эти строки взяты Чернышевским из цикла стихотворений А.А. Фета «Из Гафиза». Интересно, что в стихотворении А.А. Фета в 3 строке фигурирует слово «зелоты» и в 5 строке «Гафиз» [9, с.310], но Н.Г. Чернышевский в рамках повествования изменил это слово на «кяфирь» и «пророк».

§§ В юношеских тетрадях Чернышевского среди ученических записей по татарскому языку имеется аналогичная «Былина о пророке Магомете и сорока неверных» [11, с.694].

*** «БисмиЛляхи-р-Рахмани-р-Рахим» – «Во имя Аллаха, Милостивого, Милосердного». Эти слова следует произносить перед любым важным делом (сунна – произносить эту фразу перед едой, перед омовением, при входе в дом и т.д.) Источник: <https://hultafors-russia.ru/vo-imya-boga-milostivogo-i-miloserdnogo-na-arabskom>

††† Легенда дается на основе татарского подлинника.

Использованная писателем легенда являлась ярким примером деятельности пророка, проповедующего терпение и милосердие, что способствовало распространению Ислама. С этой точкой зрения был знаком писатель и решил ознакомить русского читателя.

В «Повести в повести» Чернышевским включена и индийская литература - повествование о познании добродетели и смысле жизни Наль и Дамаянти.

Муж и жена Наль и Дамаянти прославились своей добродетелью и образом жизни, чем и возгордились. Их посетила богиня Лакшми и посоветовала познакомиться с жизнью людей из другого селения. Герои послушались богиню и отправились в путь. Там они увидели семью, жившую в веселии и добре, дружно и честно. «И спрашивали у всех, кто они, и какие подвиги совершили, и как живут» [11, с.408]. Наль и Дамаянти получили скромный ответ: люди они простые и не совершают подвигов, а живут в согласии и любви между собой. Дети почтают взрослых, супруги любят друг друга, братья и сестры уважаемы.

По возвращении героев богиня Лакшми спросила, кого они видели. И Наль и Дамаянти ответили: «Подвижников и подвижниц, великих более нас» [11, с.409]. Богиня согласилась с мнением героев: не следует гордиться своей добротой и честностью. Праведная жизнь и добродетель – это обязанность, которой следует придерживаться и не ожидать вознаграждения.

Мудрость индийского произведения о жизни Наля и Дамаянти стала поводом для Чернышевского высказать читателю суждение о человеческих пороках и добродетели. Т.М. Метласова в своей диссертации «Интертекстуальность, реминисценции и авторские маски в романе Н.Г. Чернышевского «Повести в повести» высказалась о идеально-художественных задачах романа Чернышевского: «передача широким читательским массам идеи необходимости существовавшего в России общественного порядка, препятствовавшего всестороннему развитию личности; донесение до читательского сознания идеи о воспитании гражданской ответственности; ознакомление читателя с мировой литературной прозаической и поэтической классикой с целью вовлечения его в процесс самообразования...» [4, с.7].

Таким образом следует констатировать, что сюжеты и мотивы из восточной литературы не случайно привлекали внимание Н.Г. Чернышевского. Жизненный опыт восточных народов в силу своих моральных и этических проблем мог способствовать преобразованию русского общества, что и использовалось в творчестве писателем-демократом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грязнова, О.Б. Своебразие жанровой природы восточной «обрамленной повести» / О.Б. Грязнова // Молодой ученый. – №7 (42). – С.150-153.
2. Богословский, Н.В. Николай Гаврилович Чернышевский. Жизнь Замечательных людей / Н.В. Богословский. Изд. 2-ое, испрavl. – М.: Молодая гвардия, 1957. – 407 с.
3. Книга тысячи и одной ночи: в 8 т. Пер. с араб. М.С. Салье. – 2-ое изд. - Душанбе: Ирфон, 1982. - Т.1. - 320 с.; - Т. 2. - 368 с.; 1985. - Т. 4. - 400 с.; 1983. - Т. 5. - 384 с.; 1985. - Т. 6. - 384 с.; 1984. - Т. 7. - 384 с.; 1982. - Т. 8. - 352 с.
4. Метласова, Т.М. Интертекстуальность, реминисценции и авторские маски в романе Н.Г. Чернышевского «Повести в повести»: автореф. канд. филол. наук: 10.01.01 – русская литература / Т.М. Метласова. – Саратов, 2006. – 18 с.
5. Метласова, Т.М. Восточные мотивы в романе Н.Г. Чернышевского «Повести в повести. Роман или не-роман» / Т.М. Метласова // Труды педагогического института Саратовского государственного университета им. Н.Г. Чернышевского. Вып. 4. – Саратов, 2006. – С.63-68.
6. Самад, Валий. «Шохнома»-и Фирдавсий ва Чернышевский / Валий Самад. Нашри II. – Душанбе: Адиб, 2005. – 399 с.
7. Смулькович, А.А. Жанр обрамленной повести (на материале повествовательных сборников XIII-XIV веков) [Электронный ресурс] / А.А. Смулькович. Полоцкий государственный университет. URL: <http://www.elib.psu.by/bitstream/123456789/3112/1/Смулькович...>
8. Фирдоуси, Абулькосим. Рустам и Сухраб / Абулькосим Фирдоуси // Антология таджикской поэзии. С древнейших времен до наших дней. Под ред. И. Брагинского. Пер. К. Липскерова. – М.: Худ. лит-ра, 1951. – С.162-215.
9. Фет, А.А. Стихотворения. Поэмы. Переводы / А.А. Фет // Сочинения: в II т. - Т. I. - М.: Худ. лит-ра, 1982. - 575 с.
10. Хофизи Шерозӣ. Қуллиёт / Хофизи Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 669 с.
11. Чернышевский, Н.Г. Полное собрание сочинений: в XV т. / Н.Г. Чернышевский. - Т. XII. - М.: Худ. лит-ра, 1949. - 698 с.
12. Шловский, В. Разворачивание сюжета: сборники по теории поэтического языка / В. Шловский. – Л.: ОПОЯЗ, 1921. – 60 с.

ОРИЕНТАЛИЗМ ДАР ЭҶОДИЁТИ Н.Г. ЧЕРНИШЕВСКИЙ

Таваҷҷуҳ ба дастовардҳои фарҳангии Шарқ, омӯзиши адабиёти арабҳо, форсҳо ва хиндуҳо дар тули асри XIX мушоҳид мешавад. Дар таракқиёти Шарқ Н.Г. Чернишевский низ ҳиссаи калоне гузаштааст, вале масъалаи ангезаҳои шарқии нависанда-демократ дар адабиётшиносӣ ва шарқшиносӣ дуруст ба назар гирифта нашуудааст. Забонҳои шарқ таваҷҷуҳи Н.Г. Чернишевскийро аз давраи таҳсил дар семинария ба худ ҷалб карда буд. Факултети фалсафаи Донишгоҳи Санкт-Петербург ба нависандай оянда имконият дод, ки дар омӯзиши забонҳо ва адабиёти Шарқ истодагарӣ нанамояд. Чернишевский дар эҷодиёти бадеии худ аз боигарии фарҳангии Шарқ истифода бурдааст, ки ин дар романи «Афсона дар як ҳикоя» бо ворид кардан шудани мавзӯъҳои шарқӣ зохир гардид. Дар матни роман ворид шудани унсурҳои шеъру фарҳангӣ шарқро мунособати муаллиф ба хирадмандии шарқӣ, ки ҳусусияти ибратомӯз ва ибратбашдорад, шарҳ медиҳад: китоби динии бостонии Хинд Риг-Веда, китоби Шоҳони шоири форсу тоҷик Фирдавсӣ -«Шоҳнома», порча аз достони қадимаи ҳиндии «Махабҳарата» - саҳнаҳо дар бораи Нала ва Дамаянти, афсонаи «Ҳазору як шаб», тағйир додани ашъори Ҳофиз. Ҳамин тавр бояд гуфт, ки сужаҳо ва мавзӯот аз адабиёти Шарқ тасодуфандиқати Н.Г. Чернишевскийро ҷалб накардаанд. Таҷрибаи ҳҳаётини ҳалқҳои Шарқ аз рӯи проблемаҳои маънавию ахлоқиашон ба дигаргунсозии ҷомеаи рус, ки дар эҷодиёти нависандай демократ истифода шудааст, мусоидат карда метавонист.

Қалидвоҷаҳо: шарқшиносӣ, робитаҳои адабии русу шарқ, Н.Г. Чернишевский, Ҳофизи Шерозӣ, «Шоҳнома» Фирдавсӣ, Паёмбар ва чил коғир.

ОРИЕНТАЛИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ Н.Г. ЧЕРНЫШЕВСКОГО

Интерес к культурным достижениям Востока, изучение словесности арабов, персов и индусов наблюдается в течение всего XIX века. Заметный вклад в освоение Востока внесен и Н.Г. Чернышевским, но вопрос об ориентальных мотивах писателя-демократа в литературоисследовании и ориенталистике не рассмотрен должным образом. Восточные языки привлекали внимание Н.Г. Чернышевского с периода обучения в семинарии. Философский факультет Петербургского университета дал будущему писателю возможность не останавливаться на достигнутом в изучении восточных языков и литературы. В художественном творчестве Чернышевский использовал богатство восточной культуры, что проявилось во включении ориентальных мотивов в роман «Повести в повести». Включение элементов восточной поэзии и культуры в текст романа объясняется отношением автора к восточной мудрости, которая имеет поучительный и назидательный характер: древнеиндийская религиозная книга Риг-Веда, «Книга шахов» персидско-таджикского поэта Фирдоуси – Шах-намэ, отрывок из древнеиндийского эпоса Махабхараты – эпизода о Нале и Дамаянти, сказки «Тысяча и одной ночи», переделки стихов Хафиза. Таким образом следует констатировать, что сюжеты и мотивы из восточной литературы не случайно привлекали внимание Н.Г. Чернышевского. Жизненный опыт восточных народов в силу своих моральных и этических проблем мог способствовать преобразованию русского общества, что и использовалось в творчестве писателем-демократом.

Ключевые слова: ориентализм, русско-восточные литературные связи, Н.Г. Чернышевский, Хафиз Ширази, «Шах-наме» Фирдоуси, Пророк и сорок кяфиров.

ORIENTALISM IN THE WORKS OF N.G. CHERNSHEVSKY

Interest in the cultural achievements of the East, the study of Arabs, Persians and Hindus literature is observed throughout the 19th century. A significant contribution to the development of the East was also made by N.G. Chernyshevsky, but the issue of the writer-democrat oriental motives in literary criticism and oriental studies has not been properly considered. Oriental languages attracted N.G. Chernyshevsky's attention from the period of study at the seminary. The Faculty of Philosophy of St. Petersburg University gave the future writer the opportunity not to stop in the study of Oriental languages and literature. In his artistic work, Chernyshevsky used the richness of oriental culture, which was manifested in oriental motifs inclusion in the novel "Tales in a Story". The elements of oriental poetry and culture inclusion in the text of the novel is explained by author's attitude to oriental wisdom, possessing an instructive character: the ancient Indian religious book Rig-Veda, the Book of Shahs by the Persian-Tajik poet Ferdowsi - Shah-name, an excerpt from the ancient Indian epic Mahabharata - episodes about Nala and Damayanti, the fairy tale "A Thousand and One Nights", alterations of Hafiz's poems. Thus, it should be stated that Eastern literature plots and motifs did not accidentally attract the attention of N.G. Chernyshevsky. The life experience of the Eastern peoples, due to their moral and ethical problems, could contribute to the transformation of Russian society, which was used in the work of the democratic writer.

Key words: orientalism, Russian-Oriental literary connections, N.G. Chernyshevsky, Hafiz Shirazi, "Shah-name" Ferdowsi, the Prophet and forty infidels.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Бахтиёр Рӯзикӯлович – Донишгоҳи славянини Русияву Тоҷикистон, доктори илмҳои филология, профессори кафедраи адабиёти ҷаҳон. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч.Мирзо Турсунзода, 30. Тел.: (+992) 446-20-42-10

Сведения об авторе: Раҳманов Бахтиёр Рӯзикӯлович - Российско-Таджикский (Славянский) университет, доктор филологических наук, профессор кафедры мировой литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. М.Турсун-заде, 30. Тел.: (+992) 446-20-42-10

Information about the author: Rakhmanov Bakhtiyor Ruzikulovich - Russian-Tajik (Slavonic) University, Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of World Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzade 30. Phone: (+992) 446-20-42-10

УДК: 821.161.1

ФИЛОСОФИЯ ИДЕЙ СЕРЕБРЯНОГО ВЕКА В ЛИРИКЕ ПОЭТОВ-СИМВОЛИСТОВ

(на примере поэзии И. Анненского и А. Блока)

Оринина Л.В.

Таджикский национальный университет

Лирика И. Анненского и А. Блока принадлежит к русскому символизму. Характерным признаком ранних поэтических текстов обоих авторов является наличие в них образов-символов, проявляющихся не только в произведениях старших и младших символистов, но и во многом идентичных с точки зрения идеально-художественного восприятия мира обоими авторами [1, с.13]. Целью данной статьи является анализ того, как типичные идеи русского символизма нашли отражение в творчестве двух поэтов, во многом близких друг другу по духу и способу художественного восприятия Серебряного века с его характерным тяготением к мистицизму, двоемирию, использованию античной символики и экспрессивно-окрашенной лексики. В качестве примера разберем два стихотворения: «Под шум и звон однообразный» А. Блока и «Тоска» И. Анненского.

Стихотворение «Под шум и звон однообразный» входит в цикл блоковских стихотворений, написанный поэтом в период с 1907 по 1916 годы, является поистине апофеозом духовных поисков лирического героя Блока, одинокого и доверчивого, как ребенок, жаждущего любви и в то же время страдающего от глубоких душевных разочарований вследствие столкновения иллюзорных и чистых стремлений своей души с неминуемой жестокостью окружающего «страшного мира», который вобрал в себя, по мысли поэта, все пороки окружающей героя действительности: разрыв, ханжество, склонность, лень, гордость, жестокость, нетерпимость и, самое главное,- тотальное равнодушие к тому, что происходит в душах людей [3, с.45]. Таким образом, явственно обозначается основной конфликт данного цикла, связанный с характерным для символистов двоемирием,- конфликт между желаемым и действительным, где желаемое - высокое стремление души, чистое, невинное, по-детски одухотворенное, наполненное силой творчества, энергией созидания, жаждой любви, то есть, сон, а действительное - это и есть тот самый «страшный мир», в котором и зябко, и тошно [4, с.36].

Само стихотворение будто все пронизано характерными для старших символистов мистицизмом и застоем с ключевыми для этого периода мотивами одиночества, забвения и глубокой тоски по утраченному. Это становится заметным уже с первой строфы, в которой тема противостояния страшного миру, а точнее, ее полного торжества в душе лирического героя, усиливается эпитетами «однообразный», «праздный»:

Под шум и звон однообразный,
Под городскую суету
Я ухожу, душою праздный,
В метель, во мрак и пустоту.

Обращает на себя внимание ярко выраженная градация, использованная в последнем предложении: «В метель, во мрак и пустоту», которая усиливает тоску и мрак одиночества лирического героя, доводя ее до апофеоза, как бы растягивая во времени и пространстве и погружая нас в мир прошлого, тоже традиционный для периода старших символистов [5, с.78].

Действие второй строфы совсем другое: оно меняется, в нем появляется больше динамики и ритма, больше внутреннего движения сюжета, правда, наполненного горестью и отчаянием с энергией безысходности, но все же энергией. Лирический герой в своей душевной пустоте словно доходит до предела, до границ какой-то внутренней катастрофы, таких, что больше уже не в состоянии терпеть:

Я обрывая нить сознанья
И забываю, что и как...
Кругом- снега, трамваи, зданья,
А впереди-огонь и мрак.

Обращают на себя внимание синтаксические приемы, повсеместно используемые в этой строфе: умолчание и эллипсис, которые словно дают понять, что внутри лирического героя все

умерло, поэтому и сама жизнь замирает в ее однообразном мелькании городских картин. И ощущение подобной безысходности еще больше усугубляет этот внутриличностный конфликт [5, с.90].

Третья строфа является поворотной в развитии внутреннего сюжета стихотворения: в ней впервые появляется образ женщины, той единственной, на которую уповаёт лирический герой, с которой связывает все свои надежды, чаяния, мечты, Ее, почти той самой Незнакомки, Прекрасной дамы, которой одной под силу «расколдовать» героя, вывести его из состояния вечного мертвого сна и помочь противостоять страшному миру в его ужасной многоликости:

Что, если я, завороженный,
Сознанья оборвавший нить,
Вернусь домой уничиженный,-
Ты можешь ли меня простить?

В этом робком риторическом вопросе - все гамма чувств героя: от усталости бесконечных мучений и душевных поисков до иллюзорной надежды на спасение и исцеление любовью. Интересен и характер эпитетов высокой стилистической окраски: «завороженный, униженный», что дает и читателю некую призрачную надежду на то, что страшный мир еще не совсем завладел душой лирического героя- есть основания полагать надеяться на его духовное возрождение. Мы видим, что образ женщины вобрал в себя все лучшее, чем только герой наделяет этот окружающий мир: если он на данный момент времени почти духовный мертвец, в котором пустота и мрак окружающей действительности почти одержали верх, то она - вечная весна, надежда, оптимизм, свет, прекрасный сон о дальних странствиях, от которого не хочется пробуждаться. Он разрозненный и внутренне разобранный - она цельная; он погребен в мире прошлого и не видит выхода из него - она нацелена на будущее; он пассивен - она активна; он в бреду - она в лучших проявлениях реальности. Отсюда и использование períфраза: «путеводительный маяк»:

Ты, знающая дальней цели
Путеводительный маяк,
Простишь ли мне мои метели,
Мой бред, поэзию и мрак?

И снова риторический вопрос, и снова немое вопрошание к прощению. Так проблема столкновения двух миров и проблема нравственного умирания лирического героя обрастают другими мотивами: в строках появляется больше света, энергии, надежды на спасение, но при одном условии: ее беспрекословного прощения и принятия [6, с.25].

Последняя же строфа является кульминационным моментом всего стихотворения, неким внутренним надрывом, в котором «или пан, или пропал», где лирическому герою, по сути, уже все равно, чем закончатся его бесконечные муки - лишь бы выйти из этого состояния навсегда: или в смерть, или в любовь, или в новую жизнь [7, с.56]. И, если это будет новая жизнь-лирический герой верит-, то в ней будет место не только его возрождению и исцелению, но и новым поэтическим горизонтам, в которых тема Родины и ощущения себя ее достойным сыном заиграет новыми красками:

Иль можешь лучше: не прощая
Будить мои колокола,
Чтобы распутица ночная
От родины не увела?

То есть, ему уже не требуется даже прощения - он готов довольствоваться малым: ее незримым присутствием в его жизни, которое, как маяк, будет продолжать вести его к свету. Так в этой строфе раскрывается еще и мотив поэтического вдохновения вечной женщиной-музой, без которой не мыслит себя ни один поэт. Обращает на себя внимание характер глаголов активного действия «будить», «не увела», которые еще чувственнее помогают реализовать блоковскую идею стихотворения: когда рядом есть любовь, пусть и без шансов на ее торжество в будущем, это дает силу и жить, и творить, и двигаться вперед, как бы тяжело ни было существовать в этом страшном мире здесь и сейчас [8, с.26].

Проанализируем, как указанная проблематика раскрывается в стихотворении И. Анненского «Тоска». Уже с первых строк обращает на себя внимание контрастность

употребления эпитетов: «бледно-розовым» и «стального». Данная антитеза сразу выводит нас на характерный для поэзии символистов образ «страшного мира» в своей контрастной противоречивости:

По бледно-розовым овалам,
Туманом утра облиты,
Свились букетом небывалым
Стального колера цветы.

Лирический герой, словно завороженный, бредет по глубинам своего внутреннего мира, который является загадкой даже для него самого. Следующая строфа поражает читателя уровнем своего физиологического восприятия: создается впечатление чего-то упорно отторгаемого всем человеческим естеством, и так в нашем воображении рождается ассоциация тоски как чего-то терпкого, липкого, неприятно гнетущего своей назойливостью, уводящего в мир бездонных переживаний, которым нет конца:

И мух кочующих соблазны,
Отраву в глянце затая,
Пестрят, назойливы и праздны
Нагие грани бытия.

В характерной метафоре «Пестрят нагие грани бытия» мы видим художественную реализацию в тексте проблемы обесточенности тоской человеческой энергии, которая, как по капле, уходит из человека, забирая потоки вдохновения и творческих порывов [9, с.97]. В данном случае, если сравнивать данное стихотворение Анненского со стихотворением Блока, мы можем отчетливо увидеть разницу в восприятии образов внешнего мира двумя авторами: и если у Блока как типичного младосимволиста сохраняется надежда на возрождение весны в сердце лирического героя, то последняя строфа стихотворения Анненского говорит нам о прямо противоположном:

Поймешь, на глянце центифолий,
Считая бережно мазки...
И строя ромбы поневоле
Между этапами Тоски.

В данных строках бескомпромиссным приговором озвучивается диагноз, поставленный лирическим героям самому себе: выхода из этого порочного круга не видно, что еще больше подчеркивается использованием умолчания во второй строке. Поэтому и идея стихотворения окрашена пессимистическими нотами: тоска, в которую попадает любой творческий человек, как чувство, циклична по своей природе, а потому нет способов с нею бороться - мы можем только принять факт ее существования, тем самым облегчив свою человеческую и поэтическую участи [10, с.53].

Завершая сравнительно-сопоставительный анализ лирических текстов поэтов, хочется отметить, что их принадлежность к разным периодам русского символизма также наложила отпечаток на характер поэтических текстов, именно поэтому в творчестве Анненского нашли отражение не только мотивы, характерные для раннего символизма, но и для русского декаданса с его мистикой и противостоянием жизни и смерти. В творчестве Блока прослеживается больше жизнеутверждающих мотивов, поскольку вторая волна символизма, к которой относил себя поэт, явилась новым этапом осмыслиения данного течения в русской литературе рубежа веков [11, с.14]. Здесь появляется образ надежды на будущее, больше светлых нот, и лирический герой устремлен в это будущее с глубокой верой в то, что завтра будет лучше, чем вчера.

Рецензент: Собирова Ф.А. – к.ф.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Арсебкова Т.В. Семантические особенности поэтических символов в лирике Иннокентия Анненского / Т.В. Арсебкова // Новые аспекты в области структуры семантики текста. - Йошкар-Ола, 2007. - 134 с.
2. Астахов О.Ю. Отражение принципов неклассической эстетики в творчестве И. Анненского / О.Ю. Астахов // Неклассическая эстетика в культуре XX века. - Кемерово, 2016. - 224 с.
3. Астахов О.Ю. Эстетика импрессионизма в поэзии русских символистов (В.Я. Брюсов, К.Д. Бальмонт, И.Ф. Анненский) / О.Ю. Астахов. - Кемерово: Кузбассвузиздат, 2014. - 56 с.
4. Бабарыкова Э.В. Ключевое слово ТОСКА в поэзии И. Анненского / Э.В. Бабарыкова // Русский язык в школе. - 2007. №8. Бердникова, Т.В. Подтекст как разновидность импликации в поэтическом тексте: (на материале лирики

- А.А. Ахматовой и И.Ф. Анненского) / Т.В. Бердникова // Филологические этюды. - Саратов, 2019. - 224 с.
5. Минц З.Г. Блок и русский символизм / З.Г. Минц // Избранные труды: В 3 кн. Книга 3: Поэтика русского символизма. - СПб.: Искусство, 2004. - 175 с.
  6. Налегач Н.В. Идеал счастья в творчестве И. Анненского / Н.В. Налегач // Сибирский филологический журнал. - 2013. - №3. - С.24-27.
  7. Налегач Н.В. Поэтика отражений: И. Анненский и русская поэзия XX века: учеб. пособие / Н.В. Налегач. Кемеровский государственный университет, кафедра журналистики и русской литературы XX века. - Кемерово, 2018. - 115 с.
  8. Налегач Н.В. Поэтика отражений: И. Анненский и русская поэзия XX века: учеб. пособие / Н.В. Налегач. Кемеровский государственный университет, кафедра журналистики и русской литературы XX века. - Кемерово, 2019. - 236 с.
  9. Некрасова Е.А. А. Фет, И. Анненский: Типологический аспект описания / Е.А. Некрасова. - М.: Наука, 2009. - С.40-116.
  10. Орлов Вл. Перепутья. Из истории русской поэзии начала XX века / Вл.Орлов. - М.: Худож. лит., 2007. - С.51-62.
  11. Федоров А.В. Творчество Иннокентия Анненского в свете наших дней / А.В. Федоров // Анненский И. Избранные произведения. Сост., вступ. ст., comment. А. Федорова. - Л.: Худож. Лит., 2008. - 76 с.
  12. Федоров, А.В. Иннокентий Анненский: личность и творчество / А.в. Федоров. - Л.: Художественная литература, 2004. - С.13-16.
  13. Цыбин В. Судьба и поэзия Иннокентия Анненского / В. Цыбин // Анненский И.Ф. Стихотворения и переводы. Сост. и вступ. ст. В. Цыбина. - М.: Современник, 1981. - 92 с.
  14. Юрина Н.Г. Лирическое и драматическое в критической прозе И.Ф. Анненского: (На материале статей о творчестве М.Ю. Лермонтова / Н.Г. Юрина // Синтез документального и художественного в литературе и искусстве. - Казань, 2007. - 113 с.

ФАЛСАФАИ АНДЕШАХОИ АСРИ НУҚРАГН ДАР АШЬОРИ ШОИРОНИ РАМЗГАРО

(дар мисоли осори И. Анненский ва А. Блок)

Мақола ба мавзуи таҳлили гоявию бадеии лирикаи И. Анненский ва А. Блок бо равиши падидоршиносӣ дар шинохти контексти рамзгароии русӣ баҳшида шудааст. Мақсад аз ин мақола тасдиқи фразияи ҳузури анъаноти асосии рамзгароии русӣ дар ашъори ҳарду муаллиф мебошад. Вазифаи мақолаи мазкур дар танзим ва ба намоиш гузоштани рамзгароии ин шоирон аст. Яъне, муайян намудани ҳусусиятҳои фалсафӣ, зебоишиносӣ, фарҳангӣ ва адабии рамзгароӣ ҳамчун равияи асосии асри нуқра ва ҳамчунон умумиятдиҳии иттилооти манбаъҳои адабӣ вобаста ба даврабандӣ ва тавзеҳи мундариҷаи рамзии ашъори ин муаллифон мебошад. Ашъори ин муаллифон мутааллиқи лирикаи равияи рамзгароии русӣ мебошад. Аломатҳои хосси матнҳои давраи аввали шоирин ҳарду муаллиф, ҳузури тавсияҳои рамзӣ на танҳо ба рамзгароии барвақтӣ ва дерӣ онҳо хоссанд, балки аз ҷиҳати дарки гоявӣ ва бадеии ҷаҳон аз ҷониби ҳарду муаллиф яксонанд. Ягонагии маъниҳои лирикаи ҳарду шоир қасро ба ҳуд мутаваҷҷеҳ месозад. Ҳар яке аз шоирони мазкур ба масъалаҳои гузаронии умри инсон, ногузир будан, аз даст рафтани ҷавонӣ, ки дар он ҳам ишқ будаву ҳам ҷадал ва ҳам мабдаи рушноӣ тавваҷҷуҳи хос зоҳир намудаанд.

Калидвожаҳо: рамзгароии русӣ, лирика, И.Анненский, А.Блок, таҳлили татбикӣ.

ФИЛОСОФИЯ ИДЕЙ СЕРЕБРЯНОГО ВЕКА В ЛИРИКЕ ПОЭТОВ-СИМВОЛИСТОВ

(на примере поэзии И. Анненского и А. Блока)

Статья посвящена феноменологическому идеино-художественному анализу лирики И. Анненского и А. Блока в русле идей русского символизма. Целью данной статьи мы считаем подтверждение гипотезы о том, действительно ли основные тенденции и признаки символизма нашли отражение в творчестве обоих авторов и на примере каких конкретных поэтических текстов можно это увидеть. Задачи данной статьи заключаются: в систематизации и характеристики основных признаков символизма; определении философских, эстетических, культурологических и литературных особенностей символизма как основного течения Серебряного века; обобщении информации, взятой из литературоведческих источников относительно периодизации и содержательных характеристик творчества И. Анненского и А. Блока, в проведении анализа поэтических текстов двух авторов. Лирика И. Анненского и А. Блока принадлежит к течению русского символизма. Характерным признаком ранних поэтических текстов обоих авторов является наличие в них образов-символов, образов, характерных не только для раннего и позднего символизма, но и во многом идентичных с точки зрения идеино-художественного восприятия мира обоими авторами. Обращает на себя внимание характер идентичности философских мотивов лирики Анненского и Блока. Каждый из авторов в равной степени уделял внимание проблеме бренности человеческого бытия, проблеме безысходности и невосполнимой утраты молодости, в которой была и любовь, и страсть, и светлое начало.

Ключевые слова: русский символизм, лирика И. Анненского, лирика А. Блока, сравнительно-сопоставительный анализ.

THE PHILOSOPHY OF THE IDEAS OF THE SILVER AGE IN THE LYRICS OF SYMBOLIST POETS

(by the example of the poetry of I. Annensky and A. Blok)

The article is devoted to analysis of the lyrics by I. Annensky and A. Blok in line with the ideas of Russian symbolism. We consider the purpose of this article to confirm the hypothesis of whether the main trends and signs of symbolism are

really reflected in the work of both authors and on the example of which specific poetic texts this can be seen. The objectives of this article are: to systematize and characterize the main features of symbolism; defining the philosophical, aesthetic, cultural and literary features of symbolism as the main current of the Silver Age; generalization of information taken from literary sources regarding the periodization and content characteristics of the works of I. Annensky and A. Blok, in conducting a analysis of the poetic texts of the two authors. The lyrics of I. Annensky and A. Blok belong to the current of Russian symbolism. A characteristic feature of the early poetic texts of both authors is the presence in them of images-symbols, images characteristic not only of early and late symbolism, but also in many ways identical from the point of view of the ideological and artistic perception of the world by both authors. Attention is drawn to the nature of the identity of the philosophical motives of the lyrics of Annensky and Blok. Each of the authors equally paid attention to the problem of the impermanence of human existence, the problem of hopelessness and the irreparable loss of youth, in which there was love, passion, and a bright beginning.

Key words: Russian symbolism, lyrics by I. Annensky, lyrics by A. Blok, comparative analysis.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Оринина Лариса Владимировна* - Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи адабиёти ҷаҳон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: orinina_larisa@mail.ru

Сведения об авторах: *Оринина Лариса Владимировна* – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент кафедры мировой литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Рудаки, 17. E-mail: orinina_larisa@mail.ru

Information about the author: *Orinina Larisa Vladimirovna* - Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of World Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: orinina_larisa@mail.ru

УДК: 821.161.1-4

ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ОЧЕРКОВ П.ЛУКНИЦКОГО «ПАМИРСКИЕ НОВЕЛЛЫ»

Абдулхакова Н.А.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Цикл очерков П.Лукницкого «Памирские новеллы» помещён в книгу «В горах и в сердцах людей (Избранные произведения разных лет)», которая была опубликована в 1971 году. В цикл вошли очерки, созданные в период 1931-1952 гг. Поскольку данный очерковый цикл был обойдён вниманием исследователей, целью статьи является выявление жанрового своеобразия входящих в него очерков.

Свидетельством тому, что жанрово-композиционное своеобразие очерков П.Лукницкого не стало главным объектом исследования в ряде научно-популярных и научных работ, являются книга В.К. Лукницкой «Перед тобой земля (Отрывки из дневников, документы из архива П.Н. Лукницкого с комментариями автора)» (1988) [3, с.382], учебное пособие М.В. Русаковой «Литература России и Восток (2014) [9, с.280], монографии Э.В. Султановой «Таджикистан в судьбе и творчестве П.Лукницкого» (2008) [12, с.252], Б.А. Ходжибаевой и М.Мирзоюнус ««Голубая родина Фирдоуси...» Таджикистан в русской литературе 20-80-х годов XX века» (2010) [8, с.328], «Сентиментальное путешествие, или всему своё время» (2014) Г.Шахиди [12]. Исключением является статья И.В. Бакановой «Хожения» Павла Лукницкого: жизнь и судьба» (2009) [2, с.211-223]. В ней «хожениями» писателя, с чем вполне можно согласиться,, названы сочинения «разных жанров. Однако в каждом из них документальность возводится в творческий принцип, во главу угла ставится личное свидетельство, художественный образ вырастает из точного знания природы края, где происходит каждое событие» [2, с.212].

Поэтому новизна нашего исследования состоит в том, что в нём впервые предпринята попытка раскрыть жанрово-композиционное своеобразие, особенности поэтики анализируемых очерков, а также показать их значимость для современной науки и культуры.

Прежде всего следует отметить, что своеобразие этого цикла состоит в том, что его основой послужили дневниковые записи писателя, поэтому содержащиеся в нём очерки нельзя причислить только к портретным, путевым, документальным и другим. Поскольку очерк, как известно, активно взаимодействует с литературой, наукой и искусством, в очерках Лукницкого приводятся и научные сведения, и древние легенды, и портретные описания и характеристики реальных людей, и лирические отступления, и описания пейзажей. Пейзажная основа способствует художественности этого очеркового цикла. При этом следует отметить особую динамичность действия в рассматриваемых очерках. Даже пейзажные описания не тормозят изображаемые события. Вполне возможно, что это связано с тем, что «для самого Лукницкого в центре внимания всегда был характер самой жизни, энергия тех преобразований, в которых он стремился лично участвовать – и запечатлеть в своем литературном творчестве» [2, с.212].

При знакомстве с циклом очерков «Памирские легенды» в первую очередь бросается в глаза то, что он состоит из очерков, действие в которых происходит в 1930-1952-го годы. При простом статистическом подсчёте оказывается, что к 1930-м годам относится пять очерков, к 1931-ому – десять очерков, 1932-ому – пять очерков и к 1952-ому году – 8 очерков. Таким образом, такой композиционный приём позволяет сделать вывод, что данный цикл не составлялся П.Лукницким «вспыхах», для скорейшей публикации в СМИ, а осознанно из дневниковой формы облекался в форму сборника путевых очерков, обрастаю введением пейзажных зарисовок, лирических отступлений, с целью воссоздания некоей исторической хроники событий, в которых сам писатель был активным участником. Публикация дневниковых записей после их осмыслиения и продуманной компоновки говорит о наличии определённого замысла писателя, о постановке определённых публицистических задач.

Построение цикла вышеуказанным образом обосновывается писателем в предисловии к нему: «... всё, что было и что есть ныне, укладывается в короткие пределы одной человеческой жизни... Времена для людей моего поколения менялись и меняются быстро. Современник и участник событий автор, описывая их, сам того не желая и независимо от себя, становится

историком удивительных превращений и преображений» [3, с.5]. Кроме того, изменение временных рамок очеркового цикла объясняется П.Лукницким тем, чтобы читателю было «легко и свободно» переноситься «в любое из пережитых мною времён» [3, с.5].

Условно цикл очерков можно разделить на три части: 1-3 очерки - подготовка к экспедиции, 4-19 – прохождение маршрута, 24-28 – изображение резких перемен в памирских горах.

Первый - третий очерки интересны своим документализмом, П.Лукницкий старается называть точные даты начала экспедиции, называет её участников, описывает свой приезд в Душанбе, организацию экспедиции до мелочей: «...Душанбе. здесь создаётся Таджикская база Академии наук СССР. Председатель базы академик С.Ф. Ольденбург. Заведующий геологическим сектором – Г.Л. Юдин, ботаническим - Б.А. Федченко» [14, с.14].

Как отмечает Г.Шахиди, «литература о Таджикистане, выходящая в дореволюционное время и в первые годы Советской власти была в основном научной по охвату материала и тематике, но в характере и стиле изложения, выражению мыслей и чувства авторов ощутимо присутствуют элементы художественного повествования, публицистического накала. Между тем, в художественной литературе о Таджикистане можно отметить отчетливое стремление авторов к документализму, к фактологической точности описания действительности, которая вносит в художественную ткань произведения элементы научного стиля» [14, с.16].

Но даже в таком воспроизведении событий Лукницкий не преминул возможностью внести художественные элементы: повествование в очерках ведётся от первого лица, в повествование вставлены «разряжающие обстановку» диалоги, участниками которых являются безвестные люди. Сам автор собирает информацию о местах, которые членам экспедиции предстоит посетить.

П.Лукницкий поясняет многое в происходящих событиях, например, почему членов экспедиции будут сопровождать несколько взводов пограничников, как велась подготовка лошадей и каравана в целом к предстоящему походу. Подготовке каравана и навьючиванию лошадей посвящён третий очерк «Выступление из Оша». Писатель хочет подчеркнуть, что трудности для членов экспедиции начинаются уже в самом начале подготовки к походу, как важны во всяком трудном мероприятии квалифицированные и компетентные люди.

Основная масса очерков (с четвёртого по двадцать третий включительно) посвящена описанию преодолеваемых трудностей предпринятой экспедиции. В этой связи следует отметить, что основной композиционный приём центральной части цикла «Памирские новеллы» - контрастность. Повествование строится на оппозиции изображения действий и характеров самого П.Лукницкого и руководителя экспедиции Юдина, прошлого и настоящего памирских гор, противопоставления территорий Таджикистана и Афганистана. Так, например, в очерке «Наконец в седле...» П.Лукницкий пишет: «Ещё вчера – кипучая организационная деятельность, хлопоты, а сейчас – бездонная тишина, в которой только мягкий топот копыт, гортанные понукания караванщиков, свист бечей да медлительный перезвон бубенчика под гривой первой выючной лошади каравана» [14, с.25].

Личности Юдина П.Лукницкий уделяет большое внимание, посвящая ему несколько очерков («В верховьях неисследованной реки») или заостряя внимание в некоторых из них. На наш взгляд, писатель использует этот приём для негативной оценки узости интересов геолога, отсутствия человеческих качеств. Контрастируется даже стиль записей самого Лукницкого и Юдина: «За всё четырёхмесячное путешествие у Юдина исписано самое большее двадцать страничек. Слова попадаются очень редко, они втиснуты в многоречивость цифр и условных знаков: «аз», «уг», «св», «прост», «обр», «пад», «конт», «нес», «меш №» - какая-то кабалистика, в которой лишь геолог станет с жадностью разбираться. Азимут, угол, свита, простиранье, образец, падение, контакт, несогласие, мешочек номер такой-то... Кажется только этими словами Юдин и может выразить всё, что способно его взволновать» [4, с.101].

Чтобы ещё резче подчеркнуть холодность, безучастность ко всему происходящему Юдина, П.Лукницкий сразу за этим очерком помещает очерк о событиях 1952 года «Старый знакомый...», в котором рассказывает о «грамотном бедном плотнике Марод-Али» [4, с.103]. Марод-Али, как и Юдин, - «дэвона» - «одержимый». Но существенная разница между этими людьми в том, что Юдин одержим своими профессиональными идеями, за которыми он не видит

ни красот Памира, ни путевых трудностей, ни трагических случайностей в пути. Марод-Али, в отличие от него, строил в горах канал «на свой страх и риск», «не за деньги, а в дар народу».

Таким образом, используя сопоставление, Лукницкий осудил индивидуализм Юдина, ограниченный узкими интересами, и противопоставил ему гуманизм и самоотдачу простого «неграмотного бедного плотника» Марод-Али.

При этом следует отметить, что рассказ о Марод-Али выходит за рамки очеркового повествования. Рассказывая о жизни этого человека, Лукницкий не приводит ни одну дату, ни одну цифру. Писатель «оживляет» образ этого человека рассказом о его семье, подчёркивая живость его речи, его неизощрённую мудрость, его любовь к людям и родному краю [5, с.103-107].

На наш взгляд, образ Юдина, к которому время от времени Лукницкий возвращается по мере повествования, относится им к тем же опасным трудностям, которые подстерегают путешественников на каждом шагу. Не случайно речь о Юдине заводится писателем при описании оврингов: «Ещё в Хороге, в том, 1931 году, Юдину, который был моим начальником в геологической экспедиции, говорили, что самые скверные места по дороге – овринги Дарх и Зор. Дарх мы тогда прошли, а Зор был ещё впереди в тот день, о котором сейчас напомнил Сангинов. Наши караванщики во главе с Якубом и Мамаджаном просили Юдина нанять в кишлаке Мотраун на Язгулеме рабочих для подмоги на оврингах. Юдин отказался нанять рабочих, он экономил деньги» [6, с.176]. Более того, Юдин покинул членов экспедиции и уехал один, что говорит о его равнодушии к судьбам людей, отсутствии положительных лидерских качеств.

Художественным своеобразием анализируемого цикла является обращение П.Лукницкого к истории в очерке «Свидетельства венецианца», датированного 1952-ым годом, в частности, то, что при сопоставлении своих впечатлений с впечатлениями, которые могли быть получены от посещения Памира такими путешественниками, как Маффео, Николо и Марко Поло, писатель не использует реальные исторические даты либо иные сведения. Задумываясь над тем, чем отличались его путевые впечатления от «впечатлений возмужавшего за три года странствий двадцатилетнего венецианца», Лукницкий не говорит о достижениях советской власти и количестве построенных каналов, колхозов, километрах горных дорог, проложенных взрывчаткой. Лукницкий говорит о красоте неизведанных и поныне памирских гор: «То, что видел Марко Поло семь веков назад, то видел и я: горы не перестроились и не изменились; чудовищные осыпи, морены и ледники Гиндукуша, Шах-Даринского, Ваханского хребтов также таинственно мерцали в лунную ночь, ослепительно сверкали гранями льда и опалённых камней на солнце; также преграждали они путь лошадям каравана и людям, чьи лица были обветрены, продублены высокогорным, колючим солнцем...»[6,108] Сопоставление с тем, что видел здесь Марко Поло, необходимо было Лукницкому, чтобы показать контраст между феодальностью и социализмом. Писатель приводит цитаты из путешествия Марко Поло, чтобы показать, что они следуют одинаковыми маршрутами и в следующем очерке «В Горане и Ишкашиме», датированном 1952 годом, рассказать, что легендарные сведения, запечатлённые в записках путешественников, стали в советское время явью. То, что во времена Марко Поло было диковинкой и считалось драгоценным (например, лазурит), теперь получило научное объяснение и стало объектом научного изучения, а также предметом гордости Советского Союза: «...житель Рына, колхозный монтёр Ишматов, - представитель национальности, населяющей в Советском Союзе только одно селение, - избран депутатом Совета Национальностей Верховного Совета СССР» [6, с.114]. То есть предметом гордости теперь являются люди, а не редкие полезные ископаемые.

В этой связи следует отметить, что параллели с впечатлениями средневековых путешественников в очерках П.Лукницкого возникли не случайно. Как отмечает И.В. Баканова, «творческая рефлексия русских писателей на «восточную» тему исторически связана с осознанием проблемы приятия культуры «другого», необходимости диалога Восток–Запад. Как мы видели, творческая индивидуальность Павла Лукницкого развивалась под сильным влиянием художественной практики Н.С. Гумилева, египетские мотивы которого особым образом трансформировались в произведениях его биографа, посвященных таджикскому Памиру» [2, с.219].

Среди очерков цикла «Памирские новеллы» выделяются и такие, в которых рассказывается о местоположении и устройстве древних крепостей («Крепости Сиахпушей - огнепоклонников», 1952) [6, с.115]. Цель таких очерков – не представление сведений об исторических архитектурных памятниках, а подготовка к изображению в следующих очерках («Что такое Бартанг?», 1952) современных архитектурных и иных сооружений, прославление простого человека-труженика, в какие бы исторические эпохи он ни жил. Описание древних сооружений – проявление своеобразного фольклоризма очерков Лукницкого, размыщления об исторической подоплётке бытовавших на Памире сказок, легенд и богатырского эпоса, «о жестоком силаче Каахка, швырявшем скалы с одного берега Пянджа на другой» [6, с.120]. В противовес очеркам, содержащим сведения из записей средневековых путешественников, в новых очерках даются сведения из словарей и энциклопедий. Причём избранные для освещения в очерке сведения даются с целью их критического осмысливания, что даёт основание говорить о несоблюдении писателем жанрового единства цикла: очерк «Что такое Бартанг?» следует отнести к жанру эссе по отсутствию сюжета и наличию размыщлений типа: «И я не стал бы, пожалуй, критиковать столь авторитетное издание, как БСЭ, если б наличие этих и других неточностей не доказывало, сколь мало ещё известна гражданам нашей страны сама местность, существующая на нашей планете под названием Бартанг, - местность, о которой я пишу этот очерк» [6, с.122].

Подобного рода высказывания и обращения к читателям придают анализируемому циклу особую публицистичность, чему способствует наличие лирических отступлений, посвященных «пространственному голоду» [6, с.26-28], описанию «бесплодных, безлюдных высокогорных долин», непреодолимым горным тропам [6, с.48], «оврингам» [6, с.131-133].

Они представляют собой многочисленные пейзажные зарисовки, причём сам автор ненавязчиво обосновывает их появление в путевых очерках: «Пик Ленина – вот он – 7129 метров, 25 сентября 1928 года там впервые пять минут пробыли люди. Три альпиниста. Конечно, громадная высота. Да и мы не в низине. Алай... Да, 3100... Ах, цифры! Какая абстракция!» [6, с.34]. То есть введение пейзажных зарисовок, в которых памирские горы не только предстают перед взором читателя во всей своей высоте, но и звуках, запахах и цветах, обусловлено желанием писателя оживить природу края, потрясти читателей буйством красок впервые проходимых мест, позвать вслед за собой путешествовать по этим горным массивам.

При этом обращает на себя внимание жанровое обозначение сборника «новеллами», ничего общего с традиционным жанром новеллы не подразумевающего.

Новелла - это рассказ с напряженным сюжетом, острой кульминацией, необычной развязкой. Она возникла в Италии, прославилась в творчестве Д.Бокаччо [10, с.39]. Для нее характерны острота сюжетности, неожиданный финал и отсутствие четкой авторской позиции. Также в новеллах редко бывает более трех действующих лиц.

Авторы новелл, как правило, не раскрывают внутренний мир героев и их мотивы. Такие произведения рассказывают небольшие истории, которые развиваются вокруг одного необычного события.

Своёобразие состоит в том, что целью анализируемого очеркового цикла «Памирские новеллы» было изобразить те непреодолимые трудности, с которыми встречаются первопроходцы и сами жители на Памире. Среди подобных трудностей и басмачи (засада «семисот басмачей на маленькую мирную нашу геологическую экспедицию»), и особенности горного климата, и естественные природные «ловушки» («грязная протоплазма», образующаяся вследствие таяния льда и чрезмерного впитывания землёй воды), подстерегающие путника в пути [5, с.82].

При этом следует подчеркнуть, что основным средством изобразительности в цикле является гиперболизм. Он проявляется чаще всего в описании непреодолимых препятствий, встречающихся членам экспедиции на пути: идти нужно, несмотря на голод и усталость, «соблюдая великую осторожность», что было «самым утомительным в мире», кормить лошадей на «диком морозе» («Через все преграды»); в описании характера Юдина, в частности, его «вулканическая» горячность; в подчёркивании важности описываемых событий и абсолютной неизведанности памирских горных массивов («исключительно интересный маршрут», «Никто из геологов там ещё не был» («Перемена маршрута»)), трагическом исходе некоторых описанных ситуаций.

Контрастность, как ведущая черта очеркового цикла «Памирские новеллы», проявляющаяся в создании целостного представления о памирских горах, позволяет писателю использовать сравнения и гиперболы не из реального мира, а из мира фантастики, например: «... когда я вспоминаю Памир того времени, он представляется мне таким же далёким, таким же необычайным, таким же неисследованным и фантастически недоступным, как, скажем, горная цепь, протянувшаяся на луне между цирком Коперника и круглой низиною моря Ясности... Кстати, эта горная цепь, называемая лунными Апеннинаами, достигающая шести тысяч метров высоты над берегом соседнего Моря Дождей, столь же крута и столь же высока, сколь и горные хребты над памирской рекой Язгулемом...» [6, с.171] Подобные заключения, а также приводимые в пример произведения народного творчества «Гороглы» - «Сын гроба», «Олами ёр» - «Мир – его друг» [6, с.13] свидетельствуют об эрудиции автора анализируемых очерков и мастерстве создания художественной образности, а также об особенностях их стилистики. Об эрудиции писателя свидетельствует использование многочисленных терминов геологии, вводимых в повествование для научной характеристики изображаемой местности: надвиг, шариаж, мезокайнозой, фузулина, сланцы и прочее. Это, на наш взгляд, также отличает научность исследований, проводимых в XX веке, от цитируемых Лукницким записей путешественников.

Отдельно следует отметить зарисовки, представляющие собой выписки из ранее сделанных дневниковых записей, как, например, рассказ о кашгарце Мамат-Ахуне, киргизе Турсуне и его жене Угульче в очерке «В юрте у озера Сасык-Куль» [5, с.60-65]. Цель такого отступления – показать, какая «разношёрстная» публика живёт и кочует в памирских горах, и, самое главное, опасность, исходящую от этих людей: «Кто передо мной? Хитрый враг или простак, обманутый врагами? Простак столь «дипломатически» не мог бы высказываться. Передо мною враг, но я всё-таки отвечаю ему объяснениями, которые давать считаю своим долгом всюду, чтобы опровергнуть ту гнусную ложь, какую распространяют враги по Памиру. Может быть, что-либо из моих слов и будет передано другим Угульчею, женой Турсуна, или Мамат-Ахуном?.. Слушают меня внимательно, поддакивают, соглашаются. Поглядывают на меня искоса, исподлобья...» [5, с.65].

Выше нами было указано на дневниковую основу анализируемого цикла. Такого рода основа подчёркнута самим писателем в некоторых очерках рассматриваемого цикла и сближает его с другими очерковыми циклами, как, например, «За синим памирским камнем». Так, в очерке «Аличур в тридцатом году» содержит следующее: «Мой дневник тех дней заполнен геологическими записями, описаниями быта киргизов, заметками оочных дежурствах и об отражении попыток басмачей напасть на наш лагерь, об охоте на кииков и архаров, о ловле мелкой форели в реке Аличур и о том, как верхами вдвоём, втроём или в одиночку мы скитались по ущельям двух гигантских горных хребтов, то поднимаясь на водораздельные гребни, то спускаясь на дно глубоких потаённых щёлок, то заезжая пить кумыс и кислое молоко в юрты к кочевым киргизам» [5, с.58].

В очерке «В верховьях неисследованной реки» писатель приводит статистические данные, которые были зафиксированы им в дневнике («Это означало подъём на один из очередных гребней, а цифры справа – записи высоты в метрах по анероиду...» [6, с.99]), что позволяет ощутить при чтении различие между очерковым повествованием и дневниковой фиксацией информации.

Таким образом, жанровое своеобразие входящих в цикл «Памирские новеллы» произведений обусловлено задачей автора осветить изображаемые события «романтическим светом воспоминаний» [6, с.170]. Если бы не прозаичность повествовательного стиля цикла, его можно было бы назвать поэмой, сюжет которой связан с романтизацией предпринятого героического похода по труднодоступным и неосвоенным местам памирских гор, поэтизацией людей труда и романтизацией исторического прошлого, тем более, что в цикле имеются многочисленные лирические отступления, являющиеся неотъемлемой частью жанра поэмы. Не связанные хронологией событий, очерки, эссе, пейзажные зарисовки и рассказы, вошедшие в цикл, образуют единое тематическое целое, соответствующее идеиному замыслу писателя.

Как отмечает Г.Шахиди, «творчество русских писателей о Таджикистане посвящено трём основным темам. Расшифруем их. Главная тема - строительство нового общественного строя в

республике (на примере строительства Вахшского канала, Сталинабадской железной дороги, высокогорной дороги Ош-Хорог, коллективизации сельского хозяйства, культурного строительства и т. д.). Не менее важная - тема гражданской войны и борьбы с басмачеством. И наконец - краеведение (в частности, научно-публицистическая литература о Памире, особенностях края, его флоры, фауны, о северных и южных районах республики). Иногда темы использовались в совокупности» [14, с.19-20]. Исходя из этого, следует отметить, что творчество Лукницкого можно отнести к третьему пункту по классификации исследовательницы.

Очерки П.Лукницкого, в отличие от очерков, например, Ю.Фучика, не строго документальны, хотя имеют под собой реальную основу. Включение в повествование рассказов о самых разных людях, экскурс в историческое прошлое, цитирование научных исследований, создание широкой картины памирских гор, описание всевозможных препятствий, особый гиперболизм создают широкую панораму действительности, способствуют приданию описываемым историческим событиям эпичности и монументальности.

Рецензент: Аминов А.С. – к.ф.н., доцент РТСУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулхакова Н.А. Художественное своеобразие цикла очерков П.Лукницкого «За синим памирским камнем // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2021. - №3. - С.237-246.
2. Баканова И.В. «Хожения» Павла Лукницкого: жизнь и судьба / И.В. Баканова // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение». - 2009. - С.211-223.
3. Гордон Я.И. Открытие Таджикистана (прогрессивные зарубежные писатели в Седьмой Советской) / Я.И. Гордон. - Душанбе, 1981. - С.10-15.
4. Гордон Я.И. Открыватели нехоженных троп / Я.И. Гордон. – Душанбе: Ирфон, 1973. - С.51-74.
5. Лукницкая В.К. Перед тобой земля (Отрывки из дневников, документы из архива П.Н. Лукницкого с комментариями автора) / В.К. Лукницкая. - Л.: Лениздат, 1988. – С.382.
6. Лукницкий П. В горах и в сердцах людей: Избранные произведения разных лет / П.Лукницкий. - Душанбе: Ирфон, 1971. - С.446.
7. Кастрорский С. Горьковские традиции в советском очерке / С.Кастрорский // Горький и вопросы советской литературы: Сб.статьей. - Л.: Сов.писатель, 1956. - С.207-261.
8. Николаичева С.С. «Дневниковый фрагмент» в структуре художественного произведения (на материале русской литературы 30-70-х гг. XIX века): диссер. к.ф.н.:10.01.01 / С.С. Николаичева. - Нижний Новгород, 2014. - С.174.
9. Русакова М.В. Литература России и Восток. Учебное пособие / М.В. Русакова. - Душанбе: РТСУ, 2014. - С.280.
10. Русакова М.В., Спектор А.Л. Теория литературы. Учебное пособие / М.В. Русакова. - Душанбе: РТСУ, 2018. - С.39.
11. Рыбинцев И.В. Советский художественный очерк: Проблемы теории и мастерства жанра / И.В. Рыбинцев. - Киев-Одесса: Вища школа, 1976. - С.169.
12. Средняя Азия в творчестве русских советских писателей. Из истории русско-восточных литературных контактов. - Ташкент: Фан, 1977. - С.227.
13. Султанова Э.В. Таджикистан в судьбе и творчестве П.Лукницкого / Э.В. Султанова. - Худжанд: Нури маърифат, 2008. - С.252.
14. Ходжибаева, Б.А. «Голубая родина Фирдоуси...» Таджикистан в русской литературе 20-80-х годов XX века: монография / Б.А. Ходжибаева, М.Мирзоюнус. - Худжанд, 2010. - С.328.
15. Шахиди, Г.Г. Таджикско-русские литературные связи 20-30-х гг. в системе взаимодействия и взаимообогащения литератур народов СССР: автореф. дисс... канд...филол... наук / Г.Г. Шахиди. - Душанбе, 1988. - С.20.
16. Шахиди Г.Г. Таджикистан в русских очерках 20-30-х гг. / Г.Г. Шахиди // Творческие поиски в таджикской литературе. - Душанбе: Дониш, 1988. - С.12-21.
17. Шахиди Г. Сентиментальное путешествие, или всему своё время / Г.Шахиди [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://proza.ru/2014/09/30/571> (Дата обращения: 28.02.2022)

ХУСУСИЯТХОИ ХОССИ ЖАНРИИ ОЧЕРКХОИ П.ЛУКНИТСИЙ «НОВЕЛЛАХОИ ПОМИРӢ»

Дар макола асолати бадеии силсилаи очеркҳои «Новеллаҳои помирӣ»-и П.Лукнитский ошкор карда шудааст. Дар асоси таҳлили ин очеркҳо соҳти композитсионӣ, мазмуни идеяӣ ва мавқеи онҳо дар ин силсила ошкор карда мешавад. Воқеяни рӯйдодҳои тасвиршуда, асоси рӯзномаи ин силсила қайд карда мешавад, ки онро дорои хислатҳои эътиимонӣ, зиндадилӣ, самимият, рӯироствӣ, лирикӣ, баланд шудани хиссият барин хислатҳои кардааст, таъқид шудааст. Мавқеи фаъоли нависандагон ҳамчун хикоянависе, ки ақидаи худро пинҳон намедорад, палитраи жанри очерк — саёҳат, очеркҳои хрониковӣ ва гайра мазмуну мундариҷаи гуногун, аз масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва ҳатто истеҳсолӣ сарфаҳам рафтани муаллиф, оммавӣ гардондани асарҳои илмӣ қайд карда шудааст. Максади эҷод ва нашри очеркҳо — эҷод намудани очерки таъриҳӣ дар бораи гардишҳои ҳаёти одамон ва тамоми силсилаи рӯйдодҳо ошкор карда шудааст. Таззоди тезу тунд ва диахронизми тасвиршуда таъқид шудааст; соддагии муарриғӣ, маҳорати оғаридани нақшаҳои манзара, хислатҳои сокинони маҳаллӣ ва кучманчиён - Лукнитский образҳои каҳрамонони худро ба қалам кашида, дар

як вакт дар бораи ҳаёт ва характери онҳо маълумот медиҳад. Ба мавҷудияти истилоҳоти маҳсуси чуғроию геологӣ, навъҳои иҷтимоии шаҳсиятҳои тасвиркардаи П.Лукнитский дикқати маҳсус дода шудааст.

Калидвоҷаҳо: П.Лукнитский, «Романҳои помирий», очерки сайёҳӣ, очерки хрониковӣ, рӯзнома, асолати бадӣ, тафсилоти рӯзгор, дурнамои лирикӣ, муаллиф, Осиёи Миёна.

ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ОЧЕРКОВ П.ЛУКНИЦКОГО «ПАМИРСКИЕ НОВЕЛЛЫ»

В статье раскрывается художественное своеобразие цикла очерков «Памирские новеллы» П.Лукницикого, созданных в период с 1930-1952 гг. На основе анализа указанных очерков раскрываются их композиционное построение, идеиное содержание, место в цикле. Подчёркивается реальность изображаемых событий, дневниковая основа цикла, которая придала ему такие свойства, как достоверность, жизненная полнота, искренность, откровенность, лиричность, повышенная эмоциональность. Особо отмечается активная позиция писателя как рассказчика, не скрывающего своих взглядов, жанровая палитра очерков – путевые, очерки-хроники и пр. Кроме того, указывается на объединённость очерков общей системой действующих лиц, сквозным сюжетом – прокладыванием маршрута в памирских горах для последующих научных экспедиций, разнообразие содержания, осведомлённость автора в политических, экономических, научных и даже производственных вопросах, популяризация научных знаний. Раскрывается цель написания и публикации очерков – создание исторического очерка происходящих переломных в жизни людей и целых горных массивов событий, доведение повествования до панорамной, эпической масштабности. Подчёркивается резкая контрастность и диахроничность изображаемого; простота изложения, мастерство в создании пейзажных зарисовок, характеристика местных жителей и кочевников - Лукнициккий набрасывает портреты своих героев штрихами, попутно сообщая сведения об их жизни и характере. Уделяется внимание наличию специальной географической и геологической терминологии, социальным типам изображаемых П.Лукницикским личностей.

Ключевые слова: П.Лукнициккий, «Памирские новеллы», путевой очерк, очерк-хроника, дневник, художественное своеобразие, бытовые детали, лирические отступления, автор, Средняя Азия.

GENRE ORIGINALITY OF P. LUKNITSKY'S ESSAYS "PAMIR NOVELS"

The article reveals the artistic originality of the cycle of essays "Pamir novels" by P. Luknitsky, created in the period from 1930-1952. Based on the analysis of these essays, their compositional structure, ideological content, and place in the cycle are revealed. The reality of the depicted events is emphasized, the diary basis of the cycle, which gave it such properties as authenticity, vitality, sincerity, frankness, lyricism, increased emotionality. The active position of the writer as a storyteller who does not hide his views, the genre palette of essays – travel, chronicle essays, etc. is particularly noted. In addition, it is pointed out that the essays are united by a common system of actors, a cross-cutting plot - laying a route in the Pamir mountains for subsequent scientific expeditions, a variety of content, the author's awareness of political, economic, scientific and even industrial issues, popularization of scientific knowledge. The purpose of writing and publishing essays is revealed – the creation of a historical sketch of the events that are crucial in the lives of people and entire mountain ranges, bringing the narrative to a panoramic, epic scale. The sharp contrast and diachronism of the depicted is emphasized; simplicity of presentation, skill in creating landscape sketches, characteristics of local residents and nomads - Luknitsky sketches portraits of his heroes with strokes, simultaneously reporting information about their life and character. Attention is paid to the presence of special geographical and geological terminology, social types of personalities depicted by P. Luknitsky.

Key words: P. Luknitsky, " Pamir novels ", travel essay, chronicle essay, diary, artistic originality, everyday details, lyrical digressions, author, Central Asia.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдулҳакова Насиба Ашуралиевна* – Донишгоҳи славянини Русия ва Тоҷикистон, омӯзгори кафедраи адабиёти ҷаҳон. **Сурога:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч. М. Турсунзода, 30. E-mail: abdulkhakova87@list.ru. Тел.: (+992) 918-97-79-69

Сведения об авторе: *Абдулҳакова Насиба Ашуралиевна* - Российско-Таджикский (Славянский) университет, преподаватель кафедры мировой литературы. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсун-заде 30. E-mail: abdulkhakova87@list.ru. Тел.: (+992) 918-97-79-69

Information about the authors: *Abdulkhakova Nasiba Ashuralieva* - Russian-Tajik (Slavonic) University, lecturer of Department of world literature. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursun-zade 30. E-mail: abdulkhakova87@list.ru. Tel.: (+992) 918-97-79-69

ЖУРНАЛИСТИКА

УДК: 070 (575.3)

НАҚШИ ҶАҲОНБИНӢ ВА ТАФАККУРИ ҶАВОНОНИ ЭҶОДКОР ДАР ФАЗОИ ИТТИЛООТИЙ

Иломзода М.С., Қутбиддинов А.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фазои иттилоотӣ дар шароити кунунӣ як ҷузъи таҳрикбахши раванди ҷаҳонишавӣ ба шумор меравад. Фазои иттилоотӣ дар қиёс бо панҷоҳ сол қабл ҷомеаро бештар зери таъсир қарор додаву онро тобеъ ҳам сохтааст. Пештар низ тобеияти ҷомеа дар муносибат ба фазои иттилоотӣ вучуд дошт, ки аз тобеияти имрӯза ба куллӣ фарқ дорад. Тафсири саҳеҳи андешаи боло он аст, ки шакли тобеияти пешина иҷборӣ буд ва ҷомеаи собиқи шуравӣ (сензураи ВАО) мисоли он аст. Бузургтарин силоҳи идеологӣ дар замони гузашта, матбуот ба шумор мерафт, ки фазои иттилоотиро зери назорат қарор ҳам медод. Аз ҷумла, матбуот василаи тавони ташвиқио тарғибӣ буд, ки дар раванди воқеоти сиёсии ҷомеа таъсири амиқ мегузошт. Як назари иҷмолӣ ба таърихи матбуоти қишвар нишон медиҳад, ки дар ҳар як давра ин шакли васоити аҳбор чӣ вазифаҳоеро ба анҷом расонидааст. Ин тамоюл аз назари муҳаққиқон саҳеҳ аст, ки «...агар матбуоти даврии солҳои 1991-1992 талошҳои дастрасӣ ба ҳокимият, барҳӯрди манфиатҳои шаҳсӣ ва маҳаллӣ афзалият дошт, дар матбуоти солҳои 1993-1997, бо таъсири муборизаҳои доҳилӣ, нашрияҳо аз рӯйи ҳадаф ба ду тип ҷудо шуданд, ки яке барои ваҳдатоварӣ талош мекарду дигаре барои ҷудоиҳоҳӣ қӯшиш менамуд» [6, с.22]. Оғози аспи нав васоити ҷудоиҳоӣ ҷудоиҳоӣ дар сангарҳо фаъолтар гардонид, ки интернет дар саргҳаи он қарор дорад. Ҷаҳонишавии мусир қонунияти талаботи зиёдеро ба вучуд овард. Тобеъсозии имрӯза дар шакли сабқату рақобат сурат гирифта, бо сабаби интиҳоби васеъ аудитория ба он воситаи аҳборе такя мекунад, ки агар таваҷҷӯҳро бештар ҷалб карда тавонад. Феълан мағҳуми ҷаҳонишавӣ низ аз ҷониби муҳаққиқону коршиносон ҷандон ҳамаҷониба омӯҳтаву таҳқиқ нағаштааст ва дар шинохти он төъдоди зиёди сиёсатшиносону фарҳангшиносон, файласуфону адіbon, публitsистону коршиносон ва сиёсатмадорону ҷомеашиносон ҳар қадом аз зовияҳои гуногун сухан мегӯянд.

Дар шинохти зоҳирӣ ҷаҳонишавӣ ин раванди мураккабу босуръат буда, ҷараён ва низоми бузурги ягона ба ҳисоб меравад, ки ҷомеаҳои хурду бузурго зери як сақф нигоҳ доштан меҳоҳад. Ҷаҳонишавиро бештар дар ду самти бузурги ба ҳам тавъам дидан мумкин аст, ки онро иқтисодиёту сиёсат ташкил медиҳанд. Ҳавфи ниҳоят шадиди ҷаҳонишавӣ он аст, ки ҷомеаҳо дар барҳӯрдҳои пайваставу доимӣ қарор доранд. Дар робита ба ин профессори сиёсатшинос Г. Зокиров дар оғози солҳои 2000 ҷунин андешаро баён карда буд: “Таҷрибаи инкишофи олам нишон медиҳад, ки муқобили таълимот ва ғояҳои инкишофт монеаҳо ва зиддиятҳои муҳталиф пайдо мешаванд. Дар муқобили ғояҳои глобалистӣ низ ҷунин ҳолатҳо рӯҳ додаанд” [2, с.5-11]. Ин фарзия имрӯз баръало мушоҳида мешавад ва ҳатто шиддати ошкор ёфтани барҳӯрдҳо қатъи назар нестанд. Ин тасодумро ҷанг номидан душвор аст, аммо бадтар аз ҷангҳои воқеӣ буда, ҷомеаҳои бозмондаву ғофиро бехабар ба нестӣ мерасонад. Ҷаҳонишавӣ дар домани ҳуд фарҳангу тамаддунҳоро хеле ноаёну осон нест мегардонад, ки он, албатта, боиси нобудиву фанои ҳалку миллатҳои зиёд мешавад.

Табиист, ки дар ин равандҳо журналистика ҳамчун соҳаи пештоз таъсири аввалияву бузург дорад. Кӯҷактарин ҳабар аз як гӯшаи дури сайёра имрӯз ба он қодир аст, ки равандҳои иқтисодиву иҷтимоиро хеле очилий дигар намояд. Журналисти имрӯза барои дар баробари пешрафти замона қадам ниҳодан талош дорад, ки дар сабқати нашри аҳбору матлабҳои гуногун ба таври ҳуд пешсаф бошад. Дар мавриди як навъ ҳамқадам гардидани эҷодкорони замони мусир нӯқтаи дигари муҳим он аст, ки бидуни маънавиёту маърифат наметавон дар пешрафти ҳаёти маънавӣ комёбу муваффақ гардид. Ҷойи инкор нест, ки имрӯз дар шабакаҳои иҷтимоӣ ёвагӯйиҳову андешаву афкори хиёбонӣ кам нест. Вобаста ба ин ҷанд даҳсола қабл нависандаву публitsисти шинохта Ф.Муҳаммадиев гӯё барои имрӯз андеша матраҳ намудааст: «...гали одиёнаи умумиро бисёру беохир гуфтан мумкин аст. Мо

бояд чизе бигүем, ки бар ҳадар наравад, фаромүш нашавад, тафаккур ё эхсосоти хонандаро ақаллан аз ягон ҷиҳат такон дихад, ё бой кунад» [5, с.307]. Имрӯз Аврупо дар пешорӯйи бухрони бузург қарор дорад ва мебинем, ки дар асоси бархӯрдҳои иттилоотӣ (таҳримҳо, таҳдидҳо, хушдорҳо ва ф.) набзи иқтисодиву иҷтимоии ҷаҳон дигар гашта истодааст. Шакли пешниҳоди матолиб, таҳлилу ташхисҳо ва мавқеъҳои муҳталифи журналистони набзи ҳаёти иҷтимоиро идора карда истодаанд. Дар ин самт ду нуқтаи муҳимро бояд ба инобат гирифт. Якум, интернет ҳамчун василаи иртиботӣ рисолати воқифсозии очилиро дар қиёс бо тамоми шаклҳои васоити ахбор бештар соҳиб гардид. Дуюм, олами афкору ҷаҳонбинӣ ва маҳорати шакли пешниҳоди матлаб то ҳадде дуюмдарача гардида, ҷойи онро бештар маҳорату ҳунари техниқӣ гирифт. Ҳамин аст, ки насли қалонсоли журналистони мо имрӯз дар муқоиса бо журналистони ҷавон ба маротиб аз нигоҳи ҷаҳонбиниву маънавиёт бартарӣ дошта бошанд ҳам, вале балад набудан ба корҳои техниқӣ дар соҳаи ВАО онҳоро дар баъзе сабқатҳо заиф соҳтааст. Онҳо нағз менависанд, андешаи созандаву хуб доранд, ҳунари адибиро соҳиб гардидаанд, аммо дар ҳамқадам гардидан ба таҳаввулоти техниқӣ имконияти пурра надоранд.

Насли қалонсоли эҷодкорро наметавон танҳо бо ин омил мазаммат кард, аммо нигаронкунанда он аст, ки насли имрӯзаи журналистони ҷавон дар оянда бо қадом доираи тафаккуру ҷаҳонбинӣ ба қадом нуқтаи камолот мерасанд. Хуб аст, ки ҷавони имрӯза дар кори журналистӣ қариб ҳама чизро бо худ дорад. Яъне, танҳо бо як телефони ҳамроҳи худ сабт менамояд, навор мебардорад, хуруфчинӣ (ба ҷойи блокноту қалами пешина) менамояд ва ҳамзамон дар вакти дилҳоҳ онро аз ҷое ба ҷое интиқол медиҳад. Ҳатто имкон дорад, ки масъалаи нашри маводи худро низ (бештар ҳамчун блогер дар шабакаҳои иҷтимоӣ) очилан ҳал намояд. Дар гузашта ин ҷиҳат барои насли қалонсоли журналистони имрӯза танҳо ҳавасу орзуи тасаввурнашаванда буд. Ба таври мисол, дар солҳои ҳаштодум, ки он давраи шукуфоии журналистикаи тоҷик низ буд, вазифаи телефони ҳамроҳи имрӯзаро, ки дар як киса ҷойгир мешавад, ин дастгоҳу воситаҳо анҷом медоданд: камераи 8-12 киллограм вазндошта; диктофонҳои (репортёр) классикии бузургҳаҷм; фотоаппарати 1-1,5 килограмма; мөшини чопии қалонҳаҷм ва ба ҷойи почтаи электронии имрӯза ба воситаи лифофа назди почтаҳо рафтанд.

Таҳаввулоти техникии босуръат маънавиёту фарҳанги зиёйёну эҷодкорон дуюмдарача мебошад. Фарҳангу маънавиёт ҳамчун арзишҳои бузурги ҳаёти инсоният пойбарҷо мемонад. Ҷойи инкор нест, ки маънавиёту фарҳангу ҷаҳонбинии ҷавонони имрӯза дар қиёс бо даҳсолаҳо қабл заиф мебошад. Иллати асосӣ он аст, ки ҷаҳонбинии ҷавонони имрӯза бештар дар пояи донишҳову бардоштҳои интернетӣ ташаккул мейёбад. Махсусан, онҳое, ки имрӯз дар курсии донишҷӯйӣ ва омӯҳтани қасби журналистӣ машгул мебошанд, то андозае аз мутолиаи доимиву пайваста дур мондаанд. Мутолиа барои ҷавони эҷодкори тоҷик ногузир аст. Миллати тоҷик аз азали китобдору китобхон буд ва қадру ҷойгоҳи онро то имрӯз хуб медонад. Китоб барои аҳли башар дар давоми асрҳо мушовиру роҳнамои беминнату оромест, ки ҳеч гоҳ ҳарфу мавқеи худро дигар намесозад ва ин ҳақиқатро миллати соҳибтамаддуни мо бештар аз дигарон медонад. Мафкураи ҷавон (маҳсусан, ҷавоне, ки каму беш ҳунари навиштан дорад) ҳамеша олами осебпазир мебошад ва танҳо мутолиаи адабиёти гуногун сабаб мешавад, ки сангари устуворе дар муқобили ҷараёнҳои манғӣ ба вуҷуд ояд. Ҕавони эҷодкори тоҷик танҳо аз “Шоҳнома” қаҳрамониву ватандӯстиро меомӯзаду тарғибари қаҳрамониҳо мешавад. Мехнат, сабру таҳаммул ва обутоб ёфтандро аз мутолиаи “Дохунда”-у “Одина” омӯҳта метавонаду онро дар намунаи олий мавриди тарғибу ташвиқ қарор медиҳад. Google барои доностани таърихи мо ҷизе дода наметавонад, агар ҳар як ҷавони эҷодкори журналист “Тоҷикон”-и Б. Faғurovро наҳонда бошад. Ба умқи ҳудшиносии миллӣ фурӯ рафтанд танҳо ба воситаи мутолиаи ин асар имкон дорад ва бо ҳамон бардошт журналист метавонад, ки аз манғиатҳои миллӣ ҳимоят намояд. Журналисти ҷавони имрӯза таҳаммулгарову соҳибфаросат буда метавонад, агар аз ганҷинаҳои адабиёти классикиямон (Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҳайём ва дигарон) бархӯрдор бошад ва танҳо бо ин висила дар роҳи тарбияи маънавии ҷомеа нақш мегузорад. Дар миёни худи қаламкашон ақидае ҳаст, ки агар ҳар эҷодкори соҳа ҳадди ақал сад китоби бадеиро мутолиа карда бошад, ифодаи нутқи шифоҳиву китобӣ барояш хеле осон аст. Аз ёд кардани шеъру абёти зиёд низ барои навқалам роҳҳои муғиди баёни андешаро муҳайё месозад. Ин ҳам маънави онро надорад,

ки навқалам дар такя ба маънидуздӣ саҳифаҳоро пур созад. Ба ў танҳо донишу ҷаҳонбиноҳо ба таври номаълум дарҳои нав ба навро мекушоянд ва заминаву имконҳоро пеш меоранд.

Васоити иртиботии имрӯза ва ҳазинаҳои интернетӣ барои ҳонанда як бунбаст ба шумор мераванд (табъу завқи коҳида) ва танҳо китоб аст, ки озодии комилро дар ботини ҳонандааш таъмин карда метавонад. Китоб ба даст гирифтани ҷавон маънои онро дорад, ки дур аз ҳамон завқи коҳида (тамошои филм ва “сайру гашт” дар интернет) барои худ роҳи орзуву умедро мекушояд. Зоро, ҳар як ҷумлаи китоб қатъият дошта, эътиомнокии маънои онро рад кардан душвор аст. Танҳо дар ҳамин сурат журналист қобилияту ҳунари “...дидан, шунидан, дарк кардан ва то аудитория расонидани ҳодиса” [8, с.9]-ро соҳиб гардида метавонад. Дуруст аст, ки ҷомеаи имрӯза дар алоқамандӣ ба заҳмати журналистон бинобар “ташнагии иттилоотӣ” пойбанди саволҳои “чӣ”? «кай»? «дар кучо?» мебошад. Нуқтаи дигар бояд фаромӯш нагардад, ки “журналистикаи ахбор” ва “журналистикаи афкор” дар сабқату рақобати доимӣ қарор доранд ва ҳеч гоҳ яке чойи дигарро ба пуррагӣ гирифта наметавонад. Дар журналистика жанрҳое ҳастанд, ки дар пояи фикри науву устувор ҷомеаро муътакид месозанд. Имрӯз ба истилоҳ “жанрҳои ҷанговар”-е ҳастанд, ки симои аслии ғосибону ғарбии ҷанговарро барои ҷомеа муаррифӣ менамоянд. Поя ва меҳвари устувори баъзе матолибро фикр ташкил медиҳад, ки неруи таҳрикдиҳанди назаррас доранд. Факт муҳим бошад ҳам, муҳимтар аз он фикр мебошад, ки дар асоси он ташхиси амиқи муаммо ҳосил мешавад. Аз ин ҷиҳат журналисти соҳибфикр ҳамеша барои ҷомеа роҳнамо маҳсуб мегардад ва фикр барои ўсилоҳи қатъист. Ҷунончи, «... дар памфлет мавқеи асосиро фикр ишғол мекунад ва факт ҳамчун масолехи пуркунандай фикри иброзшуда истифода мешавад».

Олами интернетӣ маълумоти зиёдеро ҳам доро бошад, аммо аз ҷониби дигар паҳлухои манғии зиёдеро соҳиб аст. Интернет дунёест, ки нозир надорад ва ҷавонро ба ҳар гуна олами андешаҳо гирифтор месозад. Дар маҷмуъ, ин сабаб аст, ки ҷавон шабгард мешавад, ба муҳочират меравад, клубҳо меравад ва ё ба таҳсилу кори манғию мусбате машғул мешавад. Ҷавонро дар ин ҷодаҳо пурра мӯҷрим донистан аз рӯйи адолат ҳам намебошад. Зоро ўро ҳамон неруи вуҷуд орому қарор намегузорад ва ҷурм танҳо он аст, ки агар ин неру дар роҳи манғӣ сарф гардаду ҷомеа нисбати он бетафовут бошад.

Дар ин ҳангом ў ба таълиму роҳнамоӣ ниёз дорад. Дар ҷавонӣ омӯзиши таълим ин идрок дар замони пирист, ки он манғиати танҳо он пир нест. Манзур он аст, ки ҷойи ҳамон насли қалонсоли журналистони имрӯзаро дар оянда чӣ гуна соҳибқаламон соҳиб мешаванд. Нигаронкунанда он аст, ки оянда онҳо барои ҷавонон аз қадом минбар чӣ бояд гӯянду чӣ гуфта метавонанд.

Журналист қатъи назар аз фаъолият дар ҳама гуна расона шахсиятест, ки бояд барои ҷомеа сухани созанда гӯяд. Маҳсусан дар шароити имрӯзai мураккаби ҷаҳонишавӣ, ки ҷомеа ба ҷониши сухан бештар ниёз дорад. Имрӯз қаломи як нафар низ баъзан аҳаммият пайдо карда метавонад. Танҳо муҳим он аст, ки сухани ў аз қадом равзана бо қадом арзише ба омма ироа мегардад. Барои журналисти ҷавон низ зарур аст, ки роҳу усули мақбули сухан гуфтанро дарк намояд. Омода кардани як рӯзноманигори қасбӣ гузашти солҳоро талаб менамояд. Дар факултаҳои шуъбаҳои журналистиқ қаламкаши ҷавон аввалин донишҳои назариявиро дар бораи қасби худ ҳосил менамояд. Мутолиаву ҷустуҷӯҳо то майдони истехсолот рафтани ў аввалин ҷаҳонбиноҳо то андозае маҳдуду қӯҷаки ў мебошанд. Манзур он аст, ки дар роҳи омода кардани як журналист ва ташаккули фикрии ў майдони амалия низ нақш дорад. Ҳеч гоҳ як журналисти ҷавон баробари як журналиству қаламкаши собиқадор сухан гуфта наметавонад. Дар аввалин солҳои фаъолият дар даргоҳи матбуоту телевизион журналисти ҷавон ҳудро дар дунёи дигар мебинад. Мутобиқ мешавад ва мувоғиқ ба нишондоди муассис фаъолияти ҳудро ба роҳ мегузорад. Муҳакқикон дар самти тақвияти ҷаҳонбиноӣ соҳибфикр гардидани журналистони ҷавон паҳлуи дигарро низ ногузир медонанд: “...дар баланд гаштани маҳорати адабии донишҷӯёну журналистони ҷавон публистиони варзида нақши бузург доранд. Онҳо замоне дониш ва мушоҳидаҳои ҳудро дар таҷрибаҳои амалӣ барои донишҷӯён дарег намедоштанд”. Пурра қаноатмандкунанда набошад ҳам, вале имрӯз дар омода кардани журналистон устодони ботаҷрибаву үвондор саҳм мегузоранд ва қӯшиш менамоянд, ки ҷавононро аз нақши сухани созандай журналист дар раванди ҷаҳонишавӣ оғоҳ намоянд. Таъбири «Хун ҳӯрдани фикрҳои ранг гирифтани сухан...» табиату заҳмати навиштану чӣ гуна аз минбаре қалом

гуфтанро бо мантиқу мазмуни уфукдор хеле хуб ифода менамояд. Сухансозиву аз минбаре онро мақбул гуфта тавонистан низ ҳунар мебошад ва он роху василаи такмил ёфтани худро дорад: “Офариниши сухан бар чаҳор чиз устувор аст:

- ҳадаф;
- маводи лозима (модда);
- тарҳ;
- шахсияти созанд (муаллиф) [9, с.45].

Тавре ки ишора гардид, қабатҳову ҷузъиёти аслии фазои иттилоотиро боз ҳам маънавиёту фарҳанг ташкил медиҳад. Минбаре, ки дар ин фазост қудрати тарбият намудани чомеаро соҳиб аст. Он нафаре, ки соҳиби ин минбар аст, гули худрӯ нест. Манзур он аст, ки на ҳар нафар ҳуқуқу ихтиёр ва имкони аз ин минбар сухан гуфтанро дорад ва лозиму ҳатмист, ки ў бояд дар корхонаи эҷодӣ меҳнату заҳмати пайваста дошта бошад: “Суханвар бояд маълумоти бисёре ҳосил қунад ва фаровон мутолиа намояд, табъи худро варзида ва пухта созад” [9, с.46]. Аз рӯйи таълими бузургон дар бистсолагӣ дар инсон ҳоҳиш, дар сисолагӣ ақл ва дар чилсолагӣ фаросату ҳукм салтанат меронанд. Ин қонуният барои ҷавони эҷодкор махсус мебошад. Ва агар ин се овон босамар ва бомақсад аст, мутмаин бояд буд, ки пирии эҷодкории мо ба ҷавонӣ ҳасад наҳоҳад бурд.

Имрӯз минбарҳо зиёд гардидаанд ва ҳар нафари соҳибқалам аз ин минбарҳо (матбуот, радио, телевизион ва шабакаи иҷтимоӣ) ҳар лаҳза сухан гуфта метавонад. Дар номгӯйи вазифаҳову уҳдадориҳои журналистӣ тарбия, ё ин ки вазифаи маънавию ахлоқӣ муқаддам дониста мешавад. Ногузир аст, ки ҳар як муддии касби журналистӣ қоидаҳо ва этикаи журналистиро сарфи назар насозад. Журналист, қабл аз ҳама, бояд аудиторияи худро эҳтиром намояд: “Сухангӯйи бадтинат ва зиштгуфтор, ки қаломаш зебо нест, дилҳоро меранҷонад, хотирҳоро мушавваш месозад ва агар ҳарфи ҳақ ҳам ба забон ронад, дарҳӯри чомеа нест” [9, с.46].

Мункир наметавон гашт, ки дар баробари аҳбори имрӯза маводи таҳлиливу бадеӣ дар тарбия ва равони аҳли чомеа нақши устувору бузург дорад. Бояд ба назар гирифт, ки аудитория танҳо ташниа аҳбор нест ва ҳатман ниёз ба матолибе дорад, ки дар он фикр ва андешаи солиму ҷолиб ғолиб аст. Ин ҷиҳат дар матбуоти идеологии замони шуравӣ хеле равшан ба назар мерасид. Ҳаққоният, санад, фактология ва умуман, воқеяти фарогири матолиб ба сифати таҳқики сарчашмаи ҳақиқати замон пазируфта мешуд. Муҳаккиқ И.Усмонов нақши таъсир ба мағкура ва дар оянда ба моли таъриҳ табдил ёфтнаи соҳаро чунин арзёбӣ кардааст: ««...ҳамон матлабе ба сифати публитсистика шинохта мешавад, ки таъсири амиқи иҷтимоӣ дорад... ва агар публитсистика имрӯз василаи таъсир ба иштирокчиёни воқеа бошад, фардо таърихи воқеа аст» [7, с.4]. Махсусан публитсистикаи ин давр дар тафаккури чомеа муҳаббат, эътиқоду эътиқод ва эҳсоси ватандӯстиро ба таври очилу комил ба миён оварда метавонист: «Вазифаи асосии публитсистикаи шуравӣ дар давраи пеш аз ҷанг дар инъикоси ҳаёти мардуми шуравӣ, бузургиву қаҳрамонии он, бедор кардани эҳсоси ватандӯстӣ ва бовариву эътиқод ба ҳаёти беҳтар буд» [4, с.35]. Чунин мазмуне аз андешаҳои боло ҳосил мешавад, ки публитсистикаву журналистикаи гузашта уфукҳои назоратшаванда дошт. Бо назардошти ин паҳлуҳо бояд ба инобат гирифт, ки «аҳдофи умумии журналистика, публитсистика ва адабиёт тарбияи инсон аст» [6, с.11].

Тарбияи инсон дар фаҳмиши умумӣ, дар навбати аввал, дар руҳияи ватандӯстӣ тарбия намудани чомеа ба шумор меравад, ки боз ҳам дар робита ба фазои иттилоотӣ ҷанбаи амиқи идеологӣ дорад. Ба таври мисол, дар даврони шуравӣ сиёсати давру замон чунин равандро ба вучуд оварда буд. Матбуоти миллии мо дар оғоз рисолати «... ба дасти хонанда додани ҷароғе...» -ро дошт ва он низ бинобар сензураву маҳдудиятҳои маълуми баёни афкори озод «...ёфтани роҳи оянда ба воситаи ин ҷароғ ба худи хонанда ҳавола карда мешуд» [10, с.88-89]. Албатта, дар андешаҳои боло мавҷудияти сензураҳову маҳдудиятҳову фишорҳо ишора карда мешаванд, ки манзур маҳдуд кардани манфиатҳои миллист. Имрӯз, аллакай, дақиқ гардидааст, ки ҳудшиносӣ ва ҳувияти миллӣ дар солҳои сиом дар шаклу қолаби фиребо вучуд дошт. Сиёсати империяи барқароршавандай шуравӣ дар баробари паҳлуҳои мусбат аз ҷузъиёти манғӣ низ иборат буд. Дуруст аст, ки ба ҳатти арабиасос на ҳама дастрасӣ доштанд, аммо тавассути ин ҳат фарҳангӣ ҳазорсолаи ҳалқи тоҷик нигоҳ дошта мешуд. Мусбат ё манғӣ будани ин зуҳуротро баҳо додан мушкил аст, ки «..соли 1933 истифодаи ҳуруфи арабӣ ба таври расмӣ қатъ гардид» [3, с.14]. Тағири алифбо мардумро

аз гузаштаи фарҳангии худ дур кард. Дар аввал ҳуруфи лотинӣ ба роҳ андохта шуд ва ин раванд низ дер давом накард. Бояд ба таври очил барои татбиқи идеологияи ҳизбии Маскав алифбои содаву осон пайдо мегардид. Ҳалқи тоҷик дар ин табаддулот натавонист, ки гузаштаи фарҳангии худро пойдор нигаҳ дорад. «...дар охири солҳои сиом тайёри гузаштан ба алифбои криллиасос (русиасос) оғоз гардид» [3, с.14] Матбуоти идеологӣ дар ин табаддулотҳо ҳисса мегузошт ва «... дар солҳои сиом ҳам китоб буду ҳам дафтар ва ҳам алифбои тоҷик» [1, с.6], ки, албатта, ин хизмати матбуот инкор карда намешавад. Инқилоби фарҳангӣ шиор гардида буд ва он бояд ногузир ғалаба менамуд. Адибони мо сарфи назар аз мавқеи иҷтимоиву сиёсии худ иштирокчиёни фаъоли инқилоби фарҳангиву мадани буданд: «Отряди адибони тоҷики насли комсомол, ба монанди М.Турсунзода, М.Миршакар, С.Улуғзода, Ҷ.Икромӣ, Р.Ҷалил, А.Деҳотӣ ва дигарон дар ғалабаи инқилоби фарҳангӣ саҳм мегузоштанд» [4, с.61].

Чанд андешаи боло марбург ба гузаштаи мост, ки доираву ҷаҳорчӯбаи матбуотро дар бар мегирад. Имрӯз бошад, дар ихтиёри аудитория навъҳои зиёди васоити аҳбори омма қарор дорад ва шабакаҳои иҷтимоӣ навъи аз ҳама беш густурдатари он ба шумор мераванд. Чун аз муборизаву рисолати адибону маорифпарварони мо дар садсолаи гузашта таъкид гардид, чунин муборизаву рисолат барои имрӯз низ истисно нест. Аз ин ҷиҳат, агар имрӯз шабакаҳои иҷтимоӣ ба сифати ҷузъе аз фазои иттилоотӣ ба ҳисоб раванд ҳам, бо назардошти қисме аз муштариёни завқманд наметавон онро бо ёвагӯиҳо пур соҳт. Фазои ҳабарӣ ҳамеша дар пайи таҳаввул аст ва журналистони ҷавон то қадри имкон бояд бо қасбияти баланд роҳ ба сӯйи оянда пеш гиранд. Бояд дар раванди омодашавии ҷавонони навқаламу навқадам дар овони омӯзиши қасб ҷанд нуқтаро ба назар гирифт:

- тақвияти донишу ҷаҳонбиноҳо дар заминаи мутолиаи адабиёти бадеи ватаниву ҳориҷӣ;
- омӯзиши қоидоҳои техникии дастгоҳҳои сабту навор ва пахшу интиқоли он;
- мутолиаи ҳатмии ҳама гуна воситаи аҳбор ҳадди ақал интихобан;
- ҳисси баланди ватандӯстиву ҳудшиносии миллӣ доштан дар омодасозии маводи таҳлилӣ;
- дар робитаи пайваста қарор доштан бо намояндагони васоити аҳбор ва ширкат дар сӯхбату мулоқот бо публиктистону адибони собиқадор;
- қобилияти дарк намудани ҳосият ва талаботи фазои иттилоотӣ;
- иштироки пайваста дар маҳфилҳои ихтиносӣ ва инфиродии устодони соҳа.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Матбуот ва маҳви бесаводӣ (1928-1940) / А.Азимов. – Душанбе, 2013. – 83 с.
2. Зокиров Г. Назаре ба консепсияҳои низоми нави ҷаҳон / Г.Зокиров // Журналистикаи тоҷик ва масъалаҳои низоми нави ҷаҳон. – Душанбе, 2004. – С.5-11.
3. Из истории культурного строительства в Таджикистане (сборник документов и материалов). - Душанбе: Ирфон, 1966. - 672 с.
4. Муллоев, Ш. Жанрово-тематическое своеобразие таджикской публицистики времен Великой Отечественной Войны (1941–1945) / Ш.Муллоев. – Душанбе, 2015. – 302 с.
5. Муҳаммадиев, Ф. Асарҳои мунтажаб: Иборат аз 2 ҷилд / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон. - Ҷ.1. – Очеркҳо, ҳикояҳо, қиссаҳо. – 1978. – 555 с.
6. Муродов, М. Истиклолият ва рушди матбуоти даврӣ / М. Муродов. – Душанбе: Арҷанг, 2017. – 320 с.
7. Усмонова, Н. Андешаҳо перомуни баъзе масъалаҳои публиктистикаи имрӯз / Н.Усмонова. – Душанбе, 2018. – 72 с.
8. Фихтелиус Э. Даҳ қоиди журналистика / Э.Фихтелиус. – Душанбе, 2010. – 136 с.
9. Ҳоҷаев Қ. Суҳанварӣ / Қ.Ҳоҷаев. – Душанбе, 2013. – 256 с.
10. Шарифзода, Қ. «Бухорои шариф»: назаре пас аз 100 сол / Қ.Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 100 с.

НАҚШИ ҶАҲОНБИНИЙ ВА ТАФАККУРИ ҶАВОНОНИ ЭҶОДКОР ДАР ФАЗОИ ИТТИЛООТИ

Дар мақола вобаста ба он ки фазои иттилоотӣ дар шароити кунунӣ як ҷузъи таҳrikбахshi раванди ҷаҳонишавӣ ба шумор меравад дар бораи маҳсусиятҳои фазои иттилоотӣ, раванди ҷаҳонишавӣ, ҷаҳонбинони эҷодкори ҷавон ва хифзи манғиатҳои миллӣ сухан меравад. Ҷаҳонишавии мусоир барои майдони муборизаҳо талаботҳои нав ба навро пеш гузошта, сабқату рақобатро барои таъсир ба олами мағкураи омма торафт шадидтар гардонидааст. Аз ҷониби муаллифон он нуқта бештар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки бо назардошти манғиатҳои миллӣ бояд тарбияи ҷавонони эҷодкор аз равзанаву пойдевори наву мутобиқ ба талаботи рӯз сурат гирад. Аз ҷумла, таъкид карда мешавад, ки журналист қатъи назар аз фаъолият дар ҳама гуна расона шаҳсиятест, ки бояд барои чомеа сухани созандо дошта бошад, ки дар шароити имрӯзаи мураккаби ҷаҳонишавӣ чомеа ба чунин сухан бештар ниёз дорад. Дар факултаҳову шӯъбаҳои журналисти

қаламкаши чавон аввалин донишҳои назариявиро дар бораи касби худ ҳосил намуда, дар роҳи омода карданӣ як журналист ва ташаккули фикрии ӯ майдони амалия низ нақши зиёдтар дорад. Макола чунин хулоса карда мешавад, ки тақвияту такомули донишҷои ҷаҳонбониҳо дар заминай мутолиаи адабиёти бадеии ватаниву ҳориҷӣ, омӯзиши қоидаҳои техникии дастгоҳҳои сабтӯ навор, оғаҳ будан аз мазмуну муҳтавои васоити ахбор, робитаи пайваста бо журналистони касбиву собикадор ва иштироки пайваста дар маҳфилҳои ихтиносиву инфириодии устодони соҳа ногузир мебошад.

Калидвоҷаҳо: фазои иттилоотӣ, ҷаҳонишавӣ, шабакаи иҷтимоӣ, мағкура, аудитория, публикистика, қитоб, матбуот, адаб, такомул, таҷриба, касбият, рақобат, муҳтаво, васоити ахбори омма.

РОЛЬ МИРОВОЗРЕНИЯ И МЫШЛЕНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В данной статье рассматриваются особенности информационного пространства, процессы глобализации, мировоззрение молодого журналиста, защита национальных интересов, в связи с тем, что информационное пространство в современных условиях выступает как стимулирующая часть процесса глобализации. Современная глобализация выдвинула новые требования и обострила конкуренцию за влияние на мировое общественное мнение. Авторы обсудили положение о том, что с учетом национальных интересов воспитание творческой молодежи должно осуществляться с новой точки зрения и в соответствии с потребностями дня. В частности, подчеркивается, что журналист, вне зависимости от его деятельности в любых средствах массовой информации является человеком, который должен быть убедительным, и который в современных сложных условиях глобализации общества в большей степени нуждается в таком качестве. На факультетах и отделениях журналистики молодой писатель получает первые теоретические знания о своей профессии, и большую роль в подготовке журналиста и формировании его мысли играет практика. В статье делается вывод о том, что укрепление и совершенствование знаний и кругозора на основе чтения отечественной и зарубежной литературы, изучения технических правил записывающих устройств, знакомства с содержанием средств массовой информации, неизбежно требует постоянного общения с профессиональными и опытными журналистами, постоянного участия в профильных и индивидуальных занятиях мастеров своего дела.

Ключевые слова: информационное пространство, глобализация, социальная сеть, идеология, аудитория, журналистика, книга, пресса, литература, развитие, опыт, профессионализм, конкуренция, контент, СМИ.

THE ROLE OF WORLDVIEW AND THINKING OF CREATIVE YOUTH IN THE INFORMATION SPACE

In this article, due to the fact that the information space in the current conditions is a provocative component of the globalization process, it is said about the features of the information space, the globalization process, the worldview of the young creator and the protection of national interests. Modern globalization has put forward new demands for the field of struggle and has intensified the competition to influence the world of public opinion. The authors have discussed the point that, considering the national interests, the education of creative youth should be carried out from a new perspective and in accordance with the needs of the day. In the faculties and departments of journalism, a young writer acquires the first theoretical knowledge about his profession, and the field of practice plays a greater role in the preparation of a journalist and the formation of his thoughts. The article concludes that the strengthening and improvement of knowledge and outlook on the basis of reading domestic and foreign literature, studying the technical rules of recording devices, being aware of the content of the mass media, constant communication with professional and veteran journalists, and constant participation in specialized and individual classes of specialists(teachers) of the field are inevitable.

Key words: Information space, globalization, social network, ideology, audience, journalism, book, press, literature, development, experience, professionalism, competition, content, mass media.

Маълумот дар бораи муаллифон: *И момзода Муҳаммадюсӯф Сайдали* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти наини форсии тоҷикӣ, узви пайвастаи АМИТ. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17

Қутбиддинов Абдулмумин Хошимович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, дотсент, декани факултаи журналистика. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17.

E-mail: adab-75@mail.ru. Тел.: (+992) 935-32-60-22

Сведения об авторах: *И момзода Муҳаммадюсӯф Сайдали* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и современной таджикско-персидской литературы, академик НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17

Қутбиддинов Абдулмумин Хошимович – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, доцент, декан факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: adab-75@mail.ru. Тел.: (+992) 935-32-60-22

Information about the authors: *Imomzoda Muhammadyusuf Saidali* - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and Modern Tajik-Persian Literature, Academician of the NAST. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave., 17

Qutbiddinov Abdulkummin Hoshimovich – Tajik National University, Doctor of Philology, Associate Professor, Dean of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave., 17.

E-mail: adab-75@mail.ru. Phone: (+992) 935-32-60-22

УДК: 070 (575.3)

ТАЪСИСИ ГЎША ВА САҲИФАҲОИ МАҲСУС ДАР МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОЧИК

(дар мисоли рӯзномаҳои «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик»)

*Муродӣ Мурод Бердӣ, Раҳмонзода Фаридун Умарбек
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Таъсиси гӯшаву саҳифаҳои алоҳида дар нашрияҳои тоҷикӣ аз ҳафтавори «Шуълаи инқилоб» (1919-1921) оғоз мегирад. Ин ҷарида дар шумораи 21-уми худ, аз 25-уми сентябр соли 1929 гӯшай ҳаҷвии «Тозиёна»-ро ташкил намуд, ки дар он фелетон, памфлет, мақолаҳои ҳаҷвию танқидӣ нашр мешуд. Матолиби ҳаҷвию танқидии ин гӯша, бар зидди онҳое нигаронида шуда буд, ки нисбат ба давлату миллат хиёнату бадкирдорӣ ва ё аъмоли ношоистае анҷом медоданд. Ба андешаи муҳакқиқ И. Усмонов «Тозиёна»-и «Шуълаи инқилоб» модари матбуоти ҳаҷвии тоҷик гардид» [14, с. 89]. Ин нуктаро профессор М. Муродӣ низ тақвият баҳшида, таъкид мекунад, ки «... дар саргҳаи анъанаи таъсиси гӯшагои ҳаҷвӣ, ки дар матбуоти солҳои 1920 – 1930-и тоҷик зуҳур кардан, «Тозиёна»-и «Шуълаи инқилоб» қарор дошт, ки тарҳи нави ҳаҷв – ҳаҷви матбуотиро асос гузошт» [6, с.178].

Баъдтар усули рубрикасозӣ, гӯшагорӣ ва таъсиси саҳифаҳои маҳсусу баровардани замимаҳо дар рӯзномаи «Овози тоҷик» шакл гирифт ва вусъат пайдо кард. Яке аз аввалин рубрикаҳои «Овози тоҷик» «Ахбори Самарқанд» аст, ки аз шумораи аввал таъсис ёфта, баъдтар дар шаклҳои «Хабарҳои Самарқанд» ва «Дар Самарқанд» идома ёфтааст. Дуюмин рубрикае, ки низ ҳукми аввалиро дорад «Адабиёт» буда, аз шеъри А. Қурбӣ «Хонанд қонуни адаб, аз он китоби мо ғалат» (шумораи 1) оғоз меёбад.

Танҳо дар як сол (1924-1925) дар саҳифаҳои ин рӯзнома тадриҷан рубрикаҳое пайдо шудаанд, ки аз як тараф, ифодагари набзи замон ва аз ҷониби дигар, мавқеи нашрия буданд. Аз ҷумла: «Дар Шарқ» (аз шумораи 2-юм, 4 сентябр), «Тадбирҳои хукуматӣ» (аз шумораи 2-юм, 4 сентябр), «Дар ҷумҳуриятҳои шуравӣ» (аз шумораи 2-юм, 4 сентябр), «Дар вилоят», «Хабарҳои Ҳучанд» (аз шумораи 5, 28 сентябр), «Хабарҳои ҳориҷа» (аз шумораи 8, 21 октябр), «Фавқулода маҷлис» (аз шумораи 9, 30 октябр), «Дар ҷумҳуриятҳои Осиёи Вусто» (аз шумораи 9, 30 октябр), «Дар вилояти мо» (аз шумораи 12, 30 ноябр), «Дар Тоҷикистон», «Дар Ҳучанд», «Дар Ӯротеппа», «Аҳволоти шарқи Бухоро» (аз шумораи 17, 18 феврал), «Дар ҳориҷа», «Дар Ҷумҳуриятҳои Шурой» (аз шумораи 18, 25 феврал), «Воқеаҳои аҷиб» (аз шумораи 19, 2 март), «Дар қишварҳои ҳориҷа» (аз шумораи 25, 3 апрел), «Чизҳои аҷоиб» (аз шумораи 28, 18 апрел), «Саёҳати фанниӣ» (аз шумораи 32, 11 май), «Ҳаёти фирқа» (аз шумораи 35, 1 июн), «Хабарҳои вояжер» (аз шумораи 36, 4 июн), «Ҳаёти ҷавонон» (аз шумораи 37, 8 июн), «Хабарҳои деҳот» (аз шумораи 39, 17 июн), «Рӯзгори деҳот» (аз шумораи 46, 26 июл), «Шуниданҳо» (аз шумораи 54, 11 сентябр), «Хабарҳои мухим» (аз шумораи 58, 25 сентябр), «Фан-техника», «Олами матбуот» (аз шумораи 60, 1 октябр), «Тарбия ба мухбiron» (аз шумораи 61, 5 октябр), «Хабарҳои телеграфӣ» (аз шумораи 77, 13 апрел), «Ҳулосаи хабарҳои оҳирин» (аз шумораи 85, 17 июн), «Китобҳои тоҷикӣ» (аз шумораи 80, 30 июн), «Қисми ҳаҷвӣ» (аз шумораи 88, 5 июл), «Хабарнигорони мо менависанд» (аз шумораи 95, 10 августан) ва гайра» [Ниг. ба ад. 8].

Рӯзномаи «Бедории тоҷик» ҳам на танҳо аз нигоҳи шаклу мундариҷа, балки дар таъсиси рубрикаву саҳифаҳои маҳсус ба нашрияи «Овози тоҷик» пайравӣ кардааст. Аз ин рӯ, бештар гӯшаву рубрикаҳои ин ду нашрияи даврӣ ба ҳам шабоҳат доранд. Аз ҷумла, «Ҳаёти ҷавонон» (28 декабри соли 1925), «Ахбори родию» (28 декабри соли 1925), «Дар мамлакатҳои сармоя» (14 февраляи соли 1926), «Дар ҷумҳуриятҳои Осиёи Вусто» (14 февраляи соли 1926), «Хабарҳои маҳаллӣ» (14 февраляи соли 1926), «Дар Тоҷикистони шуроӣ» (2 июни соли 1927), «Хабарҳои телеграфӣ» (11 июни соли 1927), «Аз мухбironи деҳқонӣ» (11 июни соли 1927), «Лугатшиносӣ» (11 июни соли 1927), «Дар ҷабҳаи маориф» (11 июни соли 1927), «Адабиёт» (2 августи соли 1927), «Илм ва фан» (29 декабри соли 1927), «Хабарҳои қишлоқ» (3 январи соли 1928), «Зиндагии ҷавонони ленинӣ» (10 апреляи соли 1928), «Дар Шарқ» (24

апрели соли 1928), «Дар ҳаёти занон ва духтарон» (9 августи соли 1928), «Танқиди худ» (13 августи соли 1928), «Суди шурой» (13 августи соли 1928), «Камбудиҳои қишлоқ» (13 сентябри соли 1928), «Дар ҷабҳаи галлатайёркунӣ» (16 сентябри соли 1928), «Дар сафҳои аскарӣ» (28 сентябри соли 1928), «Дар ҷабҳаи маориф ва тарбия» (4 октябри соли 1928), «Зиндагии фирмқа» (8 октября соли 1928), «Ҳаёти занон» (8 октября соли 1928), «Матбуоти шурой» (8 октября соли 1928), «Аз муваффақият ва камбудиҳои қишлоқ» (8 октября соли 1928), «Нигаҳдории тандурустӣ» (10 октября соли 1928), «Гӯши алифбои нав» (10 октября соли 1928), «Ҳаёти касаба» (23 октября соли 1928), «Хабарҳои гуногун» (5 декабря соли 1928), «Маориф ва тарбия» (24 декабря соли 1928), «Дар сафи ҷавонони ленинӣ» (1 января соли 1929), «Ба мо менависанд» (1 января соли 1929), «Дар маҳалҳо» (1 января соли 1929), «Мухбирони мо аз ҳар ҷо менависанд» (1 января соли 1929), «Саволҳо» (1 января соли 1929), «Хабарҳои охирин» (4 января соли 1929), «Савол – Ҷавоб» (4 января соли 1929), «Аз камбудиҳои қишлоқ» (4 января соли 1929), «Дар иттифоқи ҷумҳуриятҳои шурой» (9 января соли 1929), «Занон ва духтарон» (9 января соли 1929), «Аз мавзуъҳои ҳаррӯза» (11 января соли 1929), «Аз ҳабарҳои маҳалӣ» (16 января соли 1929), «Танқид ва тақриз» (18 января соли 1929). Баъзе аз ин рубрикаҳо баъдан ба шакли сахифаи алоҳида («Адабиёт ва санои нағиса») дар доҳили рӯзнома таҳсияву чоп шудаанд.

Номи баъзе аз рубрикаҳо тадриҷан суфта гардида, ба руҳияи замон мувофиқ гардонида шудаанд. Масалан, рубрикаи «Зиндагии ҷавонони ленинӣ» (10 апреля соли 1928) аввал ба «Ҳаёти ҷавонони ленинӣ» (17 октября соли 1928) ва баъдан ба «Ҳаёти комсомолон» (23 октября соли 1928) табдил шудааст. Рубрикаи «Зиндагии фирмқа» (8 октября соли 1928) ба «Ҳаёти фирмқа» (17 октября соли 1928), «Аз ҳаёти фирмқа» (22 ноября соли 1928) тағирии ном карда, дар шакли «Фирқа» (4 января соли 1929) маъмул гардидааст. Ҳамин тавр, рубрикаҳои «Ба саволҳо ҷавоб медиҳем» (18 января соли 1929), «Корҳои маориф ва тарбия» (30 января соли 1929), «Дар майдони кишту кор» (15 марта соли 1929), «Гӯши мухбирон» (10 декабря соли 1929) шакли таҳрирдидаи рубрикаҳои қаблианд.

Чунон ки дид аз шуд, тарзи рубрикасозии рӯзномаи «Бедории тоҷик» ба рӯзномаи «Овози тоҷик» хеле шабоҳат дошта, ҳатто баъзе аз рубрикаҳо аз нашрияи «Овози тоҷик» айнан гирифта шудааст. Ба монанди «Хабарҳои телеграфӣ», «Ҳаёти ҷавонон», «Дар ҷумҳуриятҳои Осиёи Вусто» ва амсоли ин.

Таъсиси рубрикаҳо, аз як тараф, шакл ва мундариҷаи шумораҳои рӯзномаҳоро ба низом дароварда бошад, аз ҷониби дигар, баёнгари мавқеъ ва мақсади рӯзнома ҷиҳати инъикоси масъалаҳои мухимми рӯз будааст. Чунончи И. Усмонов навиштааст, дар рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» мавзуъҳои роҷеъ ба муборизаи зидди босмачиён асосан «зери ҷор Ҷавоби доимӣ: «Хабарҳои Тоҷикистони сурх», «Дар майдони мубориза бо босмачиён», «Аскари сурхи миллӣ», «Аз ҳатҳои босмачӣ» чоп мешуданд» [13, с.54].

Дар пайравӣ ба анъанаҳои сахифаву гӯшаории матбуоти даврӣ, баҳусус таҷрибаи рӯзномаи «Овози тоҷик» дар «Бедории тоҷик» гӯшаҳои ҳаҷвие бо номи «Торсакӣ» ва «Гӯшмол» ба вучуд омаданд. Машаллаи ҳаҷвии «Калтак», ки соли 1932 ба сифати замимаи рӯзномаи «Барои колективӣ» таъсис ёфта буд, аз январи соли 1933 ба нашрияи газетаи «Тоҷикистони сурх» табдил дода шуд. «Калтак» дар матбуоти даврии тоҷик баъд аз «Ширинкор» («Овози тоҷик», 1925) дуюмин замимаи ҳаҷвӣ ба ҳисоб меравад, ки ба сурати муқоваи ранга интишор мегардид.

Муҳтавои матолиб ва тарзи ороиши ин гӯшаҳо низ ба сабки рубрика, гӯша ва замимаҳои рӯзномаи «Овози тоҷик» шабоҳат дорад. Мушобехоти рубрикаву сахифаҳои маҳсус дар ин нашрияҳои даврӣ ҷандаб сабаб дошт. Сабаби аввал, шароити кори матбааҳо буд, ки имкони дар қолабҳои гуногун ороиш додану чоп кардани рӯзномаҳоро надоштанд. Сабаби дигар, таҷрибаи фаъолияти масъулини рӯзнома аст, ки қаблан дар рӯзномаҳои дигар ҳамкорӣ доштаанд. Мутаассифона, дар Китобхонаи миллӣ ва ҳамчунин дар бойгонии Агентии миллии Созмони байналмилалии рақамгузории стандарти китоб – Ҳонаи китоби Тоҷикистон бастаҳои солҳои аввали рӯзномаи «Бедории тоҷик» ва «Тоҷикистони сурх» нопурраанд. Бинобар ин, дар бораи таъсиси аввалин рубрикаҳо ва гӯшаҳои маҳсуси ин нашрия маълумоти саҳҳ пешниҳод намудан душвор аст. Танҳо аз нигоштаҳои баъзе муҳаққиқон, эълонҳои рӯзнома ва хотираҳои кормандони собиқи он таҳмин кардан мумкин аст, ки аввалин рубрикаҳои ин нашрия моҳияти сиёсӣ доштаанд.

Яке аз гўшаҳои маҳсусе, ки дар солҳои аввали нашри ин рӯзнома маъмул гаштааст, «Ҳаёти чавонон» (28 декабри соли 1925) ном дорад. Баъзе муҳаққиқон онро «Саҳифаи чавонони ленини Тоҷикистон» гуфтаанд, аммо дар шумораҳои маҳфузмонда саҳифаи алоҳидаеро, ки маҳсус ба чавонон бахшида шуда бошад, во нахӯрдем. Дар ороиши рубрикаҳои «Саҳифаи чавонони ленинӣ» ва «Гўшай занон» дар муқоиса ба матлабҳои дигари рӯзнома низ чандон фарқи зиёд дида намешавад. Маҳз ба ин далел онҳоро на саҳифаи маҳсус, балки гўша ё ба истилоҳ рубрика гуфтем. Ин ду гўша дар ҳар шумора номи худро тағиیر додаанд. Чунончи, «Зиндагии чавонони ленинӣ» (10 апрели соли 1928), «Ҳаёти чавонони ленинӣ» (17 октябри соли 1928), «Ҳаёти комсомолон» (23 октябри соли 1928), «Дар сафи чавонони ленинӣ» (1 январи соли 1929), «Дар ҳаёти занон ва духтарон» (9 августи соли 1928), «Ҳаёти занон» (8 октябри соли 1928), «Занон ва духтарон» (9 январи соли 1929).

Кормандони нашрия, аз як тараф, ба мақсади инъикоси ҳаёти чавонон, аз ҷониби дигар, ниёзи ин қишири ҷомеаро ба матбуот дарк намуда, матолиби гуногунро аз ҳаёти чавонон дар ин гўша нашр мекарданд. Ҳусусан ҳабарҳо ва матлабҳои гуногун аз ҳаёти чавонони тоҷик, ки дар дехот бар зидди душманони инқилоб, аз ҷумла дастаҳои босмачигарӣ барои ташкил ва пойдории ҳокимияти шуравӣ мубориза мебурдаанд, аз мавзуъҳои ин гўша ба ҳисоб мераванд. Ҳамчунин баъзе аз намунаҳои эҷодиёти чавонон дар шакли шеър дар ин гўша ба ҷашм мерасад. Ин талаби замон буд. Рӯзномаву маҷаллаҳо ҳамчун минбари эҷод дар тарбияи рӯзноманигорон ва қаламкашони чавон низ маваззаф буданд. Аз ин рӯ, муҳаққиқони таърихи журналистиқи тоҷик дуруст дарёфтаанд, ки «ҷизи ҳеле пурқимати ин саҳифа ҳабару мақолаҳои худи чавонон буд, ки дар онҳо аз кору бор ва ҳаёташон ҳикоя менамуданд» [14, с.118]. Дар баробари ин, гўшай «Чавонони ленинӣ» бо ҷопи қарору дастур, нақшаву барномаҳои созмони чавонон ва шарҳу тавзехи онҳо дар ташаккули савияи сиёсии чавонони тоҷик, пешрафти ҳаёти маънавии онҳо дар он солҳои душвор саҳм гирифтааст.

Дар солҳои 1920-1930 яке аз масъалаҳои муҳимми ҷомеа мубориза барои озодии занон ва ҳимоя аз ҳуқуқҳои онҳо буд. Ҳизбу ҳукumat ба ин масъала ҷиддан таваҷҷуҳ мекардаанд. Матбуоти даврӣ ҳамчун «ёрдамчии содиқи партія» дар ҳалли ин масъала иқдом ниҳод. Аз ҷумла, рӯзномаи «Бедории тоҷик» («Тоҷикистони сурх») вобаста ба муҳиммияти ин мавзуъ «Гўшай занон»-ро ташкил намуда, зери он муваффақияту камбудихои ҳаёти занону духтаронро инъикос намудааст. Зери ин рубрика асосан, ҳариду фурӯши духтарону занон, гирифтани қалин, фарангипартой ҳамчун одатҳои қуҳнаи замони феодалий маҳкум гардида, ба таҳсил ва корҳои ҷамъиятий ҷалб гардидани занону духтарон таблиғ шудааст. Вобаста ба ин, дар рӯзномаи «Бедории тоҷик» шиорҳои «Мубориза ба муқобили қалингирӣ», «Фарангипартой», «Занони озоди шурӯй» маъмул ва ба сифати сарлавҳа истифода шудаанд. Таъсиси ҷунин гўшашо агар, аз як тараф, василаи ғанӣ гардонидани мавзуъ ва мундариҷаи нашрия дониста шавад, аз ҷониби дигар, ҳимояи ҳуқуқҳои чавонон, ҳусусан духтарону занони тоҷик будааст, ки рӯзгори сангинero бар дӯш доштаанд. Бо назардошти он ки дар он солҳо ҳанӯз нашрияи маҳсус барои қишлоҳои гуногуни ҷомеа, алалхусус чавонон вучуд надошт, таъсиси гўшаву саҳифаҳои алоҳида барои чавонон, аз он ҷумла бонувон дар рушди маънавии онҳо нақши муассир гузошта метавонист.

Баъдан шеваи таъсиси гўшаву саҳифаҳои алоҳида дар рӯзномаи «Бедории тоҷик» ба ҳукми анъана даромад. Дар солҳои 1926-1930 ин рӯзнома гўшашои «Алифбои нав» ва «Гўшмол»-ро таъсис додааст, ки дар онҳо вобаста ба мақсаду вижагӣ масъалаҳои муайян ва муҳимми замон инъикос гардидаанд.

Гўшай «Гўшмол» ҳусусияти ҳаҷвӣ дошта, дар тарафи рости саҳифаи 3-юм ва гоҳо саҳифаи 4-уми рӯзнома ҷой дода шудааст. Он нисбат ба саҳифаву гўшашои дигари рӯзнома аз ҷиҳати ороиш ва ҳам сабку услуги ниғориши вижагии хос дорад. Матолиби «Гўшмол» ҳаҷвӣ буда, дар қолаби шеър, муаммо, диалогҳои нештарзан, матнҳои фелетонгуна дар бораи амалҳои ношоями мансабдорон, нафарони ноуҳдабарову танбал ва коргурез, камбудихои ҷомеа ба табъ расидаанд. Маводи ин гўша бештар имзои мустаор, ба монанди «Ҳанҷар», «Маданиятнок», «Бедин» доранд. Ҷунин мавод танҳо ҳадафи ҳандониданро надоранд, балки дар онҳо аъмоли душманони никобӯш, горатгарон, инсонҳои мутакаббир фош гардида, ба ҷавобгарӣ қашиданашон низ тақозо шудааст. Масалан, дар шумораи солинавӣ (3-юми январи соли 1928), зери сарлавҳаи «Ба муносибати соли нав» шеърҳои

ҳаҷвие ба нашр расонида шудаанд, ки як навъ мақсади рӯзнома ва бахусус гӯшаи ҳаҷвиро бозгӯ мекунанд:

Соли нав шуд менависад «Гӯшмол»,
Ҳаҷвҳои обдору бемисол.
Эй гурӯҳи каҷраву дӯлобкор,
Гар нагардӣ рост аз ҳаҷваш манол.

Соли нав шуд менависам ман хабар,
Мекунам ёрӣ ба «Гӯшмол» аз дигар.
Баднамоёнро зи нуғи хомаам,
Мефарорам қалтаке бар фарки сар (Ханҷар).

Як ҳусусияти ҳаҷви матбуоти даврии тоҷик дар солҳои 1920-1930 тарғиби ҳаёти нав, танқиду мазаммати ҳаёти гузашта ва урғу одатҳои кухна будааст. Ба ин минвол, дар ҳаҷвиёти ин саҳифа хислату ҳарактери одамони танбалу коргурез, хушомадгӯ, туҳматчӣ, майзада, ҳаннот, хурофот ва мансабпарат мавриди тасвиру мазаммат қарор гирифтааст. Саҳифаи «Гӯшмол»-ро расму карикатураҳои ҳаҷвие низ оро додаанд, ки ифодагари мазмуни матолиб буда, ҷолиби диққатанд. Дар умум матолиби ин гӯша ба таъиноти рӯзнома мувоғиқ буда, руҳияи замон ва талаби ҷомеаро ифода мекунад.

«Гӯшмол» аз жанрҳои гуногуни ҳаҷвӣ истифода кардааст. Яке аз шаклҳои маъмули маводи он эпиграмма аст, ки дар навъи лугатнома, аниқтараш «Луғат ва истилоҳоти мо» истифода шудааст. Ин шакли ҳаҷвнигорӣ дар адабиёти тоҷик аз «Садпанд»-и Убайди Зоконӣ шурӯъ гардида, дар гӯшаи «Тозиёна»-и «Шуълаи инқилоб» ҳусусияти тоза қасб намудааст. Баъдтар нашрияҳои дигар ин жанри классикиро тақвият бахшидаанд. Аз ҷумла, рӯзномаи «Бедории тоҷик» аз жанри «луғат» кор гирифтааст. Луғатҳои ин гӯша ҳарчанд дар тақлид ба нашрияҳои дигар шакл гирифта бошанд ҳам, руҳи эҷодиашон кам нест. Чунончи:

Идораи сайёр – Назорати маориф

Моли сероб – лойи Ҷуҷанбе

Қимор – оташи сӯзон

Қозино – наҳангӣ пулхӯр

Ҷаҳл – душмани инсон

Чемберлин – саги девона

Амиролим – радди маърака («Бедории тоҷик», 1927.– 6-уми марта).

Зулмот – дили муллоён

Наҳанг – нағси пораҳӯрон

Санги оvezон – эшони муриҷдор

Олимӣ гумроҳ – зиёёни кухна

Сурмаи ҷашм – ҷанги роҳи Ҷуҷанбе

Дараҳти бебар – бюрои мухбирон

Биҳишту дӯзах – василаи хурофотчиён

Захму сӯзок – насибаи занакабозон

Муаллим – наҳондамуло («Бедории тоҷик» 1927.– 25 сентябр).

Дар соли 1929 рӯзномаи «Тоҷикистони сурҳ» замимае бо номи «Ҷаҳоннамо» таъсис медиҳад, ки дар шакли мачалла нашр шудааст. Ба андешаи муҳаққиқон дар ин замима «...ба василаи расм ва матни шарҳӣ дар бораи воқеаҳои муҳимми сиёсӣ сухан меравад ва дар ин мавзӯъ карикатура низ дорад» [14, с.118]. Рӯзнома низ дар шумораи 11-ум аз 27-уми январи соли 1929 ба хонандагон аз ба роҳ мондани нашри мачаллаи «Ҷаҳоннамо» мужда дода, огоҳ мекунад, ки мачаллаи мазкур иҷтимоӣ, сиёсӣ ва илмӣ буда, ҳар моҳ як шумора бо расмҳои зебо нашр мешавад. Дар ин эълон аз ҷумла омадааст: «агар соҳибқаламони тоҷик бо ин мачаллаи тоҷикӣ иштирок намуда, инчунин хонандааш бисёр шавад, албатта, мумкин аст, ки дар оянда ҳар моҳ ду бор нашр карда шавад». Дар шумораи 139-уми рӯзнома аз 2-юми декабряи соли 1929 ба мактубе дучор мешавем, ки аз номи омӯзгорони округи Панҷакент навишта шуда, дар он аз вусъат бахшидан ба фаъолияти рӯзномаи «Тоҷикистони сурҳ», аз ҷумла давом додани нашри мачаллаи «Ҷаҳоннамо» таъқид шудааст. Чунончи: «Ҳабарҳо ва мақолаҳо, ки дар ин рӯзнома чоп мешаванд, забонашон оммафаҳм нест. Ба чӣ орзу ва ҳавасҳо як журноли «Ҷаҳоннамо» бароварда шуд ва боз хобид. Аз барои нест кардани ин

камбутиҳо бояд, ки мухбирон ва мухбирагоне, ки дар Хучанд, Исфара, Конибодом ҳастанд, онҳо ба корҳои рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» қашида шаванд. Забони ин рӯзнома сода ва оммафаҳм карда шавад. Дар ин рӯзнома саҳифаҳои адабиёт күшода, фелетунҳо навишта шавад... Инчунин журноли «Ҷаҳоннамо» ҳам аз хоб бидор карда, ба кор дароварда шавад».

Мачаллаи нағис ва мусаввири «Ҷаҳоннамо» дар моҳи феврали соли 1929 дар ҳаҷми 18 саҳифа аз ҷониби ҳайати кормандони рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» интишор шудааст. Аз таҳлили мундариҷаи мачалла ба чунин ҳулоса метавон расид, ки он дар таърихи матбуоти тоҷик аз нахустин нашрияест, ки сирф ба масъалаҳои дори аҳамияти ҷаҳонӣ ва байналмилалӣ таҳассус шудааст. Мундариҷаи мачалларо ҳабару мақолаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва илмии бо расмҳои зебо ороишёфта ташкил медиҳад. Вале мачаллаи «Ҷаҳоннамо» баъди нашри ҳамагӣ як шумора мавқуф шудааст. Сабаби идома наёфтани чопаш маълум нест. Собиқадори матбуоти тоҷик Обид Исматӣ аз он ҳамчун «журноли суратнок» ёдовар шуда, таъкид кардааст, ки «мо фақат як шумораи (шумораи якуми) онро дидем. Тахмин дигар набаромад» [4, с.5].

Гӯши махсуси дигари ин нашрия «Адабиёт» ном дорад. Зери ин гӯша асосан шеърҳои шоирон, аз қабили А. Лоҳутӣ, С. Ҷавҳаризода (бештар бо номи Суҳайлии Уротеппагӣ), Муинзода, Азизӣ ва дигарон нашр шудаанд. Шеърҳои ин саҳифа дар диди аввал агар, аз як тараф, вазъи адабиёту шоириро дар ин замон бозгӯ кунанд, аз ҷониби дигар, мавзуи онҳо, асосан оҳангӣ иҷтимоӣ дошта, як навъ хитобаву даъват мебошад. Чунончи:

Молдор аз ранчи муздурон ҳабар дорад? Надорад.
Оҳи мискин бар дили мунъим асар дорад? Надорад.
Гар ки дар дунё набошад заҳмати муздуру дехқон,
Ганчи шоҳу ҷайби доро симу зар дорад? Надорад.
Қувваи кор ар набошад аз пайи тавлиди сарват,
Коргоҳу олату мошин самар дорад? Надорад.
Эй дехотӣ, кӯдаки ҳудро ба мактаб неҳ, бихонад,
Бесаводӣ ҳосиле гайр аз зарар дорад? Надорад.
Шайхи ҳоин гар набошад, хоча аз бахри саворӣ
Доим аз ҷинси дупо як галла ҳар дорад? Надорад.
Боиси ҷаҳли занону зулми мардон шайх бошад,
Хайре ин уммулхабоис гайри шар дорад? Надорад.
Ҷон дихад дехқону хон аз ранчи ӯ саргарми роҳат,
Раҳм меҳоҳӣ аз ин нокас, магар дорад? Надорад.
Коргарро ҳам яке з-олоти истеҳсол донад,
Хоча з-ӯ ҷуз манфиат ҷашми дигар дорад? Надорад.
Зан бувад дар хоки Шӯро бо ҳама мардон баробар,
Духтари Эрон аз ин неъмат ҳабар дорад? Надорад.
Дарди дехқону начоти фаъла аз сармоядорон
Чорае ҷуз инқилоби коргар дорад? Надорад.
Мурд Лоҳутӣ ба роҳи фаълаву нанмуд шиква,
Ҳеч шоҳе банда аз ин хубтар дорад? Надорад (*А. Лоҳутӣ. «Бедории тоҷик».* –

1925, 28-уми декабр).

Будӣ ту ба сар зери фарангӣ зани тоҷик,
Акнун зи сарандоз шав эмин, зани тоҷик.
Дар мактаби шӯро бирав ар илму фан омӯз,
Варна зи ҷаҳолат шавӣ ғамгин, зани тоҷик.
Биншин ба сафи мард ва намо ширкати ҳар кор,
Равнақ ба ҳаёти ту бувад ин, зани тоҷик.
Як душмани ҳифзуссиҳати туст фарангӣ,
Месӯз ба оташ ҳама аз кин, зани тоҷик.
Бо мард ҳуқуқи ту баробар ба ҳама кор,
Дар маснади шӯрой ту ҳам шин, зани тоҷик.
Бовар манамо гуфтаи ҳар аҳли ҳурофот,
Онҳо ҳама иғвогари дерин, зани тоҷик.
Озод шуда аз шарафи фирмай шӯро,

Аз офату номус зи тамкин, зани точик (*Ақбар Аббосзодаи Ғармӣ. «Бедории точик».* - 1927. 10-уми сентябр).

Точикони кӯҳу саҳро чашми худ вокарданист,
Интишори илму ирфонро тамошо карданист,
Буд чанде Тоҷикистон сайдгоҳи ваҳшиён,
Дасти заҳмат золимонро тухми анқо карданист.
Як замоне Тоҷикистон девро мулло шинохт,
Бачааш бо ў супурду гуфт мулло карданист.
Ном мулло дөвсират бачаи бечораро,
Холӣ аз инсоният як хирси дупо карданист... (*Азизӣ, «Бедории точик».* – 1927. 2-юми август).

Муқоисай ороиш ва ҷобаҷогузории матнҳои гӯшаи «Адабиёт»-и рӯзнома нишон медиҳад, ки он низ дар пайравӣ ба гӯшаи «Адабиёт»-и рӯзномаи «Овози точик» таҳия шудааст. Дар ҳар ду рӯзнома гӯшаи «Адабиёт» дар кунҷи болои саҳифаи З-юм, дар тарафи ҷой карда шудааст.

Дар солҳои 30-юм ва баъд аз он рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» ва баъдан «Тоҷикистони советӣ» (аз 1-уми январи соли 1954) барои ривоҷи санъату адабиёт рубрика ва саҳифаҳои маҳсуси «Адабиёт ва санои нафиса», «Санои нафиса», «Минбари нависанда», «Нависанда ва хонанда», «Симои эҷодкор», «Барги сабз», «Саҳифаи адабиёт»-ро таъсис дода, ба ин васила дар такомули адабиёти давраи шуравии точик ва рушди он саҳм гузоштааст. Саҳифаи «Адабиёт ва санои нафиса» саҳифаи алоҳида ва маҳсус, дорои логотип, шинонномаи хос ва рақами мушахҳас мебошад. Дар ҳар шумораи саҳифа рақами нашри он мушахҳасан нишон дода шудааст. Масалан, 25-уми феврали соли 1931, №20. Дар саҳифаи маҳсуси «Адабиёт ва санои нафиса» дар баробари шеърҳои Абулқосим Лоҳутӣ, аввалин намунаҳои ашъори навқаламони ҷавон – М. Раҳимӣ, Мунзим, Қ. Ализода, А. Иброҳимов, намунаи тарҷумаҳои шеърҳои шоирони рус, мақолаву ҳикояҳои А. Мирзоев, инчунин мақолаҳои муҳакқиқон О. Исматӣ ва дигарон доир ба масъалаҳои адабиёт нашр шудаанд. Баъдан дар солҳои 1970 ин саҳифа ба «Адабиёт ва санъат» табдили ном кард. Дар он матолиби зиёди адабӣ ва нақдӣ нашр шудааст.

Рӯзнома дар солҳои минбаъда барои инъикоси вижай соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ таъсиси гӯшаву саҳифаҳои маҳсусро вусъат баҳшид. Аз ҷумла соли 1945 «Саҳифаи рӯзи якшанбе», соли 1958 «Саҳифаи рӯзи истироҳат»-ро таъсис додааст.

Нашри «Саҳифаи рӯзи истироҳат» аз 26-уми январи соли 1958 оғоз мегирад. Ҷунон ки аз номаш маълум аст, ин саҳифа барои нашри маводи тафрехӣ таъсис ёфта, одатан дар рӯзҳои якшанбе нашр мешудааст. Рӯзнома завқи хонандагонашро ба назар гирифта, дар ин саҳифа ҳикояву шеърҳои лирикӣ, фелетон ва маводи ҳаҷвию фараҳбахшро ҷой кардааст. Инчунин дар ин гӯша аз ҳаёти пешқадамони соҳаҳои ҳочагии ҳалқ очерку лавҳаҳо нашр шудааст. Ҳаҷвиёти ин саҳифаҳо моҳияти тарбиявӣ дошта, масъалаҳои, аҳлоқӣ, оилавӣ, ҷамъияти ва сиёсиро фаро мегиранд. Ин саҳифа баъдан ба «Саҳифаи рӯзи якшанбе» табдили ном карда бошад ҳам, шевай фаъолияти худро тағиیر надодааст. Давраи авчи ин саҳифа ба нимаи дуюми солҳои 1960-ум рост меояд. Аз он ҷумла ду ҳикояи шоир Faffor Мирзоро бо номҳои «Ошиқонро азиз донед» (Т. С., 1968.– №35) ва «Тӯй тӯй асту рӯзгор рӯзгор» (Т. С., 1968. – №53) дар ҳамин давра нашр кардааст. Мавзуи ин ду ҳикоя барҳам задани урғу одатҳои замони гузашта, аз қабили духтарфурӯшӣ ва талаб кардани молу колои ҳангӯфт аз домодшаванда, бо ҳарчи зиёдатӣ оростани тӯю маъракаҳо аз ҳисоби домодшаванда ва амсоли ин мебошад. Ба ҳамовозӣ ба ин мақола идораи рӯзнома даҳҳо мактуб аз шаҳру ноҳияҳои кишвар гирифтааст, ки муҳимтарини онҳо дар саҳифаҳои рӯзнома дарҷ шудаанд. Як нуктаи дигар боиси зикр аст, ки ин саҳифа барои доираи синну соли гуногун низ мавод нашр кардааст. Аз ҷумла дар он рубрикаҳои маҳсус бо номҳои «Гӯшаи хурдтараракон», «Фунҷаҳои хандон» ҷой дорад, ки матолиби шавқоварро мувоғиқ ба завқу салиқаи кӯдакон фаро мегирад.

Дар солҳои 1960 низ саҳифаву гӯшаҳои «Мактубҳои меҳнаткашон», «Кори имрӯзаро ба фардо магузор» дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» таъсис ёфтааст. Дар саҳифаи «Мактубҳои меҳнаткашон» дарҳосту муроҷиатҳои аз тамоми гӯшаи кишвар ба редаксия воридшуда нашр шудааст, ки мазмуни асосии онҳоро бепарвоии роҳбарон, ваъдаҳои бардурӯғ, камбуҷиҳои кори соҳтмонҳо ва амсоли ин ташкил медиҳад.

Дар даҳсолаи 1970 рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» барои дарки масъулият аз ҷониби роҳбарон саҳифаи маҳсуси «Дар зери назорати омма»-ро таъсис додааст, ки дар он муҳимтарин камбудиҳое, ки боиси қафомонии корҳои соҳтмонҳои азим, қишоварзӣ ва истеҳсолот шудаанд, ошкор ва мавриди танқид қарор гирифтааст. Ин саҳифа бо ҳамкории Кумитаи назорати ҳалқии ҶШС Тоҷикистон ташкил шуда, аслан натиҷаи баррасии муроҷиатҳоеро, ки аз ҷониби омма ба қумитаи мазкур пешниҳод мешуданд, пайгирий кардааст. Мавзӯҳои муҳимми ин саҳифаро бесарусомонӣ дар заводу корхонаҳо, қаллобии роҳбарону ашҳоси масъули корхонаҳои давлатӣ ва монанди ин ташкил медиҳад.

Солҳои 1980 дар «Тоҷикистони советӣ» гӯшаҳои «Нигоҳи ҳалқ», «Назорати ҳалқӣ» ва «Гулбоги адаб»-ро мушоҳида мекунем, ки матолиби гуногунро фаро гирифтаанд. Агар дар саҳифаи «Назорати ҳалқ» камбудиҳои ҷомеа, алаҳусус корхонаву ҳочагиҳои дехқонӣ ошкор шуда бошад, мундариҷаи саҳифаи «Гулбоги адаб»-ро масъалаҳои ҳалталаби фарҳангӣ ҳунар, театр, навидҳои фарҳангӣ ва маводи адабӣ ташкил медиҳад. Матолиби ин гӯша, асосан, дар шакли навидҳои фарҳангӣ, қиссаҳои хурд, шеър, ҳикоя, тақриз ва амсоли ин интишор гардидааст.

Солҳои 80-уми асри гузашта рӯзнома саҳифаи ҳаҷвии «Хоҷа Насриддин»-ро таъсис дода, ба инкишофи маводи ҳаҷвӣ дар қолаби жанрҳои дар он замон нав – эпиграмма ва пародия то ҷое асос гузошт. Матолиби ин саҳифа ҷолиб буда, бештар дар қолаби фелетон, суратчистон, латифа ва монанди ин таҳия шудаанд. Дар ин саҳифа ҳамчунин ҳикояҳои ҳаҷвӣ аз осори адабони ҳориҷӣ тарҷума ва нашр шудааст. Дар мукоиса ба гӯши ҳаҷвии «Гӯшмол», ки мундариҷаашро бештар ҳаҷви танқидӣ ташкил медиҳад, матолиби саҳифаи ҳаҷвии «Хоҷа Насриддин» ҳусусияти танзӣ дошта, то андозае нарм ва мувоғиқ ба авзои замон таҳия шудааст.

Ҳамин тарик, таъсиси гӯшаву саҳифаҳои маҳсус ва ба роҳ мондани нашри замимаҳои алоҳида ба нашрияҳои «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик» (ҳоло «Ҷумҳурият») имкон фароҳам овардааст, ки дар тамоми марҳалаҳои инкишоф робитай ҳудро бо ҳонандагон нигоҳ дошта, мувоғики завқу шавқ ва майлу рағбати онҳо мундариҷаашонро тарҳрезӣ намоянд. Аз сӯйи дигар, ба ин васила нашрияҳо тавонистаанд, ки дар татбиқи ғояҳои пешқадами замон ва таъсири мусбати онҳо ба аудитория нақши муассир гузоранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдуллаев, М.А. Тематическое особенности таджикской периодической печати 30-х годов XX века / М.А. Абдуллаев // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук. - Душанбе: Сино, 2017. - №42. - С.260-266.
2. Аввалин нашрияи тоҷикии даврони шуравӣ (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ ва илмию оммавӣ ба ифтиҳори 100-солагии рӯзномаи «Шӯълаи инқилобӣ»). Мураттиб Қ. Шарифзода; Муҳаррир М. Муродов. - Душанбе: Ирфон, 2019. - 100 с.
3. Азимов, А. Вокеяни зиндагӣ ва матбуоти тоҷик / А.Азимов. – Душанбе: Сино, 2000. – 186 с.
4. Исматӣ, О. Як нигоҳ ба матбуоти инқилобии тоҷикӣ (ба муносибати тӯйи 5-солагии газетаи «Овози тоҷик») / О.Исматӣ // Раҳбари дониш. - 1929. - №9(24). - С.3-5.
5. Кадыров, А. Из истории создания советской периодической печати Таджикистана (1924 – 1929) / А. Кадыров // Из истории культурного строительства в Таджикистане (сборник статей). Выпуск 1. – Душанбе, 1968. – 230 с.
6. Муродов, М. Саидризо Ализода ва ташаккули ҳаҷв дар матбуот / М. Муродов / Аз се шоҳаи як илм. – Душанбе: Истебдод, 2014. - С.168-178.
7. Муродов, М. Андар пажуҳиши як нашрия (Нигоҳе ба як соли фаъолияти «Ҷумҳурият») / М. Муродов // Осор (Труды) Маҷмуаи мақолаҳои илмии ПИТФИ. - Душанбе: Истебдод, 2015. - Ч.2. - С.344-358.
8. Муродов, М. «Овози тоҷик» ва фаъолияти он дар ду соли аввал / М. Муродов // Осор. Ч.5. - Душанбе: Арҷанг, 2018. – С.148-171.
9. Муродов, М. «Овози таджик» и формирование журналистского мышления / М. Муродов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук. - Душанбе: Сино, 2018. – №4. – С.261–265.
10. Муродов, М. Вижагиҳои баъзе саҳифаҳои маҳсуси рӯзномаи «Ҷумҳурият» / М. Муродов, Ф. Раҳмонзода // Библиографияшиноси ҳои китобшиноси дар Тоҷикистон. Кит.2.: Маҷмуаи мақолаҳо. Мураттиб ва муаллифи пешгуфор Қ.Б. Буризода. Муҳаррир М. Алиев ва О.Титова. - Душанбе: Кайҳон, 2019. - С.284-296.
11. Умарбек, Ф. «Ҷумҳурият» дар шинохти муҳаққиқон / Ф. Умарбек // «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». Бахши илмҳои филология. – Душанбе: Сино, 2016. – № 4/5 (209). - С.274-277.
12. Усмонов, И. Рӯзномаи ҳар кас ва ҳама кас / И. Усмонов, П. Гулмуродзода // Журналистика. К.2. – Душанбе: Империал-Групп, 2005. – 480 с.
13. Усмонов И.К. Журналистика. Қисми 3 / И. Усмонов. - Душанбе, 2008. - С.40-101.

14. Усмонов, И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе: Азия-Принт, 2008. – 280 с.
15. «Ҷаҳоннамо». - 1929. - №1 – феврал.

ТАЪСИСИ ГЎША ВА САҲИФАҲОИ МАҲСУС ДАР МАТБУОТИ ДАВРИИ ТО҆ИК

(дар мисоли рӯзномаҳои «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик»)

Таъсиси гӯшаву саҳифаҳои маҳсус дар матбуоти даврии тоҷик аслан, аз ҳафтавори «Шуъла инқилоб» (1919-1921) оғоз мегирад. Ин нашрия дар шумораи 21-ум, аз 25 сентябри соли 1919 гӯши ҳаҷвии «Тозиёна»-ро таъсис дод, ки дар таърихи матбуоти даврии тоҷик аввалин намуна маҳсуб мебад. Баъдтар усули рубрикасозӣ, гӯшаорӣ ва таъсиси саҳифаҳои маҳсусу баровардани замимаҳо дар рӯзномаи «Овози тоҷик» шакл гирифт ва вусъат пайдо кард. Таҷрибаи ин нашрия барои рӯзномаҳои дигар, баҳусус «Бедории тоҷик» мавриди истифода карор гирифтааст. Ин рӯзнома на танҳо дар соҳтани шаклу таҳияи мундариҷа, балки дар таъсиси рубрикаву саҳифаҳои маҳсус аз таҷрибаи «Овози тоҷик» баҳра бардоштааст. Ин усул боиси он шудааст, ки аксарияти гӯшаву рубрикаҳои ин ду нашрия даврӣ ба ҳам шабоҳат пайдо кунанд. Дар ин мақола бештар ба он гӯшаву саҳифаҳои маҳсус таваҷҷуҳ зоҳир шуд, ки аз нигоҳи мазмуну мундариҷа ба ҳам наздиқанд. Аз ҷумла, гӯшаҳои «Саҳифаи ҷавонони ленинистон Тоҷикистон», «Гӯши занон», «Алифбои нав», «Гӯшмол», «Адабиёт», «Саҳифаи рӯзи истироҳат» ва гайра... Нашрияҳои даврӣ дар марҳалаҳои рушди ҳуд вобаста ба талаби замон, ташаккули қасбияти рӯзномасозӣ гӯшаву саҳифаҳои маҳсуси таъсис намуда, бо талаби руҳияи давр шакл ва унвони баъзе аз онҳоро тағйир додаанд. Гӯшаву саҳифаҳои маҳсуси рӯзномаи «Бедории тоҷик»-ро аз лиҳози мазмуну муҳтаво ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: Якум, гӯшаҳо, ки ҷанбаи ҳаҷвӣ дошта, ба мақсади ифшии хислатҳои номатлуби шаҳсони бадкирдор, маҳкум намудани амалҳои зишти онҳо ва ба ин васила гирифтани пеши роҳи бадиҳо ташкил карда шудаанд. Дуюм, гӯшаву саҳифа, замимаҳои иттилоотӣ, адабӣ ва фарҳангӣ, ки ағлаби маводи онҳоро матнҳои тафреҳӣ, танқидӣ ва адабӣ фаро мегиранд.

Калидвоҷаҳо: «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик» гӯша, саҳифаи маҳсус, замима, мундариҷа, таҳлил, инъикос, нашрия даврӣ, усул, ороиш, хусусият.

СОЗДАНИЕ УГОЛКА И СПЕЦИАЛЬНЫХ СТРАНИЦ В ТАДЖИКСКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

(на примере газет «Овози тоҷик» («Голос таджика») и «Бедории тоҷик» («Пробуждение таджика»))

Создание специальных уголков и страниц в таджикской периодике началось с еженедельника «Пламя революции» (1919 – 1921). В 21-м номере (от 25 сентября 1919 года) в этом еженедельнике был создан первый в истории таджикской периодической печати сатирический уголок «Тозиёна» («Кнут»). Позже сформировался и расширился способ рубрикации, создание уголков, специальных страниц и приложений в газете «Голос таджика». Опыт этого издания был использован другими газетами, особенно газетой «Пробуждение таджика». Данная газета воспользовалась не только созданием форм и содержания, но и опытом «Голоса таджика» в создании рубрики и специальных страниц. Этот метод привел к тому, что большинство разделов и рубрик этих двух периодических изданий схожи. В этой статье особое внимание было удалено тем уголкам и страницам, которые близки по содержанию, в частности, уголкам «Ленинская страница молодежи Таджикистана», «Женский уголок», «Новая азбука», «Взбучка», «Литература», «Страница выходного дня» и другим... Периодические издания на этапах своего развития, в зависимости от требований времени, формирования журналистского профессионализма, создавали специальные разделы и страницы, а по требованию духа времени изменяли форму и название некоторых из них. Специальные уголки и страницы газеты «Пробуждение таджика» по содержанию можно разделить на две группы: во-первых, уголки, имеющие юмористический аспект, созданные для разоблачения негативного характера правонарушителей, осуждать их безобразные дела и таким образом предотвращать зло. Во-вторых, уголки, страницы, информационные и литературно-культурные приложения, большую часть которых составляют развлекательные, критические, сатирические и художественные тексты.

Ключевые слова: «Голос таджика», «Пробуждение таджика», уголок, специальная страница, приложение, содержание, анализ, отражение, периодическое издание, метод, оформление, характеристика.

CREATING A CORNER AND SPECIAL PAGES IN THE TAJIK PERIODICAL PRESS

(on the example of the newspapers «Ovozi Tojik» («Voice of the Tajik») and «Bedoriy Tojik» («Awakening of the Tajik»))

The creation of special corners and pages in Tajik periodicals began with the weekly «Flame of Revolution» (1919-1921). In the 21st issue (dated September 25, 1919), the first satirical corner «Toziyona» («Whip») in the history of the Tajik periodical press was created in this weekly. Later, the method of heading, the creation of corners, special pages and applications in the newspaper «Voice of the Tajik» was formed and expanded. The experience of this edition was used by other newspapers, especially the newspaper «Awakening of the Tajik». This newspaper took advantage not only of the creation of forms and content, but also of the experience of the «Voice of the Tajik» in the creation of headings and special pages. This method has resulted in most of the sections and headings of the two periodicals being similar. In this article, special attention was paid to those corners and pages that are similar in content, in particular, the corners «Lenin's page of the youth of Tajikistan», «Women's corner», «New alphabet», «Thrashing», «Literature», «Weekend page» and others... Periodicals at the stages of their development, depending on the requirements of the

time, the formation of journalistic professionalism, created special sections and pages, and at the request of the spirit of the times changed the form and name of some of them. Special corners and pages of the newspaper «Awakening of the Tajik» can be divided into two groups according to the content: Firstly, corners with a humorous aspect, created to expose the negative nature of the offenders, condemn their ugly deeds and thus prevent evil. Secondly, corners, pages, informational and literary and cultural applications, most of which are entertaining, critical, satirical and artistic texts.

Key words: «Voice of a Tajik», «Awakening of a Tajik», corner, special page, supplements, content, analysis, reflection, periodical, method, design, description.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Муродӣ Мурод Бердӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуот. **Сурога:** 734035, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: murodi-65@mail.ru

Рахмонзода Фаридун Умарбек – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, аспиранти кафедраи матбуоти факултети журналистика. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: faridun-0990@mail.ru. Тел.: (+992) 934-59-68-10, 987-77-56-83

Сведения об авторах: *Муродӣ Мурод Бердӣ* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры печати. **Адрес:** 734035, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: murodi-65@mail.ru

Рахмонзода Фаридун Умарбек – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры печати факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: faridun-0990@mail.ru. Тел.: (+992) 934-59-68-10, 987-77-56-83

Information about the authors: *Murodi Murod Berdi* – Tajik National University, doctor of philology, professor of the department of printing. **Address:** 734035, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

E - mail: murodi-65@mail.ru

Rahmonzoda Faridun Umarbek – Tajik National University, graduate student at the Department of Journalism.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: faridun-0990@mail.ru.

Phone: (+992) 934-59-68-10, 987-77-56-83

УДК: 070 (09) (575.3)

ДАСТРАСӢ БА ИТТИЛООТ ҲАНГОМИ НИЗОӢХОИ ҲАРБӢ

Муқимов М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз на танҳо дар Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, балки дар хабарҳои расонаҳои ҷиддии электронӣ, баҳусус дар сомонаҳои иттилоотӣ маълумоти бардуруғ ва таҳрифшуда зиёд паҳн карда мешавад. “Маълумоти бардуруғ, метавонад ба зеҳни муҳотабон таъсири манғӣ расонда, муносибатҳо, меъёрҳои иҷтимоӣ, арзишҳо ва анъанаҳои гуногунро вайрон кунад” [26, с.4].

Ходими илмии Институти таҳқиқотҳои стратегии Русия Дмитрий Беляев мегӯяд, ки ҳангоми инъикоси ҳодисаҳои доги байналхалқӣ ВАО-и Фарб хеле кам аз воқеяят ҳарф мезананд. Мутаассифона, чомеаи Фарб ба ҳар чизе, ки тарғиботи расмӣ ва расонаҳои «мустақил» мегӯянд, бовар мекунад [4].

Дар натиҷа ҳабари дурӯғ ва бетавозун ҳамчун ҳақиқат пахш мешавад. Аз ҷумла, дар муноқиши сарҳадии Қирғизистону Тоҷикистон 14-17 сентябри соли 2022 аҳбори дурӯғ ва яктарафа зиёд паҳн мешуд. Масалан, сомонаи *sputnik-tj.com* 14 сентябр, соати 9-у 43 дақиқа бо унвони “Даргирӣ дар марзи Тоҷикистону Қирғизистон” аз қавли Ҳадамоти марзбонии Кумитаи давлатии амнияти миллии Қирғизистон ҳабар дода, афзудааст, ки ҳодиса дар минтақаи Булакбошии вилояти Бодканд рух додаст. Ба ҳолати соати 9:30 дақиқа бо вақти маҳаллӣ гоҳо тирпарониҳо рух дода истодаанд, афзудааст манбаъ.

“Чониби Қирғизистон марзбонони тоҷикро муттаҳам мекунад, ки дар минтақаи муайяннашудаи марз мавқеи ҷанғӣ гирифтаанд ва дар посух ба талаботи низомиёни қирғиз барои тарки ин макон оташ кушодаанд. Таъқид гардидаст, ки аз ҷониби Қирғизистон дар ин даргирӣ талафоте нест” [8].

Ҷониби Тоҷикистон ҳанӯз ин қазияро шарҳ надодааст, гуфтааст ҳабаргузории *Sputnik*.

Ҳамагӣ баъди 9 дақиқа АМИТ “Ховар” ҳабари Маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистонро вобаста ба ин қазия пахш кард:

“14 сентябри соли 2022, таҳминан, соати 07-15 дақиқа, аз ҷониби сарҳадбонони пости сарҳадии «Булакбошӣ»-и отряди сарҳадии Боткони Ҷумҳурии Қирғизистон ба тарафи дидбонгоҳи сарҳадии «Кех»-и отряди сарҳадии Исфараи Ҷумҳурии Тоҷикистон, бе ягон сабаб, аз миномӯт 4 гулӯла парронда шуд ва мавқеи сарҳадбонони тоҷик бо истифода аз силоҳҳои ПҚ, АҚ ва дигар аслиҳаи оташфишон мавриди ҳамла қарор гирифт.” [19].

Ҷӣ хеле ки маълум мешавад, аввалин шуда, ҷониби Қирғизистон марзи Тоҷикистонро гулӯлаборон кардааст.

Ҳукуқи байналмилаӣ истифода аз воситаҳои ахборро яке аз ҳукуқҳои асосии инсон медонад. Тибқи моддаи 30-юми Сарқонуни Тоҷикистон он дар баробари озодии сухан ва нашр кафолат дода шудааст [18].

Дар ҳамин ҳол қасе ё мақомоте кафолат намедиҳад, ки ВАО ва журналистон ба аудитория иттилои воқеиву бегараз ва саривақтиву сарҳои пешниҳод мекунанд. Ҳамчунин на ҳамеша усулҳои асосии фаъолияти журналистӣ ҳангоми таҳия ва пахши мавод риоя мешаванд.

Амалиёти вижайи ҳарбии Русия дар Украина ва таҷрибаи муноқишаҳои марзӣ дар шимоли Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар чунин ҳолатҳо барои журналистон дастрасӣ ба иттилооти воқеӣ хеле мушкил аст. Ҷонибҳои даргир ба журналистон ҳамон иттилоъро пешкаш мекунанд, ки худ ба паҳн шудани он манфиатдоранд. Дар натиҷа ба муштариён на ҳамеша иттилои воқеӣ ва бегараз пахш карда мешавад.

Робин Гейсс, мушовири хукукii Кумитаи байналмиллалии салиби сурх мегүяд, ки яке аз талафоти аввалиндарацаи ҹанг ҳақиқат аст. Хабарҳои бегаразона ва воқеии матбуот аз минтақаҳои даргириҳои мусаллаҳона таваҷҷӯҳи зиёди чомеаро ба худ ҹалб мекунанд. Зоро дар асри иттилоот, гузоришҳои аксӣ ва хабарҳо метавонанд ба натиҷаи муноқиши мусаллаҳона нақши ҳалкунанда бозанд [16].

Фаҳмиданни механизмҳои кори рӯзноманигорон бидуни дарки принсипҳои ҳамкории журналистика ва ҳукumat комил нест. Бо дарки низоми ин далелҳо рӯзноманигор дар маводи худ ё бо он розӣ мешавад ва ё ба мақомот муҳолифат мекунад [1, с.41].

Бо интихоби далелҳо барои асоснок кардани мавқеъи худ дар ин ё он ҷанбаи муноқиши мусаллаҳона, рӯзноманигорон маҷбур мешаванд, ки ба коршиносоне муроҷиат кунанд, ки онҳо низ аз арзёбии сиёсӣ ба ҳодисаҳои руҳдода озод нестанд ва баъзан ҳатто воқеаҳои руҳдодаро усулан аз нуқтаи назари сиёсат арзёбӣ мекунанд.

Муваффақияти татбиқи стратегияи иттилоотӣ аз самаранокӣ, шиддатнокӣ, дараҷаи баланди фарогирӣ ва ҷузъиёти маълумоти даҳлдори пахншуда дар доираи нақшаи иттилоотӣ, ки бо стратегияи геополитикии давлат ҳамоҳанг карда мешавад, муайян мегардад [7, с.11].

Фаврият ин суръати пешниҳоди иттилооти даҳлдор аст, ки бояд аз ВАО-и рақибони геополитикӣ на танҳо дар фазои расонаии худ, балки дар муҳити иттилоотии қишвари рақобаткунанда ҳам зиёдтар бошад.

Шиддатнокии пешниҳоди аҳбори ВАО, ки ба муноқиши мусаллаҳона баҳшида шудаанд, бояд нисбат ба ВАО-и қишварҳои рақобаткунанда зуд-зуд нав карда шаванд. Ҳатто тағйироти хурди маҳаллӣ бояд зуд нашр гардад.

Дараҷаи баланди фарогирӣ он аст, ки маълумоти марбути ба муноқиши мусаллаҳона бояд барои ҳама дастрас ва фаҳмо бошад, ҳатто барои онҳое, ки бори аввал дар бораи мавҷудияти низоъ огоҳ шудаанд.

Барои баланд бардоштани эътимоднокӣ ва воқеияти рӯйдодҳои тасвиршуда, зикр кардани ҷузъиёти камаҳамияти ҳодисаи тасвиршуда низ муҳим аст.

Ҳангоми муноқиши марзии Қирғизистону Тоҷикистон 14-17-уми сентябри соли 2022 расонаҳои Тоҷикистон ҳодисаҳои мазкурро ба таври бояду шояд мавриди пӯшиш қарор надоданд ва аксаран ба аудитория танҳо иттилои расмӣ аз як сарчашма расонида шуд. Ҳол он ки аудитория иттилои бештарро интизор буд.

Ҳамон рӯзи 14 сентябр сомонаи farazh.tj низ ҳабари оғози даргириҳо дар марзро (<https://khovar.tj/2022/09/markazi-matbuoti-shun-oi-car-adii-kdam-um-urii-to-ikiston-habar-medi-ad/>) аз қавли маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон пахш кард. Вале дар охири ҳабар ин расона ба ҳабаррасониҳои Русия рӯ оварда ҷузъиёти муҳимро пешниҳод кард:

«ТАСС бо такя ба як манбаъ дар ниҳодҳои қудратии Тоҷикистон ҳабар медиҳад, ки бар асари тирпарронӣ дар марз бо Қирғизистон як марзбони тоҷик кушта ва ҷанд тани дигар заҳмӣ шудаанд. Як манбаи ОИР «Новости» ҳамчунин аз як кушта ва ду заҳмӣ ҳабар дод» [9].

Воқеан, 14-уми сентябри соли 2022 аксари матбуоти даврии Тоҷикистон аллакай чоп шуда буд ва дар бораи ин ҳодиса иттилое пахш накард. Дар ҳамин ҳол шумораи онрӯзai рӯзномаи «Ҷумҳурият» соати 15:15 дақиқаи 14 сентябр барои чоп имзо шуда буд ва имкон дошт, ки ҳабари АМИТ «Ховар»-ро, ки ҳанӯз соати 09:54 дақиқаи ҳамон рӯз пахш карда буд, интишор дидад. Дар бораи ин ҳодиса ҳамон рӯз сомонаи нашрияи расмии ҔТ «Ҷумҳурият» низ иттилое чоп накард.

Рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар шумораи 16-уми сентябри соли 2022 ҳабари «Аҳдшикании сарҳадчиёни қирғиз»-ро чоп кард, ки дар такя ба ҳабари АМИТ «Ховар» ва маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда буд [2].

Ҳафтаномаи «Фараж» дар шумораи 15 сентябри соли 2022 ҳабари «Дарғирӣ дар марзӣ Тоҷикистону Қирғизистон»-ро дар такя ба иттилои маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп кард, ки ҳамон ҳабари рӯзи 14-уми сентябр буд [10].

16-уми сентябри соли 2022 сомонаи АМИТ «Ховар» аз қавли маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳабар дод, ки соати 14:00 ҷиҳати ба эътидол овардани вазъият дар хати Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон дар ННГС Равоти шаҳри Конибодом воҳӯрии

ҳайатҳои ду ҷониб таҳти роҳбарии Раиси КДАМ ҶТ Ятимов Саймумин Сатторович ва Раиси КДАМ ҶҚ Ташиев Қамчибек Кидиршаевич баргузор гардид.

«Дар ҷараёни мулоқот роҳбарони ҳайатҳо ба мувофиқа омаданд, ки шурӯъ аз соати 14:30 ҳамин рӯз оташбас эълон карда мешавад» [20].

Ҳабари мазкурро сомонаи нашрия «Фараж» (farazh.tj) низ 16 сентябр бо унвони «Роҳбарони КДАМ-и Тоҷикистону Қирғизистон оташбас эълон кардан» ба табъ расонид [33].

Соати 17:12 дақиқаи 16 сентябри соли 2022 АМИТ «Ховар» ҳабар дод, **ки** ҳамин рӯз дар шаҳри Самарқанд, дар ҳошияи ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай, Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Садир Жапаров мулоқот намуданд. Сарони давлатҳо вазъ дар минтақаи сарҳадии Тоҷикистон ва Қирғизистонро баррасӣ кардан.

«Президентҳо дар бораи таъсиси комиссия оид ба таҳқиқи сабабҳои ҳодисаи мусаллаҳона ба мувофиқа расиданд ва ба ҳамраисони Комиссияи байніхукуматӣ оид ба делимитатсия ва демаркатсияи Сарҳади давлатӣ дастур доданд, ки фаъолияти он, аз ҷумла фаъолияти гурӯҳҳои корӣ оид ба масъалаҳои топографӣ ва хуқуқӣ, фаъол гардонида шавад» [30].

Бегоҳи ҳамон рӯзи 16-уми сентябр АМИТ «Ховар» аз қавли маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳабар дод, ки новобаста аз баргузории воҳӯрии роҳбарони соҳторҳои аввали мақомоти ҳифзи хуқуқ ва эълон намудани оташбас, бо гузашти якуним соат, ҷониби Ҷумҳурии Қирғизистон ба самти минтақаҳои Овчӣ-Қалъачаи ноҳияи Б.Faфуров, Ворӯҳ ва Чоркӯҳи шаҳри Исфара аз силоҳҳои гурӯҳӣ ва техникаҳои ҳарбӣ тирпаррониро дубора оғоз кардан.

«Боиси нигаронист, ки ҷониби Қирғизистон бо истифода аз ҷарҳболҳои ҳарбӣ ва ҳавопаймоҳои бесарнишини зарбазананда манзилҳои истиқоматии шаҳрвандон ва иншооти мулкӣ Тоҷикистонро мавриди ҳамла қарор дода истодааст» [21].

16-уми сентябр сомонаи «Фараж» ҳамчунин дар такя ба маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳабар дод, ки «Аз тарафи мақомоти марбути Ҷумҳурии Тоҷикистон ду маротиба, соатҳои 06:30 ва 07:30-дақиқа, иқдоми якҷонибаи оташбас амалӣ шуда, роҳандозии гуфтушунид пешниҳод гардид, аммо хизматчиёни Ҷумҳурии Қирғизистон ин пешниҳодотро нодида гирифтанд ва аз ҳама намуди силоҳҳои инфиродӣ, гурӯҳӣ ва техникаи ҳарбӣ нуқтаҳои аҳолинишини Тоҷикистонро зери оташи шадид қарор доданд» [36].

Дар ҳамин ҳол 16 сентябр сомонаи "Вести.Ru" аз қавли Ҳадамоти марзбонии Кумитаи давлатии амнияти миллии Қирғизистон Тоҷикистонро дар ҳалалдор қардани оташбас муттаҳам қард. Гуфта мешавад, ки “боз ҷониби Тоҷикистон ба сӯи 4 дидбонгоҳи Қирғизистон аз силоҳи автоматӣ тир парондааст” [27]. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки гӯё қаблан ҳам марзбонони Тоҷикистон ба қаламрави Қирғизистон тир парронда бошанд.

Субҳи ҳамон рӯз сомонаи «Газета ру» ин ҳабарро аз қавли ОИ «Интерфакс» дар такя ба нерӯҳои марзбони КДАМ Қирғизистон пахш қард. Дар ҳабар гуфта мешавад, ки «Ҷониби Тоҷикистон соати 6-и субҳ ба сӯйи 4 дидбонгоҳи Қирғизистон дар Эки-Таш, Чир-Добо, Қум-Мазор ва Орта-Боз аз силоҳи автоматӣ тир парондааст» [29]. 16-уми сентябр ҳабари мазкурро сомонаи «Коммерсант ру» низ ҷониб қард.

Бояд гуфт, ки ҷонибҳои даргир ҳамеша кӯшиш меқунанд, ки иттилои ба онҳо судманд бештар дар расонаҳои ҳориҷӣ пахш бишавад ва ҷомеаи ҷаҳониро ба тарафи худ моил бикунад. Ҳамин аст, ки барои тарафҳои муноқиша, журналистони байналмилаӣ воситае мебошанд, ки тавассути онҳо мавқеи худро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намуда, ҳам симои зиддиҳамистӣ ва ҳам симои ҷонибҳои даргирро ташаккул медиҳанд [12, с.24].

Чаро ВАО-и ҳориҷӣ ин муноқишаи марзиро бештар дар такя ба манбаъҳои Қирғизистон ва якҷониба пешниҳод қард? Ба қавли Нуриддин Қаршибоев, раиси Анҷумани миллии ВАО-и мустақили Тоҷикистон “озодии матбуот ва ҳамкории Ҳукумати Қирғизистон бо ВАО” ба он овард, ки расонаҳои байналхалқӣ муноқишаро дар сарҳад аз назари Қирғизистон баррасӣ қарданд [31]. Вокеан ҳам, дастрас қардани иттилоъ дар ин мавзӯъ аз ҷониби мақомоти Тоҷикистон мушкил буд. Ин боис гардид, журналистони ҳориҷӣ ба мақомоти Қирғизистон рӯ оваранд.

17 сентябр, соати 12:41 дақиқа АМИТ «Ховар» аз рӯи иттилои маркази матбуоти Құшунхой сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Қумхурии Тоҷикистон хабар дод, ки соати 07:30-и 17 сентябри соли 2022 вобаста ба ичро намудани шартҳои оташбаси эълоншуда воҳӯрии Фармондехони Құшунхой сарҳадии Қумхуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон баргузор гардид. Дар ҷараёни воҳӯрӣ ду ҷониб масъалаҳои ба эътидол овардани вазъият, ба мавқеъҳои аввалай худ баргардонидани қувваю воситаҳои иловагиро баррасӣ намуданд [38].

Ҳамон рӯз, соати 20:30 дақиқа АМИТ «Ховар» боз ба такя ба маркази матбуоти Құшунхой сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Қумхурии Тоҷикистон хабар дод, ки қувваҳои низомии Қумхурии Қирғизистон шарту талаботҳои оташбаси эълоншударо нодида гирифта, 17 сентябри соли 2022, соати 11:50 дақиқа аз мавқеи ноҳияи Ҷонолойи вилояти Оши Қумхурии Қирғизистон ҷониби хонаҳои сокинони дехаи Тоҷварони ҷамоати Сайлиободи ноҳияи Лахши Қумхурии Тоҷикистон аз техникаи ҷангии “Град” оташ қушоданд. Дар ҷониҷа 4 сокини дехаи мазкур заҳмдор шуда, 3 манзили истиқоматӣ ҳароб гардид.

Соати 14:30-и ҳамин рӯз воҳӯрии намояндагони ниҳодҳои марбутаи ду қишвар баргузор гардида, тарафҳо оид ба оташбас ва ба эътидол овардани вазъият мувофиқа намуданд. «Аммо соати 17:20 дақиқа ва такроран соати 18:10 дақиқа, сарҳадбонони Қумхурии Қирғизистон аҳдшиканона аз тамоми намуди силоҳи оташфишони вазнин, гурӯҳӣ ва техникаи ҷангии “Град” ҷониби нуқтаҳои аҳолинишини ноҳияи Лахши Қумхурии Тоҷикистон оташ қушоданд» [37]. Соати 19:00-и бегоҳ ҳар ду ҷониб оид ба оташбаси навбатӣ ба созиш расиданд.

Воситаҳои аҳбори омма метавонанд ҳодисаҳоро тезу тунд гардонанд ва ҳам шиддати онҳоро паст кунанд. Афкори ҷамъиятий, ки аксаран аз нерӯи артиш ҳам пурзӯртар мебошад, ба он вобаста аст, ки ҳабарнигорон маълумотро чӣ тавр пешниҳод мекунанд.

Ба иттилои АМИТ «Ховар» 19 сентябр муовини Вазири корҳои ҳориҷии Тоҷикистон Содиқ Имомӣ зимни нишасти матбуотӣ барои намояндагони корпуси дипломатӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва воситаҳои аҳбори омма гуфт, ки то ҳол, сарфи назар аз ҳолатҳои даргириҳои қаблӣ, ҷониби Тоҷикистон ҳамеша эҳтиёткор буда, ин ҳодиса дар расонаҳо саҳҳ ва воқеъбинона инъикос менамояд. «Дар баробари ин, мо бо назардошти он ки қудрати ВАО бузург аст, наҳостем сабаби ташаннучи вазъ гардем» [39]. Шояд ҳамин буд, ки расонаҳои давлатӣ дар инъикоси муноқиша ҷандон фаъол набуданд.

Дар давраи даргириҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва расонаҳои ҳориҷӣ дар бораи қурбониёни муноқишаи марзӣ маълумоти гуногун паҳш мешуданд. Вале мақомоти қишвар дар ин бора иттилое намедод. Ниҳоят 19 сентябри соли 2022 муовини вазири корҳои ҳориҷии Тоҷикистон Содиқ Имомӣ дар нишасти матбуотӣ гуфт, ки «Ҳоло мо марғи 41 нафарро дар ҷониҷа амалҳои таҷовузкоронаи Қирғизистон таъйид карда метавонем». Ба қавли ў ин омор ниҳоӣ нест ва мумкин аст бештар шавад. “Вазъи ҷанд нафар аз заҳмиён вазнин аст ва табибон барои наҷоти онҳо талош доранд,” – афзуд муовини вазири корҳои ҳориҷӣ.

Мақомоти Қирғизистон тэъдоди қушташудаҳоро дар қишварашон 59 нафар гуфтанд [32].

28 сентябри соли 2022 сомонаи «Вести ру» аз рӯи иттилои ОИ «Интерфакс» дар такая ба маълумоти Вазорати ҳолатҳои фавқулоддаи Қирғизистон хабар дод, ки шумораи қурбониёни муноқишаи марзӣ ба 63 нафар расидааст. Аз ин тэъдод 50 нафар низомиён ва 13 нафар аҳолии осоишта мебошанд. Ҳамчунин 195 нафар заҳмдор шудаанд [5].

25-уми сентябри соли 2022 ОИ «Спутник» аз рӯи маърузаи Сироҷиддин Муҳриддин, вазири корҳои ҳориҷии Тоҷикистон зимни суханронияш дар иҷlosияи 77-уми Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид иттилоъ дод, ки бар асари ҳамлаи ҷониби Қирғизистон дар навоҳии наздимарзии Тоҷикистон беш аз 40 сокини мулкӣ қушта шуда, ҳудуди 200 нафари дигар, ки ғайринизомӣ буданд, мачруҳ гардиданд [41].

Ӯ гуфт, ки миёни тоҷикистониҳои қушташуда бар асари зарбаи ҷониби Қирғизистон аз ҷумла, занони ҳомила, кӯдакон, табибон ва куҳансолон буданд. Сироҷиддин Муҳриддин дар бораи талафот миёни низомиёни Тоҷикистон ҳеч чиз нагуфт, аммо дар шабакаю расонаҳои маҳаллӣ феҳрасти ҳудуди 45 нафар низомӣ нашр гардидааст, ки дар дарғирӣ аҳири марзӣ бо Қирғизистон қушта шудаанд.

Дар ҳамин ҳол 20-уми октябри соли 2022 Радиои «Озодӣ» бо истифода аз манбаъҳои худ теъдоди күшташудагонро дар марз аз ҷониби Тоҷикистон 84 нафар номида гуфтааст, ки ин рақам ниҳоӣ нест [28].

Келли М. Гринхилл, ҳодими илмии Донишгоҳи Ҳарвард дар бораи истифодаи нодурусти омори низоъҳо мегӯяд, ки ҳисоби нодуруст метавонад оқибати «ноҳуш» дошта бошад.

Масалан, тасвири бардуруғ метавонад, барои дароз кардан ҷанг кумак намояд, ба ҳукumat баҳона диҳад, ки ҳеч коре нақунад ё баҳодиҳии самаранокии қарорҳои дар минтақаи муноқиша қабулшударо таҳриф намояд. [15].

Келли М. Гринхилл аз он нигарон аст, ки рӯзноманигорон метавонанд ба таври ногаҳонӣ маълумоти таҳрифшудаи сиёсиро паҳн кунанд, ки ба қабули «қарорҳои сиёсии муқобил» оварда мерасонад.

Бояд гуфт, ки ҳамон рӯзи 19 сентябр дар гузаргоҳи сарҳадии «Гулистон» мулоқоти раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон Саймумин Ятимов ва раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Қирғизистон Қамчибек Ташиев баргузор гардид. Ҷонибҳо дар ин воҳӯрӣ протокол имзо карданд, ки тибқи он қувваҳои низомии иловагӣ ва техникаҳои ҳарбӣ ба маҳали доимии худ баргардонда, амнияти сокинон таъмин мешавад [35].

19 сентябри соли 2022 Марат Имонкулов, дабири Шӯрои амнияти Қирғизистон дар мусоҳибааш ба Телевизиони «Ала-Тоо 24» гуфт, ки Тоҷикистон ба ҳалли низои мусаллаҳона дар марз бо Қирғизистон манфиатдор нест. Имонкулов аз сафари раисиҷумҳур Садир Жапаров ба Тоҷикистон дар соли 2021, пас аз даргирӣ дар марзи Қирғизистону Тоҷикистон ёдовар шуд [34].

Вазорати корҳои ҳориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоҳибаи котиби Шӯрои амнияти Қирғизистон Марат Имонқуловро соҳтакорӣ, таҳрифи воқеяят ва баёни далелҳои қалбакӣ ҳонда, изҳор дошт, ки «он барои ба иштибоҳ андохтани аҳли ҷамъияти ҳар ду қишвар нигаронида шудааст. Масъулияти оқибатҳои ҷунин изҳороти бардуруғ, ки ба вичдони муаллифони онҳо вобаста аст, дар ин лаҳзаҳо метавонад вазъиятро барои ҳалқҳои мо душвор гардонад» [13].

Он вақт дар инъикоси воқеаҳои марз ҳабарнигорони Радиои «Озодӣ» низ бегараз набуданд. Аз ҷумла, Мақомоти иҷроияи ҳокимиюти давлатии вилояти Суғд гузориши Радиои «Озодӣ»-ро аз 22 сентябри соли 2022 дар бораи он ки гӯё роҳбарияти олии қишвари мо ба оилаҳои дар натиҷаи ҳамлаи таҷовузкоронаи Қирғизистон осебдида таъзия баён нанамуд ва беэтиной зоҳир мекунанд, мавриди баррасӣ қарор дода, онро дурӯғи маҳз ва таҳрифи рӯйности асли воқеа арзёбӣ намуд, менависад ҳабарнигори АМИТ «Ховар» бо истинод ба Ҳадамоти матбуоти раиси вилояти Суғд:

«Бо супориши маҳсуси Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳуди ҳамон рӯз сарвазири мамлакат Қоҳир Расулзода, раиси вилояти Суғд Раҷаббой Аҳмадзода, фармондехи Кӯшӯнҳои сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҷабалӣ Раҳмоналий, раисони шаҳру ноҳияҳо ба манзили шаҳидон рафта, фотеҳа ҳондаву изҳори ҳамдардии амики Президенти мамлакатро ба аҳли оила ва пайвандони онҳо расониданд», - иттилоъ доданд ба ҳабарнигори АМИТ «Ховар» дар ҳадамоти матбуоти раиси вилояти Суғд.

Таъқид гардид, ки нашри ҷунин гузориҳҳои иғвоангез дар лаҳзаҳои ҳассос ба манфиати кор наҳоҳад буд. «Ҷунин гузориҳҳо ба осиёби душманони миллат ва олами ҷиной об мерезад. Воситаҳои аҳбори омма баръакс бояд ба беҳбуди вазъият ва суботи ҷомеа мусоидат намоянд. Бинобарин, аз онҳо даъват менамоем, ки дар ин рӯзҳои саҳт дар канори мардум бошанд», - гуфтанд дар ҳадамоти матбуоти раиси вилояти Суғд [3].

Бояд гуфт, ки аз фаъолияти ҳабарнигорони Радиои «Озодӣ» дар Қирғизистон низ розӣ набуданд. Аз ҷумла, 13 октябри соли 2022 дар як гирдиҳамоӣ дар шаҳри Бишкек иштирокчиён ҳоҳони баста шудани бахши қирғизии Радиои «Озодӣ» ва дигар расонаҳои озод дар Қирғизистон шуданд. Гирдиҳамомадагон зидди расонаҳои дигари Қирғизистон, аз ҷумла «Kloop» ва «Кактус Медиа» шиорпартойӣ карданд. Онҳо талаб карданд, ки қонун дар бораи агентҳои ҳориҷӣ қабул карда шавад [40].

Усули асосии кори рӯзноманигор ин савол додан, ҷустуҷӯи далелҳо, гирифтани маълумот аст. Вале кор дар вақти низоъ ғоҳо ба маротиб мураккаб аст, зеро он масъулият

ва муносибати эҳтиёткоронаро ҳам ба иттилоот ва ҳам ба тасдиқ ё радди далелҳо тақозо мекунад [12, с.49].

Масалан, Радиои «Озодӣ» ҳангоми мунокиши марзии 14-17-уми сентябрини соли 2022 аз рӯйи манбаъҳои худ рӯйихати төъдоди күшташудагонро тартиб дода, номи як нафарро ду маротиба нишон дод. Номи ин шахс ҳам аз рӯи шиноснома ва ҳам аз рӯи он, ки мардум меномиданд, ба рӯйихат ворид шуда буд. Аз ин сармуҳаррири рӯзномаи маҳаллии «Насими Исфара» А. Шарипов огоҳ шуда, бо мухбири маҳаллии Радиои «Озодӣ» тамос гирифт ва аз ин хато хабар дод.

Мухбири Радиои «Озодӣ» аз ӯ пурсид, ки «Шумо магар сухангӯи раиси шаҳри Исфара ҳастед?».

«Не, ман сармуҳаррири рӯзномаи маҳаллий ҳастам ва шахси күшташударо нағз мешинохтам», - посух дод А. Шарипов.

Мухбири Радиои «Озодӣ» ба ин далел, ки ӯ сухангӯи раиси шаҳр нест, хаторо ислоҳ накард. Ҳол он ки тибқи моддаи 29-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» [11, с.32] журналист уҳдадор аст, ки саҳеҳияти ахбори гирифтаашро санҷад.

Ҳамчунин «Меъёрҳои ахлоқии фаъолияти журналистӣ дар Тоҷикистон» тақозо мекунад, ки дар сурати роҳ додан ба камбудӣ бояд онро эътироф ва ислоҳ намуда, такроран ба хато роҳ надиҳанд [22].

А. Шарипов меѓӯяд, ки дар ҳамин давра мухбири Радиои «Озодӣ» Мирзонабии Холиқзод номи баъзе мавзеъҳои Исфараро дар маводи худ хато нишон дода буд. «Ман дар шарҳ навиштам, ки ин ҳатост ва ӯ маводашро ислоҳ кард».

Аз ин ду ҳодиса муносибати журналистон ба фаъолияти кории худ маълум мешавад. Яке, ки таҷрибаи нисбатан ками корӣ дорад, огоҳии сокини маҳаллий, журналистро ба назар нагирифта, ҳатои худро ислоҳ накард ва ҳатто дуруст будани гуфтаҳои А. Шариповро насанҷид. Ҳол он ки дар ин маврид журналист вазифадор буд, ки дурустии маълумоти расидаро бо сарчашмаҳои дигар муқоиса намуда, месанҷид ва агар ҳато навишта бошад, ислоҳ мекард.

Мухбири собиқадори «Озодӣ» М. Холиқзод бошад, ба А. Шарипов эътиимод намуда, ҳатои маводашро ислоҳ кард.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳангоми инъикоси мунокишаҳо баъзе аз ҳабарнигорон наметавонанд раводид дарёфт кунанд ва ё бо маҳдудиятҳои сафар дар минтаҳаҳои низомӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Ҳол он ки журналистон вазифадоранд, барои аудиторияи худ воқеиятро бегаразонаву бо тавозун бигӯянд ва дар ин ҳол ботаҳаммул бошанд, то ки «ба оташ равған нарезанд». Вале барои ҷонибҳои манфиатдор чунин журналистони ҳақгӯ лозим нестанд. Барои ҳамин ҳам кӯшишҳои пешгирий қардани журналистон аз иҷрои вазифаҳои касбии худ дар ҷараёни даргириҳои мусаллаҳона маъмуланд. «Ин бо роҳҳои гуногун, аз манъи дастрасӣ ба манотиқи муайян, сонсур ва боздошти гайриқонунӣ то ҳамлаҳои мустақим ба намояндагони матбуот сурат мегирад» [16].

Чунин як ҳолат дар Русия сурат гирифт. Журналистоне, ки воқеиятро дар бораи бемасъулияти афсарони воломақоми рус ва ақибнишинии мачбурии нерӯҳои низомӣ гуфтанд, ба додгоҳ қашиданӣ шуданд. 14 октябрини соли 2022 ҳабарнигори ҳарбӣ, муассиси Telegram-канали «WarGonzo» Семён Пегов гуфт, ки нӯҳ ҳабарнигори ҳарбии Русия ва лоиҳаҳои ҳабарнигорони низомии Русия метавонанд тибқи моддаи 280.3 КҶФР - бадном қардани Қувваҳои Мусаллаҳи Русия ба ҷавобгарии ҷиной қашида шаванд.

Бо шунидани ин ҳабар Вазорати рушди рақамӣ, алоқа ва иртиботи оммавии Федератсияи Русия омодагии худро барои расонидани кумаки ҳуқуқӣ ва иттилоотӣ ба ҳабарнигорони ҳарбӣ, ки рӯйдодҳои амалиёти вижайи низомии Русия дар Украинаро инъикос мекунанд, изҳор дошт: «Агар ба шумо қӯмак лозим бошад, Вазорати рушди рақамӣ ва ташкилотҳои тобеи он омодаанд, ки дастгирии зарурӣ ҳуқуқӣ ва иттилоотиро расонанд.... Кӯшишҳои фишор ва монеаҳоро дар фаъолияти журналистӣ эълон кунед», гуфта мешавад дар паёми вазорат дар Telegram. Вазорати рушди рақамӣ гуфтааст, ки вай қатъиян зидди ҳама гуна кӯшиши таъсиррасонӣ ба фаъолияти ҳабарнигорони ҳарбӣ мебошад [23].

Пас аз як рӯз Сергей Пегов гуфт, ки "дигар рӯйхати афсарони низомӣ вучуд надорад" ва ба ҳабарнигорон даст намерасонанд.

Ҳанӯз 11 ноябрь соли 2020 дабири кулли СММ Антониу Гутерриш аз нақши муҳими рӯзноманигорон дар фароҳам овардану имкони дастрас кардани маълумоти боэътимод аз минтақаҳои низоъ ёдовар шуда буд. Ин маълумот, гуфт ў, барои ноил шудан ба сулҳи пойдор, рушди устувор ва хифзи ҳуқуқи инсон муҳим аст [6].

Ногуфта намонад, ки мақомоти Тоҷикистон дар замони даргириҳо сафари журналистони маҳаллӣ ва ҳориҷиро ба макони ҳодиса ташкил накард ва ҳуди журналистон низ чуръат надоштанд, ки ба он ҷо бираванд. Ҳамин буд, ки дар бораи муноқиши марзӣ дар расонаҳои ҳориҷӣ ҳабарҳои гуногун ва беасоси зиёд паҳн шуданд. Дар нишасти матбуотии муовини вазири умури ҳориҷии Тоҷикистон Содик Имомӣ 19-уми сентябр муҳбири ОИР «Новости» Л. Исамова дар ин бора ба муовини вазир суол кард. Баъдан бо ибтикори Вазорати умури ҳориҷии Тоҷикистон пас аз қарib 10 рӯзи оғози муноқиши ва қарib як ҳафтаи анҷоми он - 23-25 уми сентябрь соли 2022 мақомот барои журналистони расонаҳои ҳориҷии муқими кишвар пресс-тур ба дехаҳои осебидиа шаҳри Исфара ташкил кард, ки дар он ҳабарнигори АМИТ «Ховар» ва ОИ «Авеста» низ ҳузур дошт. Дар ҳамин ҳол бинобар ноором будани вазъият сафари ҳабарнигорон ба дехаи Воруҳ сурат нагирифт.

Сардабири сомонаи Factcheck.kz Павел Банников мегӯяд, ки ҳангоми ҷанг дар паҳши иттилоот бесарусомонӣ ба амал меояд. Ҷонибҳои даргир ҳамеша кӯшиш мекунанд, ки маълумотро тавре пешниҳод намоянд, ки ба онҳо судманд аст. Ҳатто агар ин маълумот комилан дуруст набошад. Ин ба маълумоти расмие, ки мо аз тарафҳои даргир мегирем, даҳл дорад [17].

Дар ҳамин ҳол қаллобоне низ ҳастанд, ки аз вазъияти бӯхронӣ истифода карда, ба паҳн кардани маълумоти бардуруғ машғул мешаванд. Ин кор ҳадафмандона тавассути шабакаҳои ботҳо амалӣ карда мешаванд.

Ба гайри ин ҳастанд нафароне, ки аз ин ё он тарафи даргир дастгирӣ мекунанд. Онҳо низ метавонанд ҳабарҳои бардуруғро паҳн бикунанд. Дар ин ҳол барои журналист дарёғти иттилои воқеӣ хеле мушкил аст.

Бояд гуфт, ки ҷонибҳо ҳангоми инъикоси муноқиши марзӣ ҳамагуна стандартҳои асосии байналхалқии журналистиро сарфи назар карданд. Нуриддин Қаршибоев, раиси Анҷумани миллии ВАО-и мустақили Тоҷикистон мегӯяд, ки “Мутаассифона, аз ҳар ду ҷониб ҳам фаъолон, журналистон ва блогерон стандартҳои журналистикаро риоя накарданд” [31].

Инъикоси муноқишаҳо барои рӯзноманигорон ҳамеша кори душвор буд, зоро он равишу омодагии маҳсус ва дар баробари кордонӣ, инсонпарвариро низ тақозо мекунад. Иттилооте, ки тавассути васоити аҳбори омма пешниҳод мегардад, ба аудитория таъсир расонида, муносибатро нисбат ба ҳамдигар ташаккул медиҳад. Дар сурати бемасъулиятӣ ва беэътинӣ нисбат ба вазифаҳои қасбӣ иттилоъ метавонад боиси пайдоиши қолабҳои шаҳшуда гардад ва ҷудошавии ҷомеаро амиқтар созад [12, с.48].

Ҳамин аст, ки бо мақсади риоя ва таҳқими тавофуқоти ҳосилшуда ҷиҳати пешгириӣ аз иғвои эҳтимолӣ дар ҳатти сарҳад 21 октябри соли 2022 мuloқоти фармондехони Қӯшунҳои сарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон генерал-полковник Раҷабалӣ Раҳмоналий ва Қӯшунҳои Ҷумҳурии Қирғизистон генерал-майор Уларбек Шаршев баргузор гардид.

Роҳбарони ниҳодҳои марзбонии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистон дар изҳороти муштарак аз васоити аҳбори омма, инчунин шахсони бесалоҳият даъват карданд, ки аз ҳар ғуна шарҳу эзоҳ ба таври қатъӣ ҳуддорӣ кунанд ва ба паҳншавии изҳорот ва тафсири ҳодисаҳое, ки метавонанд боиси тезутунд шудани муноқиши, барангҳектани кинаю адоват дар байни ҳалқҳо шаванд, роҳ надиҳанд [14]. Дар ин ҳолат таҳаммулпазирии журналистон ва кор нагирифтани онҳо аз забони ҳусумат метавонад ба пойдор гардидани сулҳ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Амирор В.М. Российская журналистика вооруженных конфликтов: современные практики и тенденции развития: диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук / В.М. Амирор. – Екатеринбург, 2020. - 311 с.
2. Аҳдикани сарҳадчиёни қирғиз // Ҷумҳурият. – 2022. - №179. - 16 сентябр. – С.1.
3. Ба осиёби душманони миллат об нарезед! Йизҳороти Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд ба гузориши иғвоангези Радиои «Озодӣ»/ АМИТ «Ховар». 2022. - URL: <https://khovar.tj/2022/09/ba-osiyobi>

- dushmanoni-millat-ob-narezed-iz-oroti-ma-omoti-i-roiyai-okimiyati-davlatii-viloyati-su-d-ba-guzorishi-i-voangezi-radioi-ozod/ (Санаи муроциат: 23.09.2022).
4. Беляев Д. Об информационной войне — британскому журналу Jane's Intelligence Review / dbelyaev.ru. 2016. - URL: <https://dbelyaev.ru/p/22656/> (Дата обращения: 05.09.2016).
  5. В Киргизии увеличилось число жертв конфликта с Таджикистаном/ВТГРК. – 2022. - URL: <https://www.vesti.ru/article/2962714> (Дата обращения: 28.09.2022).
  6. Глава ООН призвал обеспечить безопасность журналистов, работающих в условиях конфликтов/News.UN. – 2022. - URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/11/1390202> (Дата обращения: 10.09.2022).
  7. Даниелян Ш.Д. Особенности освещения вооруженных конфликтов в ХХI в. СМИ США и РФ в контексте стратегического информационного противоборства США и РФ/ Ш.Д. Даниелян. Магистерская диссертация. - СПб, 2018. - 95 с.
  8. Даргирй дар марзи Тоҷикистону Қирғизистон/ Sputnik. 2022. - URL: https://sputnik-tj.com/20220914/dargiri-marz-tojikiston-qirghiziston_1051380367.html (Санаи муроциат: 14.09.2022).
  9. Даргирй дар марзи Тоҷикистону Қирғизистон/Фараж. 2022. - URL: <https://farazh.tj/habari-ruz/dargiry-dar-marzi-tojikistonu-irghiziston/> (Санаи муроциат: 14.09.2022).
  10. Даргирй дар марзи Тоҷикистону Қирғизистон/Фараж. – 2022. - №37. - 15 сентябр. - С. 5.
  11. Закон Республики Таджикистан «О периодической печати и других средствах массовой информации»/Сборник нормативно – правовых актов Республики Таджикистан в сфере средств массовой информации. – Душанбе: Издательство Бухоро, 2014. - 408 с.
  12. Журналистика в условиях конфликта: передовой опыт и рекомендации: Пособие с рекомендациями для работников СМИ/ Михаил Буроменски [и др.]. – Киев: «Компания ВАЙТЭ», 2016. – 118 с.
  13. Изхороти Вазорати корҳои хориҷӣ вобаста ба мусоҳибаи котиби Шӯрои амнияти Қирғизистон Марат Имонқулов/ВКХ Тоҷикистон. 2022. - URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/11064/izhoroti-vazorati-korhoi-khoriji-vobasta-ba-musohibai-kotibi-shuroi-amniyati-qirgiziston-marat-imonqulov> (Санаи муроциат: 20.09.2022).
  14. Изхороти муштараки Қӯшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳадамоти сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Қирғизистон/АМИТ “Ховар”. 2022. - URL: <https://khovar.tj/2022/10/iz-oroti-mushtaraki-shun-oi-sar-adii-kumitai-davlatii-amniyati-millii-um-urii-to-ikiston-va-hadamoti-sar-adii-kumitai-davlatii-amniyati-millii-um-urii-ir-iziston/> (Санаи муроциат: 21.10.2022).
  15. Как использовать журналистику данных для освещения войн и конфликтов/ Gijn.org. 2022. - URL: <https://gijn.org/2022/04/02/kak-ispolzovat-zhurnalistiku-dannyih-dlya-osvescheniya-voyon-i-konfliktov/> (Дата обращения: 15.09.2022).
  16. Как международное право защищает журналистов в ситуациях вооруженных конфликтов?/Icrc.org. 2022. - URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/interview/protection-journalists-interview-270710.htm> (Дата обращения: 25.09.2022).
  17. Как читать новости во время военного конфликта и избежать дезинформации?/Misk.org. 2022. - URL: <https://misk.org.kz/ru/events/8d579a6a-53fa-4cd0-badf-7608a7c6b769/> (Дата обращения: 23.09.2022).
  18. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон:/ durahshon.tj. 2013-2022. - URL: http://www.durahshon.tj/fan/view_post.php?id=43 (Санаи муроциат: 10.09.2022).
  19. Маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар медиҳад/АМИТ «Ховар». 2022. - URL: <https://khovar.tj/2022/09/markazi-matbuoti-shun-oi-car-adii-kdam-um-urii-to-ikiston-habar-mediat-ad/> (Санаи муроциат: 14.09.2022).
  20. Маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар медиҳад/АМИТ «Ховар». 2022. - URL: <https://khovar.tj/2022/09/markazi-matbuoti-shun-oi-sar-adii-kdam-um-urii-to-ikiston-habar-mediat-ad-3/> (Санаи муроциат: 16.09.2022).
  21. Маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар медиҳад/ АМИТ «Ховар». 2022. - URL: <https://khovar.tj/2022/09/markazi-matbuoti-shun-oi-sar-adi-kdam-um-urii-to-ikiston-habar-mediat-ad/> (Санаи муроциат: 16.09.2022).
  22. Меърҳои ахлоқии фаъолияти журналистӣ дар Тоҷикистон/Шуруи ВАО-и Тоҷикистон/Шуруи ВАО-и Тоҷикистон. 2022. - URL: <https://mediacouncil.tj/2021/05/05/mejorhoiahlafolijatizhurnalistidartojikiston/> (Санаи муроциат: 08.10.2022).
  23. Минцифры пообещало юридическую и информационную поддержку военкорам/ИД Коммерсант. 2022. - URL: https://www.kommersant.ru/doc/5619810?from=top_main_3 (Дата обращения: 17.10.2022).
  24. Муқимов М. Вокеяят ва инъикоси он дар расонаҳои Тоҷикистон / М. Муқимов // Паёми ДМТ, № 3/9 (154). – Душанбе: Сино. – 2014. – С.321-327.
  25. Муқим Ч. Сиёsat ва ҷанги иттилоотӣ / Ч. Муқим. – Душанбе: Деваштич, 2006. - 71 с.
  26. Муратова Н. Fake news: дезинформация в медиа. Пособие / Н. Муратова, Н. Тошпулатова, Г. Алимова. – Ташкент: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2020. – 104 с.
  27. На таджико-киргизской границе снова началась стрельба/ "Вести" интернет-газета". 2001-2022. - URL: <https://www.vesti.ru/article/2943836> (Дата обращения: 16.09.2022).
  28. Номи 84 қурбонии низои 14-17 сентябр дар марзи Тоҷикистону Қирғизистон/RFE/RL. 2022. - URL: www.ozodi.org/a/32042633.html (Санаи муроциат: 20.10.2022).
  29. Погранслужба Киргизии сообщила об обстреле своей заставы со стороны Таджикистана/Газета ру. 2022. - URL: <https://www.gazeta.ru/army/news/2022/09/16/18575833.shtml> (Дата обращения: 16.09.2022).
  30. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Садир Жапаров мулокот намуданд/АМИТ «Ховар». 2022. - URL: <https://khovar.tj/2022/09/prezidenti-um-urii-to->

- ikiston-emomal-ra-mon-bo-prezidenti-um-urii-ir-iziston-sadir-zhaparov-mulo-ot-namudand/ (Санаи муроциат: 16.09.2022).
31. Профессиональные стандарты не соблюдались Как СМИ Таджикистана и Кыргызстана освещали конфликт на границе / RFE/RL, Inc. 2022 - URL: <https://rus.ozodi.org/a/32049437.html> (Дата обращения: 24.09.2022).
32. Расмӣ: 41 нафар дар даргирии марз кушта шуданд/Фараж. 2022. - URL: <https://farazh.tj/habari-ruz/rasmy-41-nafar-dar-dargiri-marz-kushta-shudand/> (Санаи муроциат: 19.09.2022).
33. Рахбарони КДАМ-и Тоҷикистону Қирғизистон оташбас эълон карданд/Фараж. 2022. - URL: <https://farazh.tj/habari-ruz/rahbaroni-kdam-i-tojikistonu-irghiziston-otashbas-jelon-kardand/> (Санаи муроциат: 16.09.2022).
34. Секретарь Совбеза: Садыр Жапаров говорил, что с Рахмоном невозможно вести переговоры/ kloop.kg. 2022. - URL: <https://kloop.kg/blog/2022/09/21/sekretar-sovbeza-sadyr-zhaparov-govoril-cto-s-rahmonom-nevozmozhno-vesti-peregovory/> (Дата обращения: 21.09.2022).
35. Тоҷикистон ва Қирғизистон. Гурӯҳҳои корӣ оид ба риояи ҳатмии оташбас протокол имзо карданد // Ҷумҳурият. 2022. - URL: http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=47437 (Санаи муроциат: 20.09.2022).
36. Фаврӣ: Даргирӣ дар тамоми ҳатти марз бо Қирғизистон идома дорад/2022. - URL: <https://farazh.tj/habari-ruz/favry-dargiry-dar-tamomi-hatti-marz-bo-irghiziston-idoma-dorad/> (Санаи муроциат: 16.09.2022).
37. **ФАВРӢ!** Маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар медиҳад // АМИТ «Ховар». 2022. - URL: <https://khovar.tj/2022/09/favr-markazi-matbuoti-shun-oi-sar-adii-kumitai-davlatii-amniyati-millii-um-urii-to-ikiston-habar-medi-ad> (Санаи муроциат: 17.09.2022).
38. **ФАВРӢ!** Маркази матбуоти Қӯшунҳои сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар медиҳад/ АМИТ «Ховар». 2022. - URL: <https://khovar.tj/2022/09/favr-markazi-matbuoti-shun-oi-sar-adii-kdam-um-urii-to-ikiston-habar-medi-ad-3/> (Санаи муроциат: 17.09.2022).
39. Ҳамлаи таҷовузкоронаи Қирғизистон. «Чониби қирғиз бар зидди Тоҷикистон маъракаи бесобиқаи иттилоотӣ роҳандозӣ кардааст» — муовини Вазири корҳои ҳориҷии мамлакат Содиқ Имомӣ/АМИТ «Ховар». 2022. - URL: <https://khovar.tj/2022/09/amlai-ta-ovuzkoronai-ir-iziston-onibi-ir-iz-bar-ziddi-to-ikiston-marakai-ittilootii-besobi-a-ro-andoz-kardaast-muovini-vaziri-kor-oi-hori-ii-mamlakat-sodi-imom/> (Санаи муроциат: 19.09.2022).
40. Ҷайми Флай аз Қирғизистон хост, ки таҳдид ба ҳабарнигорони «Азаттик»-ро таҳқиқ қунад/RFE/RL. 2022. - URL: www.ozodi.org/a/32081913html ((Санаи муроциат: 14.10.2022).
41. Эълони расмӣ: Беш аз 240 сокини мулкӣ Тоҷикистон аз зарбаи Қирғизистон куштаю маҷруҳ шуд/ Sputnik. 2022. - URL: <https://sputnik-tj.com/20220925/sokini-osoishta-kushtau-majruh-dushanbe-qirghizistonro-1051656230.html> (Санаи муроциат: 25.09.2022).

ДАСТРАСӢ БА ИТТИЛООТ ҲАНГОМИ НИЗОӮҲОИ ҲАРӢ

Дар мақола мушкилоти дастрасӣ ба иттилои воқеиву бегараз ҳангоми муноқишаҳои ҳарбӣ мавриди пажухиш қарор гирифтааст. Имрӯз на танҳо дар Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, балки дар ҳабарҳои расонаҳои ҷиддии электронӣ, баҳусус дар сомонаҳои иттилоотӣ маълумоти бардуруғ ва таҳрифшуда зиёд паҳн карда мешавад. Аз ҷумла, дар муноқишаи сарҳадии Қирғизистону Тоҷикистон 14-17-уми сентябрини соли 2022 аҳбори дурӯғ ва яқтарафа зиёд паҳн мешуд. Ҳуқуқи байнамиллалӣ истифода аз воситаҳои аҳборро яке аз ҳукуқҳои асосии инсон медонад, ки он тибқи моддаи 30-юми Сарқонуни Тоҷикистон дар баробари озодии сӯхан ва нашр кафолат дода шудааст. Дар ҳамин ҳол қасе ё мақомоте кафолат намедиҳад, ки ВАО ва журналистон ба аудитория иттилои воқеиву бегараз ва саривактиву сарҳои пешниҳод мекунанд. Амалиёти вижай ҳарбии Русия дар Украина ва таҷрибаи муноқишаҳои марзӣ дар шимоли Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар ҷунун ҳолатҳо барои журналистон дастрасӣ ба иттилооти воқеӣ хеле мушкил аст. Ҷонибҳои даргир ба журналистон ҳамон иттилоъро пешкаш мекунанд, ки худ ба паҳн шудани он манфиатдоранд. Дар натиҷа ба муштариён на ҳамеша иттилои воқеӣ ва бегараз паҳш карда мешавад. Дар даргирҳои 14-17-уми сентябрини соли 2022 ВАО-и ҳориҷӣ ин муноқишаи марзиро бештар дар такя ба манбаъҳои Қирғизистон ва яқҷониба инъикос кард. Ба қавли Нуриддин Қаршибоев, раиси Анҷумани миллии ВАО-и мустақили Тоҷикистон “озодии матбуот ва ҳамкории Ҳукумати Қирғизистон бо ВАО” ба он овард, ки расонаҳои байнамиллалӣ муноқишаҳо дар сарҳад аз назари Қирғизистон баррасӣ карданд.

Калидвожаҳо: ВАО, ҳабари дурӯғ, фейк, ҷанг, журналист, АМИТ “Ховар”, ОИ “Спутник”, Радио “Озодӣ”, Қирғизистон, Тоҷикистон, Русия, Украина.

ДОСТУП К ИНФОРМАЦИИ ВО ВРЕМЯ ВОЕННОГО КОНФЛИКТА

В статье анализируется проблема доступа к реальной и объективной информации во время военных конфликтов. Сегодня не только в Интернете и социальных сетях, но и в серьезных электронных СМИ, особенно на новостных сайтах, много недостоверной и искаженной информации. В частности, в пограничном конфликте между Кыргызстаном и Таджикистаном 14-17 сентября 2022 года было много ложных и односторонних новостей. Международное право рассматривает использование средств массовой информации как одно из основных прав человека, которое гарантируется статьей 30 Конституции Таджикистана наряду со свободой слова и печати. При этом никто и никакая власть не гарантирует, что средства массовой информации и журналисты доносят до своей аудитории достоверную, непредвзятую, своевременную и точную информацию. Специальная военная операция России на Украине и опыт пограничных конфликтов на севере Таджикистана показывают, что в таких ситуациях журналистам очень сложно получить доступ к реальной информации. Противоборствующие стороны предоставляют журналистам ту информацию, в

распространении которой они сами заинтересованы. В результате для аудитории не всегда предоставляется реальная и непредвзятая информация. В столкновениях 14-17 сентября 2022 года иностранные СМИ освещали этот пограничный конфликт на основе кыргызских источников и в одностороннем порядке. По словам Нуриддина Каршибоева, главы Национальной ассоциации независимых СМИ Таджикистана, "свобода прессы и сотрудничество правительства Кыргызстана со СМИ" привели к тому, что международные СМИ рассматривали конфликт на границе с точки зрения Кыргызстана.

Ключевые слова: СМИ, фейковые новости, война, журналист, АМИТ «Ховар», ОИ «Спутник», Радио «Свобода», Кыргызстан, Таджикистан, Россия, Украина.

ACCESS TO INFORMATION DURING MILITARY CONFLICT

The article analyzes the problem of access to real and objective information during military conflicts. Today, not only on the Internet and social networks, but also in serious electronic media, especially on news sites, there is a lot of unreliable and distorted information. In particular, there was a lot of false and one-sided news in the border conflict between Kyrgyzstan and Tajikistan on September 14-17, 2022. International law considers the use of the media as one of the fundamental human rights, which is guaranteed by Article 30 of the Constitution of Tajikistan, along with freedom of speech and the press. At the same time, no one and no authority guarantees that the media and journalists convey to their audience reliable, unbiased, timely and accurate information. Russia's special military operation in Ukraine and the experience of border conflicts in northern Tajikistan show that in such situations it is very difficult for journalists to gain access to real information. The opposing sides provide journalists with the information they themselves are interested in disseminating. As a result, real and unbiased information is not always provided to the audience. In the clashes of September 14-17, 2022, the majority of foreign media covered this border conflict based on Kyrgyz sources and unilaterally. According to Nuriddin Karshiboev, head of Tajikistan's National Association of Independent Media, "freedom of the press and the Kyrgyz government's cooperation with the media" has led the international media to view the border conflict from Kyrgyzstan's perspective.

Key words: media, fake news, war, journalist, TNIA Khovar, IA Sputnik, Radio Liberty, Kyrgyzstan, Tajikistan, Russia, Ukraine.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муқимов Муҳамадӣ Аминович (Ҷовид Муқим)* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдаки, 17. Е-mail: jovidm@mail.ru

Сведения об авторе: *Муқимов Муҳамадӣ Аминович (Ҷовид Муқим)* - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Е-mail: jovidm@mail.ru

Information about the author: *Muqimov Muhamadi Aminovich (Jovid Muqim)* – Tajik National University, Doctor of Philology, Professor, Department of International Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: jovidm@mail.ru

УДК: 621.397 (575.3)

КАСБИЯТИ ЖУРНАЛИСТ ТАЛАБИ ТЕЛЕВИЗИОН

Муъминҷонов З.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Касбият дар ҳама кор муҳим ва зарур аст. Махсусан барои журналистикаи телевизион ногузир мебошад, зоро телевизион дар баробари воситаи электронии ахбори омма будан, инчунин як навъи санъат низ ба шумор меравад. Ҳам дар воситаи электронии ахбори омма ва ҳам дар санъат касбият масъалаи рақами як аст. Маводи гайрикасбии ин ду ниҳод ба ҳеч ваҷҳ мақбули умум наҳоҳад шуд. Пас имрӯз замоне расидааст, ки дар шабакаҳои телевизионӣ журналистони хирфавӣ бояд фаъолият намоянд.

Хушбахтона, баъди соҳибиستиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди ҷумҳурий сафи шабакаҳои телевизионии давлатӣ ва гайридавлатӣ зиёд гашта, паҳнкуни мавҷҳои телевизионҳои давлатӣ дар формати HD яъне рақамӣ тарики моҳвора на танҳо дар ҳудуди ҷумҳурий балки дар дигар мамлакатҳои дунё мумкин гаштааст, ки ин як таҳаввули бузургест дар соҳаи технологияи телевизионӣ.

Аммо сифати барномаҳои телевизионӣ вобаста ба пешрафти технологияи иттилоотӣ оё ҷавобѓӯи замон аст? Вобаста ба ин мавзӯъ ҷандин таъкидҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқотҳояшон бо кормандони воситаҳои ахбори оммаро ба ёд овардан коғист, ки аз касбияти баъзе кормандони телевизиони давлатӣ нигаронӣ намуданд. “Қобили зикри махсус аст, ки дар барномаҳои иттилоотӣ низоми фаврият, яъне фавран расонидани ҳабар нест ва рӯйдодҳое, ки шабакаҳои ҷаҳонӣ соатҳо инъикос менамоянд, дар телевизионҳои мо баъди як шабонарӯз, ҳаҷман хеле кам инъикос мешаванд ва дар аксари мавриҷҳо матни тарҷумаи онҳо низ пурра фаҳмо нест, аз ин сабаб мардум иттилооти дақиқро аз дигар шабакаҳо мечӯянд. Набудани ғояи ягона ва мавзуи дақиқ аз масъалаҳои дарднохи барномаҳост, ки журналист атрофи якчанд мавзӯъ сарсарӣ омода мешаваду ба тамошобин чизе гуфта наметавонад. Ҳатто баъзан олимону академикҳоро сухан гуфтан намемонад” [14]. Норасоиҳои ҷудогонаи касбӣ аз барномаҳои иттилоотӣ сар карда, то барномаҳои таҳлилий ва публистикаи бадеии телевизионӣ ба назар мерасанд, ки он таваҷҷуҳи бинандаро ба худ ҷалб карда наметавонад.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон байни воситаҳои электронии ахбори омма (ВЭАО) аз ҳама бештар телевизион ва радио барои мардум дастрас аст. “Телевизион ва радио ду неруи бузурганд, ки ба таҳқими ваҳдати миллӣ, пешрафти нақшҳои бузурги созандагӣ ва амалӣ гардидан ормонҳои бунёди як қишивари соҳибистиклолу озоди демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат ҳоҳанд намуд” [1, с.216]. Тарики ин воситаҳои электронии ахбори омма метавон ба афкори умум таъсири мусбӣ расонд. Мебояд тазаккур дод, ки таваҷҷуҳ ба Интернет рӯз ба рӯз зиёд шуда истодааст. Имрӯз бо истифода аз телефони мобилий имкони дидан, шунидан ва хондани рӯйдод, воқеаи навтарини ҷаҳон имконпазир шудааст. Дар шабакаи Интернет мо бо саҳифаҳои “Интернет-телевизион”, “Интернет-радио”, “Интернет-газета” ва сомонаҳои зиёди иҷтимоӣ вомехӯрем. “Имрӯз Интернет қолабҳои урғии ВАО – рӯзномаву маҷалла, радиову телевизионро паси худ гузошта, ба воситаи асосии пешниҳоди иттилоъ табдил ёфтааст. Ҳамин аст, ки имрӯз дар баробари блогу сомонаҳо, рӯзномаву маҷаллаҳои интернетӣ, радиову телевизиони интернетӣ ҳеле фаъол буда, муштариёни зиёде доранд. Бинобар ин, имрӯз Интернет яке аз омилҳои асосии таҳаввули ҷомеа гардидааст” [2, с.5]. Дар замони имрӯза технологияи иттилоотӣ бо суръати қайҳонӣ рушд карда, таваҷҷуҳи умумро ба худ ҷалб намудааст. Вобаста ба ин, журналистони телевизионро мебояд, ки аз касбият кор гиранд. Ба сифати барномаҳои таҳиямекардаашон аҳамият диханд. Зоро бинандаи тоҷикистонӣ имрӯз имкони тамошои садҳо шабакаҳои телевизионии мамлакатҳои дунёро ба даст дорад ва дар муқоиса барномаҳои телевизиониро тамошо мекунад. Дар ҳолати пешниҳоди барномаҳои

гайрикасбй онро касе тамошо намекунад. Дигар маҷбуран ба тамошои барномаҳои телевизионии шабакаҳои телевизионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалб намудани бинанда гайриимкон ва номумкин гаштааст. Аз ин рӯ, танҳо қасбияти журналистон, дар назар аст ғурӯҳи эҷодии телевизион: журналист, режиссёр, наворбардор, танзимгар, баранда ва гайраҳо метавонанд бо таҳияи қасбиёни барномаҳои телевизионӣ бинандагонро ба тамошо ҷалб намоянд.

Технологияҳои иттилоотии замони мусир дар ҷомеаи иттилоотӣ, пеш аз ҳама, ба муносибатҳо ва ниҳодҳои сиёсӣ таъсири амиқ расонида, шаклҳои зоҳиршавии сиёсиро дигаргун месозанд. Дар ҷунин шароитроҳу усулҳои таъсиrrасонӣ ба афкори ҷамъияти фароҳам моянд. Иттилоот ҳамчун манбаи асосии ҷомеаи иттилоотӣ ва технологияҳои иттилоотӣ омили муҳимми пешрафт ба ҳисоб меравад.

Дар шароити мусир бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ таъсири «сиёсати нарм», гасби иттилоотӣ, паҳн гардидан иттилооти экстремистӣ, иттилооти фейкӣ ва таъсири онҳо ба шуури ҷамъияти, маҳсусан таъсири кибертерроризм ва киберэкстремизм дар ҷомеа ва киберҳамлаҳои тарғиботӣ дар ҷараёни ҳаёти ҳаррӯза ба назар мерасанд. Пешрафти технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва ҷомеаи иттилоотиро бе шабакаи Интернет тасаввур намудан гайриимкон аст. Дар раванди истифодабарии шабакаи Интернет бо ду мушкилот рӯ ба рӯ шудан мумкин аст:

1. Ташаккулдии контенти миллӣ ва инфрасохтори иттилоотии кишвар бо роҳи ташаккул додани ҳуқумати электронӣ ва бо забони тоҷикӣ соҳта ба истифода додани системаҳои иттилоотии соҳавию ба роҳ мондани хизматрасониҳои электронӣ ва гайра;

2. Таъмин намудани амнияти иттилоотии мамлакат, таъмин намудани амнияти инфрасохтори иттилоотии мамлакат, боз ҳам баланд бардоштани саводнокии шаҳрвандон дар фарҳанги истифодабарии шабакаи Интернет, тайёр намудани мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ҳимояи фазои иттилоотии мамлакат аз таҳдидҳои кибертерроризм, киберэкстремизм, киберҳамлаҳо ва иттилооти «фейкӣ» дар ҷараёни маъракаҳои муҳимми сиёсию фарҳангӣ.

Тайи ду даҳсолаи охир дар шабакаи Интернет зершабакаҳои муҳталифи иҷтимоie ба вуҷуд омадаанд, ки онҳо ҳусусиятҳои ба ҳуд ҳоссеро доро ҳастанд. Агар аз як тараф, шабакаҳои иҷтимоӣ манбаи иттилоот, васеъ кардани ҷаҳонбинӣ ва иртиботи доимии одамон бошанд, аз тарафи дигар, сарчашмаи тарғибу ташвиқи андешаҳои ифротӣ низ ба шумор рафта, ҳамчун унсури таъсиrrасон ва тарғибу ташвиқ дар ҷараёни маъракаҳои муҳимми сиёсиу фарҳангӣ истифода шуданашон мумкин аст.

Дар шабакаи Интернет айни ҳол ҷунин шабакаҳои иҷтимоӣ: «Facebook», «Twitter», «LinkedIn», «Telegram», «WhatsApp», «Wechat», «IMO» «Instagram» «В Контакте», «Одноклассники», «Viber», «Мой мир» «Мир тесен», «Yandex: Мой круг», «Be On» ва гайра мавҷуданд. «Facebook» ҳамчун бузургтарин шабакаи иҷтимоии интернетӣ дар ҷаҳон ба ҳисоб рафта, мувоғики оморҳои охирон ҳар моҳ беш аз 2,2 миллиард сокинони сайёра, аз ҷумла садҳо нафар шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба таври васеъ истифода мебаранд.

Натиҷаи тадқиқотҳои сотсиологӣ нишон медиҳанд, ки истифодабарандагони сомонаҳои Интернетӣ дар миёни ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ зиёд ба назар мерасанд. Соли 2019 аз ҷониби Маркази тадқиқоти стратегии «Зеркало» дар мавзуи «Дар Тоҷикистон кӣ ба чӣ бартарӣ медиҳад: оид ба афзалияти ВАО миёни аҳолӣ» тадқиқот гузаронида шуда, маълум шудаст, ки бештари истифодабарандагони Интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар «Youtube», «Одноклассники» ва «Facebook» фаъол мебошанд. Серистифодатарин шабакаҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «IMO» ва «Viber» ба шумор мераванд. То моҳи декабри соли 2019 дар Тоҷикистон 645 500 нафар истифодабарандагони Facebook ба қайд гирифта шудаанд, ки 6,8% аҳолии кишварро ташкил медиҳанд. Мувоғики маълумотҳои «Data Reportal», то моҳи январи соли 2020 шумораи умумии истифодабарандагони Интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2, 42 млн нафар буда, рушди солонаи он 15%-ро ташкил медиҳад. Инчунин, то январи соли 2020 дар Тоҷикистон 490 ҳазор нафар истифодабарандагони фаъоли «Instagram», 240 ҳазор нафар истифодабарандагони фаъоли «Facebook», 53,3 ҳазор истифодабарандагони фаъоли «LinkedIn» ва 11,6 ҳазор нафар истифодабарандагони фаъоли «Twitter» ба қайд гирифта шудаанд. Ин нишон медиҳад, ки маълумот оид ба истифодабарандагони шабакаҳои

иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якхела набуда, фарқият дида мешавад. Аммо рушди технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо суръати хеле баланд идома дошта, истифодаи сомонаҳои интернетӣ, маҳсусан шабакаҳои иҷтимоӣ назар ба дигар воситаҳои аҳбори омма: рӯзнома, радио ва телевизион аз ҷониби ҷавонон васеъ истифода бурда мешаванд.

Даҳолати кишварҳои абарқудрат бо усулҳои истифодабарии технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ созмон додани ҳазорҳо истифодабарандай бардуруғ бо номҳои маҳаллии кишварҳо дар шабакаҳои иҷтимоии «Twitter» ва «Facebook» ё ин ки истифода намудани ҷавонон дар паҳн намудани маълумотҳои бардуруғ ё худ «фейкӣ» мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки гурӯҳҳои манфиатҷӯ бо ин роҳ қӯшиш мекунанд, ки ба мағкураи мардум таъсир расонда, як навъ бадбинии мардумро бедор намоянд. Дар баязе аз мамлакатҳо таъсиси ҳазорҳо истифодабарандай бардуруғ бо номҳои маҳаллиро дар шабакаҳои иҷтимоии «Twitter» ва «Facebook» ошкор намуда, фаъолияти онҳоро бекор намудаанд, то ин ки аз ҳамлаҳои ҳакерӣ дар ҷараёни маъракаҳои муҳим эмин бошанд.

Бобати амалий намудани ин мақсад ва барои иртибот доштан бо ҷавонон дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва баҳри таъмини амнияти иттилоотии мамлакат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсиси шабакаҳои иҷтимоии худӣ бо имтиёзҳои маҳсус, то ки ҷавонон аз он васеъ истифода баранд, ба манфиати кор ҳоҳад шуд. Барои мисол, дар Ҷумҳурии Ҳалқии Ҷин шабакаҳои иҷтимоии худро бо номи «QQ» ва «Wechat» таъсис додаанд, ки истифодаи онҳо аз ҷониби шаҳрвандони ин кишвар нисбат ба истифодаи шабакаҳои иҷтимоии дигари ҷаҳонӣ зиёдтар мебошад. Онҳо тавассути истифодаи шабакаи иҷтимоии «Wechat» натанҳо байни худ иртибот менамоянд, инчунин амалиёти ҳариду фурӯшро низ тарикӣ он ба роҳ мондаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо ин усул метавонад бо ҷавонони худ дар фазои иттилоотӣ дар иртибот шуда, онҳоро аз таъсири идеологияи бегона нигоҳ дорад.

Инчунин аз тарикӣ блогерҳои фаъоли шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн намудани иттилооти муҳимми ҳаёти ҷомеа манфиатовар ҳоҳад шуд, зеро ҳар қадоме аз блогерҳои фаъоли шабакаҳои иҷтимоӣ садҳо хонандаи худро доранд. Бо ин роҳ имкон фароҳам меояд, то шаҳрвандон, ҳусусан ҷавонон, ки истифодабарандагони фаъоли Интернет дар фазои кишвар ба ҳисоб мераванд, дар бораи масъалаҳои муҳимми Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти муфассали ҳақиқӣ пайдо намоянд, аз ҷараёни баҳсу мунозира ва масъалагузории онҳо ҳабардор шаванд ва андешаи худро низ баён созанд. Аз ин рӯ, дар ҷараёни истифодаи технологияҳои иттилоотии иртиботӣ ва инчунин ба роҳ мондани иртиботи фардӣ тарикӣ Интернет бо шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҳсусан бо ҷавонон, ки қисми асосии аҳолии ҷумҳурӣ ба ҳисоб мераванд, яке аз роҳҳои муҳимми ба комёбӣ ноил гардидан дар пешгирии ҳамагуна зуҳороти манфии ба ҷомеа заرارоваранд буда метавонад. Мисоли барҷастаи ин ҳолат ҷангӣ иттилоотии тавассути Интернет ба амал омада аз ҷараёни ҷангӣ байни Русияву Украина буда метавонад, ки дар он ҳабарҳои «фейкӣ», ба ҷойи аввал баромада, боиси нофаҳмииҳои зиёде гардиданд. Аз ин рӯ, тақозои замон аст, ки журналистони хирфайи воситаҳои электронии аҳбори омма тарбия карда шаванд. Дар байни воситаҳои электронии аҳбори омма телевизион ба аҳолӣ бештар дастрас аст. Аз ин рӯ, ин минбари баландро мебояд, ки қасбиёна истифода карда шавад. Баъди соҳибистиқлол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон шабакаҳои давлатии телевизионии ҷумҳуриявии соҳавӣ ба монанди «Сафина»- шабакаи фарҳангӣ, «Ҷаҳоннамо»- шабакаи иттилоотӣ, «Баҳористон»- шабакаи қӯдакона, «Варзиш»- шабакаи варзишӣ, «Синамо»- шабакаи синамоӣ, «Футбол»- шабакаи футбол, «Шаҳнавоз»- шабакаи мусикӣ, «Илм ва табииат»- шабакаи илмию табииӣ ва «Сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ»- шабакаи сайёҳиву ҳунарҳои мардумӣ таъсис ёфта фаъолият карда истодаанд. Ин хуб аст, ки бинанда тавассути шабакаи телевизионии соҳавӣ соҳаи ба худ маъқулро интиҳоб намуда, барномаҳои онро тамошо мекунад. Имконияти васеъ ба миён омадааст, ки соҳаҳои ҷудогона ба таври бояду шояд дар ин шабакаҳо инъикоси худро ёбанд. Аммо боиси таассуф аст, ки якрангии барномаҳои баъзе аз ин шабакаҳои телевизионӣ ба назар мерасанд. Албатта, ин қобили қабул нест, зеро ҳар як шабакаи телевизионии соҳавӣ бояд соҳаи муайяншударо аз муваффақият то норасоиҳову камбузидояш бо пешниҳоди роҳҳои ислоҳи он инъикос намуда, дар рушди ин соҳа кумак расонад. Вагарна ҳочати таъсиси ин қадар шабакаҳои телевизионии соҳавӣ нест. Дар ин бобат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизионҳои «Варзиш», «Синамо»

ва Академияи ВАО 1 марта соли 2016 чунин гуфта буданд: “Телевизион бояд симои миллӣ дошта бошад ва дар фаъолияти худ ба тақлиду нусхабардорӣ роҳ надиҳад. Одоби касбии рӯзноманигорӣ, холисона баррасӣ намудани масъалаҳои дар ҷомеа руҳдода, бегаразона инъикос намудани онҳо, симои зоҳирӣ ва риояи меъёрҳои ҷаҳонии соҳа бояд қатъиян риоя карда шавад. Бахусус, дар таҳияи матнҳои мукаммали санҷидашуда ва услуби баён, маводи таҳлилии нишонрасу саривақтӣ ва риояи меъёрҳои забони давлатӣ аз кормандони соҳа дониши мукаммали таҳлилӣ ва сатҳи баланди касбиро тақозо менамояд” [14]. Таъкиди саривақтист, ки ислоҳи он ногузир ва таъхирнопазир бояд бошад. Зоро “Телевизион зина ба зина мавқеи худро дар байни воситаҳои аҳбори омма ёфта, ба яке аз воситаҳои аҳбори оммаи асосии ҷумҳурӣ табдил ёфтааст. Имрӯз дарёғти хонадоне, ки барномаҳои телевизиониро тамошо намекарда бошад душвор аст. Ин воситаи аҳбори омма оинаи ҳаёти ҳақиқии ҳамарӯзai ҷомеа гашта, ба афкори умум ва ҷаҳонбинии мардум таъсири амиқ мерасонад” [5, с.43]. Аз ин лиҳоз имрӯз, ки тавассути моҳвора бинанда имкони тамошои садҳо шабакаҳои телевизиониро дорад, барномаи гайрикасбиро тамошо наҳоҳад кард. Бинобар он, масъалаи касбияти журналисти телевизион бояд масъалаи рақами як бошад. Чунки алҳол таваҷҷуҳи бинандаро танҳо бо касбияти баланди эҷодӣ метавон ба даст овард.

Дар ин масъала хоҳ ноҳоҳ саволе ба миён меояд, ки дар ҳалли ин кор чӣ бояд кард? Хуб аст, ки имрӯзҳо шабакаҳои телевизионии соҳавии ҷумҳурӣ бо технологияи муосири рақами мӯчаҳҳаз мебошанд ва дар формати HD тариқи моҳвора паҳш карда мешаванд, ки онро натанҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар дигар мамлакатҳои ҷаҳон низ тамошо карда метавонанд. Аз ин рӯ, мебояд, ки барномаҳои касбиёнаи соҳавӣ таҳия ва пешниҳоди бинандагон гардонида шаванд. Барои ҳалли ин масъала ба роҳ мондани тарбияи журналистони соҳавии телевизион дар макотиби олӣ ба миён меояд. Яъне, имрӯз замоне расидааст, ки журналисти телевизион бояд дар як соҳаи муҳимми ҳаёт ихтиносанд гардад, то ин соҳаро дарк карда тавонад, мушкилиҳои онро инъикос карда тавонад, аз ҳама муҳим, бо мутахассисони ин соҳа касбиёна сӯҳбат карда тавонад, то дар рушди ин соҳа натиҷа ба даст оварда шавад. Вобаста ба ин, Лоиҳаи таҳқиқотии “Тарбияи кадрҳои баландиҳтисоси соҳавии журналистикаи телевизион” бо дастгирии Вазорати фарҳангӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи милли илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастгирии молиявии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози соли 2022 дар кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошуనавонии факултети режиссура, кино ва телевизиони Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода дар ҳамкории олимони соҳа ба роҳ монда шудааст, ки тавассути он барои ба натиҷаҳои назаррас расидан дар тарбияи журналистони соҳавии телевизион таҳқиқоти илмӣ-амалӣ ба амал бароварда ҳоҳанд шуд.

Инчунин бобати омода намудани мутахассисони касбӣ дар сомонаву шабакаҳои иҷтимоӣ, ҳадамотҳои матбуотӣ ва гайраҳо, ки ба истифодай бофарҳангонаи Интернет вобаста аст дар кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошуనавонии факултети режиссура, кино ва телевизиони Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода корҳои муайяне ба роҳ монда шудааст. Ба ин ҷараёни иҷроиши Лоиҳаи “Тайёр намудани мутахассисони соҳаи воситаҳои аҳбори оммаи электронӣ дар шароити гузариш ба низоми таҳсилоти кредитӣ”, дар доираи Лоиҳаи “Рушди таҳсилоти олӣ”, ки бо дастгирии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастгирии молиявии Бонки ҷаҳонӣ амалӣ гардид, бо омӯзиши таҷрибаи олимони Русия, Хитой, Словакия ва Ӯзбекистон дар ин самт барномаҳои таҳсилотию таълимӣ, нақшаҳои таълимӣ таҳия гардиданд. Масъулони лоиҳаи мазкур барои омӯзиш ба Донишгоҳи Умумироссиягии кинематографияи ба номи Герасимов (ВГИК), Донишгоҳи санъат ва илми Ланҷоуи Ҷумҳурии мардумии Чин ва Донишкадаи давлатии санъат ва маданияти Ӯзбекистон сафари омӯзиши анҷом доданд. Устодони ин макотиби олӣ тариқи он-лайн ва ба Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода омада, бо устодону донишҷӯён тренингу семинарҳои омӯзиши гузаронида, таҷрибаи пешқадами хешро пешниҳод намуданд.

“Тавассути ин лоиҳа 2 ихтиноси нав: “WEB – журналистика” ва “Иттилоот ва робита бо ҷомеа”, лабораторияҳои танзимгарӣ ва забономӯзии ихтиносӣ барои журналистон бо таҷхизоти рақамии замонавӣ ба роҳ монда шуда, дар соли таҳсили 2021-2022 ба ин ихтиносҳо довталабон қабул карда шуданд. Студияи таълимии телевизион ва радио низ бо

муосиртарин технологияи телевизионӣ мухаҳҳаз гардонида шудаанд. Кафедраи технологияи воситаҳои ахбори омма (ВАО) таъсис дода шуда, 4 барномаи ихтисосӣ (аз рӯи самт) ва 8 барномаи таълимӣ аз тарафи олимони соҳа таҳия карда шуда, баъди тасдиқ ба истифода иҷозат дода шудааст” [9, с.5-6]. Ба гайр аз ин, донишҷӯёни ихтисоси рӯзноманигори телевизион бо истифода аз лабораторияҳои танзимгарӣ, забономӯзии ихтисосӣ ва Студияи таълимии телевизион ва радиои Донишкада, дар курси якум жанрҳои иттилоотии телевизионӣ, тарзи навиштани сенария, гирифтани мусоҳиба, таҳияи репортаж ва бурдани барномаро омӯхта, аз курси дуюм ба шабакаҳои телевизионии чумхурияйӣ барои ҳамкорӣ равон карда мешаванд, ки дар вақти холигии берун аз дарс ба таҳияи барномаҳои иттилоотӣ машғул мешаванд. Ин таҷриба натиҷаи хуб дода истодааст. Дар давоми чор соли охир ҳатмқунандагони ихтисоси рӯзноманигори телевизион дар шабакаҳои телевизионии чумхурияйӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳияйӣ бо ҷойи кор таъмин шуда, муваффақона фаъолияти журналистӣ бурда истодаанд. Имрӯз шабакаи телевизионие нест, ки дар он ҳатмқунандагони ихтисоси рӯзноманигори телевизиони Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода фаъолият накунанд. Ин боиси ифтиҳори устодони кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонии донишкада мебошад. Ҳамаи ин ба он равона карда шудааст, ки устодони кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонии факултаи режиссура, кино ва телевизиони Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода дар иҷроиши дастури Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки аз Паёми имсола, мулоқотҳояшон бо кормандони воситаҳои ахбори омма ва “Барномаи тайёр кардани кадрҳои соҳаи фарҳанг, санъат ва таъбу нашри Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022” бармеоянд, пайваста мекӯшанд, ки ба натиҷаҳои хуб ноил гардида, мутахассисони ҳирфавиро барои телевизион тайёр намоянд.

Дар сатҳи баланди қасбӣ омода намудану пешниҳод намудани барномаҳои иттилоотиву таҳлилӣ ва публисистикаи бадеии телевизионӣ яке аз вазифаҳои асосии журналистони воситай электронии ахбори омма телевизион мебошад. Журналистонро мебояд, ки вобаста ба ҷаҳонишавӣ тарғиби сулҳу вахдат ва оромиву осоиши Тоҷикистони соҳибистиклоламонро ба роҳ монда, ба хотири таъмини амният ва хифзи он аз неру ва қобилияти эҷодии худ истифода намоянд. Зоро таҷриба нишон дод, ки рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва ба ин васила баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум аз сулҳу вахдати миллӣ ва иттиҳоду ягонагӣ саҳт вобаста мебошад. Аз ин рӯ, журналистонро зарур аст, ки минбари воситаҳои ахбори оммаро барои хифзи амнияти давлат, таҳқими пойдории ҷомеа, тарғиби худогоҳиву ҳудшиносии миллӣ, гояҳои ватандӯстӣ, эҳтиром ба анъанаҳои фарҳангӣ, рушду густариши забони давлатӣ истифода намуда, ба ҳалқу миллат ва давлати ҳеш содиқонаву бегаразона хизмат намоянд. Дар фаъолияти ҳаррӯзai худ ба хотири амалӣ намудани ҳадафҳои созанд ва ҳимояи дастовардҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ба ҳарҷ диданд. Амалӣ намудани ин вазифаҳои мухимми ватандӯстона танҳо бо қасбият ба даст омаданаш имконпазир аст.

АДАБИЁТ

1. Мирзоев И. Рукни чорум / И. Мирзоев. – Душанбе, 2006. – 268 с.
2. Муқим Ч. Журналистикаи ҷандрасонай / Ч. Муқим. – Душанбе, 2019. - 168 с.
3. Муъминҷонов З. Телевизиони “Пойтаҳт” меваи Истиқлол / З. Муъминҷонов. – Душанбе, 2016. - 135 с.
4. Муъминҷонов З. Жанрҳои журналистикаи телевизион / З. Муъминҷонов. – Душанбе, 2017. - 144 с.
5. Муминҷонов З. Эволюция Таджикского телевидения в годы независимости / З. Муминҷонов. – Душанбе, 2021. - 336 с.
6. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналисти / М. Муродов. – Душанбе, 2014. – 396 с.
7. Нуралиев А. Жанрҳои ахбории матбуот / А. Нуралиев. – Душанбе, 2004. – 146 с.
8. Сайдуллоев А. Жанрҳои журналистикаи радио / А. Сайдуллоев, С. Гулов. – Душанбе, 2005. – 72 с.
9. Тайёр намудани мутахассисони воситаҳои электронии ахбори омма дар шароити гузариш ба низоми таҳсилоти кредитӣ. – Душанбе, 2021. - 296 с.
10. Телевизионная журналистика. – М.: Высшая школа, 2008. – 304 с.
11. Усмонов И.К. Жанрҳои публисистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 139 с.
12. Универсальная журналистика. – М.: Аспект – пресс, 2016. – 408 с.
13. Ҳамидиён И. Содержательное и жанровое многообразие на Таджикском телевидении / И. Ҳамидиён, Б. Абдураҳим. – Душанбе, 2019. - 256 с.
14. Суҳанронӣ дар маросими ифтиҳои муассисаҳои давлатии телевизионҳои “Варзиш”, “Синамо” ва Академияи воситаҳои ахбори омма [манбаи электронӣ]. mfa.tj/tg/mfin/pajomho-va-sukhanronihoi-president (санаи муроҷиат 03.05.2022)
15. Суҳанронӣ дар воҳӯйӣ бо олимони кишвар [манбаи электронӣ]. mfa.tj/tg/mfin/pajomho-va-sukhanronihoi-prezident (санаи муроҷиат 03.05.2022)

16. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Мачлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. mfa.tj/tg/mfin/pajomho-va-sukhanronihoi-president (санаи муроҷиат 03.05.2022)

КАСБИЯТИ ЖУРНАЛИСТ ТАЛАБИ ТАБИАТИ ТЕЛЕВИЗИОН

Баъди соҳибиستиклолии Чумхурии Тоҷикистон дар ҷумҳури сафи шабакаҳои телевизионии давлатӣ ва гайридавлатӣ зиёд гашта, паҳнкунии мавҷҳои телевизионҳои давлатӣ дар формати HD тарики моҳвора на танҳо дар ҳудуди ҷумҳури балки, дар дигар мамлакатҳои дунё мумкин гаштааст, ки ин як таҳаввули бузургест дар соҳаи технологияи телевизионӣ. Аммо сифати барномаҳои телевизионӣ вобаста ба пешрафти технологияи иттилоотӣ ёё ҷавобгӯи замон аст? Вобаста ба ин, маколаи мазкур ба масъалаи касбияти журналисти телевизион баҳшида шуда, дар он бобати тарбияи қадрҳои касбии соҳаи журналистикаи телевизион, роҳро он ва камбузидҳои соҳаи андешаронӣ карда шудааст. Ҷӯяниф таъқид мекунад, ки телевизион дар баробари воситаи электронии аҳбори омма будан, инчунин як санъат низ ба шумор меравад. Ҳам дар воситаи электронии аҳбори омма ҳам дар санъат касбият масъалаи рақами як аст. Маводи гайрикасбии ин ду ниҳод ба ҳеч ваҷҳ макбули умум наҳоҳад шуд. Пас имрӯз замоне расидааст, ки дар шабакаҳои телевизионӣ журналистиони хирфавӣ бояд фаъолият намоянд. Норасоҳони чудогонаи касбӣ аз барномаҳои иттилоотӣ сар карда, то барномаҳои таҳлилӣ ва публистикаи бадеи телевизионӣ ба назар мерасанд, ки он таваҷҷӯҳи бинандаро ба ҳудҷал карда наметавонад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон байни воситаҳои электронии аҳбори омма (ВЭАО) аз ҳама бештар телевизион барои мардум дастрас аст ва тариихи ин воситаи электронии аҳбори омма метавон ба афкори умум таъсири мусбӣ расонд. Ин амалро танҳо тавассути касбият метавон ба даст овард.

Калидвоҷаҳо: телевизион, интернет, иттилоот, журналист, касбият, ҷаҳонишавӣ, бинанда, технологияи рақами, журналистикаи соҳавӣ, ҷангӣ иттилоотӣ, иттилооти фейкӣ, сифат, ҷавонон, таҳқиқот, натиҷа.

ТРЕБОВАНИЯ К ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ ЖУРНАЛИСТАМ. ПРИРОДА ТЕЛЕВИДЕНИЯ

После обретения Республикой Таджикистан независимости увеличилось количество государственных и негосударственных телеканалов, а вещание государственных телеканалов в формате HD через спутник стало возможным не только в республике, но и в других странах, это представляло собой прорыв в телевизионных технологиях. Но соответствует ли качество телевизионных программ развитию информационных технологий? В связи с этим данная статья посвящена вопросу профессионализма тележурналистов, в ней отражены подготовка профессиональных кадров в сфере тележурналистики, ее пути и недостатки. Автор подчеркивает, что телевидение – это не только электронное средство массовой информации, но и вид искусства. Как в электронных СМИ, так и в искусстве профессионализм стоит на первом месте. Непрофессиональный материал этих двух учреждений не будет общепринятым. Итак, настало время профессиональным журналистам работать на телеканалах. В телепрограммах есть ряд недостатков, от информационных программ до аналитических программ и телевизионной художественной журналистики, которые не могут привлечь внимание зрителя. На сегодняшний день в Республике Таджикистан среди электронных СМИ (ЭСМИ) телевидение является наиболее доступным для населения, и посредством этого электронные СМИ могут оказывать положительное влияние на общественное мнение. Этого можно добиться только профессионализмом.

Ключевые слова: телевизор, интернет, информация, журналист, профессионализм, глобализация, зритель, цифровая технология, отраслевая журналистика, информационные войны, фейковая информация, качество, молодёжь, исследование, результат.

REQUIREMENTS FOR PROFESSIONAL JOURNALISTS THE NATURE OF TELEVISION

After the Republic of Tajikistan gained independence, the number of state and non-state TV channels increased, and the broadcasting of state TV channels in HD format via satellite became possible not only in the republic, but also in other countries, which is a big breakthrough in television technologies. But does the quality of television programs correspond to the development of information technology? In this regard, this article is devoted to the issue of professionalism of television journalists, which reflects the training of professional personnel in the field of television journalism, its ways and shortcomings. The author emphasizes that television is not only an electronic medium, but also an art form. Both in electronic media and in art, professionalism comes first. The non-professional material of these two institutions will not be generally accepted. So, the time has come for professional journalists to work on TV channels. There are a number of shortcomings in the profession, from news programs to analytical programs and television art journalism, that fail to capture the attention of the viewer. Today in the Republic of Tajikistan, among the electronic media (ESMI), television is the most accessible to the population, and through this electronic media can have a positive impact on public opinion. This can only be achieved through professionalism.

Key words: television, internet, information, journalist, professionalism, globalization, viewer, digital technology, industry journalism, information warfare, fake information, quality, youth, research, result.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муминҷонов Зулғиддин* – Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода, доктори илмҳои филология, профессори кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонии факултети режиссура, кино ва телевизион. **Сурӯғ:** 734032, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 73 а. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru. Тел.: (+992) 93-505-14-63

Сведения об авторе: *Муминҷонов Зулғиддин* – Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде, доктор филологических наук, профессор кафедры журналистики телевидения и радиовещания факультета режиссуры, кино и телевидение. **Адрес:** 734032, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад, 73 а. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru. Тел.: (+992) 93-505-14-63

Information about the author: *Muminjonov Zulfiddin* - Tajik state institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzade, doctor of philology, professor of the department of television journalism and broadcasting of the faculty of directing, film and television. **Address:** 734032, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 73a. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru. Phone: (+992) 93-505-14-63

УДК: 070 (575.3)

СПЕЦИФИКА ОСВЕЩЕНИЯ ТЕМЫ ПАТРИОТИЗМА В ГАЗЕТЕ «НАБЗИ БОХТАР»

Мусаввирова Ф.В.

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

В городской газете «Набзи Бохтар» в период государственной независимости освещение вопросов национального самосознания, национальной гордости и патриотизма приобрели развернутый характер. Это связано с тем, что воспитание патриотических чувств и идей национального самосознания стали приоритетными в условиях становления нового этапа государственности таджиков, совпавшего с распространением идей глобализма и радикальных религиозных течений.

В данной статье рассмотрим освещение на страницах газеты «Набзи Бохтар» (до 2018 года «Набзи Кургонтеппа») таких формирующих национальную идентичность тем, как национальные праздники (на примере Навруза), государственный язык, национальная армия и национальная топонимия с учетом их жанровой специфики, так как «жанровое оформление журналистских выступлений, их соотнесенность с выработанными в результате «потребления» журналистской информации установками аудитории являются важным моментом, повышающим ценность тех выступлений для читателей» [14, с.314].

Национальные праздники. Освещение Навруза на страницах газеты «Набзи Бохтар» («Набзи Кургонтеппа») в период независимости приобрело широкий характер, и этому празднику ежегодно посвящаются целые номера.

Выпуск газеты от 20 марта 2015 года тому подтверждение. Четыре полосы газеты из восьми посвящены освещению праздника Навруз. В качестве праздничной шапки на первой полосе размещено двустишие, восхваляющее Навруз. В левой части первой полосы опубликовано праздничное поздравление председателя города Амирулло Асадулло под названием «С международным праздником, дорогие соотечественники!» [12].

Поздравительный текст начинается с того, что в нашу независимую страну и в том числе в город Курган-Тюбе (ныне Бохтар) вновь пришел весенний праздник Навруз. Затем отмечается, что этот праздник по инициативе Президента Республики Таджикистан приобрел международный статус и в этом качестве празднуется во многих странах мира.

Далее в тексте говорится о том, что в канун Навруза город приобрел праздничный наряд, а жители города Курган-Тюбе встречают праздник с новыми трудовыми достижениями: «С прошлогоднего Навруза до праздника этого года в городе с большим размахом продолжаются созидательные работы. За это время в городе построены десятки новых сооружений разного назначения, которые сделали городской облик еще краше. Также продолжается большим темпом строительство ряда других зданий. Отремонтированы улицы и дороги. Посажены тысячи цветов, клумб, декоративных деревьев».

В завершении поздравления отмечается, что таджики встречают Навруз с древнейших времен, но именно в период независимости он приобрел государственный статус и стал праздноваться в свободной атмосфере, единстве и взаимопонимания. Исходя из этого, в тексте содержится патриотический призыв в защиту и укрепление независимости страны: «основной задачей нас, таджиков и таджикистанцев, является то, чтобы мы не жалели своих сил и стараний для защиты и приумножения достижений независимости, укрепления мира и единства, общественной солидарности».

Другие полосы выпуска также имеют праздничные шапки в форме двустиший. На второй странице размещены стихотворения Усмана Билоли «Зелёный порядок», «С праздником Навруз», Шабафруза «Весна», информационная корреспонденция З. Сафаровой «Иди садокату самимият».

В своем материале З. Сафарова рассказывает об общих ценностях Навруза, указывая на его древность через упоминание имен таких ученых, исследовавших историю происхождения

праздника, как Абурайхан Беруни, Омар Хайям и великого поэта Фирдоуси. Она приводит соответствующие цитаты из трудов ученых и строки из «Шахнаме».

Главная мысль автора проявляется в подчеркивании огосударствления праздника Навруз со времен Сасанидов, который в этом качестве возродился в период государственной независимости Таджикистана через просветительскую политику Президента Таджикистана и его же усилиями приобрел международный статус: «Для нас большая честь и гордость, что Навруз по инициативе Главы нашего государства уважаемого Эмомали Рахмона был признан на мировом уровне и стал международным праздником». И далее продолжает: «Мы, таджики, гордимся тем, что имеем такую богатую культуру мирового значения. Мы глубоко почитаем государственную независимость нашей Родины, так как через это во всем мире узнают культуру и цивилизацию таджиков» [11].

На третьей полосе размещена большая статья Мирзо Сулаймонова под заглавием «Триумф вечности» [13]. В соответствии с названием статья посвящена восхвалению этого праздника, который незыблемо и прочно существует с древних времен до наших дней. В статье рассказывается почти обо всех аспектах Навруза: о его связи с природой и народной мифологией; об основателе Навруза шахе Джамшеде; об этимологии слова «Навруз»; о знаменитых персидско-таджикских поэтах, прославлявших Навруз в своих произведениях и об ученых, исследовавших истоки происхождения праздника; о традициях празднования Навруза в древности, в частности, в центре таджикской цивилизации городе Бухаре, на основе сведений историка Мухаммада Наршахи; о живучести народных традиций и фольклора, посвященных Наврузу и т.п.

На основе всех этих сведений автор подчеркивает тесную и прочную связь Навруза с национальной историей, характером, литературой и народной культурой, т.е. в целом с национальной идентичностью таджиков. В начале статье он обращает внимание на национально-историческую сущность праздника: «Навруз являясь самым любимым и известным национальным праздником таджиков, связывает нас с древней историей предков».

Эту национально-историческую сущность праздника автор в завершении статьи одновременно раскрывает и подытоживает следующими словами: «история нации свидетельствует о том, что мы с Наврузом дышали, жили, любили, учились мудрости, творили и строили, почитали бога, проявляли благородство, возрождались».

Свой вывод автор подкрепляет строками из «Шахнаме» Фирдоуси и завершающую часть статьи усиливает такими призывами афористического характера, как: «Навруз – это триумф нашей вечности. Навруз – это великая книга нашей победы над силами зла. Наврӯз – это зеркало наших творений, возвышений и озарений. Навруз - это книга счастья нашего благородного народа».

Патриотическое значение статьи заключается в том, что все эти хвалебные описания и призывы формируют у читателя национально-историческое самосознание, вдохновляют массовую аудиторию для почитания Навруза в качестве древнего национального праздника.

Публикации, посвященные празднику Навруз в газете, продолжаются до апреля месяца, так как по городам, джамоатам и селам республики народные торжества отмечаются почти до конца апреля.

На первой полосе выпуска от 3 апреля 2015 года опубликована краткая заметка под заглавием «Торжества Навруза» [15], сообщающая о праздновании Навруза на областном стадионе «Пахтакор». Согласно заметке, на стадионе была организована выставка народных ремесел и показано театрализованное представление, в котором отобразились все аспекты Навруза: история, философия, традиция. Отмечается, что в торжествах приняли участие гости из Исламской Республики Афганистан.

Выпуск газеты от 20 марта 2017 года является полностью праздничным. Это видно и по внешнему, красочному виду полос газеты, так и по контенту. Шапка выпуска гласит: «Со светлым праздником Навруз, дорогие соотечественники». С правой стороны шапки размещена эмблема Навруза за 2017 год.

Государственный язык. В связи с тем, что в конце 80-х годов XX века в Курган-Тюбе городская газета не выпускалась, языковые проблемы и придание таджикскому языку государственного статуса освещались и обсуждались на страницах областных газет. Развитие и

бережное отношение к государственному языку как основному компоненту национального самосознания в газете началось с 1998 года, когда она была воссоздана. Вместе с тем, освещение данной темы активизировалось с 2009 года – после принятия нового закона о государственном языке.

Языковые темы в газете освещаются систематически в течение года, и это показывает их востребованность у читателей.

В выпуске от 16 июля 2015 года опубликована информационная корреспонденция Мирзо Сулаймона «Манфред Лоренц прослезился» [5], посвященная вопросам уважения к родному языку и егоциальному изучению через воспоминания и встречу автора с известным немецким востоковедом из ГДР Манфредом Лоренцом.

Информационная корреспонденция начинается с мнения автора о том, что родной язык является гордостью каждого человека, который должен хорошо знать и уважать свою родную речь. Изучение и почитание языка, на взгляд автора, должно начаться с семьи, детского сада и школы, особенно в начальных классах. Мы должны гордиться нашим родным таджикским, являющимся языком таких великих творцов слова, как Рудаки, Фирдоуси, Авиценна, Джами, Айни, Турсунзаде и других.

Упоминая о том, что в настоящее время наш язык изучают в разных странах мира, автор вспоминает две свои встречи с Манфредом Лоренцом – исследователем таджикского языка и культуры. Первая встреча состоялась в годы их учебы в качестве студента и аспиранта. С. Сулаймон был студентом факультета иностранных языков Душанбинского педагогического института, а М. Лоренц был аспирантом факультета востоковедения Берлинского университета имени Гумбольдта. Последний приехал в Таджикистан на стажировку, и С. Сулаймон по поручению руководства института, как знаток немецкого языка, сопровождал его по историческим местам. Наряду с этим, М. Лоренц улучшал свой таджикско-персидский язык, а С. Сулаймон свой немецкий язык.

Через некоторое время М. Лоренц уехал на свою родину. В 1965 году С. Сулаймон вместе с группой советской молодежи выехал в ГДР и встретился со своим другом М. Лоренцом, который успел стать известным востоковедом-таджиковедом в своей стране, доктором филологических наук, заведующим кафедрой восточных языков Гумбольдтского университета. При встрече М. Лоренц прослезился (отсюда и название публикации), познакомил его с коллегами и студентами, рассказал об их совместной работе в Душанбе.

Продолжая тему связи немцев с нашей культурой, автор обращает внимание на высказывания великого немецкого поэта Иоганна Вольфганга Гете о величайших персидско-таджикских поэтах, в частности, приводит его слова восхищения творчеством Гафиза. В связи с этим автор информационной корреспонденции отмечает, что «он привел эти слова потому, что молодежь должна любить мелодичный сладкий таджикский язык, проявлять активность в изучении родной речи».

Одним из эффективных средств воспитания учащихся в духе уважения к родному языку автор считает использование высказываний Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона о родном языке, которые являются «полными доброты и искренности». Подчеркивается, что «Глава государства в большинстве своих речей призывает подрастающее поколение к искренней любви к таджикскому языку, а также к его освоению».

Автор подчеркивает, что «слова Президента о почитании таджикского языка и знании языка можно целенаправленно использовать ради его развития».

В связи с этим предлагает, что на основе выступлений Президента страны, произнесенных им в День государственного языка, «преподавателям государственного языка необходимо организовать дополнительные занятия. На этих занятиях им необходимо читать вслух отрывки из слов Президента и комментировать слушателям их смысл».

Публикация завершается выводом о том, что «почитание государственного языка Республики Таджикистан – таджикского языка - всегда должно быть в центре внимания преподавателей таджикского языка».

Освещение языковых проблем особенно усиливается ежегодно накануне Дня языка – 5 октября. Именно в этот день в 2009 году был принят новый Закон Республики Таджикистан «О государственном языке Республики Таджикистан».

Рассмотрим материалы ряда соответствующих выпусков.

Выпуск газеты от 5 октября 2015 года является праздничным, а потому шапка номера гласит: «С Днем государственного языка, дорогие соотечественники». Но помимо шапки на первой полосе соответствующие материалы по теме не помещены, что является редакционным упущением. В данном выпуске на первой полосе необходимо было разместить хотя бы одну публикацию, сочетающуюся со смыслом шапки.

Три материала по теме опубликованы на второй и один на четвертой полосах. Вторая полоса начинается также с шапки, которая гласит: «5 октября – День государственного языка». Под шапкой размещен эпиграф из высказываний Президента страны об уважении к родному языку.

Основной публикацией является большая статья Эмомали Набиева под названием «Язык и закон» [7], в которой проанализированы правовые основы функционирования таджикского языка в качестве государственного.

В преамбуле статьи отмечается, что язык - это один из столпов национального бытия. Для таджиков таковым является их родной язык с древней историей становления и развития. Таджикский язык, пройдя долгий и порой трагический эволюционный путь, дошел до наших дней целым и невредимым.

Затем автор делает исторический экскурс в историю принятия двух законов о языке. Упоминается, что первый закон о языке был принят 22 июля 1989 года, во времена перестройки. Этот закон, который для того времени был большим прогрессивным шагом, действовал до 2009 года. За двадцать лет данный закон в основном сыграл свою положительную роль в становлении таджикского языка в качестве государственного.

Хотя данный закон был принят еще в советское время, он в течение восемнадцати лет стал претворяться в жизнь именно в период независимости – в 90-ые годы прошлого века, т.е. в первое десятилетие независимости, когда страна была охвачена гражданской войной и в течение восьми лет начального этапа созидательной политики во всех сферах общества – т.е. 2000-2009 гг.

С конца второго этапа независимости становилось ясно, что закон, принятый еще в 1989 году, более не может удовлетворять быстро развивающийся Таджикистан по направлению к индустриально-аграрной стране. А потому, как отмечается в статье, «данный закон не был в состоянии удовлетворить все потребности нашего независимого государства и нуждался в усовершенствовании» [7].

Сообщая читателю о том, что данный закон состоит из 7 глав и 28 статей, далее дается подробный комментарий ряда статей и их соответствие с Конституцией Республики Таджикистан. Массовая аудитория осведомляется о следующих важных моментах нового закона о языке в сравнительном аспекте с основным законом страны.

В соответствии со второй статьей Конституции РТ таджикский язык является государственным языком и его использование гарантируется на всей территории республики. Согласно второй части данной статьи за русским языком закреплен статус языка межнационального общения.

Автор особо подчеркивает гуманный характер закона: «объявление таджикского языка в качестве государственного не ущемляет конституционные права граждан, у которых иной родной язык».

Национальная армия. Как отмечают С.Ю. Мишина и С.В. Федорова, «в семье закладывается любовь к Родине, к своей стране, к ее истории, к ее героям, но при этом родители сами должны любить свою страну и быть ее патриотами. Государство контролирует воспитание патриотизма, исходя из собственных интересов, школа отвечает за популяризацию знаний в области национальной обороны в процессе обучения, обращает внимание граждан страны на значимость службы в армии; армия – отвечает за военную подготовку, популяризацию военной техники; общественные организации и средства массовой информации (СМИ) отвечают за пропаганду патриотизма, тем самым формируя нормы морали молодежи» [6, с.56].

Популяризация службы в национальной армии и в целом роль армии в патриотическом воспитании занимает существенное место на страницах газеты «Набзи Бохтар». Агитационная составляющая по этой теме особенно усиливается накануне и в День национальной армии – 23 февраля.

Выпуск от 23 февраля 2016 года оформлен следующей шапкой: «Поздравляем с 23 годовщиной образования Вооруженных сил Республики Таджикистан». В левой части первой полосы размещено поздравительное послание Председателя города Амирулло Асадулло, посвященное Дню национальной армии под названием «Служить Родине – это честь»[1].

В начале текста Председатель города поздравляет всех жителей города Курган-тюбе с 23-летней годовщиной со дня создания Вооруженных сил страны, называя солдат и офицеров «верными защитниками родины».

Затем делается переход к исторической части и отмечается, что Вооруженные силы Таджикистана являются «плодом независимости страны и создавались без материально-технической базы», иными словами, на пустом месте, так как от советского наследия новому государству ничего не досталось. И в этом деле подчеркивается особая заслуга Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, его выдающийся вклад в защиту национальных интересов молодого независимого государства. Именно глубокое понимание со стороны Главы государства о необходимости образования национальной армии создали прочные основы для того, что сегодня Таджикистан обладает мощной и современной армией, которая может дать достойный отпор любому внешнему врагу. В дополнение к этому, обращается внимание на то, что мощь армии также базируется на духовной силе солдат и офицеров. Подчеркивается, что наши военнослужащие обладают духовной силой, исходящей из их «мужества, храбрости, верности и самоотверженности».

Выделяя вклад молодежи города, А. Амирулло говорит, что «сегодня в рядах Вооруженных сил республики преданно и бескорыстно служат десятки молодых людей – представители города Курган-Тюбе. Конечно же, мы гордимся тем, что посланники нашего города в службе Родине-матери, исполнении своего сыновнего и гражданского долга проявляют свою бесконечную искренность и любовь по отношению к нации и Родине. Я всецело верю, что они через самоотверженную службу, профессиональное мастерство и навыки еще более повысят честь и авторитет нашего города».

Патриотическую сущность текста составляет значимость воспитания молодого поколения в духе национального самосознания и призыв к молодежи города верно служить своему Отечеству: «молодое поколение страны должно знать, что любить Родину означает любить мать. Как отметил Лидер нации, любовь к Родине – это одна из основ бытия нации и бесценное благо».

Праздничный выпуск газеты от 21 февраля 2017 года вышел под шапкой «23 февраля – День Национальной армии Республики Таджикистана». На первой странице, по сложившейся традиции размещено поздравительное послание тогдашнего председателя города Амирулло Асадулло [10]. Текст разбит на две части. В первой части председатель города поздравляет жителей с этим знаменательным днем; специально подчеркнул роль Президента Таджикистана в деле военного строительства независимой страны и преодоления препятствий на этом пути; говорил о храбрости и стойкости солдат и офицеров, обеспечивших мир и стабильность на древней таджикской земле; отметил неустанную заботу Главы государства о материально-техническом обеспечении национальной армии, которая сегодня «в состоянии и готова обеспечить территориальную целостность Родины, защитить неприкословенность государственной границы любимого Таджикистана, укрепить независимость, сохранить нашу мирную жизнь».

Вторая часть поздравительного послания посвящена духовно-патриотической составляющей национальной армии. Отмечается важность патриотического воспитания молодежи города, их моральной подготовки до призыва в ряды Вооруженных сил с целью дальнейшей службы Родине-матери. Поэтому в тексте акцентируется внимание на то, что «хеле муҳим аст, ки мо хусусан насли наврасро дар руњияни ватандӯстӣ, фидокорӣ, часорату матонат тарбия намоем. Насли ҷавони кишвар бояд дарк намояд, ки дӯст доштани Ватан – дӯст доштани модар аст».

Во второй полосе выпуска опубликовано эссе учителя лицея «Ориёно» Ахмаджона Комилова под названием «Защита Родины – священная задача всех» [4]. В нем автор выражает свои мысли о защите Родины, независимости, о службе Отчизне.

В связи с этим пишет: «на мой взгляд, служение Отчизне - это по существу является служение родителям, за благополучие детей и благоустроенность и свободу жизни самого человека».

Он отмечает, что по прошествии тысячи лет таджики снова создали свою национальную армию и в ее рядах молодые люди должны служить и проявить героизм во имя Родины. Подчеркивается, что «создание Национальной армии, которой в этом году исполняется 24 года, для независимого Таджикистана является знаменательным событием, а потому имеет историческое значение и сущность».

Ввиду этого автор рассуждает о сущности Родины, о духовном значении любви к Отчизне, о бесценности независимости, о привязанности к родной земле. Его размышления имеют пафосный характер и пробуждают патриотические чувства: «Что такое Родина? Родина - это честь и достоинство каждого из нас. Родина - это то место, к служению которой мы всегда готовы и не будем жалеть свою жизнь для ее защиты. Родина и мать - это неделимые и прочные корни, которые до последнего вздоха неотделимы от нашего тела».

Автор верит нашим молодым людям, которые «искренне любят свою Родину», а потому «наше общество только на них и опирается». Вместе с тем он призывает «каждого гражданина Таджикистана не терять политическую бдительность и постоянную готовность, так как мы никто без Родины».

Следует заметить, что содержание эссе полностью соответствует заявленному заголовку.

Тема продолжается на третьей полосе рассматриваемого выпуска в заметке Нури Нисо под названием «Патриот» [9]. В заметке сообщается о подведении итогов военно-патриотического и спортивного конкурса «Патриот», состоявшегося с 4 по 14 февраля 2017 года среди учеников средних школ и лицеев города Курган-тюбе. Конкурс был приурочен к 24-й годовщине создания Национальной армии Таджикистана. Подробно описывая ход мероприятия которое проходило на городской площади им. И. Сомони, автор заметки объясняет патриотическую цель данного конкурса следующим образом: «Цель проведения конкурса — это воспитание молодежи в духе патриотизма, оберегание и почитание достижений государственной независимости Республики Таджикистан и подготовка молодежи для защиты нашей любимой Родины».

Выпуск газеты от 23 февраля 2018 года вышел под шапкой «Поздравляем с Днем Национальной армии». В отличие от предыдущих рассмотренных выше выпусков, первая полоса полностью посвящена празднованию национальной армии.

Левую часть полосы занимает поздравительный текст председателя города Абдуалима Исмоилзода под заглавием «Сипари боэътимоди Ватан» [8]. Текст из двух частей по традиции начинается с официального поздравления жителей города и военнослужащих. Затем делается переход к описанию истории создания национальной армии. Опираясь на слова Президента страны, отмечается, что в независимом Таджикистане армия была создана практически на пустом месте по причине того, что в республике началась гражданская война и новому государству ничего не досталось от военного наследства СССР. Этот момент, на наш взгляд, подчеркивается с целью большей иллюстрации значимости создания национальной армии в тяжелых условиях.

Обращается внимание на то, что народ и руководство страны с честью выполнили свою задачу по созданию современной и мощной армии: «сегодня Национальная армия Таджикистана имеет достаточную мощь и силу для того, чтобы полностью обеспечить безопасность государства и нации, а также защитить территорию Отчизны».

Во второй части поздравительного послания говорится о том, что десятки молодых людей из города Бохтар с честью несут службу в рядах Вооруженных сил страны и являются примером для подрастающего поколения. В связи с этим, по мнению А. Исмоилзода, «очень важно, чтобы мы воспитали подрастающее поколение в духе патриотизма, самоотверженности, храбрости и верности. Сегодня священной задачей каждого из нас является то, чтобы вырастить детей и подростков в качестве здорового, образованного, просвещенного, благородного поколения, верного нации и Отчизне».

Национальная топонимия. Одним из направлений национально-культурной политики Правительства Республики Таджикистан является восстановление коренной национальной топонимии. В русле данной политики за последние годы десяткам пастбищ, сел, ущелий, горных вершин, джамоатов, районов и городов были возвращены изначальные, древние названия или же они были переименованы на основе историко-культурных традиций таджикского народа. Цель такой политики через возрождение исконной топонимии, прежде всего это формирование национально-исторического самосознания у жителей конкретного региона и в целом граждан страны.

В соответствии с этой политикой только в Хатлонской области в недавнем прошлом были переименованы ряд районов и городов, в том числе: Московский район- район Хамадони, Советский район – Темурмаликский район, Куйбышевский район – район Абдурахмана Джами (2004 г.), Колхозабадский район– район Джолиддина Балхи (2007 г.), Кумсангирский район – район Джайхун (2016) и т.п.

В 2018 году Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 20 января 2018 года, № 29 были переименованы: город Курган-Тюбе в город Бохтар, город Сарбанд в город Левакант, район Бохтар в район Кушониён. Данное решение Правительства страны было утверждено Постановлением Маджлиси Милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 16 февраля 2018 года, № 511.

Названия региональных СМИ привязаны к местной топонимике, которая указывает на их локально-региональный характер. Исходя из этого, любое изменение в местной топонимике сразу же отражается и на названии местной прессы, поэтому с 23 февраля 2018 года, № 8 газета стала выходить в свет под названием «Набзи Бохтар».

После принятия решения о переименовании Курган-Тюбе на Бохтар в официальном органе Правительства страны – НИАТ «Ховар» был опубликован текст в жанре комментария под названием «Интерпретация изменения имен некоторых географических местностей страны». Данный комментарий полностью перепечатан в выпуске газеты «Набзи Бохтар» от 2 февраля 2018 года [3] с целью большего информирования местных читателей о необходимости такой инициативы.

Комментарий состоит из двух частей. В первой части обосновываются цели и задачи по переименованию разных географических местностей. В начале подчеркивается, что «народ, который не признает свое прошлое и не учится у прошлого, не может формировать свое настоящее и будущее. Поэтому почитание истории народа имеет ключевое значение, а возрождение национальных традиций былых времен, древних праздников и старинных ценностей, восстановление исторических географических топонимов, все это в интересах общества и страны».

Ценность почитания прошлого народа видится в том, что возвращение и возрождение исконной топонимии способствует росту национального самосознания и гордости. В связи с этим отмечается, что «за последние годы в нашей республике были возрождены ряд историко-географических топонимов. Названия Согд, Хатлон, Рашт, Лахш, Джайхун, Сайхун и десятки других географических мест страны связывают нас с далеким прошлым народа. Эти восстановленные географические названия являются важным средством национального самосознания и национальной гордости».

Вторая часть комментария называется «О Бохтаре» и соответственно посвящена интерпретации этого топонима. На наш взгляд, причина обращения к этому топониму исходит из его важности по сравнению с другими переименованиями, так как Курган-Тюбе в качестве одного из крупных городов страны признан историческим преемником столицы Кушанской империи.

А потому комментарий начинается с утверждения того, что топоним «Бохтар» «(Бактрия) наряду с тем, что был хоронимом одного из трех исторических регионов Мавераннахра (Заречья), являлся также названием крупнейшего города Бактрии и столицы Кушанской империи. На основе исследований В.М. Массона и В.А. Ромодина подчёркивается, что город возник еще до установления власти кушанидов и вокруг него была построена укрепленная стена.

Далее подробно излагается этимологический корень топонима и, в частности, отмечается, что слово Бохтар «в авестийском, согдийском и бактрийском языках означает «запад».

Географический топоним «Бохтарзами» («Земля бактрийцев») также берет своё начало из этого, выражая понятия западные страны, западные земли». Вслед за этим, указывается на то, что «с исторической точки зрения Бохтар является также древним названием Балха. Его территория как историческая область охватывала центральную, южную и восточную части современного Таджикистана, а в последующие средние и новые века была в подчинении правителей Хатлона и Кубадияна. Исторически город был размещен в пределах древних городов Вахша, Леваканта и Халоварда».

В завершении делается такой вывод: «учитывая такую известность и древность Бохтара, депутаты города Курган-Тюбе и Хатлонской области вышли с инициативой о том, чтобы административный центр области был переименован в город Бохтар. Мы убеждены, что название Бохтар в этом статусе самоутвердится среди нашего народа».

По прохождению более четырех лет можно сказать, что топоним Бохтар утвердился не только официально, но также в сознании жителей города и в целом граждан страны, воздействуя на их национально-историческое самосознание.

Доказательством этому является дальнейший интерес журналистов области к этой теме. В качестве примера проанализируем статью члена Союза журналистов Таджикистана Усмона Билоли под названием «Бохтар – город у подножья солнца» [2], опубликованную 20 марта 2018 года.

Статья начинается с того, что «Курган-Тюбе был переименован в древний топоним Бохтар. Это весть очень сильно обрадовала жителей теперь уже города Бохтара. Они поздравляют друг друга с этим событием и восстановлением исторической справедливости».

По мнению автора, это является самым значимым событием патриотического характера в 2018 году, которое было осуществлено с учетом двух факторов: во-первых, на основе требований Закона РТ «О государственном языке РТ», во-вторых, для возрождения национальных названий, исторически существующих в том или ином регионе страны».

В этих словах автора отчетливо наблюдается национальная гордость за переименование города на древнее название Бохтар.

Далее подчеркивая то, что «сегодня исторические имена нашли своё место на карте независимого Таджикистана» автор подробно описывает древнюю, новую и новейшую историю города, а также национальный характер, в том числе отмечая следующее: это древний и молодой город, в котором синтезировались таджикская национальная культура с западной и восточной культурой; Бохтар являлся крупнейшим городом и столицей Кушанского государства; в прошлом в Бохтаре была создана богатая цивилизация мирового уровня; во все времена жители Бохтара отличались своим твердым духом и национальной гордостью и т.п.

Автор приводит отрывки из произведения «Бустан» классика персидской таджикской литературы Саади Ширази, в котором отмечена «территория Бохтара» (*марзе аз Бохтар*), а также из произведения известного таджикского поэта Мумина Каноата «Толькистон-исми ман», в котором он воспел «дружину Бактрийских благородных людей» (*дастаи озодагони Бохтар*).

Как известно, таджиков в прошлом обозначали также этнонимом «озодагон» (благородные), указывая на их знатное и родовитое происхождение. Данный этноним в качестве эпитетного выражения широко используется в современной таджикской литературе и публицистике, тем самым пробуждая у читателей историческое самосознание.

С этой целью в статье указывается на связь современного Бохтара с благородным происхождением его жителей в прошлом и светлом будущем: «сегодняшний Бохтар можно назвать городом благородных людей. Его будущее будет светлым и цветущим».

На этой основе У. Билоли приходит к такому выводу: «государство Бохтар - это древняя страна с богатой культурой, а потому является предметом гордости каждого жителя нашей цветущей долины. Для усиления веры молодого поколения, возрождения национальной памяти бывший административный центр Хатлонской области – город Курган-Тюбе - был переименован в город Бохтар. Данный шаг позволит нам еще более почитать национальные ценности, приумножить их и даст импульс нашей миссии в строительстве независимой страны».

Здесь прежде всего важны мысли о «возрождении исторической памяти нации», «национального благородства» и «призываия по обустройству родины», которые дают импульс для упрочения национальной идентичности.

Таким образом, в газете «Набзи Бохтар» тематические направления по вопросам патриотизма и национального самосознания можно разделить на две части: темы, освещение которых были характерны также и в советское время; темы, которые появились после обретения республикой государственной независимости. В газете освещаются оба тематических направления, которые играют определенную роль в патриотическом воспитании.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амирулло, А. Служить Родине - это честь [Текст] / А. Амирулло // Набзи Кургонтеппа, 2016. - № 10 - 23 февраля. (на тадж. яз.).
2. Билоли, У. Бохтар – город у подножия солнца [Текст] / У. Билоли // Набзи Бохтар, 2018. - № 11 - 20 марта. (на тадж. яз.).
3. Комментарий к изменению некоторых названий географических местностей страны // Набзи Бохтар, 2018. – № 5 – 2 февраля. (на тадж. яз.).
4. Комилов, А. Защита Родины – священный долг каждого [Текст] / А. Комилов // Набзи Кургонтеппа, 2017. - № 8. - 21 февраля. (на тадж. яз.).
5. Мирзо, С. Манфред Лоренц прослезился [Текст] / С. Мирзо // Набзи Кургонтеппа, 2015. – № 30-31 - 16 июля. (на тадж. яз.).
6. Мишина, С.Ю. Воспитание патриотизма у военнослужащих: зарубежный и отечественный опыт [Текст] / С.Ю. Мишина, С.В. Федоров // Развитие военной педагогики в XXI веке. VII Межвузовская научно-практическая конференция. - Санкт-Петербург, Изд-во: ВВМ, 2020. – С.55-63.
7. Набиев, Э. Язык и закон [Текст] / Э. Набиев // Набзи Кургонтеппа, 2015. – № 41. – 5 октября. (на тадж. яз.).
8. Надежный щит Родины. Поздравительное послание председателя города Курган-Тюбе Абдуалима Исмоилзода [Текст] // Набзи Кургонтеппа, 2018. – № 8. – 23 февраля. (на тадж. яз.).
9. Нури, Н. Ватанпарвар [Текст] / Н. Нури // Набзи Кургонтеппа, 2017. – № 8. – 21 февраля. (на тадж. яз.)
10. Поздравительное послание председателя города Курган-Тюбе Амирулло Асадулло в честь Дня Вооруженных сил Республики Таджикистан [Текст] // Набзи Кургонтеппа, 2017. – № 8. – 21 февраля. (на тадж. яз.).
11. Сафарова, З. Праздник веры и искренности [Текст] / З. Сафарова // Набзи Кургонтеппа, 2015. – № 15-16 – 20 марта. (на тадж. яз.).
12. С международным праздником Навруз, дорогие соотечественники! Поздравительное послание председателя города Курган-Тюбе Амирулло Асадулло в честь праздника Навруз [Текст] // Набзи Кургонтеппа, 2015. – № 15-16. – 20 марта. (на тадж. яз.).
13. Сулаймонов, М. Триумф вечности [Текст] / М. Сулаймонов // Набзи Кургонтеппа, 2015. – № 15-16. – 20 марта. (на тадж. яз.).
14. Тертычный А.А. Жанры периодической печати [Текст] / А.А. Тертычный. - М.: Аспект-Пресс, 2011. – 320 с.
15. Торжества, посвященные Наврузу [Текст] / Набзи Кургонтеппа, 2015. – № 17. – 3 апреля. (на тадж. яз.)

ВЕЖАГИИ ИНЬИКОСИ МАВЗУИ ВАТАНДУСТИ ДАР РЎЗНОМАИ «НАБЗИ БОХТАР»

Дар мақола чаҳор самти мавзӯй дар саҳифаҳои рӯзномаи «Набзи Бохтар» баррасӣ мегардад, ки ба эҳсоси ватандӯстии хонандагон таъсир доранд: ҷашниҳои миллӣ, забони давлатӣ, артиши миллӣ ва топонимияи миллӣ. Оид ба мавзуи ҷашниҳои миллӣ маводҳои ба ҷашни Наврӯз баҳшидашуда баррасӣ гардидаанд, ки барои рӯзнома анъанаи дерин мебошад. Таъқид мегардад, ки маводҳои ба ин ҷашн баҳшидашуда дар саҳифаҳои рӯзнома то моҳи апрели дома мёбанд, зоро дар қаламрави вилоят тантанаҳои мардумӣ то охири ин моҳ таҷлил мешаванд. Оид ба мавзуи забони давлатӣ маводҳое мавриди таҳқик қарор гирифтаанд, ки ба аҳаммияти забони модарӣ дар ҳаёти ҷамъияти баҳшида шудаанд. Қайд мегардад, ки инъикоси масъалаҳои забон ҳамасола дар арафаи Рӯзи забони давлатӣ тақвият мёбанд. Дар бораи мавзуи артиши миллӣ қайд мегардад, ки дар мачмуъи нақши артиш дар тарбияи ватандӯстӣ дар саҳифаҳои рӯзнома ҷойгоҳи васеъ дошта, маҳсусан дар арафа ва Рӯзи артиши миллӣ фаъол мегардад. Дар мавриди мавзуи топонимияи миллӣ дар мисоли ивази ном кардан шаҳри Кўргонтеппа ба Бохтар зикр мешавад, ки эҳёи номҳои миллии чуғрофӣ ба ташаккули худшиносии миллӣ-таърихии сокинони минтақаи мушаххас ва дар умум шаҳрвандони кишвар ба таври мусбат таъсир мерасонанд.

Калидвозжаҳо: «Набзи Бохтар», рӯзнома, ватандӯстӣ, истиқлол, тарбияи ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, ҷашни Наврӯз, забони тоҷикӣ, артиши миллӣ, топонимияи миллӣ.

СПЕЦИФИКА ОСВЕЩЕНИЯ ТЕМЫ ПАТРИОТИЗМА В ГАЗЕТЕ «НАБЗИ БОХТАР»

В статье рассматриваются четыре тематических направления на страницах газеты «Набзи Бохтар» («Пульс Бохтара»), которые воздействуют на патриотические чувства читателей: национальные праздники, государственный язык, национальная армия и национальная топонимия. По теме национальных праздников рассмотрены материалы, посвященные Наврузу, освещение которого является давней традицией газеты. Подчеркивается, что публикации, посвященные этому празднику, продолжаются в газете до апреля месяца с учетом того, что по области народные торжества отмечаются до конца апреля. По теме государственного языка рассмотрены публикации, посвященные значению родного языка в общественной жизни. Отмечается, что освещение языковых проблем усиливаются ежегодно накануне Дня государственного языка. По теме национальной армии отмечается, что в целом роль армии в патриотическом воспитании занимает значительное место на страницах газеты, ее роль особо освещается накануне и в День национальной армии. По теме национальной топонимии на примере переименования города Курган-Тюбе

в Бохтар отмечается, что возрождение национальных географических названий положительно воздействует на формирование национально-исторического самосознания у жителей конкретного региона и в целом граждан страны.

Ключевые слова: «Набзи Бохтар», газета, патриотизм, независимость, патриотическое воспитание, национальное самосознание, праздник Навруз, таджикский язык, национальная армия, национальная топонимия.

THE SPECIFICS OF THE COVERAGE OF THE TOPIC OF PATRIOTISM IN THE NEWSPAPER "NABZI BOKHTAR"

The article discusses four thematic areas on the pages of the newspaper "Nabzi Bokhtar" ("Pulse of Bokhtar"), which affect the patriotic feelings of readers: national holidays, the state language, the national army and national toponymy. On the topic of national holidays, the materials devoted to Navruz coverage, which is a long tradition of the newspaper, are considered. It is emphasized that publications dedicated to this holiday continue in the newspaper until April, taking into account the fact that in the region folk celebrations are celebrated to the end of April. Publications devoted to the importance of the native language in public life are considered on the topic of the state language. It is noted that the coverage of language problems is intensified annually on the eve of the State Language Day. On the topic of the national army, it is noted that, in general, the role of the army in patriotic education occupies a significant place on the pages of the newspaper, which is especially activated on the eve and on the Day of the National Army. On the topic of national toponymy, using the example of renaming the city of Kurgan-Tube to Bokhtar, it is noted that the revival of national geographical names has a positive effect on the formation of national-historical self-awareness among residents of a particular region and citizens of the country as a whole.

Key words: "Nabzi Bokhtar", newspaper, patriotism, independence, patriotic education, national identity, Navruz holiday, Tajik language, national army, national toponymy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мусаввирова Фарзона Восифиевна* – Дошишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав, унвончӯи кафедраи рӯзноманигорӣ. **Сурға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯч. Айни, 67. Е-mail: musavirova1988@mail.ru. Тел.: (+992) 909-99-92-31

Сведения об авторе: *Мусаввирова Фарзона Восифиевна* – Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава, соискатель кафедры журналистики. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Аини, 67. Е-mail: musavirova1988@mail.ru Тел.: (+992) 909-99-92-31

Information about the author: *Musavvirova Farzona Vosifieva* – Bokhtar State University named after of N.Khusraw, Applicant of the Department of journalism. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Aini Str., 67. E-mail: musavirova1988@mail.ru. Phone: (+992) 909-99-92-31

МУНДАРИЧА-СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСЙ-ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Абдулазизов В.</i> Пажуҳиш ва таснифи чумлаҳои мураккаби тобеи забони тоҷикӣ.....	5
<i>Шаҳбози Рустамишо.</i> Ҳусусиятҳои муқоисавӣ-таърихии шумораҳо ва мавқеи истифодай онҳо дар «Таърихи Систон».....	16
<i>Исматуллоева П.Р.</i> Ҷумлаи унвонӣ ҳамчун навъи чумлаи яктаркиба.....	24
<i>Холова М.</i> Гунанокӣ дар калимаҳои русиву аврупоии ба забони тоҷикӣ иқтиbosгардида (аз рӯи маводи сарҷашмаҳои солҳои 20-ум ва 30-юми садаи XX)	30
<i>Ҳамидова М.</i> Корбурди истилоҳоти театр дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	36
<i>Раҳимов М.С.</i> Назаре ба таснифи фразеология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	42
<i>Ҳусейнова Г.А.</i> Мавқеи фарҳангҳои тафсирӣ дар системаи таснифи лексикографии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	48
<i>Зарипов Қ.А.</i> Таҳлили ҳусусиятҳои лексикии тарҷумаи матнҳои бадӣ.....	55
<i>Сафаралиева М.Р.</i> Такрори унсурҳои лугавӣ ва грамматикий дар мақолаҳои публистикии С. Айнӣ.....	62
<i>Шералиева С.М.</i> Корбурди вожаҳои динӣ дар романи таърихии «Куруши Кабир»-и Бароти Абдураҳмон.....	68
<i>Муниф Абдулазиз Муниф.</i> Соҳтори ибораи феълӣ дар дастури забони форсӣ.....	77
<i>Начотов Ҷ.</i> Шевахои корбурд ва шарҳи истилоҳоти ирфонӣ дар тарҷумаи «Рисолаи Қушайрия».....	83
<i>Аҳмадзода Ф.Х., Арбобова М.Т.</i> Ҳусусиятҳои асосии усулҳои маъмули феълсозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	90
<i>Мухторов З., Камоли Нибуғари Барот.</i> Лингвокультурологические особенности изучения лексики.....	97
<i>Соҳибназарова Х.Т.</i> Проблемы использования художественной выразительности в таджикском и английском языках.....	103
<i>Раджабов Н.</i> Синтаксическая классификация обобщенно-личных предложений в таджикском языке.....	111
<i>И момзода М.М.</i> Работа с концептами в составе лингвокультурологического текста.....	119
<i>Искандарова С.Д.</i> К вопросу классификации эвфемизмов в разноструктурных языках.....	125
<i>Турсунова Ф.Р.</i> Сравнительно-сопоставительный анализ английских и таджикских гончарных терминов (технология изготовления гончарных изделий).....	132

АДАБИЁТШИНОСЙ-ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Тоиров У.</i> Фард ва ҳусусиятҳои жанрии он.....	138
<i>Равшон Раҳмонӣ.</i> Дорбозӣ дар фарҳанги мардум.....	150
<i>Мисбоҳиддини Нарзиқул.</i> Нигоҳе ба соҳтори муҳтавоӣ ва ҳунарии романи “Саройи санг”-и Ато Мирҳоҷа.....	158
<i>Қодиров К.</i> Моҳияти бадӣ-ирфонии ишқ дар шеъри Рӯдакӣ.....	181
<i>Юлдошев А.Қ.</i> Симои Шопури Ардашер дар сарҷашмаҳо.....	193
<i>Раҳмонов Ҳ.А.</i> Нақди арзишманди иҷтимоию аҳлоқӣ ва ҳунарии осори Фазлиддин Муҳаммадиев.....	200
<i>Гадозода М.Д.</i> Ҳусусиятҳои адабии номаҳои Рашидаддини Ватвот.....	208
<i>Сулаймони Аҳтам.</i> Истиқболи Лоиқ Шералӣ аз “Шоҳнома” (дар мисоли силсилаи ашъори “Илҳом аз “Шоҳнома””).....	214
<i>Мирзоев И.Н.</i> Шеъри тасвирӣ дар адабиёти мусосири тоҷик (гузориши масъала).....	222
<i>Қаландаров М.А.</i> Бозтоби намояндагони ҳавзаҳои илмию адабии замон дар осори Абулҳасани Байҳақӣ.....	229
<i>Каримова Ҳ.</i> Тачассуми раванди воқеии ҳаёт дар насрӣ мустанад.....	234
<i>Шоева Н.</i> Женские образы в жанре повести таджикской литературы конца XX века.....	240
<i>Муруватиён Дж.Дж.</i> «Чужое» способно обострить движение - к вопросу о советизмах в таджикской прозе.....	252
<i>Рахманов Б.Р.</i> Ориентализм в творчестве Н.Г. Чернышевского.....	266
<i>Оринина Л.В.</i> Философия идей серебряного века в лирике поэтов-символистов (на примере поэзии И. Анненского и А. Блока).....	272
<i>Абдулҳакова Н.А.</i> Жанровое своеобразие очерков П.Лукницкого «Памирские новеллы».....	277

ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Имомзода М.С., Кутбиддинов А.Х.</i> Нақши ҷаҳонбинӣ ва тафаккури ҷавонони эҷодкор дар фазои иттилоотӣ.....	284
<i>Муродӣ Мурод Бердӣ, Раҳмонзода Фариҷун Умарбек.</i> Таъсиси гӯша ва саҳифаҳои маҳсус дар матбуоти даврии тоҷик (дар мисоли рӯзномаҳои «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик»).....	290
<i>Муқимов М.А.</i> Дастрасӣ ба иттилоот ҳангоми низоъҳои ҳарбӣ.....	299
<i>Муъминҷонов З.</i> Касбияти журналист талаби табииати телевизион.....	309
<i>Мусаввироҷа Ф.В.</i> Специфика освешчения темы патриотизма в газете «Набзи Ҷохтар».....	315

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАХОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмии ДМТ»;
2. таҳияи мақола бо хуруфи Times New Roman барои матнҳои русиюанглисӣ ва бо хуруфи Times New Roman Тj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
3. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. номи мақола;
6. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
7. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола кору фаъолият менамояд;
8. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмии солҳои охир ва манбаъҳои мӯътамад бештар такъя кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил дихад;
10. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Паёми ДМТ» ба нашр расидааст;
11. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. аризаи муаллиф(он) ба редаксия оид ба асолати мақола ва ризоияти чоп;
14. мақолаи аспирант/докторант Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
15. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
16. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
17. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси чаҳоркунча [ ];
18. ракамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
19. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.
20. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи силисила маҷаллаҳои илмии ДМТ дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ:

1. Соблюдение «Публикационной этики научных журналов Таджикского национального университета»;
2. Статьи принимаются в редакторе Word, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегль) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 и не более 30 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия И.О. автора(ов)
7. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журналов Таджикского национального университета по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Заявление автора(ов) об оригинальности статьи и согласие на издание;
14. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
15. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
16. Информация об авторе(ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
17. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
18. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
19. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках).
20. Статьи, поступающие в редакцию журнала, рассматриваются редколлегией журналов в течение 30 дней.

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: 10.01.00 – Литературоведение и 10.02.00 – Языкознание. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

2023. №1

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.К.Ибодова
Ответственный редактор серии филологических наук: М.Н. Набиева
Редактор русского языка: О.Ашмарин

**Издательский центр
Таджикского национального университета**
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 31,125 усл. п.л. 8.
Подписано в печать 15.02.2023 г. Заказ №2018/04-01